

**KULISY WŁADZY LUDOWEJ
W WOJEWÓDZTWIE
BIAŁOSTOCKIM
(1948-1956)**

ARTUR PASKO

KULISY WŁADZY LUDOWEJ W WOJEWÓDZTWIE BIAŁOSTOCKIM (1948-1956)

**Organizacja,
główne kierunki działania
KW PZPR**

BIAŁYSTOK 2002

Recenzenci

prof. dr hab. Michał Gnatowski

prof. dr hab. Hanna Konopka

prof. dr hab. Wiesław Władyka

Wydanie publikacji dofinansowane przez Komitet Badań Naukowych
i Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku

Copyright © by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2002

ISBN 83-89031-40-X

Redakcja i korekta

Jarosław Ławski

Projekt okładki

Tadeusz Gajl

*Na okładce: Obrady V Wojewódzkiej Konferencji PZPR, styczeń 1956 r.
(zdjęcie ze zbiorów APB)*

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku
15-097 Białystok, ul. Marii Skłodowskiej-Curie 14
tel. (085) 7457059, e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl
<http://wydawnictwo.uwb.edu.pl>

Druk i oprawa: POLIGRAFIA Artur Milewski

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział I	
Ku zjednoczeniu. Rok 1948 w województwie białostockim	18
Rozdział II	
Władze wojewódzkie PZPR w Białymstoku	48
1. Wojewódzkie Konferencje Partyjne oraz ważniejsze posiedzenia plenarne KW PZPR	56
2. Egzekutywa KW	78
3. I sekretarze w latach 1948–1956	81
4. Komisja Rewizyjna KW	89
5. Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej	97
Rozdział III	
Struktury organizacyjne KW PZPR w Białymstoku	107
1. Tworzenie struktur organizacyjnych KW	128
2. Siedziby KW	152
3. Budowa struktur partyjnych w terenie	154
4. Stan szeregów partyjnych	169
5. Gospodarka finansowa KW w latach 1948–1956	179
Rozdział IV	
Działalność szkoleniowa i propagandowa KW PZPR	194
1. Masowe szkolenie partyjne	194
2. „Gazeta Białostocka” – „organ prasowy” KW PZPR	214
Rozdział V	
Problemy oświaty i szkolnictwa wyższego w działaniach wojewódzkiej organizacji partyjnej	229

Rozdział VI	
Realizacja wybranych zadań w przemyśle i rolnictwie	248
1. Udział władz wojewódzkich PZPR w tworzeniu wiejskich spółdzielni produkcyjnych	248
2. Zagadnienia rozwoju przemysłu w działalności KW PZPR w Białymstoku	261
Zakończenie	277
Aneksy	283
Wykaz źródeł i literatury	315
Ważniejsze skróty	334
Spis tabel	337
Spis zdjęć i projektów	339
Indeks osobowy	340

Wstęp

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku był instytucją mającą – generalnie w całym okresie swego istnienia – przemożny wpływ na życie polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturalne województwa białostockiego. Szczególnie interesujący wydaje się okres pierwszych lat po powstaniu PZPR, czas kształtowania się samej partii i jej struktur w terenie. Ciekawość historyka potęguje fakt, że przed 1990 r. dostęp do partyjnych materiałów źródłowych był ograniczony, zaś możliwość ich wykorzystania zawężona do ram odpowiadających politycznym i propagandowym potrzebom PZPR. Zmiany, jakie zapoczątkowane zostały w Polsce po „okrągłym stole”, wyborach w czerwcu 1989 r. i rozwiązaniu PZPR w styczniu 1990 r., stworzyły możliwość jakościowo innego prowadzenia badań dotyczących historii powojennej Polski.

Celem pracy jest próba określenia zakresu działań podejmowanych przez KW PZPR w Białymstoku oraz ich wpływu na różne aspekty życia w woj. białostockim. Warunkami niezbędnymi do realizacji tak postawionego celu okazały się: odtworzenie struktury władz wojewódzkiej organizacji partyjnej oraz aparatu partyjnego na szczeblu KW, opisanie zakresu obowiązków, przedstawienie I sekretarzy KW PZPR oraz wybranych działań, prowadzonych przez władze partyjne białostockiej organizacji partyjnej w latach 1948–1956. W związku z tym nasunęło się kilka pomocniczych pytań badawczych.

Po pierwsze, w jakim stopniu *Zjednoczona Partia* była nowym tworem politycznym, na ile zaś kontynuatorką Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej?

Po drugie, czy istniał pewien zakres samodzielności KW PZPR wobec KC PZPR oraz określony stopień autonomii w sprawach dotyczących terenu swej działalności?

Po trzecie, które tematy, problemy i zagadnienia szczególnie absorbowwały uwagę kierownictwa KW PZPR?

Po czwarte, jaki był rzeczywisty zasięg kompetencji poszczególnych organów wojewódzkich władz partyjnych i osób w nich uczestniczących?

Po piąte, czy KW PZPR w Białymstoku charakteryzował się jakimiś cechami szczególnymi, odróżniającymi go od innych komitetów wojewódzkich?

Ramy chronologiczne obejmują okres siedmiu lat: od utworzenia PZPR i KW PZPR w Białymstoku do grudnia 1956 r. Cezurę końcową stanowi VI Wojewódzka Konferencja Partyjna. Pozwoliło to zaobserwować zmiany, jakie dokonały się w KW PZPR w Białymstoku po październikowym przełomie oraz przedstawić postawę władz wojewódzkich partii wobec przemian politycznych zachodzących w kraju po VIII Plenum KC PZPR.

Zasięg terytorialny działania KW PZPR w Białymstoku obejmował ówczesne woj. białostockie. Był to teren niejednorodny pod wieloma względami: tradycji historycznych, ludnościowym, wyznaniowym itp. Zdecydowaną większość ludności stanowili mieszkańcy wsi. Gospodarkę rolną cechowało głębokie zacofanie. Trójpółowka, analfabetyzm i lampa naftowa były nader częstymi, charakterystycznymi cechami znacznej części białostockich wsi przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych. Był to w związku z tym teren biedny, słabo zurbanizowany i uprzemysłowiony, a ponadto wyniszczony przez wojnę i obie okupacje. Miało to wpływ zarówno na postawy i zachowania ludności, jakże często nieufnej lub wrogiej wobec „władzy ludowej”, jak i na działanie władz wojewódzkich partii. W pracy, mając na myśli obszar woj. białostockiego, zamiennie używano też określeń: „Białostockie”, „Białostocczyzna”.

Podjęta tematyka ma z wielu względów specyficzny charakter. Traktuje o nieodległych czasach, wydarzeniach, których uczestnikami było wiele żyjących jeszcze osób. Pamięć o tamtym okresie historii jest też ciągle żywa w społeczeństwie Białostocczyzny. Przedmiotem zainteresowania jest instancja wojewódzka partii, która zaledwie dziesięć lat temu odeszła ze sceny politycznej. Marginesowy charakter ma uwaga, że w partii komunistycznej, jaką była PZPR z rzadka, z pewną niechęcią, a jeśli już, to w bardzo oficjalnych sytuacjach, posługiwano się zwrotem „komunista”. Codziennym określeniem był „członek partii” lub „towarzysz”. Partyjny żargon jest zresztą tematem samym w sobie.

Podstawą rozprawy są archiwalne i drukowane materiały źródłowe. Najważniejsze znaczenie miały dokumenty byłego Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, znajdujące się obecnie w zbiorach Archiwum Państwowego w Białymstoku, oraz dawnego Centralnego Archiwum KC PZPR, przechowywane teraz w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Niestety zbiory te są niekompletne.

W zespole Sekretariatu KC PPR znajdują się m.in. uchwały w sprawie powoływania i pracy poszczególnych wydziałów komitetów wojewódzkich PPR. Pozwoliły one odtworzyć proces tworzenia struktury organizacyjnej KW PPR w Białymstoku, która po powstaniu PZPR została praktycznie przejęta przez KW PZPR w Białymstoku.

Zespół Sekretariatu KC PZPR zawiera uchwały BP KC PZPR (1949–1952), BO KC PZPR (1949–1951), pisma ogólne Sekretariatu KC PZPR kierowane do KW PZPR (1949–1953) oraz pisma ogólne KC PZPR do I sekretarzy KW PZPR (1952–1955). Materiały te stały się podstawą do badań nad zmianami struktur wydziałowych w KW PZPR w Białymstoku oraz do analizy uwag o pracy wydziałów KW PZPR. W bogatych, lecz niepełnych materiałach Wydziału Organizacyjnego KC PZPR zachowała się korespondencja wydziału (1949–1952, 1954–1956), instrukcje (1954), uchwały KC PZPR (1955–1956), BP KC PZPR (1954–1956), Sekretariatu KC PZPR (1954–1956), pisma ogólne i listy Sekretariatu KC PZPR do komitetów wojewódzkich, egzekutyw i I sekretarzy KW PZPR (1954–1956), uwagi o pracy wydziałów organizacyjnych KW PZPR (1954), materiały do ankiet statystycznych, w tym z woj. białostockiego, dotyczące członków i kandydatów partii (1952), meldunki z terenu (IV kwartał 1954). Z niekompletnego zespołu Wydziału Propagandy KC PZPR wykorzystano informacje, wnioski i oceny wydziału w sprawach szkolenia partyjnego, sprawozdania instruktorów wydziału z wyjazdów inspekcyjnych do KW PZPR (1949–1953), sprawozdanie ze szkolenia partyjnego nadesłane m.in. z KW PZPR w Białymstoku (1953), korespondencję z komitetami wojewódzkimi PZPR (1954, 1955). Materiały Wydziału Ogólnego KC PZPR pozwoliły przeanalizować gospodarkę finansową KW PZPR w Białymstoku. Podstawowymi dokumentami pomocnymi w opracowywaniu tego zagadnienia były bilanse finansowe i sprawozdania opisowe do bilansów przysłane z KW PZPR w Białymstoku (1949–1956). Z zespołu Wydziału Szkolenia Partyjnego, przemianowanego na Wydział Szkół Partyjnych¹, wykorzystano instrukcje i wskazówki dotyczące masowego szkolenia partyjnego organizowanego przez komitety wojewódzkie PZPR. W dokumentach tych znajdują się informacje o tworzeniu pierwszych Wieczorowych Uniwersytetów Marksizmu-Leninizmu².

Zespoły akt KW PZPR w Białymstoku – przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku – dotychczas nie zostały opracowane i znajdują się w stanie, w jakim przejęto je z b. Archiwum KW PZPR. Należy podkreślić, że również i te materiały są zdekompletowane. Przyczyną tego stanu był głównie bałagan w obiegu, gromadzeniu i przechowywaniu dokumentów, zwłaszcza w pierwszym okresie istnienia KW PZPR w Białymstoku, przed przeniesieniem

¹ Wydział Szkolenia Partyjnego KC PZPR funkcjonował do końca marca 1953 roku. Następnie został przemianowany na Wydział Szkół Partyjnych, który po 22 marca 1954 roku został włączony do Wydziału Propagandy KC PZPR jako Sektor Szkolenia Partyjnego. Patrz: W. Janowski, A. Kochański, *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, Warszawa 2000, ss. 139–140.

² W materiałach znajdujących się później w Sektorze Szkolenia Partyjnego Wydziału Propagandy nie zachowała się decyzja o utworzeniu WUML w Białymstoku.

się do nowego gmachu. W znaczący sposób wpłynęła na ten stan także akcja dekompletowania akt partyjnych, głównie zaś teczek personalnych, w końcowym okresie istnienia PZPR.

W kwerendzie przeprowadzonej w Archiwum Państwowym w Białymstoku najcenniejsze okazały się zbiory akt: protokoły plenarnych posiedzeń KW PZPR w Białymstoku i protokoły posiedzeń Egzekutywy KW PZPR (1948–1956), protokoły konferencji wojewódzkich PZPR w Białymstoku, Sekretariatu KW PZPR, Wydziału Organizacyjnego KW, Wydziału Propagandy, Wydziału Ogólnego, Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej (wszystkie z lat 1949–1956), Wydziału Oświaty (1954–1956). W Archiwum Państwowym w Białymstoku nie ma teczek osobowych kierowników wydziałów, zastępców kierowników, sekretarzy KW PZPR w Białymstoku z lat 1948–1956.

Z protokołów konferencji wojewódzkich PZPR w Białymstoku z lat 1949–1956 w pracy zostały wykorzystane sprawozdania I sekretarzy KW PZPR w Białymstoku z działalności KW PZPR w Białymstoku, sprawozdania Komisji Rewizyjnej KW, składy osobowe KW PZPR w Białymstoku, Egzekutywy i Komisji Rewizyjnej oraz wystąpienia delegatów i przedstawicieli KC PZPR „obsługujących” te konferencje, a także posiedzenia plenarne KW. W protokołach posiedzeń plenarnych KW PZPR w Białymstoku i posiedzeń Egzekutywy z lat 1948–1956 oraz w referatach i sprawozdaniach z wykonanych akcji znajdujemy najważniejsze zagadnienia dotyczące działalności wojewódzkiej organizacji partyjnej.

W materiałach Sekretariatu KW PZPR w Białymstoku najbardziej przydatnymi dokumentami okazały się: korespondencja KW PZPR oraz instrukcje, rezolucje i uchwały KC PZPR przesyłane do kierownictwa KW w Białymstoku. Źródła te, choć niepełne, okazały się pomocne w prześledzeniu zmian struktur wydziałowych w KW PZPR w Białymstoku oraz określeniu zadań i działań poszczególnych wydziałów.

Podstawą opracowania struktur organizacji poszczególnych wydziałów KW PZPR w Białymstoku były głównie dokumenty zespołu Wydziału Organizacyjnego KW PZPR. Do najistotniejszych dokumentów należy zaliczyć zwłaszcza plany pracy wydziału, pisma okólnoinstruktażowe, okólniki, listy „otwarte” KC PZPR do KW PZPR w Białymstoku, informacje KW PZPR wysłane do KC PZPR, notatki i dane statystyczne dotyczące stanu i rozbudowy partii.

Problemy propagandowe, szkolenia partyjnego, prenumeraty, kolportażu prasy i pracy „Gazety Białostockiej” zostały opracowane głównie na podstawie dokumentów znajdujących się w zespole Wydziału Propagandy KW PZPR w Białymstoku.

Znacznie skromniejsze są materiały Wydziału Oświaty. Zachowana uchwała Egzekutywy KW PZPR w sprawie powołania tego wydziału, plany pracy, pisma okólnoinstruktażowe oraz uchwały, pisma i wytyczne KC PZPR umożliwiły na-

kreślenie schematu wpływu instancji wojewódzkiej PZPR na najważniejsze obszary działań oświatowych oraz pozwoliły opisać tworzenie zrębów szkolnictwa wyższego w Białymstoku.

Dokumentacja Wydziału Ogólnego KW PZPR w Białymstoku, zwłaszcza zachowane preliminarze budżetowe, sprawozdania KW dotyczące składek partyjnych, korespondencja wydziału oraz szczątkowe listy płac pracowników, pozwoliły na odtworzenie znacznej części bilansu wpływów i wydatków KW.

Działalność Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej w Białymstoku została opracowana w oparciu o protokoły posiedzeń i odpraw komisji, plany pracy, sprawozdania statystyczne i opisowe z pracy działalności oraz korespondencję z lat 1950–1956.

Bardzo przydatne okazały się również źródła drukowane, zwłaszcza Statuty PZPR³, sprawozdania z posiedzeń plenarnych i uchwały KC PZPR⁴. Do czasów obecnych zachowało się natomiast niewiele instrukcji, materiałów szkoleniowych i propagandowych wydawanych przez KC PZPR, najczęściej w formie broszur. Ich zbiory, przechowywane poprzednio w bibliotekach partyjnych, zostały w ramach porządkowania i czyszczenia księgozbiorów przez przejmujące je instytucje bezpowrotnie utracone. Większość materiałów tej grupy źródeł drukowanych udało się uzyskać z rozproszonych zbiorów prywatnych. W rozprawie wykorzystano również dokumenty o nauczaniu religii w szkołach Polski Ludowej, opracowane przez H. Konopkę⁵, oraz protokoły z posiedzeń kierownictwa PZPR, opracowane przez A. Dudka, A. Kochańskiego i K. Persaka⁶. Skale wielu problemów pomagają zrozumieć dane statystyczne przygotowane przed Kongresem Zjednoczeniowym i po III Zjeździe PZPR⁷.

Interesującym, lecz niedocenianym źródłem jest prasa. Pomimo działania cenzury oraz partyjnej proweniencji większości ówczesnych gazet i czasopism zawierają one ogromny materiał informacyjny. Pozwalają także obserwować zmianę obiektów stałego lub czasowego zainteresowania propagandy partyjnej. Publikowane materiały informacyjne i artykuły publicystyczne były pomocne

³ Deklaracja ideowa PZPR. Statut PZPR, Warszawa 1950; Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony przez II Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Warszawa 1955.

⁴ O budownictwie partyjnym. Uchwały KC PZPR 1949–1953, Warszawa 1954. „Nowe Drogi” systematycznie publikowały dokumentację kolejnych posiedzeń KC PZPR.

⁵ H. Konopka, 17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów, Białystok 1998.

⁶ Dokumenty do dziejów PRL. Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970, opr.: A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000.

⁷ Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu [PPR]. 1945–1948, Warszawa 1948; PZPR w liczbach od II do III Zjazdu, Warszawa 1959.

w ustaleniu i weryfikacji faktów, ukazaniu realizacji zadań przez organizację wojewódzką PZPR. Interesujący okazał się także zakres informowania społeczeństwa o ważniejszych wydarzeniach partyjnych, takich jak konferencje wojewódzkie PZPR, posiedzenia plenarne i posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku.

Problematyka związana z działalnością partii – zwłaszcza zaś PPR, a następnie PZPR – podejmowana była przez:

- „Jedność Narodową”, gazetę wydawaną do połowy lutego 1947 r. przez Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy w Białymstoku;
- „Białostocki Dziennik Ludowy” – pismo codzienne chłopów, wydawane przez Naczelny Komitet Wykonawczy Stronnictwa Ludowego (1948–1949);
- białostocką mutację „Życia Warszawy” – „Życie Białostockie” (1947–1956);
- „Trybunę Ludu” „ze stroną białostocką”;
- „Gazetę Białostocką” – organ prasowy KW PZPR w Białymstoku ukazujący się od 1 września 1951 r.;
- „Nowe Drogi” – organ KC PPR, a później KC PZPR;
- miesięcznik „Życie Partii”;
- kwartalnik poświęcony dziejom ruchu robotniczego – „Z pola walki”;
- kwartalnik – „Nauka i Praktyka”, wydawany przez Ośrodek Badań Naukowych w Białymstoku.

Zagadnienia oświatowe podejmował centralny organ prasowy Związku Nauczycielstwa Polskiego „Głos Nauczycielski”.

Na temat PZPR i jej działalności istnieje bogata literatura. Specyfika tematu, czas i okoliczności powstania poszczególnych opracowań powodują różną ich przydatność w prowadzonych obecnie badaniach. PZPR była często przedmiotem hagiograficznej historiografii w czasach PRL. Opracowania publikowane do końca lat osiemdziesiątych grzeszą jednostronnością, są mocno zideologizowane. Zawierają one sporą ilość materiału faktograficznego, nie wytrzymały jednak próby czasu. Znacznie obniżają wartość tych prac – pozbawionych często krytycznego komentarza – różnego rodzaju nieprawdy i półprawdy, rzeczywistość spleciona z propagandowym opisem i deklaracjami ideowymi. Pomimo tych niedoskonałości mają określoną wartość, ilustrują mechanizm myślenia o PZPR z jej pozycji. Wśród publikacji z tego okresu wymienić należy m.in. dzieła takich autorów jak: A. Dobieszewski, J. W. Gołębiowski⁸, N. Kołomejczyk⁹, W. Góra¹⁰, Z. Kozik¹¹, H. Dominiczak, R. Hałaba, T. Walichnow-

⁸ PZPR 1948–1978, pod red. A. Dobieszewskiego, J. W. Gołębiowskiego, Warszawa 1978.

⁹ N. Kołomejczyk, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza 1948–1986*, Warszawa 1988,

¹⁰ W. Góra, *Polska Ludowa*, Lublin 1986.

¹¹ Z. Kozik, *PZPR w latach 1954–1957*, Warszawa 1982.

ski¹². Prace te, a także wiele innych, prezentowały dzieje PZPR lub poświęcały jej wiele uwagi¹³. Pochodzące z tego okresu publikacje B. Syzdka, L. Grzybowskiego, J. Szczeblewskiego, R. Gradowskiego dotyczyły zagadnień organizacyjnych partii¹⁴, natomiast prace B. Dymka, J. K. Sawickiego poświęcone były sprawom kadrowym¹⁵. Problematykę związaną z funkcjonowaniem PZPR w poszczególnych częściach kraju przedstawiali w swoich pracach: J. Joka (woj. białostockie i suwalskie)¹⁶, A. Choniawko (Wielkopolska)¹⁷. O Komitecie Wojewódzkim PZPR w Katowicach i organizacjach terenowych partii pisała C. Sputeck¹⁸.

Szersze spojrzenie na dzieje i dorobek PZPR prezentują prace z końca lat osiemdziesiątych. Sprzyjała temu postępująca liberalizacja, a w efekcie łatwiejszy dostęp do źródeł. Opublikowana wówczas praca B. Dymka ukazała kierunki przemian zachodzących w PZPR w latach 1948–1954¹⁹. Interesujące okazały się także uwagi i spostrzeżenia J. Popery dotyczące rozwoju organizacyjnego PZPR na Opolszczyźnie w latach 1948–1956²⁰.

¹² H. Dominiczak, R. Halaba, T. Walichnowski, *Z dziejów politycznych Polski 1944–1984*, pod red. T. Walichnowskiego, Warszawa 1984.

¹³ M.in. także: *Ruch robotniczy w Polsce Ludowej*, pod red. J. W. Gołębiowskiego, W. Góry, Warszawa 1980; Cz. Kozłowski, *Zarys dziejów polskiego ruchu robotniczego do 1948 r.*, Warszawa 1980; Z. Pawluczuk, *Zarys dziejów politycznych Polski w latach 1918–1985*, Warszawa 1986; W. Góra, K. Grünberg, *Geneza i pierwsze lata Polski Ludowej 1944–1949*, Warszawa 1985.

¹⁴ B. Syzdek, *Zjednoczenie PPR i PPS – powstanie PZPR*, „Z pola walki” 1968, nr 4, ss. 93 i n.; J. Szczeblewski, *Wybrane problemy rozwoju organizacyjnego PZPR w okresie między I a II jej Zjazdem*, „Z pola walki” 1968, nr 4, s. 121 i n.; L. Grzybowski, *Rozwój liczebny i kształtowanie się społecznej struktury PZPR (1948–1975)*, „Z pola walki” 1978, nr 4; tenże, *Problemy rozwoju organizacyjnego PZPR w okresie scalania organizacji partyjnych po zjednoczeniu PPR i PPS*, „Z pola walki” 1967, nr 1; tenże, *II Zjazd PZPR. Problemy organizacyjne*, „Z pola walki” 1970, nr 2.

¹⁵ B. Dymek, *Pracownicy etatowi Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 1948–1954*, „Z pola walki” 1983, nr 3–4; J. K. Sawicki, *Rola kształcenia partyjnego w kształtowaniu kadr politycznych PZPR (1949–1971)*, „Z pola walki” 1978, nr 4, s. 59 i n.; R. Gradowski, *Szkolnictwo partyjne w Polsce Ludowej*, „Zeszyty Historyczne WSNS” 1982, nr 3–4, s. 100 i n.

¹⁶ J. Joka, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza w województwie białostockim w latach 1948–1955*, „Nauka i Praktyka” 1977, nr 4, ss. 5–265; J. Joka, *Powstanie i działalność PZPR na Suwalszczyźnie w latach 1948–1956*, Białystok 1983.

¹⁷ A. Choniawko, *PZPR w Wielkopolsce 1948–1984*, Poznań 1987.

¹⁸ C. Sputeck, *Komitet Wojewódzki i organizacje terenowe PZPR w województwie katowickim w latach 1948–1956*, [w:] *Klasa robotnicza na Śląsku*, t. 5 (1980), s. 325 i n.

¹⁹ B. Dymek, *PZPR 1948–1954*, Warszawa 1989.

²⁰ J. Popera, *Rozwój organizacyjny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej na Opolszczyźnie w latach 1948–1956*, Opole 1989.

Możliwość nieskrępowanego wyrażania opinii oraz udostępnienie źródeł partyjnych – w tym materiałów BO, BP, Sekretariatu KC PZPR oraz instancji wojewódzkich partii – zaowocowały wieloma nowymi publikacjami. Dlatego też największą wartość mają publikacje, które powstały po 1990 r. Ogólny obraz pierwszych lat PRL-u przybliżają prace A. Paczkowskiego²¹, K. Kersten²², A. Czubińskiego²³. Problematyką związaną z funkcjonowaniem komitetu wojewódzkiego zajmowali się młodzi historycy pracujący pod kierunkiem M. Kuli. Efektem tych badań jest studium postaw aktywu KW PZPR w Gdańsku w latach 1949–1953²⁴ oraz książka M. Jastrzębia o działalności Wydziału Propagandy Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego PZPR w latach 1949–1953²⁵. Prace te poświęcone są co prawda wąskiemu wycinkowi dziejów PZPR, wnoszą jednak nowe spojrzenie na słabo dotychczas opracowane aspekty działania aparatu partyjnego, stanowią interesujące przyczynki do rozwoju dalszych badań. Tematyką związaną z finansami PZPR zajął się D. Stola, jednakże w publikowanych artykułach przedstawił tylko sprawę funduszy partyjnych z ostatnich lat istnienia PZPR²⁶. Problem funkcjonowania komitetu wojewódzkiego PZPR jako lokalnego ośrodka władzy w latach 1949–1970 na przykładzie Krakowa oraz mechanizmów rekrutacji elity i kadr PZPR podjął w swoich badaniach A. Dudek²⁷. Udaną próbę odtworzenia tak istotnego zjawiska, jak funkcjonowanie partii politycznych w rodzącym się systemie totalitarnym przedstawił J. Wrona w swojej pracy o systemie partyjnym w Polsce²⁸.

Należy podkreślić, że w badaniach historycznych pomijano dotąd zagadnienia pozornie marginesowe, mające jednak istotne znaczenie. Chodzi tu np. w przypadku KW PZPR w Białymstoku o problem roli i miejsca mniejszości narodowych w okresie PRL. Stosunkowo niedawno przedstawił tę kwestię E. Mironowicz²⁹. W ostatnich latach opisane zostały także zagadnienia związane ze stosunkami między państwem a Kościołem, w tym zagadnienia nauczania

²¹ A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 2000.

²² K. Kersten, *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1944–1956*, Londyn 1993.

²³ A. Czubiński, *Historia Polski XX wieku*, Poznań 2000.

²⁴ *Komitet Wojewódzki ogniwem władzy ludowej*, pod red. M. Kuli, Warszawa 1997.

²⁵ M. Jastrzęb, *Mozolna budowa absurdu. Działalność Wydziału Propagandy Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego PZPR w latach 1949–1953*, Warszawa 1999.

²⁶ D. Stola, *Wielki majątek, którego nigdy nie było*, „Rzeczpospolita” 1997, nr 64, s. 4; tenże, *Finanse PZPR w jej ostatnich latach*, „Więź” 2000, nr 3, ss. 132–149.

²⁷ A. Dudek, *Komitet wojewódzki PZPR jako lokalny ośrodek władzy w latach 1949–1970 (przykład Krakowa)*, [w:] *Centrum władzy w Polsce 1948–1970. Raport z realizacji projektu w roku 1997*, Warszawa 1998; tenże, *Mechanizmy rekrutacji elity oraz kadr PZPR*, [w:] <http://www.omp.org.pl/dudek2.htm> (dn. 02.02.15).

²⁸ J. Wrona, *System partyjny w Polsce 1944–1950*, Lublin 1997.

²⁹ E. Mironowicz, *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok 2000.

religii w szkołach Polski Ludowej. Temat ten podjęli w swoich pracach m.in. H. Konopka³⁰, A. Dudek³¹ i J. Żaryn³².

Wymienić tu także należy kontrowersyjną pracę pod redakcją M. F. Rakowskiego, na którą składają się eseje i artykuły przedstawiające poglądy byłych działaczy PZPR na wydarzenia, jakie dokonały się w Polsce po drugiej wojnie światowej³³.

Istotnym uzupełnieniem wiedzy o strukturach, działaczach i najważniejszych wydarzeniach z życia PZPR oraz jej poprzedniczek są kompendia o strukturach partyjnych przygotowane przez W. Ciempiela, J. Jakubowskiego i J. Szczepblewskiego³⁴, W. Janowskiego i A. Kochańskiego³⁵ oraz studium T. Mołdawy o ludziach aparatu partyjnego³⁶.

Niniejsza rozprawa składa się z sześciu rozdziałów problemowych. W rozdziale pierwszym przedstawiono m.in. sytuację społeczno-gospodarczą i polityczną woj. białostockiego w okresie międzywojennym, politykę władz radzieckich wobec ludności Białostocczyzny w latach 1939–1941, a także sytuację polityczną i społeczno-gospodarczą na tych terenach po wyzwoleniu. Zostały również omówione zmiany administracyjne w woj. białostockim po 1944 r. W tej części pracy ukazano proces tworzenia PPR na Białostocczyźnie, mechanizmy prowadzące do zjednoczenia ruchu robotniczego, zakończone utworzeniem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Rozdział ten zamyka analiza procesu powołania pierwszego Komitetu Wojewódzkiego PZPR oraz omówienie akcji scaleniowej kół byłej PPR i PPS w woj. białostockim.

W dwóch kolejnych rozdziałach przedstawiono strukturę i działania władz wojewódzkiej organizacji partyjnej oraz jej aparatu. W rozdziale drugim podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, do kogo w rzeczywistości należała najwyższa władza w województwie. Przedstawiono zatem treść wojewódzkich konferencji PZPR w Białymstoku, posiedzeń plenarnych KW PZPR, działania Głównego Zarządu KW, Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej i komisji rewizyjnych.

³⁰ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1997; H. Konopka, *Rok 1950. Katecheci białostoccy wobec Apelu Sztokholmskiego*, [w:] *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60 rocznicę Jego urodzin*, Białystok 1995.

³¹ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995.

³² J. Żaryn, *Kościół a władza w Polsce (1945–1950)*, Warszawa 1997.

³³ *Polska pod rządami PZPR*, pod red. M. F. Rakowskiego, Warszawa 2000.

³⁴ PPR, PPS, PZPR. *Struktura aparatu centralnego, kierownicy i zastępcy kierowników wydziałów 1944–1980*, opr.: W. Ciempiel, J. Jakubowski, J. Szczepblewski, Warszawa 1980; PZPR. *Zjazdy, posiedzenia plenarne KC. Władze naczelne i sekretarze komitetów wojewódzkich 1948–1982*, opr.: W. Ciempiel, J. Jakubowski, J. Szczepblewski, Warszawa 1983.

³⁵ W. Janowski, A. Kochański, *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, Warszawa 2000.

³⁶ T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991*, Warszawa 1991.

Ukazano też pewne prawidłowości w pracy poszczególnych władz partyjnych, w tym podejmowaną problematykę, częstotliwość posiedzeń oraz ich korelacje z tematyką i terminami działań podejmowanych przez centralne władze PZPR. Osobna część pracy została również poświęcona przedstawieniu postaci I sekretarzy KW PZPR w Białymstoku. W związku z tym nie można było także uniknąć próby oceny postaw kierownictwa KW PZPR w trakcie przemian w kraju w 1956 r.

W rozdziale trzecim została dynamicznie zobrazowana struktura KW PZPR w Białymstoku: proces tworzenia wydziałów oraz wprowadzane zmiany organizacyjne. Zwrócono też uwagę na stały problem „płynności” kadr, oceniono jakość pracy oraz poziom jej koordynowania w poszczególnych wydziałach przez kierownictwo KW. Próbowano także odpowiedzieć na pytanie o przyczyny zmian dokonywanych w strukturze wydziałowej KW PZPR. Wśród problemów badawczych podejmowanych w rozdziale trzecim znalazły się zagadnienia związane ze zmianami stanu ilościowego i socjalnego partii w woj. białostockim oraz ze zmiennością czynników, które wpływały na liczebność i skład partii. Istotną okazała się ocena tych danych na tle stanu ogólnego PZPR w skali kraju. W rozdziale tym zawarto ponadto zagadnienia związane z gospodarką finansową KW PZPR, dotyczące źródeł finansowania KW, planowanych i realizowanych wydatków, ich struktury, a także zasad, w oparciu o które prowadzono gospodarkę finansową w KW PZPR. Interesującymi problemami okazały się zwłaszcza kwestie wielkości dotacji otrzymywanych z KC PZPR oraz znaczenia składek partyjnych w budżecie KW PZPR.

W kolejnych rozdziałach uwaga została skupiona na wybranych kierunkach działania KW PZPR. Problematyka związana z działalnością szkoleniową i propagandową KW PZPR w Białymstoku stała się przedmiotem analiz w rozdziale piątym. Opisano w nim tematykę oraz główne formy szkolenia partyjnego realizowanego w kolejnych latach. Określono też jego formalny zasięg oraz proces dochodzenia do masowego charakteru szkolenia partyjnego. Tematem badań stały się również okoliczności powoływania „Gazety Białostockiej”, organu prasowego KW PZPR, sposoby popularyzowania gazety i zabiegi o jej prymat na gruncie białostockim. Wskazano na relacje między kierownictwem wojewódzkiej organizacji partyjnej a redakcją jej organu prasowego, także w czasie przemian w partii, jesienią 1956 r.

W rozdziale piątym poddane zostały interpretacji niektóre działania KW PZPR w Białymstoku na niwie oświatowej. Wskazano m.in. na dążenie do „zmiany oblicza ideologicznego szkoły”, na niektóre aspekty walki z nauczaniem religii w szkołach i tworzeniem szkół świeckich oraz rozwój organizacji partyjnej wśród nauczycieli. Perspektywicznie ważnym zagadnieniem był proces tworzenia pierwszych szkół wyższych w województwie. Przedstawiono więc sposoby realizacji tych zadań oraz określono, które z nich były następstwem dyrektyw z KC PZPR, które zaś inicjatywą miejscowego kierownictwa partyjnego.

Działania KW PZPR w Białymstoku w dziedzinie rozwoju gospodarczego woj. białostockiego zrekonstruowano w rozdziale szóstym. W tej części pracy została podjęta próba ukazania roli KW PZPR w propagowaniu i realizowaniu polityki rolnej partii oraz najważniejszych założeń inwestycyjnych planu 6-letniego w woj. białostockim. Oceniono stopień ich realizacji. W zakresie polityki rolnej największym problemem, z którym władza borykała się bez spektakularnych sukcesów, było „*uspółdzielczenie wsi*”. Starano się także wskazać na wzajemne zależności między rozwojem przemysłu a zmianami liczebności wojewódzkiej organizacji partyjnej.

Analiza źródeł oraz literatury przedmiotu umożliwiła przedstawienie zasad organizacyjnych KW PZPR w Białymstoku oraz skupienie się na wybranych zagadnieniach z działalności wojewódzkiej organizacji partyjnej. Jednakże brak wielu dokumentów ograniczył możliwości rozwinięcia niektórych kierunków badań. Na przykład nie do końca udało się wyjaśnić kwestie działalności kadrowej i finansowej, a także zakresu samodzielności KW PZPR w Białymstoku wobec KC PZPR.

*
* *

W czasie pisania niniejszej pracy spotkałem się z ogromną życzliwością wielu ludzi. W związku z tym chciałbym gorąco podziękować mojej Rodzinie, szczególnie żonie, Marzenie – za wsparcie i wyrozumiałość. Prof. dr hab. Hannie Konopce – serdecznie dziękuję za cenne rady i wskazówki, które okazały się pomocne nie tylko przy pisaniu tej książki, ale również zaważyły na naukowej postawie autora. Słowa podziękowania, za wnikliwą analizę i uwagi, kieruję także pod adresem recenzentów – prof. dr. hab. Michała Gnatowskiego i prof. dr. hab. Wiesława Władyki. Wyrażam wdzięczność pracownikom archiwów i bibliotek za przejawy życzliwości oraz ludziom w różny sposób związanym z KW PZPR, którzy dzielili się ze mną swoimi uwagami i spostrzeżeniami.

Rozdział I

Ku zjednoczeniu. Rok 1948 w województwie białostockim

Ziemie utworzonego w 1919 r. województwa białostockiego były w przeszłości terenem oddziaływania różnych organizmów państwowych i administracyjnych. Konsekwencją tego stało się zróżnicowanie kulturowe, społeczne i gospodarcze tego obszaru, które nie sprzyjało rozwojowi województwa.

W okresie międzywojennym województwo białostockie było regionem słabo rozwiniętym gospodarczo i o niskim stopniu zurbanizowania. 76% ogółu ludności mieszkało na wsi. Spośród 49 miast tylko cztery (Białystok, Grodno, Łomża i Suwałki) liczyły przeszło 20 tys. mieszkańców. Przemysł był słabo rozwinięty – z wyjątkiem włókienniczego (w Białymstoku i powiecie białostockim) oraz drzewnego.

Ludność zamieszkująca woj. białostockie była niejednolita narodowościowo. Wynikało to z uwarunkowań historycznych – na przestrzeni wieków ścierały się tutaj wpływy osadnictwa polskiego, białoruskiego i litewskiego. Ludność polska zamieszkiwała zwartym pasem zachodnią część Białostoczczyzny. Na wschód od Białegostoku pojawiały się tereny o ludności mieszanej, aż po zwarte skupiska ludności białoruskiej na wschodzie tego regionu. Według spisu ludności z 1931 r. województwo było zamieszkiwane przez 1 643 844 mieszkańców, w tym 71,9% stanowili Polacy, 12,5% Białorusini, 11,9% Żydzi (mieszkający przede wszystkim w miastach), 2,1% Rosjanie i 1,6% inne narodowości¹. Po zmianach podziału te-

¹ *Drugi powszechny spis ludności z 9 XII 1931. Województwo białostockie*, „Statystyka Polski”, seria C, z. 83, Warszawa 1938, ss. 23, 29–31. Także: A. Dobroński, *Białystok. Historia miasta*, Białystok 1998, s. 142 i n.; J. Adelson, *Struktura społeczno-zawodowa ludności żydowskiej w województwie białostockim w świetle spisów powszechnych z 1921 i 1931 r.*, „Studia Podlaskie”, t. II, Białystok 1989, s. 267 i n.; J. J. Milewski, *Z dziejów województwa białostockiego w okresie międzywojennym*, Białystok 1999; A. Jasienowicz, *Struktura demograficzna Białegostoku w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Białystok w 80-leciu. W rocznicę odzyskania niepodległości 19.II.1919–19.II.1999*, pod red. C. Kukli, Białystok 2000, s. 31.

rytorialnego Polski w 1937 r. woj. białostockie obejmowało obszar 28 tys. km kw. i liczyło 1,7 mln ludności (w tym 1,042 mln Polaków, 427 tys. Białorusinów i Ukraińców, 199 tys. Żydów).

Ponad 70% mieszkańców województwa zajmowało się rolnictwem, a tylko 14% zatrudnionych było w przemyśle. Robotnicy stanowili jedynie około 19% ludności, z tego ponad 13% było narodowości żydowskiej. W zasadzie robotnicy byli skupieni w dwóch ośrodkach: w białostockim, gdzie przeważał przemysł włókienniczy, i hajnowskim, gdzie dominował przemysł drzewny. Zniszczenia z czasów I wojny światowej, rosnąca konkurencja, utrata wschodnich rynków zbytu spowodowały spadek znaczenia miejscowego przemysłu włókienniczego. Słabo rozwijał się przemysł spożywczy, którego rozwój hamowała silna konkurencja z Wielkopolski oraz ograniczony rynek lokalny. Niski poziom gospodarczy powodował emigrację ludności. W latach 1927–1938 na stałe wyjechało z województwa białostockiego około 30 tysięcy osób. Wysoki był wskaźnik bezrobocia. W latach 1935–1938 zarejestrowanych było ponad 16 tysięcy bezrobotnych².

Na terenie województwa białostockiego w okresie międzywojennym działała większość ogólnopolskich partii robotniczych. W części zachodniej największe wpływy wśród ludności miała endecja, Polskie Stronnictwo Ludowe „Wyzwolenie”, a w latach trzydziestych ugrupowania prorządowe – Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem i Obóz Zjednoczenia Narodowego. W części północno-wschodniej w latach dwudziestych duże wpływy miał ruch ludowy, mniejsze – chadecja i w latach trzydziestych obóz rządowy. Na pozostałych terenach województwa znaczne wpływy mieli socjaliści i ruch komunistyczny. Przy czym w zachodniej jego części działała Komunistyczna Partia Polski, a na pozostałych obszarach od 1923 r. Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi. W województwie białostockim działały także inne partie i organizacje mniejszości narodowych, przede wszystkim żydowskiej i białoruskiej³.

² W. Pukniel, *Charakterystyka demograficzna*, [w:] *Białostockie. Rozwój województwa w 25-lecie Polski Ludowej*, pod red. M. Gnatowskiego, Warszawa 1969, s. 66; R. Horodeński, *Przemysł*, [w:] *Białostockie. Rozwój województwa...*, dz. cyt., s. 102; M. Gnatowski, *Specyficzne uwarunkowania kształtowania się władzy ludowej w regionie białostockim*, [w:] *Studia nad procesami rozwoju regionu białostockiego w 40-lecie PRL*, Białystok 1985, s. 6; J. Kaja, *Liczebność, skład i struktura klasowa klasy robotniczej województwa białostockiego w latach 1929–1939*, [w:] *Polska klasa robotnicza. Studia historyczne*, T. I, pod red. S. Kalabińskiego, Warszawa 1970, s. 355 i n.; tegoż, *Położenie klasy robotniczej w województwie białostockim w latach 1929–1939*, [w:] *Polska klasa robotnicza. Studia historyczne*, T. IV, pod red. S. Kalabińskiego, Warszawa 1973, s. 237 i n.; tegoż, *Z badań nad bezrobociem i emigracją w województwie białostockim w latach 1929–1939*, „Rocznik Białostocki”, T. IX, 1968–1969, Białystok 1970, s. 9 i n.; J. Joka, *Białostoczczyzna w okresie II Rzeczypospolitej*, „Kontrasty” 1968, R. I, nr 4, s. 2 i n.

³ Szerzej m.in.: H. Majecki, *Chrześcijańska demokracja w województwie białostockim w latach 1918–1939*, „Studia Podlaskie”, t. III, Białystok 1991, s. 65 i n.; tegoż, *Obóz sanacyjny na Białostoczczyźnie w latach 1926–1939*, „Studia Podlaskie”, t. IV, Białystok 1993, s. 67 i n.; tegoż, *Narodowa Demokracja we wschodniej części województwa białostockiego w latach 1919–1939*,

W wyniku działań wojennych oraz porozumień niemiecko-radzieckich ziemie przedwojennego woj. białostockiego poddane zostały nowym podziałom administracyjnym⁴. Niemcy włączyli część Białostoczczyzny do Prus Wschodnich: powiat suwalski i część augustowskiego zostały inkorporowane do rejencji gabińskiej, jako komisariat obwodowy. Powierzchnia tej części Białostoczczyzny nie przekraczała 3000 km kw., przy liczbie mieszkańców szacowanej na 110–120 tys.⁵ Powiat ostrołęcki włączono do rejencji ciechanowskiej.

Pozostała część Białostoczczyzny włączona została do Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Na terenach tych znacznemu przeobrażeniu uległy stosunki społeczno-polityczne, gospodarcze, a także ludnościowe. W głąb ZSRR deportowano przeszło 200 tys. osób, z kolei stamtąd napłynęła znaczna liczba obywateli radzieckich. Zsyłka obejmowała m.in. nauczycieli, sołtysów, wójtów, sekretarzy gminnych, niższych urzędników. Ludność, która pozostała, znajdowała się w trudnej sytuacji. Urzędnicy radzieccy i żołnierze prowadzili rekwizycje i rabunek własności prywatnej⁶. Doświadczenia miejscowego społeczeń-

„Studia Podlaskie”, t. VII, Białystok 1997, s. 67 i n.; S. Filon, *Życie polityczne Białegostoku w latach 1919–1939*, [w:] *Białystok w 80-lecie...*, s. 73 i n. Także: 1945 wrzesień [przed 17], Warszawa. – Informacja specjalna N. Sieliwanowanowskiego dla Ł. Berii o działalności SN, [w:] *Teczka specjalna J. W. Stalina. Raporty NKWD z Polski 1944–1946*, wybór i opracowanie: T. Carjewskaja, A. Chmielarz, A. Paczkowski, E. Rosowska, S. Rudnicki, Warszawa 1998, s. 388 i n.

⁴ Szerzej m.in.: S. Dębski, *Pakt Ribbentrop-Mołotow a sowiecka agresja na Polskę 17 września 1939 r.*, [w:] *Radziecka agresja 17 września 1939 r. i jej skutki dla mieszkańców ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Studia i materiały pod red. M. Gnatowskiego, Białystok 2000, s. 11 i n.; M. Gnatowski, *17 września 1939 r. – agresja czy wyzwolenie? Refleksje historyka w świetle nowych źródeł*, [w:] *Radziecka agresja...*, s. 75 i n.; M. Wieliczko, *Delimitacja i demarkacja na „granicy” sowiecko-niemieckiej oraz sowiecko-litewskiej poprzez północno-wschodnie ziemie II Rzeczypospolitej po 28 września 1939 r.*, [w:] *Radziecka agresja...*, s. 125 i n.; tegoż, *„Granica” niemiecko-radziecka pomiędzy Bugiem i Niemnem w latach 1939–1941*, „Studia Podlaskie”, t. VIII, Białystok 1998, s. 35 i n.; Cz. K. Grzelak, *Kresy w czerwieni. Agresja Związku Radzieckiego na Polskę w 1939 roku*, Warszawa 1998.

⁵ Nie są to ścisłe dane, ponieważ dokumentacja „wytworzona” przez administrację okupanta podaje na ten temat różne wersje danych.

⁶ Szerzej m.in.: S. Tudorowicz, *Powstanie województwa oraz zmiany jego granic administracyjnych*, [w:] *Białostockie. Rozwój województwa...*, s. 15; M. Gnatowski, *Ogólne i regionalne uwarunkowania ruchu robotniczego na Białostoczczyźnie w latach II wojny światowej i w pierwszym okresie powojennym (1939–1948)*, [w:] *Ruch robotniczy na Białostoczczyźnie. Studia i materiały*, pod red. M. Gnatowskiego, Warszawa 1987, s. 153 i n.; S. Korboński, *Polskie Państwo Podziemne*, b.r. i m.w., s. 12; W. Roszkowski (A. Albert), *Historia Polski 1914–1998*, s. 97; T. Kobot, *Polityka władz sowieckich w regionie białostockim w latach 1939–1941 (na przykładzie rejonu hajnowskiego)*, [w:] *Radziecka agresja...*, s. 255 i n.; M. Gnatowski, *W radzieckich okowach. Studium o agresji 17 września 1939 r. i radzieckiej polityce w regionie łomżyńskim w latach 1939–1941*, Łomża 1997; tegoż, *Radziecka administracja wojskowa na północno-wschodnich ziemiach Polski i scenariusze ich aneksji w radzieckich dokumentach (wrzesień-grudzień 1939 r.)*, „Studia Podlaskie”, t. X, Białystok 1999, s. 164 i n.; tegoż, *Antyreligijna działalność władz radzieckich w regionie białostockim w latach 1939–1941 w świetle dokumentów*, „Studia Podlaskie”,

stwa z tego okresu w sposób znaczący rzutowały na stosunek do przemian społeczno-politycznych, które zostały zapoczątkowane przez komunistów po wyzwoleniu spod okupacji hitlerowskiej.

22 czerwca 1941 r. Niemcy dokonali agresji na ZSRR. 1 sierpnia 1941 r. z części byłego woj. białostockiego włączonej wcześniej do BSRR Niemcy utworzyli nową jednostkę administracyjną – okręg białostocki – „*Bezirk Bialystok*”. Nawiązując do pruskiego, osiemnastowiecznego podziału rozbiorowego, okręg białostocki powiązano z prowincją Prusy Wschodnie.

W podziemnym życiu politycznym Białostocczyzny wiodącą rolę odgrywały ugrupowania uznające zwierzchnictwo Rządu RP na uchodźstwie. Silną pozycję miały tu endecja i chadecja, znajdujące oparcie w szlachcie zagrodowej, dość licznie występującej w powiatach ostrołęckim, łomżyńskim, zambrowskim, wysokomazowieckim, białostockim, grajewskim i bielskim. Ruch ludowy nie osiągnął większych wpływów⁷. Grupy lewicowe również nie zdołały pozyskać dla swoich programów politycznych znaczącej części społeczeństwa.

Ludność Białostocczyzny, podobnie jak na innych obszarach Polski, podjęła walkę z okupantem. Najsilniejszą organizację na terenie województwa posiadał Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa. W czasie przygotowań do akcji „Burza” struktury AK na Białostocczyźnie tworzyło 6 inspektoratów i 14 obwodów. Swoje struktury zorganizowało także Stronnictwo Narodowe. Próby uruchomienia działalności Stronnictwa Ludowego „Roch” i Batalionów Chłopskich, po aresztowaniu ich przywódców w 1943 r., zakończyły się niepowodzeniem⁸.

t. VII, Białystok 1997, s. 149 i n.; tegoż, *Deportacja osadników i służby leśnej z Białostocczyzny w świetle źródeł radzieckich*, „Białostockie Teki Historyczne”, t. II, Białystok 1996, s. 231 i n.; M. Turlejską, *Prawdy i fikcje. Wrzesień 1939 – grudzień 1941*, t. I, Warszawa 1968; A. Dobroński, dz. cyt., s. 151 i n.; *Deportacje i przemieszczenia ludności polskiej w głąb ZSRR 1939–1945. Przegląd piśmiennictwa*, pod red. T. Walichnowskiego, Warszawa 1989; W. Gomułka, *Pamiętniki*, t. II, red. nauk. A. Werblan, Warszawa 1994, s. 36 i n.; K. Lesiakowski, *Mieczysław Moczar „Mietek”. Biografia polityczna*, Warszawa 1998, s. 40 i n.; D. Boćkowski, *Białystok w latach okupacji sowieckiej (1939–1941)*, „Białostocczyzna” 1996, nr 2, s. 52 i n.

⁷ *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z 16 i 23 XI 1930*, „Statystyka Polski”, seria C, z. 4, Warszawa 1935, s. 4–8. Na podstawie przypadających mandatów w województwie układ sił politycznych przedstawiał się następująco: BBWR – 9, SN – 5, Centrolew – 2, Katolicki Blok Narodowy – 2.

⁸ Szerzej m.in.: *Polski czyn zbrojny w II wojnie światowej. Polski ruch oporu 1939–1945*, red. nauk. B. Kobuszewski, P. Matusak, T. Rawski, Warszawa 1988. Także: M. Gnatowski, *Ruch oporu na Białostocczyźnie w latach II wojny światowej. Wstępny zarys i problemy badawcze*, „Zeszyty Naukowe Filii UW w Białymstoku”, z. 56, T. X, Białystok 1991, s. 103 i n.; tegoż, *Wiejska ludność Białostocczyzny w okresie okupacji niemieckiej*, „Studia Podlaskie”, t. III, Białystok 1991, s. 75 i n.; J. Figura, Z. Gwozdek, *Akcja „Burza” na Białostocczyźnie (lipiec – wrzesień 1944)*, „Białostocczyzna” 1990, nr 1, s. 14 i n.; W. Żarski-Zajdler, *Ruch oporu w latach 1939–1944 na Białostocczyźnie. Referat materiałowy, cz. I–III*, Warszawa 1965–1966; Z. Gwozdek, *Białostocki okręg ZWZ-AK (październik 1939–styczeń 1945). Referat materiałowy*, t. I, Białystok 1993; tegoż, *Białostocki okręg ZWZ-AK (październik 1939–styczeń 1945)*. Wy-

Do czasu wyzwolenia spod okupacji niemieckiej na terenie województwa białostockiego nie powstały struktury Polskiej Partii Robotniczej. Część miejscowych komunistów i działaczy lewicowych walczyło w partyzantce radzieckiej, której oddziały zapuszczały się na te tereny⁹.

Ziemie województwa białostockiego zajmowane były przez wojska 1, 2 i 3 Frontu Białoruskiego etapami od lipca 1944 r. do stycznia 1945 r.¹⁰ Do czasu rozpoczęcia ofensywy zimowej 1945 r. pod okupacją hitlerowską pozostawała część powiatu łomżyńskiego, augustowskiego i suwalskiego oraz cały powiat grajewski¹¹.

Do 26 lipca 1944 r. sprawa przynależności województwa białostockiego nie była ostatecznie ustalona. Dopiero tego dnia przedstawiciele Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego podpisali z rządem radzieckim w Moskwie porozumie-

wiad i kontrwywiad, t. II, Białystok 1994; tegoż, *Armia Krajowa na Białostocczyźnie*, [w:] *Armia Krajowa. Rozwój organizacyjny*, [pod red. K. Komorowskiego], Warszawa 1996, s. 130 i n.; J. Kułak, *Narodowcy na Białostocczyźnie*, „Karta” 1991, nr 4, s. 41 i n.; tegoż, *Powstanie Narodowego Zjednoczenia Wojskowego na Białostocczyźnie*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, Białystok 1991, nr 5, s. 129 i n.; K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Nieznane epizody konspiracyjnej służby kpt./mjr Aleksandra Rybnika*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, Białystok 1994, nr 8, s. 120 i n.; K. Litwiejko, *Prasa konspiracyjna na Białostocczyźnie (wybrane zagadnienia)*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, Białystok 1998, nr 11, s. 92 i n.; H. Majecki, *Reakcyjne podziemie na Białostocczyźnie w latach 1944–1956*, Białystok 1979.

⁹ M. Gnatowski, *Specyficzne uwarunkowania...*, ss. 11–12; tegoż: *W białostockich lasach. Wspomnienia uczestników polskiego i radzieckiego ruchu oporu w okręgu białostockim 1941–1944*, Lublin 1975; tegoż, *Za wspólną sprawę. Z dziejów partyzantki radzieckiej w okręgu białostockim*, Lublin 1970; tegoż, *Brygada partyzancka im. A. Newskiego. Zarys rozwoju i działalności*, „Zeszyty Naukowe Filii UW w Białymstoku”, z. 19, T. IV, Białystok 1977, s. 107 i n.; tegoż, *Działalność polskich komunistów na Białostocczyźnie w latach II wojny światowej*, „Zeszyty Naukowe Filii UW w Białymstoku”, z. 44, T. VIII, Białystok 1985, s. 205 i n.; tegoż, *Współdziałanie mieszkańców okręgu białostockiego z partyzantką radziecką (czerwiec 1941–lipiec 1944)*, „Rocznik Białostocki”, Warszawa 1970, t. X, s. 91 i n.; tegoż, *Na Białostocczyźnie (czerwiec 1941–lipiec 1944)*, [w:] S. Wroński, *Byli z nami. O działalności radzieckich partyzantów na ziemiach polskich*, Warszawa 1966, s. 470 i n.; W. Góra, M. Juchniewicz, *Walczyli razem. O współdziałaniu polskich i radzieckich oddziałów partyzanckich w latach II wojny światowej*, Lublin 1972, s. 146 i n.; J. Tobiasz, *Na tyłach wroga. Obywatele radzieccy w ruchu oporu na ziemiach polskich 1941–1945*, Warszawa 1972;

¹⁰ B. Dolata, *Wyzwolenie Polski 1944–1945. Działania wyzwolenicze Armii Radzieckiej i Ludowego Wojska Polskiego*, Warszawa 1966; J. Jelisiejew, *Na kierunku białostockim*, Warszawa 1971; *Historia Wielkiej Wojny Narodowej Związku Radzieckiego 1941–1945*, t. 4, Warszawa 1965; W. Wołoszyn, *Wyzwolenie wschodnich ziem Polski przez Armię Radziecką i Wojsko Polskie w 1944 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” (dalej WPH) 1963, nr 3–4, s. 69 i n.; N. K. Głazunow, *31 Armia Ogólnowojskowa (3 Frontu Białoruskiego) w walkach o wyzwolenie Polski*, WPH 1981, nr 3, s. 184 i n. i WPH 1983, nr 2–3, s. 462 i n.; Z. Koszyła, *Kronika wyzwolenia*, „Kontakty” 1969, nr 1, s. 19; tegoż, *Ofensywa wyzwolenia*, „Kontakty” 1970, nr 1, s. 8 i n.; tegoż, *Wyzwolenie Białostocczyzny przez Armię Radziecką w 1944 r.*, „Zeszyty Naukowe Filii UW w Białymstoku”, z. 31, T. V, Białystok 1980, s. 79; H. Gnatowska, *PPR w województwie białostockim 1944–1948. Rozwój i działalność*, Warszawa 1979, s. 11.

¹¹ M. Gnatowski, *Specyficzne uwarunkowania...*, s. 12.

nie o stosunkach między radzieckim naczelnym wodzem a polską administracją po wkroczeniu wojsk radzieckich na terytorium Polski¹². W myśl tego porozumienia dowódcy jednostek radzieckich zobowiązani zostali do natychmiastowego przekazywania wyzwolanych rejonów kraju administracji polskiej. Uzgodniono wówczas, że granica wschodnia Polski przebiegać będzie wzdłuż linii Curzona ze zmianami na korzyść Polski. W wyniku tej decyzji województwo białostockie – z wyjątkiem powiatów grodzieńskiego i wołkowyskiego – znalazło się w granicach Polski¹³. Dopiero jednak 16 sierpnia 1945 r. podpisana została w Moskwie umowa między RP a ZSRR o polsko-radzieckiej granicy państwowej¹⁴.

Po wyzwoleniu Białegostoku (27 lipca 1944 r.) przedstawiciele PKWN podjęli próby tworzenia struktur PPR na Białostocczyźnie. Jeszcze tego samego dnia przybyła do miasta grupa przedstawicieli PKWN z zadaniem tworzenia struktur partyjnych i społecznych na terenie województwa białostockiego. W jej skład wchodził: Edwarda Orłowska – odpowiedzialna za zorganizowanie aparatu PPR, płk Tadeusz Paszta¹⁵ – zobowiązany do utworzenia Urzędu Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej oraz Zygmunt Zieliński¹⁶. Towarzyszyła im grupa kilkunastu żołnierzy polskich. Następnego dnia przylecieli pełnomocnicy PKWN na województwo białostockie – mjr Leonard Borkowicz i kpt. Jerzy Sztachelski, odpowiedzialni za stworzenie aparatu administracyjnego¹⁷. T. Paszta wspominał: „Pamiętam, że gdy już w pierwszym dniu pobytu chcieliśmy zademonstrować, że przybyli do Białegostoku pełnomocnicy PKWN, że przybył pierwszy oddział WP i zorganizowaliśmy przemarsz przez miasto (mieliśmy tylko 18 żołnierzy), w centrum jego spotkaliśmy się z jakimś chłodem i obojętnością mieszkańców. Natomiast w dzielnicach robotniczych spotkaliśmy się z entuzjazmem ludności”¹⁸.

W Białymstoku istniało tymczasem kilka ośrodków władzy. Pierwszy z nich stanowiła wówczas radziecka Rada Miejska – *Gorsowiet* – nawiązująca do sytuacji

¹² „Wolna Polska” nr 28, Moskwa 3 sierpnia 1944 r., s. 1. Porozumienie KRN ratyfikowała 9 września 1944 r. Por.: *Archiwum Ruchu Robotniczego*, T. X, 1986, s. 79.

¹³ M. Gnatowski, *Specyficzne uwarunkowania...*, s. 13.

¹⁴ Tekst polsko-radzieckiej umowy o granicy państwowej, podpisanej w Moskwie, 16 sierpnia 1945 r. Por.: *Odbudowa państwa polskiego w latach 1944–1946. Najważniejsze dokumenty i informacje*, zestawili Wł. Kurkiewicz, W. Olszewski, A. Tatomir, z. 1, Warszawa 1947, s. 46 i n. Ratyfikowana przez RP 4 lutego 1946 r. (Dz. U. 1947, nr 35, poz. 5). Oświadczenie Rządu RP z 2 lipca 1946 r. o wymianie 5 lutego 1946 r. dokumentów ratyfikacyjnych (Dz. U. 1947, nr 35, poz. 168).

¹⁵ Komendant Wojewódzki MO w Białymstoku od 1 września 1944 do stycznia 1945 r. Szerzej: M. Piotrowski, *Ludzie bezpieki...*, s. 454.

¹⁶ *Takie były początki*, pod red. W. Góry, H. Kamińskiej, J. Paszty, Warszawa 1965, s. 363.

¹⁷ J. Kułak, *Pierwszy rok sowieckiej okupacji. Białystok 1944–1945*, Białystok 1996, s. 23. Także: H. Dominiczak, R. Halaba, T. Walichnowski, dz. cyt., Warszawa 1984, s. 27.

¹⁸ Dyskusja: Tadeusz Paszta, [w:] *Z dziejów PPR na ziemi białostockiej. Materiały z sesji popularnonaukowej. Białystok 11–12.VI.1961*, Lublin 1963, s. 146.

z lat 1939–1941, drugim był – przedstawiciel Rządu RP w Londynie – Okręgowy Delegat Rządu RP, Józef Przybyszewski, który objął stanowisko wojewody, a prezydentem miasta mianował Ryszarda Gołębiowskiego. Trzeci ośrodek władzy utworzyli przedstawiciele PKWN. Z ich inicjatywy 28 sierpnia 1944 r. powołano Wojewódzką Radę Narodową na czele ze Sztachelskim, a trzy dni później Miejską Radę Narodową z przewodniczącym Witoldem Wenclikiem, który jednocześnie pełnił obowiązki prezydenta miasta¹⁹.

Gorsowiet opuścił miasto 2 sierpnia 1944 r.²⁰ W istniejącej wówczas sytuacji politycznej Okręgowy Delegat Rządu RP nie był w stanie utrzymać się u władzy. Prysłana do Białegostoku przedstawicielka PKWN, Orłowska, stwierdziła: „Pan Przybyszewski (...) stworzył szereg urzędów, a w terenie roilo się od samowolnych sołtysów, wójtów i burmistrzów. Na rozkaz delegata rządu emigracyjnego tworzone milicje, która usiłowała w lokalu przy ulicy Warszawskiej zorganizować swą komendanturę. Pierwszą więc akcją, którą przeprowadziła nasza milicja pod kierownictwem tow. Paszty, była likwidacja samowolnych urzędów rządu emigracyjnego i rozbrojenie milicji”²¹. Tymczasem przedstawiciel Rządu RP na uchodźstwie postępował zgodnie z instrukcją Naczelnego Wodza, gen. Kazimierza Sosnkowskiego, zawartą w depeszy z dn. 12 lutego 1944 r. Stanowiła ona, że przedstawiciele władzy cywilnej – delegaci – mieli wystąpić wobec „czynników sowieckich jako organ rządu RP”²². 7 sierpnia 1944 r. NKWD aresztowało J. Przybyszewskiego, a już dwa dni później wywieziono go do Moskwy. W połowie sierpnia 1944 r. nastąpiły aresztowania członków AK. Szeregowych żołnierzy najczęściej kierowano do obozu w Dojlidach, gdzie formowano właśnie 4 zapasowy pułk piechoty 1 Armii Wojska Polskiego, innych wcielano do Armii Czerwonej. Oficerów przesłuchiowano, a najbardziej opornych aresztowano²³.

¹⁹ J. Kułak, *Pierwszy rok sowieckiej okupacji...*, ss. 23–24.

²⁰ A. Dobroński, dz. cyt., s. 170.

²¹ *Takie były początki...*, s. 368.

²² S. Korboński, *Polskie Państwo Podziemne...*, s. 159.

²³ J. Kułak, *Pierwszy rok sowieckiej okupacji...*, s. 28. Także: 1944 sierpień 17, Moskwa – Informacja Ł. Berii dla W. Mołotowa o liczbie obywateli polskich przetrzymywanych w obozach NKWD dla jeńców wojennych i o zgłoszeniu się części z nich do armii polskiej, [w:] *Teczka specjalna...*, s. 52. W obozach tych przetrzymywanych było wówczas 3415 Polaków, w tym 2012 wyrażało chęć wstąpienia do armii polskiej. W wyniku sprawdzenia wykonanego przez NKWD ustalono, że do armii polskiej może być skierowane 1400 osób. Także: 1944 listopad 3 – Telegram W. Abakumowa i Ł. Canawy do Ł. Berii o zastosowaniu środków specjalnych w woj. białostockim i pow. białskim, tamże, s. 20 i n. Wg stanu w dn. 1 listopada 1944 r. grupy operacyjne „Smiersz” oraz jego organy aresztowały w Białymstoku i na terenie woj. białostockiego 499 osób – aktywnych członków AK, agentów londyńskiego rządu emigracyjnego, agentów niemieckich i innego elementu przestępczego, z czego 82 [osoby] skierowano na terytorium Związku Sowieckiego, pozostałe 417 osób przygotowujemy do przewiezienia do ostaszkowskiego obozu NKWD. Ponadto 1080 oficerów i szeregowców Armii Krajowej rozbrojono i skierowano do jednostek rezerwowych wojska polskiego (s. 91).

10 sierpnia 1944 r. wprowadzono w Białymstoku obowiązek meldunkowy. W istocie ułatwiał on „wylapywanie” żołnierzy podziemia: „Każdy, kto nie miał potwierdzenia miejsca zamieszkania przez urząd mieszkaniowy, od razu stawał się podejrzany i w razie dostania się w obławę – które wtedy na ulicach miasta często urządzano dla «prawierki dakumentow» – był zatrzymywany do wyjaśnienia, co często kończyło się aresztowaniem”²⁴.

Relacje przedstawicieli PKWN oraz meldunki sytuacyjne AK świadczą o przewadze nastrojów społecznych przychylnych rządowi emigracyjnemu. Raporty AK mówiły o prawie całej ludności województwa białostockiego opowiadającej się za Rządem RP na uchodźstwie²⁵. O nastrojach w Białymstoku 19 sierpnia 1944 r. informował delegat PKWN Jan Kotwica-Skrzypek: „wśród inteligencji Białegostoku przeważają nastroje i wpływy londyńskie. To samo choć w mniejszym stopniu dotyczy rzemieślników i robotników”²⁶. Różnicowanie o sytuacji w oddziałach AK na Białostocczyźnie miał także wywiad radziecki²⁷. Postawa mieszkańców miasta i województwa była oczywista. Doświadczenia z okresu okupacji radzieckiej w latach 1939–1941 spowodowały, że patrzyli oni z niechęcią na przedstawicieli rządu utworzonego przy poparciu ZSRR.

Orłowska rozpoczęła tworzenie ogniw PPR w Białymstoku już w dniu przybycia do miasta. Ponieważ przed wojną była działaczką KPP na tym terenie, opierała się na przedwojennych członkach ruchu komunistycznego. Tak wspominała pierwszy dzień w Białymstoku: „Jeszcze tego wieczoru ku naszej wielkiej radości zaczęli zgłaszać się towarzysze. Wkrótce było ich kilkudziesięciu. Przyszli starzy kapepowcy, kazetempowcy, działacze Lewicy Związkowej, partyzanci, członkowie organizacji antyfaszystowskiej: Feliks Lorek, Władysław Nieśmiałek, Julian Kubiak, Arkadiusz Łaszewicz, Ewelina Sawicka, Henryk Olejniczak, Maryla Różycka, Regina Rasińska, Luba Dynowicz, Stanisław Łopot, Zofia i Władysław Brzozowscy, Zygmunt Kościński, Zdzisław Ogrzebacz, Tadeusz Strzelczyk, Bronisława Porębska-Legomska, Jan Kozłowski, Antoni Rożko, Roman Woźniak, Michał Drzewiecki, Stanisław Juchnicki, Władysław Nawrocki, Aleksander Borowski, Bolesław Sokół, Emilian Kuncewicz i wielu, wielu innych. Bez zastrzeżeń stawiali się do dyspozycji wystanników PKWN, podejmując z zapalem każdą przydzieloną pracę”²⁸.

²⁴ J. Kułak, *Pierwszy rok sowieckiej okupacji...*, s. 43.

²⁵ H. Majecki, *Białostocczyzna w pierwszych latach władzy ludowej 1944–1948*, Warszawa 1977, ss. 12–13. Zdaniem autora informacje te są przesadzone.

²⁶ Cytat za: H. Majecki, *Białostocczyzna w pierwszych latach...*, s. 13.

²⁷ 1944 październik 26. – Raport I. Sierowa dla Ł. Berii o pododdziałach AK w woj. białostockim i ich strukturze, [w:] *Teczka specjalna...*, s. 84 i n.

²⁸ *Takie były początki...*, s. 366; Patrz: M. Piotrowski, *Ludzie bezpieki...*, ss. 61, 92, 95, 173, 198, 250, 340. Michał Drzewiecki był Zastępcą Naczelnika Wydziału I Departamentu V MBP (22.08.1946–15.12.1946), Inspektorem Wydziału I Departamentu V MBP (od 16.12.1946), Naczelnikiem VI Wydziału Departamentu V MBP (1.07.1948–31.07.1951),

Na początku sierpnia 1944 r. utworzono w Białymstoku Biuro Organizacyjne PPR (BO PPR), które miało skupić byłych działaczy ruchu komunistycznego, a także nie zorganizowanych komunistów i zwolenników partii. Na pierwszym zebraniu organizacyjnym PPR, które odbyło się w Białymstoku 13 sierpnia 1944 r., obecnych było 46 osób. Uchwalono na nim rezolucję skierowaną do KC PPR, w której wyrażano chęć walki o wyzwolenie kraju i przeobrażenia demokratyczne. W tym samym miesiącu odbyło się zebranie, na którym wybrano Komitet Obwodowy PPR w Białymstoku (później Komitet Wojewódzki PPR). Pierwszym sekretarzem Komitetu Obwodowego PPR wybrano Orłowską. Ponadto w skład komitetu weszli między innymi: F. Lorek, W. Nieśmiałek, E. Sawicka i J. Kubiak. Dodajmy, że żadna z tych osób nie była wcześniej formalnie członkiem PPR. Pierwszych kandydatów w województwie przyjęto oficjalnie do partii na posiedzeniu KO PPR w dniu 21 sierpnia 1944 r. Wpłynęło wówczas 45 podań, z tego 33 rozpatrzono pozytywnie²⁹.

Do przełomu września i października 1944 r. komórki organizacyjne PPR istniały jedynie w Białymstoku. W terenie struktury PPR najwcześniej powstały w Hajnówce, Bielsku Podlaskim, Ciechanowcu, Gródku i Starosielcach³⁰. T. Paszta twierdził, że: „rozwój organizacyjny partii postępował powoli, bo trzeba powiedzieć, że na terenie Białostockizny program PPR, program PKWN nie był należycie zrozumiany nawet dla starych członków KPP i KPZB”³¹. W województwie białostockim rozwój partii był więc o tyle trudniejszy, że nie istniał tu wielki przemysł, brakowało zatem dużych skupisk robotniczych, z których przede wszystkim mieli rekrutować się członkowie partii. Niełatwo było zbudować struktury partyjne w terenie, w środowiskach wiejskich i małomiasteczkowych. Na początku swojej działalności w województwie białostockim PPR ilościowo nie stanowiła poważnej siły. W pierwszych dniach października 1944 r. liczyła bowiem 173 członków, z tego 44 w terenie³². Mimo początkowych trudności, liczba członków PPR w województwie białostockim systematycznie się zwiększała. W kolejnych latach stan ten przedstawiał się następująco:

31 stycznia 1945 r.	– 1 146 osób,	30 czerwca 1946 r.	– 3 579 osób,
31 lipca 1945 r.	– 1 841 osób,	31 lipca 1946 r.	– 3 865 osób,
31 grudnia 1945 r.	– 2 581 osób,	31 grudnia 1946 r.	– 6 040 osób,
31 stycznia 1946 r.	– 2 734 osoby,	31 stycznia 1947 r.	– 6 455 osób,

Dyrektorem Gabinetu Ministra BP (1.08.1951–9.12.1954), Dyrektorem Gabinetu Przewodniczącego Komitetu d/s Bezpieczeństwa Publicznego (1.01.1955–30.06.1956), Dyrektorem Biura „B” Komitetu d/s Bezpieczeństwa Publicznego (1.07.1956–27.11.1956), Dyrektorem Biura „B” MSW (28.11.1956–20.01.1964). 20.01.1964 r. został zwolniony ze służby.

²⁹ H. Gnatowska, *PPR w województwie białostockim...*, s. 16 i n.

³⁰ Tamże, s. 20.

³¹ Dyskusja: Tadeusz Paszta..., s. 147.

³² H. Gnatowska, *PPR w województwie białostockim...*, s. 17 i n.

30 czerwca 1947 r. – 8 639 osób, 30 czerwca 1948 r. – 15 541 osób,
 31 lipca 1947 r. – 9 043 osoby, 30 września 1948 r. – 16 000 osób,
 31 grudnia 1947 r. – 10 832 osoby, 30 listopada 1948 r. – 16 132 osoby,
 31 stycznia 1948 r. – 11 859 osób³³.

Dość specyficzny był skład osobowy PPR w woj. białostockim. W końcu kwietnia 1946 r., gdy rozpoczynały się przygotowania do referendum ludowego, liczyła ona 3284 członków. Wśród nich: 30,5% robotników, 28,5% chłopów i 10,3% przedstawicieli inteligencji pracującej. Brakujące 30,7% stanowili – co należy podkreślić – funkcjonariusze MO, UBP i więziennictwa³⁴.

PPR na Białostocczyźnie tworzone w sytuacji, kiedy nie był jeszcze ostatecznie ustalony podział administracyjny województwa. W związku ze zmianą granic państwowych do ZSRR włączono prawie całe powiaty: grodzieński i wołkowyski, cztery gminy z powiatów augustowskiego i sokólskiego oraz kilkanaście wsi z gmin Białowieża i Narewka³⁵. W połowie 1945 r. do województwa białostockiego dołączono trzy powiaty mazurskie: elcki, gołdapski i olecki³⁶, a ponadto łomżyński³⁷. W 1946 r. w skład woj. białostockiego wchodziły powiaty: augustowski, białostocki, bielski, elcki, gołdapski, olecki, sokólski, szczuczynski, suwalski, wysokomazowiecki i niedawno włączony powiat łomżyński. Tak ukształtowane województwo zajmowało powierzchnię około 23,2 tys. km², a zamieszkiwało je 940,4 tys. osób (168,4 tys. w miastach i 772,5 tys. na wsi)³⁸. W 1948 r. utworzono nowy powiat kolneński z części łomżyńskiego, ostrołęckiego i szczuczynskiego. W tym samym roku powiat szczuczynski przemianowano na grajewski³⁹. Według

³³ *Partia w cyfrach...*, Dział I. Organizacja partyjna, Tabl. 1. Członkowie, A. Ogólna liczba członków partii, s. 1; H. Gnatowska, *PPR w województwie białostockim...*, ss. 268–274. Jak podaje M. K. Dziewanowski, liczba członków partii w kraju wzrosła z około 20 tys. w 1944/1945 do ponad 1 mln w końcu 1948 r. M. K. Dziewanowski, *The communist party of Poland*, Cambridge, Mass., London 1976, s. 253.

³⁴ H. Gnatowska, *Białostocka wojewódzka organizacja PPR w referendum ludowym i wyborach do Sejmu Ustawodawczego*, „Rocznik Białostocki” 1981, t. XV, Warszawa 1981, s. 120.

³⁵ M. Gnatowski, *Specyficzne uwarunkowania...*, s. 17.

³⁶ *Przewodnik po wystawie poświęconej przemianom społeczno-ekonomicznym powiatów mazurskich w 25-lecie PRL*, Białystok 1979, s. 5.

³⁷ M. Gnatowski, *Specyficzne uwarunkowania...*, s. 17.

³⁸ *Rocznik statystyczny 1948*, Warszawa 1949, s. 17. *Rocznik statystyczny 1956*, Warszawa 1956, s. 38 podaje powierzchnię 22,5 tys. km². *Rocznik statystyczny 1947*, Warszawa 1947, s. 16 podawał liczbę mieszkańców – 917 tys.

³⁹ S. Tudorowicz, *Powstanie województwa...*, s. 15; Kolejna zmiana miała miejsce w 1952 r. Wówczas to z powiatu bielskiego wyłoniono siemiatycki, a dwa lata później hajnowski. W 1953 r. z części powiatu białostockiego wydzielono moniecki, a w następnym roku z ziem powiatu łomżyńskiego wydzielono zambrowski, zaś z części powiatów wysokomazowieckiego i białostockiego powstał łapski. Na początku 1956 r. utworzono dwa nowe powiaty: sejneński i dąbrowski. Po tych zmianach województwo białostockie zajmowało powierzchnię około 23,2 tys. km². Zamieszkiwało je około 1 059 tysięcy ludzi; *Rocznik statystyczny 1947...*, s. 16; *Rocznik statystyczny województwa białostockiego 1960*, Białystok 1960, s. 37.

stanu z dn. 1 kwietnia 1948 r. w skład woj. białostockiego wchodziło 13 powiatów, w tym 1 grodzki, znajdowało się w nim 30 miast (w tym trzy o ludności powyżej 10 tys.: Białystok – ok. 56 tys., Łomża i Suwałki – po ok. 14 tys.) i 131 gmin wiejskich⁴⁰.

Ludność woj. białostockiego według sumarycznego spisu ludności z dn. 14 lutego 1946 r. liczyła ogółem 940 872 osoby (3,93% ogółu mieszkańców Polski), w tym 2 463 Niemców (0,26% mieszkańców woj.) i 116 517 (12,38%) osób „*innych narodowości niepolских*”. W miastach zamieszkiwało 168 348 osób, w gminach wiejskich 772 524 osoby. Zdecydowana większość Niemców (1 978 osób) i przedstawicieli „*innych narodowości niepolских*” (109 779 osób) zamieszkiwała w gminach wiejskich⁴¹.

W czasie wojny na terenie woj. białostockiego zniszczeniu lub uszkodzeniu uległo 20,6 tys. nieruchomości miejskich i 47 tys. zagród wiejskich⁴². Poważnym przedsięwzięciem politycznym, społecznym i gospodarczym stała się reforma rolna. W woj. białostockim na cele reformy rolnej do 1 stycznia 1948 r. przejęto 406 obiektów o łącznej powierzchni 104,1 tys. ha, z czego rozparcelowano

⁴⁰ Tabl. 4. Powierzchnia, ludność i gęstość zaludnienia według powiatów w 1946 r., podział administracyjny z dn. 1.IV.1948 r. *Rocznik statystyczny 1948...*, ss. 18 i 23.

Powiaty	Powierzchnia km ²	Ludność	
		ogółem w tys.	na 1 km ²
augustowski	1641	42,2	26
białostocki grodzki	39	56,8	1456
białostocki	3350	137,2	41
bielski	4628	198,5	43
ełcki	1115	21,6	19
gołdapski	613	2,6	4
grajewski	1222	45,6	37
kolneński	1312	59,8	45
łomżyński	2223	114,4	51
olecki	856	12,3	14
sokółski	2531	89,9	35
suwalski	2204	79,4	36
wysokomazowiecki	1467	80,6	55
Ogółem woj. białostockie	23201	940,9	40

⁴¹ Tabl. 5. Ludność według danych Biur Ewidencji Ludności z dn. 1.I.1948 r. oraz według sumarycznego spisu ludności z dn. 14.II.1946 r. Podział administracyjny z dn. 1.I.1948 r., *Rocznik statystyczny 1948...*, s. 21.

⁴² Tabl. 2. Szacunek zniszczeń wojennych w nieruchomościach miejskich i zagrodach wiejskich, *Rocznik statystyczny 1948...*, s. 30. W zestawieniu uwzględniono budynki uszkodzone powyżej 10%, z wyłączeniem komunikacyjnych i wojskowych oraz większości przemysłowych, a także zagrody o zniszczeniu powyżej 15%. Także: *Rocznik polityczny i gospodarczy 1948...*, s. 490 i n. W woj. białostockim 39,1% zagród była zniszczona lub uszkodzona.

41,3 tys. ha. Nadzielono ziemią 14,3 tys. gospodarstw. W końca 1947 r. istniało w woj. białostockim 178 gospodarstw rolnych administrowanych przez Zarząd Państwowych Nieruchomości Ziemskich, których łączna powierzchnia wynosiła 39,5 tys. ha⁴³.

Woj. białostockie dysponowało po wojnie nader skromną bazą przemysłową. W 1946 r. w zakładach przemysłowych i górniczych zatrudnionych było ok. 5,8 tys. osób, w tym w przemyśle mineralnym ok. 480, w cegielniach – 90, przemyśle metalowym – 275, przemyśle chemicznym – 525, włókienniczym – 1450, poligraficznym – 75, skórzanym – 200, drzewnym – 1175, przetwórstwa rolno-spożywczego – 820, odzieżowym – 45, w przedsiębiorstwach budowlanych – 340, energetyce – 60, wodociągach – 130⁴⁴. W białostockiej Izbie Rzemieślniczej w końcu 1947 r. zarejestrowanych było 5 096 warsztatów rzemieślniczych (3,7% ogólnej ich liczby w kraju). Zatrudniały one łącznie 6 821 osób⁴⁵. W ostatnim kwartale 1947 r. poszukiwało pracy 2,4 tys. osób, a zgłoszonych wolnych miejsc pracy było 2,1 tys.⁴⁶ W końcu 1947 r. woj. białostockie zajmowało, podkreślmy ten fakt, ostatnie miejsca w statystykach dotyczących infrastruktury. W miastach nie istniała jeszcze komunikacja zbiorowa (autobusowa). Drogi o twardej nawierzchni liczyły ogółem 3 254 km (ok. 14 km/1 km²). Tabor transportowy liczył 712 (1,3% ogólnej liczby w kraju) samochodów i 382 motocykle (1,5%)⁴⁷.

Na terenie województwa funkcjonowało 26 szpitali, które dysponowały 2 215 łózkami (ok. 424 osoby/1 łóżko, średnia dla kraju wynosiła 272). Przy łącznej

⁴³ *Rocznik statystyczny 1948...*, Tabl. 2. Reforma rolna na ziemiach dawnych. A. Obszar przyjęty na cele reformy rolnej w czasie od 6.IX.1944 r. do 1.I.1948 r., s. 18; B. Gospodarstwa nadzielone ziemią w czasie od 6.IX.1944 r. do 1.I.1948 r. Przeciętna powierzchnia nadziału na 1 gospodarstwo wynosiła 2,89 ha (5 ha dla gospodarstw służby folwarcznej, 3,9 ha – dla bezrolnych, 2,9 ha – gospodarstw karłowatych (posiadających do 2 ha), 2,4 ha dla gospodarstw małorolnych (posiadających 2–5 ha), 1,7 ha – dla gospodarstw średniorolnych (posiadających 5–10 ha) i po 1,4 ha dla pracowników i robotników. Tabl. 3 Gospodarstwa rolne administrowane przez Zarząd Państwowych Nieruchomości Ziemskich w 1947 r. Stan w dn. 31.XII. A. Gospodarstwa wg województw, s. 42.

⁴⁴ *Rocznik statystyczny 1948...*, ss. 58–59. Tabl. 2. Rozmieszczenie przemysłu według liczby najemnych pracowników w zakładach zatrudniających 5 i więcej pracowników w 1946 r. Zatrudnieni w przemyśle i górnictwie w woj. białostockim stanowili 0,5% ogółu zatrudnionych w Polsce. Równie niskim odsetkiem charakteryzowało się woj. olsztyńskie.

⁴⁵ *Rocznik statystyczny 1948...*, s. 69 i n. Tabl. 5. B. Warsztaty rzemieślnicze według działów rzemiosła. Stan w dn. 31.XII.1947 r.; Tabl. 8. Liczba pracowników zatrudnionych w rzemiośle według kwalifikacji w dn. 31.XII.1947 r.

⁴⁶ *Rocznik statystyczny 1948...*, ss. 172–173. Tabl. 13. A. Poszukujący pracy zarejestrowani. Stan w końcu okresu; Tabl. 13. C. Zgłoszone wolne miejsca pracy. W ciągu okresu.

⁴⁷ *Rocznik statystyczny 1948...*, Tabl. 13. Drogi o twardej nawierzchni (s. 128); Tabl. 16. Samochody i motocykle zarejestrowane (s. 129). *Rocznik Polityczny i Gospodarczy 1948...*, s. 740, podaje, że łączna długość dróg państwowych, wojewódzkich i powiatowych w woj. białostockim wynosiła w 1948 r. 3 490 km, w tym z nawierzchnią ulepszoną – 337 km, pozostałe bite i brukowane – 2 427 km, gruntowe – 726 km.

liczbie 113 lekarzy zatrudnionych w województwie (1,2 lekarza/10 tys. mieszkańców) województwo znajdowało się znacznie poniżej średniej krajowej, wynoszącej 3,2 lekarza/10 tys. mieszkańców⁴⁸.

Sieć szkolna była w woj. białostockim stosunkowo słabo rozwinięta. Znajdowało się tu 71 przedszkoli (ok. 1,5% ogólnej ich liczby w kraju) z 3,8 tys. uczniów (1,7%), 1084 szkoły powszechne (ok. 5%) z 136,6 tys. uczniów (4%), 24 szkoły średnie dla młodzieży (3,2%) z 5,1 tys. uczniów (2,5%), 51 zawodowych (2,6%) z 3,2 tys. uczniów (2,1%) i 31 średnich szkół zawodowych (3,1%) z 2,6 tys. uczniów (1,8%). W województwie istniały tylko 3 licea pedagogiczne, w których uczyło się 718 uczniów. W województwie działały ogółem tylko 32 biblioteki (1,7% ogólnej ich liczby w kraju), dysponujące 49 tys. tomów (2,3%). W Białymstoku ukazywały się zaledwie 2 czasopisma (z 742 tytułów ukazujących się w kraju). Miały tu swoją siedzibę dwa teatry zawodowe. Statystyka nie wykazywała natomiast istnienia w woj. białostockim kin (stałych i objazdowych). Również w wielu innych wskaźnikach woj. białostockie znajdowało się na ostatnich miejscach w kraju – choćby pod względem liczby radioabonentów (9,5 tys., tj. 1,4% ogólnej liczby w kraju) lub znajdujących się tu urządzeń sportowych⁴⁹.

Coraz silniejsze liczebnie Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego, często wraz z oddziałami NKWD, prowadziły w kraju akcje rozbrajania terenu połączone z aresztowaniami i rozstrzeliwaniami. Represje dotyczyły szczególnie żołnierzy AK. Choć wielu z nich chciało wyjść z podziemia, to w obawie przed aresztowaniami zmuszeni byli pozostać w konspiracji. Partyzanci ci od samoobrony przechodzili często do ataków na posterunki Milicji Obywatelskiej oraz placówki UBP. W 1945 r. brutalne pacyfikacje ludności podjęte przez nowe władze dotknęły także województwo białostockie. Na Białostocczyźnie działały m.in. silna Armia Krajowa Obywateli płk Władysława Liniarskiego i V Wileńska Brygada AK Zygmunta „Łupaszkii”-Szendzielarza, która w okolicach Puszczy Białowieskiej podjęła akcję likwidacji placówek MO, UB i PPR⁵⁰. Wiosną 1945 r. na

⁴⁸ *Rocznik statystyczny 1948...*, s. 178 i n. Tabl. 3. Szpitale i łóżka w szpitalach według właściciela (bez sanatoriów i szpitali wojskowych); Tabl. 1. Pracownicy służby zdrowia.

⁴⁹ *Rocznik statystyczny 1948...*, s. 199 i n. Tabl. 2. Rozmieszczenie niektórych typów szkół w r. szk. 1947/48. W woj. białostockim nie było szkół wyższych – w Polsce było w tym czasie 36 szkół wyższych z 91,9 tys. studentów. Tabl. 17. Szkoły kształcenia nauczycieli; Tabl. 2. Biblioteki powszechne i wypożyczalnie dochodowe; Tabl. 6. Czasopisma według częstości wychodzenia. Stan w dn. 31.XII.1947 r.; Tabl. 7. Teatry zawodowe; Tabl. 17; Radioabonenci; Tabl. 19. Niektóre urządzenia sportowe. W woj. białostockim było 8 sal gimnastycznych (0,9% ogólnej liczby w kraju), 13 boisk do piłki nożnej (0,8%), innych boisk – 27 (1%), korty tenisowe – 8 (1,5%), strzelnice sportowe – 11 (1,8%), pływalnie kryte i otwarte – 8 (1,6%).

⁵⁰ W. Roszkowski (Andrzej Albert), dz. cyt., s. 148. Także: M. Turlejska (Łukasz Socha), *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944–1954*, Londyn 1989, s. 48 i n.

teren Białostockiego do walki z podziemiem skierowano silne jednostki wojsk wewnętrznych i piechoty Wojska Polskiego. Skoordynowano działalność MO i UBP, tworząc Wojewódzki Komitet Polityczny do Walki z Bandytyzmem (później: Komisja Polityczna do Walki z Bandytyzmem)⁵¹. Działania na Białostocczyźnie przyjęły charakter wojny domowej.

W kraju stopniowo ograniczano swobody obywatelskie. Szczególną rolę spełniała cenzura⁵². Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk oraz podległe mu terenowe urzędy (także ten w Białymstoku) przejęły kompetencje dawnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz wojewodów i starostów w zakresie nadzoru, kontroli prasy, publikacji i widowisk⁵³.

Sabina Lewi, zatrudniona wówczas w Wydziale Propagandy KW PPR w Białymstoku, odpowiedzialna za cenzurę, wspominała: „Zasadniczo ja jedna kontrolowałam placówki, czasopisma, teatry, kina itp. Za ten okres zostało ocenzone 10 *«Jedności Narodowych»*, wiadomości radiowych 70, drobnych druków 75, sztuk teatralnych 14, rewii 10, odczytów 5, wystaw i obrazów 1. Jeżeli chodzi o akademie, oficjalna część nie podlega naszej kontroli. Wszystkie dziedziny, które mnie podlegają, są kontrolowane. (...) Na jakie momenty reagowałam jako cenzor? Zasadniczo przeciwko błędom podstawowej natury. Ujawnił się cały szereg momentów, których dopuszczenie było niekorzystne dla demokracji”⁵⁴.

W lutym 1945 r. odbyła się konferencja w Jalcie, na której przedstawiciele trzech mocarstw omawiali m.in. sprawy polskie. Podczas spotkania ustalili, że dotychczas działający w Polsce, powołany przez Krajową Radę Narodową i kontrolowany przez komunistów, Rząd Tymczasowy powinien być w sposób demokratyczny rozszerzony o „przywódców demokratycznych z Polski i Polaków z zagranicy”. Tak utworzony rząd miał otrzymać nazwę Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej i obowiązek przeprowadzenia demokratycznych wyborów. Decyzja ta, podjęta bez udziału Polaków, została przyjęta przez Radę Jedności Narodowej jako katastrofa dla nadziei niepodległościowych. Jednakże RJN opowiedziała się za kompromisem i porozumieniem z ZSRR. W czerwcu 1945 r. w Moskwie odbyło się spotkanie przedstawicieli Rządu Tymczasowego oraz działaczy z Polski i z zagranicy. O ostatecznym kształcie tego rządu zdecydowali przedstawiciele trzech mocarstw, a zwłaszcza Stalin. 28 czerwca 1945 r. ogłoszono utworzenie TRJN. Premierem został Edward Osóbka-Morawski, wicepremierami zaś Władysław

⁵¹ M. Gnatowski, *Specyficzne uwarunkowania...*, s. 31.

⁵² Centralne Biuro Kontroli Prasy przy Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego powołane zostało rozkazem nr 2 ministra bezpieczeństwa publicznego z 19 stycznia 1945 r. Szerzej: *Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949*, Warszawa 1994, s. 27. Rozkaz uchylono 15 listopada 1945 r. W jego miejsce utworzono Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji [sic!] i Widowisk przy Radzie Ministrów.

⁵³ *Rocznik Polityczny i Gospodarczy 1948...*, s. 44.

⁵⁴ Sabina Lewi o działalności cenzury w województwie białostockim – zapis z 24 maja 1945 r., [w:] *Wiek XX w źródłach*, Warszawa 1998, s. 282.

Gomułka i Stanisław Mikołajczyk. Kluczowe resorty obsadzono komunistami. Jako symbol losów Polski można odczytać fakt, że w czasie, gdy prowadzono rozmowy na temat powstania TRJN, w Moskwie wydano wyrok na szesnastu przywódców Polski Podziemnej, podstępnie aresztowanych w Warszawie, a następnie przewiezionych do ZSRR⁵⁵.

Województwo białostockie było terenem, na którym w ciągu kilku powojennych lat trwała walka zbrojna z *władzą ludową*. W Białymstoku – w więzieniu przy ulicy Kopernika i w siedzibie UB przy Mickiewicza – ginęli przeciwnicy nowego systemu. W lipcu 1946 r. w sali kina „Ton” odbył się proces mjr. Aleksandra Rybnika, zaś w tym samym roku w Warszawie ppłk. Władysława Liniańskiego⁵⁶.

Do 1945 r. działały w kraju dwie partie chłopskie używające tej samej nazwy – Stronnictwo Ludowe. Jedna, zwana potocznie SL „lubelskim”, związana była z komunistami⁵⁷, natomiast druga, wywodząca się z konspiracyjnego SL „Roch”, uznawała wcześniej Rząd RP na uchodźstwie⁵⁸. Stronnictwo „lubelskie” przyjmowało założenia programowe i ideologiczne PPR. Utworzone zostało w celu wyeliminowania z ruchu ludowego opozycji antykomunistycznej, która przeskadzała w rozwoju PPR na wsi. Miało ono stanowić przeciwwagę dla partii S. Mikołajczyka i W. Witosa w środowisku wiejskim⁵⁹. Próby zjednoczenia obu par-

⁵⁵ Szerzej m.in.: S. Korboński, *W imieniu Kremla*, Warszawa 1997, s. 13 i n.; K. Kleniewicz, *Polska współczesna. Cz. I. U podstaw nowej Polski*, Łódź 1948, s. 40 i n. Por.: 1945 sierpień 8, Moskwa. – Pismo Ł. Berii do J. Stalina i W. Mołotowa przekazujące informację specjalną N. Sieliwanowskiego o sytuacji w Polsce w związku z utworzeniem [Tymczasowego – A.P.] Rządu Jedności Narodowej, [w:] *Teczka specjalna...*, s. 331 i n. N. Sieliwanowski, gen. lejtn., doradca przy MBP RP (1945–1946).

⁵⁶ A. Dobroński, dz. cyt., s. 174 i n. Por.: 1945 sierpień 8, Moskwa. – Pismo Ł. Berii do J. Stalina i W. Mołotowa przekazujące telegram N. Sieliwanowskiego o aresztowaniu sztabu Okręgu Białostockiego AK, [w:] *Teczka specjalna...*, s. 340 i n.

⁵⁷ Szerzej: R. Buczek, *Stronnictwo Ludowe w latach 1939–45. Organizacja i polityka*, Londyn 1975.

⁵⁸ K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Poznań 1990, s. 168. Zdaniem autorki S. Mikołajczyk i inni przywódcy SL nie zamierzali tworzyć drugiej partii. Sądziła, że wokół partii kontynuującej działalność przedwojennego SL skupią się autentyczni działacze ludowi, także znajdujący się w „lubelskim” SL; M. Łatyński, *Nie paść na kolana. Szkice o opozycji lat czterdziestych*, Londyn 1985, s. 189. Autor stwierdza, że Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego jeszcze w czasie okupacji niemieckiej przygotowało plan ujawnienia Batalionów Chłopskich i cywilnych komórek Stronnictwa Ludowego „Roch”. Dążono, „aby prace, jakie miały być podjęte w ramach legalnej organizacji, przybrały od razu charakter masowy i nie mogły być sparaliżowane przez komunistów”.

⁵⁹ R. Buczek, *Na przelomie dziejów. Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947*, Wrocław 1989, s. 177. Zdaniem Romana Buczka PSL nie zamierzało pełnić roli stronnictwa opozycyjnego. Podobnie: A. Friszke, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994, s. 24. O okolicznościach „włączenia W. Witosa do bieżących spraw politycznych” patrz także: 1945 kwiecień 2, Warszawa. – Raport I. Sierowa dla Ł. Berii o wywiezieniu przewodniczącego Stronnictwa Ludowego W. Witosa z jego gospodarstwa do Warszawy; 1945 kwiecień 4, Warszawa. – Raport I. Sierowa dla Ł. Berii o przewiezieniu W. Witosa do Warszawy i prowadzonych z nim rozmowach, [w:] *Teczka specjalna...*, ss. 233 i 236.

tii zakończyły się niepowodzeniem. W tej sytuacji 22 sierpnia 1945 r. Naczelny Komitet Wykonawczy „starego” SL ogłosił utworzenie Polskiego Stronnictwa Ludowego⁶⁰. Prezesem został ciężko chory Wincenty Witos, faktycznie zaś partią kierował S. Mikołajczyk⁶¹. Działacze SL „lubelskiego” podjęli próby rozmów na temat zjednoczenia ruchu ludowego. Działania te pozostały bezskuteczne. Doszło nawet w SL „lubelskim” do rozłamu na tle stosunku do PSL. Po utworzeniu PSL wpływy SL „lubelskiego” w środowisku wiejskim znacznie osłabły. Jak podaje J. Wrona, we wrześniu i październiku 1945 r. około 80% członków Stronnictwa Ludowego przeszło do kół PSL. Dzięki interwencji PPR i aparatu państwowego uratowano struktury wojewódzkie i centralne tej partii. Szacuje się, że w SL pozostało około 30–40 tysięcy członków⁶². Według A. Paczkowskiego chodziło o uratowanie szkieletu organizacyjnego w postaci lokalni i załączków struktur lokalnych, bowiem uratowanie stanu ilościowego „lubelskiego” SL było już wtedy niemożliwe⁶³.

Komuniści postrzegali PSL jako partię opozycyjną, zagrażającą ich dominacji w systemie władzy. W czerwcu 1946 r. na plenarnym posiedzeniu KC PPR W. Gomułka wyraźnie określił: *„w perspektywie dziejowego rozwoju dzisiejsze kierownictwo PSL, skazane jest na likwidację, taka musi być logika, taka jest konieczność dokonania tego kroku w odpowiednim momencie”*⁶⁴. Tymczasem PSL stało się partią ogólnonarodową, zwiększyło bowiem swoje wpływy w środowisku miejskim, w oświacie, szkolnictwie wyższym, organizacjach młodzieżowych, spółdzielczych i rolniczych⁶⁵. W listopadzie 1945 r. partia ta liczyła około 200 ty-

⁶⁰ Szerzej: R. Buczek, *Na przełomie dziejów...*; Także: R. Turkowski, *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945–1949*, Warszawa 1992.

⁶¹ J. Wrona, dz. cyt., s. 71; Także: R. Buczek, *Na przełomie dziejów...*, s. 115 i n.; A. Jagodziński, *Polskie Stronnictwo Ludowe*, [w:] *Słownik historii Polski 1939–1948*, pod red. A. Chwalby, T. Gąsowskiego, Kraków 1994, s. 134 i n.

⁶² J. Wrona, dz. cyt., s. 166; M. Łatyński, dz. cyt., s. 194. W publikacji tej autor wspominał, że Jean Malara i Lucienne Rey oceniają liczbę członków SL „lubelskiego” pod koniec 1945 na najwyżej 5 tysięcy; R. Buczek, *Na przełomie dziejów...*, s. 121. Autor pisał: *„Po utworzeniu PSL wpływy Stronnictwa Ludowego wśród chłopów zmalały prawie zupełnie, a w niektórych województwach spadły niemal do zera, jak np. w Poznańskim i Krakowskim, gdzie władze terenowe SL albo w ogóle nie istniały, albo też nie miały żadnego oparcia w masach”*. Także: 1945 wrzesień 3, [Warszawa]. – Informacja specjalna N. Sieliwanowskiego dla Ł. Berii o sytuacji w Stronnictwie Ludowym, [w:] *Teczka specjalna...*, s. 380 i n.

⁶³ A. Paczkowski, *Stanisław Mikołajczyk, czyli klęska realisty*, Warszawa 1991, s. 146.

⁶⁴ Cytat za: J. Wrona, dz. cyt., s. 145.; Także: 1946 czerwiec 11, Moskwa. – Pismo S. Krugłowa do J. Stalina, W. Mołotowa, Ł. Berii i A. Zdanowa przekazujące informację S. Dawydowa o sytuacji w PSL, [w:] *Teczka specjalna...*, s. 506 i n. S. N. Krugłow, gen. ptk, ludowy komisarz spraw wewnętrznych ZSRR (1945–1956); S. P. Dawydow, ppłk, p.o. doradcy przy MBP RP (1945–1949).

⁶⁵ J. Wrona, dz. cyt., s. 167. Szerzej: S. Mikołajczyk, *Zniewolenie Polski. Przykład sowieckiej agresji*, NOWA, Warszawa 1984.

sięcy, w styczniu 1946 r. około 500 tysięcy, zaś w czerwcu 1946 r. już około 800 tysięcy członków⁶⁶.

Na przełomie sierpnia i września 1944 r. powstał w Białymstoku Wojewódzki Komitet Organizacyjny SL na czele z Jakubem Antoniukiem, działaczem SL z okresu międzywojennego. Z inicjatywy tego komitetu 1 października 1944 r. zorganizowano I wojewódzki zjazd SL, na którym wybrano Zarząd Wojewódzki. W drugiej połowie 1944 i na początku 1945 r. utworzono sieć terenowych kół SL. Ich rozwój organizacyjny przebiegał powoli, ponieważ wielu przedwojennych działaczy ludowych było pod wpływem SL „Roch”, które aż do połowy 1945 r. pozostawało w konspiracji. Dodatkowo rozbudowę organizacyjną SL uniemożliwiała zbrojne podziemie⁶⁷.

W województwie białostockim w październiku 1945 r. utworzono ZW PSL. Do końca 1945 r. zorganizowano zarządy powiatowe PSL w Suwałkach, Łomży, Augustowie, Olecku, Grajewie, Białymstoku i Bielsku Podlaskim⁶⁸. Komuniści, głównie przy pomocy aparatu bezpieczeństwa, próbowali ograniczać działalność PSL. Wśród form bezwzględnej walki z nim stosowano m.in.: werbowanie agentów we władzach PSL, zwalnianie ze stanowisk administracyjnych, aresztowania bez nakazu sądowego lub prokuratorskiego, rewizje i przesłuchania członków stronnictwa, delegalizację ogniw partii, skreślanie działaczy PSL z list wyborczych⁶⁹. W styczniu 1946 r. Urząd Bezpieczeństwa Publicznego zamknął lokal ZW PSL w Białymstoku. W Łomży natomiast „nieznani sprawcy” w mundurach wojskowych i z maskami na twarzy zdemolowali siedzibę PSL. Prześladowania ludowców spowodowały osłabienie aktywności politycznej członków i sympatyków partii. W województwie białostockim w 1946 r. PSL działało w 8 powiatach, zaś liczba członków – według danych NKW PSL – w styczniu tego roku wynosiła około 10 tysięcy⁷⁰. W 1946 r., pod pretekstem „działalności wymierzonej przeciwko R/JN [sic!] i mającej na celu obalenie ustroju demokratycznego państwa polskiego”⁷¹, zawieszono działalność zarządów powiatowych w Augustowie i Suwałkach oraz rekwiro-

⁶⁶ A. Jagodziński, *Polskie Stronnictwo Ludowe*, [w:] *Słownik historii Polski...*, s. 135; Także: A. Paczkowski, *Stanisław Mikołajczyk...*, s. 146 i n.

⁶⁷ H. Majecki, *Białostockość w pierwszych latach...*, s. 41 i n.

⁶⁸ R. Turkowski, *Polskie Stronnictwo Ludowe...*, s. 65; Także: H. Majecki, *Białostockość w pierwszych latach...*, s. 130.

⁶⁹ R. Buczek, *Na przełomie dziejów...*, s. 177 i n.; Także: J. Wrona, dz. cyt., s. 270 i n.

⁷⁰ R. Turkowski, *Polskie Stronnictwo Ludowe...*, s. 74. Zdaniem R. Turkowskiego istnieją duże rozbieżności w danych dotyczących liczby członków. ZW PSL przekazywał informacje według liczby rozprawdzonych legitymacji. Były one prawie trzykrotnie niższe od liczb podawanych przez NKW PSL. Także: H. Majecki, *Białostockość w pierwszych latach...*, s. 130. H. Majecki ocenia, że liczba członków PSL w województwie białostockim w końcu grudnia 1945 roku nie przekraczała 3,5 tysiąca.

⁷¹ Cytat za: R. Turkowski, *Polskie Stronnictwo Ludowe...*, s. 81.

wano archiwa i sztandary. W powiecie łomżyńskim po aresztowaniu pracowników sekretariatu powiatowego PSL praca organizacyjna ustała na kilka miesięcy. Dopiero działalność Mieczysława Prawdzika, który w lipcu 1946 r. przybył z polecenia NKW PSL, doprowadziła do reaktywowania wielu kół. Jednak kolejne aresztowania we wrześniu zniweczyły również jego pracę. Władze powiatowe PSL zostały aresztowane także w powiatach białostockim i grajewskim. Działacze PSL ginęli zarówno z rąk funkcjonariuszy UBP, jak i zbrojnego podziemia. W pierwszym przypadku za współpracę z „bandami terrorystycznymi”, w drugim za współdziałanie z komunistami. Na przełomie lat 1945/1946 w Białostockiem śmierć poniosło 11 członków PSL⁷². Przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego prawie całkowicie unieruchomiono działalność PSL w województwie. Można więc skonstatować, iż po wyborach PSL w Białostockiem zostało rozbite. Podjęta przez M. Prawdzika próba odtworzenia działalności zarządu białostockiego zakończyła się krótkotrwałym powodzeniem dopiero w sierpniu 1947 r.⁷³

Najbliższa ideom przedwojennej PPS była PPS – Wolność, Równość, Niepodległość, która w maju 1944 r. powróciła do historycznej nazwy PPS. Komuniści, w oparciu o grupę lewicowego odłamu ruchu socjalistycznego z Robotniczej Partii Polskich Socjalistów z E. Osóbką-Morawskim na czele, na wyzwolonych spod okupacji niemieckiej terenach zaczęli tworzyć komórki PPS. We wrześniu 1944 r. w Lublinie powołano tymczasowe władze naczelne. W kierownictwie tej partii, zwanej potocznie „fałszywą” lub „koncesjonowaną”, aż do końca stycznia 1945 r. nie uczestniczył nikt z władz naczelnych wybranych na ostatnim, przedwojennym kongresie PPS w 1937 r. Dopiero w lutym 1945 r. po raz pierwszy dołączono do władz centralnych „koncesjonowanej” partii przedwojennych działaczy PPS⁷⁴. W kwietniu 1945 r. niespełna 17% członków lubelskiej PPS wywodziło się z przedwojennej PPS i z ruchu socjalistycznego z czasów okupacji⁷⁵. W czerwcu 1945 r. Zygmunt Żuławski, przed wojną wiceprzewodniczący Rady Naczelnej PPS, w rozmowie z kierownictwem lubelskiej PPS bezskutecznie domagał się automatycznego włączenia wszystkich pozostających w podziemiu członków PPS–WRN do „koncesjonowanej” PPS. Liczył on bowiem na wzmocnienie tej części partii, która pragnie niezależności. Za sprawą kierownictwa PPR działacze PPS „koncesjonowanej” wyrazili zgodę na przyjmowanie działaczy WRN tylko na zasadach indywidualnych. Zygmunt Żuławski i Zygmunt Zaremba postanowili, podobnie jak Stanisław

⁷² Tamże, s. 81.

⁷³ Tamże, s. 221, 250.

⁷⁴ J. Wrona, dz. cyt., s. 72 i n.; Także: J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948*, Warszawa 1983, s. 434 i n.; A. Reiss, *Z problemów odbudowy i rozwoju organizacyjnego PPS (1944–1946)*, Warszawa 1971, s. 46 i n.; K. Kersten, *Narodziny...*, s. 157.

⁷⁵ A. Reiss, *Z problemów odbudowy...*, s. 117; J. Holzer, *PPS. Szkic dziejów*, Warszawa 1977, s. 196. Po wyzwoleniu Polski wielu członków, sympatyków, a nawet działaczy WRN, wbrew instrukcjom kierownictwa partii wstępowało do PPS.

Mikołajczyk, utworzyć nowe stronnictwo – Polską Partię Socjalno-Demokratyczną. Władze państwowe nie wyraziły na to zgody i zagroziły aresztowaniami. W tej sytuacji działaczom tym pozostawało tylko wstrzymanie działalności politycznej lub połączenie z lubelską PPS na warunkach przedstawionych przez jej kierownictwo. W grudniu 1945 r. zdecydowano o przyłączeniu się do „koncesjonowanej” PPS⁷⁶.

W województwie białostockim odbudowę organizacji PPS zainicjowali Bolesław Sokół i Włodzimierz Klepacki. 17 września 1944 r. zorganizowali wiec ludności, na którym wystąpił przedstawiciel CKW PPS Feliks Mantel⁷⁷. Do końca września 1944 r. powstał w Białymstoku komitet robotniczy PPS, którego trzon stanowili kolejarze. Przewodniczącym tego komitetu został W. Klepacki, a sekretarzem B. Sokół. Słaby rozwój organizacji wojewódzkiej PPS spowodowany był brakiem aktywu oraz mało skuteczną pracą propagandową. Dopiero gdy w drugiej połowie listopada 1944 r. CKW PPS skierował do pracy w Białymstoku W. Kacperskiego, sytuacja uległa zmianie. Otwarto lokal PPS, organizowano zebrania i konferencje, przystąpiono do tworzenia komitetów partyjnych w powiatach i zakładach pracy. Komitety powiatowe PPS powstały w Hajnówce, Bielsku Podlaskim, Siemiatyczach, Łomży i Suwałkach. W połowie grudnia 1944 r. został utworzony w Białymstoku tymczasowy Wojewódzki Komitet Robotniczy PPS, na którego czele stanął – skierowany do tej pracy przez CKW PPS – Andrzej Krzewniak⁷⁸.

W dniach 14 i 15 stycznia 1945 r. w Białymstoku zorganizowano I Wojewódzką Konferencję PPS, na której dokonano oceny dotychczasowego dorobku organizacyjnego PPS w województwie. Stwierdzono istnienie 17 komitetów PPS, skupiających około 300 członków. Powołano władze WKR PPS w składzie: A. Krzewniak – przewodniczący, B. Sokół – wiceprzewodniczący, A. Mazurczyk – sekretarz, J. Cebrzyński – skarbnik oraz W. Klepacki, J. Gasik, T. Grudziński, Wł. Książek, E. Miętko – członkowie. Na początku marca 1945 r. liczba członków wojewódzkiej organizacji PPS wzrosła do 663, a w końcu kwietnia już do 1500 działaczy, zorganizowanych w 22 kołach⁷⁹.

⁷⁶ J. Wrona, dz. cyt., s. 200 i n.; A. Chwalba, *Polska Partia Socjalistyczna – Wolność, Równość, Niepodległość*, [w:] *Słownik historii Polski...*, s. 115 i n.; J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna...*, s. 451 i n.; K. Kersten, *Narodziny...*, s. 161 i n. Także: 1946 marzec 23, Moskwa. – Pismo S. Krugłowa do J. Stalina, W. Mołotowa, Ł. Berii i G. Malenkowa przekazujące informację N. Sieliwanowskiego o działalności PPS-WRN, [w:] *Teczka specjalna...*, s. 451 i n.

⁷⁷ A. Reiss, *Z problemów odbudowy...*, s. 57 i n. Zdaniem A. Reissa zawiązywanie organizacji partyjnych tuż po wiecach stało się w województwie białostockim regułą.

⁷⁸ A. Reiss, *Z problemów odbudowy...*, s. 58 i n.; H. Majecki, *Białostockizna w pierwszych latach...*, s. 39 i n.

⁷⁹ A. Reiss, *Z problemów odbudowy...*, s. 100 i n.; H. Majecki, *Białostockizna w pierwszych latach...*, s. 40 i n. Zdaniem H. Majeckiego liczba członków PPS w województwie białostockim wahała się w granicach 600–700 osób. Organizacja wojewódzka PPS na przełomie 1944–1945 była zatem najstarszą organizacją PPS w kraju.

W połowie czerwca 1945 r. w województwie białostockim działały już tylko 3 komitety powiatowe: w Łomży, Suwałkach i Białymstoku. Zaprzeszanie działalności wcześniej istniejących komitetów spowodowane było działalnością zbrojnego podziemia, brakiem aktywu partyjnego, słabą bazą do rozwoju organizacji. W lipcu i sierpniu 1945 r. podjęto starania o rozbudowę PPS w województwie białostockim. Utworzono nowe Powiatowe Komitety Robotnicze PPS w Ełku, Olecku i Grajewie. Reaktywowano działalność PKR PPS w Bielsku Podlaskim. W końcu grudnia 1945 r. PPS w województwie białostockim liczyła około 860 członków i prowadziła działalność w 7 powiatach. W pierwszym kwartale 1946 r. PPS w województwie białostockim była jedną z najsłabszych organizacji w kraju⁸⁰.

Legalną działalność w kraju zamierzało podjąć Stronnictwo Pracy z K. Popielem na czele. Jednak próbę reaktywowania SP podjęli też idący na ugodę z komunistami aktywiści Stronnictwa Zrywu Narodowego – Feliks Widy-Wirski i Zygmunt Felczak⁸¹. K. Popiel postanowił więc zorganizować nową partię. Władze nie wyraziły jednak na to zgody i zagroziły, że w przypadku braku jedności uznają za legalną jedynie grupę Zrywu, występującą pod nazwą SP. Tak więc pod koniec 1945 r. partia otrzymała pozwolenie na legalną działalność, ale okupiła to przyznaniem prokomunistycznym aktywistom 50% miejsc w Komitecie Wykonawczym⁸².

Najpóźniej ze wszystkich okręgów Stronnictwo Pracy rozpoczęło działalność w województwie białostockim⁸³. W pierwszej połowie 1946 r. rozpoczęto budowanie struktur terenowych organizacji oraz przygotowania do kongresu. SP w Białostockiem nie miało ani większych wpływów, ani możliwości rozwoju organizacyjnego. W Białymstoku w połowie lutego 1946 r. rozpoczął działalność tymczasowy zarząd wojewódzki SP na czele z Władysławem Filipowiczem. Następnie zarząd grodzki i zarządy powiatowe w Łomży, Bielsku Podlaskim i Sokółce⁸⁴. 7 lipca 1946 r. odbył się w Białymstoku zjazd wojewódzki SP, na którym wybrano zarząd w składzie: prezes – W. Filipowicz, wiceprezesa – Franciszek Chańko i Kazimierz Kosiński, sekretarz – Kazimierz Surowiński, skarbnik – L. Łu-

⁸⁰ A. Reiss, *Z problemów odbudowy...*, s. 276 i n.; H. Majecki, *Białostoczczyzna w pierwszych latach...*, s. 136.

⁸¹ Szerzej: M. Piotrowski, *Służba idei czy serwilizm? Zygmunt Felczak i Feliks Widy-Wirski w najnowszych dziejach Polski*, Lublin 1994. Także: 1946 lipiec 19, Moskwa. – Pismo S. Krugłowa do J. Stalina, W. Mołotowa, Ł. Berii i A. Zdanowa przekazujące raport S. Dawydowa o sytuacji w kierownictwie Stronnictwa Pracy, [w:] *Teczka specjalna...*, s. 518 i n.

⁸² J. Wrona, dz. cyt., s. 173 i n.; Także: W. Bujak, *Historia Stronnictwa Pracy*. 1937. 1946. 1950, Warszawa 1988, s. 122 i n.; K. Kersten, *Narodziny...*, s. 180 i n.; A. Andrusiewicz, *Stronnictwo Pracy 1937–1950*, Warszawa 1988, ss. 200–232.

⁸³ A. Andrusiewicz, *Stronnictwo...*, s. 253. Część członków SP w województwie białostockim wywodziła się ze Stronnictwa Narodowego.

⁸⁴ W. Bujak, *Historia Stronnictwa Pracy...*, s. 145 i n.; H. Majecki, *Białostoczczyzna w pierwszych latach...*, s. 146.

kaszewicz oraz siedmiu członków. Zdaniem W. Bujaka, na wszystkich zjazdach wojewódzkich dochodziło do wystąpień antykomunistycznych i antypaństwowych oraz do utarczek między „zrywowcami” a „popielowcami”⁸⁵. W wybranym w Białymstoku zarządzie wojewódzkim przewagę zdobyli jednakże zwolennicy orientacji chrześcijańsko-społecznej. W województwach poznańskim, bydgoskim i szczecińskim poważne wpływy zdobyli „zrywowcy”⁸⁶. Ponieważ pracę stronnictwa hamowały nielegalne poczynania „zrywowców”, 18 lipca 1946 r. Zarząd Główny SP podjął decyzję o wykluczeniu grupy „Zrywu” ze stronnictwa i zawieszeniu działalności SP. 13 sierpnia 1946 r. grupa działaczy na czele z Feliksem Widy-Wirskim wznowiła działalność pod szyldem SP⁸⁷. Niemniej jednak od 1948 r. liczebność stronnictwa stopniowo malała. Pod koniec 1947 r. SP skupiało 27 143 członków, pod koniec 1948 – 22 267, zaś na początku 1950 r. już niepełna 18 000. W województwie białostockim pod koniec 1948 r. do SP należało 223 członków; stanowiło to ledwie 0,49% ogólnej liczby członków SP w kraju⁸⁸.

Deklaracje jałtańskie w sprawach polskich RJN przyjęta jako zdradę interesów narodowych. Obecność Armii Czerwonej oraz oddziałów NKWD na ziemiach polskich, a zwłaszcza ustępliwość aliantów zachodnich wobec żądań Stalina, powodowały jednak, że deklaracje RJN nie mogły wywrzeć istotniejszego wpływu na bieg spraw polskich. Podporządkowanie się przez RJN decyzji trzech mocarstw o tworzeniu TRJN było formą kompromisu. Część polityków RJN zdecydowała się na takie rozwiązanie, ponieważ dawało ono szansę na zachowanie niepodległości. Zapowiedź demokratycznych wyborów umacniała tę iluzję. Komuniści odwlekali jednak termin wyborów do momentu, gdy będą już sobie mogli zapewnić niekwestionowane zwycięstwo. Jednym z tych warunków była rozbudowa aparatu terroru, którego ważnym zadaniem było „zneutralizowanie” przeciwników „władzy ludowej”. Wyniki referendum ludowego 1946 r. i wyborów do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947 r. przesądziły o przyszłości Polski⁸⁹. Wybory „wygrane” przez komunistów miały legitymizować ich dalsze działania⁹⁰.

⁸⁵ W. Bujak, *Historia Stronnictwa Pracy...*, s. 157.

⁸⁶ Tamże, s. 158.

⁸⁷ J. Wrona, dz. cyt., s. 173 i n.; Także: W. Bujak, *Historia Stronnictwa Pracy...*, s. 91; A. Andrusiewicz, *Stronnictwo...*, s. 295 i n.; W. Roszkowski (Andrzej Albert), dz. cyt., s. 160.

⁸⁸ W. Bujak, *Historia Stronnictwa Pracy...*, s. 220 i n.

⁸⁹ Ocena przebiegu i wyników referendum przeprowadzona została kilka dni później. Por.: W. Gomułka-Wiesław, J. Cyrankiewicz, *Obóz demokracji odniósł zwycięstwo. Przemówienia na zebraniu aktywu PPR i PPS w Warszawie dn. 6 lipca 1946 r.*, Warszawa 1946.

⁹⁰ Szerzej m.in.: A. Paczkowski, *Pół wieku...*, s. 127 i n.; J. Eisler, *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Warszawa 1992, s. 12 i n.; S. Korboński, *W imieniu Kremla...*, s. 126 i n.; H. Gnatowska, *Białostocka wojewódzka organizacja PPR...*, s. 117 i n. Także: 1946 lipiec 19, Moskwa. – Pismo S. Krugłowa do J. Stalina, W. Mołotowa, Ł. Berii i A. Żdanowa przekazujące raport S. Dawydowa o reakcjach w Polsce na wyniki referendum, [w:] *Teczka specjalna...*, s. 522 i n.

19 stycznia 1947 r. odbyły się w Polsce wybory do Sejmu Ustawodawczego. Według oficjalnych danych, jedyna partia stanowiąca faktyczną opozycję – PSL – otrzymała 10,3% głosów⁹¹. Wybory te, zorganizowane pod presją komunistów, były sfałszowane⁹². Jak napisał trzydzieści lat później Stanisław Wójcik: „faktycznie cała kampania bloku i rozprawiania się z oponentem w postaci PSL była prowadzona przez urzędy bezpieczeństwa”⁹³. Po „wygranych” przez komunistów wyborach, w lutym 1947 r. powołano rząd na czele z Józefem Cyrankiewiczem z PPS, w którym też Władysław Gomułka z PPR został wicepremierem i ministrem Ziem Odzyskanych. We wszystkich resortach ministrami lub wiceministrami byli komuniści.

Normalne działanie PSL w warunkach nasilającego się terroru i szykan stało się niemożliwe. Wobec zagrożenia życia czołowi przywódcy PSL na czele z Mikołajczykiem 21 października 1947 r. potajemnie opuścili Polskę. PSL zostało przejęte przez zwolenników współpracy z komunistami. Część stronników partii S. Mikołajczyka „przeorientowała” się na PPS, widząc w niej partię, która mogła stać się siłą opozycyjną wobec komunistów⁹⁴. Zdaniem S. Ciesielskiego istniały wówczas dwa scenariusze dalszych losów socjalistów: albo konkurencja z PPR i w efekcie przegrana PPS, albo coraz dalej idące zbliżenie obu partii⁹⁵. Komuniści obawiali się, że PPS może przeszkadzać w realizacji zamierzonych celów politycznych. Dlatego zdaniem Gomułki rozwiązaniem problemu mogło być tylko połączenie PPR i PPS⁹⁶. Pierwszy raz wspomniał o tym w lutym 1945 r. na plenum KC PPR: „o jedności organicznej nie możemy dziś mówić, nie możemy mówić przede wszystkim z tej przyczyny, że myśmy jako partia nie przygotowali gruntu do tej jedności organicznej”⁹⁷. Wydaje się jednak, że Gomułka zakładał, iż dochodzenie do jedności PPR i PPS będzie procesem długotrwałym, naturalnym. Do kwietnia 1947 r. myślano przede wszystkim o jednolitym froncie i współdziałaniu obu partii. Zwłaszcza, że 28 listopada 1946 r. podpisano *Umowę o jedności działania i współpracy między PPR i PPS*. Po raz pierwszy sformułowano w niej stwier-

⁹¹ K. Kersten, *Narodziny...*, s. 299; W. Roszkowski (Andrzej Albert), dz. cyt., s. 168; S. Korboński, *W imieniu Kremla...*, s. 217 i n.; A. Czubiński, *Historia Polski...*, s. 267 i n.

⁹² W. Roszkowski (Andrzej Albert), dz. cyt., s. 168; Także: K. Kersten, *Narodziny...*, s. 299. Według informacji kierownictwa PSL, zebranych z części obwodów wyborczych, w rzeczywistości na listy PSL oddano około 69% głosów. Dane te nie są jednak udokumentowane. Mikołajczyk zaś podawał mało prawdopodobne informacje, że „komuniści w tajnym sprawozdaniu do Stalina poza oficjalnie ogłoszonym wynikiem podali faktyczny wynik, który w tym sprawozdaniu określony był na około 84% głosów na rzecz PSL”.

⁹³ Cytat za: K. Kersten, *Narodziny...*, s. 299.

⁹⁴ S. Ciesielski, *Niepodległość i socjalizm*, Warszawa 1986, s. 272; Także: J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna...*, s. 494.

⁹⁵ S. Ciesielski, *Niepodległość...*, s. 235.

⁹⁶ Tamże, s. 273.

⁹⁷ Cytat za: J. Wrona, dz. cyt., s. 246.

dzenie o dążeniu do jedności organicznej obu partii⁹⁸. Podkreślono także: „*Obie partie uzgadniać będą stanowiska wobec ważnych zagadnień politycznych i gospodarczych przed publicznym sformułowaniem*”⁹⁹. Dopiero w kwietniu 1947 r. na plenum KC PPR, a następnie na akademii pierwszomajowej w 1947 r., wysunięto hasło „jedności organicznej”¹⁰⁰.

Kierownictwo PPS negatywnie ustosunkowało się wobec takich zamiarów komunistów¹⁰¹. Podkreślało przy tym konieczność doskonalenia realizacji polityki jednolitego frontu obu partii. Utworzenie jednej partii było możliwe w dalekiej perspektywie. Stanowisko takie zostało wzmocnione decyzjami XXVII Kongresu PPS, który odbył się we Wrocławiu w dniach 14–17 grudnia 1947 r. Stwierdzono wówczas, że „*PPS jest i będzie narodowi polskiemu potrzebna*”¹⁰². We władzach partii silną pozycję zdobyli zwolennicy niezależności. Tymczasem po zjeździe PPS komuniści zaczęli eliminować socjalistów z administracji państwowej. Nasilono aresztowania członków tej partii. W takiej sytuacji na początku marca 1948 r. centralne władze PPS ugięły się pod presją i wyraźnie zmieniły stanowisko wobec hasła jedności obu partii. Oficjalnie twierdzono teraz, że zjednoczenie to „*warunek konieczny skutecznego przeciwstawienia się imperializmowi i wewnętrznym przeciwnikom*”¹⁰³. Na posiedzeniu Rady Stołecznej PPS w dniu 17 marca 1948 r. Cyrankiewicz oficjalnie potwierdził gotowość przystąpienia do jednoczenia obu partii¹⁰⁴. Z PPS usuwano przeciwników jedności organicznej¹⁰⁵. W kwietniu 1948 r. do-

* ⁹⁸ B. Barnaszewski, *Polityka PPR wobec zalegalizowanych partii i stronnictw*, Warszawa 1996, s. 101.

⁹⁹ Cytat za: *Wizje socjalizmu do 1948 roku*, pod red. J. Tomickiego, Warszawa 1987, s. 250.

¹⁰⁰ S. Ciesielski, *Niepodległość...*, s. 271 i n.; J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna...*, s. 493. Zdaniem J. Tomickiego „*szybkie zjednoczenie PPS stało się dla PPR koniecznością. PPS bowiem (...) stawiała się wątpliwym partnerem, a nawet konkurentem w dążeniu do sprawowania kierowniczej roli w państwie*”.

¹⁰¹ S. Ciesielski, *Niepodległość...*, s. 273; Podobnie J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna...*, s. 494. Jego zdaniem w kierownictwie PPS istniały trzy rywalizujące grupy: 1. propepeersowska, 2. centrowa jednolitofrontowa, 3. zróżnicowana grupa przeciwników połączenia się z PPR na leninowskich zasadach centralizmu demokratycznego. Także: J. Holzer, *PPS. Szkic dziejów...*, s. 209 i n. Zdaniem J. Holzera w 1947 r. w PPS ujawniły się dwie główne grupy: 1. zwolennicy zjednoczenia, 2. działacze jednolitofrontowi przeciwni rychłemu zjednoczeniu.

¹⁰² Cytat za: S. Ciesielski, *Niepodległość...*, s. 274.

¹⁰³ Tamże, s. 275.

¹⁰⁴ S. Ciesielski, *Niepodległość...*, s. 276; J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna...*, s. 498. Decyzję o połączeniu obu partii podjęto na spotkaniu przedstawicieli KC PPR i CKW PPS w dniu 10 marca 1948 r.

¹⁰⁵ J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna...*, s. 497 i n. Weryfikacja odbywała się w dwóch fazach. Pierwsza rozpoczęła się w listopadzie 1947 roku, druga miała miejsce we wrześniu i październiku 1948 roku. W grudniu 1947 r. PPS liczyła około 750 tys. członków, zaś w grudniu 1948 r. około 531 tys. członków. Z partii usunięto więc lub wystąpiło z niej około 220 tys. osób.

konano poważnych zmian we władzach naczelnych i w wojewódzkich komitetach PPS¹⁰⁶.

Istotny wpływ na tempo zjednoczenia obu partii miał konflikt między sekretarzem generalnym KC PPR Władysławem Gomułką a członkami Biura Politycznego KC PPR na czele z Bierutem i Bermanem. Dotyczył on kierunku dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego kraju oraz zagadnień sprawowania władzy w partii i w państwie. Ponadto W. Gomułka, odrzucając reformizm PPS, podkreślał niepodległościowe tradycje tej partii. Twierdził, że winny one stanowić podstawy zjednoczonej partii. Zdania tego nie podzielała grupa Bieruta i Bermana. Na sierpniowo-wrzesniowym plenum KC PPR w 1948 r. – zgodnie z podjętą uchwałą *O odchyleniu prawicowym i nacjonalistycznym w kierownictwie partii i sposobach jego przezwyciężania* – Gomułkę i jego zwolenników usunięto ze stanowisk. Bierut został sekretarzem generalnym PPR¹⁰⁷.

Zdaniem J. Joki, w województwie białostockim w latach 1944–1946 istniała ścisła współpraca między PPR i PPS¹⁰⁸. Na II Wojewódzkiej Konferencji PPR, która odbyła się w Białymstoku w dniach 14–15 kwietnia 1946 r., I sekretarz KW PPR stwierdził: *„współpraca nasza z PPS na terenie białostockiego jest na pewno bardziej ścisła niż w innych województwach. Odbyliśmy szereg wspólnych konferencji aktywów PPR i PPS w sprawie wyborów i zjazdów robotniczo-chłopskich. Projektujemy w tym miesiącu zwołać wspólną konferencję całego aktywów PPR i PPS z terenu całego województwa (...). Sporadyczne wypadki sekiarstwa z naszej strony i wuerenowskich wystąpień z ich strony są coraz rzadsze”*¹⁰⁹.

Władze obu partii organizowały wspólne posiedzenia KW PPR i WK PPS oraz Egzekutywy KW PPR i Prezydium WK PPS, narady aktywów robotniczego, inteligencji itp. Wydawano okólniki do wszystkich instancji obu partii, które ustalały formy współpracy. Zobowiązywały one do odbywania wspólnych posiedzeń komitetów powiatowych i miejskich PPR i PPS dwa razy w miesiącu. Raz w miesiącu miały być organizowane posiedzenia i narady aktywów i wspólne zebrania kół obu partii¹¹⁰. Bez większych zastrzeżeń realizowano także w województwie białostockim umowę z 28 listopada 1946 r. o jedności działania PPR i PPS¹¹¹.

¹⁰⁶ S. Ciesielski, *Niepodległość...*, s. 281.

¹⁰⁷ J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna...*, s. 500.

* ¹⁰⁸ J. Joka, *Współdziałanie partii robotniczych i demokratycznych w woj. białostockim w latach 1944–1956*, „Zeszyty Naukowe Filii UW”, Tom VII, z. 30, dział NP., Administracja i Ekonomia, Białystok 1980, s. 126.

¹⁰⁹ *Materiały z II Białostockiej Konferencji Polskiej Partii Robotniczej odbytej w dniach 14–15.IV.1946 r.*, Białystok 1946, s. 49 i n.

¹¹⁰ H. Gnatowska, *PPR w województwie białostockim...*, s. 128 i n. Także: M. Idźkowska, *Problemy współdziałania PPR i PPS w województwie białostockim od sierpnia 1944 r. do stycznia 1947 r.*, „Zeszyty Naukowe Filii UW”, Tom VIII, z. 44, dział H – Prace Historyczne, Białystok 1985, s. 225.

¹¹¹ J. Joka, *Współdziałanie partii...*, s. 126.

Trudności we współpracy obu partii ujawniły się dopiero po wyborach do Sejmu w 1947 r., kiedy to pojawiło się hasło „jedności organicznej”. Na odbytej w Białymstoku w dniach 20–31 kwietnia 1947 r. III Wojewódzkiej Konferencji PPR przedstawiono kwestię zjednoczenia ruchu robotniczego. Kierownictwo WK PPS było przeciwne temu procesowi, obawiało się bowiem „wchłonięcia” działaczy PPS i pomniejszenia ich roli¹¹². Podkreślano również tradycje partii socjalistycznej, doświadczenie w działalności parlamentarnej, którego PPR nie posiadało¹¹³. W prasie białostockiej, w relacji z obrad III Konferencji PPR w Białymstoku, nie wspomniano o propozycji zjednoczenia PPR i PPS. Przedstawiono jedynie słowa sekretarza WK PPS, Jana Cebrzyńskiego, który „podkreślił niezłomną jedność obu partii robotniczych oraz wspólnotę celów”¹¹⁴. Przed grudniowym XXVII Kongresem PPS odbyła się w Białymstoku, w sali Teatru Miejskiego, akademia PPR i PPS z okazji rocznicy podpisania umowy o jednolitym froncie. W „Życiu Białostockim”, oprócz sprawozdania z uroczystości, pisano o uchwalonej wspólnie rezolucji, która mówiła o umacnianiu dotychczasowych form współpracy, rozszerzaniu akcji wspólnych zgromadzeń oraz kontynuowaniu wspólnego szkolenia¹¹⁵. Po XXVII Kongresie PPS we władzach wojewódzkich PPS w Białymstoku, zgodnie ze stanowiskiem kierownictwa centralnego, umocniły się dążenia do niezależności PPS. Niektórzy działacze jawnie wypowiadali się przeciwko zjednoczeniu z PPR. Na początku 1948 r. w województwie białostockim doszło więc do konfliktu między PPS a PPR. Socjaliści mieli poważne wpływy w takich instytucjach jak: kolejnictwo, leśnictwo, banki, poczty, „Społem”. Próbowali zatem obsadzić kierownicze stanowiska zaufanymi ludźmi. Komuniści starali się z kolei ograniczyć wpływy PPS. W efekcie działania PPR budziły sprzeciw socjalistów¹¹⁶.

Władze wojewódzkie PPS krytycznie oceniły wystąpienie Cyrankiewicza w dniu 17 marca 1948 r. i nieoczekiwaną zmianę stanowiska kierownictwa centralnego w sprawie zjednoczenia obu partii. W Białymstoku na wojewódzkiej naradzie PPS – odbytej w dniu 22 marca 1948 r. – uczestnicy spotkania stwierdzali jednak: „jeśli góra chce, to ją poprzemy, żeby nie była osamotniona”, „...jesteśmy za zjednoczeniem równego z równym, silnego z silnym”¹¹⁷. 25 marca 1948 r. „Życie

¹¹² H. Gnatowska, *PPR w województwie białostockim...*, s. 242.

¹¹³ J. Joka, *Współdziałanie partii...*, s. 128.

¹¹⁴ *Otwarcie III Konferencji PPR w Białymstoku. Przedstawiciele władz i społeczeństwa wyrażają uznanie dla pozytywnej pracy PPR w woj. białostockim*, „Życie Białostockie” nr 51, 22 kwietnia 1947 r.

¹¹⁵ *Jedność klasy robotniczej – skuteczny oręż mas pracujących. Akademia PPR i PPS w Białymstoku*, „Życie Białostockie” nr 273, 2 grudnia 1947 r.

¹¹⁶ J. Joka, *Współdziałanie partii...*, s. 129.

¹¹⁷ Cytat za: J. Joka, *Współdziałanie partii...*, s. 131.

Białostockie” poinformowało, że aktyw PPS województwa białostockiego solidaryzuje się ze stanowiskiem premiera Cyrankiewicza. W artykule znaleźć można było również następującą konkluzję: „Uznajemy zgodnie z przemówieniem tow. Cyrankiewicza, iż zjednoczenie obu partii musi nastąpić na płaszczyźnie ideologii marksistowskiej, co wymaga zdecydowanego odcięcia się od pseudosocjalizmu zachodniego i dalszego zaostrzenia ideologicznej i organizacyjnej walki w szeregach PPS z prawicowym oportunizmem i WRN-owską dywersją”¹¹⁸.

Ponieważ większość działaczy PPS była przeciwna zjednoczeniu, pojawiła się konieczność zmian personalnych. Wiosną 1948 r. zakończono „pierwszy etap weryfikacji członków PPS”¹¹⁹. Jak podało „Życie Białostockie” – w kwietniu 1948 r., przed zjazdem wojewódzkim PPS, w sali Teatru Miejskiego w Białymstoku odbyło się zebranie aktywów PPR i PPS, na którym omawiano sprawy związane z połączeniem obu partii. Uchwalona na koniec rezolucja głosiła, iż powstanie jednej partii „wzmoże sojusz robotniczo-chłopski, przyspieszy proces odbudowy i przebudowy gospodarczej Polski”¹²⁰. Na IV Wojewódzkim Zjeździe PPS, odbytym 18 kwietnia 1948 r., wybrano nowe władze. Przewodniczącym WK PPS został zwolennik połączenia obu partii – Stanisław Juchnicki, a I sekretarzem WK – Andrzej Werblan, pełniący wcześniej funkcję II sekretarza, także opowiadający się za zjednoczeniem. Uczestnicy obrad zaakceptowali decyzję o połączeniu. Rozpoczęto przygotowania do zjednoczenia. W związku z tym – już w maju – we wszystkich powiatach odbyły się wspólne posiedzenia sekretarzy oraz posiedzenia powiatowych egzekutyw PPR i PPS. Regularnie organizowano posiedzenia kierownictw wojewódzkich obu partii. W dniu 11 maja 1948 r. na posiedzeniu Wojewódzkiego Komitetu Współdziałania został przeanalizowany problem ujednolicenia strukturalnego. Zgodnie z zaleceniem władz centralnych uzgodniono, że PPS przejmie struktury PPR. Dotychczas koła PPR tworzone były na zasadzie produkcyjnej, zaś koła PPS na zasadzie terytorialnej¹²¹.

Na konferencji aktywu wojewódzkiego PPS, która odbyła się 3 października 1948 r., rozpoczęto „drugi etap weryfikacji” członków PPS¹²². Usunięto wtedy z PPS pięciu działaczy. „Elementy prawicowe” eliminowano również w trakcie konferencji powiatowych, które odbywały się od 13 do 24 października 1948 r. Następnie działaniami tymi objęto komórki PPS. W efekcie w całym województwie usunięto z partii 441 osób. Według danych WK PPS na dzień 31 października 1948 r.

¹¹⁸ Na drodze jedności działania i dążeń. Aktyw PPS woj. białostockiego solidaryzuje się ze stanowiskiem Premiera Cyrankiewicza. Nowy etap współpracy PPR i PPS, „Życie Białostockie” nr 84, 25 marca 1948 r.

¹¹⁹ H. Majecki, *Białostoczczyzna w pierwszych latach...*, s. 192.

¹²⁰ Jedność klasy robotniczej przyspieszy odbudowę kraju. Wojewódzka konferencja aktywów PPR i PPS w Białymstoku, „Życie Białostockie” nr 102, 14 kwietnia 1948 r.

¹²¹ H. Gnatowska, *PPR w województwie białostockim...*, s. 249.

¹²² H. Majecki, *Białostoczczyzna w pierwszych latach...*, s. 192.

na terenie województwa białostockiego partia liczyła 3 664 członków¹²³. Na posiedzeniu WK PPS w dniu 8 listopada 1948 r. podsumowano akcję weryfikacyjną członków PPS¹²⁴.

W połowie października 1948 r. w PPR rozpoczęto bezpośrednie przygotowania do Kongresu Zjednoczeniowego. W kołach organizowano zebrania przygotowawcze i wyborcze delegatów na konferencje powiatowe. W listopadzie w powiatach odbywały się konferencje powiatowe, na których wybierano przedstawicieli na Kongres Zjednoczeniowy. „Życie Białostockie” informowało: „W wyborach na delegatów wybierani są ludzie najbardziej godni zaufania, starzy i doświadczeni działacze robotniczy i społeczni, przodownicy pracy, uczestnicy walk z faszyzmem i ci peperowcy, którzy wykazali się rzetelną pracą w budowaniu Polski Demokratycznej”¹²⁵.

Województwo białostockie na II Zjeździe PPR i Kongresie Zjednoczeniowym miało reprezentować 20 delegatów. Na konferencji powiatowej w Kolnie delegatem został wybrany mjr Władysław Szysz, w Gołdapi – naczelnik Wydziału Społeczno-Politycznego Czesław Matejko, w Grajewie – przewodniczący Wojewódzkiego Zarządu ZSCh Kazimierz Wąsowski, w Augustowie – przewodniczący OKZZ, poseł Julian Kubiak, w Wysokiem Mazowieckiem – komendant wojewódzki MO mjr Władysław Sikora, w Łomży – Stefan Michalski z KW PPR, w Suwałkach – II sekretarz KW PPR Izidor Kunat, w Olecku – wiceminister komunikacji i poseł Marian Olewiński, w Sokółce – jedna z pierwszych organizatorek PPR w województwie białostockim E. Orłowska¹²⁶. Elcka organizacja PPR wytypowała sekretarza KP PPR – Czesława Malesę i instruktorkę Wydziału Kobięcego KW PPR – Ewę Stolarczyk. W Bielsku Podlaskim delegatami zostali wybrani: I sekretarz KW PPR Mieczysław Tureniec oraz Maria Kontyszowa i W. Łoboda. Na Konferencji Powiatowej PPR w Białymstoku delegatami na Kongres wybrano: I sekretarza KP PPR Romana Przywitowskiego i sekretarza generalnego ZSCh Mieczysława Bodalskiego¹²⁷. Konferencja wyborcza najliczniejszej, miejskiej organizacji partyjnej w Białymstoku odbyła się w sali obrad Urzędu Wojewódzkiego. Po przemówieniu J. Sztachelskiego i dyskusji przystąpiono do wyboru delegatów. Przez aklamację zostały przyjęte kandydatury: wiceministra J. Sztachelskiego, przewodniczącego Komisji Kontroli Partyjnej przy KW PPR – Arkadiusza Łaszewicza, I sekretarza KM PPR – Czesława Grodzickiego i kie-

¹²³ D. Bondaryk, *Jesień oczyszczania szeregów w białostockiej PPS*, „Gryfita” nr 22/2000, s. 13 i n.; H. Majecki, *Białostoczczyzna w pierwszych latach...*, s. 192. Zdaniem H. Majeckiego z PPS w województwie białostockim usunięto ogółem 411 członków.

¹²⁴ H. Majecki, *Białostoczczyzna w pierwszych latach...*, s. 192.

¹²⁵ *Wypróbowani i doświadczeni peperowcy reprezentować będą swoją partię. Wybory delegatów PPR na Kongres Zjednoczeniowy*, „Życie Białostockie” nr 325, 25 listopada 1948 r.

¹²⁶ Tamże.

¹²⁷ H. Gnatowska, *PPR w województwie białostockim...*, s. 252 i n.

rownika Wydziału Organizacyjnego KW PPR – Teodora Hajduczeni. Uchwalono również rezolucję, w której z radością witano zjednoczenie obu partii oraz zobowiązano się m.in. do wzmocnienia inicjatywy każdego członka partii i całej klasy robotniczej miasta Białegostoku¹²⁸.

Na XXVIII Kongres PPS i Kongres Zjednoczeniowy zostali wybrani przez Okręgowe Konferencje Wyborcze PPS w Białymstoku i Suwałkach następujący delegaci: A. Werblan, Edward Sobolewski, Franciszek Lesner, Stefan Dąbek i Stefania Jaskółowska¹²⁹. Rejonowa Konferencja PPS w Elku wytypowała posła Adolfa Dąba i przewodniczącego WK PPS Stanisława Juchnickiego¹³⁰.

14 grudnia 1948 r. na dworcu kolejowym w Białymstoku oficjalnie pożegnano delegatów na Kongres Zjednoczeniowy. Przemówienia wygłosili I sekretarz KW PPR M. Tureniec i I sekretarz WK PPS A. Werblan. Tego samego dnia – na II Zjeździe PPR i XXVIII Kongresie PPS – uchwalono zjednoczenie partii. Dzień później, 15 grudnia 1948 r., na Kongresie Zjednoczeniowym Bierut ogłosił utworzenie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Mieszkańcy Białegostoku mogli wysłuchać przemówień kongresowych, ponieważ w różnych punktach miasta zainstalowano megafony i głośniki. W zakładach pracy „na dany przez elektrownię znak odezwały się syreny fabryczne”. Po południu w wielu instytucjach odbyły się akademie. W Teatrze Miejskim zorganizowano wiec¹³¹. Jak informowała „Trybuna Ludu”, społeczeństwo województwa białostockiego „niecodziennymi czynami próbowało uczcić” połączenie partii robotniczych. Tak więc Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza w Białymstoku przekazało 20 płaszczy przodownikom pracy przemysłu włókienniczego, Miejska Rada Narodowa w Elku dokonała otwarcia pierwszego Domu Kultury, natomiast robotnicy powiatów: grajewskiego, łomżyńskiego i augustowskiego meldowali przedterminowe wykonanie planów¹³². Kongres obradował do 21 grudnia 1948 r. Od 22 grudnia w województwie białostockim odbywały się spotkania z delegatami.

Po Kongresie Zjednoczeniowym przystąpiono do organizowania wojewódzkich struktur Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. 23 grudnia 1948 r. w Białymstoku odbyło się – jak zapisano w protokole – plenarne posiedzenie KW PZPR

¹²⁸ Wielki Kongres Zjednoczeniowy likwiduje okres 50-letniego rozłamu klasy robotniczej. Wiceminister dr Jerzy Sztachelski delegatem miasta Białegostoku, „Życie Białostockie” nr 328, 28 listopada 1948.

¹²⁹ H. Gnatowska, *PPR w województwie białostockim...*, s. 251.

¹³⁰ Poseł A. Dąb i St. Juchnicki delegatami na Kongres Zjednoczeniowy. Konferencja rejonowa PPS w Elku, „Życie Białostockie” nr 325, 25 listopada 1948 r.

¹³¹ Entuzjastycznie przyjął Białystok Akt Zjednoczenia ruchu robotniczego. Wielkim wiecem powitało miasto Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą, „Życie Białostockie” nr 346, 16 grudnia 1948 r.

¹³² Jak Białostocczyzna uczciła Zjednoczenie Partii Robotniczych, „Trybuna Ludu” nr 2, 18 grudnia 1948 r.

z udziałem 36 osób. W istocie było to raczej posiedzenie komitetów wojewódzkich byłej PPR i PPS. Porządek obrad przewidywał: „1. Wybór Komitetu Wojewódzkiego. 2. Wybór Egzekutywy. 3. Wybór Komisji Rewizyjnej”¹³³. I sekretarzem KW PZPR wybrano M. Tureńca (członka byłego PPR). II sekretarzem KW PZPR został S. Dąbek (członek byłego PPS). Jedenastoosobową Egzekutywę KW PZPR stanowili: M. Tureniec, S. Dąbek, S. Michalski, T. Hajduczenia, Aleksander Jarymowicz, Konstanty Benedysiuk, Cz. Matejko, J. Kubiak, Władysław Sikora, W. Szysz i S. Juchnicki. Wyłoniono także 41-osobowy Komitet Wojewódzki. Wybory odbyły się przez aklamację¹³⁴.

W wywiadzie dla „Życia Białostockiego” I sekretarz KW PZPR stwierdził: „W obecnym etapie przed PZPR stoją olbrzymie zadania. Przede wszystkim zaczniemy od pracy organizacyjnej, która zjednoczy wszystkie koła PPR i PPS. W dniu 23 bm. wybraliśmy Komitet Wojewódzki, a w dniu dzisiejszym zostaną powołane Komitety Powiatowe we wszystkich powiatach naszego województwa. Prócz tego w najbliższych dniach rozprowadzimy w teren uchwały Kongresu Zjednoczeniowego”¹³⁵.

28 grudnia 1948 r. „Trybuna Ludu” poinformowała o odbytym plenarnym posiedzeniu komitetów wojewódzkich zjednoczonych partii, na którym powołano tymczasowe władze partyjne Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Napisano również o przygotowaniach związanych z połączeniem poszczególnych komitetów terenowych obu partii¹³⁶. Dwa dni później w tej samej gazecie można było znaleźć następującą konkluzję: „W skład komitetu weszli najofiarniejsi i najbardziej wypróbowani w walce o socjalizm działacze robotniczy woj. białostockiego”¹³⁷. Akcja scaleniowa, którą w województwie białostockim prowadzono do 9 stycznia 1949 r., objęła 290 byłych kół PPS i PPR, przemianowanych następnie na podstawowe organizacje partyjne PZPR. W zebraniach scaleniowych uczestniczyło 89% członków byłej PPR i 81% byłej PPS. Sekretarzami 73% nowo utworzonych podstawowych organizacji partyjnych zostali członkowie byłej PPR, zaś zastępcami sekretarzy 69% podstawowych organizacji partyjnych wybrano członków byłej PPS.

¹³³ Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: APB), sygn. 33/II/1, Protokół nr 1 z plenarnego posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku odbytego w dniu 23 grudnia 1948 r., s. 1.

¹³⁴ Tamże, ss. 1–2.

¹³⁵ Świadoma swych zadań klasa robotnicza da z siebie wszystko, by znikły wiekowe zaniedbania na ziemi białostockiej, a z dnia na dzień powstawało nowe życie na fundamentach socjalizmu. Wywiad z I-szym sekretarzem KW PZPR – Mieczysławem Tureńcem, „Życie Białostockie” nr 355, 27 grudnia 1948 r.

¹³⁶ Plenum Zjednoczonej Partii powołało Komitet Wojewódzki w Białymstoku, „Trybuna Ludu” nr 10, 28 grudnia 1948 r.

¹³⁷ Władze wojewódzkie PZPR w Warszawie i Białymstoku, „Trybuna Ludu” nr 12, 30 grudnia 1948 r.

Poza pojedynczymi przypadkami odmowy przyjmowania kwestionariuszy PZPR – akcję scaleniową w województwie oceniono pozytywnie. W skład PZPR weszło 16 084 członków byłej PPR i 3 500 członków byłej PPS¹³⁸. Jak podkreślił Statut, PZPR przejęła „dorobek odrodzonej PPS, która zrywając z reformizmem i nacjonalizmem przedwojennej PPS i nawiązując do najlepszych tradycji lewicowego nurtu PPS i RPPS stanęła na gruncie jedności klasy robotniczej i wniosła wydatny wkład w walkę z reakcją i w budowę demokracji ludowej w Polsce”¹³⁹.

Władze wojewódzkie PPS w Białymstoku z pewnymi oporami zaakceptowały decyzję władz krajowych swojej partii o połączeniu z PPR. Gwarantem realizacji zjednoczenia miały bowiem być zmiany personalne w PPS, prowadzące do odsunięcia „elementów prawicowych” z władz krajowych i wojewódzkich. W utworzonej właśnie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej pozycja socjalistów była słaba. Postulat białostockich działaczy mówiący o „zjednoczeniu równego z równym, silnego z silnym” nie znalazł odzwierciedlenia w rzeczywistości. Ponadto w sprawach programowych w statucie partii zapisano: „Polska Zjednoczona Partia Robotnicza opiera swoją działalność na dorobku ideologicznym PPR...”¹⁴⁰.

*
* *

Rozwój organizacyjny PPR w województwie białostockim był procesem trudnym. Wpływały na to: organizowanie struktur partii dopiero od końca lipca 1944 r., niekorzystne nastroje społeczne, działalność zbrojnego podziemia i nie-liczne środowisko robotnicze w województwie. Zjednoczenie ruchu robotniczego – dokonane „według kryteriów obowiązujących w PPR” – miało istotny wpływ na rozwój partii komunistycznej¹⁴¹. Utworzenie PZPR pozwoliło komunistom przejąć struktury po byłej PPS i powiększyć liczebność wojewódzkiej organizacji o ok. 3 500 byłych pepeesowców. We władzach PZPR w województwie białostockim, na wszystkich szczeblach hierarchii partyjnej, stanowiska I sekretarzy w większości objęli działacze byłej PPR. Socjaliści pełnili najczęściej funkcje II sekretarzy. Przyjętą na Kongresie Zjednoczeniowym zasadę, że przy obsadzie stanowisk partyjnych wszystkich szczebli obowiązuje stosunek 2 : 1 (dwóch pepeerowców, 1 pepeesowiec), faktycznie stosowano jedynie na szczeblu centralnym. Przy obsadzie stanowisk w niższych instancjach odstępowano od niej na niekorzyść byłych członków PPS¹⁴².

¹³⁸ APB, sygn. 33/II1, Protokół z plenarnego posiedzenia KW PZPR w Białymstoku z dnia 2 lutego 1949 roku, s. 10.

¹³⁹ *Deklaracja ideowa PZPR. Statut...*, s. 52 i n.

¹⁴⁰ Tamże, s. 52.

¹⁴¹ J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna...*, s. 116.

¹⁴² Tamże, s. 502.

Rozdział II

Władze wojewódzkie PZPR w Białymstoku

Wszystkie sprawy związane z budową organizacyjną partii, sposobem wyłaniania władz, ich składem i zakresem kompetencji regulował *Statut PZPR*. Partia zbudowana była na „zasadach centralizmu demokratycznego:

- a) wszystkie kierownicze władze partii od najniższych do najwyższych są wybierane w sposób demokratyczny;
- b) wszystkie władze partii obowiązane są składać okresowe sprawozdania przed swoimi organizacjami partyjnymi;
- c) przestrzeganie dyscypliny partyjnej i podporządkowywanie się mniejszości uchwałom większości jest bezwzględnie obowiązujące;
- d) uchwały i dyrektywy wyższych władz partyjnych muszą być bezwarunkowo wykonywane przez niższe¹.

Najwyższą statutową władzą wojewódzkiej organizacji partyjnej była konferencja wojewódzka PZPR, a w okresie między konferencjami – komitet wojewódzki. Komitet wojewódzki działał z kolei w myśl uchwał i pod kierownictwem KC PZPR. Konferencję wojewódzką zwoływał komitet wojewódzki po uzgodnieniu z KC PZPR, lecz nie rzadziej niż raz na rok. W konferencji wojewódzkiej brali udział delegaci wybrani na konferencjach powiatowych i miejskich według klucza (norm przedstawicielstwa) ustalonego przez komitet wojewódzki. Konferencja wojewódzka rozpatrywała i zatwierdzała sprawozdania komitetu wojewódzkiego, omawiała najważniejsze zagadnienia pracy partyjnej na terenie województwa oraz wybierała komitet wojewódzki w składzie 29–51 członków i 11–15 zastępców oraz komisję rewizyjną w składzie 3 członków i 3 zastępców. Do prowadzenia bieżącej pracy partyjnej komitet wojewódzki wybierał egzeku-

¹ *Deklaracja ideowa PZPR. Statut...*, pkt 14, s. 66. Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej zatwierdzony przez II Zjazd PZPR w 1954 r. stanowił o powyższym w pkt 16. Por.: *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony...*, s. 53 i n.

tywę w składzie 11–15 członków, w tym pierwszego sekretarza i 2–4 sekretarzy. Komitet wojewódzki kierował całokształtem pracy wojewódzkiej organizacji partyjnej, rozporządzał kadrami partyjnymi na terenie swojej organizacji, kierował redakcją wojewódzkiego partyjnego organu prasowego, zarządzał majątkiem i kasą partyjną. Plenarne posiedzenia komitetu wojewódzkiego zwoływane miały być przynajmniej co dwa miesiące, natomiast posiedzenia egzekutywy komitetu wojewódzkiego – raz w tygodniu².

Statut PZPR z 1954 r. zawierał jeszcze szerszą formułę kompetencji KW: „Komitet wojewódzki kieruje całokształtem pracy wojewódzkiej organizacji partyjnej, zapewnia wykonanie uchwał i dyrektyw partii, zapewnia warunki swobodnego rozwoju krytyki i samokrytyki i wychowuje członków partii w duchu nieprzejechanego stosunku do wszelkich braków i zaniedbań, kieruje marksistowsko-leninowskim szkoleniem członków partii i kandydatów, organizuje pracę w zakresie socjalistycznego wychowania mas pracujących, a zwłaszcza młodzieży, kieruje redakcją wojewódzkiego organu prasowego, nadaje kierunek działalności członków partii na kierowniczych stanowiskach w organach władzy i organizacjach społecznych, rozporządza siłami i funduszami partii na swoim terenie, systematycznie informuje o swojej działalności Komitet Centralny”³.

W praktyce rzeczrywista częstotliwość odbywania konferencji wojewódzkich i posiedzeń plenarnych KW odbiegała od norm statutowych – odbywały się one rzadziej⁴. Nie były również dotrzymywane terminy zjazdów partii, które miały odbywać się raz na trzy lata (tymczasem II Zjazd PZPR odbył się dopiero 5 lat i 3 miesiące po Kongresie Zjednoczeniowym), a także posiedzenia plenarne KC, które winny odbywać się nie rzadziej niż raz na 3 miesiące (między Kongresem Zjednoczeniowym a II Zjazdem doszło do 9 posiedzeń plenarnych KC, a więc z częstotliwością raz na ok. 7 miesięcy)⁵.

Terminy i podstawowa tematyka wojewódzkich konferencji partyjnych oraz wielu posiedzeń plenarnych KW PZPR w Białymstoku były na ogół skorelo-

² *Deklaracja ideowa PZPR. Statut...*, pkt 17, 18, 33–37, s. 67 i n. Statut PZPR zatwierdzony przez II Zjazd PZPR w 1954 r. stanowił o powyższym w pkt 19, 20, 36–40. Statut z 1954 r. wprowadzał pewne zmiany: przewidywał możliwość zwoływania nadzwyczajnej konferencji wojewódzkiej przez KW na mocy uchwały KC, przez KW na żądanie co najmniej 1/3 ogólnej liczby członków wojewódzkiej organizacji partyjnej (pkt 37). KW wybierał jako swój organ wykonawczy egzekutywę w składzie 11–15 członków, w tym 3–5 sekretarzy (pkt 39). Por.: *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony...*, pkt 19, 20, 36–40, s. 56 i n.

³ *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony...*, pkt 40, s. 82 i n.

⁴ Nieregularnie odbywały się także posiedzenia plenarne KW PZPR w Poznaniu: „Organizowano je zazwyczaj wtedy, jeśli istniała potrzeba przeniesienia odpowiednich uchwał centralnych władz partii”. A. Choniawko, *PZPR w Wielkopolsce...*, s. 26 i n.

⁵ *Deklaracja ideowa PZPR. Statut...*, pkt 22, 27, s. 71 i n.; Statut PZPR zatwierdzony przez II Zjazd PZPR w 1954 r. zmienił częstotliwość posiedzeń plenarnych KC na tej zasadzie, iż musiały się one odbywać nie rzadziej niż raz na 4 miesiące. Por.: *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony...*, pkt 29, s. 67 i n.

wane z terminami i tematyką posiedzeń plenarnych KC – w istocie służyły one „przenoszeniu” uchwał i decyzji KC na grunt wojewódzkiej organizacji partyjnej (Aneks 9).

Bardzo ważnym elementem życia partyjnego stało się przestrzeganie ustalonego rytuału: *„Jego podstawowym elementem było traktowanie rozważanych spraw i samego przebiegu zebrań strasznie serio. System budujący przyszłość na miarę ludzkości i wszechczasów nie mógł nie być poważny. (...) Posiedzenie plenarne KW, podobnie jak zebranie partyjne na szczepku POP, stanowiło coś więcej niż spotkanie dla wymiany myśli bądź ustalenia sposobów działania. To było zrytualizowane, zmistyfikowane i otoczone niemal kultem dobro samoistne”*⁶.

Dwie pierwsze konferencje wojewódzkie PZPR w Białymstoku odbyły się w sali Teatru Miejskiego, kolejne w nowym budynku KW PZPR. Wbrew statutowi PZPR częstotliwość zwoływania konferencji (co najmniej jeden raz w ciągu roku) nie była przestrzegana.

Najdłuższa, prawie trzyletnia, przerwa miała miejsce między II i III Wojewódzką Konferencją PZPR⁷. Jedynie w 1956 r. – dodajmy, że z nadzwyczajnych przyczyn – okres między V i VI Konferencją Wojewódzką PZPR był krótszy niż rok. Obrady konferencji trwały na ogół dwa dni. V i VI Konferencje Wojewódzkie PZPR trwały trzy dni. Wśród uczestników licznie przeważali delegaci w wieku do 50 lat. Kobiety stanowiły jedynie niewielki odsetek delegatów. Na każdej kolejnej konferencji podwyższał się poziom wykształcenia uczestników. Zawsze jednak najwięcej było osób z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym.

W wyniku wyborów przeprowadzonych w czasie wojewódzkich konferencji partyjnych wyłaniany był skład KW PZPR (członkowie i zastępcy członków KW). Wybierana też była komisja rewizyjna KW. W czasie pierwszych, organizacyjnych posiedzeń plenarnych nowo wybranych KW PZPR wybierana była egzekutywa KW, w tym I sekretarz KW i sekretarze. Tabela 2 przedstawia liczebność wojewódzkich władz partyjnych w Białymstoku w latach 1948–1956.

⁶ *Komitet Wojewódzki ogniem...*, s. 183 i n. Praca ta zawiera szeroki opis wielu sfer działania KW PZPR w Gdańsku. Scentralizowany i sformalizowany tryb działania partii, jej daleko posunięta uniformizacja pozwalają przyjąć, że schematy, tryb postępowania, ceremoniał postępowania partyjnego był podobny, jeśli nie identyczny również w innych KW. Sprzyjał temu zapewne system częstej rotacji i „rekomendowania” I sekretarza KW przez KC (do 1953 r. włącznie stanowiska i sekretarzy KW piastowało 80 osób, część w więcej niż jednym KW). Różnice – jak się wydaje – mogły dotyczyć szczegółów wynikających ze specyfiki terenu, składu osobowego lokalnych władz partyjnych itp.

⁷ Podobne przerwy między konferencjami wojewódzkimi miały miejsce w KW PZPR w Katowicach. Odbywały się one także w zbliżonym czasie: I WKP w Katowicach – 25–26.06.1949, II WKP w Katowicach – 8–10.07.1953, III WKP w Katowicach – 23–24.05.1953, IV WKP w Katowicach – 16–17.10.1954. C. Sputeł, *Komitet Wojewódzki i organizacje terenowe PZPR...*, s. 325.

Tabela 1. Podstawowe dane o delegatach na Wojewódzkie Konferencje Partyjne w Białymstoku (1949–1956)

Wojewódzka Konferencja Partyjna w Białymstoku (numer, termin)	Liczba delegatów				Wykształcenie delegatów				Pochodzenie społeczne		
	wybranych	w tym:			niepełne podstawowe	podstawowe	średnie	wyższe	robotnicze	chłopskie	inteligencje
		obecnych	kobiet	w wieku do 40 lat							
I WKP – 11–12.06.1949 r.	359	295	47						39 ^a	40 ^a	280 ^a
II WKP – 1–2.07.1950 r.	210	175		112	105	52	39 ^b	14			
III WKP – 23–24.05.1953 r.	318	287	45	244	181	81	52 ^c	4 ^d	95 ^a	72 ^a	151 ^a
IV WPK – 16–17.10.1954 r.	270	253	42	146	98	102	61	9	132	131	
V WKP – 7–9.01.1956 r.	259	242		141	82	107	59	11	122	129	8
VI WKP – 15–17.12.1956 r.	397	343		270	40	168	151	38			

Uwagi:

^a – faktyczny rodzaj wykonywanej pracy;

^b – w tym: 18 osób z wykształceniem niepełnym średnim;

^c – w tym: 32 osoby z wykształceniem niepełnym średnim;

^d – w tym: 1 osoba z wykształceniem niepełnym wyższym.

Źródło: APB, sygn. 33/I/1, Protokół Komisji Mandatowej wybranej na I Konferencji Wojewódzkiej PZPR w Białymstoku z dnia 11 czerwca 1949 r., s. 94; APB, sygn. 33/I/2, Protokół z II Wojewódzkiej Konferencji PZPR odbytej w dniach 1 i 2 lipca 1950 r., s. 110; APB, sygn. 33/I/3, Protokół Komisji Mandatowej z III Konferencji Wojewódzkiej PZPR w Białymstoku, ss. 184–185; APB, sygn. 33/I/4, Protokół Komisji Mandatowej IV Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku, s. 126; APB, sygn. 33/I/5, Protokół Komisji Mandatowej, s. 268; APB, sygn. 33/I/5, Ankieta statystyczna wybranych delegatów, ss. 269, 269 *verte*; APB, sygn. 33/I/6, Ankieta statystyczna wybranych delegatów, s. 342.

Z danych zawartych w tabeli 2 wynika, że do stycznia 1956 r. liczba członków KW PZPR w Białymstoku odpowiadała założeniom statutowym. Na VI Konferencji Wojewódzkiej PZPR w grudniu 1956 r. liczba członków KW wzrosła ponad dwukrotnie. Na tej samej konferencji zwiększono liczbę członków Komisji Rewizyjnej do jedenastu, a liczbę zastępców do pięciu. Na wcześniejszych konferencjach wybierano 3 członków komisji rewizyjnych i 3 zastępców. Zorganizowanie VI Konferencji Wojewódzkiej PZPR oraz zwiększenie liczby członków KW PZPR i Komisji Rewizyjnej w Białymstoku było następstwem i przejawem liberalizacji stosunków politycznych w kraju po VIII Plenum KC PZPR.

Wydaje się jednak, że nie należy przywiązywać zbyt wielkiego znaczenia do liczebności poszczególnych wojewódzkich władz partyjnych i ich organów, a także – mimo dużych poślizgów czasowych między poszczególnymi wojewódzkimi konferencjami partyjnymi – do faktu przeprowadzania dość częstych

Tabela 2. Podstawowe dane o liczebności władz partyjnych wybranych na posiedzeniach plenarnych KW PZPR i Wojewódzkich Konferencjach Partyjnych w Białymstoku (1949–1956)

Wojewódzka Konferencja Partyjna w Białymstoku (numer, termin)	KW PZPR:		Komisja Rewizyjna		Egzekutywa KW
	Członkowie	Zastępcy członków	Członkowie	Zastępcy członków	
Plenum KW 23.12.1948 r.	41	–	3	3	11
I WKP – 11–12.06.1949 r.	39	14	3	3	14
II WKP – 1–2.07.1950 r.	41	13	3	3	13
III WKP – 23–24.05.1953 r.	41	15	3	3	14
IV WPK – 16–17.10.1954 r.	41	11	3	3	15
V WKP – 7–9.01.1956 r.	47	13	3	3	14
Plenum KW 30–31.10.1956 r.	–	–	–	–	11
VI WKP – 15–17.12.1956 r.	115	16	11	5	13

Źródło: APB, sygn.33/II/1, Protokół Nr 1 z Plenarnego posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku odbytego dnia 23 grudnia 1948 roku, ss. 1–2; APB, sygn. 33/I/1, Protokół I posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego PZPR odbytego w dniu 12 czerwca 1949 roku w Białymstoku, s. 93; APB, sygn. 33/I/1, Ankieta sprawozdawcza o składzie Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku według stanu na dzień 12 czerwca 1949 roku, ss. 92, 92 *verte*; APB, sygn. 33/I/1 Protokół Komisji Skrutacyjnej wybranej przez I Konferencję Wojewódzką PZPR w Białymstoku, ss. 90–91; APB, sygn. 33/I/2, Wykaz członków Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, ss. 146–147; APB, sygn. 33/I/2, Wykaz zastępców członków Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, s. 148; APB, sygn. 33/I/2, Protokół z posiedzenia KW PZPR w Białymstoku z dnia 2 lipca 1950 r., s. 152; APB, sygn. 33/I/3, Protokół Komisji Skrutacyjnej z III Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej w Białymstoku odbytej w dniach 23–24 maja 1953 roku, s. 234; APB, sygn. 33/I/3, Protokół z III Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dniach 23–24 maja 1953 roku, ss. 7–8; APB, sygn. 33/I/4, Protokół z IV Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej w Białymstoku odbytej w dniach 16 i 17 października 1954 roku, s. 53; APB, sygn. 33/I/4, Protokół z IV Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej w Białymstoku odbytej w dniach 16 i 17 października 1954 roku, ss. 159–161; APB, sygn. 33/I/5, Protokół z V Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej Sprawozdawczo-Wyborczej w Białymstoku odbytej w dniach 7–8–9 stycznia 1956 roku, s. 5; APB, sygn. 33/I/6, Protokół Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dniach 15–17 grudnia 1956 roku, s. 83; Także: *Plenum Zjednoczonej Partii powołało Komitet Wojewódzki w Białymstoku*, „Trybuna Ludu” nr 10, 28 grudnia 1948 r.; *II Wojewódzka Konferencja PZPR wybrała nowe władze partyjne*, „Trybuna Ludu” nr 182, Wyd. G, 5 lipca 1950 r.; *Plenum KW PZPR zakończyło obrady. Wybór nowej Egzekutywy KW*, „Gazeta Białostocka” nr 261, 1 listopada 1956 r.; *VI Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR zakończyła obrady*, „Gazeta Białostocka” nr 301, 18 grudnia 1956 r.; *Nowowyzbrany Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku*, „Gazeta Białostocka” nr 8, 10 stycznia 1956 r.; *Członkowie Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku*, „Gazeta Białostocka” nr 301, 18 grudnia 1956 r.

wyborów członków KW. Znaczna część członków KW, zwłaszcza z kręgu aparatu partyjnego i najważniejszej nomenklatury wojewódzkiej, „z klucza” wchodziła („była wybierana”) do składu plenum KW i jego egzekutywy⁸. Problem ten obrazuje tabela nr 3, a także analiza składów osobowych kolejnych komitetów wojewódzkich (aneksy 1–8).

Konferencje wojewódzkie i posiedzenia plenarne KW odbywały się więc według stałego scenariusza i swoistego, ugruntowanego rytuału. Konferencje i posiedzenia plenarne „obsługiwane” były z reguły przez przedstawicieli KC PZPR, czasem – w zależności od wagi rozpatrywanych spraw – nawet przez sekretarzy KC. Przedstawiciel KC podsumowywał obrady, a w przypadkach wyborów i konieczności zmiany na stanowisku I sekretarza KW – rekomendował kandydata na to stanowisko.

Podstawowym punktem porządku obrad był referat sprawozdawczy lub problemowy, wygłaszany przez I sekretarza KW⁹ (na konferencjach również sprawozdanie Komisji Rewizyjnej). Do uczestniczenia w obradach zapraszani byli goście – przedstawiciele władz wojewódzkich, „bratnich stronnictw politycznych”, organizacji młodzieżowych, zakładów pracy itp. Stałym punktem programu była dyskusja – zazwyczaj dobrze „przygotowana” – a zatem wyreżyserowana i rozpisana szczegółowo na głosy między delegatów, przygotowywanych do wystąpień przez pracowników KW, KP, KM. Krytyka i samokrytyka stanowić miały nie tylko metodę rozwiązywania problemów – tworzyły również element systemu¹⁰.

⁸ Szerzej m.in.: A. Garlicki, *Z tajnych archiwów*, Warszawa 1993, s. 108 i n. Nomenklatura oznaczała określony zespół ludzi, którzy znajdowali się w dyspozycji danej instancji partyjnej, a także stanowiska, o obsadzie których decydowała ta instancja. Autor przywoływał cytaty z wystąpienia Bieruta na IV Plenum KC PZPR (8–10 maja 1950 r.): „Jest rzeczą zrozumiałą, że nasza partia jako siła kierownicza naszego ludowego państwa ustala zasady polityki personalnej na poszczególnych odcinkach życia i musi mieć w szeregach ważnych spraw kadrowych i personalnych prawo ostatecznej decyzji”. Także: A. Paczkowski, *System nomenklatury kadr w Polsce (1950–1970)*, Warszawa 2000, s. 18 i n. Zdaniem Autora pierwszy wykaz stanowisk, który nosił nazwę *Nomenklatura kadr KC* powstał najprawdopodobniej zaraz po I Zjeździe PZPR. Jednak dopiero w maju 1950 r. Sekretariat Biura Organizacyjnego KC zatwierdził *Nomenklaturę spraw personalnych załatwianych przez KW i KP*. Wszystko to zostało ujęte w poufnej broszurze *Nomenklatura kadr* przeznaczonej do użytku aparatu partyjnego. W okresie odwilży podjęto działania mające na celu zmniejszenie stanu ilościowego nomenklatury. W kwietniu 1956 r. gotowy był projekt zmian nomenklatury KC. W tym samym okresie na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku zatwierdzono propozycje zmian w nomenklaturze KW (patrz Aneks 10).

⁹ „Mówca rozpoczynał od oceny sytuacji międzynarodowej, tj. oczerniał kapitalizm, zaś gloryfikował socjalizm. Następnie przechodził do problematyki wewnętrznej, ogólnopolskiej, natomiast kończył omówieniem zadań stawianych np. przez kolejne plenum KC”. Cyt. za: *Komitet Wojewódzki ogniwem...*, s. 184.

¹⁰ *Komitet Wojewódzki ogniwem...*, s. 191. Autorzy zwracają uwagę na to, iż system krytyki i samokrytyki obowiązujący w PZPR rysował się jako *parareligijny*. Przypominał postawę uniżenia z wyznaniem *mea culpa* oraz instytucję spowiedzi.

Tabela 3. Członkowie Egzekutywy oraz członkowie i zastępcy członków KW PZPR w Białymstoku, którzy byli w składzie dotychczasowego KW

	Skład Egzekutywy i KW PZPR w Białymstoku oraz Komisji Rewizyjnej wybrany na Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej lub plenum KW							
	23.12.48	12.06.49	04.07.50	23.05.53	17.10.54	09.01.56	31.10.56	17.12.56
	Liczebność oraz %% osób będących członkami poprzedniej Egzekutywy, członkami lub zastępcami członków KW i Komisji Rewizyjnej							
Egzekutywa	11 – x	15 – 80%	13 – 62%	10 – 10%	11 – 64%	12 – 67%	11 – 27%*	14 – 64%
Czł. KW	41 – x	39 – 64%	41 – 34%	40 – 20%	41 – 51%	47 – 47%	x	115 – 17%
Z-cy czł.	12 – x	14 – 79%	13 – 31%	15 – 0%	11 – 27%	13 – 8%	x	16 – 6%
Czł. KR	3 – x	3 – 33%	3 – 0%	3 – 33%	3 – 66%	3 – 66%	x	11 – 9%
z-ca czł. KR	3 – x	3 – 66%	3 – 0%	3 – 0%	3 – 33%	3 – 33%	x	5 – 0%

Uwaga: * w składzie egzekutywy znalazło się 73% członków dotychczasowego KW.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych zawartych w aneksach 1–8.

Stałym elementem podsumowania była ocena dyskusji, jej rzeczowości, pryncypialności, słuszności, trafności itp.

Niezależnie od rodzaju imprezy powoływane były komisje: mandatowa – stwierdzająca na podstawie obecności delegatów (członków KW) prawomocność obrad – oraz wnioskowa, której zadanie polegało na spisaniu wniosków wynikających z dyskusji.

Często odrębnym punktem posiedzenia (konferencji) były tzw. „sprawy organizacyjne”, najczęściej personalne. W razie konieczności przeprowadzenia wyborów powoływane były komisje: wyborcza – która przyjmowała zgłoszenia i opracowywała listy kandydatów do obieranego organu (KW i komisji rewizyjnej), oraz skrutacyjna – która przeprowadzała wybory, obliczała i ogłaszała ich wyniki. W końcowej części zebrania przyjmowano uchwałę. Zawierała ona zobowiązania wynikające z rozważanych spraw, katalog zadań stojących przed wojewódzką organizacją partyjną oraz dyrektywy KW dla niższych instancji. Nieodłączną częścią podjętej właśnie uchwały było odwołanie się do uchwały minionego plenum KC oraz wynikających z niej zadań dla województwa i organizacji partyjnej. Posiedzenia kończyły się odśpiewaniem *Międzynarodówki*.

Elementem rytuału był styl, a po części również treść partyjnej nowomowy. Stałym – lecz dodajmy, że nie nadużywanym – składnikiem wypowiedzi było przywoływanie wypowiedzi klasyków marksizmu-leninizmu lub ogólne odwoływanie się do marksizmu-leninizmu jako takiego. Znacznie częściej odwoływano się do aktualnych autorytetów partyjnych, zwłaszcza „tow. Bie-ruta”, do doświadczeń i wszechstronnego dorobku budownictwa socjalistycz-

nego w Związku Radzieckim. „Partyjny język”, poza funkcją narzędzia komunikacji, spełniał także rolę czynnika wyróżniającego grupę, umacniał jej wspólnotę, a niejednokrotnie pozwalał maskować nieznajomość podejmowanych problemów. W zrytualizowanym języku funkcjonowały słowa, którym nadano specyficzne brzmienie lub znaczenie¹¹.

W „normalnych” warunkach nie można było spodziewać się istotniejszych niespodzianek. Głosy spontaniczne, niezaplanowane zdarzały się rzadko. Nie uzgodnione w KW kandydatury również nie miały większych szans powodzenia w wyborach. Zazwyczaj więc przebieg i wyniki konferencji wojewódzkich i posiedzeń plenarnych KW nie mogły zaskakiwać. Na szczęblu wojewódzkim wyjątek stanowiły wyłącznie te zgromadzenia, które odbywały się w okresach napięć politycznych i społecznych. Tak stać się mogło tylko na fali październikowego wzburzenia w 1956 r.

Komitet wojewódzki zajmował się wieloma, nieraz bardzo szczegółowymi sprawami. Posiedzenia plenarne KW oraz Egzekutywy były solidnie przygotowywane. Wielostronicowe referaty I sekretarzy pełne były cyfr i drobiazgowych przykładów „z terenu”. Świadczą o tym dokładnie prowadzone protokoły, dołączane do nich załączniki i inne materiały. Na podkreślenie zasługuje fakt, że aparat partyjny solidnie przygotowywał zestawienia ze sprawozdań napływających z podległych instancji, zwłaszcza z akcji zleconych przez KC PZPR. W materiałach z konferencji wojewódzkich znajdujemy różnorodne analizy składu osobowego delegatów oraz członków władz partyjnych. Dzięki temu dysponujemy urozmaiconymi przekrojami społecznymi tychże gremiów¹².

¹¹ *Komitet Wojewódzki ogniwem...*, s. 197 i n. Autorzy zwracają m.in. uwagę na stosowanie słowa „towarzysz” – przed nazwiskiem bez imienia oraz pomijanie go w wypadku osób potępianych. W cyt. pracy przytaczane są również słowa i zwroty, którym nadano specyficzne znaczenie: *wyprowadzić z aparatu* – usunąć, zwolnić, *dozbrojenie* ideologiczne, *czujność* partyjna, *pracować z* (masami, kobietami) itp. Nadużywano także militaryzacji języka – stąd *walka*, *wróg klasowy*, *ofensywa*, *kampania*, *bitwa* itp. Także: M. Głowiński, *Nowomowa po polsku*, Warszawa 1990, s. 8 i n. Zdaniem M. Głowińskiego w nowomowie – języku partyjnym – można dostrzec następujące podstawowe właściwości: 1. „narzuca wyrazisty znak wartości”. 2. „stanowi osobliwą syntezę elementów pragmatycznych i rytualnych (...) podporządkowana jest bieżącej praktyce”, 3. „w nowomowie wielką rolę odgrywa żywioł magiczności. Słowa nie tyle odnoszą się do rzeczywistości, nie tyle ją opisują, co ją tworzą”. 4. „w nowomowie dużo większą rolę niż w innych stylach społecznych grają decyzje arbitralne”.

¹² *Komitet Wojewódzki ogniwem...*, s. 153 i n., prezentuje opinię, że KW był bardzo zapracowaną instytucją. Częste narady i posiedzenia trwały do późna w nocy. Do większości drobiazgowych spraw podchodzono bardzo poważnie, szczegółowo i wszechstronnie. Na ogół towarzyszył temu jednak brak bardziej syntetycznej refleksji. Na uwagę zasługiwało również i to, że w wielkim stopniu koncentrowano się na indywidualnych, jednostkowych sprawach ludzkich. Było to – jak się wydaje – pochodną przekonania, że czynnik ludzki jest przyczyną braków, a zarazem środkiem ich eliminacji.

1. Wojewódzkie Konferencje Partyjne oraz ważniejsze posiedzenia plenarne KW PZPR

PLENUM KW PZPR W BIAŁYMSTOKU (23 GRUDNIA 1948 R.)

Dwa dni po zakończeniu Kongresu Zjednoczeniowego, 23 grudnia 1948 r., odbyło się w Białymstoku plenarne posiedzenie komitetów wojewódzkich zjednoczonych partii. W obecności 36 aktywistów powołano tymczasowe władze KW PZPR w Białymstoku¹³.

Przez aklamację przyjęto skład 40-osobowego KW PZPR, jego 11-osobową Egzekutywę oraz Komisję Rewizyjną¹⁴. Na wniosek przedstawiciela KC PZPR I sekretarzem KW PZPR w Białymstoku został M. Tureniec, a II sekretarzem S. Dąbek¹⁵. W czasie inauguracyjnego plenum KW, oprócz wyborów władz wojewódzkich PZPR, M. Tureniec przedstawił informacje z zorganizowanej w KC odprawy sekretarzy komitetów wojewódzkich oraz „podał wytyczne planu pracy organizacji partyjnej na najbliższą przyszłość”¹⁶. Zgodnie z tymi wytycznymi we wszystkich powiatach miały być przeprowadzone zebrania sprawozdawcze z Kongresu Zjednoczeniowego oraz załatwione formalności związane z połączeniem poszczególnych komitetów terenowych obu partii.

I WOJEWÓDZKA KONFERENCJA PZPR W BIAŁYMSTOKU

I Wojewódzka Konferencja PZPR odbyła się w Białymstoku w dniach 11–12 czerwca 1949 r.¹⁷ Konferencja zamykała proces scalania wojewódzkiej organizacji partyjnej oraz funkcjonowania jej tymczasowych władz. Uczestniczyło w niej 295 przedstawicieli organizacji partyjnych z całego województwa¹⁸. Wśród licznie zgromadzonych na obradach gości znaleźli się również: członek BP KC PZPR

¹³ APB, sygn.33/II/1, Protokół Nr 1 z Plenarnego posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku odbytego dn. 23 grudnia 1948 r., s. 1.

¹⁴ Skład osobowy KW PZPR, Egzekutywy i Komisji Rewizyjnej – patrz Aneks 1.

¹⁵ APB, sygn.33/II/1, Protokół Nr 1 z Plenarnego posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku odbytego dn. 23 grudnia 1948 r., s. 1 i n; *Plenum Zjednoczonej Partii powołało Komitet Wojewódzki w Białymstoku*, „Trybuna Ludu” nr 10, 28 grudnia 1948 r.

¹⁶ *Plenum Zjednoczonej Partii powołało Komitet Wojewódzki w Białymstoku*, „Trybuna Ludu” nr 10, 28 grudnia 1948 r. Już 27 grudnia 1948 r. odbyły się wybory władz partyjnych we wszystkich powiatach woj. białostockiego. Podobne działania odbywały się również na terenie pozostałych województw. Por.: J. Popera, *Rozwój organizacyjny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej na Opolszczyźnie w latach 1948–1956*, Opole 1989, s. 14 i n.

¹⁷ *Pod przewodem Zjednoczonej Partii klasa robotnicza w naszym województwie realizuje uchwały historycznego Kongresu. I Wojewódzka Konferencja PZPR w Białymstoku*, „Życie Białostockie” nr 161, 14 czerwca 1949.

¹⁸ APB, sygn. 33/I/1, Protokół Komisji mandatowej wybranej na I Konferencji Wojewódzkiej PZPR w Białymstoku z dn. 11 czerwca 1949 r., s. 94. Na Konferencję wybrano 359 delegatów, w tym 47 kobiet. Obecnych było 295 delegatów. Szersze dane o delegatach na wojewódzkie konferencje partyjne – tabela 1.

– Hilary Chęłchowski, kierownik Wydziału Organizacyjnego KC – Jan Izydorczyk oraz posłowie – Edwarda Orłowska, Adolf Dąb, Mieczysław Bodalski, Andrzej Krzewniak i Franciszek Formas¹⁹.

Pierwszego dnia referat sprawozdawczy wygłosił I sekretarz KW PZPR w Białymstoku – Tureniec. Treść referatu nie odbiegała od obowiązujących standardów. Zawierał „część polityczną” – będącą omówieniem sytuacji międzynarodowej, oraz „organizacyjno-sprawozdawczą” – zawierającą omówienie pracy Komitetu Wojewódzkiego od 15 grudnia 1948 r. do 1 czerwca 1949 r.²⁰ W dyskusji, rozpoczętej pierwszego dnia i kontynuowanej drugiego dnia obrad, głos zabrało kilkudziesięciu mówców. Wybrano ponadto nowy skład KW PZPR w Białymstoku oraz Komisję Rewizyjną²¹ (Aneks 2). 12 czerwca odbyło się posiedzenie dopiero co wybranego KW PZPR w Białymstoku, któremu przewodniczył członek Biura Politycznego H. Chęłchowski. W trakcie obrad wybrano 15-osobową Egzekutywę KW PZPR w Białymstoku. Z rekomendacji KC PZPR ponownie I sekretarzem został wybrany M. Tureniec, a sekretarzami S. Dąbek i S. Michalski²².

Przed nowym KW PZPR postawiono szczegółowe zadania: opracowania i wykonania planu rozbudowy organizacji partyjnej na wsi, masowego szkolenia partyjnego, otoczenia opieką wszystkich placówek kulturalno-oświatowych, podjęcia pracy z nauczycielami partyjnymi i mobilizowania wokół partii nauczycieli bezpartyjnych, zwiększenia zainteresowania sprawami gospodarczymi, rozbudowy szeregów ZMP, wzmożenia pracy wśród kobiet²³.

¹⁹ Posłem był także M. Tureniec, wybrany do Sejmu Ustawodawczego z listy PPR w okręgu wyborczym w Płońsku. Edwarda Orłowska i Mieczysław Bodalski – wybrani z listy PPR w Białymstoku, Adolf Dąb – PPS w Zamościu, Andrzej Krzewniak i Franciszek Formas – obaj PPS w Białymstoku. Por.: *Rocznik polityczny i gospodarczy...*, s. 20 i n.

²⁰ APB, sygn. 33/VI/13, List Referatu Sprawozdawczego Wydziału Organizacyjnego KW PZPR do Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w Warszawie z dnia 13 czerwca 1949 r., s. 42; *Pod przewodnictwem Zjednoczonej Partii klasa robotnicza w naszym województwie zrealizuje uchwały historycznego Kongresu. I Wojewódzka Konferencja PZPR w Białymstoku*, „Życie Białostockie” nr 161, 14 czerwca 1949 r. W prezydium Konferencji zasiadało 31 osób zgłoszonych przez I sekretarza KM PZPR w Białymstoku, Czesława Grodzickiego. Szerzej: APB, sygn. 33/I/1, Protokół I Wojewódzkiej Konferencji PZPR odbytej w dniach 11–12 czerwca 1949 r. w Białymstoku, s. 1; APB, sygn. 33/VI/13, List Referatu Sprawozdawczego Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Białymstoku do Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w Warszawie z dn. 13 czerwca 1949 r., s. 42.

²¹ APB, sygn. 33/I/1, Ankieta sprawozdawcza o składzie Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku według stanu na dzień 12 czerwca 1949 r., s. 92, 92 *verte*. Patrz także: APB, sygn. 33/I/1 Protokół Komisji Skrutacyjnej wybranej przez I Konferencję Wojewódzką PZPR w Białymstoku, ss. 90–91.

²² APB, sygn. 33/I/1, Protokół I posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego PZPR odbytego w dn. 12 czerwca 1949 r. w Białymstoku, s. 93.

²³ APB, sygn. 33/I/1, Rezolucja I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku, ss. 78–83.

II WOJEWÓDZKA KONFERENCJA PZPR

II Wojewódzka Konferencja PZPR w Białymstoku odbyła się w dniach 1–2 lipca 1950 r. Wśród zaproszonych byli m.in. Stefan Matuszewski, zastępca członka BP KC PZPR oraz Antoni Alster, członek BO KC PZPR²⁴. Referat sprawozdawczy wygłosił I sekretarz KW PZPR w Białymstoku – Józef Faruga²⁵. Prócz zagadnień polityki międzynarodowej i ogólnopolskiej podjął w nim problemy dotyczące gospodarki, rozbudowy i rozwoju organizacji partyjnych oraz pracy z młodzieżą na terenie woj. białostockiego²⁶. Komisja Rewizyjna oceniła, że gospodarka KW PZPR prowadzona była zgodnie z wytycznymi „władz centralnych”²⁷. W toku długiej jak na owe czasy dyskusji kilkudziesięciu delegatów przedstawiło wiele szczegółowych problemów z życia i pracy organizacji partyjnych. Konferencja wybrała nowy skład KW PZPR w Białymstoku oraz Komisję Rewizyjną (Aneks 3)²⁸. 2 lipca, podczas pierwszego posiedzenia KW PZPR w Białymstoku, któremu przewodniczył Stefan Matuszewski, wybrano Egzekutywę KW. Z rekomendacji KC PZPR po raz kolejny I sekretarzem KW PZPR wybrany został Józef Faruga, a sekretarzami Tomasz Krzykowski i Stefan Michalski²⁹.

W trakcie II Konferencji Wojewódzkiej PZPR przyjęto uchwałę, w której nowo wybranemu plenum KW PZPR polecono: rozbudować organizację partyjną wśród robotników produkcyjnych, dopilnować oszczędnego gospodarowania surowcami w przemyśle, rozpocząć szkolenie robotników w zakładach pracy (szczególnie w tych fabrykach i zakładach, które nie wykonują norm), dokonać zmian w kierownictwie PGR-ów, zwiększyć opiekę nad POP w PGR-ach, opracować plan budownictwa spółdzielni produkcyjnych, rozszerzyć sieć kursów masowego szkolenia dla członków partii i kandydatów, objąć szkoleniem wszystkich człon-

²⁴ APB, sygn. 33/I/2, Protokół z II Wojewódzkiej Konferencji PZPR odbytej w dn. 1 i 2 lipca 1950 r. w Białymstoku, s. 1. Na konferencję wybrano 210 delegatów. Udział wzięło 175 delegatów i 57 zaproszonych gości.

²⁵ APB, sygn. 33/I/2, Protokół z II Wojewódzkiej Konferencji PZPR odbytej w dn. 1 i 2 lipca 1950 r. w Białymstoku, ss. 1–2; *II Wojewódzka Konferencja PZPR rozpoczęła obrady w Białymstoku*, „Trybuna Ludu” nr 179, Wyd. G, 2 lipca 1950. Obradom przewodniczył I sekretarz KM PZPR w Białymstoku, Mieczysław Puskiewicz. W prezydium konferencji zasiadały 22 osoby.

²⁶ *Fragmenty z referatu sprawozdawczego wygłoszonego na II Konferencji Wojewódzkiej PZPR w Białymstoku przez I sekretarza KW tow. Józefa Farugę*, „Trybuna Ludu” nr 189, Wyd. G, 12 lipca 1950 r.

²⁷ APB, sygn. 33/I/2, Sprawozdanie z działalności Komisji Rewizyjnej Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku za okres roczny kadencji t.j. za czas od I do II konferencji Wojewódzkiej PZPR, s. 73.

²⁸ APB, sygn. 33/I/2, Wykaz członków Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, ss. 146–147; APB, sygn. 33/I/2, Wykaz zastępców członków Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, s. 148; *II Wojewódzka Konferencja PZPR wybrała nowe władze partyjne*, „Trybuna Ludu” nr 182, Wyd. G, 5 lipca 1950 r.

²⁹ APB, sygn. 33/I/2, Protokół z posiedzenia KW PZPR w Białymstoku z dn. 2 lipca 1950 r., s. 152.

ków partii, rozbudować organizację partyjną wśród nauczycieli, zwiększyć ilość „kobiet robotnic i chłopów w Partii”, wysuwać kobiety na wyższe stanowiska³⁰.

W pierwszej połowie lipca 1950 r. na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku dokonano oceny przebiegu II Wojewódzkiej Konferencji PZPR. Wśród błędów dostrzeżono fakt, że w gronie 210 delegatów na konferencję znalazła się jedna osoba nieuprawniona do udziału – kandydat partii. Podkreślono także: „ujemnym momentem było to, że towarzysze słabo krytykowali władze KW, zauważono pewną bojaźń (...) krytykowania władz KW”. Pozytywnie oceniono poprawę składu socjalnego delegatów w stosunku do I Wojewódzkiej Konferencji PZPR. Zdaniem członków Egzekutywy KW PZPR „*obrady były bardzo aktywne, a szczególnie jeśli chodzi o typowanie towarzyszy do władz KW. (...) konferencja na ogół była na wysokim poziomie w porównaniu z I Konferencją Wojewódzką, braków mieliśmy o wiele mniej*”³¹. I sekretarz KW PZPR w Białymstoku J. Faruga stwierdził jednakże, że konferencja miała „szereg usterek”: „*Delegaci przez dłuższy czas zgromadzeni byli przed budynkiem teatru i dopiero wtedy, gdy już było czas otwierać konferencję, zaczęto zwoływać delegatów na salę obrad. Sala ta była zbyt obszerna, toteż delegaci nasi zagubili się w niej. Obradowano przy świetle elektrycznym, co powodowało szybkie znużenie delegatów. W referacie było szereg usterek, gdyż nie sposób było dokładnie omówić każde zagadnienie w ciągu proponowanych dwóch godzin. W dyskusji wprowadzono zahaczone o krytykę władz KW, ale nie stawiano wniosków w odniesieniu do usprawnienia pracy KW. (...) Brakiem konferencji było również to, że nie umieliśmy rozplanować dyskusji. W pierwszym dniu obrad dyskusja była słaba. Zabierających głos nie ograniczaliśmy w czasie, a w drugim dniu obrad, gdy dyskusja była na poziomie, ograniczano występ do 10 minut*”. J. Faruga stwierdził także, iż najpewniej uczestnicy konferencji nie byli do niej odpowiednio przygotowani, ponieważ nie przedstawiali swoich problemów w pracy partyjnej. I sekretarz KW PZPR w Białymstoku nakazał wyciągnięcie konsekwencji wobec tych nieobecnych na konferencji delegatów, którzy nie usprawiedliwili swej nieobecności. Poleciał także wykluczyć z partii dwóch przedstawicieli powiatu augustowskiego, którzy odmówili przyjazdu na konferencję „*na skutek paniki wojennej*”³².

III WOJEWÓDZKA KONFERENCJA PZPR W BIAŁYMSTOKU

III Wojewódzka Konferencja PZPR w Białymstoku odbyła się w dniach 23–24 maja 1953 r. Po raz pierwszy obradowano w nowym gmachu KW PZPR³³.

³⁰ APB, sygn. 33/I/2, Uchwała II Wojewódzkiej Konferencji PZPR, ss. 165–171.

³¹ APB, sygn. 33/IV/3, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR z dn. 7 lipca 1950 r., ss. 1–2.

³² Tamże, ss. 2–3.

³³ APB, sygn. 33/I/3, Protokół Komisji Mandatowej z III Konferencji Wojewódzkiej PZPR w Białymstoku, ss. 184–185. Także: *Wojewódzkie konferencje PZPR w Stalinogrodzie i w Białymstoku*, „Życie Białostockie” nr 126, 28 maja 1953 r. Na konferencję wybrano 318 delegatów, w tym 45 kobiet. W obradach uczestniczyło 75 gości. Dane o uczestnikach konferencji – przedstawia tabela 1.

Wśród gości obecny był sekretarz KC PZPR – Edward Ochab i zastępca kierownika Wydziału Propagandy i Agitacji KC PZPR – Józef Majchrzak³⁴.

Referat sprawozdawczy, który podsumowywał wyniki pracy białostockiej wojewódzkiej organizacji partyjnej, wygłosił I sekretarz KW PZPR w Białymstoku – Stanisław Brodziński³⁵. Ocenę gospodarki finansowej KW PZPR przedstawił przewodniczący Komisji Rewizyjnej. W, jak pryncypialnie oceniano, „ożywionej” dyskusji głos zabrało kilkudziesięciu delegatów i gości³⁶. E. Ochab podkreślił konieczność nawiązywania w pracy politycznej do bogatych rewolucyjnych tradycji Białostocczyzny³⁷. J. Majchrzak stwierdził w podsumowaniu, że: „Konferencja dość krytycznie oceniła dotychczasową pracę Komitetu Wojewódzkiego i Egzekutywy oraz całej organizacji partyjnej za okres 1950/52”³⁸.

Specyficznym uwieńczeniem konferencji był *List do towarzysza Bolesława Bieruta*. Przekazawszy rytualne pozdrowienia i wyrazy uznania, stwierdzano w nim: „Konferencja nasza stwierdza z radością i dumą, że dzięki nieustannej trosce Partii i Rządu, którym Wy przewodzicie, Białostocczyzna rozwija się i kwitnie, że raz na zawsze przestała być zapomnianą Polską «B»”³⁹. List wyliczał nie główne sukcesy wojewódzkiej organizacji partyjnej, lecz samokrytycznie wskazywał jej słabości – np. wiele partyjnych „białych plam” na wsi, niezadawalający poziom pracy ideologicznej, zbyt słabe powiązanie z masami bezpartyjnymi oraz nieprzewyciężenie kampanijności w robocie politycznej.

Konferencja wybrała nowy skład KW PZPR w Białymstoku oraz Komisję Rewizyjną (Aneks 4)⁴⁰. W czasie pierwszego posiedzenia KW wybrana została

³⁴ APB, sygn. 33/I/3, Protokół z III Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dn. 23 i 24 maja 1953 r., s. 2.

³⁵ Z obrad III Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej. W ścisłej więzi z masami pracującymi, „Życie Białostockie” nr 127, 29 maja 1953 r. W referacie szczegółowo omówiono sukcesy w rozwoju przemysłu i rolnictwa w woj. białostockim, rozwój budownictwa mieszkaniowego, przejawy rozkwitu kultury i oświaty itp. Krytycznie oceniano to, iż zbyt małą uwagę przywiązywano do „zagadnienia walki klasowej na wsi”, samopomocy sąsiedzkiej, elektryfikacji i mechanizacji gospodarstw. Być może przez przypadek na tej samej kolumnie umieszczono notatkę, której tytuł wiele wyjaśnia: *Jedna radziecka sadzarka ziemniaków zastąpiła pracę 20 ludzi i 4 koni* (w spółdzielniach produkcyjnych powiatu białostockiego). Pozytywnie oceniono fakt zdobycia przez partię zaufania mas pracujących.

³⁶ APB, sygn. 33/I/3, Protokół z III Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dn. 23 i 24 maja 1953 r., s. 2. Do dyskusji zapisało się 46 osób, jednak z braku czasu głos zabrało 28 mówców. Także: *Z dyskusji na III Konferencji Wojewódzkiej PZPR w Białymstoku*, „Gazeta Białostocka” nr 125, 27 maja 1953 r.

³⁷ III Wojewódzka Konferencja partyjna w Białymstoku zakończyła wczoraj obrady, „Gazeta Białostocka” nr 123, 25 maja 1953 r.

³⁸ APB, sygn. 33/I/3, Protokół z III Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dn. 23 i 24 maja 1953 r., s. 8.

³⁹ *List do towarzysza Bolesława Bieruta*, „Gazeta Białostocka” nr 123, 25 maja 1953 r.

⁴⁰ APB, sygn. 33/I/3, Protokół Komisji Skrutacyjnej z III Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej w Białymstoku odbytej w dn. 23–24 maja 1953 r., s. 234 i n.

Egzekutywa KW PZPR. I sekretarzem został ponownie Stanisław Brodziński, sekretarzem organizacyjnym Stanisław Kudła, sekretarzem propagandy Marian Książę⁴¹.

IV WOJEWÓDZKA KONFERENCJA PZPR W BIAŁYMSTOKU

IV Wojewódzka Konferencja Partyjna w Białymstoku obradowała w dniach 16 i 17 października 1954 r.⁴² Wśród zaproszonych jak zwykle gości byli: sekretarz KC PZPR – Edward Ochab, redaktor naczelny „Nowych Dróg” – Roman Werfel i zastępca członka KC PZPR, kierownik Wydziału Ogólnego KC PZPR – Bolesław Bendek.

W pełnym emfazy zagajeniu obrad I sekretarz KW PZPR w Białymstoku S. Brodziński stwierdził, że zadaniem konferencji było uzyskanie odpowiedzi na pytanie: *„jak dalej ulepszyć (...) pracę propagandową, (...) agitację, aby jeszcze skuteczniej mobilizować ludzi pracy do wielkich czynów, do porywających zadań naszego budownictwa socjalistycznego w mieście i na wsi, w jaki sposób jeszcze goręcej rozpalać serca i umysły ludzkie do walki o ostateczną likwidację wiekowego zacofania naszego województwa”*⁴³. S. Brodziński zwracał także uwagę na konieczność *„zabezpieczania realizacji historycznych uchwał II Zjazdu i II Plenum Komitetu Centralnego”*.

Referat sprawozdawczy przedstawił I sekretarz KW PZPR. W części dotyczącej woj. białostockiego oraz działania wojewódzkiej organizacji partyjnej S. Brodziński przedstawił „oficjalne” osiągnięcia w dziedzinie rozwoju przemysłu, budownictwa mieszkaniowego (oddano do użytku 4,5 tys. nowych izb mieszkalnych), modernizacji i rozbudowy dróg i mostów, elektryfikacji 333 gromad, 140 spółdzielni produkcyjnych i 90 PGR-ów. Mówca ocenił, że w okresie sprawozdawczym *„wraz z aktywizacją gospodarczą województwa wzrosła świadomość ideologiczna i aktywność polityczna ludności pracującej miast i wsi”*⁴⁴. Sporo miejsca w referacie zajęła sprawa uruchamiania szeroko rozumianych rezerw, oszczędności i dobrego gospodarowania, a także pracy kulturalno-oświatowej, zwłaszcza konieczności rozbudowy sieci świetlic wiejskich. Jako pilne określił zadanie przygotowania wojewódzkiej organizacji partyjnej do mających się odbyć w grudniu 1954 r. wyborów do rad narodowych: *„Należy oczyścić dotychczasowy aparat z ludzi*

⁴¹ APB, sygn. 33/I/3, Protokół z III Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dn. 23 i 24 maja 1953 r., ss. 7–8.

⁴² APB, sygn. 33/I/4, Protokół Komisji Mandatowej IV Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku, s. 126. Na konferencje wybrano 270 delegatów, w tym 42 kobiety. W obradach uczestniczyło 253 delegatów.

⁴³ IV Wojewódzka Konferencja Partyjna, „Gazeta Białostocka” nr 245, 16–17 października 1954 r.

⁴⁴ Z IV Wojewódzkiej Konferencji PZPR. Istnieją możliwości dalszego rozwoju przemysłu. Referat sprawozdawczy I sekretarza KW PZPR St. Brodzińskiego, „Życie Białostockie” nr 254, 24–25 października 1954.

przypadkowych, karierowiczów i biurokratów, dotrzeć do wszystkich środowisk, skutecznie walczyć z wrogiem, umacniać autorytet rad"⁴⁵.

Komisja Rewizyjna oceniła, że „gospodarka finansowa KW jest prowadzona znacznie lepiej niż w poprzednim okresie, a w szczególności nastąpiła znaczna poprawa w r.b.” [1954 – A.P.]⁴⁶.

IV Konferencja Wojewódzka PZPR wybrała nowy skład KW PZPR w Białymstoku (Aneks 5)⁴⁷. W czasie pierwszego plenarnego posiedzenia nowowybranego KW wyłoniono Egzekutywę KW PZPR w Białymstoku. I sekretarzem KW ponownie został wybrany S. Brodziński, Stanisław Kudła został sekretarzem organizacyjnym, Marian Książę – sekretarzem propagandy, a Antoni Laskowski – sekretarzem rolnym⁴⁸.

V WOJEWÓDZKA KONFERENCJA PZPR W BIAŁYMSTOKU

V Wojewódzka Konferencja PZPR w Białymstoku trwała od 7 do 9 stycznia 1956 r.⁴⁹ Wśród goszczących na niej oficjeli znaleźli się: wiceprezes Rady Ministrów – Stefan Jędrzychowski, kierownik Wydziału Zagranicznego KC PZPR – Władysław Góralski i zastępca kierownika Wydziału Rolnego KC PZPR – Zofia Staros⁵⁰.

Referat sprawozdawczy wygłosił I sekretarz KW PZPR w Białymstoku – Jan Jabłoński. W swoim wystąpieniu stwierdził m.in.: „*zadaniem naszej Konferencji jest dokonać oceny naszych osiągnięć i braków. Winniśmy w świetle III Plenum ocenić samokrytycznie i krytycznie, jak pracowały nasze organizacje i instancje partyjne, na ile nasza organizacja partyjna potrafiła wyjaśnić naszym masom pracującym politykę naszej partii, zacieśniać więź z masami, mobilizować je do realizacji tej polityki oraz winniśmy nakreślić słuszną drogę postępowania naszej białostockiej organizacji partyjnej*”⁵¹. Sporo miejsca

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ APB, sygn. 33/I/4, Protokół z IV Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej w Białymstoku odbytej w dn. 16 i 17 października 1954 r., s. 1; APB, sygn. 33/I/4, Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej KW PZPR w Białymstoku za okres od III Konferencji Wojewódzkiej do IV Konferencji Wojewódzkiej, s. 123.

⁴⁷ APB, sygn. 33/I/4, Protokół z IV Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej w Białymstoku odbytej w dn. 16 i 17 października 1954 r., ss. 159–161. 41 członków i 11 zastępców członków KW PZPR oraz 3 członków Komisji Rewizyjnej i 3 zastępców.

⁴⁸ Tamże, s. 53.

⁴⁹ APB, sygn. 33/I/5, Protokół Komisji Mandatowej, s. 268. Na konferencję wybrano 259 delegatów. W obradach uczestniczyło 242 delegatów. Ponad połowa delegatów była w wieku 26–40 lat (141). Por.: APB, sygn. 33/I/5, Ankieta statystyczna wybranych delegatów, s. 269, 269 *verte*.

⁵⁰ APB, sygn. 33/I/5, Protokół z V Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej Sprawozdawczo-Wyborczej w Białymstoku odbytej w dn. 7–8–9 stycznia 1956 r., s. 1. Także: V Wojewódzka Konferencja Partyjna w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 7, 9 stycznia 1956 r.

⁵¹ *Umocniajmy więź partii z masami, wyzwalamy ich twórczą energię w walce o wykonanie planu 5-letniego. Fragmenty referatu sprawozdawczego Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, wygłoszonego na V Wojewódzkiej Konferencji Sprawozdawczo-Wyborczej przez I sekretarza towarzysza Jana Jabłońskiego, „Gazeta Białostocka” nr 7, 9 stycznia 1956 r.*

zajęła w referacie sprawozdawczym tematyka gospodarcza, zwłaszcza w kontekście wykonania przez przedsiębiorstwa woj. białostockiego zadań Planu 6-letniego. *„Pomimo wielu osiągnięć na odcinku gospodarczym – konkludowano nie bez sceptycyzmu – pomimo wzrostu świadomości klasy robotniczej, pracującego chłopstwa, pomimo tego, że szerokie masy coraz lepiej rozumieją i popierają politykę naszej partii i władzy ludowej, osiągnięcia nasze na odcinku rozbudowy organizacji partyjnej w województwie są znikome”*⁵². Mocno napiętnowano równocześnie fakty biurokratycznego podejścia do skarg i zażaleń napływających do instancji partyjnych. Odwoływano się przy tym do dorobku III Plenum KC PZPR, poświęconego umacnianiu codziennej więzi partii z masami pracującymi.

Następnie przewodniczący Komisji Rewizyjnej przedstawił ocenę gospodarki finansowej KW PZPR w Białymstoku i udzielił absolutorium ustępującemu komitetowi wojewódzkiemu⁵³.

V Wojewódzka Konferencja Partyjna wybrała nowy KW PZPR w Białymstoku (Aneks 6)⁵⁴. Wyłoniono także Egzekutywę KW. I sekretarzem został ponownie Jabłoński, sekretarzem organizacyjnym – S. Kudła, sekretarzem propagandy – M. Książę, sekretarzem rolnym – A. Laskowski, sekretarzem ekonomicznym – S. Niewiadomski⁵⁵.

Sekretarz ekonomiczny – S. Niewiadomski – w październiku 1956 r. został adresatem listu otwartego, opublikowanego w „Życiu Partii”. Jego autor, Włodzimierz Artemiuk, stwierdził, że w obecności Niewiadomskiego skrytykował na zebraniu partyjnym prezesa WZSP – Pugawko. Wkrótce Artemiuk został zwolniony z pracy. Po przegranej przez niego sprawie sądowej, w której rzekomo nakłaniano świadków do kłamstwa, Artemiuk otrzymał nakaz opuszczenia mieszkania. Do eksmisji jednak nie doszło. Mimo tego nie mógł on nigdzie znaleźć pracy. Spotykały go również inne „szykany”. Pomocy nie udzielił mu także I sekretarz KW PZPR w Białymstoku – Jabłoński. Artemiuk zakończył swój list pytaniem *„Czy taki powinien być przykład «z góry»?*⁵⁶ Sprawa listu otwartego była m.in. przedmiotem obrad plenum KW PZPR, które odbyło się w dniach 13–14 października 1956 r. W trakcie posiedzenia ustalono, że przedstawiciel „Życia Partii” przy zbie-

⁵² Tamże.

⁵³ APB, sygn. 33/I/5, Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku za okres od IV Konferencji Wojewódzkiej do V Konferencji Wojewódzkiej, s. 215.

⁵⁴ *Nowowybrany Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku*, „Gazeta Białostocka” nr 8, 10 stycznia 1956 r. Łącznie 47 członków i 13 zastępców.

⁵⁵ APB, sygn. 33/I/5, Protokół z V Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej Sprawozdawczo-Wyborczej w Białymstoku odbytej w dn. 7–8–9 stycznia 1956 r., s. 5; *Nowowybrany Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku*, „Gazeta Białostocka” nr 8, 10 stycznia 1956 r.

⁵⁶ *List otwarty do sekretarza KW w Białymstoku tow. Niewiadomskiego*, „Życie Partii” nr 9, 1956.

raniu materiałów do publikacji posługiwał się niewłaściwymi metodami. Plenum KW PZPR poprosiło CKKP o zbadanie całej sprawy⁵⁷.

ROZSZERZONE POSIEDZENIE PLENARNE KW PZPR
(30–31 PAŹDZIERNIKA 1956 R.)⁵⁸

Plenum KW PZPR w Białymstoku, które odbyło się 30–31 października 1956 r., było bodajże najważniejszym w dotychczasowych jego dziejach. Poprzedzał je cały ciąg wydarzeń, w tym także szeroko prezentowanych na łamach „Gazety Białostockiej” listów, rezolucji, uchwał itp. Okres poprzedzający plenum obfitował nie tylko w wydarzenia dokonujące się w kraju. Wpływ na bieg spraw, także w skali lokalnej, miały też zapewne doniesienia napływające w tym czasie z Węgier, a niebawem także z Bliskiego Wschodu.

Informacje o obradach i wynikach VIII Plenum KC PZPR zaskoczyły, jak się wydaje, kierownictwo wojewódzkiej organizacji partyjnej w Białymstoku. Co prawda Egzekutywa KW PZPR wydała okolicznościową rezolucję, jednak jej wymowa, formalnie poprawna i popierająca kierunek przemian zadeklarowanych przez nowe kierownictwo partii pod kierownictwem Gomułki, nie wychodziła poza werbalne poparcie⁵⁹. Okolicznościowy komentarz zamieszczony w „Gazecie Białostockiej” można uznać za wyrażnie zachowawczy. Spuentowany był on wezwaniem: *„Bądźmy czujni. Pamiętajmy, że zawsze przy masowych wystąpieniach politycznych mogą znaleźć się ludzie, którzy dadzą posłuch wrogim Polsce hasłom. Dlatego też obowiązkiem każdego komunisty, każdego uczciwego człowieka jest w porę okiełznać prowokatorów. Nie wolno dopuścić do tego, by ludzie, którym nienawistny jest socjalizm, którzy chcieliby w demagogiczny sposób zaciemnić rewolucyjną świadomość mas, mogli wykorzystać ich bojowe, polityczne zebrania dla szerzenia swej zatrutej ideologii. Bądźmy czujni! Pamiętajmy, że teraz – w gorących dniach odnowy naszego życia – interes narodu polskiego, sprawa realizacji programu wykutego na VIII Plenum, wymaga zarówno wielkiej aktywności politycznej mas, jak też rozwagi, mądrości politycznej i zdyscyplinowania. Nie dajmy sączyć w serca ludzi jadu nacjonalizmu”*⁶⁰.

W gorącym okresie gwałtownych przemian politycznych Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku – podkreślmy to – nie potrafiła znaleźć się w głównym nurcie wydarzeń. Kilka dni po cytowanej wyżej rezolucji „Gazeta Białostocka” opublikowała długi list Egzekutywy. List – napisany w formule: „nie stanęliśmy

⁵⁷ Uchwała Plenum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku odbytego w dniach 13–14 października 1956 r. W sprawie listu otwartego do tow. Niewiadomskiego w „Życiu Partii”, „Gazeta Białostocka” nr 247, 16 października 1956 r.

⁵⁸ APB, sygn. 33/II/7, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 30–31 października 1956 r., s. 362.

⁵⁹ Rezolucja Egzekutywy KW PZPR oraz pracowników KW i KM w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 254, 24 października 1956 r.

⁶⁰ J. S., *Niech naszej walce towarzyszy czujność*, „Gazeta Białostocka” nr 254, 24 października 1956 r.

na wysokości zadania, ale..." – stanowić miał szczegółową i samokrytyczną odpowiedź „na wiele krytycznych uwag pod adresem kierownictwa wojewódzkiej organizacji partyjnej. Zarzucało mu się, że w przełomowych dniach VIII Plenum Komitetu Centralnego wykazało postawę bierności i wyczekiwania. Egzekutywa Komitetu Wojewódzkiego uważa za swój obowiązek ustosunkować się do tych słusznych głosów, *wyłączając te spośród nich, które tchnęły zwyczajną demagogią, bądź też wypowiedane były nie w intencji pomżenia naszej wojewódzkiej organizacji partyjnej* [podkr. – A.P.]. Egzekutywa KW uważa za konieczne jasno i otwarcie stwierdzić, że w okresie burzliwych przemian w naszym kraju kierownictwo naszej wojewódzkiej organizacji partyjnej nie odegrało w pełni swej roli. Nie odegrało tej roli, na jaką było je stać. Dopuszczało do tego, że wiele spraw w naszym województwie działo się poza nim. Dała już temu wyraz uchwała ostatniego plenarnego posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego stwierdzając, że *«wprawdzie procesy demokratyzacji i decentralizacji w naszym województwie następują w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym, to jednak tempo ich jest zbyt powolne. Na czele procesów demokratyzacji w wielu dziedzinach nie stoją jeszcze nasze organizacje i instancje partyjne»*. Trzeba stwierdzić, że *wśród tych instancji na pierwszym miejscu należy wymienić Egzekutywę Komitetu Wojewódzkiego, która przede wszystkim odpowiada za ten stan rzeczy i która niższym instancjom partyjnym, wśród nich również Komitetowi Miejskiemu w Białymstoku nie udzieliła dostatecznej pomocy w tym zakresie* [podkr. –A.P.]. (...) Zły styl pracy Egzekutywy KW po VII Plenum KC sprawił, że taka analiza [procesów i kierunków tych procesów zachodzących w kraju i partii – A.P.], uwzględniająca podstawowe problemy naszego województwa, przez Egzekutywę KW nie została dokonana. Ten zły styl pracy Egzekutywy KW sprawił, że chociaż w okresie między VII a VIII Plenum KC podejmowała ona wiele potrzebnych i słusznych decyzji zapewniających realizację w naszym mieście i województwie wiele wniosków wynikających z VII Plenum KC, to jednak brak szerokiego programu działania sprawił, że ta działalność Egzekutywy KW miała charakter wycinkowy, a sprawa demokratyzacji w naszym mieście i województwie posuwała się zbyt wolno naprzód. Spowodowało to również pewien marazm w pracy samego Komitetu Wojewódzkiego oraz jego aparatu. W rezultacie utrudniało to udzielenie przez całą naszą wojewódzką organizację partyjną zdecydowanego poparcia dla zdrowego nurtu w naszej partii – mimo że kierownictwo naszej wojewódzkiej organizacji partyjnej widziało potrzebę udzielenia tego poparcia”⁶¹.

Na fali krytyki, na wiecu dn. 24 października, J. Jabłoński złożył rezygnację ze stanowiska I sekretarza KW PZPR w Białymstoku. Egzekutywa uznała jednakowoż ten krok za niestosowny i rezygnacji nie przyjęła⁶².

⁶¹ List Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 257, 27–28 października 1956 r. List nosił datę 26 października 1956 r.

⁶² Tamże. Podobne stanowisko zajęły narady sekretarzy POP, które odbyły się 25 i 26 października. Stwierdziły one „niestosowność tego kroku na wiecu”, popierając „stanowisko Egzekutywy”.

Październikowe rozszerzone posiedzenie plenarne KW PZPR w Białymstoku odbywało się w atmosferze wewnątrzpartyjnych i ogólnospołecznych napięć i dyskusji będących bezpośrednim efektem VIII Plenum KC PZPR. Zwołane ono zostało – przez poddawaną krytyce i dokonującą względnej samokrytyki Egzekutywę KW PZPR – w celu oceny sytuacji w wojewódzkiej organizacji partyjnej. Egzekutywa ta, w przeddzień rozliczenia na plenarnym posiedzeniu KW, nadal jednak nawoływała, aby dawać „*odpór wszelkim próbom nieodpowiedzialnych wyskoków i prowokacji, o wykazanie czujności wobec wszystkich tego rodzaju prób utrudniających realizację programu nakreślonego przez VIII Plenum*”. – Dalej, stosując już nową retorykę Gomułki z warszawskiego wiecu na Placu Defilad, Egzekutywa apelowała: „*Trzeba więc, towarzysze, abyśmy wzmożli swe wysiłki w pracy, przystąpili do realizacji naszych wniosków dotyczących wprowadzenia demokracji robotniczej i pogłębienia demokracji innych dziedzin naszego życia, do realizacji wniosków dotyczących usprawniania, zwiększania i polepszenia naszej produkcji, do obniżki kosztów, a na wsi wzmożli swe wysiłki o szybkie zakończenie wszystkich prac polowych, o wykonanie obowiązków wobec państwa*”⁶³.

Do debaty towarzyszącej przygotowaniom do nadzwyczajnego plenum KW PZPR – już w dniu jego rozpoczęcia – 30 października 1956 r. włączyli się dziennikarze „Gazety Białostockiej” – organu KW PZPR. W liście do plenum dziennikarze pisali, iż zdają sobie sprawę z tego, „*że nasz dotychczasowy udział w walce o demokratyzację był w wysokim stopniu niedostateczny. Gazeta nasza w swoich publikacjach nie potrafiła budzić inicjatywy i ogromnego zasobu energii ludzi pracy Białostocczyzny w dziele odnowy naszego życia. Gazetę naszą cechował brak odwagi w walce z konserwatywnymi elementami, zaśmiecającymi białostocką organizację partyjną, z elementami, które hołdują starym metodom pracy partyjnej i państwowej. Nie przypadkowo też walka o odnowę w naszym województwie przebiegała bardzo słabo w porównaniu z innymi okręgami w kraju. Doprowadziła do tego między innymi słabość naszej propagandy z jednej strony i postawa konserwatywnych elementów, zajmujących niekiedy ważne stanowiska we władzach wojewódzkich – z drugiej strony*”⁶⁴. Dziennikarze zarzucali „grupie towarzyszy z egzekutywy KW”, że zamiast metody „partyjnej dyskusji” stosowali metodę „*potępienia poszczególnych publikacji i autorów, względnie poczynañ gazety, przy czym przesądzano z góry, że towarzysze z egzekutywy w poszczególnych sprawach spornych mają rację, a towarzysze z gazety nie mają. Towarzysze z egzekutywy KW, a w szczególności I sekretarz tow.*

⁶³ Tamże. Egzekutywa zwracała się ponadto do wszystkich organizacji partyjnych i do wszystkich członków partii, „*aby dawali odpór wszelkim próbom nieodpowiedzialnych wyskoków i prowokacji, o wykazanie czujności wobec wszelkich tego rodzaju prób utrudniających realizację programu nakreślonego przez VIII Plenum KC*”.

⁶⁴ List otwarty dziennikarzy „Gazety Białostockiej” do obradującego Plenum KW PZPR w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 259, 30 października 1956 r.

Jabłoński, przekonywali zespół gazety, że całkowita jawność życia politycznego i społecznego jest niesłuszna i nie do przyjęcia. Stwierdzenie to równało się zawężaniu wachlarza krytyki prasowej do kierowników powiatowych instancji partyjnych i państwowych włącznie, równało się eliminowaniu wszelkiej słusznej krytyki skierowanej pod adresem działaczy wojewódzkich. Gazetą kierowała wąska grupa towarzyszy z kierownictwa KW, a nie Komitet Wojewódzki, którego organem jest nasze pismo. (...) W ostatnich, gorących dniach wszystkie ważniejsze publikacje, które ukazały się na łamach gazety, były uzgadniane i korygowane przez redaktora naczelnego «Gazety Białostockiej» z sekretarzami KW, tow. Tow. Jabłońskim i Flugiem, przy czym wypaczały one właściwy obraz sytuacji. (...) Naszym zdaniem, te wszystkie poczynania sprowadzały się do jednego: kosztem dobrego imienia gazety – ratować skompromitowaną pozycję części kierownictwa KW⁶⁵.

Rozszerzone plenum KW PZPR w Białymstoku obradowało w obecności „delegacji zakładów pracy i instytucji, przedstawicieli świata nauki, kultury i oświaty oraz licznych przedstawicieli prasy i radia”. Plenum „obsługiwał” członek KC PZPR Julian Kole. Rzeczą niebywałą stało się to, iż nie „powoływano” tym razem prezydium, lecz je wybrano. Za stołem prezydiatnym znalazły się „nowe twarze”, jako że zasiadło w nim tylko dwóch członków dotychczasowej egzekutywy⁶⁶. Klasyczny program posiedzenia przewidywał oświadczenie egzekutywy KW, dyskusję oraz tzw. sprawy organizacyjne. Oświadczenie egzekutywy KW dotyczyło rezygnacji wszystkich jej członków. Jako przyczynę tego kroku I sekretarz J. Jabłoński przedstawił konieczność uwzględnienia istniejącej w Białymstoku sytuacji, „w której dotychczasowa działalność egzekutywy KW spotkała się z ostrą krytyką ze strony wojewódzkiej organizacji partyjnej, a również licznych rzesz bezpartyjnych”⁶⁷.

Dyskusja, jaka rozwinęła się już podczas pierwszego dnia obrad, najpewniej zaskoczyła organizatorów. Obrady toczyły się w obecności nie tylko członków

⁶⁵ Tamże. W liście przytaczano przykłady takiego postępowania w ciągu kilku ostatnich dni, m.in. fakt niedopuszczenia do druku, pomimo sprzeciwu całego zespołu redakcyjnego, listu otwartego egzekutywy KM PZPR w Białymstoku do podstawowych organizacji partyjnych, a zawierającego „przede wszystkim słuszną krytykę kierownictwa KW”. O postawie politycznej członków egzekutywy KW świadczyć miał – wg dziennikarzy „Gazety Białostockiej” – również to, „że niektórzy z nich, na przykład sekretarz KW tow. Las-kowski i przewodniczący Woj. Komisji Kontroli Partyjnej tow. Ziółkowski, już po VIII Plenum nic nie wiedzieli o grupie natolińskiej i innych aktualnych sprawach dokonujących się w partii. Świadczy to o tym, w jakim stopniu i w jaki sposób I sekretarz KW, tow. Jabłoński, informował całą egzekutywę i aktyw partyjny o sytuacji politycznej w naszym kraju”.

⁶⁶ O plenum – w paru zdaniach, „Gazeta Białostocka” nr 260, 31 października 1956 r.

⁶⁷ Plenum KW PZPR z udziałem mas pracujących Białostocczyny kontynuuje obrady. Rezygnacja egzekutywy KW. Gorąca partyjna dyskusja pod znakiem krytyki, samokrytyki i szczerej troski o umocnienie białostockiej organizacji partyjnej, „Gazeta Białostocka” nr 260, 31 października 1956 r.

partii, ale również osób bezpartyjnych⁶⁸. W dyskusji nad stylem pracy byłej egzekutywy KW i zadaniami białostockiej organizacji partyjnej głos zabrano prawie 50 mówców. Krytykowano poprzednie kierownictwo KW, jego bierność i niezdecydowanie w okresie między VII i VIII Plenum KC, doprowadzenie do tak kryzysowej sytuacji, że nie tylko Egzekutywa utraciła zdolność przewodzenia wojewódzkiej organizacji partyjnej, ale także – co gorsza – wydarzenia '56 roku uczyniły ją niezdolną do włączenia się do walki o „zwycięstwo postępowego nurtu”⁶⁹.

W toku burzliwych obrad przygotowano projekt uchwały plenum oraz przeprowadzono zmiany personalne w składzie egzekutywy i KW (Aneks 7). Na czele nowej egzekutywy stanęli: I sekretarz KW – A. Laskowski, sekretarze KW – H. Flug i P. Lubieniecki⁷⁰. Wydaje się, że skład nowej egzekutywy ilustrował względną głębokość przemian, jakie dokonały się w białostockiej wojewódzkiej organizacji partyjnej i samym Komitecie Wojewódzkim. Zmiany personalne, będące w jakiejś mierze kompromisem między „nowym” i „starym” sposobem widzenia rzeczywistości, objęły tylko część dawnej ekipy, ominęły niektóre osoby krytykowane nawet personalnie w czasie obrad⁷¹. Nie należy się temu nadmiernie dziwić, mimo że skład plenum KW PZPR w Białymstoku, wybrany zaledwie dziewięć miesięcy wcześniej, w styczniu 1956 r., stanowił odzwierciedlenie zupełnie innych czasów, by nie powiedzieć – poprzedniej epoki (przed XX Zjazdem KPZR, śmiercią Bieruta i wydarzeniami czerwcowymi w Poznaniu). Nie przystawał zupełnie do niespodziewanych wyzwań, jakie w konsekwencji niósł Październik '56.

Uchwała przyjęta przez plenum KW wychodziła naprzeciw wielu oczekiwaniom artykułowanym podczas dyskusji oraz potrzebom zgłaszanym w poprzedzającym obrady okresie. Odpowiadała ona wymaganiom i możliwościom tamtego czasu. Była dziełem typowym dla partyjnej stylistyki. Wyrażała solidarność z nowym, najwyższym kierownictwem partyjnym – z Gomułką na czele. Popierała „odrodzony leninowski kierunek w partii”, przywrócony na VIII Plenum KC.

⁶⁸ Obecność bezpartyjnych na sali obrad stała się również przedmiotem dyskusji. Przewodniczący obrad, I sekretarz KP PZPR w Białymstoku, Walenty Awier, postawił problem, czy do tego dopuścić. Przeważył pogląd, że prowadzenie obrad przy udziale bezpartyjnych będzie przejawem zaufania mas do partii i jedną z dróg umocnienia więzi członków partii z bezpartyjnymi. Por.: *O plenum – w paru zdaniach*, „Gazeta Białostocka” nr 260, 31 października 1956 r.

⁶⁹ *Renesans myśli partyjnej*, „Gazeta Białostocka” nr 260, 31 października 1956 r.

⁷⁰ Plenum KW PZPR zakończyło obrady. Wybór nowej Egzekutywy KW, „Gazeta Białostocka” nr 261, 1 listopada 1956 r.

⁷¹ Na przykład do nowej egzekutywy wszedł jako sekretarz KW Henryk Flug, skrytykowany przez I sekretarza KP PZPR w Hajnówce, Piotr Lubieniecki, który również został sekretarzem KW i członkiem egzekutywy. Z poprzedniego składu kierownictwa KW w nowej egzekutywie znalazły się także inne osoby: Z. Brzozowska, A. Laskowski i J. Ziółkowski.

Potępiała „siły wsteczne hamujące zdrowy nurt”. Podała krytyce poprzednie kierownictwo KW, które w decydujących chwilach „zajęło postawę biernego wyczekiwania, nie stając na czele zdrowego nurtu wyzwalającego nowe siły twórcze w walce ze starym”. Określiła przyczynę biernej postawy egzekutywy KW – tłumaczyła ją „oderwaniem się od mas, nieznanąnością nastrojów i dążeń mas, brakiem obiektywnej i właściwej oceny sytuacji”. To właśnie było powodem jednogłośniego przyjęcia rezygnacji egzekutywy KW. Uchwała stawiała przed nową egzekutywą zadanie odbudowania utraconego zaufania klasy robotniczej, chłopstwa, inteligencji i młodzieży. Wskazywała też warunki umożliwiające dokonanie tegoż: „Konieczna i niezbędna jest własna inicjatywa, samodzielność, odwaga i śmiałość w podejmowaniu decyzji przez wszystkie nasze instancje i organizacje partyjne. Potrzebna jest głęboka wiara w masy pracujące, w słuszność ich dążeń i niespożytą energię, którą oddają dla budownictwa socjalizmu w naszych warunkach”⁷². Plenum zleciło także odnowionej egzekutywie kilkanaście zadań szczegółowych, w tym polecenie przyspieszenia terminu wojewódzkiej konferencji partyjnej⁷³.

VI WOJEWÓDZKA KONFERENCJA PZPR W BIAŁYMSTOKU

Realizując uchwałę rozszerzonego posiedzenia plenarnego KW PZPR z 31 października 1956 r., 15–17 grudnia 1956 r. zwołano w Białymstoku kolejną, nie planowaną wcześniej w tym terminie, VI Wojewódzką Konferencję PZPR⁷⁴. W związku z rozpoczętą kampanią wyborczą do władz partyjnych – a dodajmy,

⁷² Uchwała rozszerzonego plenarnego posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku odbytego w dniach 30 i 31.X.1956 r., „Gazeta Białostocka” nr 262, 2 listopada 1956 r. Także: Plenum KW PZPR kontynuuje obrady. Rezygnacja egzekutywy KW, „Gazeta Białostocka” nr 260, 31 października 1956 r.; I sekretarz KW PZPR w Białymstoku złożył rezygnację ze stanowiska I sekretarza na wiecu w Białymstoku w dniu 24 października 1956 r., jednak egzekutywa jej nie przyjęła, List Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 257, 27–28 października 1956 r.

⁷³ Warto zwrócić uwagę na to, że jedno z zadań dotyczyło prasy partyjnej: „Zobowiązuje się prasę partyjną, organ Komitetu Wojewódzkiego i całej organizacji białostockiej, do śmiałej, bezkompromisowej i obiektywnej krytyki wszelkich wypaczeń i wynaturzeń bez względu na funkcję, jaką piastują osoby krytykowane”. Zadanie to w części zrealizowano natychmiast. Zespół redakcyjny „Gazety Białostockiej” na otwartym zebraniu POP w dn. 30 października 1956 r. wybrał nowe kierownictwo redakcji na czele z Kazimierzem Nowakiem. Obradujące w tym czasie plenum KW PZPR zatwierdziło proponowany skład kierownictwa redakcji oraz wniosek zespołu redakcyjnego, w myśl którego główne kierunki działalności redakcji „Gazety Białostockiej” – jako organu KW PZPR – wytyczać miało zebranie plenarne KW, ono też dokonywać miało oceny działalności zespołu gazety. Por.: Plenum KW zatwierdziło nowe kierownictwo redakcji „Gazety Białostockiej”, „Gazeta Białostocka” nr 262, 2 listopada 1956 r. Szerzej o sytuacji prasy polskiej w 1956 r.: W. Władyka, *Na czołowie. Prasa w październiku 1956 roku*, Warszawa – Łódź 1989.

⁷⁴ APB, sygn. 33/I/6, Ankieta statystyczna wybranych delegatów, s. 342. Wybrano na nią 397 delegatów. W obradach uczestniczyło 343 osoby. Wśród wybranych na konferencję 42 delegatów miało wykształcenie podstawowe niepełne, 168 miało wykształcenie podstawowe, 151 – średnie, 38 – wyższe. Ponad połowa wybranych – 270 osób – była w wieku 26–40 lat.

iż podobna sytuacja była we wszystkich wojewódzkich organizacjach partyjnych – Sekretariat KC PZPR wystosował list do wszystkich komitetów i egzekutyw podstawowych organizacji partyjnych. W liście tym zwracano uwagę na konieczność wyłonienia takich władz partyjnych, które będą zdolne do wcielenia w życie uchwał VIII Plenum KC PZPR. Realizacja tego zadania zależeć miała od zrozumienia kryteriów doboru ludzi do władz partyjnych oraz właściwej oceny poszczególnych członków partii, będących dotychczas we władzach partyjnych. Sekretariat KC PZPR przestrzegał równocześnie „przed zdarzającymi się takimi wystąpieniami przeciwko członkom dotychczasowych instancji partyjnych, które wyrastają z nacisku wrogich elementów, bądź wynikają z porachunków osobistych, a nierzadko z chęci uzyskania taniego poklasku”⁷⁵.

Plan obrad konferencji przewidywał sprawozdanie z działalności KW PZPR w Białymstoku oraz sprawozdanie Komisji Rewizyjnej. Na VI Wojewódzkiej Konferencji PZPR dyskutowano o zmienionej sytuacji w kraju. Podkreślano konieczność zmian w partii i w stosunkach państwa i Kościoła⁷⁶. Powołano Wojewódzką Komisję Rehabilitacyjną, która miała rozpatrzyć sprawy skrzywdzonych w minionych latach towarzyszy. I sekretarz KW PZPR, Antoni Laskowski, mówił o brakach i błędach okresu 1948–1956. Stwierdził m.in., że przyczyną wypaczeń było stosowanie stalinowskich metod budowy socjalizmu. Instancje partyjne w, jak się wydawało, minionym bezpowrotnie okresie „mechanicznie” wykonywały polecenia kierownictwa partii, a wśród aktywu rozwijało się przekonanie o nie naruszalności tez, uchwał i instrukcji KC PZPR. Podkreślił, że po VIII Plenum KC PZPR rozpoczęło się „odradzanie leninowskiej koncepcji partii klasy robotniczej w naszym kraju”⁷⁷.

W trakcie obrad konferencji wybrano nowy skład KW PZPR w Białymstoku (Aneks 8)⁷⁸. Pierwsze plenum nowego KW PZPR wyłoniło Egzekutywę KW. I sekretarzem KW został wybrany Arkadiusz Łaszewicz, a sekretarzami: Antoni Laskowski, Piotr Lubieniecki i Jan Sienkiewicz⁷⁹. Zgodnie z listem Sekretariatu

⁷⁵ List Sekretariatu KC PZPR do wszystkich komitetów partyjnych i egzekutyw podstawowych organizacji partyjnych w sprawie wyborów do władz partyjnych, „Gazeta Białostocka” nr 275, 17–18 listopada 1956.

⁷⁶ Na początku grudnia 1956 r., w wyniku rozmów Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Episkopatu, doszło do podpisania porozumienia między Rządem a Kościołem. Szerzej m.in.: H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1997, s. 191 i n.; A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995, s. 43 i n.

⁷⁷ APB, sygn. 33/I/6, Protokół Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dn. 15–17 grudnia 1956 r., ss. 85–89.

⁷⁸ Członkowie Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 301, 18 grudnia 1956 r.

⁷⁹ APB, sygn. 33/I/6, Protokół Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dniach 15–17 grudnia 1956 r., s. 83; VI Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR zakończyła obrady, „Gazeta Białostocka” nr 301, 18 grudnia 1956 r.

KC PZPR skład KW został znacznie poszerzony. Dawać to miało – przynajmniej hipotetyczną – możliwość szerszej reprezentacji organizacji partyjnych w poszczególnych instancjach⁸⁰.

POSIEDZENIA PLENARNE KW PZPR W BIAŁYMSTOKU

W okresie między konferencjami wojewódzkimi najwyższą władzą wojewódzkiej organizacji partyjnej był komitet wojewódzki. Zgodnie ze statutem PZPR plenarne posiedzenia KW należało zwoływać nie rzadziej niż raz na dwa miesiące⁸¹. W praktyce nie przestrzegano tego wymogu – przerwy między kolejnymi posiedzeniami plenarnymi KW często były znacznie dłuższe. Dawała przy tym o sobie znać pewna „kampanijność” rytmu życia partyjnego: plena KW były często odpowiedzią na analogiczne posiedzenia KC PZPR, formą „transmisji” podejmowanych tam uchwał na teren województwa. Zadania postawione w *Statucie PZPR* przed komitetami wojewódzkimi partii obligowały do poruszania na plenarnych posiedzeniach KW PZPR wielu zagadnień. Były one odzwierciedleniem aktualnej linii politycznej i gospodarczej KC PZPR. Stąd też przypadki posiedzeń plenarnych zwoływanych z własnej inicjatywy, bez nakazu „z góry” były raczej odosobnione. W trakcie plenów organizacji partyjnej województwa białostockiego systematycznie poruszano zagadnienie „przenoszenia” na grunt terenowy, regionalny kolejnych uchwał plenów KC PZPR. Uwzględnić przy tym należy również i to, że w procesie planowania pracy KW kierowano się także dyrektywami otrzymywanymi z KC PZPR.

Podczas posiedzeń plenarnych KW rozpatrywano więc tematy zlecane przez KC PZPR, bieżące zagadnienia pracy partyjnej oraz wszelkie inne kwestie polityczne, gospodarcze, oświatowe itp. na terenie województwa. KW PZPR w Białymstoku kilkakrotnie rozpatrywał również tzw. sprawy organizacyjne, to jest podejmował uchwały w sprawach personalnych, zwłaszcza akceptował kolejnych I sekretarzy KW zarekomendowanych egzekutywie przez KC PZPR⁸².

⁸⁰ Szerzej: *Wybory do władz partyjnych*, „Gazeta Białostocka” nr 272, 14 listopada 1956 r.

⁸¹ *Deklaracja ideowa PZPR. Statut...*, pkt 37, s. 77; *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony...*, pkt 39, s. 81 i n.

⁸² Szerzej – w części tegoż rozdziału poświęconej I sekretarzom KW w Białymstoku. Scenariusz posiedzeń plenarnych KW, stanowiący odbicie w mniejszej skali wojewódzkich konferencji partyjnych, przedstawiony został we wcześniejszej części rozdziału. Dlatego też szczegółowa prezentacja przebiegu kolejnych posiedzeń nie wydaje się celowa. Bardziej interesujące wydaje się skoncentrowanie się na sprawach nietypowych, odbiegających od obowiązującego schematu. Okazuje się jednak, że nie jest to zadanie proste, głównie z powodu przywiązania do przyjętych procedur, stałego scenariusza oraz niezmiennych ról stałych uczestników plenów: I sekretarza KW, gości z KC „obsługujących” posiedzenie i innych gości, dyskutantów. Pewnym wyróżnikiem kolejnych posiedzeń plenarnych było relacjonowanie (lub nie) ich przebiegu w prasie oraz szczegółowość ewentualnych relacji.

Tymczasowy KW PZPR w Białymstoku powołano już 23 grudnia 1948 r., dwa dni po zakończeniu Kongresu Zjednoczeniowego, podczas plenarnego posiedzenia komitetów wojewódzkich zjednoczonych partii. Wydaje się, że przyczyna pośpiechu w budowaniu struktur organizacyjnych nowej partii (kilka dni później utworzonych także na szczeblu powiatowym) – poza względami politycznymi – była dość prozaiczna: zbliżał się okres świąteczny, który to czynnik wzięli pod uwagę przywódcy komunistyczni⁸³.

Kolejne plenarne posiedzenie KW PZPR w Białymstoku odbyło się 2 lutego 1949 r. Gośćmi plenum byli: przedstawiciel KC PZPR – Marian Rybicki⁸⁴ oraz dziesięciu sekretarzy komitetów powiatowych z województwa białostockiego. Porządek obrad dotyczył zagadnień wewnątrzpartyjnych – oceny akcji scaleniowej oraz struktury organizacyjnej POP w zakładach produkcyjnych, zadań w zakresie oddziaływania na młodzież oraz realizacji „polityki hodowlanej rządu” („zagadnienie mięsa”)⁸⁵.

Wiele uwagi w pracy KW PZPR w Białymstoku poświęcano problematyce wiejskiej⁸⁶. Jednym z dominujących tematów było zakładanie i rozbudowa spółdzielni produkcyjnych, dostawy obowiązkowe:

- 16 marca 1949 r. w porządku obrad dominował temat *O spółdzielczości produkcyjnej*⁸⁷;
- w lutym 1950 r. – *Rozbudowa spółdzielczości produkcyjnej w świetle uchwał Biura Organizacyjnego*⁸⁸;
- w styczniu 1951 r. – *Zagadnienie spółdzielczości na wsi*⁸⁹;

⁸³ Wydaje się, że nie można nie doceniać szeroko rozumianego czynnika świątopoglądowego w działaniach jednoczących się partii. Czas „szturmu ideologicznego” na dobre jeszcze nie nadszedł. Zwróćmy uwagę na to, że w kalendarzu na 1948 r. było 14 dni świąt kościelnych i 2 – państwowych (1 maja i 22 lipca).

⁸⁴ Członek BO KC PZPR, kierownik Wydziału Samorządowo-Administracyjnego KC PZPR. Por.: W. Janowski, A. Kochański, *Informator...*, s. 137; PZPR. *Zjazdy, posiedzenia...*, s. 75. W kwietniu 1949 r. odszedł z KC PZPR. Później prokurator generalny (1956–57), minister sprawiedliwości (1957–1965).

⁸⁵ APB, sygn. 33/II/1, Protokół z I plenarnego posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, odbytego w dn. 2 lutego 1949 r. w sali konferencyjnej KW PZPR w Białymstoku o godz. 11, s. 1. W plenum uczestniczyło 34 członków KW, nieobecność siedmiu osób była usprawiedliwiona.

⁸⁶ O aktywności M. Moczara w Egzekutywie KW PZPR w Białymstoku w sprawach gospodarczych, w tym również i rolnych, a także o innych aspektach jego działalności jako przewodniczącego PWRN. Por.: K. Lesiakowski, *Mieczysław...*, dz. cyt., s. 160 i n.

⁸⁷ APB, sygn. 33/II/1, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego dn. 16 marca 1949 r., s. 28.

⁸⁸ APB, sygn. 33/II/1, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 4 lutego 1950 r., s. 49.

⁸⁹ APB, sygn. 33/II/2, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 10 stycznia 1951 r., s. 1.

- w lutym 1952 r. – *Zadania partii w walce o wzrost produkcji rolnej i rozwój spółdzielczości produkcyjnej*⁹⁰;
- w sierpniu 1952 r. – *O zagadnieniu spółdzielczości produkcyjnej i realizacji obowiązków wsi wobec państwa na terenie województwa białostockiego*⁹¹;
- w kwietniu 1954 r. – *Zadania białostockiej organizacji partyjnej w walce o umocnienie spółdzielni produkcyjnych i dalszy ich rozwój*⁹²;
- w sierpniu 1953 r. – *Zadania białostockiej organizacji partyjnej w realizacji obowiązkowych dostaw na rok 1953*⁹³.

Podjęmowano także inne zagadnienia dotyczące wsi, np.:

- w lipcu 1952 r. analizowana była m.in. sprawa wykrywania rezerw w gospodarce indywidualnej na wsi – walczono w ten sposób o wzrost produkcji rolnej⁹⁴;
- w lutym 1954 r. jeden z punktów programu obrad brzmi: *Aktualne zadania organizacji partyjnej białostockiej na wsi*⁹⁵;
- w maju 1955 r. dyskutowano na temat: *Sprawy gospodarcze wsi białostockiej w świetle uchwał III Plenum KC PZPR*⁹⁶;
- w październiku 1955 r. zatwierdzono wnioski planu 5-letniego w rolnictwie na terenie woj. białostockiego⁹⁷.

W czasie posiedzeń plenarnych KW PZPR w Białymstoku omawiano również sprawy gospodarcze:

- w lipcu 1950 r. jeden z punktów obrad przyjmuje formę: *Przeniesienie uchwał Plenum KC z omówieniem planu 6-letniego województwa białostockiego*⁹⁸;
- w lutym 1952 r. I sekretarz KW, Grzegorz Wojciechowski, wygłasza *Referat o zagadnieniach gospodarczych*⁹⁹;

⁹⁰ Z obrad Plenum Komitetu Wojewódzkiego PZPR, „Gazeta Białostocka” nr 30, 4 lutego 1952 r.

⁹¹ APB, sygn. 33/II/3, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 23 sierpnia 1952 r., s. 278.

⁹² APB, sygn. 33/II/5, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 27 kwietnia 1954 r., s. 86.

⁹³ APB, sygn. 33/II/4, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 10 sierpnia 1953 r., s. 110.

⁹⁴ Z dyskusji na Plenum KW PZPR, „Gazeta Białostocka” nr 158, 3 lipca 1952 r.

⁹⁵ APB, sygn. 33/II/5, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 12 lutego 1954 r., s. 1.

⁹⁶ APB, sygn. 33/II/6, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 7 maja 1955 r., s. 140.

⁹⁷ APB, sygn. 33/II/6, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 16 października 1955 r., s. 252.

⁹⁸ APB, sygn. 33/II/1, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 28 lipca 1950 r., s. 116.

⁹⁹ APB, sygn. 33/II/3, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 2–3 lutego 1952 r., s. 1.

- w lipcu 1952 r. – m.in. dyskutowana jest sprawa „wykrywania rezerw” w gospodarce socjalistycznej¹⁰⁰;
- w kwietniu 1953 r. przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej, Moczar, mówi na temat: *Plan budownictwa na rok 1953 i zadania Partii*¹⁰¹;
- w październiku 1956 r. – debatuje się o osiągnięciach woj. białostockiego w realizacji zadań gospodarczych w czasie planu 6-letniego i zadaniach na przyszłość¹⁰².

Na zebraniach plenarnych systematycznie poruszano sprawę rozbudowy organizacji partyjnej. Kwestię tę, jako zasadniczy punkt obrad plenum KW, umieszczano w programie obrad do 1952 r.:

- w listopadzie 1949 r. przedstawiony został referat *O uchwałach III Plenum KC z uwzględnieniem przejawów braku czujności białostockiej organizacji partyjnej*¹⁰³;
- w lutym 1950 r. jeden z punktów obrad brzmiał: *Rozbudowa i rozwój organizacji partyjnej na wsi*¹⁰⁴;
- w maju 1952 r. przedstawiono referat *O realizacji uchwały grudniowej KC PZPR w sprawie wzrostu i regulowania składu partii*¹⁰⁵;
- zaś w grudniu 1952 r. dyskutowano na temat: *Zagadnienie rozbudowy organizacji partyjnej na terenie województwa białostockiego w świetle sukcesów kampanii wyborczej do Sejmu PRL*¹⁰⁶.

Kilkakrotnie Plenum KW PZPR w Białymstoku podejmowało problem miejsca i roli wojewódzkiej organizacji partyjnej w szeroko rozumianym życiu społecznym. Tematykę tę podjęto m.in.:

- w lutym 1955 r. – dyskutowano wtedy nad „zadaniami białostockiej organizacji partyjnej w walce o umacnianie więzi z masami bezpartyjnymi w świetle uchwał III Plenum KC PZPR”¹⁰⁷;

¹⁰⁰ Z dyskusji na Plenum KW PZPR, „Gazeta Białostocka” nr 158, 3 lipca 1952 r.

¹⁰¹ APB, sygn. 33/II/4, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 11 kwietnia 1953 r., s. 1.

¹⁰² Uchwała Plenum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku odbytego w dniach 13–14 października 1956 r., „Gazeta Białostocka” nr 247, 16 października 1956 r.

¹⁰³ APB, sygn. 33/II/1, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 22 listopada 1949 r., s. 35. Także: *Będziemy demaskować wroga klasowego. Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku omawia uchwały III Plenum KC*, „Życie Białostockie” nr 239, 29 listopada 1949 r.

¹⁰⁴ APB, sygn. 33/II/1, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 4 lutego 1950 r., s. 49.

¹⁰⁵ APB, sygn. 33/II/3, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 17 maja 1952 r., s. 109.

¹⁰⁶ APB, sygn. 33/II/3, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 6 grudnia 1952 r., s. 362.

¹⁰⁷ Plenum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 36, 14 lutego 1955 r.

- w czerwcu 1956 r. – Plenum KW podjęło uchwałę *W sprawie przestrzegania leninowskich norm życia partyjnego w białostockiej organizacji partyjnej*¹⁰⁸.

W lutym 1952 r. Plenum KW PZPR w Białymstoku, w ramach ogólnonarodowej debaty, obradowało nad mającym szczególną rolę i znaczenie propagandowe projektem Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej¹⁰⁹.

KW PZPR zbierał się również kilkakrotnie w celu przedyskutowania materiałów przygotowywanych na kolejne wojewódzkie konferencje partyjne:

- w styczniu 1956 roku w programie obrad znalazł się punkt: *Przedyskutowanie projektu referatu na V Wojewódzką Konferencję Partyjną w Białymstoku*¹¹⁰;
- w grudniu 1956 r. rozważano zagadnienie: *Dyskusja nad projektem też na Wojewódzką Konferencję Sprawozdawczo-Wyborczą*¹¹¹;
- na kolejnym grudniowym plenum KW podjęto problem: *Zatwierdzenie projektu uchwały Wojewódzkiej Konferencji Sprawozdawczo-Wyborczej PZPR w Białymstoku*¹¹².

Pierwsze posiedzenie plenarne KW PZPR, zwykle zwoływane w końcowej części wojewódzkiej konferencji partyjnej, wybierało sekretarzy KW. Wyjątkiem było plenum w grudniu 1948 r. oraz rozszerzone posiedzenie plenarne KW PZPR w dniach 30–31 października 1956 r.¹¹³ W trakcie obrad plenarnych podejmowano również decyzje o przeniesieniu, usunięciu i dołączeniu nowych członków KW PZPR¹¹⁴.

¹⁰⁸ Uchwała w sprawie przestrzegania leninowskich norm życia partyjnego w białostockiej organizacji partyjnej, „Gazeta Białostocka” nr 23, 23 czerwca 1956 r.

¹⁰⁹ Z obrad Plenum Komitetu Wojewódzkiego PZPR, „Gazeta Białostocka” nr 30, 4 lutego 1952 r. Trudno dziś określić, jak szeroki zasięg przyjęła dyskusja nad projektem Konstytucji PRL w woj. białostockim. Należy jednak zwrócić uwagę na pewien mało znany aspekt tego zagadnienia. Otóż oprócz broszury zawierającej ten projekt, która ukazała się nakładem „Książki i Wiedzy” w styczniu 1952 r. w nakładzie 260 tys. egzemplarzy, por.: *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Projekt uchwalony dnia 23 stycznia 1952 r. przez Komisję Konstytucyjną*, Warszawa 1952; to samo wydawnictwo, w marcu 1952 r. wydało w nakładzie 3 tys. egz. edycję tego projektu w jęz. białoruskim. Por.: *Kanstytycja Polskaj Narodnaj Respubliki. Prajekt prynjaty Kanstytycyjnaj Kamisijaj 23 studzenja 1952 goda*, Warszawa 1952. Niestety nie udało się ustalić, czy wydawnictwo to wykorzystywano w partyjnej działalności propagandowej wśród ludności białoruskiej zamieszkującej woj. białostockie.

¹¹⁰ APB, sygn. 33/II/7, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 2 stycznia 1956 r., s. 1.

¹¹¹ APB, sygn. 33/II/7, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 6 grudnia 1956 r., s. 408.

¹¹² APB, sygn. 33/II/7, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 22 grudnia 1956 r., s. 445.

¹¹³ APB, sygn. 33/II/7, protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 30–31 października 1956 r., s. 362.

¹¹⁴ APB, sygn. 33/II/1, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 22 listopada 1949 r. Podjęto decyzję o „wyprowadzeniu” ze składu KW Tureńca, Łasze-wicza, Sobolewskiego, Siewczyńskiego, a także o „wprowadzeniu” Farugi oraz usunięciu Borowicza.

Posiedzenia plenarne KW PZPR w Białymstoku na ogół odbywały się rzadziej, niż określał to *Statut PZPR*. Zwoływane były niesystematycznie, w zasadzie wówczas, gdy należało „przenieść w teren” uchwały kolejnego plenum lub inne decyzje KC PZPR. Rutynowo zwoływano plenum KW przed wojewódzkimi konferencjami partyjnymi. Na przykład w czerwcu 1952 r. odbyły się dwa posiedzenia plenarne KW PZPR w Białymstoku (2 i 30 czerwca). Następne zorganizowano 23 sierpnia 1952 r., a kolejne odbyło się dopiero 6 grudnia 1952 r. W tej sprawie ze strony KC PZPR nie przysyłano żadnych monitów. Analizując zestawienie zjazdów i plenów KC PZPR, wojewódzkich konferencji partyjnych i posiedzenia plenarnych KW PZPR w Białymstoku (Aneks 9), dochodzimy do wniosku, że KW nie miał w zasadzie swobody w kształtowaniu oryginalnego, własnego planu posiedzeń. Praca KW i posiedzenia plenarne były ściśle skorelowane z działalnością KC. Inicjatywę należało wykazywać jedynie – zgodnie z zasadą centralizmu demokratycznego – w wykonywaniu uchwał i poleceń zwierzchniej instancji. Zgodnie z zasadą określoną w *Statucie PZPR*: „Komitet Wojewódzki działa w myśl uchwał Komitetu Centralnego i pod jego kierownictwem”¹¹⁵.

„Gazeta Białostocka” informowała o niektórych tylko posiedzeniach plenarnych KW PZPR w Białymstoku. Warto zaznaczyć fakt, iż pierwsze informacje o obradach plenarnych KW PZPR w Białymstoku pojawiły się dopiero w 1952 r.¹¹⁶ W większości plenarnych posiedzeń KW uczestniczyli przedstawiciele KC PZPR. Byli to kierownicy, zastępcy kierowników wydziałów KC, ministrowie, a nawet sekretarz KC PZPR. Na wszystkie posiedzenia plenarne zapraszano także przedstawicieli nomenklatury wojewódzkiej oraz tych pracowników wydziałów KW PZPR w Białymstoku, którzy referowali poruszane zagadnienia.

Należy stwierdzić, że KW PZPR w Białymstoku nie nadążało za zmianami dokonującymi się w partii, a zwłaszcza w społeczeństwie w 1956 r. Na przykład 18 czerwca Plenum KW debatowało i podjęło uchwałę „w sprawie przestrzegania leninowskich norm życia partyjnego w białostockiej organizacji partyjnej”¹¹⁷. W uchwale odnotowywano m.in., że przestrzeganie tych norm zapewnia dalszy rozwój demokracji w partii, że poprawie uległ styl pracy w KM PZPR w Białymstoku,

¹¹⁵ Deklaracja ideowa PZPR. Statut..., pkt 33, ss. 75–76.

¹¹⁶ Z obrad Plenum Komitetu Wojewódzkiego PZPR, „Gazeta Białostocka” nr 30, 4 lutego 1952; O pierwszym posiedzeniu plenarnym komitetów wojewódzkim byłej PPS i PPR pisano w „Trybunie Ludu”: Plenum Zjednoczonej Partii powołało Komitet Wojewódzki w Białymstoku, „Trybuna Ludu” nr 10, 28 grudnia 1948 r.; O obradach plenarnych KW PZPR w Białymstoku w listopadzie 1949 r. pisało „Życie Białostockie”: Będziemy demaskować wroga klasowego. Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku omawia uchwały III Plenum KC, „Życie Białostockie” nr 329, 29 listopada 1949 r.

¹¹⁷ Uchwała w sprawie przestrzegania leninowskich norm życia partyjnego w białostockiej organizacji partyjnej, „Gazeta Białostocka” nr 23, 23 czerwca 1956 r.

zwiększyło się zaufanie bezpartyjnych do partii. Uchwała – utrzymana w „starym stylu” – nie odbiegała retoryką od podobnych dokumentów sprzed kilku lat.

Również atmosfera i uchwała Plenum KW PZPR z 13–14 października 1956 r. wyraźnie różniły się od ówczesnych nastrojów i oczekiwań społecznych. Pozytywnie oceniono dokonania planu 6-letniego w woj. białostockim – zarówno w gospodarce, jaki i dziedzinie społeczno-politycznej i kulturalnej. Stwierdzono, że osiągnięte zostały również „*pewne wyniki w dziedzinie socjalistycznej przebudowy wsi białostockiej*”¹¹⁸. Wskazywano również na słabości pracy partyjnej: niedostateczną rolę instancji w kierowaniu całokształtem działalności partyjnej, niedocenywanie roli POP oraz osłabienie „*więzi z masami*”. Zgodnie z obowiązującą retoryką dokumentów partyjnych wskazano na demokratyzację jako główny i pożądany kierunek działania, na swobodny rozwój wymiany poglądów, pogłębianie kolegialności itd. Zdawać by się mogło, że Plenum KW rzeczowo i spokojnie podeszło do zmian zachodzących w kraju i w województwie. W „*Gazecie Białostockiej*”, w *Notatkach z plenum KW*, kilka dni po jego zakończeniu starano się jednak łagodzić wymowę wypowiedzi kontrowersyjnych pojawiających się podczas obrad, eksponować „*dodatnie strony plenumowej (sic!) dyskusji*”. Wydaje się również, że w sposób uproszczony, wygodny dla kierownictwa białostockiego KW PZPR, definiowano zwolenników i przeciwników dokonujących się właśnie procesów demokratyzacyjnych. Autor artykułu usiłował dowieść, że opory i hamulce procesu demokratyzacji nie istnieją „*tylko i jedynie u części pracowników i członków instancji partyjnych. Tak na pewno nie jest. Linia podziału na zwolenników i przeciwników demokratyzacji nie biegnie między tzw. aparatem partyjnym a resztą społeczeństwa. Jakkolwiek wszelkie «szufladkowanie», próba jakiegś klasyfikacji nie jest rzeczą właściwą ze względu na ogromną złożoność procesu demokratyzacji, można chyba – dla jasności sprawy – pozwolić sobie na stwierdzenie, że taka linia podziału przebiega w tej chwili u nas przez cały naród. Cały naród nasz dzieli się obecnie na tych, którzy są za pełną demokratyzacją (i takich jest ogromna większość) i na tych, którzy świadomie lub nieświadomie są przeciwnikami demokratyzacji. Tych ostatnich jest mało. Jacy to są przeważnie ludzie? Są to ludzie, którzy nie rozumieją istoty zachodzących u nas przemian, którzy nie rozumieją nieodwracalności procesu demokratyzacji i jej istotnych treści, sensu. Ukształtowani w okresie beriowsko-stalinowskiego modelu władzy, uznali kiedyś beriowsko-stalinowską koncepcję władzy za słuszną, posługiwali się jej metodami do wczoraj, zaś dziś są bezradni. Nie rozumieją nowej sytuacji, nie są zdolni do politycznego kierowania działalnością ludzi pracy*”¹¹⁹.

W stwierdzeniach tych zawarte były tezy, które niebawem – w okresie poprzedzającym oraz podczas kolejnego Plenum KW PZPR w Białymstoku, 30–31 października 1956 r. – dały jednak o sobie znać w swoisty sposób. „Ofiarą”

¹¹⁸ Uchwała Plenum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku odbytego w dniach 13–14 października 1956 r., „*Gazeta Białostocka*” nr 247, 16 października 1956 r.

¹¹⁹ K. Nowak, *Notatki z plenum KW. Kłopoty z demokratyzacją*, „*Gazeta Białostocka*” nr 250, 19 października 1956 r.

podjętych wówczas rozrachunków stali się właściwie tylko: I sekretarz KW – Jabłoński i sekretarz propagandy – Książę. Dalsza „demokratyzacja” białostockiej organizacji partyjnej odbywała się w konsekwencji znowu – żeby użyć partyjnej nowomowy – „w duchu leninowskich norm życia partyjnego”.

2. Egzekutywa KW

Egzekutywa KW PZPR pełniła funkcję wykonawczą. Powoływana została przez komitet wojewódzki „do prowadzenia bieżącej pracy partyjnej” w składzie 11–15 członków, w tym I sekretarz i 2–4 sekretarzy¹²⁰. Posiedzenia egzekutywy KW miały się odbywać nie rzadziej niż raz na tydzień¹²¹.

Po raz pierwszy Egzekutywę KW PZPR w Białymstoku wybrano 23 grudnia 1948 r. na posiedzeniu komitetów wojewódzkich zjednoczonych partii. Na pierwszym jej zebraniu 28 grudnia 1948 r. ustalono, że posiedzenia odbywać się będą cztery razy w miesiącu, w poniedziałki¹²². Posiedzeniom egzekutywy przewodniczył z urzędu I sekretarz KW PZPR.

W latach 1948–1956 liczebność Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku ulegała niewielkim zmianom (tabela 2). Liczyła od 11 do 15 członków, a więc mieściła się w limicie statutowym. W składach kolejnych egzektyw dominowali pracownicy aparatu partyjnego: sekretarze i kierownicy wydziałów KW, przewodniczący WKKP, dowódcy (zastępcy dowódcy) jednostek Wojska Polskiego, UBP i MO, szefów ZMP, Prezydium WRN i związków zawodowych. Taki skład egzekutywy był potwierdzeniem jej dominującej pozycji w województwie – grupowała wszakże kierowników najważniejszych organów politycznych (KW PZPR), zdominowanych przez partię organów władzy państwowej (PWRN) i lokalnych organów siłowych (WP, KBW, UBP i MO). Dopiero w egzektywach wybranych w październiku i grudniu 1956 r., w okresie przejściowej liberalizacji stosunków politycznych, pojawili się nieliczni przedstawiciele spoza tego ścisłego kręgu władzy.

Zakres działalności Egzekutywy KW PZPR – ujęty w stwierdzeniu: „*prowadzenie bieżącej pracy partyjnej*” – był szeroki. Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku miała zatem wpływ na politykę kadrową w aparacie partyjnym, gospodarce i oświacie. W porozumieniu z KC PZPR zatwierdzała obsadę etatów aparatu par-

¹²⁰ Deklaracja ideowa PZPR. Statut..., pkt 36, s. 76; Statut PZPR zatwierdzony przez II Zjazd PZPR w 1954 r. przewidywał również obecność w składzie 11–15 członków, w tym 3–5 sekretarzy. Por.: Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony..., pkt 39, s. 81 i n.

¹²¹ Deklaracja ideowa PZPR. Statut..., pkt 37, s. 77; Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony..., pkt 39, s. 81 i n.

¹²² APB, sygn. 33/IV/1, Posiedzenie Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 28 grudnia 1948 r., s. 3.

tyjnego, stanowisk nomenklaturowych. Na posiedzeniach Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku decydowano o obsadzie stanowisk w szkolnictwie. Egzekutywa kontrolowała tworzenie i funkcjonowanie Akademii Lekarskiej – przemianowanej później na Akademię Medyczną – i Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej w Białymstoku. Interesowała się nawet stanem kin, zwracała uwagę na zbyt małą ilość imprez kulturalnych w województwie. Nadzorowała tworzenie „Gazety Białostockiej” i oczywiście kontrolowała stan czytelnictwa prasy partyjnej.

W czasie posiedzeń Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku bardzo wiele czasu i uwagi poświęcano sprawom rolnictwa i gospodarki. Systematycznie i drobniawo analizowano realizację planów inwestycyjnych, produkcyjnych, realizację obowiązkowych dostaw oraz przebieg sezonowych prac rolnych. Egzekutywa nadzorowała również aktualny stan i rozwój organizacji partyjnej województwa białostockiego. W czasie posiedzeń analizowano tworzenie grup partyjnych w zakładach pracy (ich stan liczebny) oraz skład socjalny członków i kandydatów PZPR, oficjalnie mobilizowano do uczestnictwa w szkoleniach, a także delegowano kandydatów do szkół partyjnych.

Od 1950 r., kiedy wprowadzono kwartalne plany pracy, działalność egzekutywy przyjęła bardziej zorganizowaną formę¹²³. W wyjątkowych sytuacjach zwoływano posiedzenia ścisłej egzekutywy. Na posiedzeniach egzekutywy gościli czasami przedstawiciele KC PZPR – czterokrotnie przekazywali decyzję KC PZPR o odwołaniu I sekretarza KW, a trzykrotnie rekomendowali kandydatury nowych I sekretarzy KW¹²⁴.

¹²³ APB, sygn. 33/IV/2, Protokół Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 12 stycznia 1950 r., s. 2.

¹²⁴ Odwołano na posiedzeniu egzekutywy: M. Tureńca do dyspozycji KC (22 września 1949 r.), J. Farugę na podstawie decyzji KC (5 października 1950 r.), J. Rygliszyna do dyspozycji KC (18 kwietnia 1951 r.), S. Brodzińskiego na podstawie decyzji KC (6 września 1955 r.). Podczas plenum KW odwołany został na podstawie decyzji KC G. Wojciechowski (6 grudnia 1952 r.), a J. Jabłoński „nie został wybrany” (ponownie) na plenum KW (31 października 1956 r.), A. Laskowski po prostu „przestał pełnić funkcję” (21 listopada 1956 r.). Objęli stanowisko I sekretarza KW: M. Tureniec, na założycielskim plenum KW zaproponowany na stanowisko – wybrany przez aklamację, J. Faruga – zarekomendowany przez KC egzekutywie KW (22 września 1949 r.), podobnie J. Rygliszyn (5 października 1950 r.) i G. Wojciechowski (18 kwietnia 1951 r.). Na plenum wybrani zostali: S. Brodziński (6 grudnia 1952 r.), J. Jabłoński (12 września 1955 r.) i A. Laskowski (31 października 1956 r.) – ten ostatni, zapewne w najbardziej spontaniczny i demokratyczny – o ile to było możliwe – sposób. A. Łaszewicz „pełnił funkcję” (od 21 listopada 1956 r.), a został wybrany na VI Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej (17 grudnia 1956 r.). Por.: PZPR. Zjazdy..., dz. cyt., s. 298 i n. Był tylko jeden przypadek 6-dniowej przerwy między odwołaniem Brodzińskiego a wyborem Jabłońskiego. We wszystkich pozostałych przypadkach zmiana na stanowisku I sekretarza odbywała się tego samego dnia, na tym samym posiedzeniu. Dodajmy, że po odejściu ze stanowiska I sekretarza KW PZPR w Białymstoku jedynie J. Rygliszyn, S. Brodziński i G. Wojciechowski działali jeszcze później w aparacie partyjnym jako I sekretarze KW.

W posiedzeniach egzekutywy – oprócz jej członków – prawie zawsze uczestniczyły osoby spoza jej składu. Byli to zazwyczaj pracownicy wydziałów KW, przedstawiciele nomenklatury piastujący odpowiedzialne stanowiska, pracownicy WUBP itp. Ich obecność podyktowana była koniecznością zreferowania zagadnienia będącego przedmiotem obrad, złożenia sprawozdania z realizacji określonego przedsięwzięcia, poddania się ocenie lub krytyce ze strony egzekutywy. Przykładem takiej kwestii dyscyplinarnej było posiedzenie egzekutywy 14 marca 1949 r. Rozpatrywano na nim sprawę fałszowania wyników rejestracji członków partii przez sekretarza Komitetu Powiatowego PZPR w Wysokiem Mazowieckiem. W posiedzeniu tym uczestniczyło siedem osób: przedstawiciel Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej, szef Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wysokiem Mazowieckiem, Komendant MO w Wysokiem Mazowieckiem i sam zainteresowany – I sekretarz KP w Wysokiem Mazowieckiem¹²⁵.

Prasa partyjna sporadycznie informowała o obradach Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku. W połowie grudnia 1954 r. w „Gazecie Białostockiej” ukazała się krótka relacja z posiedzenia Egzekutywy. Zawierała m.in. informacje o planowanych zmianach struktury administracyjnej aparatu KW oraz o wyborach do władz partyjnych¹²⁶. Znacznie szersze doniesienia o sprawach wewnętrznych partii można było znaleźć na łamach prasy w okresie październikowego przełomu. W końcu października 1956 r. w „Gazecie Białostockiej” opublikowana została rezolucja Egzekutywy KW PZPR oraz pracowników KW i KM w Białymstoku, w której stwierdzono nie bez entuzjazmu: *„Jesteśmy przekonani, że VIII Plenum stanowi śmiały, historycznej wagi krok w dziejach naszej partii. (...) Wyrażamy swe pełne poparcie dla decyzji Komitetu Centralnego o wybraniu tow. Władysława Gomułki na I sekretarza KC i innych znanych i cieszących się zaufaniem towarzyszy do kierownictwa partyjnego”*¹²⁷. Kilka dni później w „Gazecie Białostockiej” ukazał się wielce krytyczny *List Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku* jako odpowiedź na zarzuty przyjmowania *„postawy bierności i wyczekiwania w przełomowych dniach VIII Plenum KC”*. Skonstatowano w nim: *„Egzekutywa KW uważa za konieczne jasno i otwarcie stwierdzić, że w okresie burzliwych przemian w naszym kraju kierownictwo naszej wojewódzkiej organizacji partyjnej nie odegrało w pełni swej roli. Nie odegrało tej roli, na jaką ją było stać. Dopuszczało do tego, że wiele spraw w naszym województwie działo się poza nim. (...) Nasze stanowisko przed VIII Plenum KC w sprawie demokracji robotniczej w zakładach pracy w ostatecznym rezultacie było stanowiskiem deklaratyw-*

¹²⁵ APB, sygn. 33/IV/1, Posiedzenie Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 14 marca 1949 r., s. 106.

¹²⁶ Z posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Białymstoku. 15 grudnia Wojewódzka Konferencja Partyjna, „Gazeta Białostocka” nr 270, 12 listopada 1956 r.

¹²⁷ Rezolucja Egzekutywy KW PZPR oraz pracowników KW i KM w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 254, 24 października 1956 r.

nym. Nie mieliśmy bowiem żadnego określonego konkretnego stanowiska w tej sprawie, nie wypracowaliśmy, ani w dostatecznym stopniu nie pomogliśmy wypracować żadnej konkretnej koncepcji. (...) Zły styl pracy Egzekutywy KW po VII Plenum KC sprawił, że taka analiza, uwzględniająca podstawowe problemy naszego województwa, przez Egzekutywę KW nie została dokonana”¹²⁸.

3. I sekretarze w latach 1948–1956

Statut PZPR mało precyzyjnie określał kompetencje I sekretarza komitetu wojewódzkiego PZPR. W zasadzie miał on stać na czele egzekutywy wybieranej przez KW „do prowadzenia bieżącej pracy partyjnej”¹²⁹. Przypomnijmy, że formalnie (statutowo) najwyższą władzą wojewódzkiej organizacji partyjnej miała być konferencja wojewódzka, a między konferencjami – komitet wojewódzki. W praktyce jednak „organ wykonawczy komitetu” – czyli jego egzekutywa, a ściślej I sekretarz KW i sekretariat KW stanowili nie tylko faktyczne centrum władzy wojewódzkiej organizacji partyjnej, ale także decydujący ośrodek dyspozycyjny w całym województwie. Nie był to jednak ośrodek samodzielny, realizujący własną strategię działania. Był posłusznym wykonawcą wszelkich uchwał i innych poleceń płynących z Komitetu Centralnego PZPR – wynikało to z jednej z zasad centralizmu demokratycznego, która głosiła, że „uchwały i dyrektywy wyższych władz partyjnych muszą być bezwarunkowo wykonywane przez niższe”¹³⁰. Wielce iluzoryczny był więc statutowy zapis, że „wszystkie organizacje i władze partyjne podejmują samodzielne uchwały w sprawach swego terenu. Uchwały te nie mogą być sprzeczne z uchwałami wyższych władz partyjnych”¹³¹. O niesamodzielności wojewódzkiej organizacji partyjnej i jej władz decydowało także i to, że jej działalność była finansowana prawie w całości z dotacji otrzymywanej z KC PZPR. Kolejną sprawą, która wymaga wyjaśnienia, jest określenie trybu powoływania I sekretarza KW. Zgodnie ze statutem – wybierał go komitet wojewódzki. W praktyce jednak „wybór” polegał na „przegłosowaniu” przez egzekutywę kandydata „zarekomendowanego” przez KC. Na najbliższym plenum KW był on formalnie wybierany na to stanowisko. W Białymstoku w latach 1948–1956 w ten sposób powołano trzech I sekretarzy KW PZPR: Józefa Farugę, Józefa Rygliszyna i Grzegorza Woj-

¹²⁸ List Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 257, 27–28 października 1956 r.

¹²⁹ Deklaracja ideowa PZPR. Statut..., pkt 36, s. 76. Statut PZPR zatwierdzony przez II Zjazd PZPR w 1954 r. stanowił o powyższym w zmienionej postaci w pkt 39, jako o swoim „organie wykonawczym”. Por.: Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony..., pkt 39, s. 81 i n.

¹³⁰ Deklaracja ideowa PZPR. Statut..., pkt 14d, s. 66.

¹³¹ Tamże, pkt 15, s. 76.

ciechowskiego. Pozostali I sekretarze KW byli „wybierani” na podobnej zasadzie akceptacji kandydata „rekomendowanego” przez KC podczas posiedzenia plenarnego. Wyjątkiem był wybór dokonany przez plenum KW 31 października 1956 r., kiedy to I sekretarzem został Antoni Laskowski.

Pięciu kolejnych I sekretarzy KW było „odwoływanych na podstawie decyzji KC PZPR”. Motywów tych decyzji nie znamy. Wyjątkiem był przypadek udzielenia 31 października 1956 r. wotum nieufności dotychczasowemu I sekretarzowi – Janowi Jabłońskiemu. Niejasna pozostaje faktyczna treść formuły określającej odejście Jabłońskiego ze stanowiska: „przestał pełnić funkcję”¹³².

Przypomnienie tych uwarunkowań upoważnia do wysnucia wniosku, że I sekretarz KW – poza formalnym i faktycznym kierowaniem pracą egzekutywy KW (komitetem wojewódzkim i całą wojewódzką organizacją partyjną) – był w istocie przedstawicielem KC PZPR, swoistym namiestnikiem partii w danym województwie. Wydaje się więc, że jego władza ograniczona była jedynie stopniem akceptacji przez KC partii skuteczności jego działania.

„Rekomendowani” przez KC PZPR do Białegostoku I sekretarze odpowiadali zapewne kierownictwu partii pod względem wymogów politycznych. Pod znakiem zapytania postawić należy jednak poziom ich przygotowania ogólnego. Wśród pierwszych sześciu I sekretarzy KW PZPR w Białymstoku dwóch miało wykształcenie średnie, a pozostali tylko podstawowe. Nie powinno to dziwić, gdyż odsetek członków PZPR z wykształceniem średnim, a zwłaszcza wyższym – nawet na wyższych szczeblach aparatu partyjnego – nie był wysoki. Organizacja partyjna województwa białostockiego była najmniej liczną w kraju. Miejskowe tradycje, struktura społeczna i stosunkowo długotrwały opór przeciwko nowej władzy nie rokowały gwałtownego „przyrostu szeregów partyjnych” i autentycznych sukcesów w upowszechnianiu linii politycznej, społecznej i gospodarczej PZPR wśród bezpartyjnych. Można więc wątpić, aby na stanowisko I sekretarza KW kierowano niedoświadczonych aktywistów partyjnych, którzy w Białymstoku mieli uczyć się „pracy partyjnej”. Z reguły byli to więc działacze, którzy swoje dotychczasowe doświadczenie mogli wykorzystać w rozbudowie partii w województwie białostockim. Znajomość życiorysów I sekretarzy KW PZPR w Białymstoku powinna ułatwić poznanie i zrozumienie mechanizmu kreowania również innych, podejmowanych na szczeblu KW, decyzji personalnych. Pouczające wydaje się także prześledzenie dalszych losów byłych I sekretarzy KW. Dają one przynajmniej w części odpowiedź na pytanie, co partia robiła, jak wykorzystywała swoje najlepsze, bo kierowane do pracy w województwach, kadry. Niestety, z powodu nielicznych i ubogich materiałów źródłowych, odpowiedź na wiele pytań nie jest ani łatwa, ani wyczerpująca. Przyjrzyjmy się sylwetkom I sekretarzy pełniących tę funkcję w latach 1948–56.

¹³² PZPR. Zjazdy..., s. 298 i n.

MIECZYŚLAW TURENIEC (I sekretarz KW PZPR w Białymstoku od 23 grudnia 1948 r. do 22 września 1949 r.)

Pochodził on ze wsi Kodeniec w województwie lubelskim, gdzie urodził się 8 listopada 1901 r. w rodzinie średniorolnego chłopca. W latach 1915–1921 wraz z rodzicami przebywał w Rosji. Po wybuchu rewolucji jego brat uczestniczył w wojnie domowej po stronie „czerwonych”. Po powrocie do kraju Mieczysław Tureniec służył w Wojsku Polskim. W 1929 r., w stopniu plutonowego, został zwolniony z wojska za przynależność do Komunistycznej Partii Polski. Do wybuchu II wojny światowej pięć i pół roku przesiedział w więzieniach w Białej Podlaskiej, Siedlcach i Lublinie. W czasie II wojny światowej w latach 1939–1945 przebywał w Związku Radzieckim. W 1944 r. w Moskwie wstąpił do Polskiej Partii Robotniczej. Po powrocie do kraju, od października 1945 r. do stycznia 1946 r., był zastępcą kierownika Wydziału Rolnego KC PPR. Następnie, do września 1947 r., był I sekretarzem KW PPR w Warszawie. Później, do marca 1948 r., ponownie pracował jako zastępca kierownika Wydziału Rolnego KC PPR¹³³. Do czasu „zjednoczenia” ruchu robotniczego pełnił funkcję I sekretarza KW PPR w Białymstoku.

W wyborach do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947 r. wybrany został posłem z listy PPR w okręgu wyborczym w Płońsku¹³⁴.

Po Kongresie Zjednoczeniowym – 23 grudnia 1948 r. – na posiedzeniu plenarnym komitetów wojewódzkich zjednoczonych partii wybrany został przez akklamację I sekretarzem KW PZPR w Białymstoku¹³⁵. Plenum KW PPR w Białymstoku, które odbyło się 23 marca 1948 r., zatwierdziło Tureńca na pełnionej przez niego funkcji I sekretarza. Na tym stanowisku pracował do 22 września 1949 r., kiedy to na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku został odwołany do dyspozycji KC PZPR¹³⁶. Od tego czasu Mieczysław Tureniec mieszkał w Warszawie. Do grudnia 1950 r. pełnił funkcję sekretarza generalnego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Następnie, do sierpnia 1954 r., pracował jako kierownik wydziału w Centralnej Radzie Związków Zawodowych. W sierpniu 1954 r. został dyrektorem Zarządu Szkolenia Zawodowego w Ministerstwie Przemysłu Mięsnego i Mleczarskiego. W 1955 r. wybrano

¹³³ AAN, sygn. 6065. Ankieta uczestnika walki o wyzwolenie narodowe i społeczne ludu polskiego w okresie do 1939 roku. Życiorys. W: *PPR, PPS, PZPR. Struktura aparatu centralnego...*, s. 12 – znajdujemy inne daty określające czas pracy na stanowisku zastępcy kierownika Wydziału Rolnego PPR: od października do grudnia 1945 i od sierpnia 1947 do marca 1948.

¹³⁴ *Rocznik polityczny i gospodarczy 1948...*, s. 20.

¹³⁵ APB, sygn.33/II/1, Protokół Nr 1 z Plenarnego posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku odbytego dnia 23 grudnia 1948 roku, s. 1.

¹³⁶ *PZPR. Zjazdy...*, s. 298. Z zachowanych dokumentów nie wynika, jaka była przyczyna odwołania Tureńca z Białegostoku, skierowania go „na boczny tor” działalności zawodowej. Nie są również znane okoliczności i przyczyny emigracji.

go na stanowisko I sekretarza podstawowej organizacji partyjnej. W tym samym roku został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi, a w latach sześćdziesiątych Orderem Sztandaru Pracy II Klasy. Ze szczytkowych informacji wynika, że w październiku 1965 r. był wiceprzewodniczącym rady nadzorczej jednego z przedsiębiorstw warszawskich¹³⁷. Zmarł 7 stycznia 1999 roku w Sztokholmie¹³⁸.

JÓZEF FARUGA (I sekretarz KW PZPR w Białymstoku od 22 września 1949 r. do 5 października 1950 r.)

22 września 1949 r. na posiedzeniu Egzekutywy Józef Faruga zarekomendowany został przez KC PZPR na stanowisko I sekretarza KW PZPR w Białymstoku¹³⁹.

Faruga urodził się 26 kwietnia 1922 r. w okolicach Bielska-Białej w rodzinie robotniczej. Miał wykształcenie podstawowe, z zawodu był szewcem. W czasie II wojny światowej ukrywał się przed Gestapo. W 1942 r. wstąpił do PPR. W sierpniu 1944 r. wszedł w skład kierownictwa Komitetu Obwodowego PPR Zagłębia Dąbrowskiego oraz do Wojewódzkiej Rady Narodowej. W swoich rodzinnych stronach działał w GL. W marcu 1944 r. Faruga (ps. „Granat”) był dowódcą okręgu bielskiego, a od połowy tego roku dowódcą V Obwodu Śląsko-Dąbrowskiego AL¹⁴⁰.

Po zakończeniu wojny przez rok, do marca 1946 r., był I sekretarzem KM PPR w Bielsku-Białej, a następnie do maja 1946 r. II sekretarzem KW PPR w Białymstoku. W latach 1945–1947 pracował jako instruktor KC PPR. Później, do kwietnia 1948 r., pełnił funkcję I sekretarza KP PPR w Chrzanowie. W styczniu 1949 r. ukończył szkołę partyjną przy Komitecie Centralnym¹⁴¹.

I sekretarzem KW PZPR w Białymstoku był do 5 października 1950 r. Tego dnia na posiedzeniu Egzekutywy KW został odwołany decyzją KC PZPR¹⁴². Następnie, do października 1952 r., pełnił w Warszawie funkcję sekretarza Zarządu Głównego Związku Młodzieży Polskiej. Później pracował w Głównym Komitecie Kultury Fizycznej. W drugiej połowie 1952 r. został starszym instruktorem KC PZPR¹⁴³.

¹³⁷ AAN, sygn. 6065. Życiorys. Opinia. Ankieta.

¹³⁸ Nekrolog, „Gazeta Wyborcza” nr 30, 5 lutego 1999 r.

¹³⁹ PZPR. *Zjazdy...*, s. 298.

¹⁴⁰ Szerzej m.in.: *Polski czyn zbrojny...*, s. 631 i n.

¹⁴¹ AAN, sygn. 1480. Ankieta. Życiorys.

¹⁴² PZPR. *Zjazdy...*, s. 298.

¹⁴³ AAN, sygn. 1480. Ankieta. W dokumentach brak jest danych o przyczynach odwołania Farugi z Białegostoku oraz szerszych informacji o dalszej działalności politycznej i zawodowej.

JÓZEF RYGLISZYN (I sekretarz KW PZPR w Białymstoku od 5 października 1950 r. do 18 kwietnia 1951 r.)

Od 5 października 1950 r. do 18 kwietnia 1951 r. kolejnym I sekretarzem KW PZPR w Białymstoku był Józef Rygliszyn¹⁴⁴. Urodził się 15 czerwca 1911 r. w rodzinie chłopskiej. Przed wojną był członkiem Komunistycznego Związku Młodzieży Polski, natomiast w czasie okupacji wstąpił do PPR. Miał wykształcenie średnie, z zawodu był agrotechnikiem. Na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku został odwołany do dyspozycji KC PZPR¹⁴⁵.

GRZEGORZ WOJCIECHOWSKI (I sekretarz KW PZPR w Białymstoku od 18 kwietnia 1951 r. do 6 grudnia 1952 r.)

18 kwietnia 1951 r. KC PZPR zarekomendował Egzekutywie KW PZPR w Białymstoku Grzegorza Wojciechowskiego na stanowisko I sekretarza KW. Urodził się on 18 grudnia 1898 r. w rodzinie robotniczej. Był stolarzem, miał wykształcenie podstawowe. Przed wojną należał do KZMP i KPP, zaś w czasie okupacji wstąpił do PPR. Po Kongresie Zjednoczeniowym został I sekretarzem KW PZPR w Lublinie, a równocześnie członkiem Centralnej Komisji Rewizyjnej. W Białymstoku pracował do 6 grudnia 1952 r., kiedy to decyzją KC PZPR na Plenum KW został odwołany ze stanowiska. Od grudnia 1953 r. do września 1955 r. był I sekretarzem KW PZPR w Koszalinie (złożył rezygnację na plenum egzekutywy). Na II Zjeździe PZPR wybrany został członkiem Centralnej Komisji Rewizyjnej. Był wówczas przewodniczącym Prezydium Warszawskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej. Na IV, VII i VIII Zjeździe PZPR był wybierany członkiem Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej¹⁴⁶.

STANISŁAW BRODZIŃSKI (I sekretarz KW PZPR w Białymstoku od 6 grudnia 1952 r. do 6 września 1955 r.)

Stanisław Brodziński był I sekretarzem KW PZPR w Białymstoku wyłonionym z rekomendacji KC na plenum KW 6 grudnia 1952 r.¹⁴⁷ Pochodził z województwa katowickiego. Urodził się 30 kwietnia 1915 r. w rodzinie robotniczej. W ankiecie partyjnej z 1986 r., w rubryce „zawód”, wpisał – „elektrotechnik”. W miejscu określającym „wykształcenie” podał: „średnie techniczne” oraz „dwuletnie wyższe” (szkoła partyjna). W latach 1945–1948 pełnił funkcję I sekretarza

¹⁴⁴ Kandydaturę Rygliszyna, ówczesnego II sekretarza KW w Krakowie, Sekretariat BP KC PZPR w zasadzie zatwierdził na posiedzeniu w dn. 28 września 1950 r. Por.: *Dokumenty do dziejów PRL. Centrum władzy...*, s. 61. J. Rygliszyn zmarł w 1985 r.

¹⁴⁵ PZPR. *Zjazdy...*, s. 298. Skierowany został na stanowisko sekretarza KW we Wrocławiu (od 1 kwietnia 1951 r.). Por.: *Dokumenty do dziejów PRL. Centrum władzy...*, s. 95.

¹⁴⁶ PZPR. *Zjazdy...*, s. 70 i n., 299. Zmarł 8 grudnia 1982 r.

¹⁴⁷ PZPR. *Zjazdy...*, s. 299.

KW PPR w Krakowie, Katowicach i Gdańsku¹⁴⁸. 6 września 1955 r. na podstawie decyzji KC PZPR został odwołany ze stanowiska I sekretarza KW PZPR w Białymstoku¹⁴⁹. Następnie do 1956 r. był I sekretarzem KW PZPR w Krakowie. Później przeszedł do pracy w aparacie gospodarczym. Został dyrektorem Warszawskich Zakładów Wyrobów z Drutu¹⁵⁰.

JAN JABŁOŃSKI (I sekretarz KW PZPR w Białymstoku od 12 września 1955 r. do 31 października 1956 r.)

Jan Jabłoński wybrany został na stanowisko I sekretarza KW PZPR w Białymstoku 12 września 1955 r. na plenum KW¹⁵¹. Urodził się 20 marca 1919 r. w rodzinie robotniczej. Miał wykształcenie podstawowe, z zawodu był hutnikiem szkła. Przed wojną należał do KZMP. Podczas okupacji wstąpił do PPR¹⁵². Od listopada 1951 r. do listopada 1952 r. był I sekretarzem KW PZPR w Szczecinie, a następnie od listopada 1952 r. do września 1955 r. I sekretarzem Komitetu Łódzkiego PZPR. W Białymstoku pracował do 31 października 1956 r., gdy na fali niezadowolenia z jego pracy po VIII Plenum KC PZPR nie został ponownie wybrany I sekretarzem KW PZPR¹⁵³.

ANTONI LASKOWSKI (I sekretarz KW PZPR w Białymstoku od 31 października 1956 r. do 21 listopada 1956 r.)

Antoni Laskowski został wybrany I sekretarzem KW PZPR w Białymstoku podczas burzliwego plenum KW 31 października 1956 r. Urodził się 20 października 1923 r. w rodzinie robotnika rolnego. Miał wykształcenie wyższe, historyczne. Do PPR wstąpił w lutym 1943 r. Po wojnie pełnił funkcję I sekretarzem KP PPR w Augustowie i Łomży. Był także inspektorem Wydziału Organizacyjnego Związku Samopomocy Chłopskiej, a następnie kierownikiem Wydziału Rolnego, zastępcą kierownika Wydziału Kadr i kierownikiem Wydziału Kadr KW PZPR w Białymstoku¹⁵⁴. Funkcję I sekretarza KW PZPR w Białymstoku pełnił do 21 listopada 1956 r. Wydaje się, że przypadek wyboru Laskowskiego – bez uprzedniej rekomendacji KC PZPR – był partyjnym „wypadkiem przy pracy” w czasie październikowej odwłży.

¹⁴⁸ AAN, sygn. 8612. Ankieta. PZPR. *Zjazdy...*, dz. cyt., s. 299, podaje, że Brodziński miał wykształcenie podstawowe, zawód – krawiec.

¹⁴⁹ PZPR. *Zjazdy...*, s. 299.

¹⁵⁰ AAN, sygn. 8612, Ankieta.

¹⁵¹ PZPR. *Zjazdy...*, s. 299.

¹⁵² AAN, sygn. 10753. Ankieta.

¹⁵³ PZPR. *Zjazdy...*, s. 299.

¹⁵⁴ AAN, sygn. 3448. Ankieta. Także: PZPR. *Zjazdy...*, s. 299 i n.

ARKADIUSZ ŁASZEWICZ (I sekretarz KW PZPR w Białymstoku od 21 listopada 1956 r. do 5 stycznia 1972 r.)

Arkadiusz Łaszewicz rozpoczął nowy okres w działalności KW PZPR w Białymstoku. Funkcję I sekretarza KW PZPR w Białymstoku pełnił od 21 listopada 1956 r.¹⁵⁵ Urodził się 23 grudnia 1916 r. w rodzinie chłopskiej na terenie Rosji. Przed wojną należał do KZMP. W czasie II wojny światowej walczył w partyzancie radzieckiej w rejonie położonym na południe od Wołkowyska. Po wojnie w latach 1947–1949 był przewodniczącym Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej PPR i PZPR w Białymstoku. Od maja 1950 r. był członkiem CKKP. Na II Zjeździe PZPR wybrany zastępcą członka KC PZPR. Od marca 1952 r. do maja 1956 r. był I sekretarzem KW PZPR w Rzeszowie. Następnie kilka miesięcy był zastępcą Prokuratora Generalnego PRL¹⁵⁶. Ukończył Akademię Nauk Politycznych, był z zawodu urzędnikiem¹⁵⁷.

Informacje o ośmiu kolejnych I sekretarzach KW PZPR w Białymstoku, którzy pełnili tę funkcję od 1948 do 1956 r., są nader skromne. O osobach pełniących najważniejszą funkcję w wojewódzkiej organizacji partyjnej z zachowanych dokumentów oraz opracowań dowiadujemy się doprawdy niewiele. Poza podstawowymi danymi personalnymi oraz przypadkowymi informacjami o działalności politycznej i pracy zawodowej – zwłaszcza po odejściu z funkcji I sekretarza KW – prawie nic o nich nie wiemy. Ukryci za fasadą pełnionego urzędu – jawią się więc dość bezosobowo. Wyjątkiem był Arkadiusz Łaszewicz, który pełniąc swą funkcję długo po 1956 r., należał już do innej epoki i w związku z tym nie poświęciłem mu więcej uwagi.

Na podstawie skromnych informacji, którymi dysponujemy, możemy stwierdzić, że na stanowisko I sekretarza KW powoływani byli ludzie o PPR-owskiej przeszłości. Przedwojenna działalność komunistyczna, a w niektórych przypadkach także staż więzienia politycznego, były zapewne argumentem potwierdzającym ich wartość polityczną. Pięciu spośród sekretarzy KW PZPR w Białymstoku, którzy sprawowali tę funkcję do 1955 r., ukończyło jedynie szkołę podstawową. Siedmiu I sekretarzy KW PZPR w Białymstoku pracujących w latach 1948–1956 miało doświadczenie w sprawowaniu funkcji partyjnych. Pięciu było wcześniej I sekretarzami KW (Tureniec, Wojciechowski, Brodziński, Jabłoński i Łaszewicz), dwóch było I sekretarzami KM lub KP PPR i PZPR oraz pracow-

¹⁵⁵ PZPR. *Zjazdy...*, s. 299. Na III Zjeździe PZPR wybrany został zastępcą członka KC PZPR, a na IV i V Zjeździe – członkiem KC. Na VI, VII i VIII Zjeździe PZPR był wybierany przewodniczącym CKR. Plenum KW zwolniło A. Łaszewicza z funkcji I sekretarza KW 5 stycznia 1972 r.

¹⁵⁶ *Dokumenty do dziejów PRL. Centrum władzy...*, s. 165.

¹⁵⁷ AAN, sygn. 3639. Ankieta uczestnika walki o wyzwolenie narodowe i społeczne ludu polskiego w okresie do 1939 roku. Także: PZPR. *Zjazdy...*, s. 73 i n. Funkcję I Sekretarza KW PZPR w Białymstoku pełnił do 5 stycznia 1972 r.

nikami aparatu partyjnego KC lub KW (Faruga i Laskowski). Zarówno Tureniec, Wojciechowski, Brodziński, Jabłoński, jak i Łaszewicz przed przybyciem do Białegostoku pełnili funkcje I sekretarzy w dużych ośrodkach (Warszawa, Kraków, Katowice, Gdańsk, Szczecin, Łódź, Lublin i w mniejszym – w Rzeszowie). Mogli więc wykorzystać dotychczasowe doświadczenia w pracy w KW PZPR w Białymstoku. Nie wiemy jednak o ich ewentualnych sukcesach lub niepowodzeniach na poprzednich stanowiskach – czy praca w Białymstoku była „zsyłką” do najmniej licznej wojewódzkiej organizacji partyjnej, czy też skierowaniem doświadczonego towarzysza na partyjny ugó. Dodajmy, że wszyscy I sekretarze KW PZPR pracowali w Białymstoku stosunkowo krótko¹⁵⁸. Nie mogło to sprzyjać spektakularnym sukcesom. Można bez ryzyka postawić tezę, że byli oni typowymi aparatczykami, „desantowcami” przywożonymi „w teczках” na nowe stanowiska.

Jeżeli zanalizujemy dalszą karierę polityczną i zawodową I sekretarzy KW po ich odejściu z Białegostoku, to zauważymy, że jedynie Wojciechowski odnosił jeszcze później pewne sukcesy: został I sekretarzem KW PZPR w Koszalinie (1953–1955), następnie był przewodniczącym Prezydium Warszawskiej WRN, członkiem CKR (1954–1958) i członkiem CKKP (1964–1981). Brodziński został na krótko (od września 1955 r. do października 1956 r.) I sekretarzem KW PZPR w Krakowie, jednak podobnie jak pozostali „rozmył się” po Październiku ’56 w aparacie gospodarczym lub organizacjach społecznych. Większej kariery żaden z nich nie zrobił. Niewątpliwie I sekretarze KW PZPR w Białymstoku w latach 1948–1956 pełnili tę funkcję „z namaszczenia” KC PZPR. Jedynym wyjątkiem był Antoni Laskowski, który został wybrany bez akceptacji KC. Okazało się wszakże, iż zmiany w kierownictwie centralnym partii dokonane w październiku 1956 roku nie były na tyle głębokie, by mógł on zostać I sekretarzem KW PZPR w Białymstoku. Trzy tygodnie później zastąpił go posiadający rekomendację KC Arkadiusz Łaszewicz. Kandydat na I sekretarza KW musiał zatem cieszyć się zaufaniem KC, a podstawowym warunkiem, jaki powinien spełniać, była wiarygodność polityczna¹⁵⁹. Dodatkowo liczyło się także jego doświadczenie.

¹⁵⁸ Najkrócej – 21 dni – I sekretarzem był Laskowski. Rekord Brodzińskiego wynosił zaledwie 2 lata i 9 miesięcy. O rok krócej działali w Białymstoku Wojciechowski i Jabłoński, natomiast Tureniec, Faruga i Rygliszyn byli tu krócej niż rok (odpowiednio 9, 8 i 6 miesięcy).

¹⁵⁹ Antoni Dudek twierdzi: *„Lata 1944/45–1950/51. W tym okresie w kierownictwie Polskiej Partii Robotniczej, a następnie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej najsilniejszą reprezentację stanowili ludzie mający za sobą staż działalności w Komunistycznej Partii Polski lub/i Komunistycznym Związku Młodzieży Polskiej. W wąskiej grupie, obejmującej poza członkami Biura Politycznego i Sekretariatu KC, również kilkudziesięciu kierowników wydziałów KC i I sekretarzy KW, jedynie sporadycznie pojawiały się osoby nie posiadające związków z ruchem komunistycznym w okresie międzywojennym. (...) Lata 1952–1968/70. U schyłku epoki stalinowskiej, a zwłaszcza po powrocie do władzy w 1956 r. Władysława Gomułki w elicie PZPR silnie zaznaczyła się obecność pokolenia, które z ruchem komunistycznym związało się w latach II wojny światowej”*. Patrz: <http://www.omp.org.pl/dudek2.htm> (dn. 02.02.15), A. Dudek, *Mechanizmy rekrutacji elity*

Trudno o jednoznaczną ocenę pracy białostockich I sekretarzy KW. Czy częste zmiany na tym stanowisku były następstwem niezadowolenia KC, czy też wynikały z polityki kadrowej? Zapewne białostoccy sekretarze KW nie spełniali w pełni pokładanych w nich nadziei. Nie spotykamy się wprawdzie z otwartą, imienną krytyką ich pracy, lecz pamiętamy, że przez cały omawiany okres białostocka wojewódzka organizacja partyjna była najmniej liczna w całym kraju. Odpowiedzi na postawione pytanie nie możemy też uzyskać na podstawie znajomości (niestety szczątkowej) dalszych losów białostockich I sekretarzy. Trudno byłoby jednak obronić tezę, że w kolejnych etapach ich życia zawodowego nastąpił wyraźny i znaczący awans w stosunku do stanowisk, jakie pełnili w KW PZPR w Białymstoku.

4. Komisja Rewizyjna KW

Komisję Rewizyjną, zgodnie ze *Statutem PZPR*, wybierała wojewódzka konferencja partyjna. Komisja składała się z trzech członków i trzech zastępców¹⁶⁰. Konferencje powiatowe PZPR powoływały powiatowe komisje rewizyjne podległe wojewódzkiej komisji rewizyjnej. *Statut PZPR* nie precyzował zadań, jakie miały spełniać wojewódzka i powiatowe komisje rewizyjne. Ogólnie zaś określał zadania Centralnej Komisji Rewizyjnej, które polegały na sprawdzaniu działalności aparatu finansowego i gospodarczego KC PZPR oraz na czuwaniu nad gospodarką centralnych instytucji partyjnych¹⁶¹. Na II Zjeździe PZPR w marcu 1954 r. do zadań CKR dołączono kontrolowanie szybkości i właściwego trybu załatwiania spraw przez aparat partyjny¹⁶². Szczegółowe zasady działania komisji rewizyjnych KW określały instrukcje wydawane przez CKR¹⁶³.

Komisja Rewizyjna KW kontrolowała działalność komitetu w okresie między konferencjami wojewódzkimi PZPR. Sprawozdanie z oceny działalności KW PZPR, wraz z wnioskami i zaleceniami pokontrolnymi, przewodniczący komisji rewizyjnej przedstawiał na konferencji wojewódzkiej PZPR.

oraz kadr PZPR. Spośród ośmiu I sekretarzy KW PZPR w Białymstoku pełniących tę funkcję w latach 1948–1956 pięciu należało przed wojną do KPP i/lub do KZMP (M. Tureniec, J. Rygliszyn, G. Wojciechowski, J. Jabłoński A. Łaszewicz).

¹⁶⁰ *Deklaracja ideowa PZPR. Statut...*, pkt 35, s. 76; *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony...*, pkt 34, s. 72 i n. Skład osobowy Komisji Rewizyjnych KW PZPR w Białymstoku – patrz: Aneksy 1–8.

¹⁶¹ *Deklaracja ideowa PZPR. Statut...*, pkt 32, 40, ss. 75, 78; *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony...*, pkt 34, s. 72 i n.

¹⁶² *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony...*, pkt 34, s. 72 i n.

¹⁶³ W APB nie zachowały się egzemplarze takiej instrukcji. Z rozmów prowadzonych z b. pracownikami KW PZPR wynika jednak bezspornie, że stanowiły one podstawę działania Komisji Rewizyjnej KW PZPR w Białymstoku.

Komisję Rewizyjną KW PZPR w Białymstoku wyłoniono jednogłośnie 23 grudnia 1948 r. w trakcie posiedzenia komitetów wojewódzkich byłej PPR i PPS. Jej przewodniczącym został Włodzimierz Pugawko¹⁶⁴. Pierwszą kontrolę „gospodarki, kasowości i rachunkowości” KW PZPR w Białymstoku za okres od 1 stycznia do 1 czerwca 1949 r. Komisja Rewizyjna przeprowadziła w dniach 18 maja i 7–9 czerwca 1949 r. Sprawozdanie z tej kontroli zostało przedstawione na I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku w czerwcu 1949 r. Warto odnotować, że w trakcie wspomnianej kontroli komisja sprawdziła także wykonanie zaleceń z kontroli prowadzonej w KW PPR w Białymstoku w dniach 13–19 grudnia 1948 r. Wśród niezrealizowanych wniosków wymieniono m.in.: dwumiesięczne opóźnienie w prowadzeniu księgowości, słabe zabezpieczenie kasy, wypłacanie należności bez akceptacji uprawnionych osób, prowadzenie remontów prywatnych mieszkań bez decyzji Egzekutywy KW PZPR, powierzanie prowadzenia remontów kapitalnych prywatnym przedsiębiorstwom.

Prowadzenie przez Komisję Rewizyjną KW PZPR działań w zakresie kontroli wykonania zaleceń pokontrolnych jeszcze z czasów PPR jest kolejnym potwierdzeniem tezy, że KW PZPR był naturalnym kontynuatorem działań KW PPR w Białymstoku.

W maju i czerwcu 1949 r. Komisja Rewizyjna skontrolowała wykonanie budżetu i prowadzenie rachunkowości w KW PZPR w Białymstoku. Nie stwierdzono nadużyć, ale podkreślono, że niektóre „niedociągnięcia” i „uchybieńia” mogły do takich doprowadzić. We wnioskach i zaleceniach pokontrolnych nakazano m.in.: zrealizowanie wniosków zawartych w kontroli przeprowadzonej w grudniu 1948 r. (przed zjednoczeniem PPR i PPS), prowadzenie wewnętrznej kontroli wykonania budżetu przez Wydział Ogólny, komisyjne przyjmowanie wykonanych prac oraz zachowanie „czujności” przy realizowaniu rachunków wystawianych przez przedstawicieli „inicjatywy prywatnej”. Wniosek ten był faktycznie zarzutem skierowanym przeciwko powierzaniu wykonania niektórych robót firmom prywatnym i pokrywał się on z uwagą pokontrolną z grudnia 1948 r.¹⁶⁵

W trakcie I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku wybrano nową Komisję Rewizyjną. Na jej czele stanął Józef Bielaczyc¹⁶⁶.

W okresie między I i II Wojewódzką Konferencją PZPR Komisja Rewizyjna przeprowadziła cztery „rewizje Działu Ogólno-Administracyjnego KW”. Uwagi pokontrolne zostały przekazane na początku lipca 1950 r. w sprawozdaniu z działalności Komisji Rewizyjnej w czasie II Wojewódzkiej Konferencji PZPR. Komisja

¹⁶⁴ APB, sygn. 33/II/1, Protokół nr 1 z plenarnego posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku odbytego dn. 23 grudnia 1948 r., s. 2.

¹⁶⁵ APB, sygn. 33/I/1, Protokół kontroli gospodarki, kasowości i rachunkowości KW PZPR za okres od 1 stycznia do 1 czerwca 1949 r., ss. 71–76.

¹⁶⁶ APB, sygn. 33/I/1, Protokół komisji skrutacyjnej wybranej przez I Konferencję Wojewódzką PZPR w Białymstoku odbywającą się w dniach 11 i 12 czerwca 1949 r., s. 91.

stwierdziła, że niedociągnięcia dotyczące prowadzenia księgowości – wskazane w czasie obrad I Wojewódzkiej Konferencji PZPR – zostały całkowicie usunięte. W czasie kontroli sprawdzono stan rachunkowości, wykonanie budżetu za rok 1949 i za pięć miesięcy 1950 r., przeanalizowano wpływy ze składek partyjnych, omówiono zbiórkę pieniędzy na Centralny Dom PZPR w Warszawie. W ogólnej ocenie komisja dowodziła, że gospodarka KW PZPR w Białymstoku była prowadzona zgodnie z wytycznymi KC. We wnioskach Komisja Rewizyjna nakazała m.in. przeprowadzenie komisyjnej inwentaryzacji majątku ruchomego we wszystkich komitetach powiatowych, ponieważ dotychczas zadanie to wykonano niewłaściwie. Zleciła wiele mniej lub bardziej szczegółowych zadań: prowadzenie oszczędnej gospodarki w KP i KM (ze szczególnym uwzględnieniem eksploatacji samochodów), obsadzenie etatów w KW, KP i KM, wykorzystanie preliminowanych sum na szkolenie partyjne, terminowe płacenie składek partyjnych oraz odpowiednie przeszkolenie w celu usprawnienia pracy rachmistrzów w KP¹⁶⁷.

W trakcie II Wojewódzkiej Konferencji PZPR, w lipcu 1950 r., wybrano nową Komisję Rewizyjną KW PZPR, na czele której stanął jednak ponownie Józef Białacz¹⁶⁸. Pełniła ona swoje obowiązki przez trzy lata, do III Wojewódzkiej Konferencji PZPR, która odbyła się dopiero pod koniec maja 1953 r. W tym okresie Komisja Rewizyjna przeprowadziła sześć kontroli oraz dokonała analizy bilansów finansowych za lata 1951 i 1952. Mimo to komisja nie zrealizowała wszystkich zadań, jakie przed sobą postawiła w planie „*prac rewizyjnych*”, ponieważ jej skład z nieznanых przyczyn uległ zdekompletowaniu¹⁶⁹. W trakcie kontroli poddano analizie wykonanie budżetu KW PZPR, stan rachunkowości, wpływy ze składek członkowskich, terminowość załatwiania skarg i zażaleń skierowanych do KW PZPR, „*gospodarkę legitymacjami partyjnymi*”, sprawy inwestycyjne, stan zabezpieczenia i zachowania tajemnicy partyjnej w komitetach partyjnych¹⁷⁰. W sprawozdaniu ze swej działalności przedstawionym na III Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku komisja stwierdziła, że w KW PZPR „*przez dłuższy okres czasu*” nie obsadzano przyznanego przez KC PZPR etatu rewidenta, później zaś zatrudnioną osobę wykorzystywano do prac wykraczających poza zakres jej obowiązków. Ponadto wykryte zostały nadużycia finansowe w KP w Łomży

¹⁶⁷ APB, sygn. 33/1/2, Sprawozdanie z działalności Komisji Rewizyjnej KW PZPR w Białymstoku za okres roczny kadencji tj. za czas od I do II Konferencji Wojewódzkiej PZPR, ss. 68–74.

¹⁶⁸ APB, sygn. 33/1/2, Wykaz zastępców członków Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, s. 148.

¹⁶⁹ Niemożliwe jest ustalenie, kto i z jakich powodów odszedł z Komisji Rewizyjnej KW PZPR w Białymstoku.

¹⁷⁰ Sprawa „*gospodarki legitymacjami partyjnymi*”, a ściślej nieprawidłowości z tym związanych, pojawiała się w większości materiałów pokontrolnych. Wynikało to z kilku powodów: niesolidnego prowadzenia ewidencji wydawania nowych legitymacji członkowskich i kandydackich (były to druki numerowane), stosunkowo dużej liczby przyjęć do partii, a także skreśleń, wydaleń itp.

i w Gołdapi oraz – co może wydać się zaskakujące – manko w kasie KW PZPR w Białymstoku. Komisja dostrzegła uchybienia w pracy księgowości KW PZPR: braki inwentarzowe w komitetach partyjnych, nierozliczenie przez pracowników aparatu partyjnego zaliczek, brak analizy rozliczeń finansowych. W czasie kontroli zostały ujawnione także niedociągnięcia w załatwianiu przez pracowników aparatu politycznego skarg i zażaleń przysyłanych do KW PZPR, nieprawidłowy stosunek „niektórych” KP do wydawania legitymacji partyjnych oraz brak zabezpieczenia i zachowania tajemnicy partyjnej, ponieważ dokumenty tajne i poufne były przechowywane w „otwartych szafach” lub „na szafach”. Komisja Rewizyjna podkreśliła także nieprawidłowe gospodarowanie środkami lokomocji. Jako uchybienie wskazano przekraczanie terminów przeglądów pojazdów, niewłaściwe wykonywanie remontów, przekraczanie miesięcznych limitów kilometrów. We wnioskach komisja proponowała więc prowadzenie oszczędnej polityki finansowej we wszystkich komitetach partyjnych, udoskonalenie systemu kontroli wewnętrznej gospodarki finansowej komitetów partyjnych, realizowanie założeń KW PZPR w sprawie wpływów ze składek członkowskich. Ustępująca Komisja Rewizyjna KW PZPR w Białymstoku proponowała, aby nowa komisja przeprowadzała raz na pół roku pełną kontrolę, zaś co kwartał „rewizję częściową”. W końcowej ocenie – dość nieoczekiwanie – komisja stwierdziła jednak, że KW PZPR gospodarował funduszami zgodnie z preliminarem budżetowym¹⁷¹.

W czasie III Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku, w maju 1953 r., po raz kolejny wybrano nową Komisję Rewizyjną KW PZPR – na czele ze Stefanem Artymowiczem¹⁷². W trakcie IV Konferencji Wojewódzkiej PZPR w październiku 1954 r. jak zwykle przedstawiła ona sprawozdanie z działalności. W okresie swej kadencji Komisja Rewizyjna kontrolowała m.in.: prawidłowość załatwiania przez pracowników aparatu partyjnego skarg i zażaleń wpływających do komitetów partyjnych, stopień zabezpieczenia dokumentów partyjnych, ponownie stan „gospodarki legitymacjami partyjnymi”, prawidłowość prowadzenia przez komitety partyjne ewidencji członków PZPR, wpływy ze składek partyjnych, wykonanie budżetu. Komisja zauważyła, że w okresie sprawozdawczym usprawniono załatwianie skarg i zażaleń kierowanych do komitetów partyjnych. Jednakże nadal wiele spraw rozpatrywano bez należytej wnikliwości, często ograniczając się jedynie do stwierdzenia faktu, zaś niektóre problemy odsyłano po prostu do niższych instancji. Podczas kontroli stwierdzono, że tym razem dokumenty poufne były odpowiednio zabezpieczone. Krytycznie oceniono jednak stan archiwum akt partyjnych. Akta te bowiem przechowywano w niewielkich i nieodpowiednich pomieszczeniach. Negatywnie przedstawiała się na tym tle działalność ko-

¹⁷¹ APB, sygn. 33/I/3, Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej KW PZPR w Białymstoku za okres od II konferencji, ss. 9–18.

¹⁷² APB, sygn. 33/I/3, Protokół Komisji Skrutacyjnej z III Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej w Białymstoku odbytej w dniach 23–24 maja 1953 r., s. 235.

mitetów partyjnych w dziedzinie zbierania składek partyjnych. Komisja zauważyła jednak poprawę – tak niefrasobliwie prowadzonej wcześniej – „gospodarki transportowej” KW PZPR. Przejawiało się to m.in. w znacznych oszczędnościach paliwa. We wnioskach Komisja Rewizyjna zaleciła m.in. prowadzenie oszczędnej polityki finansowej oraz udoskonalenie systemu kontroli wewnętrznej. Ostatni postulat miał być realizowany poprzez systematyczne prezentowanie komitetowi wojewódzkiemu i komitetom powiatowym partii sprawozdań z prowadzonej przez nie gospodarki finansowej. W oparciu o relacje komisji rewizyjnej miała być dokonana szczegółowa analiza pracy komitetów partyjnych pomocna w usunięciu niedociągnięć¹⁷³.

W pierwszej połowie 1954 r. Centralna Komisja Rewizyjna wraz z Wojewódzką Komisją Rewizyjną przeprowadziły lustrację Wydziału Propagandy KW PZPR w Białymstoku. Stwierdzono, że kancelaria korespondencji przychodzącej i wychodzącej prowadzona była niewłaściwie. Błędnie rejestrowano sprawy, nie odnotowywano załatwienia spraw, nie kontrolowano ich biegu. Instruktorzy po kilka miesięcy przetrzymywali pisma. W wydziale zastano nieporządek: „na szafach leżą różne plakaty, w szafach razem z książkami znajdują się stare akta, które winny być zdane do archiwum”¹⁷⁴. CKR zwróciła także uwagę na znikome wykorzystanie budżetu wydziału. Jako błędne wskazano rozdysponowanie wszystkich materiałów propagandowych wydanych przez KW – plakatów, gazetek itp. – do organizacji terenowych, przy czym w KW nie pozostała żadna rezerwa. Zwrócono także uwagę na to, że kontrola kolportażu materiałów była niedostateczna¹⁷⁵.

W trakcie IV Wojewódzkiej Konferencji, w październiku 1954 r., raz jeszcze wybrano Komisję Rewizyjną, na czele której ponownie stanął Stefan Artymowicz¹⁷⁶. W czasie swej trwającej ponad rok kadencji komisja pracowała według przyjętego planu pracy. W okresie działalności odbyła 6 posiedzeń i przeprowadziła 25 kontroli. Część z nich dotyczyła „obiegu spraw” i gospodarki finansowej KW PZPR, inne prowadzono wspólnie z powiatowymi komisjami rewizyjnymi i objęły sprawdzenie ZMP i POP. Komisja Rewizyjna zorganizowała również trzy narady dla przewodniczących terenowych komisji rewizyjnych. Wyniki swojej pracy Komisja Rewizyjna przedstawiła w styczniu 1956 r. na V Wojewódzkiej

¹⁷³ APB, sygn. 33/I/4, Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej KW PZPR w Białymstoku za okres od III Konferencji Wojewódzkiej do IV Konferencji Wojewódzkiej, ss. 117–125.

¹⁷⁴ APB, sygn. 33/V/18, List przewodniczącego CKR do KW PZPR w Białymstoku z dn. 16 czerwca 1954 r., s. 58. Także: APB 33/VII/71, List przewodniczącego CKR do KW PZPR w Białymstoku z dn. 16 czerwca 1954 r., ss. 48–49.

¹⁷⁵ APB, sygn. 33/V/18, List przewodniczącego CKR do KW PZPR w Białymstoku z dn. 16 czerwca 1954 r., ss. 57–59; APB 33/VII/71, List przewodniczącego CKR do KW PZPR w Białymstoku z dn. 16 czerwca 1954 r., ss. 48–49.

¹⁷⁶ APB, 33/I/4, Członkowie i zastępcy Komisji Rewizyjnej KW PZPR w Białymstoku, s. 161.

Konferencji PZPR w Białymstoku. W sprawozdaniu podkreśliła, że w okresie sprawozdawczym w KW PZPR w Białymstoku, poza wydziałami propagandy i oświaty, nastąpiło usprawnienie załatwiania skarg i zażaleń. Jedynie w dwóch wymienionych wydziałach nie wprowadzono ewidencji przekazywanych z Biura Listów spraw. W dezyderacie owym podkreślono, że nadal wiele spraw było załatwianych „bezduślnie” i „mechanicznie”. Komisja stwierdziła, że w niektórych wydziałach KW PZPR w Białymstoku poufne dokumenty były przechowywane w otwartych, niezabezpieczonych szafach. Pozytywnie natomiast ocenione zostało dysponowanie legitymacjami partyjnymi, których ewidencję prowadzono „na bieżąco”. Komisja zauważyła także niewielką poprawę w terminowości opłacania składek partyjnych. Nadal jednak ściągальność składek partyjnych stanowiła problem nie do rozwiązania. Zdarzały się bowiem w województwie białostockim przypadki kilkuletnich zaległości w opłacaniu składek, zaś niektóre komitety powiatowe partii nie przysyłały do KW PZPR miesięcznych sprawozdań z realizacji składek lub – jak stwierdziła komisja – przysyłały sprawozdania sporządzone „na oko”. Komisja Rewizyjna przedstawiła także realizację budżetu KW PZPR oraz stan inwestycji PZPR w województwie. We wnioskach ustępująca komisja sugerowała, by w przyszłości Komisja Rewizyjna KW PZPR pracowała systematycznie, zgodnie z planem, zaś informacje o zauważonych brakach w pracy natychmiast przekazywała KW PZPR w Białymstoku. Podkreślała także konieczność ścisłej współpracy z terenowymi komisjami rewizyjnymi. Komisja Rewizyjna KW PZPR w Białymstoku nakazała władzom wojewódzkim partii „wzmóc pracę nad przestrzeganiem dyscypliny finansowo-budżetowej” oraz „udoskonalić system kontroli wewnątrzpartyjnej”. W ocenie końcowej stwierdziła jednakże „należyte” prowadzenie gospodarki finansowej KW i zaproponowała V Konferencji Wojewódzkiej udzielenie absolutorium ustępującemu Komitetowi Wojewódzkiemu¹⁷⁷.

Na V Konferencji Wojewódzkiej PZPR, w styczniu 1956 r., wybrano Komisję Rewizyjną, na czele której po raz trzeci stanął Stefan Artymowicz¹⁷⁸. Komisja ta pracowała do kolejnej, VI Wojewódzkiej Konferencji PZPR, która odbyła się w grudniu 1956 r. W tym okresie, podczas ośmiu kontroli, sprawdzono tryb załatwiania skarg i zażaleń wpływających do komitetu wojewódzkiego, sposób załatwiania spraw rozpatrywanych przez WKKP oraz działalność finansowo-gospodarczą KW PZPR w Białymstoku. Ponadto udało się zorganizować dwie narady „instrukcyjno-informacyjne” z przewodniczącymi powiatowych komisji rewizyjnych. W sprawozdaniu przedstawionym w trakcie VI Wojewódzkiej Konferencji PZPR komisja zmuszona była złożyć wyjaśnienie, że kontrole dokonywane były „jednoosobowo”, a mimo tego i tak nie zrealizowano zaplanowanych „rewizji”.

¹⁷⁷ APB, sygn. 33/I/5, Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej KW PZPR w Białymstoku za okres od IV Konferencji Wojewódzkiej do V Konferencji Wojewódzkiej, ss. 256–265.

¹⁷⁸ APB, sygn. 33/I/5, Protokół Komisji Skrutacyjnej z V Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej w Białymstoku odbytej w dniach 7–8 stycznia 1956 r., ss. 323–324.

Komisja jak zwykle odnotowała pewne pozytywne tendencje, a więc zauważyła na przykład poprawę trybu załatwiania skarg i zażaleń wpływających do KW PZPR. Stwierdziła także, że stan legitymacji partyjnych odpowiadał zapisom w rejestrze. Krytycznie zaś oceniła działalność WKKP. Zaakcentowała fakt, że „nieraz lekkomyślnie i bezpodstawnie” wyrzucano z partii na skutek fałszywych i niesprawdzonych zarzutów. W trakcie kontroli przeanalizowano realizację preliminarza budżetowego KW PZPR oraz systematyczność płacenia składek partyjnych. Komisja musiała w podsumowaniu wyrazić tym razem pogląd, że komitet wojewódzki i komitety powiatowe partii nie prowadziły „jakiegokolwiek pracy organizacyjnej” zmierzającej do poprawy stanu opłacania składek partyjnych. Komisja Rewizyjna, jak to było w zwyczaju, oceniła jednak, że gospodarka finansowa KW PZPR „nie nasuwa zastrzeżeń”, wzrosło bowiem „poczucie odpowiedzialności za przestrzeganie dyscypliny finansowej” oraz za właściwe funkcjonowanie aparatu finansowo-gospodarczego partii. We wnioskach końcowych komisja nakazała przestrzeganie i umacnianie dyscypliny finansowo-budżetowej, udoskonalanie kontroli wewnątrzpartyjnej oraz likwidację „zbędnych” wydatków. Jednocześnie zaproponowała poszerzenie składu nowej Komisji Rewizyjnej KW PZPR do 9 członków i 3 zastępców. Zalecono również, by członkami komisji zostawali nie tylko aktywni działacze partyjni, lecz przede wszystkim ludzie posiadający doświadczenie w pracy „administracyjno-gospodarczej”. Ponadto komisja wysunęła sugestię, aby w nowym statucie partii sprecyzowano i poszerzono uprawnienia komisji rewizyjnych. Ostatecznie zaproponowano udzielenie absolutorium ustępującemu komitetowi wojewódzkiemu partii¹⁷⁹.

Zgodnie z sugestiami ustępującej Komisji Rewizyjnej powiększono skład nowej, powołanej w trakcie konferencji komisji. Po raz czwarty jej przewodniczącym został Stefan Artymowicz¹⁸⁰.

Komisja Rewizyjna KW PZPR była organem, który teoretycznie miał spełniać ważną funkcję nadzorowania prawidłowego działania wojewódzkiej organizacji partyjnej, a zwłaszcza jej działalności gospodarczo-finansowej. Poważnym ograniczeniem w rzetelnym wypełnianiu przez nią tego ogólnego zadania była niewspółmierność znaczenia organu kontrolującego i kontrolowanego. Zwróćmy uwagę na to, że komisja składała się z osób powiązanych różnymi nićmi zależności z KW, które pełniły tę funkcję społecznie, najczęściej jedną kadencję (poza nielicznymi wyjątkami). Organ ten miał kontrolować najważniejszą wła-

¹⁷⁹ APB, sygn. 33/I/6, Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej KW PZPR w Białymstoku za okres od V Konferencji Wojewódzkiej do VI Konferencji Wojewódzkiej PZPR w Białymstoku obradującej w dniach 15–16 grudnia 1956 r., ss. 130–141.

¹⁸⁰ APB, sygn. 33/I/6, Protokół Komisji Skrutacyjnej Konferencji Wojewódzkiej w Białymstoku w dniach 15 i 16 grudnia 1956 r., ss. 162–163. Wniosek o zwiększenie liczby komisji rewizyjnej, chociaż wykraczał poza limit określony w Statucie PZPR, został podczas VI Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej zrealizowany z nadwyżką – wybrano 11 członków i 5 zastępców członków komisji (Aneks 8).

dzę wojewódzką, a ściślej jej aparat wykonawczy. Można zatem przypuszczać, że rutynowe działania komisji prowadzone były na zlecenie i zapotrzebowanie Egzekutywy KW PZPR i CKR, a czasami także – chociaż w mniejszym stopniu – na „zasadzie intuicji” i własnej inicjatywy jej członków.

Komisje Rewizyjne prowadziły kontrole coraz szerszego zakresu spraw. Formalną podstawą tych zmian były zwłaszcza zmiany w *Statucie PZPR* przyjętym na II Zjeździe w 1954 r. W pierwszym roku działania KW PZPR w Białymstoku kontroli poddano jedynie realizację budżetu i rachunkowość komitetu wojewódzkiego partii (w tym PPR). W następnych latach wprowadzono m.in. kontrolę stanu legitymacji partyjnych, zabezpieczenia poufnych dokumentów, sposobu rozpatrywania skarg i zażaleń kierowanych do komitetów partyjnych. W ostatnich latach omawianego okresu Komisja Rewizyjna KW PZPR w Białymstoku prowadziła wspólne kontrole z powiatowymi komisjami rewizyjnymi oraz organizowała narady z przewodniczącymi tych komisji. Systematycznie, wprost lawinowo rosła ilość kontroli, zaś praca komisji przyjmowała coraz bardziej planowy i sformalizowany (biurokratyczny) charakter.

Praktyczne znaczenie Komisji Rewizyjnej KW PZPR i wyników jej działania – co powinno się tu podkreślić – było w rzeczywistości niewielkie. Praca komisji pozwalała stwarzać pozory kolegiałości oraz udziału swoiście rozumianego „czynnika społecznego” w nadzorowaniu działania wojewódzkich władz partyjnych. Obiektami i potencjalnymi „ofiarami” prowadzonych kontroli byli najczęściej niedouczeni, nieprzygotowani rachmistrze komitetów powiatowych, którzy popełniali „nadużycia” lub po prostu nie radzili sobie z wymogami rozbudowanej biurokracji i rachunkowości partyjnej.

Praca komisji rewizyjnych i zakres prowadzonych przez nie kontroli były ponadto zależne od aktualnych tendencji w partii i bieżących nastrojów społecznych. Stałym problemem, z którym borykano się w skali całego kraju i w skali partii, była kwestia „właściwego” gospodarowania i oszczędzania – stale kontrolowano więc właściwe (oszczędne) wykorzystywanie otrzymywanych środków. Problemem, z którym nigdy się nie uporano, była słaba ściągalność składek partyjnych – temat ten kontrolowano więc stale i, dodajmy, bez wyraźnych rezultatów. W 1956 r., w okresie narastającej „odwilży”, Komisja Rewizyjna po raz pierwszy w swej historii skontrolowała styl i wyniki działalności WKKP.

Sprawozdania Komisji Rewizyjnej przedstawiane na wojewódzkich konferencjach partyjnych utrzymywane były w podobnym tonie i nie wносиły nazbyt istotnych uwag i wniosków do dalszej pracy komitetu i jego urzędników. Po wyliczeniu stwierdzonych podczas kontroli błędów, zaniedbań i innych uchybień, po wskazaniu braku poprawy lub poprawy stanu rzeczy, po udzieleniu wskazówek typu: „w dalszej działalności należy...”, komisja tak czy owak pozytywnie opiniowała pracę KW w okresie sprawozdawczym. Praca Komisji Rewizyjnej oraz sprawozdania z jej działalności były więc jeszcze jednym elementem rytuału mającego pozorować znaczenie statutowej, społecznej kontroli

działania wojewódzkich władz partyjnych – głównie w dziedzinie finansowo-gospodarczej.

Cechą organizacyjną Komisji Rewizyjnej były stale dokonywane zmiany jej kolejnych składów – poza przewodniczącym, który pełnił tę funkcję nieprzerwanie od 1953 r. W końcu 1956 r. na VI Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej po raz pierwszy zwrócono uwagę na konieczność zwiększenia liczby członków komisji oraz branie pod uwagę ich doświadczenia w pracy „administracyjno-gospodarczej”. Wcześniej nie przywiązywano do tego uwagi. Zapewne zmiana sytuacji w kraju i w partii rozbudziła przekonanie, iż nadszedł czas, w którym Komisja Rewizyjna będzie mogła autentycznie wypełniać swoje zadania. Wydaje się jednak, że nadzieja na zmiany – bez reformy istoty systemu działania partii i jej instancji wojewódzkiej – była płonna. Podobnie zresztą jak w przypadku zmian w składzie plenum i Egzekutywy KW, które były w gruncie rzeczy pozorne, również poszerzenie liczebności Komisji Rewizyjnej – bez zasadniczej zmiany zasad jej działania – miało charakter kosmetyczny. Z odległej perspektywy wydaje się również, że niezmiennosc na stanowisku przewodniczącego Komisji Rewizyjnej – dobrego w 1953 r., jak i po Październiku '56, nie była przejawem zmian, a raczej tendencji zachowawczych w białostockiej organizacji partyjnej.

5. Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej

Kierownictwo PPR, a później także PZPR, kładło duży nacisk na rozwój liczebny szeregów partyjnych. Władze PPR zdawały sobie sprawę z tego, że w masie nowych kandydatów i członków do partii przenikał także „*element niepewny i niepożądaný*”, i to zarówno ze względów ideologicznych, jak i etycznych. Istniała więc konieczność powołania organu, który spełniałby rolę sita selekcyjnego, a mówiąc ściślej – funkcję sądu partyjnego. Zadanie to wykonywały – powołane uchwałą KC PPR w kwietniu 1945 r. – Centralna Komisja Kontroli Partyjnej oraz wojewódzkie komisje kontroli partyjnej. Zadaniem tych komisji było strzeżenie „*czystości partii*” oraz rozpatrywanie spraw o „*antypartyjne postępowanie*”. W CKKP badaniem tych problemów zajmowało się pięciu aktywistów, a w WKKP – trzech. CKKP działała pod kierunkiem KC PPR, zaś WKKP podlegały CKKP¹⁸¹. Od 1947 r. skład WKKP rozszerzono do 11 osób: przewodniczącego, dwóch członków etatowych oraz ośmiu członków nieetatowych. Przewodniczący WKKP wyznaczał trzyosobowe zespoły orzekające, którym przekazywał sprawy do rozpatrzenia. Trzej nieetatowi referenci zbierali materiały i prowadzili dochodzenia. Przy komitetach miejskich, powiatowych i dzielnicowych działał

¹⁸¹ AAN, sygn. 295/VII/5, Uchwała KC PPR z dnia 2 kwietnia 1945 r. – powołanie Centralnej i Wojewódzkich Komisji Kontroli Partyjnych, s. 4.

pełnomocnicy, którzy pod kierunkiem członków WKKP prowadzili dochodzenia w poszczególnych sprawach. Raz w miesiącu organizowano odprawę pełnomocników. Skład WKKP ustalała w porozumieniu z przewodniczącym egzekutywa KW PPR. Ostatecznie skład WKKP zatwierdzało Prezydium CKKP¹⁸².

Po zjednoczeniu PPR i PPS zadania komisji kontroli partyjnych były wciąż aktualne. W skład CKKP wybranej przez Kongres Zjednoczeniowy weszło 35 osób¹⁸³. Statut PZPR następująco określał kompetencje CKKP: „a) czuwa nad czystością szeregów partyjnych i obliczem ideologicznym członków partii; b) pociąga do odpowiedzialności partyjnej członków partii, którzy łamią dyscyplinę partyjną lub naruszają zasady etyki partyjnej; c) powołuje w porozumieniu z Komitetami Wojewódzkimi Wojewódzkie Komisje Kontroli Partyjnej, a w razie potrzeby Powiatowe Komisje Kontroli Partyjnej. Wojewódzkie Komisje Kontroli Partyjnej ściśle współpracują z Komitetami Wojewódzkimi, organizacyjnie zaś podlegają Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej. Centralna Komisja Kontroli Partyjnej pracuje pod kierownictwem Komitetu Centralnego”¹⁸⁴.

Przyjmowanie przez PZPR charakteru partii masowej podnosiło rangę problemów podejmowanych przez komisje kontroli partyjnej. Wyrazem tego były Wytyczne KC PZPR dla pracy Komisji Kontroli Partyjnej z września 1950 r. Stwierdzano w nich, że „KKP w pracy dochodzeniowej musi stawiać sobie za zadanie cele wychowawcze zarówno w stosunku do poszczególnego członka partii, jak i w stosunku do podstawowej organizacji partyjnej”¹⁸⁵. Jednym z ważniejszych zadań komisji miała być praca „dochodzeniowo-personalna”, ściśle związana „z walką o czystość ideologiczną

¹⁸² AAN, sygn.295/VII/5, Uchwała Sekretariatu KC PPR Nr 32 o rozbudowie Kontroli Komisji Partyjnej z dnia 26 czerwca 1947 r.

¹⁸³ PZPR. Zjazd..., s. 71 i n. Przewodniczącym CKKP był do kwietnia 1949 r. Wacław Lewikowski, a następnie gen. Franciszek Jóźwiak. W okresie między I a II Zjazdem PZPR z CKKP odwołano lub usunięto 4 osoby, a 3 osoby wybrano dodatkowo. Na II Zjeździe PZPR wybrano CKKP w składzie 31-osobowym. Jej przewodniczącym do 24 stycznia 1955 r. (III Plenum KC) był F. Jóźwiak, a następnie Roman Nowak (od VII Plenum KC – 28 lipca 1956). Między II a III Zjazdem 3 członków CKKP zmarło, a 1 wyjechał do ZSRR, 5 osób dokooptowano.

¹⁸⁴ Deklaracja ideowa PZPR. Statut..., pkt 31, s. 72 i n. Statut uchwalony na II Zjeździe PZPR rozszerzał zakres kompetencji CKKP oraz wyraźnie określał podporządkowanie WKKP wyłącznie CKKP: „a) Czuwa nad czystością szeregów partyjnych, kontroluje przestrzeganie dyscypliny partyjnej przez członków partii i kandydatów, pociąga do odpowiedzialności winnych naruszenia zasad programowych i statutu partii, dyscypliny partyjnej i państwowej oraz etyki partyjnej (oszukiwanie partii, nieuczciwość i nieszczerłość wobec partii, tłumienie krytyki, oszczerstwo, biurokracizm, niemoralny tryb życia itp.); b) rozpatruje odwołania od uchwał terenowych władz partyjnych w sprawie wydalenia z partii i innych kar partyjnych; c) powołuje wojewódzkie komisje kontroli partyjnej, a w razie potrzeby, za zgodą KC, powiatowe komisje kontroli partyjnej. Wojewódzkie komisje kontroli partyjnej działają pod kierownictwem Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej”. Por.: Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony..., pkt 34, s. 72 i n.

¹⁸⁵ Z wytycznych KC PZPR dla pracy Komisji Kontroli Partyjnej z września 1950 r., [w:] O budownictwie partyjnym..., s. 395.

szeregów partyjnych, walką z elementami obcymi i wrogimi, walką z naruszcicielami statutu partyjnego i dyscypliny partyjnej, z bezkompromisową walką z wszelkimi objawami, hamującymi normalny rozwój naszych organizacji partyjnych”¹⁸⁶.

Działania całej partii, poszczególnych komitetów wojewódzkich, a także komisji kontroli partyjnej miały w gruncie rzeczy na celu poprawę stanu samej partii, a w efekcie – wzmacnianie podstawowego ogniwa i instrumentu „władzy ludowej”¹⁸⁷. Tak więc w sferze zainteresowania WKKP znalazł się całokształt działania partii oraz ogół jej członków (z punktu widzenia zgodności z obliczem i kierunkiem ideologicznym, czystości szeregów partyjnych, dyscypliny i etyki partyjnej itd.). Z biegiem czasu zmieniały się preferowane kierunki i obszary szczególnego zainteresowania komisji kontroli partyjnej. Na przykład w okresie akcji scaleniowej oraz bezpośrednio po niej (po II, III i IV Plenum KC PZPR¹⁸⁸) kierunkiem priorytetowym stała się praca nad „czystością” szeregów partyjnych. Stałym przedmiotem postępowania były przypadki działania członków partii niezgodnego z aktualnymi zadaniami gospodarczymi (np. rozbudowa spółdzielczości, oszczędne gospodarowanie). Stale pracowano nad ideowo-moralną stroną postępowania działaczy partii. Uchwały komisji kontroli partyjnej – piętnujące najczęściej spotykane przewinienia partyjne, takie jak: „dygnitarstwo, klikowość”, pijaństwo – podawano do wiadomości podstawowej organizacji partyjnej oraz środowiska partyjnego, w którym to wydarzenie miało miejsce. Członkowie partii ukarani upomnieniem mogli się ubiegać w wyższej instancji o zatarcie kary po roku, ukarani zaś naganami – po upływie 3 lat od daty podjęcia uchwały o karze. Wykluczeni z partii mogli korzystać z prawa odwołania się do wyższej instancji w ciągu trzech miesięcy od daty zatwierdzenia uchwały podstawowej organizacji partyjnej. Po upływie terminu odwołania wykluczeni mogli ponownie ubiegać się o zezwolenie na przyjęcie do partii. Nie dotyczyło to osób wydalonych za obcość klasową, ideologiczną i wrogą działalność. Komisja kontroli partyjnej, stwierdzając uchybienia w wykonywaniu uchwał, musiała powiadomić o tym komitet lub właściwy wydział. Nie mogła zatem załatwiać tych spraw sama, by nie zastępować instancji partyjnych¹⁸⁹.

WKKP w Białymstoku powstała na początku marca 1949 r. na podstawie uchwały Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku¹⁹⁰. Miesiąc później skład WKKP

¹⁸⁶ Tamże, s. 396.

¹⁸⁷ Szeroko o różnych aspektach tej działalności (*Komitet pracujący nad samą PZPR*) mającej na celu poprawę stanu partii, m.in.: *Komitet wojewódzki ogniwem...*, s. 103 i n.

¹⁸⁸ II Plenum KC poświęcone było wynikom akcji scaleniowej i zadaniu ideologicznego i organizacyjnego wzmocnienia partii, III Plenum KC – walce partii o czujność rewalucyjną, a IV Plenum KC – zadaniom partii o nowe kadry i zadaniom CKKP.

¹⁸⁹ Z wytycznych KC PZPR dla pracy Komisji Kontroli Partyjnej..., s. 396.

¹⁹⁰ APB, sygn. 33/XVI/2, List I sekretarza KW PZPR w Białymstoku, M. Tureńca, do CKKP z dnia 7 marca 1949 r., s. 81.

w Białymstoku zatwierdziła CKKP¹⁹¹. Pierwszym przewodniczącym WKKP przy KW PZPR w Białymstoku był Arkadiusz Łaszewicz¹⁹². W początkowym okresie działania WKKP w Białymstoku nie do końca klarowna była pozycja przewodniczącego komisji w kierownictwie KW. Na tym tle doszło nawet do konfliktu, w którym jedną ze stron był I sekretarz KW – Tureniec. Chodziło o to, czy przewodniczący WKKP – nie będący członkiem Egzekutywy KW – powinien stale uczestniczyć w jej obradach¹⁹³. To „niedopatrzenie” niebawem naprawiono: od I Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej (11–12 czerwca 1949 r.) przewodniczący WKKP stale, „z klucza” byli już członkami Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku¹⁹⁴.

W komisji, poza składem etatowym, pracowało także siedmiu członków nieetatowych, którzy uczestniczyli jedynie w rozpatrywaniu spraw. Troje z nich było pracownikami politycznymi KW PZPR¹⁹⁵. Liczba członków nieetatowych stale zmieniała się, np. w połowie listopada 1949 r. spoza grona pracowników KW w WKKP znajdowały się już tylko dwie osoby¹⁹⁶. Wydaje się, że w kształtowaniu składu osobowego WKKP dała o sobie znać tendencja do budowania jej w oparciu o sprawdzonych i pewnych działaczy partyjnych – najlepiej z grona pracowników aparatu partyjnego.

W kolejnych latach zmianom ulegały zarówno struktura, jak i skład osobowy WKKP. Dokumentowanie, a nawet dokładne datowanie zmian na stanowisku przewodniczącego komisji jest dziś wielce utrudnione z powodu szczątkowego stanu akt WKKP. Pod koniec 1949 r. nowym przewodniczącym WKKP został W. Machina. We wrześniu 1950 r. w komisji pracowało 9 osób, w tym 3 członkowie nieetatowi¹⁹⁷. Na początku października 1950 r. WKKP w Białymstoku dysponowała następującymi etatami: przewodniczącego, zastępcy przewodni-

¹⁹¹ APB, sygn. 33/XVI/7, List Przewodniczącego CKKP do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku, M. Tureńca z dnia 16 kwietnia 1949 r., s. 13.

¹⁹² APB, sygn. 33/XVI/2, Lista pracowników Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej etatowych przy KW PZPR w Białymstoku, s. 83.

¹⁹³ APB, sygn. 33/XVI/2, Sprawozdanie Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej w Białymstoku za miesiąc maj 1949 r., s. 103.

¹⁹⁴ Dodajmy, że Łaszewicz nie był nawet członkiem pierwszego, tymczasowego składu KW PZPR w Białymstoku. Podobna sytuacja istniała do pewnego czasu również w przypadku pierwszego przewodniczącego CKKP, Lewikowskiego, który był „tylko” członkiem KC PZPR. Jednak kolejny przewodniczący CKKP, Jóźwiak, już od Kongresu Zjednoczeniowego był członkiem BP KC PZPR. Por.: *PZPR. Zjazdy...*, s. 61 i n.

¹⁹⁵ APB, sygn. 33/XVI/2, Lista pracowników Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej nieetatowych przy KW PZPR w Białymstoku, s. 84.

¹⁹⁶ APB, sygn. 33/XVI/2, Informacja o stanie obecnym WKKP dla I sekretarza KW PZPR tow. Farugi [16 listopada 1949 r.], s. 120.

¹⁹⁷ APB, sygn. 33/XVI/7, Wykaz członków i pracowników WKKP w Białymstoku, s. 37.

czącego, trzech członków, referenta i sekretarki-maszynistki¹⁹⁸. Z przytoczonych danych wynika, że w ciągu roku znacznie zmniejszono liczbę pracowników nieetatowych WKKP w Białymstoku. Sytuacja ta nie zmieniła się do końca 1955 r. Wówczas to, oprócz trzech nieetatowych członków, w WKKP pracowali: przewodniczący i wiceprzewodniczący, trzech członków, pięciu instruktorów, jeden referent kancelarii i jedna maszynistka¹⁹⁹. W tym czasie, w 1951 r., nowym przewodniczącym WKKP w Białymstoku został Anatol Rubicki, a w 1954 r. zastąpił go Józef Ziółkowski.

Usprawnieniu pracy WKKP miało służyć powołanie pełnomocników komisji, którzy prowadzili dochodzenia w terenie pod kierunkiem WKKP. W województwie białostockim zamierzano powołać pełnomocników przy komitetach powiatowych i Komitecie Miejskim PZPR w Białymstoku. Wysokie wymagania wobec kandydatów powodowały, że istniały problemy z ich typowaniem. W pierwszej kolejności, pod koniec października 1949 r., kandydatów na pełnomocników wyznaczyły komitety powiatowe w Łomży, Wysokiem Mazowieckiem, Białymstoku, Augustowie, Grajewie, Bielsku Podlaskim, Suwałkach i Sokółce²⁰⁰, kilka miesięcy później także w Gołdapi. Na posiedzeniu WKKP, które odbyło się 3 marca 1950 r., nie zatwierdzono jednakże kandydatów z KP PZPR w Grajewie, Gołdapi, Łomży i KM PZPR w Białymstoku. Sprawę kandydata z Wysokiego Mazowieckiego postanowiono rozpatrzyć później²⁰¹.

W 1951 r. Sekretariat Biura Politycznego PZPR podjął uchwałę o tworzeniu powiatowych komisji kontroli partyjnych. Zamierzano je powołać jedynie w powiatach „najbardziej do tego dojrzałych”²⁰². Chodziło zapewne o te komitety powiatowe PZPR, które dysponowały odpowiednimi kadrami. Na początku października 1951 r. WKKP w Białymstoku, w porozumieniu z I sekretarzem KW, Wojciechowskim, zaproponowała utworzenie powiatowych komisji kontroli partyjnych w Białymstoku oraz w powiatach: Białystok, Bielsk Podlaski, Ełk i Suwałki²⁰³.

Pracę w WKKP prowadzono według miesięcznych, a od trzeciego kwartału 1950 r. miesięcznych i kwartalnych planów pracy. Komisja zajmowała się m.in.

¹⁹⁸ APB, sygn. 33/XVI/7, List Wydziału Ogólno-Administracyjnego KW PZPR w Białymstoku do WKKP z dnia 2 października 1950 r.

¹⁹⁹ APB, sygn. 33/XVI/9, Sprawozdanie WKKP w Białymstoku za okres od III Plenum KC do października 1955 r., s. 108.

²⁰⁰ APB, sygn. 33/XVI/2, Informacja o stanie obecnym WKKP dla I sekretarza KW PZPR tow. Farugi [16 listopada 1949 r.], s. 120; APB, sygn. 33/XVI/1, Protokół z posiedzenia WKKP odbytego w dniu 3 marca 1950 r., s. 3.

²⁰¹ APB, sygn. 33/XVI/1, Protokół z posiedzenia WKKP odbytego w dniu 3 marca 1950 r., s. 3.

²⁰² APB, sygn. 33/XVI/7, Telefonogram CKKP do KW PZPR w Białymstoku z dnia 29 września 1951 r., s. 50.

²⁰³ APB, sygn. 33/XVI/7, List WKKP do CKKP z dnia 4 października 1951 r., s. 51.

sprawami personalno-dyscyplinarnymi, kontrolą składu socjalnego organizacji partyjnej, zagadnieniami prawidłowości przyjmowania i wykluczania z partii oraz pracy komitetów powiatowych i miejskich. Kontrola pracy terenowych komitetów partyjnych obejmowała m.in. sprawdzanie wykonania uchwał KC PZPR, sposobu załatwiania spraw, systemu pomocy udzielanej przez komitety powiatowe komitetom gminnym, obsady stanowisk nomenklaturowych w powiatach oraz organizacji i przebiegu szkoleń partyjnych. WKKP lustrowała także pracę POP w wybranych PGR-ach, zakładach przemysłowych i instytucjach. Od czwartego kwartału 1952 r. w kwartalnych planach pracy WKKP w Białymstoku szczegółowo rozpisywano zagadnienia do kontroli wybranych jednostek. Przy ocenianiu pracy POP w PGR-ach skupiano się m.in. na następujących zagadnieniach: „walka organizacji partyjnej o socjalistyczną dyscyplinę pracy, walka z marnotrawstwem i szkodnictwem gospodarczym, opieka nad pracą POP, walka o czystość szeregów partyjnych, troska o warunki bytowe robotników PGR, walka członków partii o socjalistyczny stosunek do własności społecznej”²⁰⁴. Kontrola komitetów gminnych obejmowała głównie następujące tematy: „postawa członków KG w realizacji uchwał partyjnych, praca KG z POP, praca KG z bezpartyjnymi, kierowanie organizacjami masowymi, postawa członka partii w dziele pozyskania nowych kandydatów”²⁰⁵.

Od trzeciego kwartału 1954 r. kwortalne plany pracy WKKP zawierały ponadto zagadnienia rozpisane na poszczególne miesiące. Przewidywały one kontrolę organizacji partyjnych przy zakładach pracy, PGR-ach, nie uwzględniały zaś inspekcji komitetów terenowych partii.

Miesięczne plany pracy zawierały precyzyjny wykaz instytucji, które planowano skontrolować, oraz nazwisko pracownika WKKP odpowiedzialnego za inspekcję.

Sprawę podziału pracy między członkami WKKP w Białymstoku ustalono w pierwszym kwartale 1950 r. na posiedzeniu komisji. Przyjęto wówczas zasadę, zgodnie z którą każdy członek WKKP odpowiadał za kontrolę instytucji w przydzielonym powiecie. Jedynie w Białymstoku zastosowano podział branżowy²⁰⁶. W kolejnych latach pracę w Białymstoku przydzielano jednemu z członków WKKP²⁰⁷.

Istotnym zadaniem WKKP było prowadzenie spraw personalno-dochodzeniowych. Zadanie to spoczywało na trzyosobowych zespołach orzekających wyznaczonych przez przewodniczącego WKKP. W latach 1952–1953 w WKKP w Bia-

²⁰⁴ APB, sygn. 33/XVI/2, Plan pracy WKKP na IV kwartał 1952 r., [kontrola pracy POP w Zespole PGR Nory, pow. Olecko], s. 27.

²⁰⁵ APB, sygn. 33/XVI/2, Plan pracy WKKP na I kwartał 1953 r., s. 30.

²⁰⁶ APB, sygn. 33/XVI/1, Protokół z posiedzenia WKKP odbytego w dniu 3 marca 1950 r., ss. 3–4.

²⁰⁷ APB, sygn. 33/XVI/9, Sprawozdanie WKKP w Białymstoku za okres od III Plenum KC do października 1955 r., s. 108.

łymstoku pracowały trzy zespoły orzekające, które podczas dwunastu posiedzeń w ciągu jednego kwartału rozpatrywały od około 240 do 300 spraw. Pod koniec omawianego okresu, zapewne w następstwie złagodzenia polityki kadrowej, zmniejszeniu uległa liczba posiedzeń zespołów orzekających. W pierwszym kwartale 1956 r. odbyło się więc zaledwie siedem posiedzeń, zaś w czwartym kwartale sześć posiedzeń zespołów orzekających.

W latach 1948–1956 zmieniał się także sposób pracy zespołów orzekających. W okresie największego nasilenia „walki o czystość szeregów partyjnych”, do końca 1954 r., na jedno posiedzenie zespołu zapraszano około 25–30 osób. W skutek tego panował „pośpiech i zdenerwowanie”, zaś podejmowane uchwały – jak później oceniano – nie zawsze były słuszne. Od stycznia 1955 r., już po III Plenum KC PZPR, na posiedzenie zespołu zapraszano do 12 osób umawianych na konkretne godziny. W efekcie uporządkowano pracę zespołów i zlikwidowano kolejki w kancelarii WKKP. Po III Plenum odstąpiono także od „prokuratorskich” metod prowadzenia dochodzeń i stosowania podchwytliwych pytań. Celem pracy WKKP stało się „doszukiwanie się obiektywnej prawdy”, a nie konieczne udowodnienie winy. Większą uwagę zaczęto więc przykładać do zeznań świadków występujących w obronie obwinionego²⁰⁸.

Do WKKP wpływały różne skargi, w tym na „złe życie małżeńskie”, problemy mieszkaniowe, niesłuszne aresztowania itp. Na przykład w wyniku skargi zdemaskowano i osadzono w więzieniu ekipę podatkową, która przywłaszcziała i przepijała pieniądze oraz towary zabrane chłopom²⁰⁹.

Pracownicy komisji kontroli partyjnej rozpatrywali także sprawy o charakterze organizacyjnym. W 1950 r. WKKP wykryła, że członkami komitetów powiatowych w Gołdapi i Kolnie zostali – w sposób oczywisty niezgodnie ze *Statutem PZPR* – kandydaci partii²¹⁰.

Zespoły orzekające rozpatrywały m.in. sprawy o współpracę z „bandami”, „szkodnictwo gospodarcze” i niemoralne postępowanie (najczęściej chodziło o pijaństwo). Kary spotykały nawet pracowników politycznych KW PZPR w Białymstoku. W połowie 1949 r. usunięto z aparatu partyjnego instruktora Wydziału Ekonomicznego KW PZPR w Białymstoku, ponieważ interweniował w Komendzie Wojewódzkiej MO w sprawie aresztowanego kuzyna, którego oskarżono o „współpracę z bandami”²¹¹.

²⁰⁸ Tamże.

²⁰⁹ APB, sygn. 33/XVI/9, Informacja o pracy WKKP w Białymstoku za okres od III Plenum KC do 31 stycznia 1956 r., s. 146.

²¹⁰ APB, sygn. 33/XVI/2, Sprawozdanie WKKP w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1950 r., s. 136.

²¹¹ APB, sygn. 33/XVI/2, Sprawozdanie WKKP w Białymstoku za miesiąc czerwiec 1949 r., s. 106.

Istniały także takie kategorie spraw, które nie kwalifikowały się do rozpatrzenia przez zespoły orzekające. Były to m.in. anonimy, doniesienia i „zatargi rodzinne”. Sprawy te – do III Plenum KC PZPR, na którym krytyce poddano m.in. „połowiczną realizację zasady demokracji wewnątrzpartyjnej” – w porozumieniu z przewodniczącym WKKP lub jego zastępcą były najczęściej odkładane *ad acta*. Od 1955 r. o dalszym biegu spraw wykraczających poza typową działalność zespołów orzekających decydował zespół roboczy składający się z trzech członków komisji. Zespół ten mógł zdecydować o zamknięciu sprawy lub skierowaniu jej do zespołu orzekającego. Wprowadzenie zespołów roboczych biurokratyzowało proces rozpatrywania spraw. Niskie kompetencje, brak doświadczenia członków komisji i zapewne niewyraźna granica między sprawami podlegającymi ocenie a tymi, które jej nie podlegały, powodowały zamieszanie i błędy proceduralne²¹².

WKKP pracowała pod kierunkiem i kontrolą CKKP. Od marca 1949 r. WKKP w Białymstoku przesyłała do CKKP miesięczne sprawozdania ze swych dokonań²¹³. Na posiedzeniach WKKP odbywanych raz w miesiącu omawiano wytyczne CKKP do pracy komisji. Kilka razy w roku w obradach WKKP uczestniczyli członkowie CKKP. Ponadto na posiedzeniach WKKP przedstawiano i zatwierdzano projekty planów działań, dokonywano oceny pracy komisji za ubiegłe miesiące, zatwierdzano także kandydatury pełnomocników powiatowych komisji kontroli partyjnej.

W WKKP w Białymstoku zaniedbano pracę z pełnomocnikami. W 1954 r. WKKP nie miała żadnego pełnomocnika powiatowego. W czwartym kwartale 1954 r. było ich jedynie sześciu²¹⁴. Posiedzenia pełnomocników WKKP, na których składali oni sprawozdania z pracy, odbywały się rzadko i nieregularnie.

Znaczenie działalności WKKP w pracy organizacji partyjnej było niejako potwierdzane przez uczestnictwo przewodniczącego komisji lub jego zastępcy w posiedzeniach Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku. Zakłócenia w tej współpracy wystąpiły jedynie w pierwszej połowie 1949 r., gdy I sekretarzem KW PZPR był Tureniec. Na posiedzenie egzekutywy nie zapraszano wówczas przewodniczącego WKKP – Łaszewicza. W kolejnych latach przedstawiciele WKKP byli już z zasady członkami Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku²¹⁵.

Wzrost liczebności szeregów partyjnych i rosnące zadania związane z „oczyszczaniem partii” oraz zapewnieniem odpowiedniego „oblicza ideologicznego” spowodowały, że stosunkowo szybko w WKKP w Białymstoku realizację zadań

²¹² APB, sygn. 33/XVI/9, Sprawozdanie WKKP w Białymstoku za okres od III Plenum KC do października 1955 r., s. 111.

²¹³ APB, sygn. 33/XVI/7, List CKKP do WKKP z dnia 23 lutego 1949 r., s. 1.

²¹⁴ APB, sygn. 33/XVI/9, Sprawozdanie WKKP w Białymstoku za okres od III Plenum KC do października 1955 r., s. 109.

²¹⁵ APB, sygn. 33/XVI/2, Sprawozdanie WKKP w Białymstoku za maj 1949 r., s. 103.

oparto na pracownikach etatowych. W ciągu omawianego okresu komisja nieprzerwanie zajmowała się sprawami „*personalno-dyscyplinarnymi*”. Był to najbardziej spektakularny zakres działania WKKP. Wyraźny przełom w pracy komisji nastąpił po III Plenum KC PZPR w styczniu 1955 r. Od tego czasu styl i metody pracy „*personalno-dyscyplinarnej*” WKKP miały bardziej, jak to określono, „*humanitarny*” charakter. Planowa działalność komisji w znacznym stopniu odzwierciedlała priorytety wojewódzkiej organizacji partyjnej. Do pierwszej połowy 1954 r. w planach WKKP często poruszano problematykę związaną z rozwojem organizacyjnym partii. Realizowano więc tematy dotyczące pracy komitetów powiatowych, POP, doboru kadr. Od lipca 1954 r. skupiano się przede wszystkim na zagadnieniach gospodarczych. Dominowały kwestie związane z „walką” POP w zakładach pracy o wykonanie planów produkcyjnych, obniżenie kosztów produkcji. Zadania, jakie realizowała WKKP, decydowały o tym, że była ona istotnym składnikiem działalności wojewódzkiej organizacji partyjnej.

*

* *

W 1956 r. w kraju toczyły się zmagania o władzę między zwolennikami zmian i dostosowania władzy do oczekiwań społecznych, umownie nazywanych *Putawianami*, a ich przeciwnikami – *Natolińczykami*. Sytuacja ta znajdowała swoje odbicie również w komitetach wojewódzkich²¹⁶. Organizacja białostocka liczyła najmniej członków i nie odgrywała w tych rozgrywkach większej roli. Tym łatwiej przyszło dotychczasowym władzom KW PZPR w Białymstoku przyjąć „*postawę biernego wyczekiwania*”. Zachowawcze stanowisko kierownictwa partyjnej organizacji wojewódzkiej nie uchroniło go przed atakami i w efekcie przed rezygnacją. Po VIII Plenum KC PZPR, chociaż z wyraźnym opóźnieniem, wojewódzka organizacja partyjna włączyła się do ogólnego nurtu przemian. Ożywcze zmiany, jakie dokonały się zwłaszcza podczas plenum KW PZPR 30–31 października 1956 r., były jednak dość płytkie, a roszady personalne dotyczyły w zasadzie tylko sekretariatu KW: I sekretarza KW – J. Jabłońskiego i sekretarza propagandy – Mariana Książę, którzy utracili stanowiska, oraz kierownika Wydziału Organizacyjnego – M. Kiryluka, który nie wszedł do nowej Egzekutywy, ale pozostał w składzie KW. Pracę stracił też redaktor naczelny „Gazety Białostockiej” – S. Kosicki²¹⁷.

²¹⁶ W. Roszkowski (A. Albert), dz. cyt., s. 235.

²¹⁷ Dalsza droga zawodowa red. S. Kosickiego doprowadziła go do stanowiska zastępcy kierownika Wydziału Propagandy i Agitacji (Propagandy, Prasy i Wydawnictw) KC (1968–1972), prezesa Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (w latach 70-tych) oraz członkostwa w CKKP (1975–1981). Por.: W. Janowski, A. Kocharński, *Informator...*, s. 131 i n.; PZPR. *Zjazdy...*, ss. 190 i 225.

Egzekutywa wybrana 31 października 1956 r. składała się w większości z członków dotychczasowego składu KW oraz dawnej egzekutywy. Nie doszło też do istotniejszych zmian w składzie Egzekutywy KW podczas VI Wojewódzkiej Konferencji (15–17 grudnia 1956 r.). Dominowali w niej działacze aparatu partyjnego z minionego okresu. Sprawą podstawową było to, że skład egzekutywy wciąż kompletowano według wypróbowanego „klucza” – nadal wchodził do niej wszakże sekretarze i niektórzy kierownicy wydziałów KW oraz najważniejsze osobistości z kręgu władz wojewódzkich, wojska i MO.

Znaczne zwiększenie liczby członków KW również nie miało większego znaczenia praktycznego. „Właściwy” dobór delegatów na konferencję wojewódzką, dbałość aparatu partyjnego o stałą, proporcjonalną reprezentację poszczególnych instancji i organizacji partyjnych, odpowiednią liczbę robotników, przedstawicieli chłopów, inteligencji, dużych zakładów pracy, organizacji społecznych – wszystko to powodowało, że rzeczywista moc sprawcza pozostawała w rękach aparatu partyjnego, a zwłaszcza Egzekutywy KW, zaś przede wszystkim w rękach sekretariatu i I sekretarza KW. Analizując skład władz białostockiej organizacji partyjnej w końcu 1956 r., można postawić tezę, że na fali październikowej odnowy nie doszło w niej do głębszych zmian. Zachowane zostały dotychczasowe układy personalne w KW PZPR, co nie dawało większych szans na zmianę stylu pracy.

Rekapitułując – zgodnie z hierarchią oraz zasadami działania partii, określonymi statutem PZPR, najwyższą władzą w województwie była konferencja wojewódzka, a w okresie między konferencjami – komitet wojewódzki. Jednak z uwagi na zakres działalności, poruszaną problematykę i przede wszystkim na stopień wtajemniczenia oraz rzeczywiste, choć nieformalne kompetencje, władzę w województwie sprawowała Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku, a ściślej I sekretarz KW. Konferencje wojewódzkie oraz posiedzenia plenarne komitetu wojewódzkiego, w których uczestniczyli szeregowi członkowie partii – słabo wykształceni w swej masie, wystraszeni lub onieśmieleni rangą posiedzeń – stwarzały pozory „dyktatury proletariatu”. „Wybory” I sekretarza, a w dużej mierze i wojewódzkich władz partyjnych polegały zwykle na prawie jednogłośnym przyjmowaniu proponowanego (zwykle przez przedstawiciela KC PZPR) kandydata lub składu. Wyjątkiem pod tym względem – ze wspomnianymi wyżej zastrzeżeniami – było rozszerzone plenarne posiedzenie KW PZPR w Białymstoku w końcu października 1956 r. oraz VI Konferencja Wojewódzka PZPR w grudniu tego samego roku. Uczestnicy obu zgromadzeń, ośmieleni zmianami zachodzącymi w kraju i w partii, zaatakowali wówczas Egzekutywę KW PZPR w Białymstoku za niewłaściwą politykę „w przełomowych dniach VIII Plenum KC”. W ogólniejszym rozrachunku okazało się jednak, że przysłowiowa para poszła jednak – niestety – w gwizdek. Niebawem wszystko wróciło do partyjnej normy.

Rozdział III

Struktury organizacyjne KW PZPR w Białymstoku

Tworzenie KW PZPR w Białymstoku rozpoczęto w końcu grudnia 1948 r. na gruncie struktur, działaczy i doświadczeń dawnego KW PPR. Jednak już przed formalnym zjednoczeniem podejmowane były działania mające na celu ujednolicenie struktur organizacyjnych PPR i PPS. Obie partie posiadały zresztą podobną organizację wydziałów na szczeblu centralnym – CKW PPS i KC PPR – oraz na szczeblu wojewódzkim¹. Prezentując organizację KW PZPR, warto więc prześledzić wcześniejszy proces tworzenia struktur wydziałowych szczebla wojewódzkiego w PPR, formy i metody jego pracy oraz wykonywane zadania.

Decyzje o tworzeniu nowych, łączeniu i likwidacji wydziałów w KW PPR podejmował KC PPR. Zmiana struktur wydziałowych w komitetach wojewódzkich mogła być początkowo – do II Zjazdu PZPR – dokonywana przez te komitety za zgodą Komitetu Centralnego. Po II Zjeździe kompetencje w tym zakresie posiadał wyłącznie Komitet Centralny².

We wrześniu 1944 r. KC PPR wydał *Instrukcję organizacyjną dla organizacji partyjnych na wyzwolonych terenach Polski*, która określała: „W celu rozwinięcia i usprawnienia pracy partyjnej oraz przebudowy organizacji Obwodowe Komitety Partyjne [później Komitety Wojewódzkie – A.P.] oraz Komitety Miejskie w miastach wojewódzkich

¹ Szerzej m.in.: W. Góra, J. Szczepblewski, *Problemy rozwoju organizacyjnego PZPR w latach 1948–1971*, [w:] *Ruch robotniczy w Polsce...*, s. 258 i n. Także: PPR, PPS, PZPR. *Struktura...*, s. 1 i n.

² „Do prowadzenia bieżącej pracy partyjnej Komitet Wojewódzki wybiera egzekutywę w składzie 11–15 członków, w tym pierwszego sekretarza i 2–4 sekretarzy oraz za zgodą Komitetu powołuje wydziały” (podkr. – A.P.). Por.: *Deklaracja ideowa PZPR. Statut...*, pkt 36, ss. 76–77. II Zjazd PZPR zmienił tryb tworzenia struktur organizacyjnych partii. Komitetowi wojewódzkiemu pozostawiono prawo wybierania egzekutywy w składzie 11–15 członków, w tym 3–5 sekretarzy. „Do pracy nad wprowadzeniem w życie uchwał władz partyjnych w poszczególnych dziedzinach Komitet centralny powołuje jako organy pomocnicze odpowiednie wydziały”. Por.: *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony...*, pkt 32, s. 71.

winny zorganizować wydziały, Komitety Powiatowe, Dzielnicowe. Posiadać instruktorów z najważniejszych zagadnień pracy partyjnej. Na czele Wydziału stać będzie członek danego Komitetu”³. Uznano, że najważniejszymi strukturami, do zorganizowania których należało natychmiast przystąpić, były wydziały: organizacyjny, propagandy i agitacji, „kadrów” (sic!) partyjnych, rolny oraz zawodowy.

Zalecano, by najliczniejsze ze wszystkich były wydziały organizacyjne. Do ich zadań należało kierowanie pracą organizacyjną partii, budowanie organizacji partyjnych w powiatach, miastach, gminach i gromadach, wzmacnianie komitetów partyjnych na wszystkich szczeblach oraz kontrola wypełniania uchwał KC PPR.

Wydziały propagandy organizowały i kierowały propagandą partyjną. Rozumiano przez to udzielanie pomocy podległym komitetom w organizowaniu „propagandy pisemnej i ustnej”, tworzenie grup referentów i propagandystów odpowiedzialnych za masową pracę polityczną, organizowanie bibliotek przy komitetach partyjnych, prowadzenie pracy „kulturalno-masowej w partii”, pomoc członkom partii pracującym w szkolnictwie, w związkach literatów, sprawowanie kontroli nad wypełnianiem uchwał KC PPR dotyczących pracy agitacyjno-propagandowej⁴.

Wydziały kadr powołane były do prowadzenia ewidencji kadr na wszystkich szczeblach organizacji partyjnych oraz doboru i właściwego, odpowiadającego potrzebom partii „rozmiszczenia kadr”. Pracownicy tych wydziałów mieli także prowadzić kursy instruktorskie przy komitetach miejskich i powiatowych oraz krótkoterminowe kursy partyjne przy komitetach obwodowych.

Wydziały rolne zobowiązane zostały do prowadzenia pracy partyjnej na wsi i kontrolowania wykonania uchwał KC dotyczących wsi przez niższe instancje partyjne.

Zadaniem wydziałów zawodowych było organizowanie związków zawodowych, kierowanie pracą członków partii w tych związkach oraz oczywiście i w tym przypadku kontrola wykonania uchwał dotyczących pracy związków zawodowych przez niższe instancje partyjne⁵.

Wydanie *Instrukcji organizacyjnej dla organizacji partyjnych* nie było jeszcze równoznaczne z faktycznym tworzeniem wydziałów w komitetach wojewódzkich. W 1945 r. uchwała Sekretariatu KC PPR powołała Wydział Zawodowy KC i wydziały zawodowe komitetów wojewódzkich PPR⁶. Wydziały zawodowe

³ AAN, sygn. 295/VII/6, Instrukcja organizacyjna dla organizacji partyjnych na wyznaczonych terenach Polski z dn. 10 września 1944 r., ss. 1–3.

⁴ Tamże.

⁵ Tamże, ss. 3–5.

⁶ Wydział Zawodowy (początkowo: Centralny Wydział Zawodowy KC PPR) powołano we wrześniu 1944 r. Organizację wydziału zakończono w lipcu 1945 r. Szerzej: PPR, PPS, PZPR. *Struktura...*, s. 14.

miały pomóc – jak mniemano – w uaktywnieniu pracy związków zawodowych oraz ułatwić realizowanie przewodniej roli partii w (bezpartyjnym z założenia) ruchu zawodowym⁷.

W pierwszym roku działania PPR po wyzwoleniu zadania poszczególnych wydziałów KC polegały przede wszystkim na budowaniu struktur i organizowaniu pracy partyjno-politycznej w terenie. W kolejnych latach charakter pracy wydziałów ulegał zmianom. Dodajmy ponadto, że pierwsza instrukcja była dość ogólnikowa. Mało precyzyjnie określała organizację, skład osobowy, zakresy obowiązków oraz wewnętrzną hierarchię pracowników wydziału.

30 marca 1945 r. KC PPR skierował do komitetów wojewódzkich PPR *Okólnik w sprawie pracy Wydziału Propagandy*. Wskazywano w nim na konieczność podnoszenia poziomu świadomości politycznej coraz większej liczby członków partii. Podkreślono przy tym potrzebę wychowywania nowych agitatorów, propagandystów i referentów politycznych oraz szkolenia członków, którzy będą wysuwani na kierownicze stanowiska. W *Okólniku* wytyczono dwa podstawowe kierunki działalności wydziału: pracę polityczno-wychowawczą i pracę masową. Nakazywano równocześnie, aby wydziały propagandy KW natychmiast przystąpiły do działań, „które by miały za zadanie doprowadzenie do wszystkich członków partii linii politycznej Komitetu Centralnego, które by organizowały systematyczne szkolenie członków Partii w duchu marksizmu-leninizmu”⁸.

Praca polityczno-wychowawcza polegała na ideologicznym doszkącaniu członków partii. W tym celu we wszystkich komórkach organizacyjnych PPR zalecano analizowanie tekstów z „Biblioteczki Pepeerowca”, „Trybuny Wolności”, „Głosu Ludu” i prasy wojewódzkiej⁹. Nakazano organizowanie raz w miesiącu dwudniowego seminarium dla aktywu partyjnego na temat podany przez KC PPR oraz organizowanie przy komitetach wojewódzkich jedno- lub dwutygodniowych kursów partyjnych, kół referentów i kół korespondentów prasowych. Korzystając z wyjazdów „w teren”, organizowano zebrania „miejscowego aktywu”, podczas których wygłaszane były referaty polityczne. Przy komitetach partyjnych miały być tworzone biblioteki marksistowskie, w których porad i instruk-

⁷ AAN, sygn. 295/VII/5, Uchwała Sekretariatu KC PPR o pracy organizacji partyjnych w Komisji Centralnej Związków Zawodowych z dn. 29 czerwca 1945 r., s. 12.

⁸ AAN, sygn. 295/VII/7, *Okólnik w sprawie pracy Wydziału Propagandy* z 30 marca 1945 r. Także: APB, sygn.1/V/5, *Okólnik w sprawie pracy Wydziału Propagandy* z 30 marca 1945 r., s. 26.

⁹ W latach 1945–1948 ukazywało się 9 dzienników PPR-owskich, które miały ponad 40 mutacji. Łączny nakład dzienników partyjnych wzrósł z 199 tys. egz. w roku 1945 do 1303 tys. w 1948 r. Ponadto ukazywały się w tym czasie 3 czasopisma PPR-owskie („Trybuna Wolności”, „Chłopska Droga” i od 1947 r. „Nowe Drogi”) o łącznym nakładzie w 1948 r. 816 tys. egzemplarzy. Szerzej: *Partia w cyfrach...*, s. 72. Dodajmy, że uzupełnieniem własnej prasy partyjnej był dziennik „Wolność” wydawany w Legnicy przez Armię Radziecką, a prenumerowany przez biblioteki szkół partyjnych.

cji powinni udzielać „czynni politycznie towarzysze”. W woj. białostockim istniały 33 takie biblioteki (5,75% ogólnej liczby w kraju), w których zgromadzono, wg stanu w styczniu 1948 r., 5 530 tomów (2,23% ogólnych zasobów bibliotek partyjnych w kraju)¹⁰. Nie były to więc biblioteki zbyt zasobne. Odrębnym zagadnieniem pozostaje ocena wartości zgromadzonej w nich literatury – głównie propagandowej.

Codziennym zadaniem wydziału propagandy było stałe udzielanie pomocy zarządom Związku Walki Młodych, utrzymywanie łączności z „towarzyszami pracującymi w wydziałach oświaty, kultury i sztuki, w Kuratoriach i w Urzędach Informacji i Propagandy przy Urzędach Wojewódzkich i starościńskich”.

Władze PPR kładły wielki nacisk na szkolenie ideologiczne. Zdawały sobie równocześnie sprawę z niewystarczających, miernych wyników szkolenia, którym objęto w skali kraju prawie 150 tys. członków partii.

Tabela 4. Liczba członków PPR objętych wszystkimi formami szkolenia partyjnego w latach 1945–1948

Wyszczególnienie	Szkoły partyjne	Kursy korespondencyjne	Terenowe kursy partyjne	Kursy wspólne z PPS	Kursy krótkoterminowe	Kursy dodatkowe przy szkołach	Koła prelegentów	Ogółem
Ogółem	14 791	6 887	62 765	44 716*	8 181	3 421	6 860	147 788**
Woj. białostockie	340	86	191	416	185	50	135	1 403
% %	2,30	1,25	0,30	0,93	2,26	1,46	1,97	0,95

* – W tej liczbie część osób, które przeszły przez kilka szczebli szkolenia.

** – Tylko członkowie PPR. Dane częściowe.

Źródło: *Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948*, Warszawa 1948, s. 59.

Dane statystyczne o szkoleniu partyjnym w PPR wskazują, że w białostockiej organizacji partyjnej takie szkolenie realizowane było podobnie jak w pozostałych województwach. Napotymano jednak na trudności wynikające – jak się wydaje – z kilku powodów: specyfiki obszaru, w tym słabego zakorzenienia PPR i niechętniej postawy znacznej części ludności do „władzy ludowej”, nikłej liczebności klasy robotniczej, niskiego poziomu przygotowania pracowników aparatu partyjnego itp. W pierwszym kwartale 1948 r. w woj. białostockim – w wojewódzkim i 9 powiatowych kołach prelegentów – działało łącznie 135 osób (2,28%

¹⁰ *Partia w cyfrach...*, s. 65 i n.

ogółu prelegentów w kraju). Wojewódzką szkołę partyjną w Białymstoku w latach 1945–1948 ukończyło 340 absolwentów, w tym 86 kobiet (ok. 25% absolwentów – był to najwyższy odsetek w kraju). W latach 1947–1948 szkoleniem seminaryjnym objęto 185 sekretarzy komitetów powiatowych, gminnych i aktywistów terenowych. W 12 kursach szkolenia wspólnego członków PPR i PPS zorganizowanych w 1948 r. na terenie woj. białostockiego uczestniczyło prawie 700 osób (416 z PPR i 277 z PPS)¹¹. Jako główną niedoskonałość szkolenia wskazywano brak ciągłości, sporadyczność dokształcania, niedostateczną pracę nad sobą absolwentów szkół i kursów partyjnych.

Celem pracy masowej, organizowanej i prowadzonej przez wydział propagandy, było zapoznawanie społeczeństwa z „politycznym obliczem Partii”. W tym celu organizowano odczyty publiczne, eksponowano hasła propagandowe oraz plakaty z cytataми przemówień przywódców partyjnych. W latach 1945–1948 w ramach akcji propagandowej PPR zorganizowała w całym kraju ponad 13,8 tys. akademii i 46,4 tys. wieców z udziałem prawie 11 tys. prelegentów¹². Wydział dbał ponadto o „rozmach pracy Urzędów Wojewódzkich, propagandę, jak i o to, by materiały przez nie wydawane docierały do każdej wsi”¹³.

Pod koniec lipca 1945 r. – w *Instrukcji dla Wydziałów Rolnych KW PPR* – KC PPR podkreślał, że wydziały rolne niedostatecznie kierowały dotąd pracą wiejskich organizacji partyjnych. Potwierdzał również, że: „dotychczasowa praca naszej partii na terenie wsi, a w szczególności po zakończeniu reformy rolnej wykazała, że nie spełniamy należycie zadań, jakie przed nami stoją na wsi”¹⁴. Do wydziałów tych zamierzano skierować najbardziej odpowiedzialnych i wyrobionych „towarzyszy”. Zakładano, że wydziały rolne komitetów wojewódzkich składać się mają z kierownika, jednego lub dwóch instruktorów i pracownika technicznego. Kierownicy wydziałów wchodziłi w skład egzekutywy KW. Ponośli odpowiedzialność za całość pracy wydziału przed KW i Wydziałem Rolnym KC PPR. Wydziały rolne

¹¹ Przeglądając wiele kart bibliotecznych b. Biblioteki KW PZPR i książek wydanych w latach 40-tych, stwierdziłem, że część z nich nie miało ani jednego czytelnika. Na marginesie należy dodać, że po zlikwidowaniu tej biblioteki praktycznie nie zachował się zbiór ówczesnej literatury propagandowej.

¹² *Partia w cyfrach...*, s. 73. Dane te nie obejmują woj. łódzkiego, szczecińskiego i m. Łodzi.

Wyszczególnienie	1945	1946	1947	do 31.08.1948
Liczba akademii	2201	3425	4055	4156
Liczba wieców	7819	14425	17482	6675

Wydaje się, że relatywnie wysoka liczba wieców w 1946 i 1947 r. wynikała z akcji propagandowych prowadzonych w związku z referendum ludowym i wyborami do Sejmu Ustawodawczego.

¹³ APB, sygn.1/V/5, Okólnik w sprawie pracy Wydziału Propagandy z 30 marca 1945 r., s. 26. Także: AAN, sygn. 295/VII/7, Okólnik w sprawie pracy Wydziału Propagandy z 30 marca 1945 r., s. 13.

¹⁴ APB, sygn. 1/VIII/4, Instrukcja dla Wydziałów Rolnych w KW PPR, ss. 117–119.

KW PPR obowiązane były utrzymywać łączność z KC PPR i wysyłać sprawozdania z terenu. Instruktorzy wydziału w razie potrzeby zastępowali kierowników wydziału. Zadaniem instruktorów była pomoc i kontrola pracy powiatowych i gminnych organizacji partyjnych.

Zgodnie z uchwałą Sekretariatu KC PPR z 13 lipca 1946 r. we wszystkich komitetach wojewódzkich polecono zorganizować archiwa. Kierownictwo mieli objąć „odpowiedzialni, zaufani towarzysze”, zatrudnieni na etacie instruktora wydziału propagandy KW. W archiwach zamierzano gromadzić protokoły posiedzeń, uchwały egzekutywy KW, plenum, konferencji partyjnych, materiały wydziałów komitetów wojewódzkich, protokoły posiedzeń komitetów miejskich, powiatowych, dzielnicowych, gminnych i kół terenowych oraz ich wydawnictwa masowe¹⁵. Od maja 1946 r. jeden z instruktorów wydziału propagandy miał się zajmować gromadzeniem materiałów z dziedziny historii partii¹⁶.

Wzrost liczebności PPR spowodował konieczność prowadzenia ewidencji członków i aktywistów partii. W maju 1946 r. KC PPR powołał przy komitetach wojewódzkich PPR wydziały personalne (kadr) w składzie: kierownik, zastępca kierownika, dwóch instruktorów oraz trzech pracowników biurowych. W KW PPR prowadzono ogólną ewidencję wszystkich członków partii oraz specjalną kartotekę wojewódzkiego aktywu partyjnego. Komitety powiatowe i miejskie PPR zobowiązane były przysyłać do wydziałów personalnych akta poszczególnych członków partii. Pod pojęciem „aktywu partyjnego” rozumiano wszystkich członków komitetu wojewódzkiego, komitetów powiatowych i miejskich, sekretarzy komitetów gminnych, sekretarzy partyjnych komitetów fabrycznych, pracowników partyjnych na odpowiedzialnych stanowiskach administracji państwowej, samorządowej, w placówkach gospodarczych, przemyśle oraz członków partii z wyższym i niepełnym wyższym wykształceniem¹⁷. Wydziały personalne sprawdzały, czy kandydaci do partii przyjmowani są zgodnie z zasadami statutowymi.

¹⁵ APB, sygn. 1/VII/11, Uchwała Sekretariatu KC PPR z dn. 13 lipca 1946 r. w sprawie przechowywania dokumentów partyjnych i organizacji archiwum, s. 3.

¹⁶ APB, sygn. 1/VII/11, Uchwała Sekretariatu KC w sprawie utworzenia Wydziału Historii Partii przy KC PPR z dn. 23 maja 1946 r., s. 2. Także: AAN, sygn. 295/VII/5, Uchwała Sekretariatu KC w sprawie utworzenia Wydziału Historii Partii przy KC PPR z dn. 23 maja 1946 r., ss. 71–72.

¹⁷ APB, sygn. 1/V/5, Instrukcja w uzupełnieniu okólnika w sprawie uporządkowania sprawy przynależności partyjnej i oczyszczenia szeregów Partii z elementów niepożądanych, s. 178. Wszyscy oni składali życiorysy w dwóch egzemplarzach. Jeden z egzemplarzy pozostawał w wydziale personalnym, drugi zaś, wraz z kwestionariuszem i rekomendacją dwóch członków partii, przysyłano do KC PPR. KC PPR zwracał szczególną uwagę na tajność wszystkich dokumentów partyjnych. Szerzej o pojęciu „aktyw partyjny” m.in.: A. Kurz, *Spółeczna rola Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, Warszawa 1966, s. 86 i n.; J. Popera, *Rozwój organizacyjny...*, s. 132 i n.

W marcu 1946 r. KC PPR wydał *Okólnik nr 10 w sprawie pracy Partii na odcinku Administracyjno-Samorządowym*. Polecono w nim zorganizowanie przy komitetach wojewódzkich PPR **wydziałów administracyjno-samorządowych**. Na poparcie tej decyzji przywołano specyficzne, wprost militarne argumenty: „*Aparat państwowy i samorządowy winien stać się narzędziem w rękach demokracji w walce z reakcją. Rady Narodowe kontrolujące działalność organów wykonawczych winny odegrać decydującą rolę w walce i oczyszczeniu aparatu państwowego i samorządowego z elementów wrogich i szkodliwych*”¹⁸. Zadaniem wydziałów administracyjno-samorządowych było:

- gromadzenie materiałów dotyczących stanu powiatowych, miejskich i gminnych rad narodowych;
- organizowanie kartotek i ewidencji wszystkich aktywistów pracujących w administracji państwowej i samorządowej;
- powołanie prezydium klubu radnych oraz organizowanie i kontrolowanie pracy radnych;
- organizowanie narad członków PPR zajmujących odpowiedzialne stanowiska w samorządzie i administracji publicznej;
- zbieranie materiałów i opracowywanie wniosków dotyczących zmian zarządzeń lub przesunięć personalnych na stanowiskach w samorządzie i administracji oraz przedstawianie ich na posiedzeniach egzekutyw KW.

Wydziały administracyjno-samorządowe miały „oświecić w prasie partyjnej i samorządowej” pracę organów administracyjno-samorządowych. Oprócz pracowników etatowych do działalności wydziałów mieli być angażowani pracownicy administracji i samorządu. Komitety wojewódzkie PPR obowiązane były informować KC PPR o wynikach pracy wydziału administracyjno-samorządowego w szczegółowych sprawozdaniach miesięcznych.

Pamiętając o instrumentalnym traktowaniu samorządu terytorialnego przez komunistów, należy jednak podkreślić, że formalnie przywiązywano wagę do jego – swoście rozumianego – sprawnego funkcjonowania. Przyczyn niewypełniania przez samorząd terytorialny wszystkich postawionych mu zadań upatrywano zwłaszcza w czynnikach, które dziś nazwalibyśmy obiektywnymi: olbrzymich zniszczeniach wojennych i masowych migracjach, wywołujących zjawisko „płynności finansów samorządowych”. Oceniano z optymizmem, że „w miarę odbudowy gospodarczej kraju samorząd terytorialny będzie w coraz większym stopniu wypełniał nałożone na niego zadania w dziedzinie zaspokajania potrzeb ludności pracującej, stając się jednocześnie szkołą rządzenia dla klasy robotniczej i chłopskiej”¹⁹.

¹⁸ APB, sygn. 1/V/5, *Okólnik nr 10 w sprawie pracy Partii na odcinku Administracyjno-Samorządowym* z marca 1946 r., ss. 37–38. Także: AAN, sygn. 295/VII/7, *Okólnik nr 10 w sprawie pracy Partii na odcinku Administracyjno-Samorządowym* z marca 1946 r., ss. 120–121.

¹⁹ Por.: *Samorząd terytorialny. Rady narodowe*, [w:] *Kalendarz robotniczy na rok 1948*, Warszawa 1948, s. 59.

Władze PPR duży nacisk kładły na pozyskanie kobiet do partii. Cel ten starano się osiągać poprzez systematyczną i zorganizowaną pracę. W marcu 1946 r. w KC PPR utworzono **Wydział Kobiecey**, którego kierownikiem do grudnia 1948 r. była E. Orłowska²⁰. Z wydziałem ściśle współpracowała grupa nieetatowych aktywistek Ligi Kobiet, Związku Samopomocy Chłopskiej, Związków Zawodowych itp. Osoby te uczestniczyły w pracy wydziału, a także wyjeżdżały w teren.

Tabela 5. Partyjne wydziały kobiece (stan w dn. 30.06.1948 r.)

Wyszczególnienie	Wojewódzkie wydziały kobiece			Powiatowe wydziały kobiece	
	Liczba członkiń wojewódzkich wydziałów kobiecych	Etatowych	Nieetatowych	Liczba powiatów i miast wydzielonych posiadających wydz. kobiece	Liczba członkiń wydziałów kobiecych
Ogółem	190	34	156	289	2 064
W woj. białostockim	7	1	6	11	66

Źródło: Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948, Warszawa 1948, s. 131.

KC PPR wydał osobny *Okólnik nr 11 w sprawie pracy wśród kobiet*. Podkreślano w nim konieczność rozpoczęcia działań, których celem będzie zjednanie partii kobiet. Zdecydowano o utworzeniu Ligi Kobiet, a przy KW PPR wydziałów kobiecych. Zadaniem tych wydziałów była praca „nad podniesieniem poziomu politycznego kobiet” oraz mobilizacja członkiń PPR do organizowania „werbunku kobiet” do partii. Cele te miały być realizowane poprzez odczyty, referaty, wykonanie ewidencji „aktywu kobiecego” i organizowanie kół prelegentek, które powinny były prowadzić zebrania kobiece. W zakładach zatrudniających większą liczbę kobiet przewidziano zorganizowanie „specjalnej akcji werbunkowej” z udziałem prelegentek potrafiących „przemawiać językiem przystępnym do (sic!) bezpartyjnych mas”²¹.

²⁰ PPR, PPS, PZPR. *Struktura...*, s. 4. Od lutego do października 1946 r. była ona ponadto zastępcą kierownika Wydziału Administracyjno-Samorządowego KC PPR. Po Kongresie Zjednoczeniowym, do stycznia 1953 r., Orłowska była kierownikiem Wydziału Kobiecego KC PZPR.

²¹ APB, sygn. 1/V/5, *Okólnik nr 11 w sprawie pracy wśród kobiet* z marca 1946 r., s. 39.

W ciągu pierwszych lat istnienia znacznie rozbudowana została Liga Kobiet. Członkinie PPR stanowiły 38,2% ogólnej liczby członków zarządów wojewódzkich LK (w woj. białostockim ok. 31,2%). „Upartyjnienie” zarządów powiatowych było jeszcze większe i wynosiło odpowiednio 51,4% i 59,6%²².

Tabela 6. Liga Kobiet (stan w dn. 30.06.1948 r.)

Wyszczególnienie	Liczba kół	Liczba członkiń	W tym PPR	
			Liczba	% %
Ogółem	3 981	316 887	132 202	41,7
W woj. białostockim	166	8 499	2 000	23,5

Źródło: *Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948*, Warszawa 1948, s. 131.

Spory też był udział kobiet-członkiń PPR w Związku Samopomocy Chłopskiej i Kołach Gospodyń SCh.

Tabela 7. Kobiety w Związku Samopomocy Chłopskiej (stan w dn. 30.06.1948 r.)

Wyszczególnienie	Liczba czł. w woj. insp. ZSCh		Powiatowe inspektoraty kobiece		Liczba członkiń w woj. i pow. zarządach ZSCh		Koła Gospodyń Samopomocy Chłopskiej		Rady Kobiące przy wydziałach kobiecych ZSCh		
	Ogółem	w tym czł. PPR	Liczba członkiń	w tym czł. PPR	Ogółem	w tym czł. PPR	Liczba kół	Liczba członkiń	Liczba zorg. rad	Liczba członkiń rad	w tym czł. PPR
Ogółem	31	17	429	134	49	26	4 948	103 328	92	1 329	639
W Białostockim	2	1	18	4	2	2	237	3 800	11	95	39
% %	6,45	5,88	4,20	2,98	4,08	7,69	4,79	3,68	11,96	7,15	6,10

Źródło: *Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948*, Warszawa 1948, s. 133.

W wyniku tych działań, a zapewne także wielu innych, trudniejszych do zbadania, w PPR, której liczebność w 1948 r. przekroczyła 1 mln, kobiety stanowiły ok. 20% liczby członków (tabela 8)²³.

²² *Partia w cyfrach...*, dz. cyt., s. 132.

²³ Tamże, s. VI. Pierwsze pełne dane o liczbie kobiet w partii są dopiero z grudnia 1946 r.

Tabela 8. Kobiety w PPR 1946–1948. Sytuacja w woj. białostockim na tle sytuacji w kraju

Wyszczególnienie	1946	1947		1948	
	31.12.	30.06.	31.12.	30.06.	31.12.
Liczba kobiet w partii					
Ogółem	82 147	160 916	155 576	190 717	197 295
w woj. białostockim	816	1 383	1 721	2 459	2 635
Wskaźnik wzrostu (stan 31.12.1946 r. = 100)					
Ogółem	–	195,9	189,4	232,2	240,2
w woj. białostockim	–	169,5	210,9	301,3	322,9
Odsetek kobiet w partii					
Ogółem	14,8	19,0	19,0	19,1	19,6
w woj. białostockim	13,5	16,0	15,9	15,8	16,1

Źródło: Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948, Warszawa 1948, ss. 14–15.

W połowie 1946 r. zdecydowano o utworzeniu **wydziałów komunikacji** przy komitetach wojewódzkich PPR. W wydanym przy tej okazji *Okólniku o utworzeniu Wydziałów Komunikacji przy Komitetach Wojewódzkich PPR* określono, że zadaniem wydziałów miało być m.in. ustalanie wytycznych pracy instytucji komunikacyjnych znajdujących się na terenie danego województwa, kierowanie i kontrola pracy członków PPR pracujących w tych instytucjach oraz w związkach zawodowych. Decyzję o powołaniu wydziałów komunikacyjnych podjęto także „dla wzmocnienia pracy partyjnej wśród kolejarzy oraz w celu objęcia pracą partyjną wszystkich gałęzi komunikacji w Polsce”²⁴. W nowo powstałych wydziałach mieli pracować kierownicy, etatowi instruktorzy oraz 4–5 członków nieetatowych – czyli czołowych aktywistów partyjnych przedsiębiorstw komunikacyjnych. Kierowników wydziałów komunikacyjnych wybierały komitety wojewódzkie PPR w porozumieniu z Wydziałem Komunikacyjnym KC PPR²⁵.

²⁴ APB, sygn. 1/V/5, Okólnik o utworzeniu Wydziałów Komunikacji przy Komitetach Wojewódzkich PPR z maja 1946 r., s. 49. Także: AAN, sygn. 295/VII/7, Okólnik nr 18 o utworzeniu Wydziału Komunikacyjnego przy Komitetach Wojewódzkich PPR z maja 1946 r., s. 151.

²⁵ APB, sygn. 1/V/5, Okólnik o utworzeniu Wydziałów Komunikacji przy Komitetach Wojewódzkich PPR z maja 1946 r., ss. 49–50. Wydział Kolejowy KC PPR (od marca 1946 r. – Komunikacyjny), powołano w lipcu 1945 r., do końca roku pozostawał w stanie organizacji. W 1948 r. zorganizowano w jego ramach sekcje (sektory): kolejową, wodną, samochodową, pocztową oraz dróg kołowych. W CKW PPS Wydział Komunikacyjny zorganizowano w czerwcu 1946 r.

Tabela 9. Organizacje partyjne w PKP 1946–1948. Sytuacja w woj. białostockim na tle sytuacji w kraju

Wyszczególnienie	31.12.1945 r.	31.12.1946 r.	31.12.1947 r.	30.09.1948 r.
Liczba członków				
Ogółem	5 506	17 619	34 376	48 728
w woj. białostockim	55	186	553	752
% %	1,00	1,06	1,61	1,54
Wskaźnik wzrostu (stan na 31.12.1945 r. = 100)				
Ogółem		320,0	624,3	885,0
w woj. białostockim		338,2	1 005,5	1 367,3
Liczba kół partyjnych				
Ogółem	227	575	1 070	1 622
w woj. białostockim	5	18	29	42
% %	2,20	3,13	2,71	2,59
Wskaźnik wzrostu (stan na 31.12.1945 r. = 100)				
Ogółem		253,3	471,4	714,5
w woj. białostockim		360,0	580,0	840,0

Źródło: Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948, Warszawa 1948, ss. 38–39.

Władze PPR dążyły do zwiększenia liczebności partii oraz do rozszerzania społecznego zasięgu jej oddziaływania. Istniejące statystyki pozwalają na dość szczegółową interpretację tych procesów na terenie woj. białostockiego, zarówno w porównaniu z sytuacją w innych województwach, jak i w skali całej PPR.

Realizacja stawianego przez KC PPR zadania „wzrostu liczebnego partii” oraz nakazu utrzymania wskaźników, które określały proporcje udziału poszczególnych grup społecznych w partii, wymagała od instancji terenowych sporego wysiłku organizacyjnego i propagandowego. Rzucone przez I Zjazd PPR hasło utworzenia milionowej partii przed jej II Zjazdem zrealizowano w niespełna 3 lata – liczebność PPR wzrosła w tym czasie z ponad 235 tys. członków w grudniu 1945 r. do ponad 1 mln we wrześniu 1948 r. W tym samym okresie znacząco rozbudowana została struktura organizacyjna PPR: liczba kół wzrosła z ponad 12,5 tys. do ponad 42 tys., w tym wiejskich z 6,5 tys. do ponad 20 tys. Zwrócić przy tym należy uwagę na fakt, iż zwiększone zostało pokrycie kraju siecią organizacji PPR-owskich. W drugiej połowie 1948 r. komitety gminne (łącznie 2 553) istniały w ponad 85% gmin. Tworzenie komitetów gminnych, a także rozbudowa

Tabela 10. Skład socjalny PPR

Wyszczególnienie	1945 r.	1946 r.		1947 r.		1948 r.	
	31.12.	30.06.	31.12.	30.06.	31.12.	30.06.	30.09.
Robotnicy							
W liczbach bezwzględnych							
Ogółem	146 276	225 343	359 529	546 771	473 905	568 376	577 585
woj. białostockie	1 277	2 308	2 300	3 461	4 884	6 544	6 921
%%	0,87	1,02	0,63	0,63	1,03	1,15	1,20
Wskaźnik wzrostu (stan 31.12.1945 r. = 100)							
Ogółem	–	154,0	245,8	324,0	324,0	388,6	394,9
woj. białostockie	–	172,9	180,1	271,0	382,5	512,5	542,0
W odsetkach							
Ogółem	62,2	64,9	64,7	64,4	57,7	57,0	57,4
woj. białostockie	49,5	61,7	38,0	40,0	45,1	42,1	42,2
Chłopi							
W liczbach bezwzględnych							
Ogółem	66 417	89 719	128 757	195 675	177 696	222 781	222 312
woj. białostockie	813	1 015	1 688	2 468	3 563	5 648	5 655
%%	1,22	1,13	1,31	1,26	2,00	2,53	2,54
Wskaźnik wzrostu (stan 31.12.1945 r. = 100)							
Ogółem	–	135,1	193,9	294,6	267,5	335,4	334,7
woj. białostockie	–	124,8	207,6	303,6	438,3	694,7	695,6
W odsetkach							
Ogółem	28,2	25,8	23,2	23,0	21,6	22,3	22,1
woj. białostockie	31,5	28,4	28,0	28,6	32,9	36,3	34,5
Pracownicy umysłowi							
W liczbach bezwzględnych							
Ogółem	22 603	32 043	51 671	77 935	115 466	162 905	172 102
woj. białostockie	491	356	444	567	1 831	2 530	2 977
%%							

Wyszczególnienie	1945 r.	1946 r.		1947 r.		1948 r.	
	31.12.	30.06.	31.12.	30.06.	31.12.	30.06.	30.09.
Wskaźnik wzrostu (stan 31.12.1945 r. = 100)							
Ogółem	–	141,8	228,6	344,8	510,8	720,7	761,4
woj. białostockie	–	72,5	90,4	115,5	372,9	515,3	606,3
c/ w odsetkach							
Ogółem	9,6	9,2	9,3	9,2	14,1	16,3	17,1
woj. białostockie	19,0	9,9	7,4	6,6	16,9	16,3	18,2
Rzemieślnicy i kupcy							
W liczbach bezwzględnych							
Data		06.1947*	09.1947	12.1947	03.1948	06.1948	30.09.48
Ogółem		28 440	55 457	53 719	47 163	42 962	34 874
woj. białostockie		2 143	471	554	737	819	847
Wskaźnik wzrostu (stan 06.1947 r. = 100)							
Ogółem		–	195,0	188,9	165,8	151,1	122,6
woj. białostockie		–	22,0	25,8	34,4	38,2	39,5
W odsetkach							
Ogółem		3,4	6,7	6,5	5,1	4,0	3,5
woj. białostockie		24,8	5,0	5,1	5,3	5,3	5,1

* Do września 1947 r. nie było w ewidencji rozbitcia na kupców i rzemieślników.

Źródło: *Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948*, Warszawa 1948, ss. 16–22.

organizacji wiejskich napotykały trudności na obszarach, na których działało jeszcze zbrojne podziemie. W woj. lubelskim, rzeszowskim, warszawskim, krakowskim i częściowo łódzkim w 25–33% gmin nie udało się utworzyć komitetów gminnych. Jeszcze trudniejsza – z punktu widzenia PPR – była sytuacja w woj. białostockim, w którym komitetów PPR nie było w prawie połowie tamtejszych gmin (tabela 11).

Istotną cechą rozbudowy PPR był jej rozwój w głównych ośrodkach przemysłowych. Ponad 20% robotników zatrudnionych w znacjonalizowanych zakładach przemysłowych należało w 1948 r. do PPR (tabela 12).

Gwałtowny proces przemiany PPR z partii kadrowej w masową, wyrażający się przede wszystkim w szybkim i nie do końca kontrolowanym napływie dużej liczby kandydatów i nowych członków, był przyczyną, jak to dosadnie określano,

Tabela 11. Koła PPR (1945–1948)

Wyszczególnienie	1945 r.	1946 r.		1947 r.		1948 r.	
	31.12.	30.06.	31.12.	30.06.	31.12.	30.06.	30.09.
Komitety partyjne – liczba ogólna							
Ogółem	1 961	2 052	2 429	3 175	3 787	4 741	4 918
woj. białostockie	30	30	34	42	56	104	115
%%	1,53	1,46	1,40	1,32	1,48	2,19	2,34
Wskaźnik wzrostu liczby komitetów partyjnych (stan 31.12.1945 r. = 100)							
Ogółem	–	104,6	123,9	161,9	193,1	241,8	250,8
woj. białostockie	–	100,0	113,3	140,0	186,7	347,7	383,3
Ogólna liczba kół							
Ogółem	12 582	15 656	19 685	27 492	31 803	41 514	43 241
woj. białostockie	253	324	394	528	694	965	1 036
%%	2,01	2,07	2,00	1,92	2,18	2,32	2,40
Wskaźnik wzrostu ogólnej liczby kół partyjnych (stan 31.12.1945 r. = 100)							
Ogółem	–	124,4	156,5	218,5	252,8	329,9	343,7
woj. białostockie	–	128,1	155,7	208,7	274,3	381,4	409,5
Koła fabryczne – liczba ogólna							
Ogółem	2 166	3 083	4 071	5 966	7 444	9 613	10 148
woj. białostockie	25	29	47	37	45	59	58
%%	1,15	0,94	1,15	0,62	0,60	0,61	0,57
Wskaźnik wzrostu liczby kół fabrycznych (stan 31.12.1945 r. = 100)							
Ogółem	–	142,3	187,9	275,4	343,7	443,8	468,5
woj. białostockie	–	116,0	188,0	148,0	180,0	236,0	232,0
Koła fabryczne – odsetek ogólnej liczby kół							
Ogółem	17,2	19,7	20,7	21,7	23,4	23,2	23,5
woj. białostockie	9,9	9,0	11,9	7,0	6,5	6,1	5,6
Koła wiejskie (gromadzkie i folwarczne) – liczba ogólna							
Ogółem	6 551	8 269	10 385	14 080	15 375	19 983	20 294
woj. białostockie	123	165	177	257	323	517	528
%%	1,88	1,99	1,70	1,82	2,10	2,59	2,60

Wyszczególnienie	1945 r.	1946 r.		1947 r.		1948 r.	
	31.12.	30.06.	31.12.	30.06.	31.12.	30.06.	30.09.
Wskaźnik wzrostu liczby kół wiejskich (stan 31.12.1945 r. = 100)							
Ogółem	–	126,2	158,5	214,9	234,7	305,0	309,8
woj. białostockie	–	134,1	143,9	208,9	262,6	420,3	429,3
Koła wiejskie – odsetek ogólnej liczby kół							
Ogółem	52,1	52,8	52,8	51,2	48,3	48,1	46,9
woj. białostockie	48,6	50,9	44,9	48,7	46,5	53,6	51,0
Koła w urzędach – liczba ogólna							
Ogółem	2 418	2 840	3 462	4 851	6 002	7 987	8 226
woj. białostockie	80	96	126	174	240	283	295
%%	3,31	3,38	3,64	3,59	4,00	3,54	3,59
Wskaźnik wzrostu liczby kół w urzędach (stan 31.12.1945 r. = 100)							
Ogółem	–	117,5	143,2	200,6	248,2	330,3	340,2
woj. białostockie	–	1 120,0	157,5	217,5	300,0	353,7	368,7
Koła w urzędach – odsetek ogólnej liczby kół							
Ogółem	19,2	18,1	17,6	17,6	18,9	19,2	19,0
woj. białostockie	31,6	29,6	32,0	33,0	34,6	29,3	28,5

Źródło: Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948, Warszawa 1948, ss. 2–12.

„zaśmiecienia szeregów partyjnych”. Dlatego uchwałą KC PPR, w kwietniu 1945 r., powołano Centralną Komisję Kontroli Partyjnej oraz Wojewódzkie Komisje Kontroli Partyjnej. Zadania tych komisji sformułowano krótko: „stać na straży czystości partii, rozpatrywać sprawy o antypartyjne postępowanie”²⁶. Badaniem spraw w komitetach wojewódzkich miało się zajmować trzech aktywistów, w KC PPR – pięciu. CKKP działało pod kierunkiem KC PPR, zaś WKKP podlegało CKKP²⁷. Od 1947 r. WKKP składała się z 11 osób: przewodniczącego, dwóch członków etatowych oraz ośmiu członków nieetatowych. Przewodniczący WKKP wyznaczał trzyosobowe zespoły orzekające, którym przekazywał sprawy do rozpatrzenia. Trzej nieetatowi referenci zbierali materiały i prowadzili dochodzenia. Przy komitetach miejskich, powiatowych i dzielnicowych działali pełnomocnicy, którzy

²⁶ AAN, sygn. 295/VII/5, Uchwała KC PPR z dn. 2 kwietnia 1945 r. – powołanie Centralnej i Wojewódzkich Komisji Kontroli Partyjnych, s. 4.

²⁷ Tamże.

Tabela 12. Organizacje PPR w zakładach pracy według liczby zatrudnionych w 1948 r.

Wyszczególnienie	Liczba zatrudnionych	W tym członków PPR		Liczba kół partyjnych
		Liczba	%	
Zestawienie ogólne*				
Ogółem	1 776 300	313 460	18	9 022
Woj. białostockie	6 500	680	10	41
%%	0,37	0,22	x	0,45
Zakłady pracy zatrudniające od 5 do 50 pracowników				
Ogółem	276 800	38 030	14	2 045
Woj. białostockie	1 800	150	8	19
%%	0,65	0,39	x	0,93
Zakłady pracy zatrudniające od 51 do 1 000 pracowników**				
Ogółem	764 400	156 310	20	4 294
Woj. białostockie	4 700	530	11	22
%%	0,61	0,34	x	0,51

* – Dane orientacyjne.

** – W woj. białostockim nie było zakładów pracy zatrudniających ponad 1 000 pracowników.

Źródło: Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948, Warszawa 1948, ss. 34–35.

pod kierunkiem członków WKKP prowadzili dochodzenia w poszczególnych sprawach. Raz w miesiącu organizowano odprawę pełnomocników.

Skład WKKP ustalała, w porozumieniu z przewodniczącym, egzekutywa KW PPR, a następnie zatwierdzało Prezydium CKKP²⁸.

W okresie bezpośrednich przygotowań do zjednoczenia wiele uwagi poświęcono sprawie odpowiedniego, to znaczy opowiadającego się za linią kierownictwa składu członkowskiego partii – zarówno PPR, jak i PPS. 24 września 1948 r. BP KC PPR przyjęło uchwałę o oczyszczeniu organizacji partyjnych z elementów klasowo obcych i przypadkowych. Środkiem realizacji tej uchwały była przeprowadzona w październiku – listopadzie akcja usuwania z partii „niepożądanego elementu”. Zalecania nakazywały, aby w ramach „akcji oczyszczania”

²⁸ AAN, sygn.295/VII/5, Uchwała Sekretariatu KC PPR Nr 32 o rozbudowie Kontroli Komisji Partyjnej z dn. 26 czerwca 1947 r.

usunąć z partii ludzi, którzy nadużywają władzy, łamią dyscyplinę, ulegają wrogiej propagandzie, ludzi powiązanych z prywatną inicjatywą, marnotrawiących mienie społeczne, nadużywających alkoholu itp. W terenie „czystka” dotknęła zwłaszcza kupców, właścicieli większych warsztatów rzemieślniczych, spekulantów, bogaczy wiejskich, „siewców reakcyjnych plotek”, robotników marnotrawiących surowiec, niechętnych współzawodnictwu pracy i racjonalizacji.

Akcja „oczyszczania szeregów partyjnych” faktycznie wymierzona była przeciwko osobom, które nie solidaryzowały się z uchwałami w sprawie tzw. odchylenia prawicowo-nacjonalistycznego. Usuwano też z partii osoby „obce klasowo”, a także zdemoralizowane. Nierzadkie były również przypadki organizacji partyjnych, które z powodu braku lub nieodpowiedniej liczby osób „obcych klasowo” i zdemoralizowanych usuwały po prostu z partii członków ze względów formalnych, a więc zalegających z opłacaniem składek, nie uczęszczających na zebrania oraz wierzących (tabela 13, 14, 15).

Zawarte w tabeli nr 16 dane, opracowane w przeddzień zjednoczenia i zapewne w dużym pośpiechu, nie obejmują wszystkich wykluczonych z PPR w okresie od 1 października do 20 listopada 1948 r. Sprawozdania części organizacji wojewódzkich obejmowały okres krótszy od nakazanego. W ciągu całej akcji oczyszczania usunięto z PPR ok. 29 tys. (ok. 3%) członków, w tym w październiku – listopadzie 1948 r. prawie 26 tys. członków. „Czystka” dotknęła ponad 10 tys. robotników, prawie 8 tys. chłopów, 6 tys. pracowników umysłowych i 4,4 tys. kupców i rzemieślników. Nie wpłynęło to jednak ujemnie na ogólną liczebność PPR. Wszakże prowadzono równoległe szeroką akcję rekrutacyjną²⁹.

²⁹ Szerzej m.in.: Cz. Kozłowski, *Zarys dziejów polskiego ruchu robotniczego do 1948 roku*, Warszawa 1980, s. 631 i n.; A. Paczkowski, *Pół wieku...*, s. 222 i n., pisze m.in.: „Z partii socjalistycznej eliminowano wielu działaczy nawet wyższego szczebla, natomiast komuniści ograniczyli się do usunięcia «elementów klasowo obcych», choć niektóre zebrania PPR nabierały charakteru brutalnych rozpraw z «nosicielami odchylenia» i przebiegały w napiętej atmosferze wzajemnej podejrzliwości. Aczkolwiek zdarzały się wcześniej polemiki i ostre nawet oceny – w czym celował m.in. Gomułka – zmasowana kampania rozpoczęta pośród elity partyjnej już w lipcu, a przeniesiona w teren po 3 września, stanowiła (żeby użyć języka ówczesnej nowomowy) «nową jakość». Ofiarą agresji propagandowej, a także po prostu służb bezpieczeństwa mógł się stać nie tylko rzeczywisty czy potencjalny przeciwnik władzy, ale każdy bez różnicy pozycji, którą zajmował w państwowej czy partyjnej hierarchii”. W bardziej zawołowany sposób, dziesięć lat wcześniej, ujmowali to zagadnienie W. Góra, K. Grünberg, *Geneza i pierwsze lata Polski Ludowej 1944–1949*, Warszawa 1985, s. 310: „Pomimo przeprowadzonej w PPR w latach 1947–1948 weryfikacji szeregi partii wciąż wzrastały”. W akcji oczyszczania szeregów partyjnych w wojsku z partii usunięto ok. 600 osób (4,5%), a 750 osób (5,7%) ukarano karami partyjnymi. Szerzej: S. Chojnecki, *Działalność Polskiej Partii Robotniczej w Siłach Zbrojnych RP (1945–1948)*, „Zeszyty Naukowe WAP”, nr 114, Warszawa 1983, s. 73 i n. Także: S. Ciesielski, *Opinie i nastroje polskiej klasy robotniczej w latach 1944–1948 (w świetle ocen organizacji i instancji PPR)*, „Zaszyty Naukowe WAP” nr 121, Warszawa 1984, s. 71 i n.

Tabela 13. Oczyszczanie szeregów PPR. Sprawy rozpatrzone przez WKKP od 1.06.1945 do 1.10.1948*

Wyszczególnienie	1945**	1946	1947	1948
Ogółem	1 253	2 600	5 461	5 174
Woj. białostockie	–	–	62	132

* – Dane niepełne.

** – Bez rozbicia na województwa. W części województw WKKP jeszcze nie działały.

Źródło: *Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948*, Warszawa 1948, s. 55.

Tabela 14. Orzeczenia WKKP w sprawach rozpatrzonych od 1.01.1946 do 1.10.1948 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Wykluczeni	Nagany	Upomnienia	Spraw umorzonych	Przywrócono prawa członkowskie	Załatwiono w inny sposób
W liczbach							
Ogółem	12 967*	5 803	2 104	1 131	2 232	412	1 285
Woj. białostockie	194	67	36	12	66	4	9
%%							
W odsetkach							
Ogółem	100,0	44,8	16,2	8,7	17,2	3,2	9,9
Woj. białostockie	100,0	34,5	18,5	6,2	34,0	2,1	4,6

* – Liczba spraw, w których WKKP przyjęły uchwały.

Źródło: *Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948*, Warszawa 1948, s. 56.

Inny charakter i zakres – zauważmy w tym miejscu – przyjęła akcja „oczyszczania szeregów” partyjnych w PPS. W okresie bezpośrednio poprzedzającym zjednoczenie, podczas posiedzenia Rady Naczelnej PPS obradującej we wrześniu 1948 r., „dokonano krytycznej oceny całej przeszłości PPS”. Podobnie jak w PPR podniesiono znaczenie „walki klasowej” w budownictwie ustroju socjalistycznego, w tym polskiej wsi. Z jej szeregów wystąpiło samorzutnie lub usunięto ok. 82 tys. osób (13%). Dokonano również zmian we władzach naczelnych partii – CKW i Radzie Naczelnej PPS³⁰.

³⁰ Szerzej m.in.: Cz. Kozłowski, *Zarys dziejów...*, s. 624 i n.

**Tabela 15. Skład socjalny wykluczonych z PPR przez WKKP
od 1.01.1948 do 30.09.1948 r.**

Wyszczególnienie	Ogółem	W liczbach				W odsetkach			
		robotników	chłopów	intelig.	innych	robotników	chłopów	intelig.	innych
Ogółem	1 664	771	200	431	262	46,3	12,0	25,9	15,7
woj. białostockie	55	33	6	10	6	60,0	10,9	18,2	10,9
% %	3,30	4,28	3,00	2,32	2,29	–	–	–	–

Źródło: Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948, Warszawa 1948, s. 57.

**Tabela 16. Wykluczeni z PPR po 1 października 1948 r.
(w myśl uchwały KC PPR z września 1948 r.)**

Wyszczególnienie	Okres	Ogółem	Robotnicy poza rolnictwem	Robotnicy rolni	Chłopi	Pracownicy umysłowi	Rzemieślnicy	Kupcy	Gospodynie domowe poza grupą chłopów
Ogółem	1.10.–	23 162	7 504	662	6 623	4 661	1 677	1 707	321*
woj. białostockie	–20.11.	545	200	1	190	81	49	24	–
% %		2,35	2,66	0,15	2,87	1,74	2,92	1,41	x

Źródło: Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948, Warszawa 1948, s. 58.

Dążenie do stworzenia partii masowej, jakie pojawiło się z taką siłą w PPR, nieuchronnie wiązało się z koniecznością walki o utrzymanie wewnętrznej dyscypliny partyjnej. Określenie kryteriów oceny w tym zakresie było – jak się wydaje – prostsze niż przypadku formułowania ocen ideologicznych. Chodziło przecież o takie wskaźniki jak: odsetek członków opłacających składki partyjne, frekwencja na zebraniach, prenumerata prasy partyjnej. W 1945 r. składki partyjne opłacało ok. 22% członków PPR, zaś w 1948 r. – ok. 74%³¹.

³¹ *Partia w cyfrach...*, s. VIII.

Tabela 17. Opłacanie składek partyjnych w PPR w latach 1945–1948

Wyszczególnienie	1945	1946		1947		1948	
	grudzień	czerwiec	grudzień	czerwiec	grudzień	czerwiec	wrzesień
Liczba członków partii opłacających składki							
Ogółem	51 201	51 200	161 949	218 580	418 881	773 668	741 476
Woj. białostockie	975	797	845	1 521	4 982	8 168	8 653
%%	1,90	1,56	0,52	0,70	1,19	1,05	1,17
Odsetek członków partii opłacających składki							
Ogółem	21,8	14,8	21,0	25,7	51,0	77,6	73,6
Woj. białostockie	37,8	22,3	14,0	17,6	45,2	52,6	52,8
Suma opłaconych składek w mln złotych (wpływ za miesiąc)							
Ogółem	1,082	0,804	2,637	5,442	7,748	14,930	16,213
Woj. białostockie	0,025	0,010	0,026	0,042	0,085	0,1153	0,162
%%	2,29	1,28	0,97	0,78	1,10	1,02	1,00

Źródło: *Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948*, Warszawa 1948, ss. 44–45.

Jako kryterium oceny funkcjonowania organizacji partyjnej przyjmowano również prenumeratę tygodników partyjnych. Gdy była ona dobrowolna, prenumerowało je kilkanaście procent członków PPR. Po 15 miesiącach – po wprowadzeniu prenumeraty obowiązkowej – odsetek prenumeratorów oczywiście przekroczył 52%³².

Kolejnym probierzem oceny, szczególnie istotnym w okresie przygotowań do zjednoczenia PPR i PPS, były wyniki akcji deklaracyjnej na budowę Domu Zjednoczonej Partii. Prowadzona ona była poniekąd na zasadzie współzawodnictwa między tymi partiami.

Podsumujmy dotychczasowe ustalenia. W końcu listopada 1948 r. w KW PPR w Białymstoku istniały następujące wydziały:

- Organizacyjny,
- Propagandy i Agitacji,
- Personalny (Kadr),
- Rolny,
- Zawodowy,
- Kobiety,

³² Szerzej: Tamże, s. 44 i n.

Tabela 18. Akcja deklaracyjna na budowę Domu Zjednoczonej Partii

Wyszczególnienie	Liczba członków PPR-PPS 31.08.1948 r.	% członków partii deklarujących wpłaty na DZP	Przeciętna suma zadeklarowana przez 1 członka [zł]	Liczba bezpartyjnych deklarujących wpłaty pod wpływem akcji PPR-PPS	Przeciętna suma zadeklarowana 1 bezpartyjnego [zł]
Akcja w szeregach PPR					
Ogółem	1 007 071	87,3	882	164 015	640
Woj. białostockie	16 290	88,9	1 257	3 253	1 123
%%	1,62	x	142,52	1,98	175,47
Akcja w szeregach PPS					
Ogółem	587 976	87,1	787	106 733	550
Woj. białostockie	3 353	86,0	1 000	1 207	607
%%	0,57	x	127,06	1,13	110,36

Źródło: *Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu 1945–1948*, Warszawa 1948, ss. 46–47.

- Komunikacji,
- Przemysłowy,
- oraz Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej.

Z uwagi na fakt, że decyzje o tworzeniu nowych wydziałów podejmował KC PPR, zmiany te dotyczyły większości komitetów wojewódzkich PPR. Struktura organizacyjna KW PPR w Białymstoku nie różniła się w sposób istotny od struktury innych komitetów wojewódzkich.

W grudniu 1948 r. KC PPR podjął decyzję o przemianowaniu wydziałów przemysłowych na wydziały ekonomiczne. Podstawowym zadaniem tych wydziałów miało być teraz „przenoszenie linii partii w sprawach polityki ekonomicznej w szeregi członków partii”³³. Oznaczało to podejmowanie takich zagadnień jak:

³³ AAN, sygn. 295/VII/5, Uchwała Sekretariatu KC PPR z dn. 1 grudnia 1948 r. o pracy Wydziału Przemysłowego, s. 162. W KC PPR Wydział Przemysłowy powołano w lutym 1945 r. (od grudnia 1947 r. – Wydział Ekonomiczny). W połowie 1948 r. był podzielony na sekcje (sektory): przemysłu drzewnego, motoryzacji, poligrafii, portową (morską), przemysłu budowlanego, handlu zagranicznego, planowania, ubezpieczeń, finansów, obrotu

wykonanie planów gospodarczych, wzrost wydajności pracy, współzawodnicтво pracy, walka ze spekulacją, ściąganie podatków itp. Pracownicy wydziałów ekonomicznych, we współpracy z pracownikami wydziałów organizacyjnych i rolnych, mieli prowadzić akcje wychowawcze i uświadamiające w zakładach przemysłowych oraz „*otaczać szczególną opieką robotników zajmujących kierownicze stanowiska*” w aparacie gospodarczym. Sekretariat KC PPR zalecał wzmocnienie osobowe wydziałów ekonomicznych, by reprezentowały one odpowiedni poziom w stosunku do „*kadr aparatu gospodarczego*”. Podkreślano przy tym, że należy zwalczać „*szkodliwe wyodrębnianie się Wydziałów Ekonomicznych z ogólnej działalności Komitetów Wojewódzkich*”³⁴.

1. Tworzenie struktur organizacyjnych KW

Na początku 1949 r. KW PZPR w Białymstoku posiadał strukturę organizacyjną przejętą w praktyce po KW PPR. Umożliwiło to nowej partii przejście „w marszu” spraw prowadzonych przez jej poprzedniczkę, natychmiastowe „wejście” w różnorodną działalność. Obejmowała ona działania mające na celu rozwój liczebny i organizacyjny partii oraz wpływanie na funkcjonowanie struktur społeczno-ekonomicznych województwa. Przy poszczególnych wydziałach istniało zatem wiele wyspecjalizowanych komisji³⁵:

I. Wydział Administracyjno-Samorządowy:

- Komisja Kontroli,
- Komisja ds. Podatku od Nieruchomości,
- Komisja ds. Kominiańskich (sic!),
- Komisja ds. Kontroli i Wykonania Planu 1948 r.,
- Nadzwyczajna Komisja Kontroli Składu Działalności Rad Narodowych i Administracji,
- Komisja Budżetowa,
- Komisja ds. PUR (Państwowego Urzędu Repatriacyjnego).

zwierzęcego, spółdzielczości, przemysłu ciężkiego i przemysłu lekkiego. W kierownictwie Wydziału znajdowali się późniejsi prominentni działacze polityczno-gospodarczy: kierownicy – Mieczysław Popiel, Stefan Jedrychowski, Julian Kole, zastępcy kierownika – Franciszek Blinowski i Ryszard Strzelecki.

³⁴ Tamże.

³⁵ W APB nie zachowały się dokumenty określające wprost pierwotną strukturę organizacyjną KW PZPR w Białymstoku. Możliwe było jedynie jej odtworzenie na podstawie materiałów pośrednich. Podobnie przedstawia się również kwestia wymienionych niżej komisji. Zachowana dokumentacja pozwala wnioskować, że były to organy społeczne powołane przez KW PZPR i działające pod kierunkiem poszczególnych wydziałów KW.

II. Wydział Rolny:

- Komisja ds. Ośrodków Maszynowych,
- Komisja ds. Przemysłu Młynarskiego,
- Komisja ds. Szarwarkowych,
- Komisja ds. Podatku Gruntowego,
- Komisja Rolna,
- Wojewódzka Komisja Elektryfikacji Wsi.

III. Wydział Zawodowy (Socjalno-Zawodowy):

- Poprawa Bytu Klasy Robotniczej – Komisja Zdrowia i Opieki Społecznej.

IV. Wydział Propagandy:

- Komisja Oświatowa,
- Podkomisja Oświaty Rolniczej.

V. Wydział Ekonomiczny:

- Komisja Planowania.

VI. Wydział Personalny (Wydział Kadr):

- Komisja Kwalifikacyjna.

VII. Komisja Kontroli Partyjnej:

- Komisja Odznaczeniowa³⁶.

VIII. Wydział Organizacyjny.

IX. Wydział Komunikacji.

X. Wydział Kobiety.

XI. Wydział Ogólny³⁷.

Przedstawiona struktura organizacyjna KW PZPR w Białymstoku była w kolejnych latach modyfikowana zgodnie z poleceniami KC PZPR, a czasem także w zależności od bieżących potrzeb lokalnych.

Z powodu braku odpowiednio przygotowanych kandydatów, szczególnie w pierwszych latach działalności, KW PZPR w Białymstoku borykał się z poważnymi problemami kadrowymi. Dostrzegamy to na przykładzie Wydziału Organizacyjnego. 23 września 1949 r. KC PZPR przysłał list do Egzekutywy KW PZPR, który informował o przydzieleniu dziesięciu etatów instruktorskich Wydziałowi Organizacyjnemu KW PZPR w Białymstoku. Podkreślono jednak: *„zdając sobie sprawę z trudności związanych z obsadzeniem etatów towarzyszami posiadającymi wszelkie niezbędne dla instruktora Wydziału Organizacyjnego kwalifikacje, polecamy wam*

³⁶ APB, sygn. 33/IV/1, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 19 stycznia 1949 r., s. 34.

³⁷ Wydziały te nie zostały ujęte w powyższym schemacie, pomimo że funkcjonowały jeszcze w KW PPR. Istnieją plany pracy i protokoły obrad: Wydziału Organizacyjnego (plan pracy: APB, sygn. 33/VI/1, protokoły: APB, sygn. 33/VI/2), Wydziału Komunikacyjnego (plan: APB, sygn. 33/X/1, protokoły: APB, sygn. 33/X/2), Wydziału Kobięcego (plan: APB, 33/XVII/1, protokoły: APB 33/XVII/2). Zachowała się też korespondencja Wydziału Ogólno-Gospodarczego KW PPR od 1945 r. (APB, sygn. 1/XV/1) i Wydziału Ogólnego KW PZPR (APB, sygn. 33/XV/1).

utworzenie grupy instruktorów – praktykantów. Do grupy tej należy typować członków partii mających co najmniej trzyletni staż partyjny oraz doświadczenie aktywnej pracy (sekretarze POP, człon[kowie] Egzekutywy organizacji oddziałów[ych]) i co najmniej cztery lata pracy jako wykwalifikowani robotnicy (...) o sprawdzonej przeszłości politycznej. Nie wchodzi w rachubę członkowie AK, byli endecy itd.”³⁸ Mniejszy problem stanowiło znalezienie pracowników administracyjnych i technicznych, chociaż i oni spełniać musieli poważne wymogi. Na przykład w październiku 1949 r. KW PZPR zwrócił się do KC PZPR z prośbą o etaty sekretarki-maszynistki i protokolanta w referacie sprawozdawczym Wydziału Organizacyjnego³⁹. W marcu 1950 r. na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku stwierdzono: „Wydział Organizacyjny jest zbyt szczupły, gdyż ma zaledwie jednego instruktora i kilku praktykantów i nie jest w stanie przy tej obsadzie zająć się zagadnieniem kontroli uchwał w terenie”⁴⁰.

W czerwcu 1949 r. uchwałą Sekretariatu KC PZPR rozwiązano wydziały socjalno-zawodowe przy komitetach wojewódzkich i KC PZPR. Kurtuazyjnie wyrażono przy tym pogląd, że wydziały zawodowe w okresie istnienia dwóch partii robotniczych przyczyniły się do budowy jedności ruchu robotniczego, a także odegrały poważną rolę „w dziele mobilizowania członków Partii dla wykonywania zadań nakreślonych przez Partię na odcinku ruchu zawodowego”⁴¹.

Po rozwiązaniu wydziału socjalno-zawodowego nadzór nad ruchem zawodowym miał sprawować jeden z najbardziej odpowiedzialnych członków egzekutywy KW PZPR. Pozostałe wydziały KW miały udzielać odpowiedniej pomocy i opiniować ważniejsze posunięcia wydziałów Centralnej Rady Związków Zawodowych i Okręgowej Rady Związków Zawodowych. Jednocześnie, doceniając rosnące wówczas znaczenie zagadnień socjalnych, powołano przy KC PZPR i komitetach wojewódzkich partii wydziały socjalne. Podkreślono: „Troska bowiem o człowieka pracy zwiększona przez rozwijającą się opiekę nad matką pracującą z dzieckiem, usprawnienie lecznictwa, zbliżenie urządzeń ubezpieczeń społecznych do zakładu

³⁸ APB, sygn. 33/VI/7, List Sekretarza KC PZPR do Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku z dn. 20 września 1949 r., s. 71.

³⁹ APB, sygn. 33/VI/11, List zastępcy kierownika Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Białymstoku do Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w Warszawie z dn. 21 października 1949 r., s. 53.

⁴⁰ APB, sygn. 33/IV/2, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 1 marca 1950 r., s. 147.

⁴¹ APB, sygn. 33/V/5, Uchwała Sekretariatu KC PZPR z czerwca 1949 r. w sprawie rozwiązania Wydziałów Socjalno-Zawodowych i utworzenia Wydziałów Socjalnych przy KC PZPR oraz przy KW PZPR, s. 76. Wydział Socjalno-Zawodowy KC PZPR istniał od Kongresu Zjednoczeniowego do czerwca 1949 r, gdy został przekształcony w Wydział Socjalny (istniał do grudnia 1949 r., gdy jego kompetencje przejął Wydz. Administracyjno-Samorządowy). Część problematyki, którą zajmował się wydział do czerwca, przejął nowoutworzony Wydział Administracyjno-Samorządowy KC PZPR. Wydział Socjalny utworzono ponownie w grudniu 1953 r. (istniał do czerwca 1957 r.).

pracy winny znaleźć się w centrum uwagi zarówno Partii, jak związków zawodowych i organów państwowych. Rozproszenie zaś tych zagadnień w różnych resortach państwowych i związkach zawodowych wymaga utworzenia dla tego odcinka jednolitego kierownictwa partyjnego”⁴². Kadry dawnych wydziałów socjalno-zawodowych miały być wykorzystane przez wydziały personalne, w porozumieniu z kierownictwem wydziałów socjalnych.

Stosunkowo szybko okazało się, że zadania wydziałów socjalnych pokrywają się z zadaniami wydziałów administracyjno-samorządowych. W grudniu 1949 r. Sekretariat KC PZPR podjął uchwałę *W sprawie rozbudowy Wydziału Administracyjno-Samorządowego i przejęcia przezeń funkcji Wydziału Socjalnego*. Zdecydowano więc równocześnie o przekazaniu funkcji oraz kadr wydziałów socjalnych wydziałom administracyjno-samorządowym⁴³.

KC PZPR starał się – tak jak tylko było to możliwe – wzmacniać kontrolę nad komitetami wojewódzkimi. W uchwale Biura Organizacyjnego KC PZPR⁴⁴ *O utworzeniu grupy inspektorów KC przy Wydziale Organizacyjnym* z października 1949 r. stwierdzono: „dotychczasowy system powiązania KC z komitetami wojewódzkimi był niewystarczający i zawierał poważne braki”⁴⁵. Przedstawiciele KC PZPR dotychczas sporadycznie bywali na posiedzeniach egzekutyw KW PZPR, a kontrola i pomoc komitetom wojewódzkim ze strony KC była słaba. Każdy z inspektorów odpowiedzialny był za wizytację jednego lub dwóch województw. Inspektorzy mieli być „ogniwem stałej łączności między KC i KW, analizować pracę organizacji wojewódzkich (...) przekazywać komitetom wojewódzkim dyrektywy KC i brać udział w ich konkretnym rozpracowaniu dla danego województwa, uczestniczyć w plenarnych posiedzeniach KW, w miarę potrzeby w posiedzeniach Egzekutywy, kontrolować wykonanie uchwał KC przez organizacje wojewódzkie oraz na polecenie KC przeprowadzać wspólnie z innymi wydziałami KC ogólną inspekcję organizacji wojewódzkich”⁴⁶.

W KW PZPR w Białymstoku w pierwszych latach działalności można dostrzec dużą płynność kadr, szczególnie instruktorskich⁴⁷. Od 1 listopada 1949 r. do 1 lutego 1950 r. zwolniono i przeniesiono z aparatu partyjnego KW w Białymstoku – 22 osoby, w tym wykluczono z partii – 1, zwolniono z przyczyn po-

⁴² Tamże, s. 76 *verte*.

⁴³ APB, sygn. 33/V/5, Uchwała Sekretariatu KC PZPR w sprawie rozbudowy Wydziału Administracyjno-Samorządowego KC i przejęcia przezeń funkcji Wydziału Socjalnego KC, s. 170.

⁴⁴ Biuro Organizacyjne KC PZPR istniało między I a II Zjazdem PZPR (21.12.1948–17.03.1954). Liczyło początkowo 24 członków. Uchwałą IV Plenum KC PZPR z 10.05.1950 r. powołany został Sekretariat BO KC PZPR, początkowo w składzie: Bierut – przewodniczący, F. Mazur, Z. Nowak i E. Ochab. Szerzej: *PZPR. Zjazdy...*, s. 95 i n.

⁴⁵ APB, sygn. 33/V/5, Uchwała Biura Organizacyjnego KC PZPR o utworzeniu grupy inspektorów KC przy Wydziale Organizacyjnym z dn. 11 października 1949 r., s. 85.

⁴⁶ Tamże, ss. 85–86.

⁴⁷ Częste zmiany kadrowe w aparacie partyjnym miały także miejsce w PZPR w Wielkopolsce. A. Choniawko, *PZPR w Wielkopolsce...*, s. 35.

litycznych – 5, z przyczyn moralnych – 1. Nie nadawało się do pracy w aparacie – 11 osób. Jedną osobę przeniesiono do aparatu poza KW PZPR w Białymstoku, dwie do aparatu państwowego oraz dwie do szkoły partyjnej. W sumie przyjęto do aparatu partyjnego 40 osób, w tym 16 ze szkół partyjnych, 24 spoza aparatu partyjnego. Nikogo nie przysłano z terenu innych KW⁴⁸. W tym samym okresie nie zwolniono i nie przeniesiono żadnego kierownika, ani zastępcy kierownika wydziału KW. Przyjęto natomiast jednego nowego kierownika wydziału spoza aparatu partyjnego⁴⁹. Zwolniono i przesunięto z KW dwóch instruktorów, z których jeden nie nadawał się do pracy, a drugi przeszedł do szkoły partyjnej. W okresie od listopada 1949 do lutego 1950 r. spoza aparatu partyjnego przyjęto 11 instruktorów⁵⁰.

W grudniu 1950 r. BO KC PZPR podjęło uchwałę o powołaniu referatów listów i inspekcji przy komitetach wojewódzkich. Decyzję argumentowano niewłaściwym załatwianiem skarg i zażaleń, spychaniem skarg „do najniższych komórek, niejednokrotnie do tych właśnie, na które złożono skargę, jak to miało miejsce w Poznaniu, Szczecinie, Kielcach, Białymstoku”⁵¹. Referaty podlegały I sekretarzowi KW lub sekretarzowi, który zastępował go w czasie jego nieobecności, a pod względem merytorycznym podporządkowane były bezpośrednio kierownikowi Biura Listów i Inspekcji KC PZPR oraz zobowiązane wykonywać jego polecenia. W skład referatów listów i inspekcji wchodziły instruktorzy WKKP oraz starsi instruktorzy wydziałów: organizacyjnego, kadr, ekonomicznego i rolnego. Planowano, iż to oni rozpatrywać będą sprawy zlecone przez I sekretarza KW⁵².

W styczniu 1951 r. KC PZPR wydał instrukcję *W sprawie powołania Referatu Listów w komitetach wojewódzkich*. Nakazywano w niej wprowadzenie we wszystkich komitetach partyjnych rejestru listów otrzymywanych od „ludzi pracy”. Referat listów podlegał bezpośrednio I sekretarzowi KW PZPR, a w jego zastępstwie przewodniczącemu WKKP. Kierownik referatu listów swym „poziomem wyrobienia politycznego” musiał „odpowiadać co najmniej zastępcy kierownika wydziału”. Pracę techniczną referatu powinien zaś wykonywać personel biurowy sekretariatu I sekretarza KW. Referaty listów rozpatrywały i załatwiały sprawy zlecone przez KC, napływające do KC oraz „przekazane ze względu na ich charakter polityczny

⁴⁸ AAN, sygn. 237/V/77, Analiza przyczyn płynności w aparacie partyjnym za okres 1.XI.49–1.II.50 od etatów sekretarzy KG i POP do kierowników wydziałów KW, s. 2.

⁴⁹ AAN, sygn. 237/V/77, Analiza przyczyn płynności kierowników wydziałów KW i zastępców za okres 1.XI.49–1.II.50, s. 3.

⁵⁰ AAN, sygn. 237/V/77, Analiza przyczyn płynności instruktorów KW za okres 1.XI.49–1.II.50, s. 4.

⁵¹ APB, sygn. 33/V/5, Uchwała Biura Organizacyjnego KC PZPR w sprawie należytego rozpatrywania i załatwiania skarg i zażaleń ludzi pracy oraz krytycznych uwag w prasie, s. 245. Biuro Listów i Inspekcji KC PZPR istniało od Kongresu Zjednoczeniowego do 1959 r.

⁵² Tamże, s. 247.

lub partyjny przez Biuro Skarg i Zażaleń przy prezydium WRN oraz inne instytucje". Ponadto referaty musiały kontrolować wykonanie załatwianych spraw, prowadzić okresową ocenę napływającego materiału oraz sporządzać sprawozdania miesięczne, statystyczne i opisowe, a następnie wysyłać je do Sekretariatu KC PZPR, do 10 dnia każdego miesiąca. Komitety wojewódzkie miały dwudziestodniowy termin załatwiania skarg, zażaleń i próśb. Za niesumienne i stronnicze załatwianie spraw groziło wykluczenie z partii⁵³.

Referat Listów przy KW PZPR w Białymstoku – zwany potocznie Biurem Listów – otrzymywał bogatą korespondencję. Na IV Wojewódzkiej Konferencji PZPR w 1954 r. informowano: *„Jeżeli w roku 1953 wpłynęło do Biura Listów KW 1255 spraw, to stosunek wzrostu wpływu spraw stanowi 29% do 1952 roku. A w roku bieżącym [1954 – A.P.] za 9 miesięcy wpłynęło 1420 spraw, to stosunek wzrostu do tego samego okresu 1953 roku stanowi 46%”*. Listy te traktowano jako dowód zaufania do partii. Terminowość załatwiania spraw budziła jednak poważne zastrzeżenia. Np. 1 października 1954 r. na 576 spraw do załatwienia – aż 329 było przeterminowanych⁵⁴. Na wspomnianej IV Wojewódzkiej Konferencji PZPR dostrzeżono także, że *„nie zawsze wnikliwie są rozpatrywane i załatwiane skargi, często jeszcze naszych towarzyszy cechuje bezduszność i formalizm, niejednokrotnie ogranicza się do stwierdzenia faktów i nie wyciąga się odpowiednich wniosków. Są jeszcze wypadki, gdy nadchodzące listy przesyła się do niższej instancji partyjnej, czy też urzędu i nie sprawdza się, jak zostały one załatwione”*⁵⁵.

W czerwcu 1950 r. dokonano kolejnej zmiany w strukturze KC PZPR. Jak stwierdzono w uchwale BO KC PZPR, konieczność zwiększenia wpływu czynników partyjnych na sprawy gospodarcze kraju nieomal wymusiła decyzję o utworzeniu Wydziału Handlu KC PZPR⁵⁶. Podobnych zmian dokonano równocześnie w komitetach wojewódzkich w Katowicach, Łodzi, Wrocławiu i Warszawie⁵⁷. W wyniku „bitwy o handel”, zmian w strukturze handlu wewnętrznego, a zwłaszcza z powodu pogłębiających się trudności gospodarczych wystąpiły problemy z zaopatrzeniem, rozwijał się „czarny rynek”. Problemy te najwcześniej dotknęły duże miasta. Dlatego początkowo jedynie w większych ośrodkach miejskich utworzono wydziały handlu KW PZPR. Pod koniec czerwca 1951 r. Sekretariat BO KC PZPR w liście skierowanym do I sekretarza KW PZPR w Bia-

⁵³ Instrukcja KC PZPR w sprawie powołania Referatów Listów w komitetach wojewódzkich [w:] *O budownictwie partyjnym...*, s. 359.

⁵⁴ APB, sygn. 33/1/4, Protokół IV Wojewódzkiej Konferencji PZPR, która odbyła się 16–17 października 1954 r., s. 118.

⁵⁵ Tamże, s. 119.

⁵⁶ Wydział Handlu powołano na podstawie decyzji Sekretariatu BO KC PZPR z czerwca 1950 r. na bazie jednego z sektorów Wydziału Ekonomicznego. W 1954 r. połączono Wydział Handlu i Wydział Planowo-Finansowy w Wydział Handlu i Finansów (istniał do 1957 r.).

⁵⁷ APB, sygn. 33/V/5, Uchwała Sekretariatu Biura Organizacyjnego, s. 232.

łymstoku wskazywał na konieczność utworzenia Wydziału Handlu KW PZPR w Białymstoku. W wydziale utworzono stanowiska kierownika, instruktora, referenta i sekretarki-maszynistki⁵⁸.

W 1951 r. grupa inspektorów KC PZPR dokonała inspekcji Wydziałów Organizacyjnego, Ekonomicznego, Administracyjnego, Propagandy, Rolnego i Kadr KW PZPR w Białymstoku. Po wizytacji opracowano uwagi o pracy tych wydziałów.

W czasie kontroli w Wydziale Organizacyjnym KW PZPR w Białymstoku na 12 etatach zatrudniano 11 pracowników politycznych (jeden wakat). Pracowano według kwartalnych i miesięcznych planów. Podziału pracy w wydziale dokonywano „na bazie zagadnieniowej”. Ponadto każdy instruktor odpowiadał za określony teren, który po pewnym czasie przejmował inny pracownik wydziału. Instruktorzy wyjeżdżali służbowo na 3–4 dni w tygodniu, następnie składali sprawozdania. Jeden dzień w tygodniu poświęcony był szkoleniu. Wizytujący stwierdzili, że „w podziale merytorycznym” przeciążony pracą był kierownik wydziału, który prócz spraw akcyjnych prowadził sprawy kadr aparatu partyjnego, analizował protokoły egzekutyw i sprawozdania komitetów powiatowych (KP), przygotowywał materiały na Egzekutywę KW PZPR i prowadził sprawy międzywydziałowe. Oceniono również, że współpraca tego wydziału z innymi sprowadzała się do „dyrygowania pracą innych wydziałów”. Zdarzały się bowiem wypadki dysponowania instruktorami innych wydziałów bez wiedzy ich kierowników. Zarzucano, że „praca po linii kontroli wykonania uchwał jest jeszcze niedostateczna”. Krytykowano fakt, iż pracownicy wydziału organizacyjnego nie docierali do terenowych organizacji partyjnych. Wśród pozytywów pracy wydziału wymieniano: zwracanie uwagi innym wydziałom na konieczność obsługi egzekutyw KP, inicjowanie pracy komisji międzywydziałowych, zapraszanie na organizowane przez siebie odprawy instruktorów innych wydziałów. Inspektorzy KC PZPR, co nie powinno zaskakiwać, pracę Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Białymstoku ocenili dobrze⁵⁹.

W Wydziale Ekonomicznym KW PZPR w 1951 r. zatrudniano 8 pracowników politycznych. Pracowali oni według ramowego planu pracy przygotowanego przez kierownika we współpracy z zastępcami i referentami. W planie ujęte były zagadnienia, wskazana osoba odpowiedzialna za ich wykonanie oraz opisany teren, na którym miały być realizowane zadania. Zdaniem inspektorów pracę referentów cechowała żywiołowość. Nie mogli oni systematycznie wykonywać swoich obowiązków, ponieważ często Wydział Organizacyjny angażował ich do prac akcyjnych. Kierownik wydziału – Stanisław Juchnicki – kierował cało-

⁵⁸ APB, sygn. 33/V/5, List Sekretariatu Biura Organizacyjnego KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku, G. Wojciechowskiego z dn. 27 czerwca 1951 r., s. 285.

⁵⁹ AAN, sygn. 237/V/39, Uwagi o pracy Wydziału Organizacyjnego, Ekonomicznego, Administracyjnego, Propagandy, Rolnego i Wydziału Kadr KW PZPR w Białymstoku, s. 42.

ścią i nie miał przydzielonych specjalnych zagadnień. Jego zastępca był odpowiedzialny za handel. Referenci mieli przydzielone „zagadnienia”. Jeden z nich miał „pod opieką” przemysł włókienniczy, energetyczny, Fabrykę Przyrządów i Uchwytów, garbarnię, tartak, Fabrykę Sklejek oraz pracę związków zawodowych w tych gałęziach. Następny był odpowiedzialny za budownictwo na terenie całego województwa oraz za pracę związków zawodowych pracowników budowlanych. Trzeci referent odpowiadał za „przemysł podlegający Centralnemu Urzędowi Drobnej Wytwórczości i Wydział Materiałów Budowlanych przy WRN”. Poza tym referenci mieli przydzielone pod opiekę powiaty, w których istniały zakłady przemysłowe. Pracę tego wydziału inspektorzy KC ocenili nisko. Zarzucano mu niewystarczającą współpracę z innymi wydziałami KW PZPR. Przyczyny takiego stanu dopatrywano się w krótkim stażu kierownika w aparacie partyjnym, nieumiejętności zorganizowania pracy wydziału i w słabej pomocy ze strony Egzekutywy KW PZPR⁶⁰.

W 1955 r. na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku – w związku z fatalną oceną, jaką wystawili inspektorzy KC PZPR – dokonano analizy pracy **Wydziału Ekonomicznego**. Podkreślono pryncypialnie, że zadaniem tego wydziału było udzielanie pomocy komitetom powiatowym, podstawowym organizacjom partyjnym w zakładach przemysłowych, usługowych i budowlanych w realizowaniu uchwał KC i KW PZPR. W 1955 r. w Wydziale Ekonomicznym KW PZPR w Białymstoku pracowało 7 osób. Etat kierownika wydziału nie był obsadzony. Jeden pracownik miał wykształcenie wyższe, trzech – średnie, dwóch – niepełne średnie, jeden – niepełne podstawowe. Wszyscy odbyli przeszkolenie polityczne, ponadto na bieżąco uzupełniali swoje wykształcenie ogólne. Stwierdzono, że kierownictwo wydziału w miarę systematycznie pracowało z instruktorami. Podczas zebrań byli oni zapoznawani z uchwałami partii. Wytknięto jednak brak systematycznej kontroli pracy instruktorów. Zauważono, że Wydział Ekonomiczny organizował odprawy i narady z sekretarzami komitetów zakładowych i POP oraz członkami egzekutyw POP, na których dokonywano oceny pracy poszczególnych gałęzi przemysłu, omawiano styl pracy POP. Wyszło na jaw jednak, że narady nie były organizowane systematycznie. Gorzej jeszcze oceniono pracę wydziału „na odcinku kontroli i udzielania pomocy w realizacji linii Partii towarzyszom pracującym w ZMP i Związkach Zakładowych”⁶¹. Głównym zarzutem było to, iż nie wypracowano własnych form pracy z poszczególnymi zarządami związków zawodowych. Uchybieniem okazało się także zaniedbywanie systematycznej pracy wydziału z zespołami partyjnymi i nieobsługiwanie zebrań POP. Ponadto nie zadbano o uporządkowanie nomenklatury aparatu partyjnego, po-

⁶⁰ Tamże, s. 43.

⁶¹ APB, sygn. 33/IV/35, Analiza pracy Wydziału Ekonomicznego KW PZPR w Białymstoku dokonana na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku 30 grudnia 1955 r., ss. 383–394.

nieważ spośród 62 pracowników podległych nomenklaturze KW PZPR Wydział Ekonomiczny przedstawił do zatwierdzenia jedynie 21 osób. Udało się zauważyć również zbyt luźną współpracę z pozostałymi wydziałami KW. W celu usprawnienia pracy nakazano przestrzeganie zasady kolegiałności, położenie nacisku na rozwijanie inicjatywy instruktorów, zwiększenie kontroli i pomocy komite-
tom miejskim i powiatowym oraz POP w zakładach pracy.

Podczas inspekcji w 1951 r. w Wydziale Administracyjnym pracowało 5 pracowników politycznych. Jeden etat nie był obsadzony. Od 1950 r. przygotowywano plany pracy. Instruktorom i referentom przydzielano powiaty oraz odpowiednie zagadnienia, którymi musieli się zająć. Na przykład: „*Rybczyńska – odpowiada za Wydział Zdrowia i wszelkie związane z tym instytucje, strażę pożarne i Ligę Przyjaciół Żołnierza, tow. Rutkowski – za cały pion sądownictwa i prokuratury. Tow. Żywiecki za przydzieloną opiekę nad pracą niektórych wydziałów RN na wszystkich szczeblach*”. Kierownik, podobnie jak w Wydziale Ekonomicznym, nie miał przydzielonych zagadnień. Źle oceniano współpracę z innymi wydziałami KW PZPR w Białymstoku. Stwierdzono też, że pracownicy Wydziału Administracyjnego nie docierali zupełnie do szczebla gminnego partii, zaś w niewielkim stopniu do szczebla powiatowego⁶².

Wydziały Propagandy KW PZPR odpowiadały za różnorodne zadania o charakterze perswazyjnym. Ich bezpośrednimi wykonawcami były jednak zazwyczaj komitety powiatowe, podstawowe organizacje partyjne oraz organizacje społeczne, np. Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, Związek Młodzieży Polskiej, Liga Kobiet, Polski Komitet Obrońców Pokoju⁶³ itp. Szczegółowe zadania, instrukcje, a często także pieniądze płynęły jednak z Wydziału Propagandy KW⁶⁴. Realizował on w ten sposób „*polityczne kierownictwo*” nad tymi organizacjami⁶⁵.

Wydział Propagandy KW PZPR w Białymstoku w 1951 r. liczył 10 pracowników politycznych. W sektorze propagandy masowej pracowało 5 osób, oświaty – 2 osoby, szkolenia partyjnego – 3 osoby. Praca tego wydziału była utrudniona, gdyż nie było etatowego sekretarza propagandy, kierownika Wydziału Propagandy i zastępcy kierownika do spraw oświaty. Ich obowiązki pełnili w zastęp-

⁶² AAN, sygn. 237/V/39, Uwagi o pracy Wydziału Organizacyjnego, Ekonomicznego, Administracyjnego, Propagandy, Rolnego i Wydziału Kadr KW PZPR w Białymstoku, ss. 43–44.

⁶³ Szerzej m.in.: J. Ślusarczyk, *Ruch Obrońców Pokoju w latach 1949–1989. Kompendium*, Warszawa 1996, s. 33 i n.; *Komitet Wojewódzki ogniem...*, s. 141 i n. Na interesujący aspekt wywierania nacisku przez władze partyjne na władze oświatowe w związku z akcją zbierania podpisów pod Apelem Sztokholmskim, w tym na terenie woj. białostockiego, zwraca uwagę: H. Konopka, *Religia w szkołach...*, s. 91 i n.

⁶⁴ Szeroko mechanizm ten opisuje: M. Jastrząb, *Mozolna budowa absurdu...*, s. 58 i n. Także: *O treści i formach agitacji partyjnej. (Stenogram wykładu)*, nr 24, Warszawa 1952.

⁶⁵ Na niektóre aspekty tego zagadnienia wskazuje m.in.: J. Andrzejewski, *Komitet powiatowy. Kierownik polityczny i gospodarz swego terenu. Stenogram wykładu*, Warszawa 1951, s. 12 i n.

stwie wyznaczeni instruktorzy KW. Faktycznie obsadzony był jeden etat instruktora, pozostali pracownicy byli na etatach referentów i praktykantów. Ich staż pracy w wydziale nie przekraczał 2–3 miesięcy⁶⁶. Uniemożliwiało to im samodzielne wykonywanie zadań. Inspektorzy KC PZPR zwracali ponadto uwagę na niski poziom kadry: „jeden z pracowników oświaty – Rudziński ukończył jedynie sześć klas szkoły powszechnej i nie zna się na pracy partyjnej ani na szkolnictwie. Wcześniej lepszych pracowników Wydziału Propagandy zabierano w teren po linii organizacyjnej względnie do poszczególnych akcji, tak na przykład pełniący obowiązki kierownika wydziału tow. Grodzicki blisko dwa miesiące przebywa w terenie po linii skupu zboża. (...) W tym czasie praca Wydziału Propagandy leżała odłogiem”⁶⁷.

Pracownicy Wydziału Propagandy byli ponadto angażowani bez wiedzy pełniącego obowiązki kierownika do działań planowanych przez Wydział Organizacyjny. Zarzucono, że wydział ten nie kierował pracą organizacji społecznych, nie organizował systematycznie pracy politycznej w terenie, a ograniczał się jedynie do akcji rocznicowych i okazjonalnych (jak Tydzień Oświaty Książki i Prasy) czy przygotowania do egzaminów i doboru kandydatów na wyższe uczelnie. Instruktorzy i referenci Wydziału Propagandy, któremu podlegały sprawy oświaty, nie znali nauczycieli i nie kierowali polityką kadrową pracowników oświaty. Stwierdzono również, że nie koordynowano działań z pozostałymi wydziałami KW PZPR. Przy Wydziale Propagandy istniało koło prelegentów, liczące 30 osób zatwierdzonych przez Egzekutywę KW PZPR. Działalność tego koła oceniono w konkluzji słabo, ponieważ prelegenci nie wychodzili poza komitety gminne i organizacje partyjne, a na organizowanych odprawach frekwencja była – niestety – najczęściej niska⁶⁸.

Kierownictwo KW PZPR w Białymstoku zdawało sobie sprawę z trudnej sytuacji w Wydziale Propagandy. W 1951 r. na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR skonstatowano: „Ogólnie trzeba sobie powiedzieć, że Wydział Propagandy rady sobie nie daje. Stan kadr jest niedostateczny, brak kierownika wydziału, instruktorzy są na bardzo niskim poziomie, większości nie można dać samodzielnego zadania”⁶⁹.

⁶⁶ Problemy z obsadą stanowisk w Wydziale Propagandy wynikały zapewne z trudnych do pogodzenia wymogów, stawianych pracownikom aparatu propagandowego: odpowiednich kwalifikacji zawodowych, a zwłaszcza ideowych. Na pewno ogromnym utrudnieniem, podnoszącym wymagania wobec partyjnych propagandystów, był szeroki obszar zainteresowania aparatu propagandowego, obejmujący zarówno organizowanie uroczystości okolicznościowych, jak i prowadzenie kampanii propagandowych związanych z aktualnymi „akcjami” (skup zboża, oszczędzanie, zakładanie spółdzielni, ruch obrony pokoju, wybory itp.). Szerzej: M. Jastrząb, *Mozolna budowa absurdu...*, s. 57 i n.

⁶⁷ AAN, sygn. 237/V/39, Uwagi o pracy Wydziału Organizacyjnego, Ekonomicznego, Administracyjnego, Propagandy, Rolnego i Wydziału Kadr KW PZPR w Białymstoku, s. 45.

⁶⁸ AAN, sygn. 237/V/39, Uwagi o pracy Wydziału Organizacyjnego, Ekonomicznego, Administracyjnego, Propagandy, Rolnego i Wydziału Kadr KW PZPR w Białymstoku, s. 45.

⁶⁹ APB, sygn. 33/IV/5, Posiedzenie Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 21 kwietnia 1951 r., s. 397.

W 1951 r. – wyciągając wnioski z dotychczasowego fiaska organizacyjnego – zwiększono obsadę Wydziału Propagandy KW PZPR w Białymstoku do 12 osób. Nadal nie było wprowadzie etatowego kierownika, ale propagandą zajmowało się już sześć osób, w tym jeden instruktor sportu⁷⁰ i jeden instruktor ruchu łączności, szkoleniem partyjnym – trzy osoby, oświatą – dwie, kulturą – jedna. Nie było osoby zajmującej się historią partii⁷¹. W Wydziale Propagandy KW PZPR w Białymstoku w 1951 r. były więc etaty: kierownika, trzech zastępców, sześciu instruktorów, dwóch referentów⁷². W 1951 r. KC PZPR zalecił dokonanie podziału pracy w wydziale wśród instruktorów i referentów w ramach istniejących etatów według schematu: szkoleniem partyjnym miały się zajmować dwie osoby, propagandą masową – trzy, oświatą – dwie, kulturą – jedna⁷³.

W 1952 r. władze centralne partii planowały zwiększyć liczbę sektorów w wydziałach propagandy KW PZPR z trzech do czterech. W związku z tym Wydział Propagandy KW PZPR w Białymstoku zabiegał o przyznanie na ten cel w 1952 r. aż 16 nowych etatów. Wydział Organizacyjny KC PZPR sugerował skromniej stworzenie 13 etatów, zaś Wydział Propagandy KC PZPR domagał się już 20 etatów. Sektory miały być zorganizowane według następującego podziału zagadnień:

- **Sektor Propagandy i Agitacji** – grupy agitatorów, koła prelegentów, agitacja pogładowa, akcje i organizacje masowe, ruch łączności fabryk ze wsią, radiofonizacja, sport i kultura fizyczna;
- **Sektor Szkolenia Partyjnego** – szkoły partyjne, sieć kursów partyjnych I i II stopnia, ośrodki szkolenia partyjnego;
- **Sektor Oświaty i Nauki** – szkoły ogólnokształcące, szkoły zawodowe, praca z nauczycielami, praca z komitetami rodzicielskimi, walka z analfabetyzmem, wyższe uczelnie i instytucje naukowe;
- **Sektor Kultury** – zagadnienia kulturalno-oświatowe, świetlice, domy kultury, ruch amatorski, biblioteki i czytelnictwo, teatry i widowiska.

KC PZPR nakazał ponadto, by w komitetach wojewódzkich jeden instruktor wydziału propagandy zajmował się historią partii, jako że wcześniej ten kierunek działalności wydziału był zaniedbany. Dotychczasowy stan etatów w wydziałach propagandy KW uniemożliwiał „rzetelną” realizację tak szerokiego zakresu za-

⁷⁰ 18 października 1949 r. Biuro Organizacyjne KC PZPR na podstawie uchwały Biura Politycznego KC PZPR w sprawie kultury fizycznej i sportu ustanowiło jeden etat instruktora do spraw sportu przy Wydziale Propagandy KW PZPR. APB, sygn. 33/V/5, Uchwała Biura Organizacyjnego KC PZPR z dn. 18 października 1949 r., s. 89.

⁷¹ AAN, sygn. 237/V/41, Projekt etatów pracowników politycznych Wydziałów Propagandy KW na rok 1952, załącznik 3, s. 39.

⁷² AAN, sygn. 237/V/41, Projekt etatów pracowników politycznych Wydziałów Propagandy KW na rok 1952, załącznik 2, s. 38.

⁷³ APB, sygn. 33/VII/13, List KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku z dn. 22 lutego 1951 r.

dań. W żadnym KW PZPR nie było instruktora, który zajmował się sprawami codziennej kontroli gazety wojewódzkiej, czytelnictwem prasy i książek, sprawami wydawnictw, działalnością radia, radiofonizacją, sprawami kina i programów kinowych, gazetkami ściennymi.

Zgodnie z propozycją Wydziału Propagandy KC PZPR obsada Wydziału Propagandy KW PZPR w Białymstoku w 1952 r. była następująca: kierownik wydziału, siedmiu pracowników politycznych w sektorach propagandy i agitacji, czterech w sektorze szkolenia partyjnego, pięciu w sektorze oświaty i nauki, dwóch w sektorze kultury i jeden instruktor zajmujący się historią partii (łącznie dwadzieścia etatów)⁷⁴.

W 1955 r. powiększono zakres obowiązków wszystkich krajowych wydziałów propagandy. Utworzone w dn. 28 lutego 1953 r. uchwałą Sekretariatu KC PZPR „Składnice Akt”, podlegające dotychczas wydziałom ogólnym, zgodnie z uchwałą Sekretariatu KC PZPR z dn. 19 stycznia 1955 r. do 15 lutego 1955 r. miały być przekazane pod opiekę wydziałom propagandy KW. W związku z tym w KW PZPR w Białymstoku dwóch pracowników Wydziału Ogólnego przeniesiono do Wydziału Propagandy KW. Składnice akt działały na podstawie wskazań otrzymywanych z Wydziału Historii Partii KC PZPR, który sprawował nad nimi merytoryczną opiekę⁷⁵. Bezpośrednią opiekę sprawował Kierownik Wydziału Propagandy KW. Kierownik składnicy musiał co kwartał przysyłać do KC PZPR plan pracy⁷⁶.

Wydział Rolny KW PZPR w Białymstoku liczył w 1951 r. sześciu pracowników politycznych: zastępcę kierownika, dwóch instruktorów i trzech referentów. Etat kierownika także nie był obsadzony. Do 15 marca 1951 r. w wydziale było tylko trzech pracowników. Fiodorow, który pełnił obowiązki kierownika, zdaniem instruktorów był „za słaby na samodzielne stanowisko kierownicze”. Każdy instruktor i referent wydziału był odpowiedzialny za instytucje rozmieszczone na terenie trzech powiatów. Przydzielone im zadania nie były jednak należyście realizowane, ponieważ referenci nie okazali się wystarczająco kompetentni: skierowani zostali do pracy bezpośrednio po ukończeniu wojewódzkiej szkoły partyjnej, a także nie znali zagadnień rolnych. Ponadto – zwróćmy uwagę na to wyjaśnienie – „według wypowiedzi tow. Fiodorowa referenci ci nie potrafią napisać samodzielnie odpowiedzi na pismo”. Wydział Rolny działał żywiłowo i akcyjnie,

⁷⁴ AAN, sygn. 237/V/41, Projekt etatów pracowników politycznych Wydziałów Propagandy KW na rok 1952, ss. 34–37.

⁷⁵ Wydział Historii Partii istniał od Kongresu Zjednoczeniowego. Dzielił się na 3 sektory: naukowy, archiwalny i bibliotekę. Rozwiązany został w styczniu 1957 r. W jego miejsce utworzono Zakład Historii Partii przy KC PZPR, na prawach wydziału KC. Szerzej: PPR, PPS, PZPR. *Struktura...*, s. 37 i n.

⁷⁶ APB, sygn. 33/V/19, List Wydziału Historii Partii, Wydziału Propagandy i Agitacji, Wydziału Ogólnego KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku z dn. 31 stycznia 1955 r., s. 28. APB, sygn. 33/V/19, Uchwała Sekretariatu KC PZPR w sprawie przekazania Składnic Akt z dn. 19 stycznia 1955 r., s. 29.

bez planu pracy. W ciągu miesiąca zajmował się jedynie dwoma zagadnieniami (np. w kwietniu 1951 r. tylko wiosenną akcją siewną oraz gospodarką leśną). Przedstawiciele Wydziału Rolnego nie utrzymywali stałego, roboczego kontaktu z Działem Rolnictwa w Związku Samopomocy Chłopskiej i Centrali Rolniczych Spółdzielni, rzadko brali udział w konferencjach organizowanych przez te instytucje oraz w partyjnych odprawach, na których rozpatrywane były sprawy rolne. Ponadto nie uczestniczyli w szkoleniach partyjnych. Pracownicy całkowicie zaniedbali obowiązek kontroli Gminnych Spółdzielni. Inspektor z KC PZPR pisał z rozczarowaniem: *„aparat GS zaśmiecony. Panuje biurokracizm, kumoterstwo i złodziejstwo. Ponad 70% GS pracuje z mankiem”*. Kierownik Wydziału Rolnego KW PZPR nie poczuwał się do odpowiedzialności, gdyż, jak twierdził: *„wina zła leży gdzieś wyżej w Warszawie w centralach”* [zachowuję stylistykę oryginału]. Zdaniem hospitującego, w Wydziale Rolnym KW PZPR nie potrafiono walczyć z brakami, ponieważ po prostu ich nie dostrzegano⁷⁷.

Wydziały kadr *„dobierały, oczyszczały i rozstawiały”* kadry niezbędne dla wzmocnienia partii i aparatu państwowego. W praktyce polegało to na wyszukiwaniu odpowiednich kandydatów na stanowiska w aparacie partyjnym i gospodarczym. Zdaniem inspektorów KC PZPR, od czerwca 1950 r., kiedy kierownictwo Wydziału Kadr KW PZPR w Białymstoku objęła Zofia Brzozowska, wydział miał duże osiągnięcia. Hospitujący zauważyli: *„Potrafiono przełamać psychozę towarzyszy w kierownictwie KW, że jakoby województwo Białystok nie jest w stanie zapęłnić wakatów istniejących wówczas w aparacie partyjnym. Wakaty te liczono na dziesiątki, okazało się jednak, że po roku czasu w aparacie partyjnym szczebel średni może być w zasadzie zapęłniony”*⁷⁸. Dobór pracowników do wszystkich wydziałów KW PZPR musiał być prowadzony w porozumieniu z Wydziałem Kadr. Kierownictwa wydziałów zobowiązane były do szukania kandydatów i przedstawiania wniosków Wydziałowi Kadr.

W Wydziale Kadr zakres obowiązków rozdysponowano według branż i podziału terytorialnego województwa. Plany pracy były sporządzane systematycznie, lecz ich wykonanie budziło poważne zastrzeżenia. Dotyczyły one zwłaszcza niedostatecznej pracy z *„kadrą nomenklaturową”* i *„nieodpowiedniego instruktażu w terenie”*. Praca wydziału ograniczała się praktycznie do zakładania teczek ewidencyjnych pracowników nomenklatury, choć zdaniem inspektorów i one pozostawiały wiele do życzenia. Kontrole prowadzone przez pracowników wydziału w terenie sprowadzały się w większości przypadków do zebrania danych i skontrolowania stanu dokumentacji ewidencyjnej. Wydziałowi Kadr zarzucono nieodpowiedni styl pracy. Stwierdzono, że zły wpływ miała niewłaściwa praca i brak

⁷⁷ AAN, sygn. 237/V/39, Uwagi o pracy Wydziału Organizacyjnego, Ekonomicznego, Administracyjnego, Propagandy, Rolnego i Wydziału Kadr KW PZPR w Białymstoku, ss. 45–47.

⁷⁸ Tamże, s. 47.

czujności w latach 1947–1949. Ponadto nowe kierownictwo wydziału nie informowało Egzekutywy KW PZPR „o zaśmieceniu niektórych odcinków aparatu państwowego”. Na naradach wydziału instruktorzy nie wykazywali aktywności, która mogłaby się przyczynić do podniesienia poziomu pracy. Sprawozdania nie zawierały głębszej analizy ani samokrytyki. Posiedzenia wydziału były źle przygotowane, a jego kierowniczka nie kontrolowała wykonania planu pracy. Przed Wydziałem Kadr postawiono więc pilne zadanie wypracowania odpowiednich form i metod pracy, szczególnie „w udzielaniu pomocy organizacjom terenowym w gospodarowaniu kadrami na własnym terenie. Dla Wydziału Kadr nasuwałoby się zadanie głębszego rozpracowania stanu kadr i ich polityki na odcinku aparatu bezpieczeństwa, aparatu rolnego i spółdzielczego”⁷⁹.

Kontrole prowadzone przez inspektorów z KC PZPR dowodziły, że wydziały kadr ograniczały poznanie kandydatów na stanowiska w aparacie partyjnym oraz w nomenklaturze do biurokratycznej „znajomości akt, a nie żywego człowieka”. W związku z tym, w listopadzie 1952 r., Sekretariat KC PZPR podjął uchwałę O decentralizacji pracy z kadrami w aparacie partyjnym. Zgodnie z nią należało „przesunąć punkt ciężkości pracy z kadrami na wydziały resortowe”. Miało to umożliwić lepsze „rozstawianie” kadr, śmielsze wysuwanie młodych kandydatów, a jednocześnie ułatwiać kontrolowanie polityki kadrowej resortu poza nomenklaturą. Pracę dotychczasowych wydziałów KC i KW z kadrami oceniano niedostatecznie. W celu ulepszenia metod pracy z kadrami Sekretariat KC PZPR postanowił powołać we wszystkich wydziałach Sektor Ewidencji Kadr, nad którym nadzór miał sprawować kierownik wydziału. Równocześnie zdecydowano o likwidacji wydziałów kadr i przekazaniu ich funkcji poszczególnym wydziałom KW PZPR. Podkreślono, że „Likwidacja Wydziału Kadr w aparacie partyjnym nie może w żadnym wypadku osłabić pracy departamentów i wydziałów kadr w aparacie państwowym, gospodarczym, organizacji masowych itd.” W komitetach wojewódzkich wydziały organizacyjne do 1 stycznia 1953 r. miały przejąć następujące zagadnienia: kadry partyjne, Związek Młodzieży Polskiej, związki zawodowe i Ligę Kobiet. Pozostałe sprawy – do 15 lutego 1953 r. – przejmowały odpowiednie wydziały KW PZPR. Ponadto, w związku z likwidacją wydziału kadr, przy wydziale organizacyjnym KW miał powstać sektor dla kadr bezpieczeństwa i milicji⁸⁰. Następne kontrole wykazy-

⁷⁹ Tamże, s. 49.

⁸⁰ APB, sygn. 33/V/5, Uchwała Sekretariatu KC o decentralizacji pracy z kadrami w aparacie partyjnym, ss. 229–332. W KC PZPR funkcje Wydziału Kadr przejmować miały następujące wydziały KC PZPR: Wydział Organizacyjny – kadry aparatu partyjnego, związków zawodowych, ZMP, Ligi Kobiet. Kadry resortów gospodarczych i resortów frontu ideologicznego – odpowiednie wydziały KC. Z Wydziału Kadr miała wyłonić się komórka, która miała się zajmować kadrami wojska, bezpieczeństwa i MO. W każdym wydziale należało wyłonić Sektor Ewidencji Kadr w składzie od 1 do 3 osób. Zadanie tego sektora polegało na założeniu i aktualizowaniu kartoteki ewidencyjnej kadr według nomenklatury KC danego wydziału oraz techniczne kompletowanie akt kandydatów wysuwanych na stanowiska według nowej nomenklatury.

wały, że komitety wojewódzkie i powiatowe dowolnie interpretowały uchwałę o decentralizacji pracy z kadrami.

W 1953 r. przemianowano **Sektor Ewidencji Kadr KW na Kartotekę Wojewódzką**. Powodem były pomyłki wynikające ze zbliżonego nazewnictwa: **Sektora Ewidencji Kadr KW i Sektorów Ewidencji Kadr wydziałów KW**. Obowiązkiem sektorów ewidencji kadr wydziałów KW było prowadzenie rejestru stanowisk nomenklaturowych w aparacie partyjnym i instytucjach oraz ewidencji absolwentów szkół partyjnych. Pracę sektorów ewidencji kadr wydziałów KW kontrolował kierownik kartoteki wojewódzkiej⁸¹.

W 1953 r. w komitetach wojewódzkich PZPR w całej Polsce zlikwidowano **wydziały kobiece**. Zgodnie z uchwałą KC PZPR z lutego 1953 r. „*pracą wśród kobiet*” na szczeblu wojewódzkim miał się zajmować jeden z zastępców kierownika wydziału organizacyjnego oraz jeden z zastępców kierownika wydziału propagandy KW PZPR⁸².

Na początku maja 1954 r. nastąpiła kolejna zmiana w strukturach KC PZPR. **Wydział Handlu i Wydział Planowo-Finansowy KC PZPR** zostały połączone w **Wydział Handlu i Finansów KC PZPR**⁸³. W związku z tym również w komitetach wojewódzkich powołano **wydziały handlu i finansów**. Zakres działalności tych wydziałów obejmował „*zagadnienia związane z działalnością organów Ministerstwa Handlu Wewnętrznego, Finansów łącznie z bankami i PKO, Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, Państwowego Zakładu Ubezpieczeń, oddziały Urzędu Miar i Wąg, Wydziały Statystyczne, WRN, zakłady Instytutu Ekonomiki i Organizacji Przemysłu i Inspektoraty Kontrolno-Rewizyjne, Oddziały Państwowej Inspekcji Gospodarki Materiałowej, szkoły handlowe, statystyczne i finansowe prowadzone przez te resorty*”. KW PZPR skierował do Wydziału Handlu i Finansów pracowników, którzy wcześniej prowadzili te sprawy w innych wydziałach komitetu wojewódzkiego. Podkreślono także, że z powodu zwiększonych zadań należy „*zabezpieczyć Wydział Handlu i Finansów odpowiednią obsadą personalną*”⁸⁴.

⁸¹ APB, sygn. 33/VI/7, Uzupełnienia do Wskazówek w sprawie przekazywania pracy Wydziałów Kadr KW i KP do innych Wydziałów KW i KP, ss. 224, 225, 231.

⁸² AAN, sygn. 237/VII/2743, Tezy w sprawie pracy wydziałów organizacyjnych komitetów wojewódzkich z kwietnia 1954 r., s. 13. Rozwiązanie wydziałów kobiecych KW było konsekwencją rozwiązania Wydziału Kobiecego KC PZPR w styczniu 1953 r. Szerzej: PPR, PPS, PZPR. *Struktura...*, s. 42 i n.

⁸³ Na podstawie uchwały Sekretariatu KC PZPR z marca 1954 r. Wydział Handlu i Finansów składał się z 4 sektorów: handlu, finansów, planowania oraz ewidencji kadr. Szerzej: PPP, PPS, PZPR. *Struktura...*, s. 36.

⁸⁴ AAN, sygn.237/V – 1b/2, List Sekretariatu KC PZPR do I sekretarzy KW PZPR z dn. 7 maja 1954 r., s. 1.

W 1954 r. Sekretariat KC PZPR podjął uchwałę, która powoływała sekretariaty KW⁸⁵. Zmiana ta miała ułatwić pracę egzekutywy KW i uwolnić ją od konieczności rozpatrywania spraw o niewielkim znaczeniu. W skład sekretariatu KW PZPR wchodził sekretarze KW. Zaznaczono przy tym, że sekretariat KW nie może zastępować egzekutywy i podejmować uchwał związanych z udzielaniem wytycznych dla terenu. Całą swoją działalnością sekretariat miał – jak zakładano – ułatwiać egzekutywie KW skoncentrowanie się na sprawach istotnych. Do jego zadań należało koordynowanie i kierowanie pracą aparatu partyjnego, bieżące kontrolowanie wykonania uchwał i dyrektyw partii oraz przygotowywanie spraw na posiedzenia egzekutywy KW PZPR. Sekretariat KW, we współpracy z kierownikami wydziałów KW, przygotowywał projekty planów pracy egzekutywy i wydziałów KW oraz przedstawiał je następnie do zatwierdzenia egzekutywie KW. Rozpatrywał ponadto wnioski w sprawach kadrowych i decydował o włączeniu ich do porządku obrad egzekutywy KW. Sekretariat mógł samodzielnie podejmować decyzję jedynie w sprawach *„operatywnej kontroli wykonania uchwał oraz w niektórych sprawach personalnych (urlopy, zapomogi itp.)”*. Był jednak zobowiązany do powiadomienia egzekutywy KW o podjętych decyzjach i wnioskach. Swoje posiedzenia miał odbywać regularnie raz w tygodniu lub w miarę potrzeby częściej⁸⁶.

W maju 1954 r. Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku wystąpiła z wnioskiem do Sekretariatu KC PZPR o powołanie przy KW PZPR w Białymstoku **Wydziału Oświaty**. Konieczność powołania nowego wydziału motywowano następująco: *„mając na uwadze wyższy poziom nauczania i wychowania, a przede wszystkim mając na uwadze konieczność podniesienia na wyższy poziom ideowo-polityczny całego nauczycielstwa poprzez systematyczną pracę instancji partyjnych, Egzekutywa KW PZPR występuje do Sekretariatu KC z wnioskiem o utworzenie odrębnego Wydziału Oświaty KW, gdyż dotychczasowy Sektor Oświaty Wydziału Propagandy nie jest zdolny rozwiązać rosnących zadań, ani usunąć zaistniałych braków w pełni”*⁸⁷. Egzekutywa proponowała następujący skład Wydziału Oświaty: kierownik wydziału, jego zastępca, dwóch

⁸⁵ W Wykazie pracowników KW PZPR w Białymstoku z 1951 r. wspomniano o istnieniu Sekretariatu. W jego skład wchodził sekretarze KW PZPR. Funkcjonowało również Biuro Sekretariatu. Nie zetknąłem się jednak z dokumentacją dotyczącą powołania w KW PZPR w Białymstoku Sekretariatu przed 1954 r. Istniejący wówczas Sekretariat mógł spełniać typowo organizacyjne funkcje. Prawdopodobnie zakres kompetencji przed 1954 r. był zdecydowanie mniejszy. APB, sygn. 33/XV/2, Wykaz pracowników KW PZPR w Białymstoku, s. 2.

⁸⁶ AAN, sygn. 237/V/183, Uchwała Sekretariatu KC PZPR o powołaniu Sekretariatów KW z dn. 26 marca 1954 r., s. 2.

⁸⁷ APB, sygn. 33/XIII/1, Uchwała Egzekutywy KW PZPR z dn. 28 maja 1954 r. w sprawie utworzenia Wydziału Oświaty KW PZPR w Białymstoku, s. 1. Sprawa utworzenia Wydziału Oświaty KW w Białymstoku, a ściślej wydzielenia Sektora Oświaty z Wydziału Propagandy KW i rozwinęcia go w odrębny wydział, wydaje się zrozumiała zarówno z punktu widzenia potrzeb lokalnych, jak i dopasowywania struktury organizacyjnej KW

instruktorów i jeden referent. Ponadto przewidziano etat jednego instruktora do spraw szkolnictwa wyższego, jednego referenta i jednej maszynistki-sekretarki. Na stanowisko kierownika Wydziału Oświaty zaproponowano dotychczasowego kierownika Wydziału Propagandy – Helenę Cesarz⁸⁸.

Warunkiem faktycznego rozpoczęcia pracy przez Wydział Oświaty było obsadzenie przyznaczonych etatów pracownikami, którzy posiadali odpowiednie przeszkolenie partyjne. Ostatecznie wydział otrzymał sześć etatów: kierownika, zastępcy kierownika, dwóch instruktorów i dwóch referentów. Wydział Oświaty i Szkolnictwa Wyższego w Białymstoku został powołany 1 września 1954 r.⁸⁹ W listopadzie 1954 r. kierownik Wydziału Oświaty, H. Cesarz, wystosowała pismo do Wydziału Ogólnego KC⁹⁰, a następnie do Wydziału Oświaty KC PZPR⁹¹, z prośbą o przyznanie w 1955 r. nowych etatów: jednego instruktora, maszynistki oraz pięciu instruktorów oświaty w komitetach powiatowych.

Wydział Ogólny był jedną z najważniejszych komórek organizacyjnych KW PZPR w Białymstoku. Niestety, nie zachowały się dokumenty stanowiące podstawę zorganizowania tego wydziału. Można jedynie wnioskować pośrednio, że kontynuował on działalność istniejącego od 1945 r. Wydziału Ogólnogospodarczego KW PPR w Białymstoku⁹² W Wydziale Ogólnym zajmowano się sprawami socjalnymi (urlopy, wczasy, pożyczki, bony na żywność) oraz gospodarczymi (wyposażenie i obsługa budynków, remonty i inwestycje, transport). Ponadto w wydziale tym przygotowywano sprawozdania finansowe dla KC PZPR⁹³. W podsumowaniu pracy za 1951 r. zarzucano wydziałowi słabą „więź

do odpowiednich struktur istniejących w KC, w którym Wydział Oświaty istniał od Kongresu Zjednoczeniowego. Początkowo dzielił się na 2 sektory: szkolnictwa ogólnokształcącego i szkolnictwa zawodowego, w 1952 r. utworzono ponadto sektory: kształcenia nauczycieli oraz kadr, a w 1954 r. sektor partyjno-związkowy. Szerzej: PPR, PPS, PZPR. *Struktura...*, s. 54 i n.

⁸⁸ APB, sygn. 33/XIII/1, Uchwała Egzekutywy KW PZPR z dn. 28 maja 1954 r. w sprawie utworzenia Wydziału Oświaty KW PZPR w Białymstoku, s. 1.

⁸⁹ APB, sygn. 33/VI/197, List KC PZPR w Warszawie do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku z dn. 2 sierpnia 1954 r., s. 44.

⁹⁰ APB, sygn. 33/XIII/1, List do Wydziału Ogólnego KC PZPR z dn. 25 listopada 1954 r., b.n.s.

⁹¹ APB, sygn. 33/XIII/1, List kierownika Wydziału Oświaty KW PZPR w Białymstoku do Wydziału Oświaty KC PZPR z dn. 25 listopada 1954 r., b.n.s.; Szerzej o oświacie w województwie białostockim po II wojnie światowej: M. Balicki, *Szkolnictwo białostockie w latach 1944–1972. Studium historyczno-porównawcze*, Białystok 1995; E. J. Kryńska, *Szkolnictwo ogólnokształcące w województwie białostockim 1944–1948*, Białystok 1991.

⁹² Pierwsze sprawozdanie finansowe obejmowało okres od 5 lutego do 9 marca 1945 r., Patrz: APB, sygn. 1/XV/3, Sprawozdanie finansowe Wojewódzkiego Komitetu PPR w Białymstoku za okres od dnia 5 lutego do 9 marca b.r. [1945 – A.P.].

⁹³ APB, sygn. 33/XV/1, Plany pracy referenta Wydziału Ogólnego, Plan pracy referenta gospodarczego [1952 r.], ss. 10, 16.

z terenem oraz niedostateczne podnoszenie kwalifikacji rachmistrzy przez właściwy instruktaż⁹⁴. Podobne uwagi powtarzały się również w kolejnych latach.

W 1952 r. Wydział Ogólny nie miał pełnej obsady etatów. Rewident przez pół roku nie kontrolował działalności komitetów powiatowych, ponieważ równocześnie wyznaczono mu zadania niezgodne z jego obowiązkami⁹⁵. W 1953 r. praca rewidentów Wydziału Ogólnego poprawiła się. Wyróżniono ich za wykrycie i zapobieżenie malwersacji finansowych w czterech komitetach powiatowych. Krytycznie jednak oceniono niewykorzystanie środków socjalnych. Tłumaczono to tym, że nie została przeprowadzona wśród pracowników akcja uświadamiająca im konieczność wypoczynku. Podkreślono także nieoczekiwanie, że „czystość gmachu pozostawiała wiele do życzenia”⁹⁶. Podobny zarzut został postawiony jeszcze raz w 1954 r., a także dodatkowo wytknięto wtedy nieumiejętność zapewnienia pełnej obsady etatów. Ostatecznie pracę Wydziału Ogólnego w 1954 r. uznano za „zadowalającą”⁹⁷.

W komitetach wojewódzkich PZPR opacznie – jak się miało okazać – rozumiano zadania wydziałów organizacyjnych. W związku z tym Wydział Organizacyjny KC PZPR opublikował w 1954 r. *Tezy w sprawie wydziałów organizacyjnych komitetów wojewódzkich*. Stwierdzono w nich, że: „W wielu komitetach wojewódzkich utarło się przekonanie, że wydział organizacyjny jest koordynatorem pracy innych wydziałów, że stanowi pewnego rodzaju «nadwydział»”. Powodowało to, że wydziały organizacyjne zwoływały narady innych wydziałów, wydawały polecenia, a nawet narzucały plany pracy innym wydziałom. KC PZPR ocenił: „Praktyka ta jest oczywiście niesłuszna i głęboko szkodliwa. (...) Do kierowania i koordynacji pracy wydziałów KW powołana jest egzekutywa i sekretarze KW”⁹⁸.

Podobnie rozumiano zadania Wydziału Organizacyjnego w KW PZPR w Białymstoku. Pracownicy tego wydziału angażowali m.in. pracowników Wydziału Ekonomicznego do prac akcyjnych. W efekcie spadała jakość pracy innych wydziałów. Zwracali na to uwagę inspektorzy KC PZPR w czasie kontroli wydziału w 1951 r.⁹⁹

⁹⁴ AAN, sygn. 237/XXIV/16, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za 1951 r., s. 6.

⁹⁵ AAN, sygn. 237/XXIV/26, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za 1952 r., ss. 8–9.

⁹⁶ AAN, sygn. 237/XXIV/36, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za 1953 r., ss. 8–9.

⁹⁷ AAN, sygn. 237/XXIV/45, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za 1954 r., ss. 16–18.

⁹⁸ AAN, sygn. 237/VII/2743, *Tezy w sprawie wydziałów organizacyjnych komitetów wojewódzkich* z kwietnia 1954 r., ss. 2–3.

⁹⁹ AAN, sygn. 237/V/39, *Uwagi o pracy Wydziału Organizacyjnego, Ekonomicznego, Administracyjnego, Propagandy, Rolnego i Wydziału Kadr KW PZPR w Białymstoku*, s. 43.

Na kształt pracy wydziałów organizacyjnych nie miały wpływu wywierały zapewne wzorce radzieckie. W komitetach wojewódzkich analizowano i wdrażano bowiem *Zadania i działalność Wydziałów Organizacyjno-Instruktorskich* partii bolszewickiej, opublikowane w czasopiśmie „Budownictwo Partyjne” w 1943 r. W instrukcji tej znaleźć można było opinię, że wydział organizacyjny jest w zasadzie jedynym wydziałem zobowiązanym do zajmowania się pracą podległych organizacji partyjnych oraz pracą całego komitetu partyjnego¹⁰⁰.

W *Tezach w sprawie wydziałów organizacyjnych komitetów wojewódzkich* określono wyraźnie zadania tych wydziałów. Głównym obowiązkiem było udzielanie „aktywnej pomocy instancjom i organizacjom partyjnym w organizowaniu i kontroli wykonania uchwał i dyrektyw KC, KW i ich własnych, w analizowaniu pracy partyjnej, uogólnianiu doświadczeń i wypracowywaniu odpowiednich wniosków” oraz walka „z wszelkimi przejawami administracyjnych metod w pracy partyjnej”. Wydziały organizacyjne miały udzielać instancjom partyjnym „operatywnej, konkretnej pomocy opartej na wnikliwej politycznej analizie sytuacji”. Ważnym zadaniem wydziałów organizacyjnych miała być praca z kadrami, „troska” o ich „wzrost polityczno-ideologiczny”, o wzrost ilościowy oraz o właściwe dysponowanie kadrami w zależności od „potrzeb partii”. Zadania te – jak suponowano – należało realizować we współpracy z pozostałymi wydziałami KW. Obowiązkiem innej kategorii było „śledzenie za przestrzeganiem przez organizacje partyjne zasad statutu partii i stosowaniem lenińskich norm życia partyjnego w praktyce (...) za przestrzeganiem zasad centralizmu demokratycznego, za rozwojem twórczej – oddolnej krytyki i samokrytyki, za rozwojem kolegialności w pracy partyjnej, przestrzeganiem terminowego odbywania zebrań sprawozdawczo-wyborczych”¹⁰¹ [zachowuję składnię oryginału]. W gestii wydziałów organizacyjnych znajdowała się „opieka” nad składem partii, ewidencją partyjną i jej ulepszaniem oraz nad doskonaleniem systemu informacji i sprawozdawczości. Ponadto – po przeprowadzeniu analizy pracy instancji i organizacji partyjnych – wydziały organizacyjne uogólniały i przekazywały im doświadczenia i wskazówki w zakresie różnych form pracy. Wydział organizacyjny realizował swoje zadania poprzez pracę z instancjami partyjnymi: komitetami powiatowymi, miejskimi, dzielnicowymi. Obowiązkiem wydziału – jak utopijnie zakładano – było udzielanie pomocy komitetom w studiowaniu i rozwiązywaniu poszczególnych problemów, pokonywaniu trudności w pracy partyjnej, opracowywaniu planów pracy, organizowaniu seminariów i narad, w przygotowywaniu i przeprowadzaniu plenarnych posiedzeń komitetów powiatowych i ich egzektyw.

Wykonanie zadań Wydziału Organizacyjnego było możliwe tylko przy odpowiedniej organizacji wydziału. W cytowanym wyżej dokumencie w niezwykle

¹⁰⁰ APB, sygn. 33/VI/7, *Zadania i działalność Wydziałów Organizacyjno-Instruktorskich*, ss. 149–150.

¹⁰¹ AAN, sygn. 237/VII/2743, *Tezy w sprawie wydziałów organizacyjnych komitetów wojewódzkich* z kwietnia 1954 r., ss. 3–5.

oficjalnym języku zwrócono uwagę na konieczność właściwego podziału pracy: „Problemowy i terenowy podział pracy wśród kierownictwa wydziału polega na tym, że kierownik i każdy z zastępców zajmuje się i odpowiada za jeden czy dwa sektory i grupę instruktorów wydziału przydzielonych do powiatów, przy czym kierownik wydziału odpowiada za całość pracy. Ich zadanie polega na tym, aby pracować zarówno z instruktorami sektorów, jak i grupą instruktorów terenowych – tak przed wyjazdem, jak i po przyjeździe z terenu”¹⁰². W związku z tym w wydziale istniała grupa instruktorów terenowych. Każdy z nich miał przydzielone pod „opiekę”, w zależności od sytuacji, dwa lub trzy powiaty. Ponadto w wydziale pracowali instruktorzy odpowiedzialni za poszczególne sektory (branże) w przydzielonych powiatach.

Zgodnie z uchwałami KC PZPR w wydziałach ogólnych nakazywano utworzyć następujące sektory:

- **Sektor informacji partyjnej i statystyki partyjnej.** Do jego zadań należało informowanie komitetu wojewódzkiego o stanie pracy komitetów powiatowych i podstawowych organizacji partyjnych oraz prowadzenie i analiza statystyki stanu osobowego wojewódzkiej organizacji partyjnej.
- **Sektor legitymacji i ewidencji partyjnej.** Kontrolował prawidłowość wydawania legitymacji partyjnych oraz stan gospodarki partyjnej w komitetach powiatowych i podstawowych organizacjach partyjnych¹⁰³.
- **Sektor ewidencji kadr partyjnych, związkowych, ZMP i rad narodowych.** Prowadził ewidencję tych kadr na stanowiskach objętych nomenklaturą KW oraz ewidencję rezerw kadrowych. Ponadto śledził zmiany zachodzące na stanowiskach objętych nomenklaturą i przysyłał wykazy tych zmian do sekretarzy KW.
- **Sektor instancji związkowych.** Śledził pracę związków zawodowych pod kątem wykonywania uchwał partii oraz kontrolował sposób kierowania pracą związków przez organizacje partyjne.
- **Sektor instancji ZMP.** Zajmował się wykonaniem dyrektyw partii odnośnie pracy wśród młodzieży¹⁰⁴.

¹⁰² Tamże, s. 10.

¹⁰³ Sprawy ewidencji partyjnej regulowała instrukcja KC, w której drobiazgowo określono podstawowe zasady ewidencji prowadzonej przez KW i KM na podstawie sprawozdań statystycznych KP, KM i KD, ewidencji personalnej członków i kandydatów członków i kandydatów partii w KP, KM i KD na podstawie gromadzonych akt personalnych. Instrukcja zawierała także wzory druków obowiązujących w zakresie ewidencji, przeniesień do innych POP. Wszelkie formularze i księgi przewidziane dla ewidencji wykonywane były centralnie wg wzorów ustalonych przez KC. Komitety niższych szczebli i POP nie miały prawa wprowadzać zmian do tych wzorów, ani też używać jakichkolwiek innych formularzy. Por.: *O ewidencji członków i kandydatów PZPR. Instrukcja KC PZPR*, Warszawa, maj 1952 r.

¹⁰⁴ AAN, sygn. 237/VII/2743, Tezy w sprawie wydziałów organizacyjnych komitetów wojewódzkich z kwietnia 1954 r., s. 13.

W maju 1954 r. do Wydziału Organizacyjnego KC PZPR włączono Wydział Szkół Partyjnych¹⁰⁵ i Sektor Rad Narodowych z Wydziału Administracyjnego KC. W związku z tym do wydziałów organizacyjnych KW zostali przeniesieni pracownicy wydziałów administracyjnych KW zajmujący się pracą rad narodowych.

Od połowy 1954 r. kompetencje wydziałów organizacyjnych KW obejmowały również „pracę z kadrą ze stanowisk wchodzących w nomenklaturę KW t.j. dobór kadr na stanowiska czołowe i kierownicze w Prezydiach Rad, przedkładanie kierownictwu KW wniosków w sprawie obsady i zmian na stanowiskach w Prezydiach Rad Narodowych”¹⁰⁶. Obowiązkiem wydziału było opracowanie zakresu prac z Radami Narodowymi. Jak zaznaczono na naradzie zastępców kierowników wydziałów organizacyjnych – „w Wydziale Organizacyjnym KW oprócz towarzyszy z kierownictwa Wydziału, wydzieleni powinni być dla szczególnego zajmowania się pracą z radami 1–2 instruktorzy”¹⁰⁷. Sekretarze organizacyjni KW PZPR przejęli opiekę nad partyjnymi szkołami międzywojewódzkimi i wojewódzkimi. Odpowiedzialni byli za to przed egzekutywą KW PZPR¹⁰⁸.

Poza kontrolami prowadzonymi przez KC PZPR oceny pracy wydziałów dokonywały również komisje pracujące w ramach instancji wojewódzkiej. Analizy te były z zasady bardzo schematyczne. Ich treść zawiera niewiele informacji o pracy kontrolowanych wydziałów.

W marcu 1954 r. dokonano oceny pracy Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Białymstoku. W przygotowanym sprawozdaniu stwierdzono rzecz oczywistą – iż głównym zadaniem wydziału była kontrola wykonania dyrektyw partyjnych przez komitety powiatowe i miejskie. Instruktorom wydziału zarzucono niedostateczną ocenę sytuacji politycznej „w terenie”. Wytknięto także to, że nie potrafiono pomóc instancjom partyjnym w należyтым doborze kadr¹⁰⁹.

W połowie lutego 1955 r. komisja wewnętrzna ponownie oceniła pracę Wydziału Organizacyjnego KW. Z wynikami kontroli niemal natychmiast zapoznano

¹⁰⁵ Wydział Szkolenia Partyjnego istniał od Kongresu Zjednoczeniowego. W 1950 r. podporządkowano wydziałowi utworzony wówczas Centralny Ośrodek Szkolenia Partyjnego. Decyzją Sekretariatu BO KC PZPR z marca 1953 r. przeprowadzono reorganizację, w wyniku której sektor szkolenia masowego włączono do Wydziału Propagandy i Agitacji, a z pozostałej części Wydziału Szkolenia Partyjnego utworzono Wydział Szkół Partyjnych. Decyzją Sekretariatu BO KC PZPR z marca 1954 r. Wydział Szkół Partyjnych włączono jako sektor do Wydziału Organizacyjnego. Szerzej: PPR, PPS, PZPR. *Struktura...*, s. 77 i n.

¹⁰⁶ AAN, sygn. 237/VII/2716, List kierownika Wydziału Organizacyjnego KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku z maja 1954 r., s. 46.

¹⁰⁷ AAN, sygn. 237/VII/2720, Protokół z odbytej w KC PZPR narady zastępców kierowników Wydziału Organizacyjnego KW w dn. 28 lutego 1955 r., s. 7.

¹⁰⁸ AAN, sygn. 237/VII/2716, List kierownika Wydziału Organizacyjnego KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku z maja 1954 r., s. 46.

¹⁰⁹ APB, sygn. 33/VI/205, Ocena pracy Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Białymstoku przeprowadzona w marcu 1954 r., ss. 13, 15, 28.

Egzekutywę KW PZPR w dn. 18 lutego 1955 r. W sprawozdaniu raz jeszcze podkreślono, że głównym zadaniem wydziału było kontrolowanie realizacji dyrektyw partyjnych przez komitety powiatowe i miejskie oraz „czuwanie nad przestrzeganiem przez instancje i organizacje partyjne leninowskich norm życia partyjnego”¹¹⁰. Potwierdzono, że kierownictwo wydziału prowadziło systematycznie pracę z instruktorami. Przed wyjazdem w teren organizowane były odprawy wydziału. Zwrócono nawet uwagę na ofiarność pracowników, którzy, jak to patetycznie sformułowano, „życie osobiste podporządkowali obowiązkom partyjnym”. Przeciętnie jednorazowy pobyt instruktora w terenie trwał od 7 do 10 dni. Wśród braków w pracy instruktorów wymieniono nieumiejętność właściwej oceny sytuacji politycznej w terenie, niedostateczną pracę z kadrami oraz niski stopień samodzielności, powodujący upadek ich autorytetu. Usprawiedliwieniem instruktorów była duża płynność kadr w tym wydziale. W ciągu 1954 r. zmieniono bowiem ponad 60% składu osobowego. Podkreślono, że choć działania były systematyczne, to jednak cechowała je schematyczność pracy kierownictwa z instruktorami. W Wydziale Organizacyjnym prowadzono odprawy i narady z pracownikami aparatu terenowych instancji partyjnych, z kierownikami Wydziałów Organizacyjnych KP, pracownikami ewidencji partyjnej, instruktorami prowadzącymi sprawozdawczość partyjną, nomenklaturę kadr. Odprawy tego rodzaju i z tego typu działaczami jednak nie były organizowane systematycznie. W czasie większych kampanii politycznych i gospodarczych wydział wykorzystywał nieetatowy aktyw partyjny. Ważnym elementem pracy Wydziału Organizacyjnego była gromadzenie i przetwarzanie informacji. Istotną rolę odgrywał w tym zakresie Referat Sprawozdawczy. Stwierdzono, że Referat ten potrafił zorganizować terminowy i aktualny dopływ informacji o województwie białostockim. Zarzucano jednak, że w niedostatecznym stopniu uogólniał określone fakty z pracy organizacji partyjnych i słabo informował kierownictwo i terenowe instancje partyjne o przypadkach stwierdzanych nieprawidłowości i wypaczeń.

Wydział Organizacyjny opierał swą pracę na planach kwartalnych. Kierownictwo wydziału, pomimo poprawy stylu pracy, niedostatecznie przestrzegało zasady kolegialności. Dobór kadr aparatu partyjnego prowadzono w sposób żywiołowy. Nie stworzono odpowiednich rezerw kadrowych, w wyniku czego pojawiły się trudności w obsadzaniu stanowisk w aparacie partyjnym i nomenklaturze. We wnioskach pokontrolnych podkreślono, że Wydział Organizacyjny w swojej pracy utrzymywał co prawda kontakt z innymi wydziałami KW PZPR, szczególnie zaś z Wydziałem Rolnym, Propagandy i Ekonomicznym, nie była to jednak współpraca prowadzona stale i planowo. Podstawową słabością był brak

¹¹⁰ APB, sygn. 33/IV/30, Ocena pracy Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Białymstoku przedstawiona na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 18 lutego 1955 r., s. 144.

korelacji kwartalnych planów pracy poszczególnych wydziałów KW. W celu więc usprawnienia pracy Wydziału Organizacyjnego nakazano: przestrzeganie zasady kolegialności, dokonanie podziału zakresu odpowiedzialności kierownictwa wydziału za poszczególne sektory i problemy, zwiększenie kontaktu kierownictwa z terenowymi instancjami partyjnymi¹¹¹.

5 marca 1955 r. Sekretariat KC PZPR podjął uchwałę, która powoływała w komitetach wojewódzkich PZPR wydziały administracyjne i socjalne. W dotychczas istniejącym Wydziale Administracyjnym KW PZPR w Białymstoku pracowali: kierownik, zastępca, instruktor i referent. Po wprowadzeniu zmian w Wydziale Administracyjnym pracować miał kierownik i trzech instruktorów, zaś w Wydziale Socjalnym zastępca kierownika i dwóch instruktorów¹¹². KW PZPR w Białymstoku otrzymało więc dwa nowe etaty.

W 1955 r. ostatecznie funkcje pełniły w Komitecie Wojewódzkim następujące Wydziały: Propagandy, Organizacyjny, Rolny, Handlu i Finansów, Administracyjny, Socjalny, Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, Ogólny, Komunikacyjny, Ekonomiczny oraz Sekretariat i Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej.

Do kolejnych zmian w strukturze KW PZPR doszło w październiku 1956 r., po VIII Plenum KC PZPR. W Białymstoku uchwalono: „Plenum KW zaleca Egzekutywie, aby zajęła się opracowaniem nowej struktury aparatu KW idącej w kierunku połączenia niektórych wydziałów, jak na przykład połączenia Wydziału Ekonomicznego z Komunikacyjnym oraz zniesienia niektórych funkcji”¹¹³. Wytyczne KC PZPR instruowały: „Zespół pracowników politycznych w komitetach wojewódzkich winien liczyć od 30–50 towarzyszy w zależności od charakteru województwa, jego zasięgu terytorialnego i liczebności organizacji partyjnej. W komitetach wojewódzkich należy powołać następujące zasadnicze wydziały: Organizacyjny, Propagandy, Ekonomiczny i Rolny. W niektórych KW można powołać w zależności od potrzeb województwa jeden wydział zajmujący się zagadnieniami ekonomiczno-rolnymi”¹¹⁴.

Sprawa struktury organizacyjnej KW PZPR w Białymstoku była dyskutowana na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w połowie listopada 1956 r. Zamierzano wtedy dokonać takich zmian, aby aparat partyjny „zajmował się pracą polityczną”. Postanowiono zostawić dwa wydziały: propagandowy i organizacyjny. Pracownicy wydziału propagandy – lektorzy – mieli się odtąd zajmować jedynie „bezpośrednią pracą propagandową”. W wydziale organizacyjnym powinny być

¹¹¹ Tamże, ss. 144–160.

¹¹² AAN, sygn. 237/V – 1b/2, List Sekretariatu KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku, ss. 11 i 17.

¹¹³ APB, sygn. 33/II/7, Protokół z poszerzonego Plenum KW PZPR, które odbyło się w dn. 30–31 października 1956 r., s. 379.

¹¹⁴ AAN, sygn. 237/VII/2705, List Sekretariatu KC PZPR do Egzekutywy KW PZPR w sprawie zmian w strukturze Komitetów Partyjnych z listopada 1956 r., s. 38.

pracować dwie trzyosobowe grupy pracowników, zajmujące się badaniem „*ekonomiki przemysłu i rolnictwa*”¹¹⁵.

Ponownie o strukturze organizacyjnej KW PZPR w Białymstoku dyskutowano na grudniowym Plenum KW PZPR w Białymstoku. Proponowano wówczas utrzymanie wydziałów: Organizacyjnego, Propagandy i Ekonomiczno-Rolnego¹¹⁶. Ostatecznie podjęta została decyzja o pozostawieniu Wydziału Organizacyjnego, Propagandy, Rolnego, Ekonomicznego, Ogólnego, Sekretariatu KW z Referatem Listów oraz Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej¹¹⁷.

*
* * *

Zachowana baza źródłowa nie pozwala na dokładne odtworzenie stanu zatrudnienia oraz kolejnych zmian we wszystkich wydziałach. Można jednak stwierdzić, że KW PZPR w Białymstoku borykał się z poważnymi trudnościami związanymi ze znalezieniem odpowiednich kandydatów na stanowiska kierowników wydziałów, instruktorów i referentów. Z problemem tym nie uporano się do końca omawianego okresu. Potwierdzeniem tego stanu rzeczy była np. wymiana ponad 60% składu osobowego Wydziału Propagandy w 1954 r. oraz przedłużający się wakat na stanowisku kierownika Wydziału Ekonomicznego. Stan taki wynikał zapewne z kilku powodów: słabości zaplecza kadrowego w Białymstoku, niskiego ogólnego przygotowania i niepewnej postawy politycznej ewentualnych kandydatów do pracy w aparacie partyjnym.

Innym niedomaganiem KW PZPR była jakość pracy poszczególnych wydziałów. W ocenach pokontrolnych (zarówno wewnętrznych, jak i centralnych) zarzucano m.in., że pracownicy niektórych wydziałów nie docierali do szczebla gminnego, w niewielkim zaś stopniu do powiatowego (1951 r. – Wydział Administracyjny, Organizacyjny). Praca wydziałów była niesystematyczna, żywiołowa (1951 r. – Wydział Ekonomiczny, Rolny). Wszystkim wydziałom KW PZPR w Białymstoku wypominano brak systematycznej współpracy z pozostałymi wydziałami KW. Skłania to do wniosku, że Sekretariat KW oraz Egzekutywa nie koordynowały pracy wydziałów KW. W jakimś stopniu było to również zawinione przez kolejnych I sekretarzy i sekretarzy KW, co upoważnia nas do tego, by jeszcze raz poddać w wątpliwość poziom ich kwalifikacji.

Tworzenie i likwidacja wydziałów w KW PZPR w Białymstoku wynikały ze stosownych uchwał KC PZPR. Wyjątkiem było utworzenie, na wniosek Egze-

¹¹⁵ 15 grudnia Wojewódzka Konferencja Partyjna, „Gazeta Białostocka” nr 270, 12 listopada 1956 r.

¹¹⁶ APB, sygn. 33/II/7, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku, które odbyło się 6 grudnia 1956 r., s. 440.

¹¹⁷ APB, sygn. 33/II/7, Protokół z Plenum KW PZPR, które odbyło się 22 grudnia 1956 r., ss. 458–459.

kutywy KW PZPR w Białymstoku, Wydziału Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. W związku z tym struktura organizacyjna KW PZPR w Białymstoku w zasadzie nie różniła się od innych komitetów wojewódzkich (z wyjątkiem KW PZPR w Katowicach, Warszawie, Łodzi). Najwięcej zmian w strukturze organizacyjnej KW PZPR w Białymstoku dokonano po 1951 r. Ponieważ zadaniem wszystkich wydziałów KW była kontrola wykonywania uchwał przez „doty partyjne”, można wnioskować, że wszelkie zmiany strukturalne były odbiciem założeń gospodarczych i politycznych partii (np. utworzenie Wydziału Handlu, rozwiązanie i ponowne utworzenie Wydziału Socjalnego).

Zmiany organizacyjne w KW PZPR w Białymstoku dokonane jesienią 1956 r. były najbardziej spektakularnym przykładem wprowadzania nowego porządku w partii. Oprócz pierwszorzędnego celu – naprawy struktury i funkcjonowania partii – miały także przekonać masy partyjne o zerwaniu z dotychczasowym, błędnym stylem pracy aparatu partyjnego. Jesienią 1956 r. – po raz pierwszy od chwili powstania PZPR – prasa partyjna poinformowała o zmianach struktury organizacyjnej KW PZPR w Białymstoku.

2. Siedziby KW

Zagadnienie siedziby KW PZPR wydaje się z pozoru zagadnieniem drugorzędnym, a nawet marginesowym. Przy głębszym zastanowieniu dochodzimy jednak do wniosku, że nie była to, jak się z początkowo wydawało, błaża sprawa. Kilkudziesięcioosobowy zespół pracowników KW PZPR (a także pracownicy KM i KP) musieli mieć stworzone odpowiednie warunki pracy. W latach 1948–1949 w Białymstoku było niewiele budynków, odpowiadających temu przeznaczeniu ze względów funkcjonalnych. Sprawą ważną, jeżeli nawet nie decydującą była jednak kwestia znalezienia siedziby, która oprócz względów praktycznych spełniałaby także – odpowiednią do rangi siedziby KW PZPR – funkcję reprezentacyjną. Wydaje się, że po prostu nie mógł to być „zwykły” budynek poza ścisłym centrum miasta. Siedziba Komitetu Wojewódzkiego Partii – najważniejszej władzy w mieście i województwie – „musiała” więc być najbardziej okazałym gmachem w centrum miasta. Skoro takiego budynku nie było – należało zbudować nowy w najbardziej dla niego odpowiednim miejscu. Tak się też niebawem stało. Po zjednoczeniu PPR i PPS Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej mieścił się w budynku przy ulicy Sienkiewicza 35¹¹⁸. W 1949 r. siedzibę władz wojewódzkich partii przeniesiono do budynku zajmowanego wcześniej przez dowództwo 18 Dywizji Piechoty Wojska Polskiego, na ulicę Branickiego

¹¹⁸ Wnioskuję z adresu umieszczonego na oficjalnych dokumentach wysłanych przez KW PZPR. Patrz: APB, sygn. 33/VI/1, List Wydziału Organizacyjnego KW PZPR z dn. 8 listopada 1949 r. do Cz. Matejki, s. 28.

(później Lenina)¹¹⁹. Nowa siedziba KW PZPR w Białymstoku wymagała remontu, którego koszt szacowano na około 120 tys. złotych¹²⁰.

Propagandowy sukces, jakim był powstanie PZPR, skłaniał do tego, ażeby manifestacyjnie uzewnętrznić wielkość nowej, zjednoczonej partii. Sposobem na to była budowa nowej siedziby KW. Nie zachowały się dokumenty, na podstawie których można byłoby stwierdzić, kiedy podjęto ostateczną decyzję o budowie nowego gmachu. Na pewno jednak zdecydowano o tym w KC PZPR. Inwestycja ta miała być również w całości sfinansowana przez KC PZPR¹²¹.

Zlecenie opracowania projektu gmachu nowej siedziby KW PZPR w Białymstoku otrzymał inżynier architekt Stanisław Bukowski¹²². Projekt wykonany został w Centralnym Biurze Projektów Architektonicznych i Budowlanych Oddział w Białymstoku. Gotowy był 27 listopada 1950 r. Prace budowlane postępowały bardzo szybko. W 1952 r. „Gazeta Białostocka” kilkakrotnie informowała o pracach przy budowie budynku KW PZPR¹²³. W listopadzie 1952 r. KW PZPR został przeniesiony do nowego, przestronnego gmachu w centrum Białegostoku, zbudowanego w stylu klasycyzującego modernizmu¹²⁴.

¹¹⁹ APB, sygn. 33/IV/1, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 19 stycznia 1949 r., s. 31. Dowództwo 18 Dywizji Wojska Polskiego opuściło budynek przy ulicy Branickiego najprawdopodobniej 20 stycznia 1949 r. Władze wojewódzkie PZPR przeprowadziły się pod koniec 1949 r.

¹²⁰ APB, sygn. 33/IV/1, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 19 stycznia 1949 r., s. 31a.

¹²¹ APB, sygn. 33/IV/1, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 24 stycznia 1949 r., s. 41. Spodziewano się subwencji w wysokości 3 mln złotych.

¹²² S. Bukowski ukończył studia w 1933 r. w Warszawie, następnie wyjechał na roczne stypendium zagraniczne. Po powrocie krótko pracował w Warszawie, po czym podjął pracę w Wilnie. Zajmował się tam rekonstrukcją zabytków. Po wojnie zamieszkał w Białymstoku. Tutaj został kierownikiem Pracowni Konserwacji Zabytków. Jego dziełem była m.in.: odbudowa pałacu Branickich, rekonstrukcja pałacyku gościnnego w Białymstoku, tzw. Domu Koniuszego (1947 r.), rewaloryzacja pałacu Chodkiewiczów w Supraślu (1948 r.; wspólnie z W. Paszkowskim), rekonstrukcja kościoła w Choroszczy (1948 r.; wspólnie z L. Dąbrowskim). W 1952 r. dokonał rekonstrukcji założenia parkowego zespołu Branickich w Białymstoku. Inż. arch. S. Bukowski, wraz z żoną Placydą, byli autorami większości elementów wystroju wnętrza w kościele św. Rocha w Białymstoku. W ciągu pierwszych powojennych lat nabrał doświadczenia w pracach nad budowlami reprezentacyjnymi. Jego dziełem była w większości odbudowa zabytków o znacznych walorach artystycznych. Wydaje się, że w decyzji o wyborze architekta pominięto względy ideologiczne. Bukowski nie należał wszakże do PZPR. Władzom partyjnym nie przeszkadzało, że Bukowski projektował wiele kościołów. Gmach Komitetu Wojewódzkiego miał być najważniejszym obiektem w mieście. Wybrano więc architekta, który mógł dobrze wykonać zadanie. Szerzej: *Wspomnienie pośmiertne. Architekt Stanisław Bukowski (1904–1979) – człowiek kultury*, „Ochrona Zabytków” nr 1–2, Warszawa 1982; *Konterfekt architekta*, „Gazeta Współczesna” nr 54, 7–9 marca 1980.

¹²³ *Rośnie nowy socjalistyczny Białystok*, „Gazeta Białostocka” nr 102, 29 kwietnia 1952 r.; *Na rusztowaniach Białegostoku*, „Gazeta Białostocka” nr 186, 5 sierpnia 1952 r.

¹²⁴ APB, sygn. 33/XV/1, Plan pracy instruktora budowlanego KW PZPR w Białymstoku

Budynek KW PZPR jest budowlą nietypową w pejzażu Białegostoku. Architekt otrzymał zapewne „listę warunków”, jakie miał spełniać budynek. Dzisiaj dostrzegamy przede wszystkim, że widok z balkonu budynku KW PZPR – perspektywa „Alej Pochodów” (ul. Marii Curie-Skłodowskiej) – pozwalał obserwować maszerujące kolumny manifestacji pierwszomajowych¹²⁵.

3. Budowa struktur partyjnych w terenie

PZPR przejęła po PPR strukturę organizacyjną opartą na zasadzie terytorialno-produkcyjnej¹²⁶. Zgodnie z tą zasadą partia powoływała swoje podstawowe organizacje partyjne (POP) głównie w miejscu pracy swych członków. Struktura organizacyjna partii powyżej stopnia POP zbudowana była według zasady terytorialnej i dzieliła się na: organizacje wojewódzkie, powiatowe i gminne (oraz równorzędne). POP dzieliły się na: zakładowe – w produkcyjnych zakładach pracy i instytucjach, gromadzkie – na wsi oraz terenowe – w miejscach zamieszkania. Każdy członek partii należał do podstawowej organizacji partyjnej, która musiała składać się przynajmniej z trzech osób. Kandydaci do partii w miejscowościach, w których nie było organizacji partyjnej, tworzyli grupy kandydackie, działające pod kierunkiem członka partii wytypowanego przez komitet gminny¹²⁷.

Po zjednoczeniu ruchu robotniczego nastąpił niełatwy proces scalania kół partyjnych byłej PPR i PPS. Koła te przemianowano na podstawowe organizacje partyjne. W niektórych przypadkach akcja scalania przybierała formy mecha-

na III kwartał 1952 r., s. 8; „Gazeta Białostocka” nr 274, 14 listopada 1952 r. [zamieszczone zdjęcie nowego budynku KW PZPR w Białymstoku]. Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, nr 26627, obiekt: Dom Partii KW PZPR.

¹²⁵ Nazwa „Aleja pochodów” użyta została w projekcie sytuacyjnym gmachu KW PZPR w Białymstoku (Plany sytuacyjne... na ss. 347 i 348). Było to jednak zapewne mało praktyczne rozwiązanie, gdyż wymagało manewrowania kolumną pochodu.

¹²⁶ *Deklaracja ideowa PZPR. Statut...*, pkt 16, s. 67, stanowił, że organizacje partyjne zbudowane są według następującego podziału: na zasadzie podziału terytorialnego – organizacje wojewódzkie (i równorzędne w Warszawie i Łodzi), organizacje powiatowe (i równorzędne w miastach wydzielonych oraz dzielnicowe w Warszawie i Łodzi), organizacje gminne (i równorzędne w miastach nie wydzielonych oraz dzielnicowe w miastach wydzielonych), a na zasadzie podziału produkcyjno-terytorialnego – podstawowe organizacje partyjne: zakładowe (w produkcyjnych zakładach pracy i instytucjach), gromadzkie (na wsi) oraz terenowe (w miejscach zamieszkania). *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony przez II Zjazd...*, pkt 18, s. 55 i n. stanowił wprost, że organizacje partyjne budowane są według zasady produkcyjno-terytorialnej. Odrębną strukturę organizacyjną miała PZPR w Siłach Zbrojnych RP/PRL.

¹²⁷ *Deklaracja ideowa PZPR. Statut...*, pkt 49–54, s. 82 i n.; *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony...*, pkt 47–55, s. 99 i n.

nicznego łączenia komórek partyjnych. Najprostszy przebieg miała ona w zakładach produkcyjnych, ponieważ władze partyjne właśnie na nich koncentrowały uwagę. Dużo wolniej przebiegało scalanie kół partyjnych na wsi, gdyż były one organizacyjnie i ideologicznie słabsze od kół w miastach. PPS miała wśród chłopów mniej zwolenników, dlatego często koła PPR przemianowywały się po prostu na POP PZPR. W wyniku scalenia powstało w kraju około 40 tysięcy podstawowych organizacji partyjnych¹²⁸.

W końcu listopada 1948 r. w województwie białostockim działało 116 komitetów PPR, w tym: 13 powiatowych, 10 miejskich, 3 dzielnicowe, 16 zakładowych i 74 gminne. W tym samym czasie w PPR skupionych było 16 132 członków w 1048 kołach. PPS liczyło 3 442 członków. Scaleniem objęto 290 kół PPR i PPS. Ponadto 850 kół PPR przemianowano na podstawowe organizacje PZPR. Na przełomie grudnia 1948 r. i stycznia 1949 r. w województwie białostockim działało ogółem 1140 podstawowych organizacji PZPR¹²⁹.

PZPR w województwie białostockim od początku swej działalności – podkreślmy ten fakt ponownie – była pod względem liczebnym najmniejszą organizacją partyjną w kraju. Na zwiększenie zasięgu oddziaływania i liczebności PZPR można było liczyć po rozbudowie struktur organizacyjnych partii, ponieważ sieć terenowych struktur przejętych po PPR była zbyt słabo rozwinięta. Szczególnie nikły był stan wiejskich organizacji PZPR. Istniały one w zaledwie 14% wsi¹³⁰.

Na posiedzeniu KW PZPR w Białymstoku, które odbyło się 23 grudnia 1948 r., I sekretarz KW PZPR w Białymstoku M. Tureniec przekazał dyrektywy z KC PZPR, nakazujące, aby komitety powiatowe „*ukonstytuowały się w dniu 24 grudnia*”. Miały one wyłonić egzekutywy i komisje rewizyjne. Nakazano także usunięcie starych szyldów komitetów powiatowych oraz wycofanie druków firmowych i pieczęci. Pracownicy, którzy nie weszli do nowego aparatu partyjnego, mieli być zatrudnieni lub opłacani do chwili znalezienia pracy. Wybory władz partyjnych na wszystkich szczeblach winny były się odbyć w ciągu trzech miesięcy. Na posiedzeniu KW PZPR w Białymstoku ustalono ilość etatów w komitetach. A zatem Komitetowi Miejskiemu w Białymstoku i Komitetowi Powiatowemu w Bielsku Podlaskim przyznano po 16 etatów, Komitetowi Powiatowemu w Białymstoku – 14 etatów, wszystkim pozostałym komitetom powiatowym po 10 etatów¹³¹. Obsada etatów politycznych w komitetach powiatowych miała być uzgad-

¹²⁸ B. Dymek, *PZPR...*, ss. 167–169.

¹²⁹ H. Gnatowska, *PPR w województwie białostockim...*, ss. 206, 253, 255–256. Także: *Partia w cyfrach...*, dz. cyt., s. 1 i n. Z danych zawartych w tym wydawnictwie wynika, że od 30 września 1948 r. do końca listopada w woj. białostockim liczba członków PPR wzrosła o 238 osób, liczba kół zmalała o 4.

¹³⁰ W. Góra, *PZPR od I do VII Zjazdu (XII.1948–XII.1975). Rozwój i działalność*, [w:] *PZPR (1948–1978)*, pod red. A. Dobieszewskiego, J. Gołębiowskiego, Warszawa 1978, s. 48.

¹³¹ APB, sygn. 33/II/1, Protokół z Plenum KW PZPR odbytego w dniu 23 grudnia 1948 roku, ss. 2–3, 11.

niana z KW PZPR w Białymstoku. Zdarzały się jednak – choć wyjątkowo – takie sytuacje, na przykład w Wysokim Mazowieckiem, w których egzekutywa KP podjęła uchwałę o obsadzie etatu II sekretarza bez porozumienia z KW PZPR¹³².

W dalszej kolejności, 29 i 30 grudnia 1948 r., komitety powiatowe zatwierdzały składy komitetów miejskich, dzielnicowych, gminnych i zakładowych. Wyłanianio je na zasadzie porozumienia łączących się instancje byłej PPR i PPS¹³³.

W województwie białostockim w 1949 r. funkcjonował jeden wydzielony Komitet Miejski PZPR w Białymstoku i 12 komitetów powiatowych: w Augustowie, Białymstoku, Bielsku Podlaskim, Elku, Gołdapi, Grajewie, Łomży, Kolnie, Olecku, Sokółce, Suwałkach, Wysokim Mazowieckiem.

Tworzenie komitetów gminnych utrudniał na tym obszarze brak kadr niezbędnych dla obsadzenia wakujących stanowisk. Problem organizowania komitetów gminnych podjęto na I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku (11 i 12 czerwca 1949 r.). Stan organizacyjny partii nie napawał optymizmem, co znalazło odbicie w krytycznej rezolucji: *„organizacja partyjna nie pokrywa swoją siecią całego obszaru województwa. Na ogólną ilość 131 gmin wiejskich, Komitety Gminne istnieją tylko w 91, na ogólną ilość 3 418 gromad – gromadzkie Podstawowe Organizacje Partyjne istnieją tylko w 512. Szczególnie jaskrawo występuje to w niektórych powiatach: w Łomży na ogólną ilość 16 gmin istnieje zaledwie 7 Komitetów Gminnych, w powiecie białostockim na 19 gmin istnieje zaledwie 8 Komitetów Gminnych. W województwie brak nam dotąd 40 Komitetów Gminnych i 2 906 gromadzkich podstawowych organizacji partyjnych”*¹³⁴. Konferencja Wojewódzka postawiła przed KW PZPR w Białymstoku i komitetami powiatowymi zadanie: *„W każdej gminie winien powstać Komitet Gminny, a w każdej gromadzie – gromadzka podstawowa organizacja partyjna. Cała wojewódzka organizacja partyjna winna skierować swe wysiłki na zbudowanie w najkrótszym czasie 40 Komitetów Gminnych i 2 900 gromadzkich podstawowych organizacji partyjnych”*¹³⁵.

„Dołowe” struktury partyjne odgrywały ważną rolę w działalności PZPR. Brak komitetów gminnych i podstawowych organizacji partyjnych utrudniał *„kierownictwo partyjne w terenie”*. Wspomnił o tym na I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku I sekretarz KP PZPR w Kolnie¹³⁶.

KW PZPR nakazał wykorzystywać do rozbudowy struktur partyjnych m.in. organizacje masowe: ZSch, ZMP, Ligę Kobiet, a także zalecił, by zobowiązać

¹³² APB, sygn. 33/VI/11, List Wydziału Organizacyjnego KW PZPR do I sekretarza KM PZPR w Wysokim Mazowieckim z dnia 8 marca 1949 roku, s. 18.

¹³³ B. Dymek, *PZPR...*, s. 164.

¹³⁴ APB, sygn. 33/I/1, Rezolucja I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dniach 11–12 czerwca 1949 r., s. 78.

¹³⁵ Tamże, s. 79.

¹³⁶ APB, sygn. 33/VI/13, List Referatu Sprawozdawczego Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Białymstoku do Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w Warszawie z dnia 13 czerwca 1949 r., s. 42.

każdego członka partii mieszkającego w gromadzie, w której nie ma organizacji partyjnej, do zorganizowania w porozumieniu z komitetem powiatowym grup kandydackich. Zobowiązał również każdą gromadzką podstawową organizację partyjną do organizowania w sąsiednich gromadach grup kandydackich. Odpowiedzialnymi za rozbudowę organizacji partyjnej na wsi mieli więc stać się „najaktywniejsi towarzysze aktywu wojewódzkiego, powiatowego i gminnego”¹³⁷.

Specyfika środowiska wiejskiego i mentalność mieszkańców stanowiły poważną przeszkodę w rozbudowie PZPR na wsi. Ponadto charakter pracy, jaką wykonywali rolnicy indywidualni, utrudniał organizowanie spotkań. Dlatego władze partyjne zalecały, by agitatorzy wykorzystywali spotkania chłopów podczas kontraktacji trzody chlewnej, klasyfikacji gruntów itp. Organizacje masowe miały ułatwiać pracę, pomagać w przełamywaniu barier. Czynnikiem, który w rozbudowie organizacji partyjnej na wsi miał duże znaczenie, była opinia, a czasami wręcz presja społeczna. Jeżeli większość mieszkańców wsi była negatywnie nastawiona do „nowej władzy”, a były to nader częste przypadki, jej zwolennicy mogli obawiać się skutków swego wstąpienia do partii – potępienia ze strony sąsiadów i rodziny. Polityka, jaką państwo prowadziło wobec chłopów – m.in. egzekwowanie obowiązkowych dostaw, skup zboża, kolektywizacja oraz liczne inne „przegięcia” – również utrudniała lub uniemożliwiała rozbudowę organizacji partyjnej na wsi.

I Konferencja Wojewódzka PZPR stwierdziła konieczność poprawienia stylu pracy KW PZPR w Białymstoku i komitetów powiatowych. Szczególnie zaś podkreśliła konieczność usamodzielnienia komitetów gminnych – tego, w jej opinii, jakże ważnego ogniwa pracy partyjnej. Wcześniej zdarzało się, że komitety powiatowe wkraczały w zakres pracy komitetów gminnych bez wiedzy sekretarzy KG. Wadliwy styl pracy sekretarzy komitetów powiatowych często udzielał się sekretarzom komitetów gminnych. Błędnie bowiem rozumieli kierowniczą rolę partii i skupiali w swoich rękach szereg zbyt wielu funkcji. Konferencja zaleciła więc usamodzielnienie KP i KG oraz podstawowych organizacji partyjnych¹³⁸.

Sprawę rozbudowy organizacji partyjnej podjęto także na początku listopada 1949 r. na rozszerzonym posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku, w którym udział wzięli I sekretarze KP. Ustalono wówczas, że do 15 listopada 1949 r. komitety powiatowe, przy pomocy instruktora KW PZPR, przygotowują wytyczne do planu pracy KP na okres zimowy. Komitety powiatowe miały z kolei dopilnować, aby komitety gminne opracowały do 19 listopada, przy pomocy instruktora KP, plany pracy na okres jesienno-zimowy. W dalszej kolejności komitety powiatowe miały dopilnować poprzez komitety gminne, ażeby do

¹³⁷ APB, sygn. 33/I/1, Rezolucja I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dniach 11–12 czerwca 1949 r., s. 79.

¹³⁸ Tamże, s. 80.

26 listopada 1949 r. zostały opracowane plany pracy gromadach POP na okres jesienno-zimowy¹³⁹.

O konieczności rozbudowy struktur partyjnych mówiono znowuż pod koniec listopada 1949 r. na posiedzeniu plenarnym KW PZPR w Białymstoku. Nie bez pesymizmu uznano wówczas, że: *„stan ilościowy członków Partii, jak też terenowa sieć organizacji partyjnych nie dają pełnej możliwości właściwego oddziaływania na życie województwa, a tym samym na wielu jego odcinkach nie uwypuklają właściwej kierowniczej roli Partii”*¹⁴⁰.

Na kolejnym Plenum KW PZPR w Białymstoku, które odbyło się 4 lutego 1950 r., przedstawiono opracowane *Zagadnienia przebiegu rozbudowy i rozwoju Partii na terenie województwa*. Ze względu na charakter województwa skupiono się w nim przede wszystkim na organizacjach wiejskich. Obradujący doszli też do konkluzji, iż w każdej gminie powinny być zorganizowane komitety gminne, *„mające oparcie organizacyjne w silnych liczebnie i ideologicznie Podstawowych Organizacjach Partyjnych zorganizowanych i pracujących przynajmniej na ważniejszych pod względem gospodarczym i politycznym gromadach”*. Na Plenum tym podjęto też problem wykonania uchwał I Wojewódzkiej Konferencji PZPR oraz wytycznych egzekutywy KW *„w sprawie rozbudowy i rozrostu organizacji partyjnej”*. Stwierdzono, że dotychczas rozbudowy i rozwoju organizacji nie powiązano z wyborami do zarządów Gminnych Spółdzielni Samopomocy Chłopskiej, z kontraktacją trzody chlewnej, klasyfikacją gruntów, likwidacją zadłużeń wsi, realizacją zakupu zbóż itp. Nie wykorzystano do tego w należyтым stopniu również propagandy partyjnej oraz ruchu więzi fabryk ze wsią. Plenum KW PZPR negatywnie oceniło pracę komitetów powiatowych, które *„nie doceniły powyższego i postanowienia Egzekutywy KW wykonały częściowo, doprowadzając tylko do niektórych POP na wsi plany jesienno-zimowe”*¹⁴¹. Starano się również określić powody zbyt wolnej rozbudowy organizacji partyjnej. Udało się dostrzec fakt, zdawać by się mogło, oczywisty – że kierownictwo POP oraz wielu komitetów gminnych znajdowało się w rękach *„nie zawsze najlepszych towarzyszy”*. Niektórzy sekretarze komitetów gminnych piastowali po kilkanaście funkcji społecznych, inni mieszkali poza terenem gminy. Zdarzało się, że na sekretarzy POP wybierano kandydatów partii. Na Plenum KW postawiono wniosek, aby komitety powiatowe otoczyły większą opieką nowopowstałe oraz słabe organizacyjnie komitety gminne. Ustalono, że do 10 lutego 1950 r. komitety powiatowe powinny *„przejrzeć poszczególnych Sekretarzy KG*

¹³⁹ Tamże, ss. 80–81.

¹⁴⁰ APB, sygn. 33/II/1, Uchwała II Plenum KW PZPR w Białymstoku z dnia 22 listopada 1949 r., s. 45.

¹⁴¹ APB, sygn. 33/II/1, *Zagadnienia przebiegu rozbudowy i rozwoju Partii na terenie województwa* poruszane na Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytym w dniu 22 listopada 1949 r., ss. 63–64, 66.

i określić, którzy nadają się do sprawowania w dalszym ciągu tego stanowiska i powinni być wybrani w najbliższych wyborach partyjnych, a którzy powinni być zdjęci”¹⁴².

Problem rozbudowy wiejskich organizacji partyjnych wynikał nie tylko ze specyfiki środowisk wiejskich. Jego przyczyną był także niewłaściwy „styl pracy” organizacji partyjnych. Okazało się, że w organizacji partyjnej województwa białostockiego niewłaściwie funkcjonowała zasada „centralizmu demokratycznego”, która miała regulować „działania wszystkich ogniw organizacyjnych partii i stosunki zachodzące między tymi ogniwami”¹⁴³. Komitety powiatowe nie stosowały się jednak do zaleceń władz wojewódzkich, ingerowały w kompetencje władz gminnych, zaś sekretarze komitetów gminnych nie potrafili skoncentrować się na rozbudowie i pracy podstawowych organizacji partyjnych.

Niewłaściwa praca, szczególnie komitetów gminnych i POP, brała się także ze złego przygotowania sekretarzy, którzy nie umieli skupić się na najistotniejszych zadaniach. Wysłany na I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku postulat usamodzielnienia i podniesienia odpowiedzialności komitetów gminnych nie uwzględniał w ogóle możliwości zrealizowania go przez sekretarzy komitetów gminnych. Z powodu braków kadrowych byli to nierzadko ludzie przypadkowi. Przejawem nieudolności lub niedbałości pracowników komitetów gminnych były przypadki akceptowania kandydatów partii na sekretarzy POP.

Fatalne działanie komitetów gminnych opóźniało, a w niektórych przypadkach wstrzymywało rozbudowę organizacji partyjnej. Dlatego w lutym 1950 r. KW PZPR zdecydował się na przeprowadzenie weryfikacji sekretarzy komitetów gminnych. Nieodpowiedni mieli być usunięci ze stanowisk. Działania te potwierdzały w istocie słabość działania powiatowych instancji partyjnych. Co prawda zgodnie ze Statutem PZPR konferencje gminne dokonywały wyboru komitetu gminnego, z którego wyłaniano sekretarza KG, jednak wybory te nie były dziełem przypadku: „właściwych” kandydatów na sekretarzy komitetów gminnych, którzy „powinni być wybrani”, wskazywały komitety powiatowe.

W końcu 1950 r. w województwie białostockim było 12 komitetów powiatowych, 1 komitet miejski wydzielony, 2 komitety miejskie nie wydzielone, 49 komitetów gminnych i zakładowych posiadających stałych etatowych sekretarzy, 39 komitetów gminnych posiadających sekretarzy nieetatowych¹⁴⁴. W 1951 r. nie zmieniła się liczba komitetów powiatowych, pozostał także jeden komitet miejski wydzielony, zaś komitetów miejskich nie wydzielonych było już 8, komitetów gminnych aż 75, komitetów zakładowych – 5¹⁴⁵.

¹⁴² Tamże, ss. 67, 72–73.

¹⁴³ S. Dziabala, *Struktury i zasady organizacyjne PZPR*, [w:] PZPR (1948–1978)..., s. 174.

¹⁴⁴ AAN, sygn. 237/XXIV/8, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1950, s. 1.

¹⁴⁵ AAN, sygn. 237/XXIV/16, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1951, s. 1.

Należałoby w tym miejscu odnotować stosunkowo krótką działalność 3 komitetów dzielnicowych w Białymstoku. Na początku listopada 1949 r. w liście Wydziału Ogólnego KM PZPR w Białymstoku skierowanym do Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Białymstoku zostały ujawnione przyczyny niezadowolenia z pracy tego szczebla organizacyjnego: *„Komitety dzielnicowe na terenie miasta nie przejawiają żadnej działalności, żadnej konkretnej pracy. Ograniczają się do odsyłania interesantów do Komitetu Miejskiego. (...) Egzekutywa Komitetu Miejskiego podjęła uchwałę o zlikwidowaniu Komitetów Dzielnicowych i wzmocnieniu aparatu Komitetu Miejskiego”*¹⁴⁶. Dodajmy, że zarówno KM, jak i KW PZPR nie były kompetentne, by zlikwidować komitety dzielnicowe. Wobec tego Wydział Organizacyjny KW PZPR w Białymstoku wystosował pismo do Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w Warszawie o następującej treści: *„Wydział Organizacyjny KW w Białymstoku prosi o udzielenie odpowiedzi, czy nie byłoby słuszne zniesienie trzech komitetów dzielnicowych w Białymstoku, w celu przekazania POP bezpośredniemu kierownictwu Komitetu Miejskiego”*¹⁴⁷. W uzasadnieniu podkreślano, że na terenie Białegostoku znajduje się oprócz Komitetu Miejskiego PZPR także Komitet Wojewódzki, tak więc *„wiele zagadnień dotyczących zakresu pracy organizacji miejskiej załatwiane było bezpośrednio przez niektóre Wydziały KW z pominięciem Komitetu Miejskiego i Komitetów Dzielnicowych”*¹⁴⁸. W związku z tym zatarł się podział kompetencji i obowiązków organizacji miejskich i dzielnicowych. Podkreślano, że zarówno Komitet Miejski, jak i komitety dzielnicowe nie były przygotowane do wypełniania swoich obowiązków z powodu braku samodzielności i niewypracowania własnych metod pracy. Nie mogły więc one pomóc POP w ich pracy. Trzem komitetom dzielnicowym podlegało 130 podstawowych organizacji partyjnych z 3 304 członkami (bez POP WUBP i MO). W liczbie tej było jedynie 24 POP zakładów produkcyjnych i budowlanych. Po zlikwidowaniu komitetów dzielnicowych w Białymstoku zamierzano w krótkim czasie zwiększyć bezpośrednie oddziaływanie Komitetu Miejskiego na POP. Wydział Organizacyjny KW PZPR proponował przeniesienie trzech sekretarzy dzielnicowych na stanowiska instruktorów KM PZPR. Wniosek ten zyskał poparcie większości Egzekutywy KW PZPR 16 listopada 1949 r.

W marcu 1950 r. – uchwałą BO KC PZPR – w samym Białymstoku oraz w innych miastach wydzielonych, oprócz Poznania, Krakowa, Katowic, Wrocławia, Bydgoszczy, Gdańska i Szczecina, zlikwidowano komitety dzielnicowe, które działały na prawach komitetów gminnych. Stwierdzono bowiem, że komitety miejskie przy odpowiednim wzmocnieniu są w stanie bezpośrednio pokierować pracą POP. Komitety dzielnicowe, jak argumentowano, oddalają kierowni-

¹⁴⁶ APB, sygn. 33/VI/11, List Wydziału Ogólnego Komitetu Miejskiego w Białymstoku do Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Białymstoku z dnia 2 listopada 1949 r., s. 63.

¹⁴⁷ APB, sygn. 33/VI/11, List Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Białymstoku do Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w Warszawie z dnia 27 listopada 1949 roku, s. 61 i n.

¹⁴⁸ Tamże, s. 62.

czą instancję partyjną, jaką jest komitet miejski, „od dołowych ogniw partii, gdyż nie zapewniają prawidłowej obsługi podstawowych organizacji, nie odciążają Komitetów Miejskich w wykonywaniu takich funkcji, jak zatwierdzenie uchwał podstawowych organizacji partyjnych w sprawie przyjmowania lub wykluczania członków, w prowadzeniu ewidencji itp. i ograniczają najczęściej swoją działalność do roli pośrednika między KM i podstawowymi organizacjami”. Za wykonanie tej uchwały na terenie Białegostoku odpowiedzialny był Wydział Organizacyjny KW PZPR w Białymstoku¹⁴⁹.

W styczniu 1949 r. w województwie białostockim władze partyjne zarejestrowały istnienie 1188 POP, a w kwietniu – 1181 POP. Wydział Organizacyjny KW PZPR w Białymstoku w 1949 r. dokonał oceny pracy POP w województwie, w której stwierdził: „Posiedzenia POP odbywają się normalnie, tzn. na zakładach przemysłowych, spółdzielczych i w urzędach 2 razy w m-cu, zaś POP gromadzkie zbierają się 1 raz w miesiącu. POP dotychczas nie są jeszcze samodzielne i często im należy pomagać w opracowaniu porządku obrad. Takie zjawisko istnieje w większości POP”¹⁵⁰.

Według informacji – znajdujących się w Wydziale Organizacyjnym KW PZPR w Białymstoku – w czerwcu 1949 r. województwie białostockim istniało 1 141 POP. Zatem liczba POP w województwie ulegała zmniejszeniu. Szczegółowe rozmieszczenie POP w czerwcu 1949 r. prezentuje poniższa tabela¹⁵¹.

Tabela 19. Liczba POP w województwie białostockim w poszczególnych sektorach w czerwcu 1949 r.

Sektor	Liczba POP
Zakłady produkcyjne	106
Wieś	512
Urzędy i instytucje	439
Inne	109
Razem	1 166

Źródło: APB, sygn. 33/VI/21, Ocena rozbudowy organizacji partyjnej na województwie białostockim w okresie od 1 czerwca 1949 r. do 1 stycznia 1951 r., s. 8.

¹⁴⁹ APB, sygn. 33/V/5, Uchwała Biura Organizacyjnego KC o reorganizacji KD w miastach: Poznaniu, Krakowie, Katowicach, Wrocławiu, Bydgoszczy, Gdańsku i Szczecinie i o zniesieniu dzielnic w innych miastach wydzielonych, ss. 213–214.

¹⁵⁰ APB, sygn. 33/VI/21, Osiągnięcia organizacji partyjnej białostockiej od Kongresu, s. 1.

¹⁵¹ Liczby te należy traktować jako orientacyjne, ponieważ suma POP wymienionych w tabeli wynosi 1166 i nie zgadza się z ogólną liczbą POP w województwie podawaną przez Wydział Organizacyjny KW PZPR w Białymstoku.

W połowie 1949 r. w województwie białostockim około 44% POP działało na wsi. Odpowiadało to charakterowi gospodarczemu województwa. Znaczny był także udział POP w urzędach i instytucjach (około 36,5%). Najmniej podstawowych organizacji PZPR działało w przemyśle.

Władze wojewódzkie partii w lutym 1950 r., na posiedzeniu plenarnym KW PZPR, nakazały komitetom powiatowym i gminnym skupić się na rozbudowie organizacji partyjnej na wsi. Wprawdzie do stycznia 1951 r. nastąpił wzrost liczby POP w regionie w stosunku do danych z czerwca 1949 r., jednak więcej podstawowych organizacji PZPR powstało w urzędach i instytucjach. Szczegółowe dane przedstawia tabela nr 20.

Od czerwca 1949 r. do stycznia 1951 r. w wojewódzkiej organizacji partyjnej najmniej POP powstało w zakładach produkcyjnych. Wyjaśnieniem tego zjawiska może być wyczerpanie możliwości „kreacyjnych” partii, spowodowane niewielką liczbą zakładów przemysłowych na terenie województwa. W styczniu 1951 r. minął rok realizacji planu sześcioletniego. Nie oddano do użytku największych zakładów przemysłowych – inwestycji planu sześcioletniego. Liczebność klasy robotniczej nie uległa więc poważnym zmianom.

Tabela 20. Liczba POP w poszczególnych sektorach w styczniu 1951 r.

Sektor	Liczba POP
Zakłady produkcyjne	107
Wieś	562
Urzędy i instytucje	565

Źródło: APB, sygn. 33/VI/21, Ocena rozbudowy organizacji partyjnej na województwie białostockim w okresie od 1 czerwca 1949 r. do 1 stycznia 1951 r., s. 8.

Zastanawiającym wydaje się fakt największego wzrostu liczby POP w urzędach i instytucjach. Tak znaczny rozwój partii w tym sektorze nie był ani planowany, ani zamierzony, ponieważ prowadził do zachwiania pożądanych proporcji w składzie socjalnym PZPR. Urzędnicy i pracownicy umysłowi byli grupą społeczną, do której najłatwiej było dotrzeć. To oni właśnie w swoich miejscach pracy mieli na ogół możliwości łatwego porozumiewania się. Ponadto sprawa ambicji zawodowych, potrzeba awansu w tej grupie społecznej były najbardziej rozwinięte. Przynależność do partii w wielu przypadkach ten awans zawodowy ułatwiała. Dodać również należy, że do tej grupy zaliczano funkcjonariuszy WUBP i MO.

Rozwój organizacji wiejskich do stycznia 1951 r. był słabszy od rozwoju podstawowych organizacji PZPR w urzędach i instytucjach. Powodem tego zjawiska była m.in. niepopularna polityka państwa wobec rolnictwa. Poza tym praca rol-

nika miała charakter indywidualny, trudniej więc było doprowadzić do spotkania czy zorganizowania jakiejś grupy. Nie odgrywały tu większej roli względy ambicjonalne, dotyczące możliwości i potrzeby awansu zawodowego, a co najwyżej przejawiała się zawiść sąsiedzka. Z tych powodów – zaakcentujmy ten fakt – we wszystkich powiatach województwa białostockiego w styczniu 1951 r. istniały gromady, w których nie działały POP. Według danych Wydziału Organizacyjnego na dzień 1 czerwca 1949 r. w województwie białostockim POP działały tylko w 512 wsiach. Stanowiło to około 15% ogólnej liczby wsi w województwie. W dniu 1 stycznia 1951 roku POP ani grup kandydackich nie było aż w 2553 gromadach (patrz tabela 21)¹⁵².

Tabela 21. Liczba gromad bez organizacji partyjnych w poszczególnych powiatach w dn. 1 stycznia 1951 r.

Powiat	Liczba gromad	Liczba gromad bez POP	%% gromad bez POP
Augustów	167	123	73,6
Białystok	441	350	79,4
Bielsk Podlaski	575	341	59,3
Ełk	161	80	49,7
Gołdap	48	7	14,8
Grajewo	164	128	78,0
Kolno	180	141	78,3
Łomża	462	406	87,9
Olecko	92	44	47,8
Sokółka	341	229	67,1
Suwałki	439	379	86,3
Wysokie Maz.	402	225	56,0
Razem	3 472	2 553	73,5

Źródło: APB, sygn. 33/VI/21, Ocena rozbudowy organizacji partyjnej na województwie białostockim w okresie od 1 czerwca 1949 r. do 1 stycznia 1951 r., s. 9.

W styczniu 1951 r. POP działały zaledwie w ponad 16% gromad województwa białostockiego. W stosunku do czerwca 1949 r. nastąpił wzrost o 1%.

¹⁵² APB, sygn. 33/VI/21, Ocena rozbudowy organizacji partyjnej województwa białostockiego w okresie od 1 czerwca 1949 roku do 1 stycznia 1951 r., ss. 1, 8.

Działania instancji partyjnych zmierzające do rozbudowy POP w województwie białostockim od grudnia 1949 r. do początku 1952 r. nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Dokładny stan POP w poszczególnych powiatach przedstawia tabela nr 22.

Z danych zawartych w tejże tabeli wynika, że w skali województwa panowała stagnacja liczebna gromadzkich POP. Jedynie w pięciu powiatach (Gołdap, Grajewo, Kolno, Sokółka, i Suwałki) zwiększyła się ich liczba. Uwzględnić również należy i ten czynnik, że często tzw. organizacje gromadzkie skupiały głównie funkcjonariuszy lokalnych posterunków MO i pracowników GS-ów¹⁵³. Tak więc – w stosunku do szerokich planów – faktyczny rozwój partii był w swej istocie pozorny. W 1953 r. w skali kraju odsetek gromad wiejskich bez POP i grup kandydackich wynosił 43%. W następnym roku obniżył się do 28%. Najwięcej „białych plam” w rozmieszczeniu POP na wsi występowało w województwie białostockim, warszawskim, łódzkim i lubelskim¹⁵⁴.

**Tabela 22. Sieć podstawowych organizacji partyjnych w powiatach
(stan z grudnia 1949 r. i stycznia 1952 r.)**

Powiat	Ogółem gromad	OOP i POP (XII.1949 r.)	OOP i POP (I.1952 r.)	Wskaźnik wzrostu 1949 r. = 100%
Augustów	169	36	30	83,3%
Białystok	452	72	70	97,2%
Bielsk Podlaski	632	174	170	97,7%
Ełk	155	51	45	88,2%
Gołdap	46	14	24	171,4%
Grajewo	183	14	17	121,4%
Łomża	473	20	14	70,0%
Kolno	185	7	17	242,9%
Olecko	91	36	31	86,1%
Sokółka	352	71	77	108,4%
Suwałki	436	26	30	115,4%
Wysokie Maz.	405	27	27	100,0%
Razem	3 579	548	552	100,7%

Źródło: APB, sygn. 33/II/3, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dniu 17 maja 1952 roku, s. 147.

¹⁵³ APB, sygn. 33/II/3, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dniu 17 maja 1952 r., s. 144.

¹⁵⁴ B. Dymek, *PZPR...*, ss. 280, 282.

W sierpniu 1953 r. na Plenum KW PZPR w Białymstoku negatywnie oceniono dotychczasową rozbudowę partii na wsi, stwierdzając dobitnie, że: „*najistotniejszą naszą słabością jest organizacja partyjna na wsi i jej instancja kierownicza Komite[ty] Gminn[e]*”¹⁵⁵. Tłumaczono, że słabość „*dotowych ogniw partyjnych*” nie była wynikiem negatywnego stosunku chłopów do partii i jej programu. Według analiz partyjnych stosunek chłopów do partii był na ogół pozytywny. Przyczyną słabego wzrostu organizacji była „*słabość pracy masowo-politycznej, która z kolei ma swoje źródło w niedojrzałości ideologicznej, w wypaczeniach oportunistycznych i lewackich, które szczególnie silnie występują właśnie w realizacji zadań partii na wsi*”¹⁵⁶. Ponadto w komitetach powiatowych na odprawach sekretarzy komitetów gminnych nie omawiano zagadnień pracy masowo-politycznej. Innym błędem – jak podkreślił Sekretariat KC – były „*wypadki jednoosobowego komenderowania instancją, kolektywem aparatu partyjnego. W wyniku takiego stylu pracy nie rozwija się poczucie odpowiedzialności instancji za całokształt pracy partyjnej, zanikają bodźce dla rozwoju samodzielności i orientacji politycznej, nie stwarza się pola do żywej wymiany zdań, do politycznej inicjatywy*”¹⁵⁷. Dostrzeżono również przypadki demoralizacji sekretarzy KP i pracowników aparatu partyjnego. Jako przykład podany został powiat gołdapski, gdzie „*sekretarz KP żądał, by MRN uprawiała mu bezpłatnie pole i dwa ogrody*”¹⁵⁸.

Komitet Centralny PZPR nakazywał Komitetom Wojewódzkim położyć nacisk na rozwijanie kolegialności kierownictwa w komitetach powiatowych. Podkreślano, że „*nie należy zagadnienia kolegialności sprowadzać wyłącznie do posiedzeń egzekutyw czy plenarnych posiedzeń KP. (...) Natomiast KW winien spowodować usunięcie dystansu, który często dzieli I sekretarza KP od innych sekretarzy i pozostałych członków egzekutywy KP*”¹⁵⁹. Przyczyny niepowodzeń w rozbudowie wiejskich organizacji partyjnych KC PZPR dopatrywał się w niewłaściwym stylu pracy komitetów powiatowych. Podobne uwagi wysunęły wcześniej, bo już w 1950 r., wojewódzkie władze partyjne, jednak zarzuty kierowano wówczas głównie do sekretarzy komitetów gminnych.

Władze wojewódzkie PZPR w 1953 r. pozytywnie oceniały poprawę stosunku chłopów do partii. Oceny dokonano już po śmierci Stalina, a więc w okresie, kiedy pojawiły się głosy o możliwości współdziałania gospodarki uspołecznionej i indywidualnej. W powoli zmieniającej się rzeczywistości opinie rolników mogły ulegać zmianom. Jednak budowa organizacji partyjnej na wsi była proce-

¹⁵⁵ APB, sygn. 33/II/4, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dniu 10 sierpnia 1953 r., s. 175.

¹⁵⁶ Tamże, s. 179 i n.

¹⁵⁷ AAN, sygn. 237/VII/2707, List Sekretariatu KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku z dnia 1 lipca 1954 r., s. 47.

¹⁵⁸ Tamże, s. 48.

¹⁵⁹ Tamże, s. 50.

sem, który wymagał mozolnego zaangażowania, „trudu” i czasu. Stosunek rolników do PZPR jeszcze rok lub dwa lata wcześniej był w większości negatywny, zwłaszcza, że od VII Plenum KC PZPR, które obradowało w połowie czerwca 1952 r., stosowano „twardą linię w przeprowadzaniu kolektywizacji”¹⁶⁰. Niesłusznie zatem pomniejszano wpływ stosunku rolników do PZPR na rozwój organizacji partyjnej województwa białostockiego.

Władze organizacji partyjnej nie były w stanie zapewnić właściwej obsady stanowisk politycznych w komitetach powiatowych i gminnych partii. Dlatego w 1953 r. KC PZPR skierował do województwa białostockiego aktywistów z Katowic (ówczesnego Stalinogrodu), którzy obsadzili wiele stanowisk sekretarzy komitetów gminnych. Ilość komitetów gminnych w województwie białostockim w tym czasie wzrosła do 150¹⁶¹.

W 1952 r. w województwie białostockim utworzono powiat siemiatycki, w następnym roku moniecki, w 1954 r. hajnowski, zambrowski i łapski, a na początku 1956 r. sejneński i dąbrowski¹⁶². Równocześnie w miastach tych tworzone komitety powiatowe PZPR.

25 września 1954 r. Sejm PRL wprowadził reformę administracyjną w kraju. Polegała ona m.in. na likwidacji gmin i tworzeniu nowych gromad¹⁶³. Intencją władz było utworzenie dużych, silnych jednostek administracyjnych, bliskich ludności wiejskiej¹⁶⁴. W województwie białostockim utworzono 550 nowych gromad¹⁶⁵. Stan POP w nowych gromadach przedstawia tabela nr 23.

W 1954 r. w większości powiatów woj. białostockiego nadal istniały gromady, w których nie było podstawowych organizacji partyjnych lub grup kandydackich. Jedynie w sześciu powiatach w każdej gromadzie znajdowała się POP lub grupa kandydacka. W sumie w całym województwie aż w 38 gromadach nie zorganizowano podstawowych organizacji PZPR. Najwięcej gromad bez POP było w powiecie wysokomazowieckim – 8, monieckim – 7, suwalskim – 6, kolneńskim – 6. Pomimo zmian administracyjnych powiaty wysokomazowiecki, suwalski i kolneński, podobnie jak w 1951 r., były rejonami z największą liczbą „białych plam” w rozmieszczeniu wiejskich organizacji partyjnych.

¹⁶⁰ B. Dymek, *PZPR...*, s. 244.

¹⁶¹ AAN, sygn. 237/XXIV/36, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1953, s. 5.

¹⁶² S. Tuderowicz, *Powstanie województwa...*, [w:] *Białostockie. Rozwój województwa...*, dz. cyt., s. 15.

¹⁶³ H. Konopka, A. Konopka, *Leksykon historii Polski po II wojnie światowej 1944–1947*, Warszawa 1999, s. 12.

¹⁶⁴ AAN, sygn. 237/V/187, Instrukcja KC PZPR w sprawie prac przygotowawczych do powołania gromadzkich rad narodowych, s. 12a.

¹⁶⁵ Uchwalono nowy podział administracyjny Białostocczyzny. 550 gromad liczy województwo białostockie, „Gazeta Białostocka” nr 235, 5 października 1954 r.

Tabela 23. Podstawowe organizacje partyjne w nowych gromadach woj. białostockiego w 1955 r.

Powiat	Liczba gromad	Liczba POP	Liczba grup kandydackich	Liczba gromad bez POP
Augustów	26	24	2	–
Białystok powiat	43	37	8	2
Bielsk Podlaski	37	28	9	–
Ełk	16	14	2	–
Grajewo	26	24	1	1
Gołdap	13	12	–	1
Hajnówka	26	26	–	–
Kolno	38	23	9	6
Mońki	28	17	4	7
Łapy	19	14	5	1
Łomża	40	23	15	2
Olecko	16	16	–	–
Siemiatycze	45	36	7	2
Sokółka	61	45	10	6
Suwałki	48	42	6	–
Wysokie Mazowieckie	40	23	9	8
Zambrów	28	14	12	2
Razem	550	418	99	38

Źródło: APB, sygn. 33/VI/205, Tabela: POP w nowych gromadach, s. 109.

W 1955 mijał ostatni rok planu sześcioletniego. W okresie jego realizacji w województwie białostockim powstało wiele zakładów przemysłowych, zwiększyła się liczba robotników. Stan POP w poszczególnych sektorach gospodarki prezentuje tabela 24.

Z porównania danych zawartych w tabelach (nr 23 i 24) wynika, że w województwie białostockim w ciągu ponad sześciu lat istnienia PZPR liczba POP wzrosła jednak o 486, tj. o ok. 42%¹⁶⁶.

¹⁶⁶ Wydział Organizacyjny KW PZPR w Białymstoku w innym miejscu, w Analizie rocznej ankiety statystycznej KW PZPR w Białymstoku za rok 1955, informował o istnieniu 1670 POP i 85 grup kandydackich, APB, sygn. 33/VI/228, Analiza rocznej ankiety statystycznej KW PZPR w Białymstoku za rok 1955, s. 20.

Tabela 24. Liczba POP w woj. białostockim w poszczególnych sektorach w 1955 r.

Sektor	Liczba POP	Liczba grup kandydackich
Przemysł, transport, łączność, budownictwo	278	2
Rolnictwo	733	70
Handel i zakłady gastronomiczne	175	1
Gospodarka komunalna	7	–
Instytucje naukowo-oświatowe, prasa	131	7
Aparat administracyjny i Rady narodowe	203	2
Aparat partyjny i organizacje społeczne	67	3
Inne działy pracy	19	–
Terenowe organizacje miejskie	39	–
Razem	1652	85

Źródło: APB, sygn. 33/VI/228, Analiza rocznej ankiety statystycznej KW PZPR w Białymstoku za rok 1955, s. 20.

Pod koniec 1955 r. najwięcej POP działało w rolnictwie – 733. W sektorze tym powstało także najwięcej grup kandydackich – 70. Znacznie mniej POP funkcjonowało w instytucjach naukowo-oświatowych, prasie, aparacie administracyjnym, aparacie partyjnym i terenowych organizacjach miejskich – w sumie 440. Z porównania liczby POP w województwie białostockim z początku 1951 r. w stosunku do końca 1955 r. wynika, że w przemyśle nastąpił wzrost o około 160%, w rolnictwie o około 30%, natomiast w urzędach i instytucjach ilość POP zmniejszyła się o około 22%. W woj. białostockim do 1955 r. przeważały małe POP, liczące do 15 członków. Dopiero pod koniec omawianego okresu stan ten uległ zmianie na korzyść organizacji liczących od 16 do 100 członków¹⁶⁷.

*

* *

Władze wojewódzkie partii przywiązywały dużą uwagę do rozbudowy struktur terenowych partii. Był to warunek konieczny rozwoju liczebnego wojewódzkiej organizacji partyjnej w ogóle. Ze względu na charakter gospodarczy Białostoczczyzny nacisk położono na tworzenie organizacji wiejskich. Praca ta miała charakter systematyczny. Prowadzono ją poprzez istniejące organizacje terenowe – komitety powiatowe, gminne, a później podstawowe organizacje PZPR.

¹⁶⁷ J. Joka, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza...*, s. 231.

Słabością tych działań – wykonywanych pod kierownictwem KW PZPR – było niewielkie zaangażowanie pracowników instancji terenowych. W wielu wypadkach wynikało to z ich nieudolności. Dlatego też na początku 1950 r. KW PZPR zdecydował się na weryfikację sekretarzy KG. Postęp w pracy nad budową struktur terenowych umożliwiło jednak dopiero – co jest wnioskiem dość paradoksalnym – obsadzenie stanowisk sekretarzy KG w 1953 r. przez aktyw partyjny ze Śląska. Mimo tego jeszcze w 1955 r. sytuacja na terenie województwa nie zmieniła się w porównaniu do roku 1954 – nadal można było znaleźć tu 38 gromad bez POP.

Stosunkowo niewielki wzrost liczby POP w przemyśle wynikał głównie z charakteru gospodarczego województwa. Inaczej przedstawiała się sprawa tworzenia podstawowych organizacji PZPR w instytucjach i administracji, pomimo że kierownictwo partyjne nie przywiązywało do wzrostu wskaźników „upartyjnienia” tego sektora szczególnej wagi.

4. Stan szeregów partyjnych

W czasie akcji scaleniowej PPR i PPS rozpoczętej w końcu grudnia 1948 r. dokonywano rejestracji członków i kandydatów, usiłowano stworzyć partyjną ich ewidencję. Do 15 maja 1949 r. wstrzymano przyjmowanie nowych członków do PZPR¹⁶⁸. Wszyscy członkowie partii otrzymali do wypełnienia kwestionariusze osobowe i arkusze rejestracyjne. Miało to znaczenie formalne, ale było jednocześnie formą akcesu do partii. Termin składania kwestionariuszy w komitetach powiatowych i miejskich pierwotnie wyznaczono na 1 lutego 1949 r. Z powodu trudności rejestrację przesunięto na 1 marca 1949 r., lecz i ten termin uległ zmianie.

Akcja ta, wbrew oczekiwaniom kierownictwa PZPR, napotykała na wiele problemów. Część członków odmówiła wypełnienia kwestionariuszy m.in. z powodów osobistych, pod naciskiem Kościoła, sił prawicowych, inni – szczególnie na wsi – obawiali się zapowiedzianych spółdzielni produkcyjnych¹⁶⁹.

Zakończeniem akcji scaleniowej była wymiana legitymacji partyjnych, która miała być przeprowadzona przez komitety powiatowe, miejskie i dzielnicowe od 15 maja do 15 sierpnia 1949 r. Datę zakończenia akcji przesunięto najpierw na 1 października, a ostatecznie na 5 listopada 1949 r. Nie wszyscy członkowie otrzymali legitymacje. Jednych usunięto z partii, inni odmówili przyjęcia legitymacji¹⁷⁰.

PZPR w województwie białostockim w styczniu 1949 r. liczyła 19 152 członków i kandydatów. W kwietniu 1949 r. w wojewódzkiej organizacji partyjnej za-

¹⁶⁸ W. Góra, *PZPR od I do VII Zjazdu...*, s. 48.

¹⁶⁹ B. Dymek, *PZPR...*, s. 171 i n.

¹⁷⁰ Tamże, s. 89.

rejestrowanych było 17 461 członków i kandydatów, a w czerwcu 1949 r. stwierdzono, że w województwie białostockim do PZPR należy 17 592 członków i kandydatów, w tym 2894 kobiety¹⁷¹. Liczba członków i kandydatów stanowiła ledwie 1,8% mieszkańców całego województwa¹⁷². W tym samym czasie w kraju było 5,4% członków i kandydatów partii w stosunku do ogółu ludności¹⁷³. Liczby członków PZPR w województwie białostockim w 1949 r. należy traktować jako szacunkowe. Dążenie sekretarzy komitetów powiatowych do „wykazania się odpowiednim” stanem członków i kandydatów partii w powiecie, a przede wszystkim niedokładności ewidencji partyjnej powodowały, że dane przesyłane do KW PZPR w Białymstoku nie zawsze były zgodne z rzeczywistością.

W końcu kwietnia 1949 r. Biuro Organizacyjne KC PZPR polecało ostrożnie: *„Stwierdzając, że scalenie organizacji partyjnej usuwa istniejące przedtem techniczne przeszkody w dalszej rozbudowie szeregów partyjnych, oraz przestrzegając przed nadmierną rozbudową organizacji partyjnych, tam gdzie to grozi zatarciem granicy między organizacją partyjną a masą bezpartyjną – Biuro Organizacyjne poleca przyjmowanie w poczet kandydatów na członków PZPR najlepszych, świadomych robotników, pracujących w przedsiębiorstwach i inteligentów w tych ośrodkach, gdzie organizacje partyjne są liczebnie słabe”*¹⁷⁴.

Organizacji partyjnej województwa białostockiego raczej nie groziło „zatarcie granicy między organizacją partyjną a masą bezpartyjną” – miała najmniejszą liczebność w kraju. Dlatego w czerwcu 1949 r. na I Konferencji Wojewódzkiej PZPR w Białymstoku podjęto uchwałę – zwróćmy uwagę na rozmach – o podwojeniu szeregów organizacji partyjnej¹⁷⁵.

Ogólne zasady rekrutowania do partii określone były w Statucie PZPR: *„Przyjmowanie do partii odbywa się tylko indywidualnie; członkiem partii może zostać robotnik, chłop małorolny i średniorolny, inteligent i każdy człowiek pracy, ideowy, aktywny, cieszący się zaufaniem swego środowiska i oddany sprawie socjalizmu. Do partii mogą wstępować osoby w wieku od 18 lat. Młodzież w wieku do lat 20 przyjmowana jest do partii wyłącznie z szeregów ZMP”*¹⁷⁶. Wcześniej jednak trzeba było odbyć okres kandydowania *„w celu wdrożenia kandydata do wypełniania obowiązków członka partii, sprawdzenia przez organizację partyjną jego oblicza politycznego i moralnego oraz zapoznania kandydata z linią polityczną i statutem partii”*¹⁷⁷. Okres kandydowania trwał jeden rok, zaś w wyjątkowych wypadkach sześć miesięcy. Po upływie okresu

¹⁷¹ APB, sygn. 33/VI/21, Osiągnięcia organizacji partyjnej białostockiej od Kongresu, s. 1.

¹⁷² APB, sygn. 33/VI/21, Ocena rozbudowy organizacji partyjnej w województwie białostockim w okresie od 1 czerwca 1949 do 1 stycznia 1951, s. 5.

¹⁷³ B. Dymek, PZPR..., (strona nienumerowana).

¹⁷⁴ Cytat za: B. Dymek, PZPR..., s. 190.

¹⁷⁵ APB, sygn. 33/VI/21, Osiągnięcia organizacji partyjnej białostockiej od Kongresu, s. 1.

¹⁷⁶ Deklaracja ideowa PZPR. Statut..., pkt 4, s. 58.

¹⁷⁷ Tamże.

kandydowania składano pisemną deklarację z wnioskiem o przyjęcie w poczet członków partii. Należało dołączyć przy tym opinie polecające od dwóch członków partii o przynajmniej rocznym stażu partyjnym. Sprawa przyjęcia do partii była omawiana na zebraniu członków partii w obecności zainteresowanego. Organizacja podejmowała decyzję o przyjęciu do partii, odroczeniu przyjęcia lub skreśleniu z listy kandydatów. Uchwała o przyjęciu do partii była prawomocna po zatwierdzeniu jej przez komitet powiatowy. Sposób przyjmowania w poczet kandydatów był taki sam, jak sposób przyjmowania w poczet członków¹⁷⁸.

Stan liczebny PZPR w kraju zmniejszał się do końca 1951 r. W grudniu 1949 r. partia liczyła około 1 301 tysięcy członków, pod koniec 1950 r. – 1 240 tysięcy, a w grudniu 1951 r. – 1 138 tysięcy członków¹⁷⁹. Powodem zmniejszania liczby członków i kandydatów PZPR była intensywna akcja oczyszczania szeregów partyjnych, a także „zagubienia” członków partii w toku przechodzenia na inne miejsca pracy oraz nieliczne wówczas wykluczenia karne¹⁸⁰.

W województwie białostockim, pomimo „oczyszczania” szeregów z elementów „przypadkowych i ideowo obcych”, stan liczebny PZPR do 1951 r. zwiększał się, zapewne w wyniku akcji podwajania szeregów partyjnych organizacji wojewódzkiej. Od 1 czerwca 1949 r. do 1 stycznia 1951 r. nastąpił wzrost liczebności partii w województwie o 4 255 nowych członków i kandydatów. Przyjęto wówczas 9 170 osób, choć należy uwzględnić fakt, iż z powodu wykluczenia, zgonów, wyjazdów i błędów w rejestracji ubyło 4 915 osób¹⁸¹.

W grudniu 1951 r. KC PZPR podjął uchwałę *W sprawie wzrostu i regulowania składu partii*. Uchwała, podkreślając konieczność zachowania czujności wobec wroga, zwracała uwagę na zbyt „pochopne” wydalenie z partii. Jednocześnie poruszała konieczność przyjmowania do partii przodujących robotników, małości i średniorolnych chłopów, młodzieży robotniczej i chłopskiej oraz inteligencji technicznej i twórczej¹⁸².

Od 1952 r. do 1954 r. liczba członków PZPR w kraju już rosła. Podobna tendencja wystąpiła w województwie białostockim. Wpływ na to miał zapewne m.in. „masowy zaciąg” do partii po śmierci J. Stalina¹⁸³. Potwierdzeniem tego wniosku jest meldunek złożony przez dowódcę Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego w Białymstoku 11 kwietnia 1953 r. na Plenum KW PZPR w Białymstoku:

¹⁷⁸ Tamże, s. 58 i n.

¹⁷⁹ J. W. Gołębiowski, *Strategia budownictwa podstaw socjalizmu w koncepcjach i działalności PZPR*, [w:] *PZPR (1948–1978)...*, s. 51; Także: B. Dymek, *PZPR...*, s. 192.

¹⁸⁰ B. Dymek, *PZPR...*, s. 192.

¹⁸¹ APB, sygn. 33/VI/21, Ocena rozbudowy organizacji partyjnej w województwie białostockim w okresie od 1 czerwca 1949 do 1 stycznia 1951, s. 7.

¹⁸² W. Góra, *PZPR od I do VII Zjazdu...*, s. 52; Także: W. Góra, *Polska Ludowa...*, ss. 359–360.

¹⁸³ B. Dymek, *PZPR...*, s. 287.

„Po śmierci tow. Stalina najlepsi żołnierze, oficerowie i podoficerowie zgłaszają się do partii, gdyż chcą wcielić w życie nauki tow. Stalina jako członkowie partii”¹⁸⁴. Tego samego dnia kierownik Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Białymstoku relacjonował: „W dniach wielkiej żałoby narodowej, kiedy naród polski wraz z całą postępową ludzkością żegnał swego genialnego wodza i nauczyciela, zgłosiło się do partii w naszym województwie około 660 osób. (...) Z 660 zgłoszonych do partii Egzekutywy KP przyjęły ponad 100 osób, a co stało się z pozostałymi ludźmi, nie jest dotychczas wyjaśnione”¹⁸⁵.

Działania KW PZPR w Białymstoku od początku jej funkcjonowania skierowane były na zwiększenie liczebności PZPR w województwie białostockim. Z relacji kierownika Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Białymstoku wnioskujemy, że kierownictwo organizacji białostockiej oraz terenowe instancje partyjne organizacyjnie nie były przygotowane do masowego napływu kandydatów do partii. Nie wykorzystaly do końca „szansy” rozwoju liczebnego.

Problem liczebności partii w województwie białostockim rozważano w maju 1953 r. na III Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej w Białymstoku. Obecny wówczas członek Sekretariatu Biura Organizacyjnego KC PZPR, Edward Ochab, stwierdził: *„Ludność województwa białostockiego stanowi około 1/30 ludności całego kraju, zaś organizacja partyjna województwa białostockiego obejmuje około 1/60 ogólnej liczby członków PZPR, czyli proporcjonalnie w białostocczyźnie jest o połowę mniej członków Partii, aniżeli przeciętna dla całego kraju, a kilkakrotnie mniej, niż w przodujących województwach”¹⁸⁶ [zachowano oryginalną pisownię i stylistykę].*

Pomimo że w końcu grudnia 1953 r. w organizacji partyjnej województwa białostockiego zanotowano wzrost liczby członków i kandydatów w stosunku do stanu z grudnia 1952 r., PZPR w tym właśnie województwie nadal miała najmniejszą liczebność w kraju¹⁸⁷. W pierwszym półroczu 1954 r. znacznie zwiększono stan liczebny wojewódzkiej organizacji partyjnej, ponieważ do kwietnia z ZMP „przekazano” kandydatów do tej organizacji wprost do PZPR¹⁸⁸. W pierwszej połowie 1954 r. do PZPR w województwie białostockim wstąpiło 3271 kandydatów, podczas gdy w pierwszym półroczu 1953 r. było ich nie więcej niż 1359¹⁸⁹.

Podobne „przeniesienia” dokonywane były w całym kraju. W marcu 1954 r. na II Zjeździe PZPR B. Bierut twierdził, że duży odsetek ZMP-owców wśród przy-

¹⁸⁴ APB, sygn. 33/II/4, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 11 kwietnia 1953 r., s. 7.

¹⁸⁵ Tamże, s. 14.

¹⁸⁶ APB, 33/I/3, Protokół z III Wojewódzkiej Konferencji PZPR odbytej w dniach 23–24 maja 1953 r., s. 151.

¹⁸⁷ Tablica 16: Członkowie i kandydaci partii wg województw w latach 1950–1954, [w:] B. Dymek, PZPR..., (strona nienumerowana).

¹⁸⁸ APB, sygn. 33/IV/25, Posiedzenie Egzekutywy KW PZPR z dn. 23 kwietnia 1954 r., s. 92.

¹⁸⁹ APB, sygn. 33/VI/209, Analiza kwartalna ankiet statystycznych w I półroczu 1954 roku na terenie województwa białostockiego, s. 50.

mowanych do partii świadczy o przełamaniu oporów przez organizacje wojewódzkie, które wcześniej były przeciwnie przyjmowaniu młodzieży do partii¹⁹⁰.

W 1954 r. najwyższy w kraju wskaźnik wzrostu liczebności członków i kandydatów partii osiągnęła organizacja partyjna województwa łódzkiego. Następna, co warto zauważyć, była organizacja partyjna województwa białostockiego. Mimo tego – w liczbach bezwzględnych – w województwie tym nadal było najmniej członków i kandydatów partii¹⁹¹. Powodem zaś wysokiego wskaźnika wzrostu liczebnego był niewielki stan liczebny PZPR w tym rejonie Polski jeszcze na początku działalności.

W 1955 r. w Białostockiem nastąpił spadek liczby przyjętych do partii. Do 1 listopada 1955 r. wstąpiło do PZPR o 1117 kandydatów mniej niż w roku 1954¹⁹². W całym 1955 r. przyjęto do partii o 1256 osób mniej¹⁹³. Zmiana sytuacji nastąpiła w pierwszym półroczu 1956 r.; przyjęto wówczas do PZPR 2041 osób¹⁹⁴.

Powodem takiego stanu była niekorzystna sytuacja gospodarcza i przemiany polityczne w kraju. W okresie realizacji planu sześcioletniego, gdy 30% dochodu narodowego przeznaczano na zbrojenia, pogorszyły się warunki życia większej części społeczeństwa. Rosnąca inflacja, przeciętne płace pozostające na poziomie niższym niż w 1938 r., problemy z zaopatrzeniem – powodowały niezadowolenie ludności i brak wiary w szczytne hasła PZPR. Negatywne nastawienie społeczeństwa pogłębiały dodatkowo docierające do Polski – od września 1954 r. – za pośrednictwem Radia „Wolna Europa” audycje byłego wysokiego urzędnika aparatu partyjnego – Józefa Światły. Nasilenie niekorzystnych nastrojów społecznych pokryło się z mniejszym „naborem” do partii¹⁹⁵. Krytyka systemu stalinowskiego na XX Zjeździe KPZR, zmiany kadrowe w kierownictwie centralnym partii, postępy odwilży spowodowały poprawę nastrojów społecznych.

Oprócz liczebności znaczenie miał także skład socjalny członków i kandydatów partii. Słabości struktury socjalnej PZPR w całym kraju ujawniły się w drugiej połowie 1949 r., kiedy rozpoczęto przyjmowanie do partii. 31 stycznia 1949 r. robotnicy wraz z robotnikami rolnymi stanowili w partii ponad 60% członków, chłopci – 15,3%, pracownicy umysłowi – 21,9%, rzemieślnicy – 1,7%, kupcy – 0,2%, inni około – 2%. Natomiast pod koniec grudnia 1949 r. robotnicy wraz z robotnikami rolnymi stanowili około 57%, chłopci – 14,4%, pracownicy umysłowi – 26,3%,

¹⁹⁰ B. Dymek, *PZPR...*, ss. 287–289.

¹⁹¹ Tamże, s. 291.

¹⁹² APB, sygn. 33/VI/209, Notatka z dnia 16 listopada 1955 roku o rozbudowie partii od 1 stycznia 1955 do 1 listopada 1955, s. 88.

¹⁹³ APB, sygn. 33/VI/209, O rozbudowie partii w okresie 1 stycznia 1955 – 31 grudnia 1955, s. 92.

¹⁹⁴ APB, sygn. 33/VI/209, Notatka z dnia 28 lipca 1956 roku o rozbudowie partii w okresie I półrocza 1956 r., s. 108.

¹⁹⁵ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Dzieje gospodarcze Polski w zarysie do 1989 r.*, Warszawa 1994, s. 227; W. Roszkowski (A. Albert), dz. cyt., s. 323.

Tabela 25. Stan liczebny organizacji partyjnej województwa białostockiego

Stan w dniu	Liczba członków i kandydatów PZPR
01.11.1949 r.	20 281
31.12.1950 r.	21 988
01.01.1951 r.	21 847
31.12.1951 r.	21 047
31.08.1951 r.	22 299
01.01.1952 r.	21 054
31.12.1952 r.	19 932
31.12.1953 r.	20 499
01.01.1954 r.	21 533
31.12.1954 r.	23 983
01.10.1955 r.	27 759
31.12.1955 r.	28 213
31.12.1956 r.	29 669

Źródło: APB, sygn. 33/VI/28, Wojewódzka ankieta statystyczna; 33/VI/211 Miesięczne ankiety statystyczne, APB, sygn. 33/VI/226, Roczne ankiety statystyczne.

inni – 2,7%¹⁹⁶. W PZPR zatem niepokojąco wzrosła liczba pracowników umysłowych. W związku z tym kierownictwo partii przedsięwzięło pewne działania.

W listopadzie 1949 r. Biuro Organizacyjne KC PZPR wydało uchwałę *O organizacyjnych zadaniach partii w związku z realizacją wytycznych III Plenum KC PZPR*, która m.in. mówiła o „czuwaniu nad czystością szeregów partyjnych” i „sprawdzaniu, czy do organizacji partyjnych nie przedostały się elementy wrogie i dywersyjne”. „Elementy” takie miały być „niezwłocznie usuwane z partii”. Ponadto postanowiono: „Komitety Wojewódzkie winny kierować się w swojej działalności w dziedzinie regulowania składu socjalnego partii w skali wojewódzkiej zasadniczą wytyczną III Plenum KC, dbając o to, aby 90% przyjmowanych do partii rekrutowało się z robotników oraz mało- i średniorolnych chłopów, a 10% spośród pracowników umysłowych, i to przede wszystkim z inteligencji technicznej, nauczycieli oraz inteligencji twórczej”¹⁹⁷.

Od 1 czerwca 1949 r. do 1 stycznia 1951 r. w województwie białostockim przyjęto do PZPR 1534 nowych członków i 2721 kandydatów. Skład soc-

¹⁹⁶ B. Dymek, *PZPR...*, s. 193.

¹⁹⁷ *O organizacyjnych zadaniach partii w związku z realizacją wytycznych III Plenum KC PZPR, [w:] O budownictwie partyjnym...*, s. 322.

jalny nowych członków przedstawiał się następująco: 410 robotników, stanowiło to 26,7%, 363 chłopów – 23,6%, 713 pracowników umysłowych – 47%, ilość rzemieślników zmniejszyła się o 52 „towarzyszy”, przybyło zaś 77 gospodyń domowych. Wśród 2721 nowoprzyjętych kandydatów było 852 robotników – 31,3%, 1229 chłopów – 45,1%, 429 pracowników umysłowych – 18,8%, 132 robotników rolnych, 101 rzemieślników, 19 kupców, 180 gospodyń domowych. Z powyższego zestawienia wynika, że organizacja białostocka nie wykonała uchwały III Plenum KC PZPR o regulowaniu składu socjalnego partii. Robotnicy i chłopci, którzy przyjęci zostali na kandydatów do partii w okresie od 1 czerwca 1949 r. do 1 stycznia 1951 r., stanowili 76,4% kandydatów, zamiast liczby, jaką ustaliło III Plenum KC – czyli 90%. Przyjęci natomiast wtedy do partii pracownicy umysłowi stanowili 18,8% całkowitej liczby członków, zamiast postulowanych 10%¹⁹⁸.

Analizy struktury socjalnej partii dokonano pod koniec stycznia 1951 r. na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku. Stwierdzono wówczas „*duże zaniedbania organizacji partyjnej na odcinku rozbudowy Partii i regulowania składu socjalnego w myśl wytycznych III Plenum KC i Uchwał Biura Organizacyjnego*”¹⁹⁹. Egzekutywa KW PZPR poleciła analizować rozbudowę i skład socjalny partii w każdym kwartale, zaś Wydział Organizacyjny KW miał „*doprowadzić do należytego poziomu statystykę stanu partii w referacie sprawozdawczym i dla usprawnienia jej na powiatach odbywać raz w miesiącu odprawy referatów sprawozdawczych z KP w KW*”. Ponadto nadmieniano, iż „*wzrost Partii nie może się odbywać żywiołowo, lecz musi być planowo regulowany i kontrolowany*”²⁰⁰. Egzekutywa KW poleciła komitetom powiatowym, gminnym i podstawowym organizacjom partyjnym kierować się zasadą, że 90% przyjmowanych właśnie w szeregi partii powinno się rekrutować z robotników oraz biednych chłopów, a nie więcej niż 10% spośród pracowników umysłowych. W przypadku nieprzestrzegania tych zasad miały być wyciągane „*wnioski organizacyjne w stosunku do kierownictwa partyjnego*”.

Przyczyną niewłaściwej struktury socjalnej białostockiej organizacji partyjnej było m.in. jej „*ukierunkowanie się*” na wzrost liczebny, przez co zaniedbywano skład socjalny partii. Potwierdza to analiza dokonana przez Wydział Organizacyjny KW PZPR w Białymstoku: „*Egzekutywa KW i Wydział Organizacyjny mało analizowały skład socjalny poszczególnych organizacji powiatowych i nie wskazywały na niewłaściwy stan Egzekutywom KP*”²⁰¹. Pracę zaniedbywały terenowe organizacje partyjne i komitety powiatowe, które nie prowadziły statystyki.

¹⁹⁸ APB, sygn. 33/VI/21, Ocena rozbudowy organizacji partyjnej województwa białostockiego w okresie od 1 czerwca 1949 r. do 1 stycznia 1951 r., s. 6 i n.

¹⁹⁹ APB, sygn. 33/IV/5, Ocena rozbudowy organizacji partyjnej w województwie białostockim w okresie od 1 czerwca 1949 r. do 1 stycznia 1951 r., s. 111 i n.

²⁰⁰ Tamże, s. 112.

²⁰¹ APB, sygn. 33/VI/21, Ocena rozbudowy organizacji partyjnej województwa białostockiego w okresie od 1 czerwca 1949 r. do 1 stycznia 1951 r., s. 6 i n.

Podobną opinię na temat niewłaściwego stanu socjalnego organizacji białostockiej wyraził w marcu 1951 r. na posiedzeniu plenarnym KW PZPR w Białymstoku I sekretarz KW – J. Rygliszyn: „Niejednokrotnie niedoceniano zagadnienie werbunku do Partii. Brano kto popadł pod rękę i wyrażał swoją zgodę”²⁰² [zachowano oryginalną pisownię i stylizację].

Z tabeli nr 26 wynika, że w 1951 r. pogorszeniu uległa struktura socjalna białostockiej organizacji wojewódzkiej. Znacznie wzrósł odsetek pracowników umysłowych, zmniejszeniu zaś uległ procent chłopów w partii. W kolejnych latach skład socjalny białostockiej organizacji partyjnej ulegał dalszemu pogorszeniu, zmniejszał się udział procentowy chłopów i robotników, wzrastał zaś odsetek pracowników umysłowych.

Tabela 26. Stan socjalny organizacji partyjnej województwa białostockiego

Stan w dniu	Chłopi [%]	Robotnicy [%]	Prac. umysłowi [%]	Inni [%]
31.XII.1949 r.	26,3	39,6	29,6	4,4
31.XII.1951 r.	25,4	38,5	37,8	3,2
31.XII.1952 r.	23,8	33,4	39,5	3,3
31.XII.1953 r.	22,5	33,5	40,5	3,4
31.XII.1954 r.	24,3	32,6	40,3	2,8
31.XII.1955 r.	22,2	31,6	42,5	3,7
31.XII.1956 r.	22,0	24,0	46,0	4,0

Źródło: APB, sygn. 33/VI/230, Roczne ankiety statystyczne; J. Joka, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza w województwie białostockim w latach 1948–1955*, Tabela 37. Socjalny skład PZPR w woj. białostockim w latach 1949–1955, „Nauka i Praktyka” nr 4, 1977, s. 203.

Wojewódzkie władze partyjne systematycznie kontrolowały skład organizacji partyjnej. W kwietniu 1953 r. na Plenum KW PZPR w Białymstoku po raz kolejny wytyczono kierunek zmian: „Wzmocnienie naszej organizacji partyjnej musi iść po linii rozbudowy szeregów partyjnych przede wszystkim, spośród przodujących robotników, biedoty i młodoletnich chłopów, na bazie szerokiej pracy politycznej...”²⁰³

Mimo tego skład socjalny kandydatów przyjmowanych do PZPR w województwie białostockim w 1954 r. był niekorzystny. Spośród 5391 osób 34,5% stanowili robotnicy, 29,7% – chłopci, 34,6% – pracownicy umysłowi, 1,2% – inni. Ta tendencja w następnym roku uległa dalszemu pogorszeniu. W 1955 r. spośród

²⁰² APB, sygn. 33/II/2, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 3 marca 1951 r., s. 52.

²⁰³ APB, sygn. 33/II/4, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 11 kwietnia 1953 r., s. 47.

4135 osób, które wstąpiły do PZPR w województwie białostockim – 33,6% stanowili robotnicy, 21,6% – chłopci, 43,3% – pracownicy umysłowi, 1,5% – inni²⁰⁴. W pierwszym półroczu 1956 r., kiedy to do partii przyjęto 2041 osób, skład socjalny nowych członków był nadal niekorzystny. Robotnicy stanowili 34,7%, chłopci – 27,5%, pracownicy umysłowi – 36,8%, inni – 1%²⁰⁵.

*
* *
*

W latach 1948–1956 systematycznie spadał udział procentowy chłopów i robotników w organizacji partyjnej województwa białostockiego, wzrastał zaś odsetek pracowników umysłowych. Podobne tendencje występowały w PZPR w całym kraju. Jak wspominałem wcześniej, w grudniu 1949 r. średnio w partii było około 57% robotników, 14,4% chłopów i 26,3% pracowników umysłowych. W styczniu 1954 r. do PZPR należało 48,3% robotników, 13,1% chłopów i 36,4% pracowników umysłowych. W styczniu 1955 r. w partii było 48% robotników, 13,8% chłopów, 36,2% pracowników umysłowych. Rok później struktura społeczna członków PZPR wyglądała następująco: 45,1% robotników, 13% chłopów, 39,2% pracowników umysłowych²⁰⁶.

W PZPR województwa białostockiego w omawianym okresie jedynie odsetek pracowników umysłowych zbliżony był do średniej krajowej. Wyższy niż w całym kraju był udział chłopów, niższy zaś robotników. Miało to związek z charakterem gospodarczym regionu, w którym dominowało rolnictwo. Stosunkowo niewielki – pomimo inwestycji planu sześcioletniego – był udział przemysłu.

Można zgodzić się z B. Dymkiem, że proces rozwoju liczebnego partii był zjawiskiem złożonym, determinowanym przez wiele czynników o niejednorodnym charakterze. Wśród tych decydujących wyróżniamy obiektywne i subiektywne. Te pierwsze, o stałym oddziaływaniu, to między innymi stan rozwoju społeczno-gospodarczego, liczebność klasy robotniczej oraz układ sił klasowych i politycznych. Czynniki subiektywne to: *„linia polityczna partii na określonym etapie rozwoju historycznego, wymagania statutowe formujące kryteria i procedurę przyjmowania członków i kandydatów, poziom pracy ideologicznej i politycznej w szeregach partyjnych”*. Pewną rolę odgrywały także wydarzenia jednostkowe, mające emocjonalny charakter, jak choćby zwiększenie ilości wstępujących do partii po śmierci Józefa Stalina²⁰⁷.

Na stan liczebny i strukturę socjalną PZPR w województwie białostockim w znaczący sposób wpływały czynniki obiektywne. Jednym z nich – wspomni-

²⁰⁴ APB, sygn. 33/VI/209, O rozbudowie partii w okresie 1 styczeń 1955 – 31 grudzień 1955, s. 92.

²⁰⁵ APB, sygn. 33/VI/209, Notatka z dn. 28 lipca 1956 r. o rozbudowie partii w okresie I półrocza 1956 r., s. 108.

²⁰⁶ PZPR w liczbach..., s. 18.

²⁰⁷ B. Dymek, PZPR..., s. 283 i n.

nałem o tym wcześniej – była mała ilość dużych zakładów przemysłowych oraz brak silnej klasy robotniczej, z której przede wszystkim mieli się wywodzić członkowie partii. Drugim decydującym czynnikiem była przewaga ludności zajmującej się rolnictwem. Warstwy na ogół konserwatywnej, związanej z Kościołem. W znacznym stopniu rozwój partii w tym środowisku, skuteczniej niż w mieście, blokowała groźba ekskomunikacji z Kościoła katolickiego, nakładanej na wiernych za wstąpienie do PZPR.

Na stan liczebny i strukturę wojewódzkiej organizacji partyjnej wpływały także czynniki subiektywne. Rozwój oświaty w województwie, inwestycje planu sześcioletniego, ogólne warunki socjalne, sytuacja polityczna w kraju były istotnymi czynnikami, ściśle związanymi z kształtowaniem się nastrojów społecznych. Te z kolei determinowały możliwości rozwoju liczebnego partii. Niezadowolone i frustracja oddziaływały negatywnie, przekonanie społeczeństwa o skuteczności i konieczności realizowania programu wpływały na zwiększenie stanu liczebnego partii. Wymienione czynniki raczej nigdy nie wywoływały jednoznacznych nastrojów. Otwarcie w Białymstoku pierwszych wyższych uczelni, budowa nowych szkół, oddawanie do użytku nowych zakładów przemysłowych z jednej strony, oraz brak mieszkań, słabe zaopatrzenie, terror stalinowski z drugiej – rodziły, najogólniej mówiąc, mieszane odczucia. Zadanie kształtowania nastrojów społecznych, także wśród bezpartyjnych, miał spełniać aparat propagandowy m.in.: prasa, szkolenia partyjne, szkoły. Nie można pominąć wpływu pracy terenowych komitetów partyjnych na rozwój liczebny i strukturę socjalną wojewódzkiej organizacji partyjnej. Komitetom powiatowym w województwie podczas posiedzeń kierownictwa partii w Białymstoku zarzucano m.in. niewłaściwe prowadzenie statystyki, a zatem i brak odpowiedniej analizy oraz wniosków. Błędem większości komitetów partyjnych w kraju było niedocieranie do robotników i chłopów. Łatwiej było zorganizować urzędników. Stąd tak znaczący udział tej grupy społecznej w białostockiej organizacji wojewódzkiej oraz w PZPR w całym kraju²⁰⁸. Na zmniejszenie liczebności w PZPR wpływały także akcje „oczyszczania szeregów partyjnych”. Nie bez znaczenia pozostawał też tzw. „mechaniczny odpływ” członków i kandydatów. Bowiem za dość dużymi ruchami migracyjnymi ludności nie nadążał skomplikowany system przeniesień członkostwa. Wielu członków partii nie zgłaszało się do organizacji w nowym miejscu zamieszkania. „Mechaniczny odpływ” członków partii powiększały także błędy w ewidencji partyjnej. Znaczący wpływ na aktywność i rozwój liczebny partii miały kampanie zjazdowe, sprawozdawczo-wyborcze oraz niekiedy posiedzenia plenarne KC PZPR²⁰⁹. W efekcie rozwój organizacyjny partii był składową wielu różnorodnych czynników, które sprawiły, że PZPR w województwie białostockim była organizacją o najniższej liczbie członków w kraju.

²⁰⁸ Tamże, s. 285.

²⁰⁹ B. Dymek, *PZPR...*, s. 286 i n.

5. Gospodarka finansowa KW w latach 1948–1956

Gospodarka finansowa Komitetów Wojewódzkich PZPR prowadzona była na podstawie wytycznych KC PZPR²¹⁰. Zgodnie z nimi corocznie opracowywany był preliminarz budżetowy KW PZPR. W preliminarzach takich określano przewidywane dochody i wydatki budżetowe. Dochody pochodziły głównie z subwencji KC PZPR, a także ze składek członkowskich oraz wpływów na fundusz partyjny²¹¹. Wydatki dzielono na:

- **personalne,**
- **rzeczowe.**

Wydatki personalne stanowiły uposażenia pracowników. Uposażenia pracowników z kolei ustalane były na podstawie siatki płac. Składały się z wynagrodzenia zasadniczego oraz z dodatku funkcyjnego lub służbowego. Pracownikom, którzy korzystali z dodatku, nie przysługiwały płace za godziny nadliczbowe²¹². W 1949 r. zarobki osób funkcyjnych i pracowników KW w Białymstoku wynosiły, wraz z dodatkami, miesięcznie:

– I sekretarz KW PZPR	– 52 000 zł,
– II sekretarz i przewodniczący WKKP	– 49 000 zł,
– kierownicy Wydziałów: Propagandowego, Personalnego, Rolnego, Socjalno-Zawodowego, Kobiecego, Samorządowego, Komunikacyjnego i Ogólnego	– 38 000 zł,
– kierownicy Wydziałów: Organizacyjnego i Ekonomicznego	– 33 500 zł,
– instruktorzy we wszystkich wydziałach	– 28 500 zł,
– referenci	– 24 000 zł,
– starszy buchalter	– 33 500 zł,
– sekretarki	– 15 000 zł ²¹³ .

²¹⁰ APB, sygn. 33/XV/1, Omówienie preliminarza budżetowego [na rok 1949 – A.P], ss. 20–22; APB, sygn. 33/XV/4, List Wydziału Ogólno-Administracyjnego KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku, (b.n.s.); APB, sygn. 33/XV/5, Wytyczne do preliminarza budżetowego na rok 1952, (b.n.s.); APB, sygn. 33/XV/6, Uwagi do preliminarza budżetowego na rok 1952, (b.n.s.); APB, sygn. 33/XV/7, Wytyczne do preliminarza budżetowego na rok 1953, (b.n.s.); APB, sygn. 33/XV/8, Wytyczne do preliminarza budżetowego na rok 1954, (b.n.s.); APB, sygn. 33/XV/9, Wytyczne do preliminarza budżetowego na rok 1955, (b.n.s.); APB, sygn. 33/XV/10, Wytyczne do preliminarza budżetowego na rok 1956, (b.n.s.).

²¹¹ W Statucie PZPR zapisano: *„Fundusze partii powstają ze składek członkowskich, danin partyjnych, dochodów z wydawnictw, darów oraz innych wpływów. Wysokość składek członkowskich oraz innych świadczeń na rzecz partii ustala Komitet Centralny”. Deklaracja ideowa PZPR. Statut..., pkt 57, ss. 91–92.*

²¹² APB, sygn. 33/XV/1, Preliminarz budżetowy PZPR na rok 1949, ss. 20–21.

²¹³ APB, sygn. 33/XV/1, Etaty pracowników Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, ss. 24–25; W tym okresie większość pracowników biurowych w zakładach przemysłu włókienniczego zarabiała od 16001 do 20000 zł, zaś pracownicy fizyczni od 12001 do 16000 zł; *Rocznik statystyczny*, Warszawa 1949, ss. 136–137.

Wydatki rzeczowe dzielono na następujące podgrupy:

- **świadczenia socjalne** – opłata ubezpieczenia społecznego, premie, wypłaty za niedzielne i świąteczne dyżury pracowników technicznych, zapomogi okolicznościowe oraz wypłaty z funduszu wczasów;
- **wydawnictwa i propaganda** – koszty produkcji druków i broszur propagandowych, prenumeraty gazet i biuletynów, utrzymania biblioteki, urządzania konferencji i wieców, a także wydatki na szkolenie partyjne, prowadzenie kursów, dekoracje gmachów, lokali i placów;
- **utrzymanie budynków** – drobne remonty, opłaty za energię i wodę, utrzymanie czystości, ubezpieczenie oraz ewentualnie czynsz za dzierżawę lokalu;
- **utrzymanie środków lokomocji** – zakup paliwa, części zamiennych, obsługę i remonty pojazdów;
- **koszty podróży i wyżywienia** – opłaty za wyjazdy pracowników aparatu partyjnego do komitetów terenowych, diety oraz zwrot części kosztów przeniesienia służbowego (w wysokości miesięcznej pensji brutto);
- **wydatki kancelaryjne** – zakup materiałów biurowych, opłaty za przekazy telegraficzne, telefony, remonty i konserwację maszyn biurowych;
- **szkoły wojewódzkie** – szkoły partyjne posiadały oddzielny preliminarz budżetowy;
- **koszty ogólne (wydatki różne)** – koszty reprezentacyjne, transportu, lokalnych przejazdów tramwajami, taksówkami, wydatki organizacyjne.

W preliminarzu budżetowym otrzymywanym z KC PZPR planowano sumy na poszczególne grupy wydatków. W KW dzielono sumy prelimitowanych wydatków w grupach na poszczególne podgrupy. Następnie, po zatwierdzeniu przez Egzekutywę KW PZPR, budżet przesyłano do Wydziału Finansowo-Budżetowego KC PZPR. Komitety wojewódzkie PZPR zobowiązane były składać w Wydziale Finansowym KC PZPR comiesięczne sprawozdanie z wykonania preliminarza budżetowego. Brak sprawozdania mógł nawet spowodować wstrzymanie subwencji²¹⁴.

Składki partyjne stanowiły specyficzną część dochodów PZPR. W latach 1948–1956 zasady płacenia i wysokość składek ulegały zmianom. Zgodnie z uchwałą KC PZPR *W sprawie taryfy składek członkowskich* – od 1 stycznia 1949 r. wysokość składki członkowskiej uzależniono od dochodów miesięcznych (patrz tabela nr 27).

Obowiązek systematycznego zbierania składek od członków i kandydatów, a następnie wpłacania ich do kas komitetów wojewódzkich, miejskich, powiatowych i dzielnicowych PZPR, spoczywał na sekretarzach POP i odpowiednich komitetach partyjnych²¹⁵.

²¹⁴ APB, sygn. 33/XV/1, Preliminarz budżetowy PZPR na rok 1949, ss. 19–21.

²¹⁵ APB, sygn. 33/V/5, Uchwała KC PZPR w sprawie taryfy składek członkowskich ze stycznia 1949 r., s. 6.

Tabela 27. Wysokość składek członkowskich wg stawek z lat 1949–1956

W 1949 r.		Po wymianie pieniędzy w 1950 r.		Wg stawek zmienionych w 1956 r.	
wysokość dochodów [zł]	wysokość składki	wysokość dochodów [zł]	wysokość składki	wysokość dochodów [zł]	wysokość składki
Do 10 000	20 zł	do 300	0,60 zł	do 600	0,50 zł
10 001–15 000	50 zł	301–450	1,50 zł	601–1200	0,5%
15 001–20 000	100 zł	451–600	3 zł	1201–3000	1%
20 001–25 000	200 zł	601–750	6 zł	powyżej 3000	2%
25 001–30 000	300 zł	751–900	9 zł	x	X
30 001–40 000	500 zł	901–1200	15 zł	x	X
Powyżej 40 000	2%	powyżej 1200	2%	x	X
Kandydaci i chłopi	20 zł	x	0,60 zł	x	2 zł

Źródło: APB, sygn. 33/V/5, Uchwała KC PZPR w sprawie taryfy składek członkowskich ze stycznia 1949 r., s. 6; AAN, sygn. 237/VII/34, Notatka w związku ze zmianą waluty w dniu 28 października 1950 r., s. 20; APB, sygn. 33/V/18, List Wydziału Organizacyjnego KC PZPR do KW PZPR z dnia 24 maja 1956 r. zawierający Uchwałę Sekretariatu KC PZPR o zmianie taryfy składek partyjnych dla członków i kandydatów, s. 235.

We wrześniu 1949 r. Wydział Finansowo-Budżetowy KC PZPR wydał okólnik, w którym ustalono, że od 1 października 1949 r. organizacje partyjne miały wpłacać składki partyjne do PKO „za pomocą blankietów nadawczych”²¹⁶. Kilka miesięcy później wprowadzono system polegający na wykupywaniu znaczków o odpowiednim nominale (o wartości: 20, 50, 100, 200, 300, 500, 1000 zł). W związku z wymianą pieniędzy (28 października 1950 r.) wprowadzono nowe znaczki opłaty składek partyjnych o nominałach: 0,60; 1,50; 6; 9; 15; 30 zł²¹⁷. Kolejnej zmiany taryfy składek partyjnych dokonano od 1 czerwca 1956 r.²¹⁸ Podstawę do obliczenia składki stanowił teraz miesięczny zarobek pracownika netto, tzn. po potrąceniu podatku. Do dochodów, od których naliczano składkę partyjną, wliczano: zarobki w innym miejscu pracy, godziny nadliczbowe, premie i inne dodatki stałe. Składki partyjnej nie opłacano od dodatku rodzinnego, zapomóg, od jednorazowych premii lub nagród, które nie wchodziły do systemu płac.

²¹⁶ AAN, sygn. 237/VII/34, Okólnik Wydziału Finansowo-Budżetowego KC PZPR z dn. 16 września 1949 r., s. 17.

²¹⁷ AAN, sygn. 237/VII/34, Notatka w związku ze zmianą waluty w dn. 28 października 1950 r., s. 20.

²¹⁸ APB, sygn. 33/V/18, List Wydziału Organizacyjnego KC PZPR do KW PZPR z dn. 24 maja 1956 r. zawierający Uchwałę Sekretariatu KC PZPR o zmianie taryfy składek partyjnych dla członków i kandydatów, s. 235.

W preliminarzach budżetowych komitetów wojewódzkich PZPR wpisywano dochody planowane i realnie uzyskane. Podawano też planowane i realne wydatki. W przypadku, gdy różnica między realnymi dochodami i wydatkami miała wartość dodatnią, osiągnęto nadwyżkę budżetową. Jeżeli wartość ta była ujemna, to oczywiście występował niedobór budżetowy.

W 1949 r. KW PZPR w Białymstoku osiągnął nadwyżkę w wysokości 24 497 712 zł. Budżet został wykonany w 94% w stosunku do planowanych sum. W żadnej grupie wydatków w 1949 r. nie przekroczono planowanych kosztów: np. kwoty zakładane na uposażenie pracowników zrealizowano w 95%, wydawnictwo i propagandę – w 50,3%, utrzymanie środków lokomocji – w 43%, koszty podróży pracowników – w 37%, dotację na Szkołę Partyjną – w 76,3%²¹⁹.

Niewykorzystanie pieniędzy przeznaczonych na uposażenia pracowników wyjaśniano niepełną obsadą etatów. Z zaplanowanych 6 935 760 zł wydano 6 669 796 zł. Należy jednak podkreślić, że wydatki na płace pracowników KW przekroczyły jednak planowane sumy, a oszczędności uzyskano w płacach pracowników komitetów powiatowych i gminnych. Pochodną braków kadrowych były relatywnie niskie wydatki na pokrycie kosztów podróży²²⁰.

W 1949 r. dochody ze składek członkowskich stanowiły około 70% planowanych całkowitych wpływów.

Tabela 28. Dochody i wydatki KW PZPR w Białymstoku w 1949 r.

Dochody	Planowane dochody [zł]	Realne dochody [zł]
Subwencja z KC	131 487 400	125 414 263
Składki członkowskie	11 748 000	8 277 310
Ofiary na fundusz partyjny	–	892 386
Różne dochody	–	579 501
Razem dochody	143 235 400	135 165 460
Wydatki rzeczywiste		110 667 748
Saldo		+24 497 712

Źródło: AAN, sygn.237/XXIV/1, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1949, s. 4.

²¹⁹ APB, sygn. 33/I/2, Sprawozdanie z działalności Komisji Rewizyjnej Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku za okres roczny kadencji od I do II Konferencji Wojewódzkiej PZPR, ss. 70–71.

²²⁰ AAN, sygn. 237/XXIV/1, Bilans Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 1949 r., s. 4.

Komisja Rewizyjna KW PZPR w Białymstoku w sprawozdaniu obejmującym okres od czerwca 1949 r. do lipca 1950 r. stwierdziła: „gospodarka [finansowa KW PZPR w Białymstoku – A.P.] prowadzona jest zgodnie z wytycznymi władz centralnych w oparciu o zatwierdzony budżet z zachowaniem wszelkich obowiązujących przepisów”. We wnioskach, nawiązując do doświadczeń z 1949 r., wyraźnie dookreślony został cel: „dążyć do całkowitego wykorzystania preliminowanych sum budżetem na szkolenie partyjne oraz na wydatki propagandowe”²²¹.

W 1950 r. w KW PZPR w Białymstoku – podobnie jak w roku poprzednim – dochody przewyższały wydatki. Ponownie osiągnięto więc nadwyżkę budżetową²²².

Odmienne niż przed rokiem przedstawiały się nakłady finansowe w poszczególnych grupach. Wydatki na II Konferencję Wojewódzką PZPR oraz obchody święta 1-ego Maja spowodowały przekroczenie kosztów na działania propagandowe. Zamiast zaplanowanych 303 480 zł, wydano łącznie na tę pozycję 474 690 zł. Zwiększenie liczby samochodów w KW PZPR w Białymstoku było przyczyną przekroczenia preliminowanej sumy w grupie przewidzianej na utrzymanie środków lokomocji. Na ten cel wydano 351 573,71 zł, zamiast planowanych 276 488 zł. Również większe rachunki telefoniczne i wydatki na zakup sprzętu biurowego to przyczyny wyższych, niż zakładano, kosztów kancelaryjnych (316 082 zł zamiast 234 000 zł). W pozostałych grupach nie przekroczono preliminowanych wydatków.

W 1950 r. nie udało się zrealizować natomiast wydatków związanych z uposażeniem pracowników, ponieważ w aparacie partyjnym w dalszym ciągu istniały braki kadrowe (preliminowano 3 544 206 zł, zrealizowano 3 115 980 zł). Ponownie zdecydowała o tym sytuacja w komitetach powiatowych i gminnych. Nie wykorzystano również pieniędzy przeznaczonych na Wojewódzką Szkołę Partyjną, gdyż zaplanowano wypłatę stypendiów, które jednak słuchacze jeszcze do września 1950 r. pobierali w swoich zakładach pracy. Z zaplanowanych 794 880 zł wydano więc 601 236,85 zł.

W 1950 r. w KW PZPR w Białymstoku zebrano 90,5% przewidywanej kwoty składek partyjnych²²³. W tej sprawie Wydział Finansowo-Budżetowy KC PZPR wystosował 11 maja 1950 r. list do I sekretarza. W liście tym podkreślono, że w niektórych powiatach województwa białostockiego 20–50% podstawowych

²²¹ APB, sygn. 33/I/2, Sprawozdanie z działalności Komisji Rewizyjnej Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku za okres roczny kadencji od I do II Konferencji Wojewódzkiej PZPR, ss. 71–74.

²²² Pomimo że w 1950 r. KW PZPR w Białymstoku stracił 26090,38 zł. Ponieważ gotówkę z kas wymieniano w stosunku 100 : 1. AAN, sygn. 237/XXIV/8, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1950, s. 5.

²²³ AAN, sygn. 237/XXIV/8, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1950, ss. 3, 4, 12.

Tabela 29. Dochody i wydatki KW PZPR w Białymstoku w 1950 r.

Dochody	Planowane dochody [zł]	Realne dochody [zł]
Subwencja z KC	6 275 599	5 868 276,44
Składki członkowskie	450 000	407 371,50
Ofiary na fundusz partyjny	–	20 342,67
Różne dochody	–	–
Razem dochody	6 725 599	6 295 990,61
Wydatki rzeczywiste		6 056 272,52
Saldo		+239 718,09

Źródło: AAN, sygn. 237/XXIV/8, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1950, s. 12.

organizacji partyjnych nie płaci składek. Polecono postawić ten problem na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR „w celu wyszukania i zlikwidowania źródeł rodzących obecny stan”²²⁴. W kolejnym liście wysłanym 16 czerwca 1950 r. nakazano imienne wyczytywanie sekretarzy zaniedbujących zbiórkę składek członkowskich na odprawach sekretarzy POP²²⁵. 12 września tego samego roku w kolejnej korespondencji otrzymanej z Wydziału Finansowo-Budżetowego znajdujemy następującą, wyrażoną nieporadną polszczyzną, konkluzję: „*analizując sprawozdanie zebranych składek członkowskich za miesiąc sierpień 1950 roku, zbiórka składek partyjnych na terenie waszego województwa jest mocno zaniedbana. Wynika z tego, że organizacja wojewódzka nie docenia znaczenia regularnego inkasowania składek partyjnych*”²²⁶. W 1951 r. w bilansie finansowym KW PZPR w Białymstoku pierwszy raz powstał niedobór²²⁷. Spowodowane to było przekroczeniem przewidywanych wydatków na utrzymanie siedzib komitetów partyjnych. Mniej, niż pierwotnie planowano, wydano na uposażenie pracowników, koszty propagandowe, Wojewódzką Szkołę Partyjną oraz środki transportu.

²²⁴ APB, sygn. 33/XV/1, List Wydziału Finansowo-Budżetowego KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku z dn. 11 maja 1950 r., s. 56.

²²⁵ APB, sygn. 33/XV/1, List Wydziału Finansowo-Budżetowego KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku z dn. 16 czerwca 1950 r., s. 57.

²²⁶ APB, sygn. 33/XV/1, List Wydziału Finansowo-Budżetowego KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku z dn. 12 września 1950 r., s. 58.

²²⁷ AAN, sygn. 237/XXIV/16, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1951, s. 11. W Bilansach finansowych KW PZPR w Białymstoku od 1951 r. w dochodach nie wyszczególniano składek partyjnych. Prawdopodobnie uwzględniano je w subwencjach. Stanowiły wówczas swoistą zaliczkę.

Tabela 30. Dochody KW PZPR w Białymstoku w 1951 r.

Dochody	Planowane dochody [zł]	Realne dochody [zł]
Subwencja z KC	–	–
Składki członkowskie	744 000	582 788
Ofiary na fundusz partyjny	–	–
Różne dochody	–	–
Saldo		– 383 320

Uwaga: Bilans finansowy nie zawierał danych na temat rzeczywistych wydatków oraz wszystkich planowanych i realnych dochodów KW PZPR w Białymstoku.

Źródło: AAN, sygn. 237/XXIV/16, Bilanse KW PZPR w Białymstoku za rok 1951, s. 3 i n.

W grupie obejmującej uposażenie pracowników wszystkich komitetów partyjnych, w tym także KW, wydatki były niższe, niż zakładał plan (preliminowano – 4 569 408 zł, wykorzystano – 3 666 306 zł). Koszty propagandowe w 1951 r. nie zostały zrealizowane, ponieważ do innej grupy wydatków zaksięgowano koszty organizacji konferencji i szkolenia partyjnego (preliminowano – 509 160 zł, wydano – 260 562 zł). Z kwoty przeznaczonej na Wojewódzką Szkołę Partyjną, wynoszącej 1 397 664 zł, wykorzystano 964 019 zł, gdyż słuchacze przez dwa miesiące przebywali poza szkołą, uczestnicząc w akcji siewnej. Ponadto liczba szkolonych wynosiła maksymalnie 78 osób, a nie 100, jak planowano wcześniej. W 1951 r. przekroczono koszty utrzymania siedzib komitetów, ponieważ do tej grupy przeksięgowano remonty budynków komitetów powiatowych i gminnych, które wcześniej ujmowane były w funduszach inwestycyjnych (preliminowano – 599 820 zł, wydano – 773 171 zł).

W 1951 r. dochody ze składek partyjnych zrealizowano w 78,3%²²⁸.

W 1952 r. w KW PZPR w Białymstoku ponownie wystąpił niedobór budżetowy. Mniejsze, niż planowano, były koszty w grupie wydatków związanych z propagandą, uposażeniem pracowników, utrzymaniem budynków partyjnych. Niewykorzystanie nakładów na propagandę zostało uzasadnione przeksięgowaniem części tych kosztów do agitacji wyborczej (preliminowano – 399 996 zł, wykorzystano – 236 169 zł). Tradycyjnie już niepełna obsada kadrowa w aparacie partyjnym była głównym powodem względnie niskich wydatków w grupie uposażeń pracowniczych (preliminowano – 1 676 544 zł, wykorzystano – 1 599 676 zł). W 1952 r., w związku z planowaną przeprowadzką do nowej siedziby, nie remontowano budynku KW PZPR w Białymstoku. Efektem tego stały się niższe koszty utrzymania siedzib komitetów (preliminowano – 246 000 zł, wykorzystano – 155 397 zł).

²²⁸ AAN, sygn. 237/XXIV/16, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1951, ss. 3, 5, 11, 12, 13.

Tabela 31. Dochody KW PZPR w Białymstoku w 1952 r.

Dochody	Planowane dochody [zł]	Realne dochody [zł]
Subwencja z KC	11 007 070	12 041 019
Składki członkowskie	705 000	659 588
Ofiary na fundusz partyjny	–	9 385
Fundusz na kapitalne remonty	–	171 775
Fundusz na zakup inwentarza	–	349 040
Nie wykorzystany Fundusz Akcji Socjalnej	–	36 180
Saldo		– 65 943

Uwaga: Bilans finansowy nie zawierał rzeczywistych wydatków KW PZPR. Planowane dochody zawarte w preliminarzu i bilansie finansowym nie zgadzały się.

Źródło: AAN, sygn.237/XXIV/26, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1952, s. 16.

W 1952 r. poniesiono natomiast większe, niż to wcześniej założono, koszty organizacyjne. Powodem tego była konieczność utrzymania aktywistów partyjnych przeniesionych z południa kraju, którzy uczestniczyli w akcji siewnej na terenie woj. białostockiego (preliminowano – 446 796 zł, wykorzystano – 643 903 zł).

Z przewidywanych w 1952 r. dochodów ze składek partyjnych w wysokości 705 000 zł, zrealizowano tylko 659 587,87 zł. Stanowiło to 93,6% wyznaczonego planu²²⁹. Komisja Rewizyjna KW PZPR w Białymstoku musiała więc spostrzec, że opłacanie składek w 1952 r. miało często charakter „kampanijny”. Liczba członków opłacających składki rosła w okresie „porządkowania gospodarki partyjnej i przed konferencjami powiatowymi”²³⁰. Przyczynę widzano w zaniedbywaniu obowiązków przez organizacje partyjne. Ponadto w KW i KP PZPR nie zawsze stawiano sprawę wpływów finansowych na zebraniach Egzekutywy. Z analizy ewidencji składek partyjnych prowadzonej przez Komitet Wojewódzki wynikało, że zadłużenie finansowe Komitetów Powiatowych za pobrane znaczki przekraczało z reguły ich trzymiesięczne zdolności płatnicze²³¹.

Na IV Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku (16–17 października 1954 r.), podczas której była także omawiana gospodarka finansowa partii w 1953 r., w sprawozdaniu Komisji Rewizyjnej KW znalazło się stwierdzenie, że:

²²⁹ AAN, sygn.237/XXIV/26, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1952, ss. 3–5, 16–17.

²³⁰ APB, sygn. 33/I/3, Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku za okres od II Konferencji Wojewódzkiej PZPR, s. 11.

²³¹ Tamże, s. 12.

Tabela 32. Dochody KW PZPR w Białymstoku w 1953 r.

Dochody	Planowane dochody [zł]	Realne dochody [zł]
Subwencja z KC	14 156 422	15 216 296
Składki członkowskie	1 020 000	1 075 847
Ofiary na fundusz partyjny	–	9 385
Na kapitalne remonty budynków	500 755	500 755
Na kapitalne remonty środków lokomocji	82 205	82 205
Fundusz na zakupy inwestycyjne	349 273	349 273
Nie wykorzystany Fundusz Akcji Socjalnej	–	11 155

Uwaga: Bilans finansowy nie zawierał rzeczywistej sumy wydatków KW PZPR.

Źródło: AAN, sygn. 237/XXIV/36, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1953, s. 18.

„główną rozchodową pozycję budżetu stanowi zaspokojenie potrzeb terenowych organizacji partyjnych, na które przeznaczają się 72% środków finansowych całego budżetu organizacji białostockiej. Wydatki na aparat wojewódzki stanowią 27% ogólnego budżetu. Poważne środki budżetowe przeznaczają się na szkolenie polityczne członków partii i rozszerzenie idei marksizmu-leninizmu, na zakup książek do bibliotek. Na te cele przeznaczono w roku 1953 21% całego budżetu. W stosunku do preliminarza budżetowego budżet za rok 1953 wykonano w 102,4%. Przy czym uposażenie pracowników wykonano w 94,5%, wydatki propagandowo organizacyjne w 119,2%, wydatki gospodarcze w 153%, Ośrodek Szkolenia Partyjnego i Szkoła Wojewódzka w 74,1%”²³². Wykonanie preliminarza budżetowego w 102,4% oznaczało niedobór budżetowy. Zaznaczono przy tym, że przekroczenie wydatków propagandowych i gospodarczych było uzasadnione. Zdaniem Komisji Rewizyjnej – Komitet Wojewódzki skutecznie walczył o podniesienie dyscypliny finansowej. Dowodem na to stało się wykrycie nadużyć w niektórych komitetach powiatowych i „zdjęcie” trzech rachmistrzów. Podkreślono, iż „gospodarka finansowa KW jest prowadzona znacznie lepiej niż w poprzednim okresie”²³³.

Jednym z powodów przekroczenia kosztów propagandowych okazało się przygotowanie stałej dekoracji nowego gmachu KW PZPR w Białymstoku (preliminowano – 329 260 zł, wydano zaś – 491 394,47 zł). Wzrost wydatków organi-

²³² APB, sygn. 33/I/4, Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku za okres od III Konferencji Wojewódzkiej PZPR do IV Konferencji Wojewódzkiej PZPR, s. 122.

²³³ Tamże, s. 123.

zacyjnych tłumaczono zaś koniecznością pokrycia kosztów przeprowadzki aktywistów partyjnych z Katowic (Stalinogrodu). Aktywiści ze Śląska zostali zatrudnieni w komitetach gminnych w województwie białostockim. (Preliminowano na tę pozycję – 2 006 590 zł, wydano – 2 263 723,92 zł). Mniejsze koszty poniesiono natomiast tradycyjnie w grupie uposażenia pracowników komitetów, ponieważ w dalszym ciągu etaty aparatu partyjnego nie były w pełni obsadzone (preliminowano – 6 998 338 zł, wykorzystano – 6 555 799,14 zł).

W 1953 r. po raz pierwszy w KW PZPR w Białymstoku zebrane składki partyjne były większe, niż zakładano. Wpływy wyniosły – 1 075 846,64 zł, preliminowano – 1 020 000 zł²³⁴.

W ocenie gospodarki finansowej KW dokonanej przez Komisję Rewizyjną w trakcie obrad V Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej (7–9 stycznia 1956 r.) stwierdzono, że budżet KW PZPR za 1954 r. został wykonany w 93,9%. Oznaczało to osiągnięcie nadwyżki budżetowej. Wyniki finansowe w poszczególnych grupach przedstawiały się następująco: uposażenie pracowników wykonano w 97,7%, świadczenia socjalne w 96,5%, wydatki propagandowe w 101,7%, wydatki organizacyjne w 80,6%, kancelaryjne w 98,7%, utrzymanie środków lokomocji w 113%, ośrodki szkolenia partyjnego w 117,%, szkolenie masowe w 44,6%, zakup inwentarza i kapitalne remonty w 105%. Komisja Rewizyjna uznała za usprawiedliwione przekroczenie wydatków na Ośrodek Szkolenia Partyjnego i na remonty kapitalne²³⁵. Koszty przeznaczone na ośrodki szkolenia partyjnego zostały przekroczone, ponieważ zanizona była suma preliminowana. Wydatki propagandowe KW PZPR w Białymstoku okazały się natomiast wyższe od planowanych m.in. z powodu dużych nakładów broszur rozesłanych bezpłatnie do komitetów powiatowych.

W 1954 r. dochody ze składek partyjnych przekroczyły wartość preliminowaną, pomimo że składki partyjne opłaciło jedynie 64,8% członków i kandydatów partii²³⁶. Należy więc sądzić, iż dochody ze składek podane w preliminarzu były zanizone.

W 1955 r. w organizacji wojewódzkiej PZPR ponownie osiągnięto nadwyżkę budżetową. W omawianym roku sprawozdawczym, pomimo niepełnej obsady aparatu partyjnego w województwie, po raz pierwszy przekroczone także wydatki w uposażeniu pracowników. Powodem była około dziesięcioprocentowa podwyżka uposażenia, której nie uwzględniono w preliminarzu. Ponadto wyż-

²³⁴ AAN, sygn. 237/XXIV/36, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1953, ss. 1–4, 18–19.

²³⁵ APB, sygn. 33/I/5, Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku za okres od IV do V Konferencji Wojewódzkiej PZPR, s. 262.

²³⁶ AAN, sygn. 237/XXIV/45, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1954, ss. 6–8, 14–15, 24; APB, sygn. 33/I/5, Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku za okres od IV do V Konferencji Wojewódzkiej PZPR, s. 260.

Tabela 33. Dochody KW PZPR w Białymstoku w 1954 r.

Dochody	Planowane dochody [zł]	Realne dochody [zł]
Subwencja z KC	16 200 700	16 133 378
Składki członkowskie	1 344 000	1 432 921
Subwencje na kapitalne remonty	881 957	881 957
Subwencje na środki lokomocji	3 145	3 145
Subwencje na zakup maszyn biurowych	21 960	21 960
Subwencje na inwestycje biurowe	234 142	234 142

Uwaga: Bilans finansowy nie zawierał rzeczywistych wydatków KW PZPR.

Źródło: AAN, sygn. 237/XXIV/45, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1954, s. 24.

sze musiały być wydatki propagandowe i organizacyjne. Zwiększenie kosztów propagandowych wynikało z nieplanowanych wydatków związanych z koniecznością dekorowania budynków w nowych komitetach powiatowych w Hajnówce, Mońkach i Zambrowie²³⁷.

Na V Wojewódzkiej Konferencji PZPR, podczas omawiania finansów w 1955 r., można więc było przedstawić następujący bilans wydatków: „główną rozchodową pozycję budżetu stanowi zaspokajanie potrzeb terenowych organizacji partyjnych, na które przeznaczają się 62% środków finansowych całego budżetu organizacji białostockiej. Wydatki na aparat wojewódzki stanowią 38% ogólnego budżetu. Poważne środki budżetowe przeznaczają się na szkolenie polityczne członków partii. Na te cele przeznaczono w 1955 roku 8% ogólnego budżetu”²³⁸.

W 1955 r. wpływy ze składek partyjnych ponownie były wyższe, niż planowano. Ponieważ składki opłaciło jedynie 73,7% członków i kandydatów partii, to podobnie jak w roku poprzednim planowane wpływy okazały się zaniżone.

Komisja Rewizyjna KW PZPR w Białymstoku – na wspomnianej V Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej – w swoim sprawozdaniu, sformułowanym wyjątkowo nieporadnie, skrytykowała dostrzeżone przez siebie negatywne tendencje: „przeprowadzona ostatnio kontrola opłacania składek ujawniła, że niektórzy towarzysze i to zazwyczaj na odpowiedzialnych stanowiskach opłacają znacznie zaniżone składki i nie przestrzegają obowiązującej taryfy. Przykładem tego może posłużyć POP przy BPP w Białymstoku na ogólny stan członków 12, zalega w opłaceniu składek 10. W tym 4 członków od 5–6 miesięcy, a dyrektor tow. Kleszczewski – członek Egzekutywy KP Białystok płaci

²³⁷ AAN, sygn. 237/XXIV/53, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1955, ss. 7–24.

²³⁸ APB, sygn. 33/1/5, Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku za okres od IV do V Konferencji Wojewódzkiej PZPR, s. 262.

Tabela 34. Dochody KW PZPR w Białymstoku w 1955 r.

Dochody	Planowane dochody [zł]	Realne dochody [zł]
Subwencja z KC	17 115 497	17 308 376
Składki członkowskie	1 800 000	1 844 244
Subwencje na kapitalne remonty budynków	1 626 464	1 440 472
Subwencje na kapitalne remonty środków transp.	61 321	61 321
Subwencje na zakupy inwestycyjne	174 878	110 150
Subwencje na inwestycje biurowe	234 142	234 142
Saldo		+396 422

Źródło: AAN, sygn. 237/XXIV/53, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1955, s. 24.

15 złotych składkę miesięczną, a winien płacić 42 złote. Na terenie KP Białystok sporo jest Sekretarzy POP, którzy przetrzymują pobraną gotówkę za znaczki po kilkanaście miesięcy, a jedna POP od początku ubiegłego roku w przeciągu 10 miesięcy ani razu nie wpłacała składek do KP. Podobna sytuacja istnieje i w innych powiatach”²³⁹.

W ocenie polityki finansowej KW PZPR w Białymstoku za 11 miesięcy 1955 r., dokonanej przez Komisję Rewizyjną, podkreślano „dalszy wzrost dyscypliny finansowej”. Zauważono również działania mające poprawić sytuację: „w celu dalszego usprawnienia pracy i postawieniu jej na właściwy poziom zdjęto ze stanowisk 7 rachmistrzy w KP, w tym 3 rachmistrzy za popełnione drobne nadużycia”²⁴⁰. Ostatecznie Komisja Rewizyjna zakomunikowała, że „gospodarka finansowa KW jest prowadzona należycie, że dyscyplina budżetowa jest przestrzegana, wzrosło większe poczucie odpowiedzialności za należyte funkcjonowanie aparatu finansowo-gospodarczego”²⁴¹.

W 1956 r. w KW PZPR w Białymstoku wydano 21 853 534,80 zł. Planowano dochód budżetowy w wysokości 19 974 623 zł. Realny dochód budżetowy wyniósł 21 798 261,11 zł. Wystąpił więc niedobór budżetowy w kwocie 55 273,69 zł.

W 1956 r. wszystkim pracownikom politycznym aparatu partyjnego przyznano nie uwzględnione w preliminarzu dodatki specjalne. Spowodowało to przekroczenie kosztów przeznaczonych na uposażenia o 736 199,83 zł (107,2%). Wyższe, niż planowano, były także wydatki na utrzymanie budynków partyjnych (104,4%). Zdecydowały o tym koszty konserwacji, utrzymanie czystości,

²³⁹ Tamże, ss. 260–261.

²⁴⁰ Tamże, s. 263.

²⁴¹ Tamże.

Tabela 35. Dochody i wydatki KW PZPR w Białymstoku w 1956 r.

Dochody	Planowane dochody [zł]	Realne dochody [zł]
Subwencja z KC		
Składki członkowskie	2 200 000	1 814 641
Razem dochody	19 974 623	21 798 261
Wydatki rzeczywiste		21 853 535
Saldo		– 55 274

Uwaga: W bilansie finansowym nie wyszczególniono planowanych i realnych dochodów.

Źródło: AAN, sygn. 237/XXIV/62, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1956, s. 4 i n.

czynsze, opłaty komunalne oraz remonty szeregu budynków komitetów powiatowych, z których część nie była planowana na rok 1956. Koszty w pozostałych grupach okazały się niższe od preliminowanych.

W 1956 r. – w związku z obniżeniem w czerwcu tego roku wysokości składek partyjnych – nie zrealizowano preliminowanych dochodów ze składek partyjnych²⁴².

*
* * *

Gospodarka finansowa KW PZPR w Białymstoku była kontrolowana przez Komisję Rewizyjną KW oraz przez Wydział Finansowo-Budżetowy KC PZPR. W ocenie dokonywanej przez Komisję Rewizyjną finanse były prowadzone „zgodnie z zachowaniem wszelkich obowiązujących przepisów”²⁴³. W ośmiu omówionych bilansach finansowych KW PZPR w Białymstoku czterokrotnie osiągnano nadwyżki i tyle samo razy występowały niedobory finansowe. Pewną systematyczność w gospodarce finansowej KW PZPR w Białymstoku można dostrzec w niewypełnianiu preliminowanych dochodów ze składek partyjnych i niewykorzystywaniu środków na uposażenia pracownicze.

Głębszej analizy wymaga kwestia składek partyjnych. W omawianym okresie ich wysokość wynosiła maksymalnie do 2% wyposażenia (netto) od członków partii o najwyższych dochodach. Ściągalność składek wynosiła na ogół około 65–75%.

²⁴² AAN, sygn. 237/XXIV/62, Bilans finansowy KW PZPR w Białymstoku za rok 1956, ss. 4–9, 17.

²⁴³ AAN, sygn. 237/XXIV/1, Bilans finansowy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 1949 r., s. 4.

W dokumentach partyjnych wskazywano na zaniżanie wartości opłacanych składek. Z problemami tymi Komitet Wojewódzki nie zdołał się uporać. Dodajmy na marginesie, że sprawa opłacania składek była stałym, dyżurnym problemem aż do końca istnienia PZPR. Nie była i nie jest obca również w wielu innych organizacjach.

Wpływy ze składek członkowskich (preliminowane i wykonane) nie przekraczały kilku procent wydatków. Główną ich część pokrywały dotacje KC PZPR. Można więc w tym miejscu postawić problem. Jaki był cel opodatkowania członków i kandydatów partii składkami? Pytanie to – w zestawieniu z permanentnym niewywiązywaniem się przez wielu „towarzyszy” z tego obowiązku – pozornie pozostaje bez odpowiedzi. Zgodnie ze *Statutem PZPR – „Członek (kandydat) partii, który bez poważnych przyczyn nie opłacał w ciągu trzech miesięcy składki partyjnej, przestaje być członkiem (kandydatem) partii”*²⁴⁴. Nieopłacanie składek było więc poważnym wykroczeniem statutowym, chociaż nie rzutowało w znaczący sposób na kondycję finansową partii. Pikanterii sprawie dodaje fakt, że z problemem niepłacenia lub zaniżania opłacanych składek nie uporano się nawet w okresie najwyższego – wydawałoby się – nasilenia stalinowskiego terroru na początku lat pięćdziesiątych²⁴⁵.

Stosunek do składki miał nieco „mistyczny” charakter²⁴⁶. W omawianym okresie istniały wszelkie przesłanki umożliwiające ściąganie składki partyjnej z pensji przez zakład pracy. Czyniono tak przecież, potrącając składki związkowe. Składkę partyjną każdy członek musiał opłacać osobiście, potwierdzając tym samym comiesięcznie swą przynależność do PZPR. Wydaje się, że uzasadniona jest roboczo postawiona teza, że chodziło także o utrzymanie przeświadczenia (w gruncie rzeczy fikcyjnego) tzw. mas członkowskich o ich wkładzie w finansowanie działalności partii. Temat składek, powracający stale w dokumentach sprawozdawczych i jako częsty punkt porządku dziennego wielu zebrań partyjnych, zdaje się potwierdzać zastępczy charakter tego zagadnienia.

W bilansie finansowym KW PZPR w Białymstoku najwięcej funduszy partyjnych przeznaczano na utrzymywanie organizacji terenowych. W analizie wydatków Komitetu Wojewódzkiego trzeba podkreślić znaczną rolę kosztów propagandowych. Władze partyjne przywiązywały dużą uwagę do stałego wystroju budynków partyjnych. Poważne kwoty przeznaczano na wydawanie broszur

²⁴⁴ Deklaracja ideowa PZPR. Statut..., pkt 9, s. 62; Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony..., pkt 9, s. 39.

²⁴⁵ Zdaniem D. Stoli: „...wszystko wskazuje, że w swojej czterdziestoletniej historii PZPR nigdy nie była w stanie zebrać składek przewyższających jej wydatki na bieżące funkcjonowanie”. Patrz: D. Stola, *Wielki majątek...*

²⁴⁶ Na ten aspekt składki partyjnej zwraca uwagę: Komitet wojewódzki *ogniwem...*, s. 113 i n.

propagandowych. Inwestycje te czyniono, pomimo przekraczania prelimitowanych kwot, przy czym Komisja Rewizyjna KW PZPR zawsze uznawała taki stan za usprawiedliwiony. Wydaje się, że w tej grupie kosztów za większy błąd uważano raczej niewykonanie planowanych wydatków, aniżeli ich przekroczenie.

Rozdział IV

Działalność szkoleniowa i propagandowa KW PZPR

1. Masowe szkolenie partyjne

Szkolenie partyjne było pochodną zapisów zawartych w Statucie PZPR. Po pierwsze, członek partii obowiązany był *„stale pracować nad podniesieniem poziomu uświadczenia politycznego, opanowywać zasady marksizmu-leninizmu, które winny być drogowskazem w działalności każdego członka partii”*¹. Po drugie, jednym z zadań POP była m.in. *„praca nad podniesieniem ideologicznego i politycznego uświadczenia członków i kandydatów partii oraz nad opanowaniem przez nich zasad marksizmu-leninizmu”*². Statut PZPR z 1948 r. poza powyższym zapisem nie określał wprost innych instancji partyjnych odpowiedzialnych za szkolenie partyjne, ograniczając się do ogólnego stwierdzenia, że KC (KW, KP) kieruje całokształtem pracy instytucji partyjnych (wojewódzkiej, powiatowej organizacji partyjnej). Zadania te sprecyzował Statut PZPR uchwalony na II Zjeździe partii w zapisach stwierdzających, że komitet wojewódzki (powiatowy): *„...kieruje marskistowsko-leninowskim szkoleniem członków partii i kandydatów, organizuje pracę w zakresie socjalistycznego wychowania mas pracujących, a zwłaszcza młodzieży”*³.

Masowe szkolenie polityczne stanowiło pierwszy krok w kształceniu członków i kandydatów partii, którego dalszym etapem były różnego rodzaju kursy or-

¹ Deklaracja ideowa PZPR. Statut..., pkt 2d, s. 56.

² Tamże, pkt 50i, s. 56. Statut PZPR uchwalony przez II Zjazd PZPR wprowadził w tym zapisie niewielką zmianę: *„...oraz nad opanowaniem podstawowych wiadomości w zakresie marksizmu-leninizmu”*. Por.: Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony..., pkt 49d, s. 103.

³ Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony..., pkt 40 i 44, ss. 82, 90 i n.

ganizowane przez wojewódzkie i centralne szkoły partyjne⁴. Podstawową funkcją szkolenia partyjnego było wychowanie członków i kandydatów w duchu zasad „marksistowsko-leninowskich”. W rzeczywistości poprzez szkolenie stwarzano możliwość bezpośredniego oddziaływania ideologicznego, a także kontrolowania poglądów, postaw i zachowań członków i kandydatów partii. Dlatego szkolenie było obowiązkiem każdego członka partii. Ważną funkcją szkoleń i kursów partyjnych było wyjaśnianie i „przenoszenie” strategii gospodarczej, politycznej PZPR na „doły partyjne”.

Szkolenie partyjne było z założenia jednym z pierwszych etapów działań, których celem było oddziaływanie propagandowe na bezpartyjne otoczenie. Odpowiednią rolę przypisywano absolwentom szkoleń partyjnych (podobnie zresztą jak każdemu członkowi partii), którzy mieli obowiązek „wyjaśniać masom bezpartyjnym treść polityki i uchwał partii, organizować lud do walki o wykonanie zadań stawianych przez partię”⁵. Jednak Statut PZPR z 1954 r. znacznie rozszerzał zakres tego zapisu, stanowiąc, że „nie wystarcza, aby członek partii jedynie zgadzał się z uchwałami partii; członek partii obowiązany jest walczyć o wcielanie tych uchwał w życie, gdyż bierny i formalny stosunek członków partii do jej uchwał osłabia zdolność bojową partii”⁶. Zgodnie z założeniami tak pojmowanego oddziaływania członków partii na osoby bezpartyjne prowadzić ono miało w efekcie do rozwoju liczebnego partii. Przewidziano również możliwość bezpośredniego oddziaływania na bezpartyjnych, których zapraszano do udziału w szkoleniach i kursach partyjnych.

Masowe szkolenie partyjne przeprowadzano według instrukcji opracowywanych przez KC PZPR. Określano w nich szczegółową tematykę szkoleń oraz odpowiednie, dostosowane do uczestników szkolenia formy kształcenia⁷.

Problematykę szkolenia partyjnego w woj. białostockim wielokrotnie podejmowano na posiedzeniach Egzekutywy KW i na wojewódzkich konferencjach partyjnych.

Wyniki szkolenia masowego w okresie po Kongresie Zjednoczeniowym Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku omawiała na posiedzeniu w połowie lipca

⁴ W 1946 r. w Białymstoku powstała Wojewódzka Szkoła Partyjna PPR, od grudnia 1948 r. Wojewódzka Szkoła Partyjna PZPR. Szkoła ta funkcjonowała do 1955 r. Szerzej: J. Joka, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza...*

⁵ *Deklaracja ideowa PZPR. Statut...*, pkt 2c, s. 56.

⁶ *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony...*, pkt 2c, s. 20 i n.

⁷ Szerzej m.in.: *O treści i formach agitacji partyjnej (stenogram wykładu)*, nr 24, Warszawa 1952. Także: J. Andrzejewski, *Komitet powiatowy. Kierownik polityczny i gospodarz swego terenu. Stenogram wykładu*, nr 701, Warszawa 1951. Broszurę Andrzejewskiego wydała Katedra Nauki o Partii i Zagadnieniach Organizacyjnej Szkoły Partyjnej przy KC PZPR. Zasady pracy grup agitatorów określały następujące uchwały i instrukcje: *Instrukcja KC PZPR w sprawie najpilniejszych zadań pracy ideologicznej i organizacyjnej partii*, Warszawa – maj 1949; *Instrukcja KC PZPR w sprawie pracy grup agitatorów i kół prelegentów*, Warszawa – czerwiec 1949; *O pracy grup agitatorów w woj. pomorskim*, Warszawa – grudzień 1949.

1949 r. W tym czasie zorganizowano trzy rodzaje szkoleń: wiejskie, miejskie i samokształceniowe⁸.

Szkolenie wiejskie rozpoczęto na przełomie stycznia i lutego 1949 r. Zorganizowano je w 8 gminach, na terenie czterech powiatów. Ograniczony zasięg szkolenia spowodowany był brakiem odpowiednich wykładowców. W sumie uczestniczyło w nim 216 osób. Zajęcia najczęściej odbywały się w niedziele, jeden raz w miesiącu. Jako podstawowy materiał szkoleniowy wykorzystywano głównie teksty wystąpień i uchwały kongresowe zamieszczane w „Chłopskiej Drodze”. Systematycznie pracowano jedynie w 3 gminach, w pozostałych latem przerwano zajęcia.

Znacznie większy zasięg miały kursy miejskie organizowane dla „*dołowego aktywu partyjnego*”. Były one kontynuacją wspólnych szkoleń PPR i PPS. W grudniu 1948 r. rozpoczęto turnus drugi, a w lipcu 1949 r. turnus trzeci szkolenia miejskiego. Turnus ten zorganizowano we wszystkich powiatach woj. białostockiego (poza kolneńskim). Szkolenie prowadzono w oparciu o „*materiały kongresowe wydane w trzech broszurach z uwzględnieniem polityki zagranicznej Polski, ZSRR i krajów zwycięskiego socjalizmu*”⁹. W kursach miejskich uczestniczyło 450 uczestników, głównie sekretarzy i zastępców sekretarzy POP, członków rad zakładowych i aktywistów partyjnych.

W 1949 r. organizowano także grupy samokształceniowe. Utworzono je na przełomie marca i kwietnia 1949 r. we wszystkich powiatach – poza kolneńskim i białostockim. Do lipca 1949 r. powstało 16 grup, skupiających 41 uczestników. Tą formą szkolenia objęto aktyw partyjny szczebla powiatowego i wojewódzkiego. Program kursu przewidywał pogłębienie wiadomości na temat marksizmu-leninizmu, historii polskiego ruchu robotniczego oraz historii WKP(b)¹⁰. Kurs samokształceniowy trwał od półtora do dwóch lat. Zajęcia w grupach odbywały się

⁸ APB, sygn. 33/IV/1, Sprawozdanie ze szkolenia partyjnego złożone przez instruktora szkolenia partyjnego na posiedzeniu Egzekutywie KW PZPR w Białymstoku w dn. 19 lipca 1949 r., s. 218 i n.

⁹ Dodajmy, że poza tym ukazywało się w tym czasie sporo innych materiałów, które można było wykorzystać w różnych formach szkolenia. Jako przykład można wymienić np. „Notatnik Agitatora” wydawany przez Wydział Propagandy KC PZPR, „Notatnik Referenta”, a także przygotowywany na przyzwoitym poziomie propagandowym „Poradnik społeczny”, wydawany przez Główną Komisję Koordynacyjną Organizacji Społecznych. Por.: „Poradnik Społeczny”, nr 8–9, Warszawa 1949, zawierający m.in. tekst o przygotowaniach do obchodów 1-majowych, Kongresie Obrońców Pokoju, Krajowej Naradzie Oszczędnościowej, zadaniach ZMP, stosunkach między państwem a Kościołem.

¹⁰ O znaczeniu, jakie nadano szkoleniu z historii WKP(b), niech świadczy to, iż *Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików)*. Krótki kurs, Warszawa 1949, ukazała się w nakładzie 1 mln egz. Innym zagadnieniem pozostaje, jaka część tego nakładu została efektywnie wykorzystana. Por. także: M. Głowiński, „Nie puszczać przeszłości na żywioł”. Krótki kurs WKP(b) jako opowiadanie mityczne, w: tegoż, *Rytuał i demagogia. Trzytnościę szkiców o sztuce zdegradowanej*, Warszawa 1992, ss. 24–45.

jednakże nieregularnie. Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku oceniła, że: „praktycznie zajęcia systematycznie prowadzą tylko trzy grupy samokształceniowe. Są to grupa instruktorów KW, grupa I i II sekretarzy KP, grupa wojewódzkiej komendy MO”¹¹.

Sprawa masowego szkolenia partyjnego była także jednym z tematów obrad I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku. Oceniono na niej, że od grudnia 1948 r. szkoleniem objęto ok. 900 osób, lecz kursy ukończyło zaledwie 357 słuchaczy. Powodem znacznego zmniejszenia liczby uczestników szkoleń okazał się nieodpowiedni dobór kandydatów oraz brak kontroli i opieki ze strony komitetu wojewódzkiego i komitetów powiatowych. W roku szkolenia partyjnego 1948/49 w szkoleniach ideologiczno-politycznych w kraju uczestniczyło średnio 4,1%, zaś w woj. białostockim 3,7% członków partii. Czynnikiem, który znacznie utrudniał rozwój sieci szkolenia w organizacji białostockiej, był brak odpowiednio przygotowanej kadry. W Białostockiem do czerwca 1949 r. pracowało 97 wykładowców¹². Inną przyczyną niewielkiego zasięgu szkolenia partyjnego były problemy organizacyjne. W okresie tym, po utworzeniu PZPR, skoncentrowano się zwłaszcza na wyłonieniu władz powiatowych partii, z wielkim trudem powoływano komitety gminne oraz przygotowywano ewidencję członków i kandydatów partii. Instancje partyjne rozpoczęły więc szkolenie partyjne bez niezbędego przygotowania.

W roku 1949/50 KC PZPR dokonał modyfikacji zasad szkolenia partyjnego. Zgodnie z decyzją BO KC PZPR wprowadzono dwa stopnie szkolenia: pierwszy – krótkoterminowy kurs dla członków i kandydatów partii, drugi – wieczorowe szkoły polityczne dla aktywu¹³.

W związku z tą decyzją w sierpniu 1949 r. Wydział Szkół Partyjnych wydał instrukcje dla obu stopni szkolenia. Omówiono w nich m.in. zasady tworzenia sieci kursów, doboru słuchaczy, czas trwania, program zajęć oraz metody nauczania. Kursy pierwszego stopnia miały być organizowane przy komitetach powiatowych, miejskich, dzielnicowych oraz przy większych zakładach pracy. Przeznaczone zostały dla członków i kandydatów partii, którzy nie byli przygotowani do uczestnictwa w wieczorowych szkołach politycznych. Na kursach pierwszego stopnia miały być omawiane tak zideologizowane zagadnienia jak: kapitalizm jako ustrój wyzysku i ucisku, imperializm jako ostatnie stadium kapitalizmu, powstanie partii bolszewickiej, PZPR – partia marksistowsko-leninowska¹⁴.

¹¹ APB, sygn. 33/IV/1, Sprawozdanie ze szkolenia partyjnego złożone przez instruktora szkolenia partyjnego na posiedzeniu Egzekutywie KW PZPR w Białymstoku w dn. 19 lipca 1949 r., s. 218 i n.

¹² APB, sygn. 33/I/1, Protokół z I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku, która odbyła się w dn. 11–12 czerwca 1949 r., s. 54 i n.

¹³ APB, sygn. 33/V/5, Uchwała Biura Organizacyjnego KC PZPR w sprawie najpilniejszych zadań w pracy ideologicznej i organizacyjnej Partii, s. 41 i n.

¹⁴ AAN, sygn. 237/XX/19, Instrukcja nr 2 w sprawie organizacji kursów I stopnia, s. 20 i n.

Wieczorowe szkoły partyjne przeznaczone były dla aktywistów podstawowych i oddziałowych organizacji partyjnych przeszkolonych na innych kursach. Instruowano, by podobnie jak kursy pierwszego stopnia szkoły wieczorowe organizować przy komitetach powiatowych, miejskich, dzielnicowych i większych zakładach pracy. Program obejmował zagadnienia z zakresu ekonomii politycznej, historii WKP(b) i polskiego ruchu robotniczego, ideologii, struktury organizacyjnej PZPR oraz budowy socjalizmu w Polsce¹⁵. Na przełomie września i października 1949 r. wieczorowe szkoły partyjne powstały w Białymstoku, Ełku, Olecku, Gołdapi, Suwałkach, Bielsku Podlaskim. W szkołach tych do końca roku szkoleniowego w zajęciach uczestniczyły 182 osoby. Frekwencja na zajęciach wynosiła tylko około 60%¹⁶.

Sprawę szkolenia partyjnego podjęła Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku na posiedzeniu w końcu lutego 1950 r. Oceniono optymistycznie, że kształcenie partyjne w woj. białostockim w roku 1949/50 zaczęło przyjmować „*charakter masowy*”. W listopadzie 1949 r. szkolono już 4166 osób, w grudniu 1949 r. liczba uczestników szkoleń wzrosła do 4495 osób. Egzekutywa KW stwierdziła, że do końca lutego 1950 r. udało się zorganizować w województwie kilka szkół wieczorowych oraz 167 kursów pierwszego stopnia. Do czerwca 1950 r. ich liczbę zamierzano zwiększyć do 373. Kursy pierwszego stopnia miały powstać we wszystkich powiatach woj. białostockiego. Ponadto w końcu lutego 1950 r. we wszystkich powiatach województwa białostockiego istniały grupy samokształceniowe. W Białymstoku utworzono dodatkową grupę składającą się z absolwentów Wojewódzkiej Szkoły Partyjnej, z „*personalników poszczególnych instytucji*” oraz sekretarzy POP¹⁷. Łącznie w roku szkolnym 1949/50 w województwie działało 17 grup samokształceniowych. W zajęciach uczestniczyło 427 osób. Frekwencja była na ogół niewielka, wynosiła około 40–50%¹⁸.

Kolejnej modyfikacji szkolenia partyjnego dokonano w marcu 1950 roku. Wydział Szkolenia Partyjnego KC wydał wówczas *Instrukcję w sprawie organizowania kursów I stopnia*. Stanowiła ona, że kursy pierwszego stopnia szkolenia partyjnego będą podstawą kursów szkolenia masowego. Na kursy mieli być kierowani wszyscy kandydaci oraz nie przeszkoleni członkowie partii. Miały być

¹⁵ AAN, sygn. 237/XX/19, Instrukcja nr 4 w sprawie organizacji wieczorowych szkół partyjnych, s. 28 i n.

¹⁶ APB, sygn. 33/IV/2, Sprawozdanie opisowe ze szkolenia partyjnego wszystkich typów w województwie białostockim w roku szkolnym 1949/1950, s. 129; APB, sygn. 33/I/2, Protokół z II Wojewódzkiej Konferencji PZPR odbytej w Białymstoku w dn. 1 i 2 lipca 1950 r., s. 40.

¹⁷ APB, sygn. 33/IV/2, Sprawozdanie opisowe ze szkolenia partyjnego wszystkich typów w województwie białostockim w roku szkolnym 1949/1950, s. 129.

¹⁸ APB, sygn. 33/I/2, Protokół z II Wojewódzkiej Konferencji PZPR odbytej w Białymstoku w dn. 1 i 2 lipca 1950 r., s. 40.

one prowadzone z wykorzystaniem pogadanek radiowych. Uruchomienie masowych szkoleń pierwszego stopnia planowano w kwietniu 1950 roku¹⁹.

Podczas II Wojewódzkiej Konferencji PZPR (1 i 2 lipca 1950 r.) stwierdzono, że „nastąpiło rozszerzenie sieci kursów partyjnych tak w miastach jak i na powiatach, a ilość uczestników kursu wzrosła z 1041 do 6598 towarzyszy”²⁰. Omówiono także błędy w organizowaniu i prowadzeniu kursów. Podkreślono niewłaściwy dobór kandydatów, których najczęściej wybierali sekretarze komitetów gminnych i POP bez konsultowania z zainteresowanymi. Konsekwencją tych praktyk była niska frekwencja na zajęciach i częste przypadki zaniechania szkolenia. Negatywnie oceniono pracę Wydziału Propagandy KW PZPR, który „nie pomagał należycie Komitetom Powiatowym i Gminnym swoim wyjazdem w teren. (...) Nie zaopiekował się w ogóle stanem szkolenia w związkach zawodowych, ZMP, Lidze Kobiet i innych organizacjach masowych”. Skrytykowano brak systematycznej pracy komitetów powiatowych i Wydziału Propagandy KW PZPR z wykładowcami. Narzekano także na niski poziom wykładowców. Poinformowano, że w Gołdapi, Grajewie i Kolnie w trakcie roku szkolnego przerwano szkolenie, ponieważ nie było odpowiednich instruktorów. W 1950 r. zajęcia na kursach partyjnych prowadziło 153 wykładowców w miastach i 192 na wsi. Większość była „pracownikami państwowymi i samorządowymi”. Ponad połowa miała wykształcenie średnie²¹.

Znaczny wzrost liczby uczestników szkolenia był zapewne efektem mobilizacji organizacji partyjnej i członków PZPR w województwie po krytycznej ocenie tego szkolenia w czasie I Konferencji Wojewódzkiej PZPR (w czerwcu 1949 r.). Ponadto po uporaniu się z problemami związanymi z budową struktur organizacyjnych zjednoczonej partii więcej uwagi poświęcić było można lepszemu przygotowaniu poszczególnych POP i komitetów partyjnych do kolejnego roku szkolenia partyjnego.

W 1949 r. Sekretariat KC PZPR podjął uchwałę, na podstawie której powołano ośrodki szkolenia partyjnego. Ich celem było „stworzenie warunków dla pracy i okazanie pomocy w pracy nad podwyższeniem poziomu ideologicznego aktywu partyjnego oraz zainteresowania aktywu i bezpartyjnych teorią naukowego socjalizmu, problemami polityki wewnętrznej i zagranicznej, zagadnieniami ZSRR, osiągnięciami

¹⁹ APB, sygn. 33/VII/12, Instrukcja w sprawie organizowania kursów I stopnia, s. 40 i n.

²⁰ APB, sygn. 33/I/2, Protokół z II Wojewódzkiej Konferencji PZPR odbytej w Białymstoku w dn. 1 i 2 lipca 1950 r., ss. 38–41. Podana liczba uczestników kursów jest raczej zawyżona. Wg innych danych w szkoleniu partyjnym w roku szkolnym 1949/1950 w około 350 kursach uczestniczyło ponad 5900 osób. Por.: J. Joka, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza...*, s. 237.

²¹ APB, sygn. 33/I/2, Protokół z II Wojewódzkiej Konferencji PZPR odbytej w Białymstoku w dn. 1 i 2 lipca 1950 r., ss. 38–41, 169.

naukowymi itp.”²² Ośrodki prowadzić miały działania m.in. w zakresie: poradnictwa bibliograficznego i metodycznego dla aktywistów i wykładowców, konsultacji zbiorowych i indywidualnych, wystaw okolicznościowych i problemowych. Przewidziano istnienie czterech typów ośrodków: centralnego w Warszawie, wojewódzkich, powiatowych oraz działających przy większych zakładach pracy. Ośrodki organizowano w uzgodnieniu z Wydziałem Szkolenia Partyjnego i z Wydziałem Organizacyjnym KC PZPR. Działania ośrodka nadzorował Wydział Szkolenia Partyjnego KC PZPR, a jego codzienną pracą kierował Wydział Propagandy KW. Zgodnie z uchwałą ośrodki miały powstawać stopniowo: najpierw w większych miastach i w większych zakładach pracy. Placówki powiatowe i zakładowe były tworzone na bazie bibliotek partyjnych. Egzekutywa KW PZPR musiała zapewnić obsadę kadrową każdej z nich. W skali kraju w 1949 r. zamierzano utworzyć ośrodki wojewódzkie i ok. 20 miejskich ośrodków szkolenia partyjnego²³. W roku następnym planowano zwiększyć ich liczbę w kraju do 70, zaś w I kwartale 1951 r. do 100²⁴.

Pracę ośrodków szkolenia partyjnego regulowała uchwała KC PZPR *W sprawie pracy Ośrodków Szkolenia Partyjnego* podjęta w październiku 1950 r. Zgodnie z zawartymi w niej wytycznymi zadaniem ośrodków było „okazywanie pomocy aktywowi partyjnemu i członkom partii, aktywowi organizacji społecznych i aparatu państwowego w pracy nad pogłębieniem znajomości teorii marksizmu-leninizmu, poznanie historycznych doświadczeń WKP(b) (...), propaganda marksizmu-leninizmu, oświećlanie zagadnień międzynarodowej polityki i popularyzacja naukowego, materialistycznego światopoglądu”²⁵. Cele te miały być osiąganе poprzez organizowanie seminariów dla wykładowców wszystkich typów kursów partyjnych, cykle odczytów dla aktywu partyjnego, prelegentów oraz uczestników grup samokształcenia z zagadnień historii WKP(b), ekonomii politycznej, materializmu dialektycznego i historycznego, filozofii, zagadnień międzynarodowych i bieżącej polityki partii. Uwzględniono również oddziaływanie poprzez zajęcia instruktażowe oraz seminaria dla prelegentów i kierowników grup agitatorów, a także odczyty publiczne dla członków partii i bezpartyjnych.

Całością pracy sieci ośrodków szkolenia partyjnego kierował Wydział Szkolenia Partyjnego, zaś metodyką pracy zajmował się Centralny Ośrodek Szkolenia Partyjnego. Wojewódzkie centra szkolenia partyjnego miały zadanie instruować i kontrolować ośrodki terenowe – powiatowe i zakładowe – działające na tere-

²² APB, sygn. 33/V/5, Uchwała Sekretariatu KC PZPR w sprawie organizowania Ośrodków Szkolenia Partyjnego z dn. 28 czerwca 1949 r., s. 73.

²³ Tamże, ss. 73, 73 *verte*, 74. Także: APB, sygn. 33/V/5, Uchwała BO KC PZPR w sprawie najpilniejszych zadań w pracy ideologicznej i organizacyjnej Partii, s. 42 (brak daty – znajdowała się w dokumentach z 1949 r.).

²⁴ AAN, sygn. 237/V/314, List sekretarza KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku z września 1950 r., s. 34.

²⁵ *W sprawie pracy ośrodków szkolenia partyjnego*, [w:] *O budownictwie partyjnym...*, s. 50.

nie województwa. Ponadto nałożono na nie obowiązek organizowania zajęć seminaryjnych dla aparatu propagandowego, szkolenia pracowników komitetów powiatowych oraz prowadzenia konsultacji dla aktywu wojewódzkiego uczestniczącego w konferencjach teoretycznych. Ośrodki wojewódzkie miały też obowiązek utrzymywania ścisłej współpracy z pracownikami katedr marksizmu-leninizmu na wyższych uczelniach²⁶.

Na rok szkolenia partyjnego 1950/51 w KW PZPR przygotowano plan sieci szkolenia partyjnego. Kierownictwo KW, powodowane zapewne sukcesami ilościowymi poprzedniego roku szkolenia, w pierwszej wersji planu zamierzało zorganizować 690 kursów, na których miało być przeszkolonych 12 354 członków i kandydatów partii. Stanowiłyby to ok. 54% stanu osobowego organizacji partyjnej województwa. Decyzją Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku plan ten skorygowano, ponieważ nie uwzględniał on rzeczywistych możliwości organizacji. W planie poprawionym szkoleniem miało być objętych 35–40% kandydatów i członków partii w województwie. Przewidziano cztery formy szkolenia: kursy pierwszego i drugiego stopnia, szkoły wieczorowe i grupy samokształceniowe²⁷. Specjalne rodzaje grup samokształceniowych – podstawowe i wyższego typu – obejmowały cały aparat partyjny województwa. Głównym materiałem szkoleniowym był *Krótki kurs historii WKP(b)* oraz *Materiały z dziejów polskiego ruchu robotniczego*. Uczestnicy samokształceniowych grup szkolenia podstawowego mieli korzystać z wymienionych wyżej pozycji bez pomocy materiałów źródłowych, zaś program samokształcenia w grupach zaawansowanych przewidywał dodatkowo analizę materiałów źródłowych. Grupy samokształceniowe liczące 25–30 osób były zakładane przy KW, KP, KM, KD i przy większych zakładach pracy²⁸.

W tym samym roku szkoleniowym KW zamierzało zorganizować 130 kursów miejskich pierwszego stopnia z liczbą 2 473 słuchaczy, 197 kursów wiejskich z liczbą 2 627 słuchaczy, 72 kursy miejskie drugiego stopnia z liczbą 1 441 słuchaczy i 32 kursy wiejskie, które winny objąć 484 słuchaczy. W 11 szkołach wieczorowych szkolić się miało 285 osób, zaś w 17 grupach samokształceniowych typu podstawowego – 413 osób, a w 2 grupach typu wyższego – 66 osób²⁹.

Program kursów miejskich i wiejskich pierwszego stopnia – przedstawiony we *Wskazówkach w sprawie organizacji kursów I stopnia w mieście i na wsi* – przewidywał realizację pogadarek dotyczących planu sześcioletniego zatytułowanych *O budownictwie podstaw socjalizmu w Polsce Ludowej*. W dalszej kolejności zalecano omówienie *Statutu PZPR*. Ponadto na wszystkich zajęciach miał się odbywać

²⁶ Tamże, s. 51.

²⁷ APB, sygn. 33/IV/4, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku z dn. 17 października 1950 r., s. 27.

²⁸ APB, sygn. 33/VII/12, List Wydziału Szkolenia Partyjnego KC PZPR do KW PZPR w Białymstoku z dn. 28 sierpnia 1950 r., ss. 122–124, 127.

²⁹ APB, sygn. 33/IV/4, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku z dn. 17 października 1950 r., s. 27.

przegląd informacji prasowych. Jako metodę prowadzenia zajęć proponowano „żywą gawędę wykładowcy ze słuchaczami”³⁰.

Szczegółowe informacje o organizowaniu kursów drugiego stopnia zawierały *Wskazówki dotyczące pracy kursów II stopnia w mieście i Wytyczne w sprawie pracy kursów II stopnia na wsi*. Kursy partyjne II stopnia przeznaczone dla aktywu partyjnego podstawowych i oddziałowych organizacji partyjnych, sekretarzy, członków egzekutyw, agitatorów, aktywistów, przodowników pracy, uczestników ekip łączności. Zajęcia miały się odbywać raz w tygodniu i trwać po 2 godziny. W mieście rok szkoleniowy trwał od 15 września do końca czerwca³¹.

Kursy partyjne II stopnia na wsi organizowane były w celu przeszkolenia gminnego aktywu partyjnego i miały odbywać się przy każdym Komitecie gminnym i państwowym ośrodku maszynowym. Zalecano, by liczba uczestników nie przekraczała 30 osób. W kursach powinni byli uczestniczyć członkowie komitetów gminnych, sekretarze i zastępcy sekretarzy organizacji partyjnych w gromadach, agitatorzy, gminny aktyw ZMP, członkowie prezydium gminnych rad narodowych. Rok szkoleniowy dla kursów II stopnia na wsi był krótszy niż w mieście. Trwał od listopada do kwietnia 1951 r. Zajęcia na kursach miejskich i wiejskich miały być prowadzone metodą pogadanki „przy aktywnym udziale słuchaczy”. Wspólna była także tematyka zajęć. KC PZPR zalecał realizację następujących tematów: o imperializmie, ZSRR – kraj zwycięskiego socjalizmu, jak walczyli i zwyciężali chłopcy w Polsce, o partii, o budownictwie podstaw socjalizmu w Polsce Ludowej, zadania partii na wsi³².

W 1950 r. BP KC PZPR podjęło uchwałę, która nakazywała systematyczne organizowanie przy komitetach powiatowych, miejskich lub dzielnicowych seminariów dla wykładowców. Podstawową zasadą szkolenia miało stać się powiązanie teorii z praktyką. Nadzór i kierownictwo miał sprawować Wydział Organizacyjny KW PZPR³³.

³⁰ APB, sygn. 33/VII/12, Wskazówki w sprawie organizacji kursów I stopnia w mieście i na wsi, s. 130. Podstawowe materiały szkoleniowe „wzbogacała” różnorodna literatura uzupełniająca, np.: T. Kurek, *Szkoły sześciolatki*, Warszawa 1951 – broszura zawierająca dwa socrealistyczne opowiadania: *412-a wzywa Śląsk* i *Dwie tkalnie*, ukazała się w serii: ZMP. *Młodzież walczy o plan sześcioletni*. Wiele materiałów szkoleniowych zawierały także wydawane masowo *Kalendarze robotnicze*.

³¹ APB, sygn. 33/VII/12, Wskazówki dotyczące pracy kursów II stopnia w mieście z dn. 28 sierpnia 1950 r., s. 120.

³² APB, sygn. 33/VII/12, Wytyczne w sprawie pracy kursów II stopnia na wsi z dn. 2 października 1950 r., s. 140.

³³ Uchwała BP KC PZPR *W sprawie zadań partii w dziedzinie masowego szkolenia partyjnego* z września 1950 r. stanowiła wytyczną do pracy komitetów partyjnych. APB, sygn. 33/VII/12, List KC PZPR z dn. 10 października 1950 r. do kierownika Wydziału Propagandy KW PZPR w Białymstoku, s. 149. Szerzej: B. Drukier, *Przed nowym rokiem szkolenia partyjnego*, „Życie Partii” 1951, nr 7, s. 44 i n.

Zastępca kierownika Wydziału Propagandy KW PZPR w Białymstoku, Walenty Awier, przedstawił na łamach „Gazety Białostockiej” problemy szkolenia partyjnego w roku 1950/51. Oceniał, że mimo wielu popełnionych błędów „spełniło [ono] swoją rolę”. Dowodem tego miały być przykłady pozytywnej zmiany zachowań słuchaczy kursów w zakładach pracy. Zdaniem W. Awiera, w omawianym okresie komitety powiatowe „słabo kierowały szkoleniem partyjnym szczególnie od strony treści ideowej”. Przyznał, że wiele kursów pracowało niesystematycznie, inne zaś były przerywane w trakcie szkolenia. Zajęcia prowadzili – co powinno było bulwersować – słabo przygotowani wykładowcy, pozbawieni ponadto pomocy ze strony instancji partyjnych³⁴.

Pomimo ambitnych planów w roku 1950/51 znacznie spadła liczba uczestników kursów. W ok. 130 kursach szkoliło się mniej niż 2000 osób. Przyczyn takiego stanu można się doszukiwać w słabej pracy komitetów powiatowych, słabym zainteresowaniu ze strony ewentualnych uczestników, problemach z doбором wykładowców oraz w niewielkiej atrakcyjności szkoleń. Wojewódzkie władze partyjne próbowały rozwiązać ten ostatni problem, skupiając cały wysiłek na przygotowaniu instruktorów. Od września 1951 r. planowano organizować co-miesięczne spotkania z wykładowcami w trzech istniejących wówczas ośrodkach szkolenia partyjnego: w wojewódzkim – w Białymstoku oraz w powiatowych – w Ełku i Hajnówce³⁵.

W oparciu o wytyczne BO KC PZPR i plany komitetów powiatowych Wydział Propagandy KW PZPR w Białymstoku przygotował na rok 1951/52 nową sieć kursów szkolenia partyjnego na terenie województwa. Doświadczenia poprzedniego roku spowodowały, że zmniejszono planowaną liczbę kursów oraz uczestników szkolenia. W nowym roku przewidywano zorganizowanie 92 kursów pierwszego stopnia w mieście (1763 słuchaczy), 145 kursów pierwszego stopnia na wsi (1517 słuchaczy), 55 kursów drugiego stopnia w mieście (1191 słuchaczy), oraz 25 kursów na wsi (360 słuchaczy). Planowano także zorganizowanie 8 szkół wieczorowych (175 słuchaczy), 18 grup samokształceniowych (422 słuchaczy). W sumie – w roku szkoleniowym 1951/52 – Wydział Propagandy KW PZPR w Białymstoku zamierzał zorganizować 343 kursy różnego typu, w których powinno uczestniczyć 5428 słuchaczy. Miało więc wziąć w nich udział 24% ogólnego stanu białostockiej organizacji partyjnej. Najwięcej kursów planowano przeprowadzić przy komitetach gminnych – 120, w zakładach przemysłowych – 88 kursów, przy urzędach i instytucjach – 59, w PGR-ach – 27, w spółdzielniach produkcyjnych – 42, w Państwowych Ośrodkach Maszynowych – 7³⁶.

³⁴ Przed nowym rokiem szkolenia partyjnego, „Gazeta Białostocka” nr 16, 19 września 1951 r.

³⁵ J. Joka, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza...*, s. 237.

³⁶ APB, sygn. 33/IV/7, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 3 grudnia 1951 r., s. 196 i n.

Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku, oceniając na początku grudnia 1951 r. organizację masowego szkolenia partyjnego, nieomal obwieściła sukces: *„Wydział Propagandy KW znacznie lepiej podszedł do samej organizacji. (...) W stosunku do zeszłego roku mniej było żywiołowości i odgórnego planowania, nie przejawiała się, tak jak w roku ubiegłym, pogoń za cyfrą. Planowanie i organizacja przebiegała w zasadzie odolnie tj. przez Komitety Gminne i Powiatowe po uprzednim omówieniu na POP. Brano pod uwagę możliwości uczęszczania na szkolenie poszczególnych słuchaczy, jak również zabezpieczenie kursów w wykładowców, na co szczególnie położono większy nacisk, gdyż zabezpieczenie kursów w odpowiednio dobrany i przygotowany kolektyw daje gwarancje dobrego prosperowania kursów”*³⁷.

Pomimo że lepsza okazała się strona organizacyjna szkoleń, wciąż istniały zagadnienia, których nie rozwiązano należycie. Zaniedbano zwłaszcza systematyczne szkolenie wykładowców. Na pierwsze spotkanie w Ośrodku Szkolenia Partyjnego zamiast 70 wykładowców przybyło jedynie 13. W efekcie program zajęć znacznie skrócono. Komitety powiatowe nie dbały o terminowe rozpoczęcie kursów, a wykładowców często wysyłały w teren, odrywając ich od pracy szkoleniowej. Mimo zgłaszanych zastrzeżeń – Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku stwierdziła: *„planowanie sieci szkolenia partyjnego było w zasadzie zgodne z wytycznymi KC, dzięki czemu uniknięto w dużej mierze żywiołowości. Zgodnie z wytycznymi KC kursy zorganizowane zostały przy największych zakładach przemysłowych, PGR, POM, spółdzielniach produkcyjnych, komitetach gminnych i ważniejszych instytucjach”*³⁸.

W ocenie szkolenia partyjnego w roku 1951/52 dokonanej 22 sierpnia 1952 r. na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku stwierdzono, że na wszystkich kursach przeszkolono 4168 osób. Za osiągnięcie organizacji wojewódzkiej uznano szersze zaangażowanie do szkolenia *„aktywu pełniącego odpowiedzialne funkcje partyjne”*. Władze wojewódzkie przyznały tym razem, że zmniejszenie liczby planowanych kursów i słuchaczy wynikało z ograniczenia sieci szkolenia. Problem ten dotyczył głównie wsi, ponieważ nawet nie przy wszystkich komitetach gminnych zorganizowano kursy³⁹.

KC PZPR krytycznie jednak ocenił wyniki roku szkolenia partyjnego 1951/52 w woj. białostockim. W uchwale KC PZPR z lipca 1952 można znaleźć opinię, że w wielu organizacjach partyjnych, w tym w białostockiej, nastąpiło *„nieuza-*

³⁷ Tamże, ss. 196–199, 201.

³⁸ APB, sygn. 33/IV/7, Uchwała Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku na odcinku szkolenia partyjnego organizacji partyjnej województwa białostockiego z dn. 3 grudnia 1951 r., s. 210.

³⁹ APB, sygn. 33/IV/11, Ocena z pracy i zakończenia wszystkich form szkolenia partyjnego w województwie białostockim za rok 1951/1952 dokonana na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 22 sierpnia 1952 r, s. 155 i n.

sadnione zwężenie zasięgu szkolenia". Jednocześnie pokreślono, że, podobnie jak i w całym kraju, w doborze uczestników szkolenia występowały przejawy żywołości. Pomijano więc aktywistów z kluczowych odcinków produkcji, przodowników pracy, a często kierowano ludzi starszych wiekiem. Niewielki był też udział w szkoleniu kandydatów partii⁴⁰.

Błędy i niedociągnięcia, które wystąpiły w planowaniu, organizowaniu i prowadzeniu masowego szkolenia partyjnego w woj. białostockim w roku 1951/52, zmusiły KW do opracowania szczegółowego planu działania. Na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR, które odbyło się 5 września 1952 r., przyjęto trzy kierunki planowania i rozmieszczania kursów w nadchodzącym roku 1952/53, a zwłaszcza zalecono objęcie szkoleniem:

- większej liczby członków partii, aktywu ZMP,
- „dołowego i średniego aktywu” przy komitetach partyjnych,
- aktywu partyjnego i bezpartyjnego zakładów pracy⁴¹.

W roku 1952/53 KC PZPR wprowadził wreszcie nowe formy szkolenia partyjnego: podstawowe kursy partyjne będące odpowiednikami dotychczasowych kursów I stopnia, szkoły polityczne odpowiadające kursom drugiego stopnia, koła studiowania życiorysu Stalina, grupy samokształcenia, samokształcenie indywidualne oraz wieczorowe szkoły partyjne⁴². W związku z tym w woj. białostockim zaplanowano zorganizowanie ok. 570 kursów, w których uczestniczyć miało ok. 10 tys. osób⁴³. Zamierzano uruchomić 103 podstawowe kursy partyjne miejskie (1902 słuchaczy) oraz 221 podstawowych kursów partyjnych wiejskich (3 044 słuchaczy). W ramach szkół politycznych planowano przeprowadzić 102 kursy miejskie (1871 słuchaczy), 67 kursów wiejskich (963 słuchaczy). W miastach utworzono 30 kół studiujących odpowiednio spreparowany przez propagandystów życiorys towarzysza Stalina i dzieje polskiego ruchu robotniczego oraz 30 kursów miejskich (546 słuchaczy), a na wsi 8 kursów (104 słuchaczy).

W stosunku do roku szkolenia partyjnego 1951/52 zaplanowano znaczne rozszerzenie sieci szkolenia partyjnego. Największy nacisk położono na szkole-

⁴⁰ W sprawie szkolenia partyjnego, [w:] *O budownictwie partyjnym...*, s. 55 i n.

⁴¹ APB, sygn. 33/IV/11, Sprawozdanie z przygotowania do rozpoczęcia nowego roku szkolenia partyjnego na rok 1952/1953 na terenie województwa białostockiego odczytanego na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 5 września 1952 r., s. 217.

⁴² AAN, sygn. 237/XX/19, Wytyczne w sprawie systemu szkolenia partyjnego na rok 1952/53, s. 88.

⁴³ W źródłach istnieją rozbieżności co do liczby planowanych w roku szkoleniowym 1952/1953 kursów. W przybliżeniu przyjmujemy więc liczbę 570 kursów. W sprawozdaniu z przygotowania do rozpoczęcia nowego roku szkolenia partyjnego na rok 1952/1953 błędnie wymieniono liczbę 5179 osób objętych szkoleniem.

nia wiejskie, które stanowić miały 51% ogółu zaplanowanych kursów (w roku poprzednim stanowiły one 49%)⁴⁴.

W połowie kwietnia 1953 r. na XIII rozszerzonym plenarnym posiedzeniu KW PZPR w Białymstoku dokonano – jak zwykle – oceny prowadzonego szkolenia partyjnego. Podsumowano, że w szkoleniu na podstawowych kursach partyjnych uczestniczyły 5562 osoby, w szkołach politycznych – 2972, w kołach studiujących życiorys J. Stalina – 702, w grupach samokształceniowych i szkołach wieczorowych przy komitetach powiatowych – 795 osób. W kwietniu 1953 r. w woj. białostockim prowadzono 500 kursów. Sieć szkolenia obejmowała swoim zasięgiem zaledwie 25% organizacji partyjnych⁴⁵. PZPR w województwie białostockim była więc – wciąż niestety – daleka od wprowadzenia w życie hasła KC PZPR: „*Każdy członek partii uczy się, podnosi swój poziom polityczny i ideologiczny*”. Plenum wskazało, że powody takiego stanu to: rutynowe niemal niedocenywanie roli podnoszenia poziomu szkolenia, słaba organizacja kursów oraz niski poziom instruktorów. Pomimo stwierdzonych niedociągnięć – w roku 1952/53 nastąpiło zwiększenie liczby kursów i uczestników w stosunku do poprzedniego roku. Nie realizowano jednak planów szkoleniowych. W związku z tym plenum KW PZPR w Białymstoku ustaliło, odgórnie zadekretowało, że należy: siecią szkolenia objąć wszystkie POP i wszystkich członków partii, wciągnąć do udziału w szkoleniu coraz większą liczbę aktywu bezpartyjnego i przodującą młodzież, zobowiązać na zasadzie polecenia partyjnego aktywistów przeszkolonych w szkołach partyjnych do prowadzenia kształcenia na kursach wszystkich stopni, zbliżyć treści zajęć do praktycznych zadań, objąć szkoleniem wyższego stopnia wszystkich wykładowców i kierowników seminariów⁴⁶.

Pod koniec lipca 1953 r. Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku, w obecności instruktora KC PZPR, dokonała podsumowania wyników szkolenia partyjnego w roku 1952/53. Ustalono, że w omawianym okresie zostało ukończonych 486 kursów. Uczestniczyło w nich 7437 osób, wśród których były 1094 osoby bezpartyjne. Komitety powiatowe zwracały większą uwagę na przebieg szkolenia na wsi, do szkolenia włączono też większą liczbę aktywu partyjnego pełniącego funkcje partyjne z wyboru⁴⁷.

Instruktor KC PZPR znów krytycznie odniósł się do wniosków Egzekutywy: [ocena] „*wypadła słabo, była bardzo mało samokrytyczna, nie ujmowała analitycznie*

⁴⁴ APB, sygn. 33/IV/11, Sprawozdanie z przygotowania do rozpoczęcia nowego roku szkolenia partyjnego na rok 1952/1953 na terenie województwa białostockiego odczytanego na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 5 września 1952 r., s. 222.

⁴⁵ APB, sygn. 33/II/4, Protokół z XIII rozszerzonego Plenum KW PZPR w Białymstoku z 11 kwietnia 1953 r., ss. 3, 55.

⁴⁶ Tamże, s. 56 i n.

⁴⁷ APB, sygn. 33/IV/18, Ocena pracy i zakończenie wszystkich form szkolenia partyjnego w województwie białostockim za rok 1952/1953, s. 192 i n.

przebiegu szkolenia od strony teoretycznej, od strony poziomu. Nie omówiono, jak wyglądała praca z wykładowcami i kierownikami seminarium. Jak interesowały się szkoleniem egzekutywy i komitety partyjne, czy ich członkowie kontrolowali zajęcia oraz czy ta kontrola była od strony treści i poziomu nauczania, czy jedynie od strony formalno-statystycznej⁴⁸.

Szczególnie słabym punktem szkolenia partyjnego w wojewódzkiej organizacji partyjnej była praca z wykładowcami. W roku 1952/53 w woj. białostockim było tylko 662 wykładowców. Założenia i plany systematycznych szkoleń w ośrodkach szkolenia partyjnego zostały jednak zrealizowane. Jeżeli nawet udało się zorganizować zajęcia, najczęściej uczestniczyło w nich niewielu instruktorów. Ani KW PZPR, ani komitety powiatowe nie potrafiły zmobilizować wykładowców. W efekcie prowadzący byli słabo przygotowani pod względem metodycznym i nie znali proponowanych słuchaczom zagadnień. Zdarzało się później, że szkolenia prowadzili według „własnego uznania”⁴⁹.

Doświadczenia minionych lat spowodowały, że już w lipcu 1953 r. Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku wydała wytyczne do planowania szkolenia partyjnego na rok 1953/54. Zawierały one m.in. nakaz rozszerzenia sieci szkolenia partyjnego w powiatach: Łomża, Wysokie Mazowieckie, Sokółka, Grajewo, Kolno, Suwałki, a także polecenie zorganizowania kursów przy wszystkich komitetach gminnych oraz włączenia do szkolenia członków komitetów gminnych i członków rad narodowych⁵⁰.

KC PZPR ustalił na rok 1953/54 nowy program masowego szkolenia partyjnego. Szerzej niż poprzednio uwzględniono w nim zagadnienia teorii marksistowsko-leninowskiej. Program stawiał wyższe wymagania przed wszystkimi instancjami partyjnymi, aktywnym propagandowym partii, kierownikami seminariów, wykładowcami i uczestnikami szkoleń. W instrukcji KC PZPR znalazła się myśl, że dotychczasowy rozwój masowego szkolenia partyjnego nie nadążał za potrzebami i rosnącymi zadaniami partii. Główną słabość w tej dziedzinie upatrywano w niedostatecznej trosce o zapewnienie należytej jakości szkolenia oraz w stosunkowo niskim poziomie ideowo-wychowawczym: „Dość powszechnie występowały przejawy wulgaryzacji i upraszczania zagadnień, zastępowanie nauczania w duchu marksizmu-leninizmu przez szkolarskie, mechaniczne, powierzchowne wyuczanie formułek, cytatów, dat i faktów. Dość częste były przy tym wypadki braku ideologicznej czujności,

⁴⁸ AAN, sygn. 237/VIII/16, Notatka z przebiegu egzekutywy i oceny szkolenia partyjnego za rok 1952/53, s. 14.

⁴⁹ APB, sygn. 33/II/4, Protokół z XIII rozszerzonego Plenum KW PZPR w Białymstoku z 11 kwietnia 1953 r., ss. 56–57.

⁵⁰ APB, sygn. 33/IV/18, Wytyczne w sprawie organizacyjnego i politycznego kierownictwa szkoleniem odczytane na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 31 lipca 1953 r., s. 205.

jaskrawych politycznych błędów i wypaczeń”⁵¹. Wskazywano, że szkolenie partyjne było oderwane od całokształtu pracy partyjnej, zbyt słabo wiązało teorię z praktyką.

W związku z powyższym KC PZPR nakazywał organizacjom partyjnym:

- Doskonalenie kadry wykładowców poprzez odpowiedni dobór oraz prowadzenie systematycznego szkolenia w formie comiesięcznych, dwudniowych seminariów organizowanych przy wszystkich KP, KM i KD⁵²;
- W pracy szkoleniowej zwracanie głównej uwagi na wiązanie teorii z „konkretnymi zadaniami budownictwa socjalizmu w Polsce Ludowej i zadaniami danej organizacji partyjnej. Całe szkolenie partyjne winno być przepełnione walką o wychowanie uczestników szkolenia w duchu ideologii proletariackiej, w duchu bezgranicznego oddania partii i narodowi, w duchu gorącego patriotyzmu i internacjonalizmu i niezłomnej przyjaźni z ZSRR” [podkr. – A.P.];
- W tworzeniu sieci szkolenia partyjnego zwrócenie większej uwagi na organizowanie kursów „w kluczowych gałęziach gospodarki socjalistycznej i decydujących ogniwach władzy ludowej (Rady Narodowe, aparat bezpieczeństwa, MO), zarówno w mieście, jak i na wsi”;
- Umożliwienie uczestnictwa w szkoleniu partyjnym pracownikom aparatu i aktywistom ZSL;
- Zwrócenie szczególnej uwagi na szkolenie członków instancji partyjnych i pracowników aparatu partyjnego, a zwłaszcza pracowników politycznych KP i sekretarzy KG, które dotąd było poważnie zaniedbywane⁵³.

W roku 1953/54 obowiązywał następujący system masowego szkolenia:

- **podstawowe kursy partyjne** (roczne, 28 godz. zajęć w miastach, 24 godz. na wsi) przeznaczone głównie dla kandydatów i aktywu bezpartyjnego oraz słabiej przygotowanych członków partii;
- **szkoły polityczne** (dwuletnie, po 30 godz. rocznie), będące zasadniczą formą szkolenia członków partii, przeznaczone zwłaszcza dla aktywu POP i KG, agitatorów, aktywu ZMP, związków zawodowych i rad narodowych;
- **koła studiowania historii KPZR i polskiego ruchu robotniczego** (dwuletnie, łącznie 62 godz.), będące zasadniczym stopniem masowego szkolenia aktywu KP (KM, KD), inteligencji partyjnej, aktywu komitetów zakładowych w dużych zakładach produkcyjnych oraz w mocniejszych KG, a także aktywu ZMP i innych organizacji masowych.

⁵¹ W sprawie masowego szkolenia partyjnego na rok 1953/54. Instrukcja KC PZPR, Warszawa – sierpień 1953 r.

⁵² Szczegóły określała: Instrukcja KC PZPR o przygotowaniu kadry wykładowców szkolenia partyjnego, Warszawa – maj 1953 r.

⁵³ W sprawie masowego szkolenia partyjnego na rok 1953/54. Instrukcja KC PZPR, Warszawa – sierpień 1953 r., s. 6.

Oprócz tych form szkolenia w większych miastach wojewódzkich należało organizować:

- **Wieczorowe Uniwersytety Marksizmu-Leninizmu – WUML** (dwuletnie, po 240 godz. rocznie), przeznaczone dla aparatu i czołowego aktywu partyjnego, inteligencji partyjnej i bezpartyjnej;
- **Wieczorowe Szkoły Partyjne** (roczne, 30 godz.) pod bezpośrednim kierownictwem I sekretarzy wszystkich KP (KM, KD), stanowiące odrębną formę szkolenia aparatu partyjnego KP (KM, KD), sekretarzy KG, komitetów Zespołów PGR oraz większych POP;
- **Grupy Samokształcenia** (dwuletnie) aktywu KW, niektórych KP, KM, absolwentów szkół partyjnych i inteligencji partyjnej⁵⁴.

W roku 1953/54 w woj. białostockim zorganizowano w miastach 174 podstawowe kursy partyjne (2939 słuchaczy), 275 szkół politycznych (5588 słuchaczy) i 17 wieczorowych szkół partyjnych (422 słuchaczy). Na wsiach uruchomiono 330 podstawowych kursów (4405 słuchaczy), 243 szkoły polityczne (3141) i 65 kół studiowania historii KPZR (1085). W sumie szkoleniem objęto ponad 17 tysięcy osób⁵⁵. Ponadto w Białymstoku zorganizowano siedem grup samokształceniowych, w których poruszano następującą problematykę:

⁵⁴ W sprawie masowego szkolenia partyjnego na rok 1953/54. Instrukcja KC PZPR, Warszawa – sierpień 1953 r., s. 12 i n. Wśród materiałów szkoleniowych poświęconych inteligencji: L. Casanova, *Partia komunistyczna, intelektualiści i naród*, Warszawa 1950. Białystok był jednym z ostatnich miast wojewódzkich, w którym utworzono WUML (w 1956 r.). Nie zachowała się decyzja o utworzeniu tej formy szkolenia. Pierwszy raz wspomniano o WUML w Białymstoku w bilansie finansowym KW PZPR w Białymstoku w 1956 r. Tematyka poszczególnych form masowego szkolenia partyjnego:

- **Podstawowe kursy partyjne:** budujemy Polskę socjalistyczną (powstanie Polski Ludowej, plan 6-letni, Polska w obozie pokoju, demokracji i socjalizmu); PZPR – partia marksistowsko-leninowska.
- **Szkoły polityczne:** ustrój kapitalistyczny – ustrój wyzysku i nędzy mas pracujących; ZSRR – kraj zwycięskiego socjalizmu; walka polskiej klasy robotniczej o wolność i socjalizm; PRL – państwem robotników i chłopów (I rok); budownictwo socjalizmu w Polsce Ludowej; PZPR – kierownicza i przewodnia siła Polski Ludowej; ZSRR na drodze do komunizmu; Polska Ludowa w obozie pokoju i socjalizmu (II rok).
- **Wieczorowe szkoły partyjne:** węzłowe zagadnienia sytuacji międzynarodowej; główne zadania budownictwa partyjnego i pracy rolnej; główne zagadnienia budownictwa socjalizmu i polityki gospodarczej Polski Ludowej (wariant przemysłowy lub rolny).
- **Grupy samokształcenia:** historia KPZR; historia polskiego ruchu robotniczego; ekonomia polityczna kapitalizmu i socjalizmu; materializm dialektyczny i historyczny.
- **Koła studiowania historii KPZR i polskiego ruchu robotniczego:** historia KPZR; główne zagadnienia polskiego ruchu robotniczego.
- **WUML:** historia KPZR; historia polskiego ruchu robotniczego; nauka o Konstytucji PRL; ekonomia polityczna kapitalizmu i socjalizmu; węzłowe zagadnienia sytuacji międzynarodowej i bieżącej polityki partii; materializm dialektyczny i historyczny.

⁵⁵ J. Joka, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza...*, s. 237.

1. Historia KPZR – trzy grupy (57 uczestników).
2. Ekonomia polityczna – dwie grupy (37 uczestników).
3. Historia polskiego ruchu robotniczego – jedna grupa (21 uczestników)⁵⁶.

Pod koniec 1953 r. KC PZPR opracował i zrealizował: *Plan skoncentrowanej kontroli szkolenia partyjnego w województwie wrocławskim i białostockim na grudzień 1953 r.* Celem wyjazdu miała być „kontrola i pomoc w realizacji uchwały KC «W sprawie szkolenia partyjnego na rok 1953/54»”. Plan przewidywał m.in. skontrolowanie stanu organizacyjnego szkoleń, kadry wykładowców, treści zajęć, ocenę przebiegu i wyników zajęć w poszczególnych formach szkolenia⁵⁷.

W roku 1954/55 nie zmieniono form szkolenia partyjnego. KW PZPR planował zorganizować 1016 kursów, w których miało uczestniczyć prawie 17,4 tys. uczestników. W ocenie szkolenia partyjnego, dokonanej przez Egzekutywę KW PZPR we wrześniu 1955 r., potwierdzono zorganizowanie 327 podstawowych kursów na wsi (4 008 słuchaczy), 427 szkół politycznych (I rok, 6 776 słuchaczy), 235 szkół politycznych (II rok, 4 497 słuchaczy), 29 kół studiowania historii ruchu robotniczego (I rok, 605 słuchaczy), 66 kół studiowania dziejów ruchu robotniczego (II rok, 1 161 słuchaczy), 12 grup samokształceniowych (454 słuchaczy). W sumie zorganizowano 1 096 kursów, w których uczestniczyło 18,5 tys. osób. Uruchomiono więc 80 kursów więcej, niż planowano. Mimo pewnej poprawy członkowie Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku dostrzegali możliwość dalszego rozszerzenia sieci szkolenia, zwłaszcza na wsi⁵⁸.

W roku 1955/56 rozszerzona została sieć szkolenia partyjnego w woj. białostockim. Zorganizowano ponad 1 400 kursów, z tego ok. 650 na wsi. Podczas zajęć próbowano realizować hasło: „ze szkoleniem bliżej życia”. W tym celu organizowano także grupy studiowania polityki bieżącej. We wszystkich typach szkolenia uczestniczyło około 26 tys. słuchaczy. Mimo iż liczba szkolonych była tak imponująca, nadal w wielu miejscowościach nie prowadzono żadnych form szkolenia partyjnego. Zdarzało się również, że niektóre kursy przerywano po pierwszych zajęciach, inne rozpoczynano z ponadmiesięcznym opóźnieniem. Niska była także frekwencja na zajęciach, szczególnie w grupach samokształceni-

⁵⁶ AAN, sygn. 237/VIII/18, List Sekretarza Propagandy KW PZPR w Białymstoku do Wydziału Propagandy i Agitacji KC PZPR w Warszawie z dn. 16 października 1953 r., s. 1.

⁵⁷ AAN, sygn. 237/VIII/15, Plan skoncentrowanej kontroli szkolenia partyjnego w woj. wrocławskim i białostockim na grudzień 1953 r., s. 51. Niestety, nie udało się odnaleźć protokołu pokontrolnego.

⁵⁸ APB, sygn. 33/IV/33, Ocena szkolenia partyjnego za rok szkoleniowy 1954/1955 w województwie białostockim odczytana na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 2 września 1955 r., s. 153 i n. Szerzej o szkoleniu partyjnym w roku 1954/55: J. Skrzypczak, H. Huber, *Skończył się rok szkolenia partyjnego*, „Życie Partii” 1955, nr 3, s. 42 i n. Autorzy – zastępca kierownika Wydziału Propagandy KC PZPR i st. instruktor KC – skoncentrowali się na ocenie pracy 40-tysięcznej rzeszy wykładowców oraz wskazówkach dotyczących szkolenia partyjnego zawartych w materiałach III Plenum KC PZPR.

wych. Na początku kursów wynosiła około 50%, zaś pod koniec często spadała do 10%. W Białymstoku, spośród 18 utworzonych grup samokształceniowych, jedynie przy Akademii Medycznej i Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego zanotowano frekwencję w granicach 85–90%.

Krytycznie oceniono dobór uczestników szkolenia partyjnego. Niejednokrotnie odbywało się to na zasadzie typowania kandydatów przez sekretarzy POP bez zgody zainteresowanych. Specyficzny przypadek miał miejsce w Lachowie, w powiecie kolneńskim, gdzie na szkolenie „werbował” woźny GRN, który nie znał nawet szczegółów na temat organizowanego kursu. Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku negatywnie oceniła pracę komitetów powiatowych, które nie potrafiły nawet rozpropagować plakatów propagujących szkolenie partyjne.

W roku 1955/56 wyżej oceniono pracę wykładowców. W kilku miastach województwa, m.in. w Białymstoku i Hajnówce, pracowali instruktorzy z kilkuletnim doświadczeniem. Na poprawę sytuacji wpłynął też fakt, że komitety powiatowe dobierały wykładowców spośród miejscowego aktywu partyjnego. W dalszym ciągu zdarzały się jednak przypadki „mechanicznego typowania” wykładowców. W niektórych powiatach dochodziło do tak skandalicznych nadużyć, że szkolenie prowadzili „aktywiści”, których w trakcie kursu usuwano z partii.

Nadal podstawową formą pracy z wykładowcami były seminaria prowadzone w Wojewódzkim Ośrodku Szkolenia Partyjnego w Białymstoku i w komitetach powiatowych. Według oceny przedstawionej Egzekutywie KW PZPR zajęcia doskonalące wykładowców szkolenia partyjnego miały wiele mankamentów: często zmieniano program i skracano czas szkoleń, zaś wykładowcy nie angażowali się w pracę⁵⁹.

*
* *

Szkolenie masowo-polityczne było niezbędnym elementem rozwoju liczebnego partii. Dlatego też zagadnienie to systematycznie podejmowano na forum Egzekutywy KW i KW PZPR. Ocenę masowego szkolenia partyjnego w woj. białostockim możemy dziś przeprowadzić, głównie porównując liczbę zorganizowanych w kolejnych latach kursów i uczestniczących w nich osób. Na rozwój sieci szkolenia wpływały co najmniej trzy grupy czynników: **wewnętrzne** – zależne od KC PZPR, działania KW PZPR oraz instancji i organizacji partyjnych w terenie, **lokalne (regionalne)** – wynikające ze specyfiki demograficznej i struktury społeczno-gospodarczej województwa oraz **zewnętrzne** – szersze uwarunkowania ogólnokrajowe i międzynarodowe.

⁵⁹ APB, sygn. 33/VII/87, Ocena przebiegu masowego szkolenia partyjnego za rok 1955/1956 w województwie białostockim.

Znaczenie szczególne miały oczywiście czynniki wewnętrzne, zwłaszcza zależne od efektywności działania Egzekutywy i aparatu KW PZPR. Sprawność kierowania działalnością propagandową, w tym organizacją masowego szkolenia partyjnego, w pierwszych latach istnienia wojewódzkiej organizacji była słaba. Przyczynami takiego stanu rzeczy były trudności organizacyjne i personalne z okresu konsolidacji instancji i organizacji partyjnych w pierwszym roku po zjednoczeniu, niski poziom przygotowania pracowników oraz częste zmiany personalne w Wydziale Propagandy KW PZPR. Trudności w zakresie szkolenia pogłębiał niski poziom wiedzy, doświadczenia i zaangażowania znacznej liczby wykładowców. Stałym powodem słabego poziomu szkolenia partyjnego, małego zaangażowania uczestników i niewielkiej frekwencji był przypadkowy, mechaniczny nabór uczestników szkoleń⁶⁰. Wreszcie niska była sprawność działania instancji powiatowych, gminnych oraz POP. W związku z tym w województwie białostockim szkolenie partyjne rozwinęło się dopiero w roku 1949/50, a przybierać zaczęło charakter masowy już w latach następnych. Słabości te, z różnym nasileniem, obserwowano w całym, interesującym nas okresie.

Należy podkreślić ogromny, decydujący wpływ KC PZPR w sferze programowania i finansowania wszelkiej działalności w zakresie szkolenia partyjnego. Na szczeblu centralnym przygotowywano programy szkoleń różnych typów, ogromne ilości materiałów metodycznych, szkoleniowych i propagandowych, zarówno dla uczestników tych szkoleń, jak i dla prowadzących je wykładowców, instruktorów, agitatorów i aktywistów różnych szczebli.

Zasięg i skuteczność szkolenia partyjnego w woj. białostockim zależały także w znaczącym stopniu od podnoszonej w tej pracy już wielokrotnie specyfiki regionu: zarówno ludnościowej, jak i gospodarczej. Przewaga ludności wiejskiej, powszechna niechęć do partii i ideologii komunistycznej (zwłaszcza w zachodniej części województwa), niski ogólny poziom wykształcenia – nie ułatwiały przyswajania treści szkoleń przez „przeciętnego” mieszkańca tych ziem. Słabe zurbanizowanie i uprzemysłowienie również utrudniały rozbudowę struktur partyjnych, a tym samym i szkolenia partyjnego. Powstawał w ten sposób swoisty zamknięty krąg: jednym z celów szkolenia było zwiększanie liczebności partii, jednak musiała najpierw istnieć siła sprawcza, czyli członkowie partii będący instruktorami, która nadawałaby bieg maszynie szkolenia partyjnego.

Z biegiem lat – w miarę umacniania się władz partyjnych poszczególnych szczebli – rozmach szkolenia partyjnego w coraz większym stopniu stawał się zależny od inicjatywy, jakości pracy i sposobu kontroli realizowanej przez organizacje partyjne w terenie oraz regionalny aparat KW PZPR.

⁶⁰ Szerzej: Z. Kubicki, *W sprawie dobrowolności w szkoleniu partyjnym*, „Życie Partii” 1955, nr 4, s. 49 i n.

Nie należy też pomijać znaczenia czynników zewnętrznych. Zwróćmy uwagę na niektóre, wzmacniane dodatkowo przez KC PZPR. W końcu lat czterdziestych, a potem w następnych latach, stałym obiektem negatywnych, zmasowanych akcji propagandowych stały się: religia, Watykan i jego stosunek do sprawy polskiej, Kościół katolicki w Polsce oraz innych krajach⁶¹. Z tematyki polskiej wykorzystywano w kampaniach propagandowych i szkoleniu m.in. sprawę spekulacji i „*bitwy o handel*”, oszczędności w gospodarowaniu, kwestia walki o realizację założeń planu 6-letniego, spółdzielczości rolnej, X-lecia Polski Ludowej. Wielka akcja szkoleniowo-propagandowa przeprowadzona została przed uchwaleniem Konstytucji PRL⁶². Często eksploatowanym tematem okazywało się odradzanie się faszyzmu, militarizmu, rewanżyzmu niemieckiego oraz działalność ziomkostw. Nie mniej „popularna” była tematyka związana z imperiaлизmem, zwłaszcza amerykańskim, z groźbą zbrojeń atomowych i wojny oraz z walką narodów kolonialnych o wyzwolenie. Przedmiotem permanentnej agitacji oraz kampanii propagandowych były sukcesy budownictwa socjalistycznego w ZSRR i bratnich krajach socjalistycznych – ukazywanych jako przeciwnieństwo pogłębiającego się kryzysu w państwach kapitalistycznych. Rutynowym wręcz tematem szkoleń i propagandy były materiały kolejnych posiedzeń

⁶¹ Ukazało się wówczas, w dużych nakładach, wiele broszur i książek propagandowych na ten temat, np.: *Papież Pius XII do biskupów niemieckich. Pełny tekst listu z dnia 1 marca 1948 r.*, wst. Z. Hierowski, Katowice, Wrocław, Szczecin, Olsztyn 1948; J. Wołowski, *Gnieźnieński list Episkopatu*, Warszawa 1949 (30 tys.); tegoż, *Cud mniemany*, Warszawa 1949 (100 tys.); K. Małcużyński, B. Wiernik, *Józef Pehm-Mindszenty. Szpieg w kardynalskiej purpurze*, Warszawa 1949 (25 tys.); W. Bieńkowski, *Polityka Watykanu wobec Polski*, Warszawa 1949 (50 tys.); S. Kulczyński, *Po czyjej stronie prawda? Polska a Watykan*, Poznań 1949 (20 tys.); Z. Mierzyński, *Wybrane żywoty książąt Kościoła polskiego w okresie rozbiorowym*, Łódź 1949 (10 tys.); S. Krasowski, *Watykan a Polska*, Warszawa 1949 (wyd. II – 30 tys., wyd. III – 50 tys.); T. Atkins, *Polityka Watykanu*, Warszawa 1949; A. Nowicki, *Papież Pius XII w świetle własnych przemówień i listów z lat 1945–1951*, Warszawa 1952 (10 tys.); tegoż, *Chłopi a biskupi*, Warszawa 1950 (50 tys.); tegoż, *Papieże przeciw Polsce. Doświadczenia dziesięciu stuleci naszych dziejów*, Warszawa 1949 (50 tys.); tegoż, *Kłopoty rodzinne papieży*, Warszawa 1950; M. M. Scheinman, *Ideologia i polityka Watykanu w służbie imperializmu*, Warszawa 1951; tegoż, *Watykan w latach drugiej wojny światowej*, Warszawa 1953 (3 tys.); H. Korotyński, *Polska Ludowa a Kościół katolicki*, Warszawa 1953 (20 tys.); *Proces księdza biskupa Kaczmarka i innych członków ośrodka antypaństwowego i antyludowego. Stenogram procesu przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Warszawie w dniach 14.IX.–21.IX.1953 r.*, Warszawa 1953 (10 tys.); *Wybrane zagadnienia z historii religii i ateizmu*, Warszawa 1954; W. Pomykało, *Ojciec chrzestny faszyzmu. Kartki z dziejów watykańskiej polityki zagranicznej*, Warszawa 1955 (4 tys.); H. Chmielewski, *Pochodzenie religii. Stosunek partii i państwa do religii*, Warszawa 1956 (25 tys.).

⁶² W styczniu 1952 r. opublikowano: *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Projekt uchwalony dnia 23 stycznia 1952 r. przez Komisję Konstytucyjną*, Warszawa 1952 (250 tys. egz.). Oprócz wielu artykułów, które ukazały się w prasie, Wydział Propagandy KC PPR wydał w czerwcu 1952 r. broszurę: *Z problemów Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zbiór artykułów, Materiały dla prelegentów nr 12*, Warszawa 1952.

plenarnych KC PZPR, II Zjazdu PZPR, a także ważniejsze wydarzenia z życia KPZR⁶³.

Źródło głębszej oceny masowego szkolenia partyjnego i jego wyników w woj. białostockim stanowią okresowe analizy i oceny przedstawiane Egzekutywie KW PZPR oraz podejmowane przez nią uchwały. Pamiętając o swoistości partyjnego języka, możemy przyjąć, że kierownictwo miało dość dokładny obraz rzeczywistego stanu i poziomu tego szkolenia, przygotowania wykładowców i zainteresowania ze strony uczestników setek kursów i szkoleń. Wielokrotnie powtarzane krytyczne uwagi na ten temat wskazują, że postęp osiągnano głównie we wskaźnikach ilościowych oraz w stopniowym usuwaniu „białych plam” z mapy wojewódzkiej organizacji partyjnej. Wydarzenia 1956 r., zwłaszcza zaś obrady plenum KW PZPR 30–31 października, ukazały, co w rzeczywistości sądzi na ten temat wojewódzki aktyw partyjny.

2. „Gazeta Białostocka” – „organ prasowy” KW PZPR

Masowe szkolenie polityczne było jednym ze sposobów oddziaływania partii na część społeczeństwa. Znaczne większe potencjalne możliwości „budzenia i utrwalania w masach świadomości socjalistycznej, rozwijania ideologii socjalistycznej” stwarzała prasa partyjna. Podobnie jak szkolenie polityczne gazety partyjne „mobilizowały masy do uczestnictwa w budownictwie socjalistycznym”. Stanowiły jednocześnie „instrument kierowania aktywnością i organizacją partyjną, kierowania inicjatywą mas”⁶⁴. W dużym uproszczeniu można stwierdzić, że prasa partyjna i masowe szkolenia miały w pewnym stopniu podobne cele. Kierownictwo w obu przypadkach sprawował Komitet Wojewódzki PZPR⁶⁵.

⁶³ Np.: B. Bierut, E. Ochab, F. Mazur, *Wskazania i nauki XIX Zjazdu KPZR. Przemówienia wygłoszone na naradzie aktywów PZPR w Warszawie dnia 4 XI 1952 r.*, Warszawa 1952; N. S. Chruszczow, *XX Zjazd KPZR. Referat sprawozdawczy KC KPZR na XX Zjeździe partii. Rezolucja XX Zjazdu KPZR*, Warszawa 1956. Prawdziwy wstrząs w szeregach partyjnych wywołał jednak „tajny” referat Chruszczowa.

⁶⁴ APB, sygn. 33/VII/98, Uwagi o pracy „Gazety Białostockiej” przekazane przez Główny Urząd Kontroli Prasy (15 czerwiec – 10 wrzesień 1954 r.), s. 13.

⁶⁵ *Deklaracja ideowa PZPR. Statut...*, pkt 36, s. 77, stanowił, że komitet wojewódzki „kieruje redakcją wojewódzkiego partyjnego organu wojewódzkiego”. Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony przez II Zjazd PZPR..., pkt 40, s. 82 i n. znacznie rozszerzał kompetencje KW w zakresie oddziaływania politycznego na społeczeństwo: „komitet wojewódzki kieruje (...) marksistowsko-leninowskim szkoleniem członków partii i kandydatów, organizuje pracę w zakresie socjalistycznego wychowania mas pracujących, a zwłaszcza młodzieży, kieruje redakcją partyjnego organu prasowego”.

Do 15 lutego 1947 r. w województwie białostockim KW PPR wydawał swoje pismo – „Jedność Narodowa”⁶⁶. Od tego czasu KW PPR, a później KW PZPR w Białymstoku nie miały własnego organu prasowego. Roli tej nie mogły w sposób zadawalający spełniać ani ukazujące się do września 1951 r. wydanie białostockie „Trybuny Ludu”, ani lokalna mutacja „Życia Warszawy” – „Życie Białostockie”⁶⁷.

W 1950 r. KC PZPR wystąpił z inicjatywą utworzenia organów prasowych komitetów wojewódzkich partii. W liście do KW PZPR w Białymstoku czytamy o konieczności „*utworzenia organów prasowych przy każdym KW. (...) Dotychczas województwo białostockie nie posiada własnego pisma. Strona białostocka «Trybuny Ludu» ma charakter tylko informacyjny. Z chwilą wydania własnego pisma przyspieszone zostanie informowanie ludności województwa białostockiego (...) o całą dobę wcześniej*”⁶⁸.

List ten określał podstawowe zadania, jakie miała spełniać wojewódzka gazeta partyjna. Oczywistym celem było jak najwcześniejsze informowanie społeczeństwa o bieżących, ale podanych w odpowiedniej formie wydarzeniach krajowych. Chodziło też o to, aby publikować materiały prezentujące problematykę lokalną oraz zagadnienia pozornie odległe od polityki, np. sportowe. Gazeta nie mogła jednak mieć „*charakteru tylko informacyjnego*”. Powinna była także – zwłaszcza poprzez propagowanie osiągnięć „*władzy ludowej*” – agitować za nowym ustrojem. Właśnie ta agitacyjno-propagandowa funkcja organu KW PZPR jawi się jako jego podstawowe zadanie.

Przygotowaniami i kontrolą przebiegu tworzenia organu prasowego wojewódzkiej organizacji partyjnej – „Gazety Białostockiej” – zajęli się członkowie Egzekutywy KW PZPR. Na sierpniowym posiedzeniu egzekutywy ustalono: „*Gazeta winna być instrumentem oddziaływującym na walkę z przestępczością, brakami, niedociągnięciami w spółdzielczości, przez to zdobywać się będzie chłopu, rozbijać wroga*”⁶⁹. Z uwagi na rolniczy charakter województwa gazeta miała zajmować się głównie problematyką wiejską.

Pierwszym redaktorem naczelnym „Gazety Białostockiej” został Stefan Pawłata, a jego zastępcą – Tadeusz Bazyłko⁷⁰. Zespół redakcyjny tworzyli młodzi dziennikarze z różnych regionów kraju. W doborze kadry „*pomoc*” okazał Wydział

⁶⁶ APB, sygn. 33/VII/47, Ocena „Gazety Białostockiej” za okres 1 września 1951 r. do 31 grudnia 1951 r., s. 214.

⁶⁷ J. Joka, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza...*, s. 86.

⁶⁸ APB, sygn. 33/IV/3, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w dn. 12 września 1950 r., s. 286.

⁶⁹ APB, sygn. 33/IV/6, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR z dn. 23 sierpnia 1951 r., s. 67.

⁷⁰ E. Grygo, *Kierowanie „Gazetą Białostocką” przez Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku w latach 1951–1959*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego Filii w Białymstoku”, Humanistyka Dział H – prace historyczne, Białystok 1985, s. 203.

Prasy KC PZPR, kierując do Białegostoku siedemnaście osób⁷¹. Wszyscy pracownicy – co oczywiste – przeszli odpowiednie przeszkolenie polityczne i zawodowe. Redaktor naczelny skończył ponadto dwuletnią szkołę partyjną przy KC PZPR, ośmiu dziennikarzy ukończyło ośmimiesięczny kurs szkolenia dziennikarskiego, pozostałych przeszkolono na trzymiesięcznym kursie dziennikarskim. W skład kolegium redakcyjnego wchodziło czterech dziennikarzy zatwierdzonych przez Wydział Prasy KC⁷².

KW PZPR w Białymstoku decydował o szczegółowych celach i ostatecznym kształcie gazety. W końcu sierpnia 1951 r. egzekutywa ustaliła tygodniowy układ zagadnień, które miały być podejmowane w „Gazecie Białostockiej”:

1. *„wtorek – pewna część gazety winna zawierać artykuły z życia kulturalno-oświatowego;*
2. *czwartek – artykuły z życia kobiet (organ[izacji] masowych);*
3. *sobota – praca na wsi (artykuły poświęcone zagadnieniom wsi), oraz cała strona poświęcona sportowi;*
4. *stałe miejsce, gdzie drukować się będzie zagadnienia z życia Partii”*⁷³.

Egzekutywa KW sprawowała także nadzór nad stroną techniczną i merytoryczną „Gazety Białostockiej”. Organ prasowy KW PZPR podejmował więc problematykę związaną z życiem wojewódzkiej organizacji partyjnej, a autorami tekstów byli również pracownicy aparatu partyjnego szczebla wojewódzkiego i powiatowego. W sierpniu 1951 r. na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku ustalono, że: *„każdy Wydział KW winien pisać artykuły poruszające zagadnienia danego odcinka, na którym pracuje, artykuł z jakiegoś zagadnienia partyjnego. (...) Należy, aby cały aktyw, członkowie Egzekutywy od czasu do czasu napisali artykuł o problematycznych zagadnieniach. Tak samo Komitety Powiatowe winny nadsyłać artykuły o zagadnieniach, z którymi spotykają się w terenie”*⁷⁴.

Na tym samym posiedzeniu Egzekutywy przypomniano kierownictwu „Gazety Białostockiej” o jej podstawowym obowiązku: *„Redakcja winna trzymać ścisły kontakt z Komitetem Wojewódzkim, który winien kontrolować, dawać, podsuwać mate-*

⁷¹ Tamże. Wydział Prasy i wydawnictw KC PZPR istniał od Kongresu Zjednoczonego (sektory: prasowy, radia i filmu oraz wydawnictw). W styczniu 1954 r. połączono go z Wydziałem Propagandy i Agitacji. W listopadzie 1955 r. ponownie wyodrębniono Wydział Prasy, Radia i Wydawnictw (do sierpnia 1956 r., gdy ponownie włączono go do Wydz. Propagandy i Agitacji, tworząc Wydział Propagandy i Prasy, by w grudniu 1956 r. utworzyć Biuro Prasy KC). Szerzej: *PPR, PPS, PZPR. Struktura...*, s. 58 i n. APB, sygn. 33/VII/47, Ocena „Gazety Białostockiej” za okres 1 wrzesień 1951 do 31 grudnia 1951, s. 214.

⁷² APB, sygn. 33/VII/47, Sprawozdanie z pracy redakcji „Gazety Białostockiej”, ss. 221, 228.

⁷³ APB, sygn. 33/IV/6, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR z dn. 23 sierpnia 1951 r., s. 65.

⁷⁴ Tamże, s. 66.

riały do artykułów”. Stwierdzono również górnolotnie: „Cała Partia, Komitet Wojewódzki musi czuwać nad całą organizacją pracy Redakcji”⁷⁵. W praktyce oznaczało to konieczność konsultowania wszelkich tekstów publikowanych w organie KW.

Z polecenia egzekutywy Wydział Ekonomiczny KW PZPR miał nadzorować pracę w drukarni, „by gazeta co dzień o godz. 3 rano była już gotowa, ażeby móc rannym pociągami rzucić [ją] w teren”⁷⁶. Poza aspektem typowo organizacyjnym, sprawa ta ściśle wiązała się także z siłą oddziaływania propagandowego organu KW – gazeta musiała przecież dotrzeć do kiosków, nawet w oddalonych miejscowościach, jak najwcześniej – najlepiej przed godz. 6 rano, przed wyjściem ludzi do pracy.

Władze wojewódzkie PZPR zamierzały wykorzystać gazetę jako środek umożliwiający dotarcie szczególnie do środowiska robotników, którzy stanowili w organizacji wojewódzkiej stosunkowo niewielki odsetek. Planowano więc, że – oprócz zawodowego aktywu partyjnego i dziennikarzy – do gazety pisać będą korespondenci wybierani w zakładach pracy. Nie do końca udało się zrealizować ten zamiar, ponieważ wśród kandydatów na korespondentów przeważali pracownicy umysłowi. W sierpniu 1950 r. na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku realistycznie stwierdzono, że „o ile chodzi o korespondentów na zakładach pracy – to zakłady takowych wytypowały, ale większa część z nich to pracownicy umysłowi. Mało jest robotniczy, którzy nie chcą, czy też krępują się pisać z powodu ich nieumiejętności”⁷⁷.

Przewaga pracowników umysłowych wśród korespondentów gazety nie sprzyjała oddziaływaniu partii na środowisko robotników. W pewnym stopniu utrudniała także kształtowanie się struktury socjalnej PZPR w województwie białostockim. W kolejnych latach robotnicy nadal stanowili niewielki procent wśród korespondentów. W kwietniu 1953 r. na około 400 korespondentów, którzy w tym czasie współpracowali z gazetą, jedynie 20 było robotnikami, pozostali przeważnie – „pracownikami biurowymi”⁷⁸. Korespondenci nie musieli być członkami partii, jednak kontrola ze strony KW PZPR gwarantowała „odpowiedni” poziom ideologiczny tekstów⁷⁹.

⁷⁵ Tamże, ss. 65, 67.

⁷⁶ Tamże, s. 65.

⁷⁷ Tamże, s. 66–67.

⁷⁸ APB, sygn. 33/II/4, Protokół z Plenum KW PZPR odbytego w dn. 11 kwietnia 1953 r., s. 9; W kwietniu 1953 r. korespondenci-robotnicy stanowili 5% ogółu korespondentów. J. Joka twierdzi, że średnio około 20% korespondentów rekrutowało się z robotników i chłopów. Por.: *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza...*, s. 89. Dla porównania, z zespołem „Trybuny Opolskiej” współpracowało ok. 1200 korespondentów. W ciągu 1953 r. do redakcji napłynęło ponad 5 tys. korespondencji i ok. 2 tys. listów. Por.: J. Popera, dz. cyt., s. 163 i n.

⁷⁹ APB, sygn. 33/II/3, Protokół z Plenum KW PZPR odbytego w dn. 6 grudnia 1952 r., 382.

„Gazeta Białostocka” zaczęła się ukazywać 1 września 1951 r. jako dwunasta z kolei partyjna gazeta wojewódzka⁸⁰. Upowszechnianie gazety realizowano z nieemałymi trudnościami, bowiem „konkurowała” z nią „Trybuna Ludu”, która miała już stałych czytelników. W związku z tym planowano przeprowadzić „kampanię popularyzacyjną „Gazety Białostockiej”. Szukano pomysłów mających zwiększyć jej popularność, a tym samym krąg czytelników. Jeden z członków Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku zaproponował nawet publikowanie niektórych listów-zażaleń przychodzących do KW PZPR. Pomysł ten, znacznie wyprzedzający epokę, nie został oczywiście zaaprobowany. I sekretarz KW PZPR, G. Wojciechowski, nie wyraził na to zgody⁸¹. Czytelników gazety szukano przede wszystkim wśród członków i kandydatów partii. Oni także mieli popularyzować organ prasowy KW PZPR w swoich środowiskach. Na posiedzeniu w KW relacjonowano: „na odprawie sekretarzy POP była omawiana sprawa propagowania Gazety Białostockiej, lecz spotkaliśmy się z oświadczeniem, że «Trybuna Ludu» bardziej odpowiada treści i formatem”⁸².

KW PZPR w Białymstoku ogólnymi decyzjami próbował zwiększyć zasięg oddziaływania swego organu w województwie. Wydział Propagandy wydał w 1951 r. wytyczne w sprawie czytelnictwa prasy, w których stwierdzono, że każdy członek partii powinien prenumerować przynajmniej jedną codzienną gazetę partyjną. Terenowym organizacjom partyjnym nakazano: „Komitety Powiatowe i podstawowe organizacje partyjne zwrócą szczególną uwagę na upowszechnienie organu Komitetu Wojewódzkiego «Gazety Białostockiej»”⁸³.

Wyniki tej akcji okazały się jednak nikłe, gdyż do problemu upowszechnienia czytelnictwa „Gazety Białostockiej” Egzekutywa KW powróciła na posiedzeniu na początku kwietnia 1952 r. W konsekwencji ogłoszono niemal mobilizację aktywu partyjnego: „musimy bić się o zwiększenie ilości prenumeratorów «Gazety Białostockiej», ponieważ nie rośnie jej nakład, a przecież ma ona dużą siłę na odcinku rozbudowy Partii”⁸⁴. Walka o prenumeratorów „Gazety Białostockiej” była prowadzona pod kierownictwem partii. W grudniu 1951 r. KW PZPR zorganizował akcję współzawodnictwa między listonoszami w sprzedaży „Gazety Białostoc-

⁸⁰ E. Grygo, *Kierowanie...*, s. 203.

⁸¹ APB, sygn. 33/IV/6, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR z dn. 23 sierpnia 1951 r., s. 66 i n.

⁸² APB, sygn. 33/VII/47, Protokół z posiedzenia komisji konsultatywnej po linii czytelnictwa i kolportażu prasy na terenie województwa białostockiego odbytej dn. 26 października 1951 r. w KW PZPR, s. 12.

⁸³ APB, sygn. 33/VII/47, Wytyczne Wydziału Propagandy KW PZPR w sprawie czytelnictwa prasy, s. 1.

⁸⁴ APB, sygn. 33/IV/9, Posiedzenie Egzekutywy KW PZPR z dn. 1 kwietnia 1952 r., s. 86.

kiej”⁸⁵. Oficjalnie działania te zostały zaprezentowane jako samorzutna inicjatywa listonoszy z Jedwabnego, którzy wezwali do współzawodnictwa „wszystkich listonoszy wiejskich i miejskich województwa białostockiego pod hasłem: «Gazeta Białostocka» w każdym domu”⁸⁶.

Działania zmierzające do upowszechnienia gazety stopniowo przynosić zaczęły efekty. W styczniu 1952 r. w prenumeracie pocztowej „Gazetę Białostocką” kupiło więcej czytelników niż „Trybunę Ludu”. Szczegółowe dane przedstawia poniższa tabela:

Tabela 36. Planowany i realizowany kolportaż „Gazety Białostockiej” i „Trybuny Ludu” w prenumeracie pocztowej w okresie od września 1951 r. do stycznia 1952 r.

	„Gazeta Białostocka”		„Trybuna Ludu”	
	Planowano	Wykonano	Planowano	Wykonano
IX.1951 r.	1 500	315	1 000	2 063
X.1951 r.	3 000	2 563	1 200	2 320
XI.1951 r.	6 000	2 107	1 000	2 232
XII.1951 r.	7 400	1 705	1 600	2 328
I.1952 r.	3 000	2 610	1 500	2 336

Źródło: APB, sygn. 33/VII/47, Kształtowanie się nakładów „Gazety Białostockiej” i „Trybuny Ludu” w prenumeracie pocztowej w okresie od 1.IX.1951 r. do 1.I.1952 r., s. 102.

Wzrastająca liczba czytelników „Gazety Białostockiej” nie zaspokajała oczekiwań wojewódzkich władz partyjnych. Z tabeli wynika, że planowano znacznie większy kolportaż pocztowy, niż ten, który w rzeczywistości zrealizowano.

„Trybuna Ludu” wciąż miała wielu czytelników. W 1952 r. nakład „Gazety Białostockiej” rozchodził się w ilości ponad 29 tys. egz., natomiast „Trybuna Ludu” ok. 15,5 tys. egzemplarzy⁸⁷. Wydaje się więc, że władze partyjne kształtowały nakład obu gazet w województwie białostockim nieadekwatnie do rzeczywistych potrzeb. Mimo tego jeszcze w 1953 r. nakład „Gazety Białostockiej” w porównaniu z organami prasowymi innych komitetów wojewódzkich był najniższy w kraju.

⁸⁵ APB, sygn. 33/VII/47, Protokół z posiedzenia komisji konsultatywnej po linii czytelnictwa i kolportażu prasy na terenie województwa białostockiego odbytej dn. 29 listopada 1951 r. w KW PZPR, s. 27.

⁸⁶ Wezwanie. „Gazeta Białostocka” w każdym domu, „Gazeta Białostocka”, nr 79a, 1–2 grudnia 1951 r.

⁸⁷ APB, sygn. 33/IV/12, Informacja o stanie czytelnictwa i kolportażu na terenie województwa białostockiego za rok 1952, s. 248.

Tabela 37. Kształtowanie się nakładów „Gazety Białostockiej” i „Trybuny Ludu” w okresie od 1 września 1951 r. do 1 stycznia 1952 r.

	„Gazeta Białostocka”		„Trybuna Ludu”	
	Planowano	Wykonano	Planowano	Wykonano
IX.1951 r.	25 200	24 363	2 732	4 339
X.1951 r.	26 800	20 796	4 000	6 475
XI.1951 r.	28 300	18 866	4 000	7 543
XII.1951 r.	30 000	18 965	4 000	8 884
I.1952 r.	20 800	19 267	3 112	9 245

Źródło: APB, sygn. 33/VII/47, Kształtowanie się nakładów „Gazety Białostockiej” i „Trybuny Ludu” w okresie od 1 września 1951 r. do 1 stycznia 1952 r., s. 103.

Już w pierwszych miesiącach ukazywania się „Gazety Białostockiej” okazała się ona pomocna komitetowi wojewódzkiemu. Można odnotować, że w niektórych przypadkach wywarła nawet wpływ na pracę KW PZPR. Artykuły z gazety piętnujące zaniedbania były bowiem podstawą do wyciągania konsekwencji wobec winnych. Było to jednak swoiste „zakłęte koło” – towarzysze z KW nie mogli być wszakże zaskakiwani rewelacjami z terenu. Albo sami nadawali określonym sprawom rozgłos prasowy, by następnie słusznie zareagować na wywołaną przez siebie krytykę, albo też dopuszczali do ukazania się „krytycznych” artykułów w gazecie, by na nie następnie zareagować. W sytuacji „ręcznego sterowania” gazetą przez aparat partyjny nie wydaje się możliwe samodzielne decydowanie przez redakcję o umieszczeniu na łamach materiałów krytycznych, zwłaszcza takich, które mogłyby wskazywać na niedoróbki w pracy KW PZPR. Stało się to możliwe – na krótko i w ograniczonym zresztą zakresie – dopiero w 1956 r.

W listopadzie 1951 r. na zebraniu Egzekutywy stwierdzono: „*«Gazeta Białostocka» obok [piętnowania] błędów i niepodawania ścisłych danych, spełnia [w] naszym województwie ogromną mobilizującą siłę wykonywania zadań w mieście i na wsi. Szczególnie podaje dużo słusznych artykułów, notatek odnośnie Rad Narodowych i aparatu zaopatrzenia i zbytu. Dlatego też Wydział Administracyjny wybiera te artykuły, sprawdza i dopilnowuje wyciągnięcia wniosków w stosunku do członków Prezydium, aparatu Rad i sołtysów nie wywiązujących się z obowiązków w stosunku do państwa»*⁸⁸.

Jednak w ocenie czterech pierwszych miesięcy pracy „Gazety Białostockiej”, której dokonała organizacja wojewódzka PZPR, stwierdzono słaby kontakt z KW PZPR w Białymstoku. Podkreślano także brak zaangażowania aktywistów

⁸⁸ APB, sygn. 33/IV/7, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku z dn. 2 listopada 1951 r., s. 46.

partyjnych w pracę gazety: „dotychczas nie widzieliśmy na łamach gazety za wyjątkiem pierwszego artykułu tow. Wojciechowskiego ani jednego artykułu kierowników wojewódzkich organizacji partyjnej, ani też innych członków Egzekutywy KW i kierowników wydziałów”⁸⁹. Krytykowano również brak właściwego „oświecenia” na łamach gazety spraw młodzieżowych, poruszania spraw kobiet oraz słabość działu ekonomicznego i kulturalnego. Zdaniem władz wojewódzkich partii „Gazeta Białostocka” nie spełniała w pełni swojej roli: „życie partii nie znajduje w gazecie właściwego odzwierciedlenia. (...) Zamieszcza się z jednej strony suche wskazania, jak mają pracować organizacje partyjne, z drugiej zaś ogranicza się podawanie wiadomości do mających się odbyć czy też odbytych zebraniach i odprawach”⁹⁰. Nie dajmy się jednak zwieść krytycznej ocenie stanu „współpracy” „Gazety Białostockiej” z jej partyjnym kierownikiem i nadzorcą. Należy pamiętać, że w przebiegu wszelkiego rodzaju zebrania i posiedzenia partyjnych obowiązywała zasada poddawania „słusznej” krytyce wszelkich przejawów działalności, zarówno ogień i instancji podległych, jak i – zachowaniem właściwego umiaru i proporcji – władz zwierzchnich. Po rutynowej krytyce i akcie samokrytyki wyciągano wnioski do dalszej pracy. Zupełnie inne zagadnienie to pytanie, czy coś w wyniku takiej operacji mogło ulec zmianie.

Pomimo wyraźnie określonego w statucie PZPR, systemowego wręcz, podporządkowania partyjnego organu prasowego nadzorowi i kierownictwu Komitetu Wojewódzkiego PZPR, w przypadku „Gazety Białostockiej” nie udało się w pełni wyegzekwować tego wymogu. Od początku istnienia „Gazety Białostockiej” pracownicy aparatu partyjnego – pomimo zrozumienia potrzeby – niechętnie publikowali artykuły własne, a przynajmniej przez siebie podpisane. Przyczyn tego stanu rzeczy możemy dziś szukać na przykład w poziomie przygotowania ogólnego wojewódzkich działaczy partyjnych – z I sekretarzami na czele. Wykształcenie podstawowe lub niewiele wyższe większości z nich nie skłaniało zapewne do pisania, zwłaszcza do prasy. Ponadto uwzględnić należy i ten czynnik, że publikacja prasowa, a więc pozostawienie wyraźnego śladu swoich poglądów, mogła stać się powodem niezadowolenia wyższych instancji partyjnych. Wydaje się, że bezpieczniej było narazić się na „słuszną” krytykę za fakt niepisania, niż za napisanie (podpisanie) czegoś „niesłusznego”, co mogłoby urazić, zirytować samą zwierzchność partyjną.

Gazetę tworzyli więc praktycznie zatrudnieni w niej dziennikarze. Stanowiło to przesłankę okresowo pojawiających się problemów na linii: gazeta i dziennikarze – pracownicy KW. Dziennikarze, często w swej pracy pozostawiani sami sobie, na własne wyczucie poszukiwali tematów. Działo się tak dlatego, że pracownicy aparatu KW PZPR w Białymstoku nie przedstawiali najczęściej redakcji gazety problemów, które należało opisywać. Zatem również w niewielkim

⁸⁹ APB, sygn. 33/VII/47, Ocena „Gazety Białostockiej” za okres od 1 września 1951 roku do 31 grudnia 1951 r., s. 215.

⁹⁰ Tamże, s. 217.

stopniu wykorzystywano możliwości, jakie stwarzała „Gazeta Białostocka” dla realizacji celów partyjnych. Kierownictwo KW próbowało sprowadzić swoją rolę do kontroli pracy dziennikarzy. Budziło to zrozumiały sprzeciw z ich strony. Brak wystarczającego „wyczucia politycznego” niektórych dziennikarzy powodował czasami przedostawanie się na łamy „Gazety Białostockiej” tekstów z różnych powodów niewygodnych dla KW PZPR. W styczniu 1952 r. na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR wytknięto, że: *„U naszych redaktorów panuje tendencja, że nikt nie ma prawa kontroli nadsyłanych artykułów i stąd wynikają takie lapsusy, które przynoszą nam szkody, jak np. artykuł z dnia 2.XII.51 pt. «Nauczyciel»”*⁹¹. W tekście tym skrytykowano nauczycieli za brak kontroli nad dziećmi po zajęciach szkolnych. W efekcie uczniowie bawili się w „stylu amerykańskim”, napadając z nożami na rówieśników. W styczniu 1952 r. Egzekutywa KW PZPR zobowiązała sekretarzy i Egzekutywy KP do stałej współpracy z gazetą, zaś redaktora gazety i kolegium redakcyjne *„do stałej łączności i konsultacji zagadnień problemowych z towarzyszami w Komitecie Wojewódzkim odpowiedzialnymi za realizację wytycznych i dyrektyw KC i KW”*⁹².

Gazeta miała się też włączyć się do „walki” o wykonanie planów produkcyjnych w zakładach pracy, popularyzować przodowników pracy, racjonalizatorów. Równocześnie Egzekutywa KW ponownie zobowiązała Wydział Ekonomiczny do nadzoru pracy drukarni i terminowego kończenia druku kolejnych wydań gazety⁹³. Pomimo zastrzeżeń co do współpracy „Gazety Białostockiej” z KW PZPR w Białymstoku, a raczej stanu jej uległości aparatowi KW, poziom ideologiczny dziennikarzy oceniany był jako „właściwy”. Stałe się to oczywiste, jeśli uwzględnimy fakt, że większość z nich została delegowana do pracy w Białymstoku przez KC PZPR. W styczniu 1952 r. na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku pracownik Urzędu Kontroli Prasy podkreślił, że „Gazeta Białostocka” *„stoi ideologicznie o wiele wyżej aniżeli inne, np. gazeta organu KW w Lublinie, która miała wiele wypaczeń ideologicznych wniesionych przez starą inteligencję”*. W Urzędzie Kontroli Prasy odnotowano także, że w ciągu pierwszych czterech miesięcy istnienia gazety cenzura ingerowała 33 razy⁹⁴.

W maju 1953 r. na III Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku podejmowano sprawę funkcjonowania „Gazety Białostockiej”. Redaktor naczelny gazety T. Bazylko podkreślił osiągnięcia w pracy organu prasowego KW PZPR w Białymstoku. Stwierdził m.in., że gazeta przyczyniła się do zacieśnienia więzi

⁹¹ APB, sygn. 33/IV/8, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR z dn. 5 stycznia 1952 r., s. 3.

⁹² APB, sygn. 33/VII/47, Uchwała Egzekutywy KW PZPR z dn. 5 stycznia 1952 r. odnośnie pracy „Gazety Białostockiej”, s. 221.

⁹³ Tamże, ss. 221–222.

⁹⁴ APB, sygn. 33/IV/8, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR z dn. 5 stycznia 1952 r., s. 1.

partii z „masami” (świadczyło o tym ponad 100 listów dziennie otrzymywanych od czytelników) oraz prowadziła „pracę agitacyjną” na rzecz zwiększania szeregów partii. Mimo tego – zdaniem redaktora – „ogniwa partyjne” nie widziały w prasie pomocnika. Argumentował tę opinię faktem, iż „Gazeta Białostocka” miała najniższy nakład ze wszystkich wojewódzkich organów partyjnych w kraju. Na milion mieszkańców województwa wydawano tylko 30 tysięcy egzemplarzy⁹⁵.

O pewnych komplikacjach w kierowaniu przez KW „Gazetą Białostocką” mówił na Plenum KW PZPR w Białymstoku, w sierpniu 1953 r., sekretarz KC PZPR – Edward Ochab. Zwracał on uwagę na to, że „zadaniem [KW PZPR w Białymstoku – A.P.] jest dopomóc «Gazecie Białostockiej», aby (...) spełniała właściwie swe zadanie. Opieka nad «Gazetą Białostocką» nie tylko winna być ze strony KC, ale przede wszystkim ze strony KW jako jego organu”⁹⁶.

KC PZPR – oprócz pomocy w obsadzie etatów w redakcji „Gazety Białostockiej” – przysyłał do KW PZPR instrukcje nakazujące podejmowanie konkretnych tematów w prasie wojewódzkiej. Między innymi były to tematy związane z obchodami kolejnej rocznicy urodzin Lenina⁹⁷, kampanią w związku z wyborami do WRN⁹⁸ itp. W „Gazecie Białostockiej” nie tylko prezentowano zagadnienia bieżące, lecz również publikowano cykle tematyczne. Na pierwszej stronie gazety regularnie drukowano ilustrowany cykl artykułów o chłopach, którzy oddali państwu najwięcej zboża, zatytułowany: *Spełnili patriotyczny obowiązek*. Na czołówce przedstawiano ponadto najważniejsze informacje z kraju i regionu. Na kolejnych stronach umieszczano artykuły ukazujące rozwój gospodarki w krajach socjalistycznych i regres gospodarczy w krajach kapitalistycznych. Agencyjne wiadomości spoza regionu również zajmowały dużo miejsca. Ukazywała się także *Kronika białostocka*, jednak jej rozmiary i poziom były nader skromne. W „Gazecie Białostockiej” drukowano pro-

⁹⁵ APB, sygn. 33/I/3, Protokół III Wojewódzkiej Konferencji PZPR odbytej w dn. 23–24 maja 1953 r., s. 177, 178. Dla porównania: inauguracyjny numer „Trybuny Opolskiej” z 1 stycznia 1952 r. ukazał się w nakładzie 100 tys. egzemplarzy. Co prawda w kolejnych latach nakład ograniczono do ok. 90 tys. egzemplarzy, ale nadal jeden numer przypadał na 9,9 mieszkańców województwa, co było jednym z najwyższych współczynników w kraju Por.: J. Popera, dz. cyt., s. 162 i n.

⁹⁶ APB, sygn. 33/II/4, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 10 sierpnia 1953 r. w Białymstoku, s. 138. E. Ochab, zgodnie z podziałem obowiązków w Sekretariacie KC PZPR, do listopada 1954 r. sprawował nadzór nad sprawami propagandy, w tym nad pracą Wydziału Prasy i Wydawnictw oraz Propagandy Masowej. Od stycznia 1955 r. problematyka ta znalazła się w zakresie obowiązków Jerzego Morawskiego, a od sierpnia 1956 r. – Witolda Jarosińskiego. Por.: *Informator o strukturze...*, s. 63 i n.

⁹⁷ AAN, sygn. 237/VII/2707, List Sekretariatu KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku z marca 1955 r., s. 58.

⁹⁸ AAN, sygn. 237/VII/2715, List Wydziału Organizacyjnego KC PZPR do Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku z dn. 8 listopada 1954 r., s. 10.

gram radiowy i repertuar kin oraz teatru. Systematycznie ukazywały się cykle: *Listy czytelników* i *Nasi korespondenci piszą*. Ostatnia strona poświęcona była zazwyczaj sprawom *Wychowania fizycznego i sportu*. Oprócz informacji krajowych i lokalnych umieszczano tam artykuły o rozwoju i osiągnięciach sportu w ZSRR.

W kolejnych latach działalność gazety nadal nie spełniała oczekiwań władz wojewódzkich PZPR. We wrześniu 1953 r. na posiedzeniu kolegium prasowo-radiowego krytycznie oceniono pracę redakcji: „*«Gazeta Białostocka» robi lewackie przegięcia, jakby tam siedział wróg. Pokazuje ona negatywy członka partii, a pozytywnych osiągnięć nie ma. Gazeta pokazuje rzeczy istotne i nieistotne, nie ma jednak właściwego uderzenia we wroga*”⁹⁹. Ponadto sekretarz KW PZPR w Białymstoku dostrzegał, iż: „*w artykułach «Gazety Białostockiej» brak głębszej wnikliwej analizy. W sobotnim dodatku na kolumnie szóstej umieszczono materiał, który nie powinien być zamieszczony. Pomimo szeregu konferencji i odpraw w naszej gazecie nie ma poprawy. Kontrola prasy stosuje liberalizm. Nie należy przepuszczać tych artykułów, które nie odpowiadają naszej gazecie*”. W dalszej części obrad atakowano redakcję: „*słabość «Gazety Białostockiej» wypływa z niedostatecznego upolitycznienia pracowników. Redaktor, pisząc artykuły, widzi tylko negatywne strony, natomiast dodatnich nie ujmuje. Gazeta nie uczy z życia partii i za mało jest artykułów mobilizujących. Brak proporcji w zestawieniu artykułów. Przeważa krytyka*”¹⁰⁰.

Zarzuty stawiane dziennikarzom „Gazety Białostockiej” świadczyły o utrzymywaniu się stanu zapętlenia we współpracy między redakcją gazety i KW PZPR: władze wojewódzkie PZPR nie potrafiły skutecznie programować i kontrolować bieżącej działalności gazety, a redakcja i poszczególni dziennikarze, często działając „na wycucie”, woleli być krytyczni i pryncypialni. Dodatkową przyczyną takiego stanu mógł być fakt, iż większość dziennikarzy delegowana była

⁹⁹ APB, sygn. 33/VII/47, Protokół z posiedzenia kolegium prasowo-radiowego w dn. 11 września 1953 r. w KW PZPR w Białymstoku, s. 210.

¹⁰⁰ Tamże, s. 211. Chodziło zapewne o przychylną recenzję nowej książki Tadeusza Brezy *Jokkmokk*, która ukazała się w 1953 r. („Świat i Ludzie”. Tygodniowy dodatek „Gazety Białostockiej” nr 33, 5 września 1953 r.). Autor recenzji, Jeremi Czuliński, stawiał kontrowersyjne, jak na owe czasy, tezy, stwierdzając m.in., że „książka Brezy przedstawia problem starej inteligencji nie w sposób schematyczny, lecz ciekawie i ambitnie. Trzeba odróżnić ziarno od plew, szczerze oddanie sprawie nakazujące czasami wolne, a dokładne wykonanie powierzonych obowiązków, od oportunistycznego, pseudopatriotycznego zapału, który nie liczy się z niczym, jedynie z chęcią dogodzenia samemu sobie. (...) Książka Brezy uczy czujności politycznej, właściwego stosunku do starej inteligencji, która nie zawsze musi być z gruntu zła, uczy umiejętności rozpoznawania w tym kręgu ludzi jednostek szczerze ustosunkowanych do sprawy budownictwa socjalizmu w naszym kraju. (...) Nie zawsze wróg musi być niechętnie nastawiony do nowych metod pracy, wróg nieraz dla lepszego zamaskowania się najwięcej mówi i krzyczy o konieczności przyspieszenia tempa robót i o wprowadzeniu nowych usprawnień. Nie zawsze wrogiem jest ten, który nieufnie przyswaja sobie nowe sposoby pracy i powątpiewa w realność planów. Jest zastęgią Brezy, że tak typowy dla naszej rzeczywistości odcinek walki klasowej pokazał z dużą jasnością, od innej strony niż dotychczas w naszej literaturze, ambitnie i trafnie”.

do pracy przez KC PZPR. Być może dlatego z trudem przychodziło im działanie pod zwierzchnictwem KW PZPR w Białymstoku, tego specyficznego zespołu, który na trudnym dla partii terenie kierował najmniejszą w kraju wojewódzką organizacją partyjną.

Zmiana w ocenie „Gazety Białostockiej” i jej współpracy z KW PZPR nastąpiła w 1954 r. Od tego czasu współpraca obu instytucji stała się pozornie sprawniejsza. Wydaje się, że przyczyn tej zmiany szukać należy zarówno w wielu przesłankach lokalnych, jak i szerszych, ogólnopolskich. Zapewne w toku nieuchronnej, codziennej współpracy pracowników KW i redakcji udało się wypracować styl działania odpowiadający obu stronom. Gazeta przyswoiła sobie umiejętność wplatania wątków pozytywnych do partyjnej krytyki rzeczywistości, pracownicy aparatu partyjnego zabiegali o publikacje wygodne (przydatne) KW PZPR, a obie strony potrafiły, przynajmniej z grubsza, zsynchronizować plany pracy.

Powyższa teza uzyskuje potwierdzenie w *Uwagach o pracy Gazety Białostockiej* opracowanych przez Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Dostrzeżono w nich, że *„W dziedzinie realizacji zadań stawianych przed partią, w dziedzinie umocnienia białostockiej organizacji partyjnej gazeta zaczyna odgrywać coraz poważniejszą rolę. Obecnie większą pomoc niż kiedykolwiek okazuje organizacjom partyjnym przez wykrywanie błędów i braków w ich pracy, przenoszenie doświadczeń przodujących organizacji, a nade wszystko przez codzienne wskazówki dla dalszej pracy, które obecnie coraz wyraźniej ukazują się niemal że w każdym artykule gazety”* [zachowano oryginalną pisownię i stylistykę]. Wśród zastrzeżeń wymieniono między innymi: *„odpartyjniony”* język gazety, brak *„ostrości politycznej”* w niektórych publikacjach. Rozumiano przez to niejasną postawę piszącego, która powodowała zmniejszenie *„ofensywnego”* charakteru propagandy prasowej.

GUKPPIW chwalił dużą rolę KW PZPR w Białymstoku w funkcjonowaniu „Gazety Białostockiej”. Podkreślono *„operatywne kierowanie redakcją, zwracanie jej uwagi na aktualne problemy, stawianie zadań poprzez omawiani[e] ich na kolegium prasowo-radiowym”*. Pozytywnie oceniono współpracę kierownictwa wydziałów KW PZPR z kierownikami działów redakcji, którzy wspólnie omawiali poruszaną problematykę.

Mimo iż generalnie stwierdzono poprawę sytuacji, w dalszym ciągu wskazywano na błędy. W ocenie GUKPPIW pracownicy aparatu partyjnego nadal zbyt rzadko *„zabierali głos”* na łamach gazety, kierownicy wydziałów KW PZPR nie przedstawiali redakcji gazety problematyki partyjnej, wydziały KW PZPR nie potrafiły realizować swoich zadań poprzez gazetę, kierownicy działów redakcji nie synchronizowali swoich miesięcznych planów pracy z planami KW, a kierownicy działów redakcji przed *„podjęciem ważnego tematu”* nie konsultowali się z kierownictwem odpowiednich wydziałów komitetu wojewódzkiego. GUKPPIW nakazał, aby wydziały KW PZPR realizowały swoje zadania w oparciu o *„Gazetę Białostocką”*, by kierownicy działów gazety uczestniczyli w posie-

dzeniach wydziałów i naradach organizowanych w KW PZPR oraz aby wspólnie z kierownikami wydziałów ustalali plany pracy. Pracownicy aparatu partyjnego znów mieli pisać artykuły do gazety¹⁰¹.

W ocenie współpracy między KW PZPR w Białymstoku a „Gazetą Białostocką” dokonanej przez GUKPPiW w 1954 r. dostrzegamy pozytywne akcenty. O poprawie stosunków między KW i jego organem prasowym świadczyła także późniejsza opinia Wydziału Propagandy KW z listopada 1955 r.: „gazeta z każdym dniem staje się ciekawszą i można powiedzieć, że nie zbywa jej na atrakcyjności”¹⁰².

Lojalność kolegium redakcyjnego, a przede wszystkim redaktora naczelnego „Gazety Białostockiej” wobec władz KW, potwierdzało stanowisko gazety wobec zmian zachodzących w Polsce w lecie i jesienią 1956 r. Kierownictwo „Gazety Białostockiej”, podobnie jak Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku, przyjęło postawę „biernego wyczekiwania”. Redaktor naczelny odmówił I sekretarzowi Komitetu Miejskiego PZPR w Białymstoku, Kazimierzowi Ornatowi, opublikowania listu Egzekutywy KM do społeczeństwa białostockiego. Odpowiedział, że „bez decyzji KW nie jest zdolny opublikować listu”¹⁰³. Dziennikarze „Gazety Białostockiej” odcięli się od redaktora naczelnego oraz od I sekretarza KW J. Jabłońskiego i 30 października opublikowali *List otwarty dziennikarzy „Gazety Białostockiej” do obradującego Plenum KW PZPR w Białymstoku*¹⁰⁴. Jeden z dziennikarzy gazety – Borkowski – w trakcie obrad Plenum powiedział: „dotychczas nawet w KW traktowano dziennikarza tylko jako tubę do przekazywania (...) poleceń w masę”. Skarżył się także, że „do niedawna jeszcze, my dziennikarze «Gazety Białostockiej» musieliśmy brać w portierni KW przepustki, aby dostać się do tego czy innego Wydziału po informacje (...) służbowe. Do niedawna, do ostatnich niemal dni było tak, że wypraszano dziennikarzy z narad aktywu partyjnego z tego tylko względu, że decydowały się sprawy polityczne i o tych sprawach, sądzili tak towarzysze z KW, nie trzeba w gazecie pisać”¹⁰⁵. Twierdził również, że Egzekutywa KW próbowała ograniczać krytykę prasową do „władz powiatowych i komitetów powiatowych”¹⁰⁶.

Opinie dziennikarzy zgłaszane w okresie popaździernikowej odwilży w pewnym stopniu wyjaśniają tło niełatwej, pełnej komplikacji współpracy „Ga-

¹⁰¹ APB, sygn. 33/VII/98, Uwagi o pracy „Gazety Białostockiej” przekazane przez Główny Urząd Kontroli Prasy (15 czerwiec – 10 wrzesień 1954 r.), ss. 26–27, 37–40.

¹⁰² APB, sygn. 33/VII/98, Ocena „Gazety Białostockiej” za okres od lipca do listopada 1955 r., s. 64.

¹⁰³ APB, sygn. 33/II/7, Protokół z poszerzonego Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 30–31 października 1956 r., s. 301.

¹⁰⁴ Szerzej piszemy o tym w rozdziale II, s. 45 i n. Także: *List otwarty dziennikarzy „Gazety Białostockiej” do obradującego Plenum KW PZPR w Białymstoku*, „Gazeta Białostocka”, nr 259, 30 października 1956 r.

¹⁰⁵ APB, sygn. 33/II/7, Protokół z poszerzonego Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 30–31 października 1956 r., s. 344.

¹⁰⁶ Tamże, s. 347.

zety Białostockiej” i KW PZPR w Białymstoku w pierwszych latach istnienia gazety. Prawdopodobnie dziennikarzom nie odpowiadała wyłącznie rola „*tuby do przekazywania poleceń w masę*”, z dziennikarskim zacięciem ujawniali błędy i bezmyślność życia społecznego. W niektórych przypadkach takie działania odpowiadały kierownictwu partii, w innych budziły ich niezadowolenie (np. artykuł pod tytułem *Nauczyciel*). Problem polegał na tym, że inaczej zadanie organu prasowego widzieli pracownicy gazety, inaczej zaś wojewódzkie władze partyjne. Rzeczywiste relacje między KW PZPR i jej organem prasowym stanowiły odbicie faktycznego umiejscowienia wojewódzkiego ośrodka decyzyjnego. Wielokrotnie okazywało się, że władza skupiała się w Egzekutywie KW PZPR, a ściślej w rękach I sekretarza KW. Poprawa współpracy kierownictwa KW i jego aparatu oraz gazety sprowadzała się w zasadzie do uległości redaktora naczelnego wobec KW. Jesienią 1956 r. dziennikarze wykorzystali pierwszą nadarzającą się okazję, by odciąć się od dotychczasowego redaktora naczelnego i obowiązujących form działania.

Pomimo przemian w partii po VIII Plenum KC PZPR – nadzieje na zmiany w stylu partyjnego kierowania „Gazetą Białostocką” nie spełniły się. Po krótkim okresie ożywienia pozycja organu prasowego instancji wojewódzkiej „*wróciła do stanu normalnego*”, nie ulegała istotniejszym zmianom w stosunku do sytuacji poprzedniej. Bardzo wyraziście miejsce organu KW PZPR wskazał obecny na VI Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku (15–17 grudnia 1956 r.) sekretarz KC PZPR, Włodzimierz Matwin, mówiąc: „*cała prasa podlega instancji partyjnej i nie może być w gazecie tego, co jest sprzeczne z dyrektywami partii*”¹⁰⁷.

*

* *

„Gazeta Białostocka” była typowym przykładem wojewódzkiej gazety partyjnej. W pierwszym okresie swego istnienia borykała się z problemami charakterystycznymi również dla innych, podobnych gazet: kłopotami kadrowymi i organizacyjnymi. Kwalifikacje zawodowe, uzyskane przez większość dziennikarzy na kilkumiesięcznych kursach, rzutowały na poziom pisma. Natomiast „*kwalifikacje polityczne*”, zdobywane na tychże kursach i szkoleniach partyjnych, nie mogły budzić wątpliwości decydentów z KW PZPR. Na poziom organu Komitetu Wojewódzkiego wywierali także wpływ towarzysze z KW – pracujący „*na kierunku prasy*” pracownicy wydziałów Propagandy i Organizacyjnego, sekretarz KW odpowiedzialny za propagandę, a wreszcie sam I sekretarz KW. Kwalifikacje tych osób do politycznego i organizacyjnego kierowania dziennikiem partyjnym również budzą co najmniej wątpliwości. W sumie wspólny wysiłek dziennikarzy

¹⁰⁷ APB, sygn. 33/1/6, Protokół z VI Wojewódzkiej Konferencji PZPR odbytej w Białymstoku w dn. 15–17 grudnia 1956 r., s. 77.

i pracowników aparatu partyjnego doprowadził do powstania gazety, której stawiano wówczas wiele zarzutów: pisanie językiem niezrozumiałym dla przeciętnego czytelnika, stosowanie nowomowy i partyjnego żargonu, podejmowanie tematów niezrozumiałych, niechętnie przyjmowanych lub odrzucanych, zwłaszcza przez potencjalnych czytelników bezpartyjnych.

Próbując ocenić działalność „Gazety Białostockiej”, uwzględnić należy specyficzne, неповtarzalne w skali kraju białostockie uwarunkowania: słabe zurbanizowanie i uprzemysłowienie, zacofanie wsi, zróżnicowanie geograficzne, etniczne i historyczne, niechęć do nowego ustroju – wynikająca w jakiejś mierze z doświadczeń lat 1939–1941, towarzyszące temu wyraziste podziały narodowościowe. Nie dość tego – białostocka wojewódzka organizacja partyjna była najsłabsza – nie tylko ze względu na swą liczebność – w skali całego kraju. Uwzględniając powyższe czynniki, można postawić tezę, że „Gazeta Białostocka” była do 1956 r. nieodrodnym dzieckiem swego organu założycielskiego – KW PZPR w Białymstoku: sztabowa, oportunistyczna, z przebłysem odwagi w końcu października '56.

Rozdział V

Problemy oświaty i szkolnictwa wyższego w działaniach wojewódzkiej organizacji partyjnej

„ZMIANA OBLICZA IDEOLOGICZNEGO SZKOŁY”

Problemy wychowania młodego pokolenia stale znajdowały się w kręgu zainteresowania wszelkich ekip politycznych. Również w Polsce po II wojnie światowej szkoła i jej otoczenie stały się miejscem walki ideologicznej. Rozgrywała się ona na kilku płaszczyznach. Szczególnie zawzięte, mające najwyraźniejszy kontekst polityczny, stały się wieloletnie zabiegi o laicyzację szkół, zakładów wychowawczych i organizacji młodzieżowych¹. Obiektem stałej akcji polityczno-propagandowej prowadzonej przez aparat partyjno-państwowy byli też nauczyciele.

Jesienią 1948 r., w okresie nasilającej się walki politycznej i przygotowań do zjednoczenia PPR i PPS, doszło do gwałtownego zaostrzenia „ofensywy ideologicznej” w oświacie². Kongres Zjednoczeniowy w sposób decydujący zaważył na określeniu nowej polityki oświatowej. W perspektywie nauczanie i wychowanie szkolne przybrać miało charakter socjalistyczny. W wypowiedziach mówców

¹ Szerzej m.in.: H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...* Konflikt ideologiczny między „władzą ludową” a Kościołem na terenie oświaty, trwający faktycznie od wyzwolenia, nasilił w 1947 r., a ze szczególną siłą rozgorzał w 1948 r. Konflikt ten rozgrywał się na kilku płaszczyznach: walki o miejsce religii (która do 1956 r. pozostawała przedmiotem formalnie obowiązkowym) wśród innych przedmiotów, rangę katechetów w gronie pedagogicznym, obecność młodzieżowych organizacji katolickich w szkołach, eliminowanie przejawów kultu religijnego w szkołach (eksponowanie symboli religijnych, zbiorowej modlitwy przed i po lekcjach, rekolekcji, nabożeństw dla młodzieży szkolnej itp.), aż do całkowitego usunięcia nauczania religii ze szkół i laicyzacji oświaty. Do 1956 r. władzom państwowym nie udało się doprowadzić do pełnego zeświecczenia oświaty. Doprowadzono do tego dopiero z początkiem roku szkolnego 1961/1962.

² Np. 30 października 1948 r. odbyła się w Warszawie krajowa narada aktywy oświatowego PPR, podczas której określono zadania ideowe dla szkolnictwa: nie ulegać „fałszywym i reakcyjnym teoriom naukowym i wychowawczym, presji ideologii drobnomieszczańskiej”. Podobna narada działaczy PPS odbyła się 15 listopada 1948 r., a w połowie grudnia również aktywu Stronnictwa Ludowego.

kongresowych wielokrotnie pojawiało się hasło „ofensywy ideologicznej” w zakresie nasycenia programów nauczania nowymi treściami ideowymi (socjalistycznymi), jak i kształtowania materialistycznego światopoglądu nauczycieli. Jednym z celów polityki oświatowej PZPR stało się doprowadzenie do laicyzacji szkolnictwa³.

Zadanie organizacji i koordynacji działań w zakresie oświaty powierzono Wydziałowi Oświaty KC PZPR⁴. W uchwale Sekretariatu KC PZPR podjętej w 1949 r. podkreślano znaczenie oświaty i zapowiadano przeprowadzenie zmian w szkolnictwie: „Kongres Zjednoczeniowy uznał za jedno z najważniejszych zadań partii na obecnym etapie rozwoju Polski Ludowej ku socjalizmowi dokonanie przebudowy systemu i oblicza ideologicznego naszego szkolnictwa. Przebudowa ta winna iść w kierunku konsekwentnej demokratyzacji szkoły i przepojenia całego systemu naszego szkolnictwa zasadami naukowego materialistycznego światopoglądu”⁵. Istota zmiany oblicza szkoły sprowadzała się do wzmożenia ideologicznego oddziaływania na nauczycieli, a za ich pośrednictwem na uczniów. Czynniki mającymi dodatkowo wpływać na nowy kierunek wychowawczy szkolnictwa były – coraz szersze wykorzystywanie rodziców („odpowiednio” dobierane komitety rodzicielskie), „opieka” sprawowana przez wytypowane zakłady pracy i ich komitety partyjne oraz rosnący nacisk instancji i organizacji partyjnych na całokształt życia szkół. Zadaniem władz wojewódzkich partii stało się przygotowanie kadr mających wykonywać to zadanie oraz analizowanie i kontrolowanie ich pracy, a także jej wyników.

W woj. białostockim na Komitecie Wojewódzkim PZPR – oprócz wprowadzania zmian ideologicznych w szkołach – spoczywał także obowiązek dostosowania profilu kształcenia do regionalnych założeń planu sześcioletniego,

³ Szerzej m.in.: J. Jakubowski, *Z problemów polityki oświatowej PZPR w latach 1948–1960*, „Z pola walki” 1980, nr 1, s. 44 i n. Już na posiedzeniu BP KC PZPR w lutym 1949 r. podjęto decyzje dotyczące osób zakonnych – nauczycieli przedmiotów świeckich, ograniczenia nauczania religii, wzmożenia nadzoru państwowego i pedagogicznego nad nauką religii i działalnością katechetów, usunięcia z bibliotek szkolnych „książek szkodliwych”, w tym „religianckich” oraz przeciwdziałania „ofensywie kleru”. Także: K. Kosiński, *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945–1956*, Warszawa 2000. W innym kontekście o sytuacji w oświacie: B. Jakubowska, *Przeobrażenia w szkolnej edukacji historycznej w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 1986.

⁴ Wydział istniał od Kongresu Zjednoczeniowego. Do 1952 r. dzielił się na dwa sektory: szkolnictwa ogólnokształcącego i szkolnictwa zawodowego. W 1952 r. utworzono ponadto sektory: kształcenia nauczycieli oraz kadr. Szerzej: PPR, PPS, PZPR. *Struktura...*, s. 54 i n. Aparat wykonawczy KC posiadał także inne komórki organizacyjne obejmujące zakresem swego działania szeroko rozumiane sprawy wychowania młodego pokolenia: w 1949 r. powołano Centralny Partyjny Zespół Młodzieżowy przy KC oraz Komisję BP ds. Organizacji Masowych. Por.: W. Janowski, A. Kochański, *Informator...*, s. 18.

⁵ APB, sygn. 33/V/5, Uchwała Sekretariatu KC PZPR w sprawie Komitetów Rodzicielskich i Szkolnych Komitetów Opiekuńczych z 1949 r., s. 36. Także: Uchwała Sekretariatu KC PZPR w sprawie Komitetów Rodzicielskich i Szkolnych Komitetów Opiekuńczych, „Życie Partii” nr 2, 1949 r.

zwłaszcza zapewnienia odpowiednich kadr potrzebnych dla istniejących i budowanych zakładów przemysłowych, budownictwa i rolnictwa.

Potrzeby wywołane procesem uprzemysłowienia wpłynęły na konieczność rozwoju szkolnictwa zawodowego. W woj. białostockim realizację tego zadania utrudniała ograniczona baza materialna tego typu szkolnictwa, jak i braki kadrowe wśród nauczycieli. W roku szkolnym 1948/1949 w woj. białostockim istniało 86 szkół zawodowych (w tym kursy długoterminowe), w których naukę podjęło ponad 6,8 tys. uczniów, 42 średnie szkoły zawodowe (ok. 5,3 tys. uczniów) i 154 szkoły przysposobienia rolniczego (ponad 4,6 tys. uczniów). W Białymstoku działało już wówczas kilka szkół technicznych, m.in.: Gimnazjum i Liceum Mechaniczne oraz licea: Budowlane, Drogowe, Wodno-Melioracyjne i Elektryczne. Równocześnie w wielu mniejszych miejscowościach powstawały szkoły zawodowe niższego stopnia⁶. W 1949 r. dotychczasowe szkolnictwo zawodowe podporządkowano utworzonemu wtedy Centralnemu Urzędowi Szkolenia Zawodowego, a w województwach – Dyrekcjom Okręgowym Szkolenia Zawodowego. Zmiana ta, wzorowana na systemie radzieckim, podporządkowana była wychowaniu i kształceniu, jak to wzniosło formułowano: „w określonych kierunkach i specjalnościach szerokich rzesz młodzieży niezbędnych dla realizacji naszych wspianiatych planów gospodarczych, naszego wielkiego i porywającego budownictwa socjalistycznego w Polsce”⁷.

W ciągu ośmiu lat wzrosła liczba średnich szkół zawodowych w województwie. W końcu roku 1956 istniało 56 techników i liceów zawodowych (w tym 2 dla pracujących), skupiających około 9,7 tys. uczniów. Równocześnie w województwie pracowało 39 zasadniczych szkół zawodowych, w których uczyło się 4 265 uczniów⁸.

Podstawę wykwalifikowanych kadr stanowili absolwenci liceów ogólnokształcących. Spośród nich mogli wywodzić się m.in. przedstawiciele średniego szczebla administracyjnego oraz kandydaci do tworzonych w Białymstoku szkół wyższych. W roku szkolnym 1948/1949 w województwie białostockim istniało

⁶ Szkolnictwo w liczbach 1948/49. Szkolnictwo zawodowe, średnie zawodowe i szkoły przysposobienia rolniczego, z. nr 2, Warszawa 1950, s. 10 i n. W roku szkolnym 1947/1948 w woj. białostockim było 51 szkół zawodowych (3,2 tys. uczniów) i 31 średnich szkół zawodowych (2,6 tys. uczniów). Por.: *Rocznik statystyczny 1948...*, s. 199. Szerzej o szkolnictwie zawodowym na terenie woj. białostockiego: H. Smaczny, *Pół wieku Zespołu Szkół Elektrycznych im. Prof. Janusza Groszkowskiego w Białymstoku. 1948–1998*, Białystok 1998. Autor tej pracy od maja 1950 r. był dyrektorem Dyrekcji Okręgowej Szkolenia Zawodowego w Białymstoku.

⁷ Drodzy Koledzy, nauczyciele szkół podstawowych, „Biuletyn DOSZ Białystok o pracy szkół zawodowych w okręgu białostockim” nr 5/6, 15 kwietnia 1953 r. Cyt. za: H. Smaczny, *50 lat...*, s. 93.

⁸ Tab. 13, Zasadnicze szkoły zawodowe, technika zawodowe i szkoły zawodowe stopnia licealnego w/g powiatów, [w:] *Rocznik statystyczny woj. białostockiego 1958*, Białystok 1958, s. 216 i n.

30 szkół średnich ogólnokształcących wszystkich typów. Jednak ponad 30% nauczycieli nie miało odpowiedniego przygotowania zawodowego⁹. Liczba szkół ogólnokształcących w województwie nie zmieniła się do końca 1956 r. Zwiększyła się natomiast ilość uczniów. Jeżeli w końcu lat czterdziestych w szkołach tego typu kształciło się około 6,5 tys. uczniów, to w roku szkolnym 1955/1956 uczyło się już ponad 8 tys. W drugiej połowie 1955 r. powstało także 6 liceów ogólnokształcących dla pracujących (łącznie z liceami korespondencyjnymi), skupiających ponad 2 tys. uczniów¹⁰.

Problem szkolnictwa podjęto w połowie czerwca 1949 r. na I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku. W trakcie obrad „przeniesiono” na grunt woj. białostockiego i wojewódzkiej organizacji partyjnej zadania wynikające z uchwały Kongresu Zjednoczeniowego oraz późniejszych decyzji KC PZPR dotyczących szkolnictwa i polityki oświatowej. Podkreślono, że celem nauczania jest wychowanie uczniów „na świadomych i ofiarnych budowniczych Polski Socjalistycznej”¹¹. Udało się także dojść do wniosku, że główną przeszkodą w realizacji tego założenia jest świadomość nauczycieli: „Zadanie to, w tych warunkach, kiedy przytłaczająca większość nauczycieli, będąc wychowana w szkole sanacyjnej, tkwi wciąż jeszcze w mniejszej czy większej mierze w ideologii burżuazyjnej, nie jest (...) łatwe do wykonania”¹². Pierwszym etapem realizacji postawionego celu miało być „wychowanie mas nauczycielskich i wpajanie w nie marksistowskiego światopoglądu”. W trakcie konferencji krytycznie oceniono dotychczasowy stan szkolnictwa w województwie: „odcinek szkolnictwa w całym tego słowa znaczeniu jest u nas zaniedbany. (...) Dotychczas są takie kwiatki z terenu np.: w augustowskim gimnazjum nie chcą uczyć się teorii Darwina na wykładach biologii, mimo że wykładowcą jest nasz towarzysz, były KPP-owiec”¹³.

Instancje partyjne w swoich działaniach spotykały się z niechęcią nauczycieli. W listopadzie 1949 r. na plenarnym posiedzeniu KW PZPR w Białymstoku oceniono: „nauczycielstwo, które przodowało w postępie przed wojną, teraz zajęło postawę bierną. (...) Zdarzają się wypadki, że okólniki wydane przez Ministerstwo Oświaty nie są odpowiednio wykonywane, nawet przez nauczycieli, którzy dzięki ustrojowi Polski Ludowej zdobyli zawód nauczycielski”¹⁴. Sytuacja taka miała miejsce np. w szkole

⁹ W roku szkolnym 1948/1949 w województwie białostockim istniało 7 państwowych szkół ogólnokształcących stopnia podstawowego i licealnego (11-latków), 5 szkół ogólnokształcących stopnia podstawowego i licealnego rozwojowych (niepełnych), 14 państwowych szkół ogólnokształcących stopnia licealnego, 4 niepaństwowe szkoły ogólnokształcące stopnia licealnego. E. J. Kryńska, *Szkolnictwo ogólnokształcące...*, s. 253 i n.

¹⁰ Tab. 1, *Szkolnictwo ogólnokształcące*, [w:] *Województwo białostockie w liczbach*, Białystok 1964, s. 87.

¹¹ APB, 33/I/1, Protokół z I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dn. 11 i 12 czerwca 1949 r., s. 177.

¹² Tamże.

¹³ Tamże, s. 22.

¹⁴ APB, 33/II/1, Protokół z posiedzenia Plenum KW PZPR z dn. 22 listopada 1949 r., s. 6.

w Knyszynie, gdzie kierownik zamiast „wykładów o Polsce współczesnej” organizował gimnastykę lub inne zajęcia.

Konieczność „wychowania nowych mas nauczycielskich” o marksistowskim światopoglądzie spowodowała, że kierownictwo partii postanowiło „zwrócić uwagę” na licea pedagogiczne oraz działalność Związku Nauczycielstwa Polskiego¹⁵. Według wytycznych Ministerstwa Oświaty na rok 1948/1949 licea pedagogiczne miały być zasadniczą formą kształcenia nauczycieli szkół podstawowych. W październiku 1948 r. w województwie białostockim istniały 4 licea pedagogiczne: w Białymstoku, Ełku, Łomży i Suwałkach. Ogółem uczyło w nich 63 nauczycieli. Jednak aż 36 z nich nie miało odpowiednich kwalifikacji¹⁶. „Wychowanie nowych mas nauczycielskich” musiało być procesem długotrwałym. Radykalne rozwiązanie proponował jeden z członków KW PZPR w Białymstoku: „w nauczycielstwie należy dokonać przesunięć awansując nauczycieli partyjnych, a nauczycieli prowadzących szkoliwą działalność usunąć od kierownictwa”¹⁷ [zachowano oryginalną pisownię i stylizację]. W trakcie obrad Plenum KW sugerowano także: iż „należy przeprowadzić «czystkę» wśród nauczycielstwa, tak jak uczyniono to w GRN, ZSCh itd.”¹⁸.

Kształtowanie wśród nauczycieli poglądów preferowanych przez władze partyjne próbowano osiągać poprzez szkolenia ideologiczne. „Upolitycznianie” nauczycieli w szerszym zakresie rozpoczęto w woj. białostockim już na początku 1949 r. KW PZPR organizował w Białymstoku szkolenia ideologiczne, konferencje rejonowe, a później kursy wakacyjne. W trakcie roku szkolnego 1948/1949 odbyły się 62 konferencje oświatowe. Trzynastu nauczycieli z województwa przygotowano do prowadzenia wakacyjnych kursów ideologicznych dla nauczycieli na szkoleniach ideologicznych w Ministerstwie Oświaty.

Efektem opisanych wyżej działań władz wojewódzkich PZPR miała być m.in. rozbudowa organizacji partyjnej wśród nauczycieli. Jej stan w połowie 1949 r. był bowiem – zdaniem KM PZPR – niezadowalający: w woj. białostockim do PZPR należało ponad 200 nauczycieli, tj. ok. 5,5% ogółu¹⁹.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ E. J. Kryńska, *Szkolnictwo ogólnokształcące...*, s. 256.

¹⁷ APB, 33/II/1, Protokół z posiedzenia Plenum KW PZPR z dn. 22 listopada 1949 r., s. 7.

¹⁸ Tamże, s. 5.

¹⁹ APB, 33/I/1, Protokół z I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dn. 11 i 12 czerwca 1949 r., s. 177. W roku szkolnym 1948/1949 w woj. białostockim w szkołach ogólnokształcących podstawowych, licealnych, kształcenia nauczycieli, szkolnictwie zawodowym, średnim zawodowym i szkołach przysposobienia rolniczego pracowało ogółem ponad 4,5 tys. nauczycieli (w tym ok. 600 nauczycieli religii). Por.: *Szkolnictwo w liczbach 1948/49*, z. 1, *Przedszkola, szkolnictwo ogólnokształcące i szkolnictwo nauczycielskie*, Warszawa 1949; *Szkolnictwo w liczbach 1948/49*, z. 2, *Szkolnictwo zawodowe, średnie zawodowe i szkoły przysposobienia rolniczego*, Warszawa 1950; *Szkolnictwo w liczbach 1948/49*, z. 3, *Szkolnictwo specjalne*, Warszawa 1950.

Rok później KC PZPR określił zadania nauczycielskich organizacji partyjnych. Wydana w czerwcu 1950 r. *Instrukcja o pracy podstawowych organizacji partyjnych, komitetów powiatowych, miejskich i dzielnicowych w szkolnictwie* wyrażała konieczność oddziaływania organizacji partyjnych na „życie szkół i pracę administracji oświatowej”, pobudzania „ogółu nauczycieli do pogłębiania znajomości zasad marksizmu-leninizmu”, przeciwstawiania się próbom „reakcyjnych elementów zmierzających do zdobywania wpływów wśród nauczycielstwa i młodzieży szkolnej” oraz oddziaływania na bezpartyjnych nauczycieli, „aby silne jednostki (...) zasiły szereg partyjne”²⁰.

Zadania stawiane w tej instrukcji stały się w lipcu 1950 r. jednym z tematów obrad II Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku. Uczestnicy konferencji wysunęli postulat rozbudowy organizacji partyjnej wśród nauczycieli województwa białostockiego oraz otoczenia „opieką nauczycieli-członków Partii i bezpartyjnych w terenie”²¹.

Pozyskiwanie do partii nauczycieli miało znaczenie nie tylko dla zapewnienia właściwej realizacji polityki oświatowej PZPR. Jednocześnie miało z założenia ułatwiać i wzmacniać oddziaływanie partii na społeczeństwo. W wielu rejonach, szczególnie na wsi i w małych miasteczkach, nauczyciele stanowili grupą opiniotwórczą, zdolną „pociągnąć” za sobą pozostałą część społeczeństwa. Władze partyjne liczyły więc, że nauczyciele mogą przyczynić się do rozbudowy organizacji partyjnej w terenie. Dlatego w grudniu 1952 r. na Plenum KW PZPR w Białymstoku instruowano: „Na gromadach, gdzie nie ma Partii, należałoby rozpocząć pracę od nauczyciela”²².

Liczba bezwzględna nauczycieli-członków partii w województwie białostockim systematycznie rosła. W końcu grudnia 1951 r. na około 6000 nauczycieli – było 318 członków i kandydatów PZPR. Niecałe dwa lata później, w październiku 1953 r., wśród nauczycieli było już 509 członków i kandydatów partii, a w połowie maja 1954 r. liczba ta wzrosła do 800 nauczycieli. W ciągu omawianego okresu odsetek pedagogów należących do partii wzrósł z ok. 5 do 10% ich ogólnej liczby zatrudnionych we wszystkich typach szkół w województwie²³.

²⁰ APB, sygn. 33/VII/12, Instrukcja KC PZPR o pracy podstawowych organizacji partyjnych, komitetów powiatowych, miejskich i dzielnicowych w szkolnictwie z 1950 r., s. 99 i następne nie numerowane.

²¹ APB, sygn. 33/I/2, Protokół z II Wojewódzkiej Konferencji PZPR, która odbyła się w dn. 1–2 lipca 1950 r., s. 171.

²² APB, sygn. 33/II/3, Protokół z posiedzenia Plenum KW PZPR w Białymstoku z dn. 6 grudnia 1952 r., s. 371.

²³ APB, sygn. 33/XIII/1, Uchwała Egzekutywy KW z dn. 28 maja 1954 r. w sprawie otwarcia Wydziału Oświaty KW w Białymstoku, s. 1. W skali całego kraju, w wyniku presji partii na środowisko nauczycielskie, liczba nauczycieli-członków partii wzrosła w latach 1949–1960 z ok. 20 tys. do prawie 44 tys. Nauczyciele stali się najbardziej upartyjnioną „cywilną” grupą zawodową. Szerzej: J. Jakubowski, *Z problemów...*, s. 58.

Realizacja celów oświatowych partii odbywała się pod ścisłym nadzorem władz wojewódzkich PZPR. Zmiany dokonywane w szkolnictwie kontrolowano dwustronnie – „od góry i od dołu”²⁴. Kontrolę „od góry” sprawowała administracja szkolna, czyli m.in. kuratorium i dyrekcje szkół, nadzór „od dołu” – komitety rodzicielskie.

Prowadzenie kontroli „od góry” było możliwe dzięki obsadzeniu stanowisk administracyjnych w oświacie ludźmi związanymi z PZPR. Pod koniec listopada 1949 r. na posiedzeniu plenarnym KW PZPR w Białymstoku poinformowano zebranych o obsadzeniu „zaufanymi ludźmi” 14 etatów w Kuratorium OSB. Byli wśród nich: trzech naczelnicy wydziałów, czterej kierownicy, sześciu wizytatorów i jeden pracownik techniczny. Ponadto w administracji oświatowej w województwie białostockim z PZPR związanych było: pięciu inspektorów szkolnych, czterech podinspektorów, siedmiu dyrektorów szkół ogólnokształcących, dziesięciu dyrektorów średnich szkół zawodowych i dwóch dyrektorów liceów pedagogicznych²⁵.

Kilka miesięcy później wymiana kadr kierowniczych w szkolnictwie stała się oficjalnym celem polityki oświatowej przedstawionej przez ministra oświaty S. Skrzyszewskiego. W maju 1950 r. na zjeździe inspektorów szkolnych minister stwierdził m.in.: „bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych dostali się na kierownicze stanowiska w szkole ludzie posiadający wielkie doświadczenie pedagogiczne, ale często wrogo usposobieni do przemian zachodzących w kraju. Tych spośród nich, którzy dotychczas nie zmienili postawy, należy ze stanowisk kierowniczych usunąć i zastąpić młodymi, zdolnymi, energicznymi nauczycielami”²⁶. Podstawowym czynnikiem decydującym o kompetencjach nauczyciela-kierownika stały się więc nie kwalifikacje, lecz dyspozycyjność wobec instancji partyjnej oraz „właściwe” przekonania polityczne. Wprowadzenie takiego systemu doboru kadr kierowniczych do oświaty pozwoliło partii prowadzić niczym nie skrępowaną kontrolę szkolnictwa „od góry”.

W procesie przemian w oświacie szczególną rolę przypisano komitetom rodzicielskim²⁷. Uchwała Sekretariatu KC PZPR z 1949 r. *W sprawie Komitetów Rodzicielskich i Szkolnych Komitetów Opiekuńczych* określała, że komitety rodzicielskie

²⁴ APB, 33/I/1, Protokół z I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dn. 11 i 12 czerwca 1949 r., s. 177.

²⁵ APB, sygn. 33/II/1, Protokół z posiedzenia Plenum KW PZPR w Białymstoku z dn. 22 listopada 1949 r., s. 177 i n. „Etatowym” członkiem KW PZPR w Białymstoku, począwszy od II WKP (za wyjątkiem kadencji po III WKP) był Ludwik Jaworski – dyrektor LO w Augustowie.

²⁶ *Zjazd Inspektorów Szkolnych. Zadania Ministerstwa Oświaty w walce o nowe kadry. Streszczenie referatu ministra Oświaty dr Stanisława Skrzyszewskiego*, „Głos Nauczycielski” nr 21, 21 maja 1951 r., s. 3.

²⁷ H. Chmurzyński, *Z doświadczeń komitetów rodzicielskich*, „Głos Nauczycielski” nr 3, 15 stycznia 1950 r., s. 3.

miały sprzyjać „demokratyzacji” szkoły i „eliminować z niej wrogie wpływy”. Pierwszym krokiem w tym kierunku powinna być „zmiana oblicza ideologicznego i składu społecznego komitetów”²⁸. Zarządzenie Ministra Oświaty z lutego 1949 r. przedstawiało organizację i zakres działania komitetów rodzicielskich. Najważniejsze zadania komitetów określał regulamin opublikowany wraz z zarządzeniem. Polegały one m.in. na „czuwaniu nad demokratycznym kierunkiem wychowania dzieci i młodzieży szkolnej; zwalczaniu wpływów elementów reakcyjnych na dzieci i młodzież”²⁹.

Zdaniem władz partyjnych, akcja wyborcza do komitetów rodzicielskich winna była przynieść zwycięstwo „sił demokratycznych”. Miejsce „elementów wrogich i klasowo obcych” mieli zająć przedstawiciele klasy robotniczej, biednego i średniego chłopstwa, członkowie PZPR. Zadaniem odpowiednio dobranych komitetów rodzicielskich, składających się ze zwolenników PZPR, było zachowanie pozorów „oddolnego” kontrolowania szkolnictwa.

Równocześnie z organizowaniem nowych komitetów rodzicielskich przystąpiono do tworzenia „komitetów opiekuńczych” w zakładach pracy. Poprzez opiekę zakładów pracy nad szkołami i placówkami oświatowymi zamierzano związać emocjonalnie dzieci i młodzież z „klasą robotniczą i masami chłopskimi” oraz ułatwić wychowanie nowego pokolenia w „duchu demokratycznym”³⁰.

Problem wyborów nowych komitetów rodzicielskich w województwie białostockim podjęto w marcu 1949 r. na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku. Kierownictwo KW PZPR zapowiedziało przejęcie kontroli nad komitetami: „Komitety Rodzicielskie, które dotychczas istniały, będą rozwiązane na podstawie rozporządzenia ministra oświaty, powstaną nowe komitety zdemokratyzowane. Nasza partia winna ująć te komitety w swe ręce. O ludziach, którzy wejdą w skład komitetów nowo wybranych należy zebrać materiały”³¹. Działania władz wojewódzkich PZPR miały oczywiście zapewnić korzystny dla partii skład komitetów. Po zakończonych wyborach kierownictwo KW PZPR w Białymstoku, na posiedzeniu plenarnym w końcu listopada 1949 r., oceniało: „Co się tyczy możliwości kontroli od dołu, to ostatnio przeprowadzone wybory Komitetów Rodzicielskich ogromnie je rozszerzyły, zmieniając gruntownie skład Komitetów i wprowadzając do nich żywioły demokratyczne i upartyjnione”³².

W kolejnych latach tuż przed wyborami do komitetów rodzicielskich wracano do problemu ich „właściwego” składu. Na początku roku szkolnego 1952/1953

²⁸ APB, sygn. 33/V/5, Uchwała Sekretariatu KC PZPR w sprawie Komitetów Rodzicielskich i Szkolnych Komitetów Opiekuńczych, s. 36, 36 *verte*.

²⁹ W. Wojtyński, *Komitety rodzicielskie*, „Głos Nauczycielski” nr 6, 20 marca 1949 r., s. 1.

³⁰ Tamże.

³¹ APB, sygn. 33/IV/1, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku z dn. 4 marca 1949 r., s. 83.

³² APB, sygn. 33/II/1, Protokół z posiedzenia Plenum KW PZPR w Białymstoku z dn. 22 listopada 1949 r., s. 177 i n.

zastępcą kierownika Wydziału Oświaty KC PZPR, Anna Stock, pisała: „Do komitetów rodzicielskich winniśmy wybierać takich rodziców, którzy dobrze zasłużyli się Ludowej Ojczyźnie, którzy rozumieją zadania nowej szkoły, którzy mają autorytet wśród rodziców i nauczycieli, którzy wyróżniają się swoją patriotyczną postawą...”³³

Wybory do komitetów rodzicielskich prowadzono według wskazówek KC PZPR. Na początku roku szkolnego 1953/1954 kierownictwo centralne partii skierowało list do KW PZPR w Białymstoku. Podkreślono w nim, że komitet wojewódzki, komitety powiatowe i miejskie PZPR muszą skontrolować proponowany skład komitetów rodzicielskich w szkołach województwa białostockiego. KC PZPR instruowało, by 30–40% miejsc w komitetach stanowili „członkowie ZSL, aktywiści Frontu Narodowego”. Nad właściwym przebiegiem wyborów – w efekcie nad odpowiednim składem komitetów rodzicielskich – miał czuwać aktywista partyjny „przydzielony” do każdej szkoły. Akcję wyborów do komitetów oceniało i zatwierdzało kierownictwo KW PZPR³⁴.

Znaczącym celem kierownictwa centralnego PZPR było także ograniczenie lub wyeliminowanie wpływów „reakcyjno-klerykalnych” z opieki i wychowania młodzieży oraz stworzenie świeckiego systemu oświatowego. Zadaniem laicyzowania edukacji obarczono m.in. Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, które prowadziło szkoły „świeckie”. W szkołach tych nie odbywała się nauka religii³⁵.

W województwie białostockim pierwsza szkoła „świecka” została zorganizowana wiosną 1949 r. w Białymstoku. W ocenie kierownictwa wojewódzkiej organizacji PZPR – dokonanej na posiedzeniu plenarnym pod koniec listopada 1949 r. – szkoła ta cieszyła się dużym powodzeniem, gdyż „zdolała w krótkim czasie skupić tyle młodzieży, że z trudem udało się ją pomieścić w klasach”. Uczęszczało do niej 314 uczniów. „Sukcesem” KW PZPR był fakt, że „duża część” uczniów miała bezpartyjnych rodziców. W kolejnych latach w szkołę „świecką” zamierzano przekształcić Liceum Pedagogiczne w Białymstoku. Planowano także zorganizowanie następnych szkół „świeckich” w kilku miastach powiatowych województwa³⁶. Placówki takie miały powstać w Białymstoku, Elku, Gródku, Łomży, Suwałkach, Bielsku Podlaskim i Hajnówce³⁷.

Władze partyjne ze szczególną wprost determinacją kierowały swoje działania przeciwko nauczaniu lekcji religii w szkołach i zmierzały do osłabienia

³³ A. Stock, *Przed wyborami do komitetów rodzicielskich*, „Głos Nauczycielski” nr 40, 5 października 1952, s. 1.

³⁴ AAN, sygn. 237/V/7, List Sekretariatu KC PZPR do KW PZPR w Białymstoku z 30 września 1953 r., s. 119 i n.

³⁵ Szerzej: H. Konopka, *Religia w szkołach...*, s. 65 i n.; E. Kuroczko, *RTPD i ChTPD w obliczu zjednoczenia*, „Głos Nauczycielski” nr 17/18, 1 listopada 1948 r., s. 288 i n.

³⁶ APB, sygn. 33/II/1, Protokół z posiedzenia Plenum KW PZPR w Białymstoku z dn. 22 listopada 1949 r., ss. 177–178.

³⁷ *Nowe szkoły świeckie w województwie otwiera Towarzystwo Przyjaciół Dzieci*, „Życie Białostockie” nr 226, 18 sierpnia 1949 r.

oddziaływania Kościoła na młodzież. W szkołach próbowano zepchnąć religię do rangi przedmiotu nieobowiązkowego, ocenę z jej nauczania na świadectwie szkolnym przesunięto na ostatnie miejsce, starano się ograniczać modlitwy przed lekcjami, a młodzież wychowywać w duchu marksizmu-leninizmu³⁸.

W 1950 r. celem ataku ze strony władz państwowych stali się katecheci. Pretekstem była akcja zbierania podpisów pod Apelem Sztokholmskim. Apel uchwalony w marcu 1950 r. na III Sesji Światowej Rady Pokoju z inicjatywy sił lewicowych nawoływał do przeprowadzenia ogólnoswiatowego plebiscytu w sprawie zakazu broni jądrowej poprzez składanie podpisów pod tekstem Apelu. Przeprowadzeniu tej akcji, prowadzonej w okresie zimnej wojny, sprzeciwiły się Stany Zjednoczone i inne państwa. W warunkach polskich była to akcja o charakterze czysto propagandowym, która jednocześnie stała się instrumentem walki władz komunistycznych z Kościołem. Chodziło o dokonanie podziału wśród duchowieństwa oraz osłabienie autorytetu Kościoła poprzez ukazanie części „reakcyjnego” kleru jako przeciwników pokoju i zarazem zwolenników bomby atomowej i wojny. Akcja ta dała pretekst do kwestionowania kwalifikacji moralnych tych nauczycieli religii, którzy nie podpisali Apelu. W efekcie do końca września 1950 r. na terenie woj. białostockiego prawo nauczania religii odebrano 91 księżom i katechetkom oraz zwolniono 11 księży³⁹.

W kolejnych latach władze państwowe i partyjne stopniowo wypierały nauczanie religii oraz praktyki religijne ze szkół metodami administracyjnymi. W perspektywie planowano całkowite usunięcie tego przedmiotu ze szkół. Wylimowanie go ze szkół ogólnokształcących i zawodowych wszystkich typów nastąpiło we wrześniu 1954 r. Związane z tym prace przygotowawcze prowadzono w czasie wakacji 1954 r. Kalendarz czynności przewidywał m.in.: analizę i ocenę atmosfery polityczno-wychowawczej w szkołach, sprawdzenie czy wszyscy dyrektorzy o nastawieniu klerykalnym zostali usunięci z zajmowanych stanowisk, powiadomienie I sekretarza KW PZPR, sekretarza propagandy KW i kierowników WUBP o zmianach w siatce godzin⁴⁰. 19 sierpnia 1954 r. władze centralne partii przesłały do I sekretarza KW PZPR informacje związane z „usunięciem z siatki godzin nauki religii w szkołach zawodowych oraz wprowadzeniem apeli porannych jako

³⁸ Szerzej: H. Konopka, *Religia w szkołach...*, s. 68 i n.

³⁹ Szerzej: H. Konopka, *Rok 1950. Katecheci białostoccy wobec Apelu Sztokholmskiego*, [w:] *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60 rocznicę Jego urodzin*, Białystok 1995, s. 395 i n; Dokument 31 – 31 października 1951 r., Białystok. – Pismo Kurii Arcybiskupiej w Białymstoku do ministra A. Bidy, dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań (z załącznikami), [w:] H. Konopka, *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej...*, ss. 107–118.

⁴⁰ Dokument 35 – Kalendarz czynności w związku z wprowadzeniem nowej siatki godzin; Dokument 37 – Lipiec 1954 r. – notatka w sprawie usunięcia z siatki godzin nauczania religii w liceach ogólnokształcących i w szkołach zawodowych wszystkich typów [w:] H. Konopka, *17 lat nauczania...*, ss. 123–125 i 127–128.

jedynej formy rozpoczynania lekcji w szkołach wszystkich typów". W ramach poprzedzających tę akcję działań przewidziano: narady nauczycieli członków partii, dyrektorów i kierowników szkół ogólnokształcących oraz wyjazdy pełnomocników KW PZPR do powiatów w sprawie organizowania sierpniowych konferencji z nauczycielami⁴¹.

W związku z usunięciem religii i wprowadzeniem apeli w szkołach władze centralne partii spodziewały się pewnych trudności ze strony „jednostek” spośród nauczycieli oraz młodzieży. Podstawowym sposobem ich rozwiązywania miało być „pedagogiczne” oddziaływanie na nauczycielstwo i uczniów. W skrajnych przypadkach wobec pedagogów przewidziano „środki represji” w postaci zwolnień, zaś wobec młodzieży – zawieszenie w prawach ucznia. Kierownictwo centralne partii dopuszczało możliwość zwolnienia 100–130 nauczycieli w kraju⁴².

LIKWIDACJA ANALFABETYZMU

Poważnym zadaniem oświatowym, które stanęło przed władzami państwowymi i partyjnymi kraju po zakończeniu II wojny światowej, była likwidacja analfabetyzmu. Działania zmierzające do rozwiązania tego problemu władza ludowa prowadziła od wyzwolenia kraju. Akcja likwidacji analfabetyzmu przyjęła charakter masowy i „zaplanowany pod względem organizacyjnym” dopiero wtedy, gdy 7 kwietnia 1949 r. Sejm uchwalił *Ustawę o likwidacji analfabetyzmu*⁴³. Nakładała ona obowiązek nauki na analfabetów i półanalfabetów w wieku od 14 do 50 lat. Całokształtem prac związanych z likwidacją analfabetyzmu kierował Pełnomocnik Rządu do Walki z Analfabetyzmem, którym został Stefan Matuszewski. Powołano także Główną Komisję Społeczną do Walki z Analfabetyzmem⁴⁴.

W całym kraju w połowie 1949 r. zarejestrowano około 1,1 mln osób nie umiejących czytać i pisać⁴⁵. Na terenie województwa białostockiego było ponad

⁴¹ Dokument 38 – 19 sierpnia 1954 r., Warszawa. – Informacja dla I sekretarza KW PZPR w związku z usunięciem z siatki godzin nauki religii w szkołach zawodowych oraz wprowadzeniem apeli porannych jako jedynej formy rozpoczynania lekcji w szkołach wszystkich typów, [w:] H. Konopka, *17 lat nauczania...*, s. 1.

⁴² Dokument 40 – 20 sierpnia 1954 r., Warszawa. – Notatka w związku z wprowadzeniem apeli i usunięciem nauki religii z siatki godzin w szkołach zawodowych, [w:] H. Konopka, *17 lat...*, ss. 133–134.

⁴³ S. Matuszewski, *Najważniejszy etap walki z analfabetyzmem*, „Trybuna Ludu” nr 257, 19 września 1949 r. *Ustawa o likwidacji analfabetyzmu z dn. 7 kwietnia 1949 r.*, Dz.U. nr 25, poz. 177. Ustawa uchylona została 15 lutego 1952 r. Por.: A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. I, Warszawa 1996, s. 273. Początki akcji zwalczania analfabetyzmu sięgają w powojennej Polsce listopada 1944 r., gdy ukazała się Instrukcja nr 1 szefa Zarządu Polityczno-Wychowawczego KG MO w sprawie organizowania nauki czytania i pisania dla milicjantów. Tamże, s. 43.

⁴⁴ Szerzej: A. Gładysz, *Oświata, kultura, nauka w latach 1947–1959. Węzłowe problemy polityczne*, Warszawa 1981.

⁴⁵ K. Weselińska, *Zwalczając analfabetyzm mnożymy nasz dorobek kulturalny*, „Głos Nauczycielski” nr 23, 20 listopada 1949 r., s. 2.

62 tys. analfabetów, najwięcej w powiatach: bielsko-podlaskim (12 662), białostockim (11 433) i łomżyńskim (8 482). Dane te były zaniżone, ponieważ dodatkowa rejestracja ujawniła znacznie większą liczbę analfabetów⁴⁶.

W akcji zwalczania tego zjawiska w województwie białostockim uczestniczyli nauczyciele zawodowi, społeczni, zakłady pracy oraz organizacje masowe m.in.: związki zawodowe, ZSch, ZMP, LK. Plany pracy przygotowywało Kuratorium. W sierpniu 1949 r. w województwie zorganizowano około 350 kursów. W całym roku szkolnym 1949/1950 planowano przeprowadzić ponad 4000 kursów⁴⁷. Zamierzenia te nie były do końca realizowane, skoro pod koniec 1949 r. dyrektor Biura Pełnomocnika Rządu do Spraw Walki z Analfabetyzmem ocenił, że „w województwie białostockim ani nauczycielstwo, ani czynnik społeczny nie wykazały dostatecznego zainteresowania tą akcją”⁴⁸. W tym okresie planu kursów nie zrealizowano w powiatach grajewskim, bielsko-podlaskim i białostockim. Najwięcej szkoleń w województwie zorganizowały związki zawodowe, najmniej Liga Kobiet. Motywacją do lepszej pracy miało być współzawodnictwo między organizacjami masowymi w akcji zwalczania analfabetyzmu oraz współzawodnictwo prowadzone z województwem olsztyńskim⁴⁹. W połowie 1950 r. ponownie obniżono „tempo walki z analfabetyzmem”. Niewielką aktywnością wykazywały się zakłady pracy i organizacje społeczne, brakowało nauczycieli społecznych⁵⁰.

Pomimo trudności akcja walki z analfabetyzmem przyniosła rezultaty. W drugiej połowie grudnia 1951 r. Pełnomocnik Rządu do Spraw Walki z Analfabetyzmem, S. Matuszewski, złożył na posiedzeniu Głównej Komisji do Walki z Analfabetyzmem sprawozdanie z likwidacji analfabetyzmu jako zjawiska masowego. W okresie od kwietnia 1949 r. do grudnia 1951 r. w całym kraju przeszkolono ponad 800 000 analfabetów i półanalfabetów⁵¹. Był to niewątpliwie sukces władz państwowo-partyjnych. Akcja oświatowa prowadzona w latach 1949–1951 pozwoliła zlikwidować masowy charakter analfabetyzmu, stanowiła także narzędzie propagandowe zjednujące nowych zwolenników ustroju socjalistycznego.

⁴⁶ *Ofensywa kulturalna w woj. białostockim*, „Życie Białostockie” nr 234, 26 sierpnia 1949 r.

⁴⁷ Tamże; *Przed rozpoczęciem nowego etapu walki z analfabetyzmem w naszym województwie*, „Życie Białostockie” nr 235, 27 sierpnia 1949 r.

⁴⁸ K. Weselińska, *Zwalczając analfabetyzm mnożymy nasz dorobek kulturalny*, „Głos Nauczycielski”, nr 23, 20 listopada 1949 r., s. 2.

⁴⁹ *Współzawodnictwo w akcji zwalczania analfabetyzmu*, „Trybuna Ludu” nr 300, 1 listopada 1949 r.; *Premiowanie najpilniejszych słuchaczy kursów dla analfabetów*, „Trybuna Ludu” nr 290, 22 października 1949 r.

⁵⁰ J. Gajdziński, *Niezadowolające wyniki walki z analfabetyzmem w woj. białostockim*, „Trybuna Ludu” nr 212, 4 sierpnia 1950 r.

⁵¹ T. Pasierbiński, *Polska zlikwidowała analfabetyzm jako zjawisko masowe*, „Głos Nauczycielski” nr 48, 23 grudnia 1951.

Tworzenie wyższych uczelni

Ważnym zadaniem realizowanym przez KW PZPR w Białymstoku było dbanie o przygotowanie wykształconych kadr niezbędnych do rozwoju gospodarczego i społecznego województwa. Zmuszały do tego zwłaszcza założenia planu sześcioletniego. Nowe zadania gospodarcze powodowały wzrost zapotrzebowania na wykwalifikowane kadry do pracy w różnych gałęziach gospodarki i nauki. Coraz pilniejsza stawała się więc potrzeba zorganizowania w Białymstoku placówek szkolnictwa wyższego.

Pierwsze udokumentowane działania w kierunku utworzenia w Białymstoku szkoły wyższej poczyniono we wrześniu 1949 r. Wówczas to I sekretarz KW PZPR w Białymstoku, M. Tureniec, wystosował list do Ministerstwa Oświaty w Warszawie, w którym popierał inicjatywę członków oddziału białostockiego Naczelnej Organizacji Technicznej utworzenia w Białymstoku Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej. Absolwenci tej szkoły mieli w przyszłości uzupełnić braki fachowców w woj. białostockim⁵². Powinni byli się w niej kształcić przyszli specjaliści w dziedzinie elektroniki, mechaniki i techniki budowlanej. Otwarcia uczelni zamierzano dokonać w grudniu 1949 r. W połowie listopada 1949 r. dziennikarz „Trybuny Ludu” pisał: *„Uruchomienie Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej w Białymstoku (...) będzie dużym krokiem naprzód w rozwoju naszego miasta. (...) Dzięki wyszkoleniu nowych specjalistów przyspieszona zostanie odbudowa i uprzemysłowienie naszego województwa”*⁵³.

Uroczyste otwarcie Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej nastąpiło 1 grudnia 1949 r. Kandydatów było wielu, wpłynęło około 400 zgłoszeń. Jednak na pierwszy rok studiów na wydziale mechanicznym i elektrycznym przyjęto tylko 200 osób. Zajęcia odbywały się wieczorami w sali Liceum Pedagogicznego przy ul. Mickiewicza i w Liceum Sztuk Plastycznych przy ul. Kilińskiego. Jednym z warunków przyjęcia na studia było podjęcie pracy w zakładzie przemysłowym. Studia w Wieczorowej Szkole Inżynierskiej trwały trzy lata⁵⁴.

Kolejny I sekretarz KW PZPR w Białymstoku, J. Faruga, w 1950 r. podczas dyskusji na V Plenum KC PZPR w Warszawie mógł już entuzjastycznie podkreślić szczególną rolę Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej w województwie białostockim: *„Aby wyszkolić na czas odpowiednią ilość fachowców, winniśmy wiedzieć, (...) jakie zakłady przemysłowe zostaną zbudowane i uruchomione w kolejnych latach Planu 6-letniego. Na tej podstawie będziemy mogli opracować plan szkolenia i przygotowania kadr. Poważną rolę na tym odcinku ma do spełnienia wieczorowa Szkoła Inżynierska zorgani-*

⁵² APB, sygn. 33/VI/14, List I sekretarza KW PZPR w Białymstoku, M. Tureńca, do Ministerstwa Oświaty w Warszawie, s. 8.

⁵³ *Trzy wyższe uczelnie powstaną w Białymstoku*, „Trybuna Ludu” nr 316, 17 listopada 1949 r., Wyd. G.

⁵⁴ *Dziś otwarcie pierwszej wyższej uczelni na terenie Białegostoku*, „Życie Białostockie” nr 331, 1 grudnia 1949 r.

wana w ubiegłym roku w Białymstoku, której trzeba pomóc w uzyskaniu odpowiedniego pomieszczenia”⁵⁵.

Problem braku kadr w województwie podjęto w maju 1950 r. na zebraniu plenarnym KW PZPR w Białymstoku: „Przewidziany w planie 6-letnim znaczny wzrost produkcji wymaga dopływu do produkcji nie tylko dodatkowej siły roboczej, ale w pierwszym rzędzie wykwalifikowanych i kierowniczych kadr: inżynierów, techników, majstrów wszelkich specjalności, agronomów, planistów, ekonomistów itd.”⁵⁶ Zadanie to zamierzano zrealizować poprzez efektywne „wykorzystywanie istniejących kadr” oraz rozbudowę systemu szkolnictwa.

Efektywne wykorzystanie kadr polegało wówczas na kierowaniu jak największej liczby inżynierów i techników na wydziały produkcyjne zakładów. Wydział Kadr KW PZPR w Białymstoku realizował to pod hasłem „inżynier do produkcji”⁵⁷.

Sytuację woj. białostockiego przedstawił władzom centralnym partii I sekretarz KW PZPR w Białymstoku J. Faruga na V Plenum KC PZPR (15 i 16 lipca 1950 r.). Mówił on m.in.: „słabe uprzemysłowienie naszego terenu spowodowało odpływ fachowych kadr na inne tereny. Obecnie przed naszą organizacją partyjną stoi poważne zadanie wychowania nowych inżynierów, techników i wykwalifikowanych robotników”⁵⁸.

Pomimo zapotrzebowania na specjalistów z wyższym wykształceniem politechnicznym zrodził się wkrótce problem z naborem kandydatów do Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej. Zakłady pracy niechętnie wysyłały swoich pracowników na studia. Problem ten postawiono w czerwcu 1952 r. na plenarnym posiedzeniu KW PZPR. Rektor WSI relacjonował: „Wszyscy narzekamy na brak sił [wy]kwalifikowanych, a nie doceniamy sprawy szkolenia ludzi, i tak zakłady pracy na terenie naszego województwa nie chcą przysyłać kandydatów na wieczorową Szkołę Inżynierską, a nawet co gorsze zdarzało się utrudnianie absolwentom studi[ów] przez wysyłanie ich w teren, jak na przykład często zdarzało się w przedsiębiorstwach budowlanych”⁵⁹. W roku szkolnym 1952/1953 liczba kandydatów na poszczególne kierunki WSI była mniejsza od liczby miejsc, jakimi dysponowała uczelnia. Chęć do studiowania na Wydziale Budownictwa wyraziło jedynie 37 osób (na 70 miejsc), natomiast na Wydziale Mechanicznym zaledwie 32 osoby (na 50 miejsc). Zakłady przemysłowe, które miały kierować na studia swoich pracowników, nie wywiązywały się z tego obowiązku.

⁵⁵ Dyskusja na V Plenum KC PZPR w Warszawie, „Nowe Drogi” 1950, nr 4, s. 86.

⁵⁶ APB, 33/II/1, Protokół z posiedzenia Plenum KW PZPR w Białymstoku z dn. 18 maja 1950 r., s. 104.

⁵⁷ APB, sygn. 33/II/1, Wytyczne pracy partyjnej w dziedzinie doboru, szkolenia i wysuwania kadr, s. 105.

⁵⁸ Dyskusja na V Plenum KC PZPR w Warszawie, „Nowe Drogi” 1950, nr 4, s. 86.

⁵⁹ APB, sygn. 33/II/3, Protokół z posiedzenia Plenum KW PZPR w Białymstoku z dn. 30 czerwca 1952 r., s. 177.

Podobnie wyglądała sytuacja w następnych latach. Liczba absolwentów WSI nie pokrywała potrzeb przemysłu w woj. białostockim. W 1954 r. uczelnię opuściło 57 inżynierów. W lutym 1955 r. w „Życiu Białostockim” ukazał się artykuł zachęcający do podejmowania nauki w Wyższej Szkole Inżynierskiej tych wszystkich, „których kwalifikacje odpowiadają stawianym przez uczelnię wymaganiom”. Oczekiwano również, że „zakłady pracy skierują na studia wyróżniających się pracowników-przodowników i racjonalizatorów”⁶⁰.

Do końca omawianego okresu władze wojewódzkie partii nie potrafiły jednak skutecznie rozwiązać problemu naboru kandydatów na studia w WSI. Prócz przyczyn systemowych (kierowanie na studia przez zakłady pracy) istniały zapewne powody wynikające z braku zachęt wobec potencjalnych kandydatów, z niechęci do równoczesnego podejmowania pracy i studiów, a także z nieatrakcyjności zarobków inżynierów w stosunku do pensji robotników.

Władze wojewódzkiej organizacji partyjnej miały na uwadze nie tylko przygotowanie kadr technicznych. 21 lipca 1949 r. ówczesny I sekretarz KW PZPR w Białymstoku, Tureniec, na posiedzeniu Wojewódzkiej Rady Narodowej wysunął wniosek o utworzenie w Białymstoku Akademii Lekarskiej⁶¹. Dalsze starania o realizację tego pomysłu prowadził kolejny I sekretarz KW PZPR w Białymstoku – Faruga.

Spółeczeństwo woj. białostockiego poinformowane zostało o utworzeniu Akademii Medycznej w Białymstoku 11 października 1949 r. W „Trybunie Ludu” ukazał się krótki artykuł pt. „Akademia Lekarska powstanie w Białymstoku”⁶².

Od października 1949 r. KW PZPR prowadził zabiegi o przejęcie na siedzibę dla Akademii Lekarskiej pałacu Branickich i budynków przy ulicy Mickiewicza 2. W pałacu Branickich planowano umieszczenie m.in. rektoratu, dziekanatu, biblioteki, dużej sali wykładowej, zaś przy ulicy Mickiewicza sal wykładowych i laboratoriów⁶³.

W liście skierowanym do Departamentu Szkoleniowego Ministerstwa Zdrowia I sekretarz KW PZPR w Białymstoku zgłosił całą listę postulatów: „Dla uruchomienia w 1950 roku studiów w akademii lekarskiej w Białymstoku konieczne jest:

1. Przejęcie przez Ministerstwo Zdrowia dla celów Akademii Lekarskiej «Pałacu Branickich» od Ministerstwa Kultury i Sztuki, oraz przejęcie od Ministerstwa Oświaty budynku przy ulicy Mickiewicza 2.

⁶⁰ WSI czeka na przodujących ludzi przemysłu i budownictwa. Okres rekrutacji w pełni, „Życie Białostockie” nr 39, 16 lutego 1955 r.

⁶¹ Pół wieku Akademii Medycznej w Białymstoku 1950–2000, pod red. K. Worowskiego, Białystok 2000, s. 25.

⁶² Akademia Lekarska powstanie w Białymstoku, „Trybuna Ludu” nr 279, 11 października 1949 r., Wyd. G.

⁶³ APB, sygn. 33/V/14, List I sekretarza KW PZPR do Sekretariatu KC PZPR w Warszawie z dnia 5 października 1949 r., ss. 121–122.

2. Uzyskanie uchwały Rady Ministrów o powołaniu do życia Akademii Lekarskiej w Białymstoku.
3. Przekazanie przez Ministerstwo Zdrowia w terminie najkrótszym kredytu inwestycyjnego na rok bieżący w wysokości 10 000 000 zł. Dodatkowo do już przyznanych sum na rok bieżący przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. (...) Poza tym dodatkowo 5 000 000 złotych na bieżący rok w celu dalszej odmiany obiektu przy ulicy Mickiewicza 2 (...).
4. Przyznanie kredytów na rok 1950 na zakłady teoretyczne (na budowę i zaopatrzenie), oraz na budowę w roku 1950 domu akademickiego i mieszkań dla profesorów⁶⁴ [zachowano oryginalną stylistykę].

Na początku grudnia 1949 r. Ministerstwo Kultury i Sztuki przekazało do dyspozycji Ministerstwa Zdrowia pałac Branickich⁶⁵. Podobnie uczyniło Ministerstwo Oświaty z budynkami przy ul. Mickiewicza 2⁶⁶. Kilka dni później Ministerstwo Zdrowia przekazało pałac Branickich i budynki przy ulicy Mickiewicza 2 na potrzeby Akademii Lekarskiej⁶⁷.

Rada Ministrów rozporządzeniem z dn. 3 lutego 1950 r. powołała Akademię Lekarską w Białymstoku. Bezpośredni nadzór nad uczelnią miało sprawować Ministerstwo Zdrowia⁶⁸. Miesiąc później kolejne rozporządzenie Rady Ministrów zmieniał nazwę „Akademia Lekarska” na „Akademia Medyczna”⁶⁹.

Władze wojewódzkie partii przypisywały Akademii Medycznej w Białymstoku specjalną rolę. I sekretarz KW PZPR w Białymstoku w liście do KC PZPR wzniósł przewidywał: „*Akademia Lekarska podniesie poziom kulturalny województwa pod tym względem bardzo zacofanego. (...) utworzenie Akademii podniesie wybitnie i to w krótkim czasie poziom leczenia w województwie przez ściągnięcie tu wysoko kwalifikowanych sił lekarskich, profesorów Uniwersytetu, asystentów i przez dokształcanie miejscowych lekarzy*”. Jednocześnie obiecywał: „*Komitet Wojewódzki będzie czuwał nad tym, by na studia była przyjmowana młodzież ze środowiska robotniczego, chłopskiego,*

⁶⁴ APB, sygn. 33/V/14, List I sekretarza KW PZPR do Departamentu Szkolnego Ministerstwa Zdrowia z dnia 5 października 1949 r., ss. 123–124.

⁶⁵ List Ministra Kultury i Sztuki do Ministra Zdrowia z dnia 5 grudnia 1949 r., [w:] *Pół wieku Akademii Medycznej w Białymstoku 1950–2000*, pod red. K. Worowskiego, Białystok 2000, s. 27.

⁶⁶ List Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Oświaty do Ministra Zdrowia z dn. 5 grudnia 1949 r., [w:] *Pół wieku Akademii...*, s. 28.

⁶⁷ List Dyrektora Departamentu w Ministerstwie Zdrowia do Bronisława Jodkowskiego, Pełnomocnika Ministerstwa Zdrowia do spraw organizowania Akademii Lekarskiej z dn. 9 grudnia 1949 r., [w:] *Pół wieku Akademii...*, s. 28.

⁶⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 lutego 1950 r. w sprawie założenia Akademii Lekarskiej w Białymstoku, [w:] *Pół wieku Akademii...*, s. 29.

⁶⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 marca 1950 r. w sprawie zmiany nazwy wyższych szkół akademickich, podległych Ministrowi Zdrowia, [w:] *Pół wieku Akademii...*, s. 29.

mało i średniorolnego i czynnej społecznie inteligencji pracującej. KW będzie czuwał nad ideologicznym i zawodowym przygotowaniem nowych kadr lekarskich"⁷⁰. Pierwszy rok akademicki na Akademii Medycznej rozpoczął się 1 października 1950 r.

W Akademii Medycznej, w przeciwieństwie do Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej, nie było problemów z rekrutacją kandydatów. W kolejnych latach następował jej systematyczny rozwój⁷¹. Przebiegał on pod stałą i bezpośrednią kontrolą kierownictwa wojewódzkiej organizacji partyjnej.

W połowie września 1951 r. KC PZPR skierował list do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku, w którym nakazano zwołanie pod jego kierownictwem Kolegium Międzyuczelnianego. Celem spotkań tego gremium było określanie kierunków, zadań organizacji partyjnych na wyższych uczelniach⁷².

Absolwenci szkół wyższych mieli stanowić nie tylko nową kadrę województwa, ale także „nową inteligencję”. Dlatego podczas plenarnego zebrania Komitetu Wojewódzkiego w 1952 r. ustalono, że większą „opieką” powinna być otoczona młodzież pierwszych wyższych uczelni białostockich⁷³.

W 1954 r. na IV Wojewódzkiej Konferencji PZPR sekretarz POP przy Akademii Medycznej podkreślił osiągnięcia naukowe uczelni, mówił o jej rozwoju. Zauważył jednocześnie, że „Wszyscy pracownicy nauki objęci są szkoleniem politycznym, które pomaga im rozumieć lepiej zadania, jakie przed nimi stoją”⁷⁴.

Odpowiednie szkolenie przechodzili także studenci. W 1955 r. w trosce o kształtowanie „nowej inteligencji” KC PZPR podjął uchwałę *W sprawie wykładów podstaw marksizmu-leninizmu na wyższych uczelniach*. Władze centralne podkreślały, że „wzrosła rola wychowawcza katedry i zaznacza się coraz wyraźniej jej wpływ na przemiany ideologiczne na uczelniach”. Jednocześnie dostrzegano pewne niedociągnięcia i braki osłabiające siłę oddziaływania na studentów. W celu poprawienia sytuacji KC PZPR wydał odpowiednie polecenia m.in. komitetom wojewódzkim i POP na uczelniach. Władze partyjne województwa miały zapraszać wykładowców podstaw marksizmu-leninizmu, „jako ważną część partyjnego aktywu propagandowego”, na narady i odczyty organizowane w komitetach wojewódzkich. Przynajmniej dwa razy w roku kierownictwo partyjne powinno było organizować spotkania sekretarzy KW PZPR z wykładowcami podstawowych nauk społecznych w celu omówienia z nimi wyników, warunków i trudności ich pracy oraz ażeby zadbać

⁷⁰ APB, sygn. 33/V/14, List I sekretarza KW PZPR do Sekretariatu KC PZPR w Warszawie, s. 121.

⁷¹ Szerzej: *Pół wieku Akademii...*

⁷² AAN, sygn. 237/V/7, List KC PZPR do Sekretarza Propagandy KW PZPR z dn. 14 września 1951 r., s. 58.

⁷³ APB, sygn. 33/II/3, Protokół z Plenum KW PZPR odbytego w dn. 17–20 maja 1952 r., s. 172.

⁷⁴ APB, sygn. 33/I/4, Protokół z IV Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej odbytej w dn. 16 i 17 października 1954 r., s. 30.

o wzrost poziomu wykładowców podstaw marksizmu-leninizmu. Pracownicy katedr podstaw marksizmu-leninizmu zostali włączeni w nomenklaturę KW PZPR. Zadaniem POP na uczelniach stała się analiza pracy katedr podstaw marksizmu-leninizmu, „ze szczególnym zwróceniem uwagi (...) na ich rolę] wychowawczą[q]”⁷⁵.

Kierownictwo partii od 1949 r. podejmowało także próby tworzenia wyższej uczelni odpowiadającej charakterowi gospodarstwu województwa – Wyższej Szkoły Rolniczej. W lipcu 1949 r. w „Białostockim Dzienniku Ludowym” pisano: „Zagadnienie utworzenia Wyższej Szkoły Rolniczej w Białymstoku w dalszym ciągu oczekuje na decyzje władz centralnych. (...) Województwo białostockie, posiadające charakter wybitnie rolniczy, odczuwa dotkliwie brak fachowców rolnych. Odbija się to niekorzystnie na całokształcie gospodarki rolnej naszego województwa, pozostającej w stosunkowo dużym zacofaniu w porównaniu z innymi dzielnicami”⁷⁶. Wyższą Szkołę Rolniczą zamierzano umieścić w budynku Liceum Rolniczego w Dojlidach. Plany te jednak nie zostały zrealizowane. Do sprawy powrócono w 1954 r. Wówczas to, w kwietniu, na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku przedstawiono projekty konkretnych rozwiązań. Jesienią 1954 r. na terenie gospodarstwa rolnego w Dojlidach planowano otwarcie Wyższej Szkoły Rolniczej. W pierwszym roku istnienia uczelni zamierzano utworzyć dwa wydziały: rolny i melioracyjny, na których studiowałoby około 300 osób. W kolejnych latach przewidywano uruchomienie także wydziału zootechnicznego oraz zwiększenie liczby studentów do 2 tysięcy. Kadre stanowić mieli początkowo głównie naukowcy z Akademii Medycznej i Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej. Kierownictwo partii nie spodziewało się problemów z rekrutacją studentów. Na posiedzeniu Egzekutywy stwierdzono: „Powstanie Wyższej Szkoły Rolniczej w Dojlidach było szczegółowo omówione z delegatem Ministerstwa Szkół Wyższych tow. Laskowskim, w dniach 21–22 kwietnia b.r., podczas jego pobytu w naszym województwie”⁷⁷. Pomimo konkretnych działań i zaawansowanych planów nie doszło jednak do utworzenia w Białymstoku uczelni rolniczej. Uczelnia o takim profilu powstała natomiast już w 1950 r. w Olsztynie.

*

* *

KW PZPR w Białymstoku przywiązywał dużą uwagę do realizacji zadania „zmiany oblicza ideologicznego” szkoły. W pierwszych latach działania, kiedy cel ten musiał realizować przez nauczycieli przedwojennych, rozbudował „dwu-

⁷⁵ AAN, sygn. 237/VII/2698, Uchwała KC PZPR w sprawie wykładów podstaw marksizmu-leninizmu na wyższych uczelniach, ss. 47–49.

⁷⁶ Utworzenie Wyższej Szkoły Rolniczej w Białymstoku jest palącą bolączką naszego województwa, „Białostocki Dziennik Ludowy” nr 192, 18 lipca 1949 r.

⁷⁷ APB, sygn. 33/IV/25, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR z dn. 23 kwietnia 1954 r., ss. 99–100.

stronny system" kontroli polegający na obsadzaniu stanowisk administracyjnych i komitetów rodzicielskich zaufanymi ludźmi. Pozwalało to skutecznie nadzorować pracę szkół. Jednocześnie prowadzono szkolenia ideologiczne nauczycieli, na których „wpajano marksistowski światopogląd” i przygotowywano do realizowania celów oświatowych. Jednym z elementów walki o „nową szkołę” były działania PZPR przeciwko nauczaniu religii w szkołach i tworzenie „szkół świeckich”. Kontrolowanie szkół przez PZPR miała ułatwić rozbudowa organizacji partyjnej wśród nauczycieli. Zadanie to w dużej części spoczywało na nauczycielach partyjnych, którzy z kolei mieli oddziaływać na bezpartyjnych. Problem ten był tym istotniejszy, że pozyskanie do partii nauczycieli ułatwiało rozwój tej organizacji szczególnie w środowisku wiejskim.

Istotnym kierunkiem działalności oświatowej partii okazywała się walka z analfabetyzmem, który w województwie białostockim miał szczególnie szeroki zasięg. Pomimo niedoskonałości w realizowaniu zamierzeń oraz nadawania tym działaniom propagandowego znaczenia, akcja zakończyła się sukcesem, zaś analfabetyzm przestał być zjawiskiem masowym.

Wymienione wyżej działania oświatowe partii były w zasadzie następstwem wykonywania dyrektyw KC PZPR. Przykładem inicjatywy władz wojewódzkich w Białymstoku było zorganizowanie w stosunkowo w krótkim czasie dwóch wyższych uczelni w Białymstoku. Obie uczelnie, a szczególnie Akademia Medyczna, stały się swego rodzaju wizytówką władzy i miasta. Problemem, z którym nie mogło sobie poradzić kierownictwo partii i władze Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej, była niewystarczająca wobec potrzeb przemysłu w województwie rekrutacja kandydatów na uczelnię techniczną. Wynikało to w części z obowiązku podejmowania pracy przez studentów oraz z niewielkich zarobków, jakie osiągaliby inżynierowie w stosunku do robotników. Trudności te jednak miały głębsze przyczyny, niezależne od KW PZPR. Możemy dziś wszakże z całą pewnością stwierdzić, że obie uczelnie wpłynęły znacząco na rozwój kulturalny i społeczny miasta.

Rozdział VI

Realizacja wybranych zadań w przemyśle i rolnictwie

1. Udział władz wojewódzkich PZPR w tworzeniu wiejskich spółdzielni produkcyjnych

Władze komunistyczne hołdowały zasadzie szybkiego uprzemysłowienia, uznawanego za podstawowy warunek budowania podstaw socjalizmu w kraju. W planie 6-letnim nakłady inwestycyjne skierowane na przemysł były czterokrotnie większe od nakładów na rolnictwo. Jak się później okazało, kosztami industrializacji Polski w dużej mierze obarczono chłopów. Próby zmian struktury społecznej wsi odbiły się na warunkach pracy i życia na wsi. Błędna polityka PZPR wobec chłopów ulegała pewnym zmianom, gdy okazywało się, że produkcja rolna nie zaspokaja potrzeb kraju.

Do 1948 r. polityka PPR wobec rolnictwa była dość ostrożna. Partii chodziło o pozyskanie chłopów dla „władzy ludowej”. Przywódcy partyjni twierdzili, że są za indywidualną gospodarką chłopską oraz przeciwko kolektywizacji rolnictwa. Była to zresztą polityczna konsekwencja reformy rolnej, zapoczątkowanej jeszcze w 1944 r.¹ Dodać przy tym należy, że reforma rolna co prawda poprawiła

¹ Reforma rolna przedstawiana była jako „najbardziej doniosłe osiągnięcie rewolucji agrarnej”, przeprowadzone w imię sprawiedliwości społecznej i umocnienia sojuszu robotniczo-chłopskiego. Szerzej m.in.: H. Dominiczak, R. Halaba, T. Walichnowski, dz. cyt., s. 88. Na inne aspekty zwracali uwagę: A. Jezierski, B. Petz, *Historia gospodarcza Polski Ludowej 1944–1975*, Warszawa 1980, s. 93 i n., pisząc m.in.: „Reforma rolna stanowiła niezmiernie doniosły akt polityczny, społeczny i gospodarczy. Sposób jej realizacji był bowiem dla społeczeństwa sprawdzianem intencji nowej władzy”. J. R. Szaflik, *Historia Polski 1939–1947*, Warszawa 1979, s. 157, pisze: „Ze społeczno-politycznego punktu widzenia jej [reformy rolnej] przeprowadzenie sprzyjać miało umocnieniu młodej władzy ludowej i eliminowało z życia Polski klasę obszarniczą, która była ostoją konserwatyzmu i reakcji. Realizacja reformy rolnej oznaczała także poprawę warunków bytowych szerokich mas chłopskich i służyła sprawie związania ich z władzą ludową. Jej

sytuację społeczną na wsi, pogorszyła jednak strukturę agrarną polskiego rolnictwa, nie przybyło bowiem mocnych gospodarstw pełnorolnych, a zwiększyła się liczba gospodarstw karłowatych².

Do radykalnej zmiany doszło w 1948 r. W czerwcu tego roku, w rezolucji sesji Biura Informacyjnego wezwano do likwidacji w krajach demokracji ludowej gospodarki drobnotowarowej i zastępowania jej poprzez kolektywizację gospodarką zespołową. Tezę tę starano się dostosować do warunków polskich. Po raz pierwszy publicznie wezwał do kolektywizacji Roman Zambrowski już w czerwcu 1948 r. Na lipcowym Plenum KC PPR podjęto uchwały zwracające uwagę na problem walki klasowej na wsi oraz rozwój spółdzielczości. Szerzej o zmianach na wsi rozmawiano na sierpniowo-wrzesniowym Plenum KC PPR. W kierownictwie PPR zderzyły się dwie koncepcje rozwoju polskiej wsi: część, zwłaszcza H. Minc, była za zasadniczą przemianą struktury agrarnej wsi poprzez kolektywizację, natomiast inni, w tym Gomułka, uważali że w interesie polskiego rolnictwa leży uwzględnienie specyfiki polskiej wsi. Zatem przejście do „socjalistycznej gospodarki na wsi” powinno być procesem długotrwałym³. Na Kongresie Zjednoczeniowym proklamowano politykę kolektywizacji.

Od wiosny 1949 r. polityka PZPR wobec wsi stała się bardziej zdecydowana. W kwietniu 1949 r. na II Plenum KC PZPR r. mówiono o zaostrożeniu

przeprowadzenie wymagało jednak aktywizacji szerokich warstw chłopskich, zwłaszcza robotników rolnych oraz mało- i średniorolnych chłopów”. Szaflik zwraca również uwagę na pomijany najczęściej przez innych autorów fakt, realizowaną równolegle, nader dolegliwą dla chłopów akcją egzekwowania świadczeń rzeczowych, obowiązkowych dostaw żywności, rekwizycji na potrzeby oddziałów Wojska Polskiego i Armii Czerwonej. Także: W. Góra, *Reforma rolna PKWN*, Warszawa 1969; H. Ślabeek, *Polityka agrarna PPR. (Geneza i realizacja)*, Warszawa 1967; H. Ślabeek, *Dzieje polskiej reformy rolnej 1944–1948*, Warszawa 1972; A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 1997, s. 405 i n.; *Reformy rolne w socjalistycznych państwach Europy (1944–1948)*, zbiór dokumentów pod red. W. Góry, Warszawa 1987. Odmienny charakter miała polityka osadnicza i uwłaszczeniowa na Ziemiach Odzyskanych. Dotyczyła ona części woj. białostockiego, powiatów EGO (Ełk, Gołdap, Olecko). Do 1 grudnia 1947 r. osiedlono tam ok. 8,7 tys. rodzin. Szerzej: M. Jaworski, *Na piastowskim szlaku. Działalność Ministerstwa Ziem Odzyskanych w latach 1945–1948*, Warszawa 1973, s. 188 i n.

² W latach 1944–1949 rozparcelowano między chłopów na tzw. ziemiach dawnych prawie 2 mln ha ziemi. Utworzono prawie 163 tys. nowych gospodarstw rolnych. 85% nowych gospodarstw należało do tzw. średniorolnych (5–10 ha). Utworzono ponadto ok. 4,5 tys. Państwowych Nieruchomości Ziemskich, o łącznej powierzchni ok. 1,5 mln ha. W propagandzie PPR obok ukazywania wyników reformy rolnej wskazywano także na przeprowadzone równocześnie oddzielenie wsi i zmianę systemu podatkowego, a także zniesienie świadczeń rzeczowych. Wprowadzenie dekretu o płaceniu części podatku gruntowego w naturze motywowano koniecznością walki ze spekulantami wiejskimi. Por.: Stekelska, *Najważniejsze wiadomości o rolnictwie w Polsce*, [w:] *Kalendarz robotniczy na rok 1948*, Warszawa 1947, s. 116 i n.

³ Szerzej m.in. N. Kołomejczyk, B. Syzdek, *Polska w latach 1944–1949*, Warszawa 1960, s. 230 i n.

się walki klasowej w okresie przejściowym. Bogaci chłopci – kułacy – stali się, przynajmniej w propagandzie, głównymi przeciwnikami partii, zaś za jej sprzymierzeńca uznano biedotę wiejską. Tymczasem okazywało się, że biedota wiejska wcale nie akceptowała ani przyjętego wzoru uspołdzielczenia, ani stosowanych metod⁴.

W 1949 r. wstrzymano nadawanie aktów własności i wpisów hipotecznych na Ziemiach Odzyskanych, a politykę podatkową skierowano przeciwko większym, „kułackim” gospodarstwom chłopskim. Opracowano statuty spółdzielni produkcyjnych na wzór radziecki. Spółdzielczością rolniczą w 1949 r. planowano objąć 1% gospodarstw wiejskich. Powstały wówczas 243 spółdzielnie, a w 1950 r. było ich już 2,2 tys., zaś liczba ich członków przekroczyła 23 tys.⁵ W początkowym etapie kolektywizacji brano pod uwagę możliwości techniczne, poziom mechanizacji oraz stan wyposażenia w środki produkcji. Respektowano też dobrowolność akcesu do spółdzielni. Liczono także, że sukces planu 6-letniego, zwłaszcza dopływ środków inwestycyjnych, unaoczní rolnikom wyższość gospodarowania zespołowego nad indywidualnym. Dobre zbiory w pierwszych latach po wojnie, hasło trwałości indywidualnej gospodarki chłopskiej głoszone w propagandzie partyjnej i państwowej oraz wiele korzystnych dla wsi decyzji (w sprawie odbudowy, pomocy inwestycyjnej, zniesienia obowiązkowych dostaw) – wszystko to stanowić mogło podstawę zaufania chłopów do polityki rolnej „władzy ludowej”. Odejście od pierwotnych założeń planu 6-letniego, reorientacja przemysłu na rozwój przemysłu ciężkiego, w tym obronnego, przekreśliły szanse stopniowej przebudowy wsi. Naruszenie dotychczasowych, na ogół pozytywnych uwarunkowań rozwoju rolnictwa, zwłaszcza zaś przerwanie dopływu na wieś środków inwestycyjnych jesienią 1950 r., stało się przyczyną wielopłaszczyznowego kryzysu. Politykę zachęty i dobrowolności zastąpił przymus ekonomiczny i represje. Władze partyjno-państwowe wybrały drogę „na skróty” – kolektywizacja miała być prowadzona „w przyspieszonym tempie i bez względu na środki i koszty społeczne”⁶.

Kolektywizację w Polsce wzorowano na dostosowywanym do warunków polskich modelu radzieckim. Początkowo istniały trzy, a od 1950 r. cztery typy rolniczych spółdzielni produkcyjnych:

- Zrzeszenia Uprawy Ziemi – ich statut przewidywał zespołową uprawę ziemi i indywidualny zbiór;
- Rolnicze Spółdzielnie Wytwórcze – których statut zakładał łączenie gruntów i inwentarza, zaś podział dochodu miał być prowadzony według ilości przekazanego areálu i inwentarza;

⁴ B. Dymek, *PZPR...*, s. 236.

⁵ B. Dymek, *PZPR...*, s. 233 i n.; A. Jezierski, C. Leszczyńska, dz. cyt., s. 414 i n.

⁶ H. Słabek, *Rewolucja polska – stadia rozwoju i charakter (1944–1970)*, „Z pola walki” 1975, nr 3, s. 111. Także: H. Dominiczak, R. Halaba, T. Walichnowski, dz. cyt., s. 178 i n.; A. Paczkowski, *Pół wieku...*, s. 232 i n.

- Rolnicze Zespoły Spółdzielcze – w których regułą było całkowite uspołecznienie wszystkich działów produkcji rolnej z wyjątkiem działki przyzagrodowej;
- Czwarty wariant był kombinacją statutów spółdzielni pierwszego i drugiego typu⁷.

Spółdzielnie produkcyjne miały w założeniu zmniejszyć dysproporcje między przemysłem a zacofaną gospodarką wiejską. Podjęta w październiku 1949 r. rezolucja Biura Politycznego KC PZPR *W sprawie spółdzielni produkcyjnych* nakazywała oparcie rozwoju spółdzielni produkcyjnych na Państwowych Ośrodkach Maszynowych. Spółdzielnie miały powstawać we wszystkich województwach niezależnie od pory roku. Na początku zamierzano tworzyć je w wybranych powiatach, które później powinny oddziaływać na sąsiednie tereny, „wcielając je swoim przykładem do coraz bardziej masowej akcji dobrowolnego zrzeszania gospodarstw rolnych”. Nakazano też stworzenie wśród samych chłopów atmosfery bojowej, by wrogowie spółdzielczości „nie zdołali szerzyć kłamliwej propagandy”. Podkreślano, że kierownictwo spółdzielczości produkcyjnej winno spoczywać bezpośrednio w rękach Egzekutywy KW PZPR. W Wydziale Rolnym KW sprawami spółdzielni zajmować się miał kierownik i jeden lub dwóch instruktorów rolnych. W komitetach powiatowych I sekretarz KP oraz instruktor etatowy i nieetatowy⁸.

W woj. białostockim do tworzenia spółdzielni produkcyjnych w pierwszej kolejności wytypowano powiaty: Bielsk Podlaski, Białystok, Elk, Olecko. Działania te okazały się szczególnie skuteczne na terenie powiatu Bielsk Podlaski⁹. Do 22 grudnia 1949 r. powstały tam trzy komitety założycielskie, a do końca roku zamierzano powołać dwa następne. Pierwszy komitet założycielski spółdzielni produkcyjnej powołano przed 22 grudnia 1949 r. także w powiecie elckim. Najślabiej sytuacja wyglądała w powiecie oleckim. Do końca roku planowano tam zorganizowanie tylko jednego komitetu założycielskiego¹⁰.

Problem tworzenia spółdzielni w województwie podjęto na plenarnym posiedzeniu KW PZPR w Białymstoku, które odbyło się 22 listopada 1949 r. Podsumowano: „Na odcinku spółdzielczym nastąpił już poważny przełom i aczkolwiek są poważne trudności, spółdzielnie budujemy. Przykład kilku spółdzielni w powiecie bielskim zainteresował cały powiat i obecnie spółdzielnie tam szybko rosną”¹¹.

⁷ B. Dymek, *PZPR...*, s. 236 i n.

⁸ APB, sygn. 33/V/5, Rezolucja BP KC PZPR w sprawie spółdzielni produkcyjnych z października 1949 roku, ss. 95–110.

⁹ APB, sygn. 33/VI/9, Plan organizowania spółdzielni produkcyjnych w terenie województwa białostockiego w okresie przed jesienną akcją siewną w 1950 roku, s. 270.

¹⁰ J. Joka, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza...*, s. 253.

¹¹ APB, sygn. 33/II/1, Protokół z posiedzenia Penum KW PZPR w Białymstoku z dn. 22 listopada 1949 r., s. 62.

W 1949 r. w całym kraju, pomimo dużych wysiłków włożonych w tworzenie spółdzielni, osiągnięto słabe wyniki. Utworzono około 40 spółdzielni, przede wszystkim na Ziemiach Zachodnich¹². W województwie białostockim do końca 1949 r. powstało 8 spółdzielni produkcyjnych, z tego połowa w powiecie bielskim¹³.

Zagadnienie budowania spółdzielni produkcyjnych podjęto w lipcu 1950 r. na II Wojewódzkiej Konferencji PZPR. Obecny na konferencji członek Biura Organizacyjnego KC PZPR, Antoni Alster, nisko ocenił sytuację: *„stoimy na ostatnim miejscu w kraju, jeżeli chodzi o budowę spółdzielni produkcyjnych. (...) Przed 7–8 miesiącami, kiedy przysłano tow. Farugę na robotę, Białystok stał na ostatnim miejscu, wtedy było 2, dziś [jest] 15 spółdziel[ni], ale ostatnie miejsce zostało”*¹⁴. Do końca 1950 r. na Białostocczyźnie utworzono 62 spółdzielnie produkcyjne.

Zmiany na wsi były konsekwencją przeobrażeń dokonujących się w mieście. W kierownictwie PZPR uważano, że koniecznym warunkiem budowy socjalizmu w mieście są przemiany na wsi. Twierdzono, że wieś nie nadąza za rozwojem miast¹⁵. Potwierdzenie tej tezy znajdujemy w referacie wygłoszonym w czerwcu 1951 r. na VI Plenum KW PZPR: *„Rozwijający się przemysł socjalistyczny, wzrost stopy życiowej mas pracujących kraju, to wzrost konsumpcji, a rolnictwo nasze nie nadąza. Rozwój naszego przemysłu – to nieustannie wzrastające zapotrzebowanie na rośliny techniczne, przemysłowe, oleiste i włókniste – a rolnictwo nasze nie nadąza. Szczególnie należy to widzieć na naszym białostockim województwie, czego dowodem jest, że znaczna część gospodarstw stosuje uparcie straszliwie zacofane sposoby pracy w polu”*¹⁶. Ten sam problem podjęto niecały rok później, w lutym 1952 r., na plenarnym posiedzeniu KW PZPR w Białymstoku. I sekretarz KW PZPR dowodził wówczas: *„widzimy dysproporcję, wyrażającą się w różnicy tempa rozwoju między rolnictwem a przemysłem, co w szczególności ma miejsce w naszym województwie, które jest pozostałością smutnej przeszłości kapitalistycznej”*¹⁷.

¹² B. Dymek, *PZPR...*, s. 238.

¹³ Tabela 1. Rozwój spółdzielni produkcyjnych w województwie białostockim, [w:] *Historia ruchu ludowego na Białostocczyźnie*, opr. A. Łuczak, K. Przybysz, H. Majecki, Z. Hemmerling, Białystok 1974, s. 63.

¹⁴ APB, 33/I/2, Protokół II Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej odbytej w dn. 1–2 lipca 1950 r., s. 93. Sprawę tworzenia spółdzielni produkcyjnych poruszano także na II Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Poznaniu. Obecny na tej konferencji Sekretarz KC PZPR, Roman Zambrowski, krytycznie ocenił tempo rozwoju spółdzielni w Wielkopolsce. A. Choniawko, dz. cyt., s. 77.

¹⁵ B. Dymek, *PZPR...*, s. 239.

¹⁶ APB, sygn. 33/II/2, Aktualne zadania pracy polityczno-partyjnej – referat z VI Plenum KW PZPR odbytego w dn. 2 czerwca 1951 r., s. 203.

¹⁷ APB, sygn. 33/II/3, Protokół z posiedzenia Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 2–3 lutego 1952 r., s. 2.

W praktyce oznaczało to problemy z zaopatrzeniem ludności w artykuły spożywcze. Wystąpiły one w drugiej połowie 1951 r. W 1952 r. rząd wprowadził kartki żywnościowe dla ludności miejskiej oraz obowiązkowe dostawy zbóż, trzody chlewnej, mleka i ziemniaków na wsi. Za niewywiązywanie się z dostaw nakładano kary grzywny z zamianą na areszt.

W kraju dochodziło do przypadków naruszania prawa przez pracowników aparatu partyjnego w postępowaniu wobec chłopów. W partyjnym żargonie określano to mianem „przebieg”. Symbolem „przebieg” na wsi stała się tzw. sprawa gryficka. W maju 1951 r. młodzieżowa brygada poszukująca zboża dopuściła się nadużyć wobec średniorolnych chłopów. Winnych tego incydentu ukarano, a Biuro Polityczne w maju 1951 r. wydało uchwałę: *W sprawie łamania linii partyjnej w organizacji gryfickiej woj. szczecińskiego*. Przypadków podobnych do tego w Gryficach było więcej w całym kraju. Władze w swojej obłudzie celowo nagłośniły ten przykład, zachowując pozory praworządności. Rozmyślnie także wybrano przykład z Ziemi Zachodnich, ponieważ taka działalność prowadziła do opuszczania gospodarstw na tamtych terenach¹⁸.

Podobne zdarzenia miały miejsce w województwie białostockim. W 1950 r. Sekretariat KC PZPR udzielił nagany czterem aktywistom szczębla wojewódzkiego w Białymstoku za awanturnicze wybryki, które stosowano zamiast systematycznej pracy podczas skupu zboża. W powiecie grajewskim przeprowadzono przymusowe omloty połączone ze ściąganiem zaległych podatków gruntowych przy pomocy licytacji. Stosowano także represje wobec chłopów podejrzanych o współpracę z podziemiem. Czterem pracownikom aparatu partyjnego szczębla wojewódzkiego winnym tego zajścia udzielono nagany. Stwierdzono również, że tak jaskrawe przebiegi miały miejsce jedynie w powiecie w Grajewie. W innych powiatach zabierano jedynie część inwentarza¹⁹.

Mniej brutalny przypadek „przebieg” wobec chłopów w województwie białostockim opisali inspektorzy KC PZPR: „Chłop Dmochowski Stanisław, który posiada 48 hektarów ziemi, zalegał na podatek gruntowy 200 tysięcy złotych i 6 ton zboża. (...) Kulakowi temu wymłócono w dniu 11 października 53 kwintale żyta i dalej młóć. Prócz tego zrobiono zajęcia na 2 krowy, 3 jałówki, 15 owiec, 4 tuczniki, 15 kwintali pszenicy, które miał w magazynie. Poza tym uniemożliwiono zakup wszelkich artykułów w GS. Pozostawiono 2 krowy i jedną maciorę z prosiętami, 3 konie, 2 owce. Omlotów dokonała młodzież ZMP z Łomży i Liceum Handlowego i Przemysłu Drzewnego. Zarobione pieniądze przeznaczyli na urządzenie sali gimnastycznej”²⁰.

¹⁸ B. Dymek, *PZPR...*, s. 243.

¹⁹ APB, sygn. 33/V/5, Uchwała Sekretariatu BO KC w sprawie wypaczeń na odcinku skupu zboża w KW Białystok, s. 240 i n.

²⁰ AAN, sygn. 237/V-1a/16, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Białegostoku w dn. 18–23 września 1950 r., s. 83.

Podobnych przypadków postępowania wobec chłopów w woj. białostockim było więcej. Na plenum KW PZPR w Białymstoku w czerwcu 1951 r. władze partyjne przyznały, że w województwie zdarzały się „*drobne wykroczenia, które nazywamy przegięciami, a które nie społyły sojuszu robotniczo-chłopskiego*”²¹.

W lutym 1952 r. KC PZPR wydał instrukcję dotyczącą spraw gospodarki wiejskiej. W instrukcji stwierdzono, że realizacja zadań zarówno w dziedzinie wzrostu produkcji rolnej, jak i rozwoju spółdzielczości wymaga od wszystkich komitetów i organizacji partyjnych przełamania oportunistycznej bierności, przewyciężenia szkodliwej demobilizacji i zaniedbań, które ujawniły się w stosunku do tych spraw w praktyce pracy partyjnej w 1951 r. KC PZPR postawił w związku z przygotowaniami do wiosennej akcji siewnej przed wszystkimi organizacjami partyjnymi i organami władzy ludowej „*bojowe zadania nadrobienia ubytków wynikłych z jesiennej suszy i wykorzystania wszelkich rezerw dla osiągnięcia już w tym roku wzrostu produkcji roślinnej*”²². Poza zadaniami typowo agrotechnicznymi KC PZPR nakazywał pełną mobilizację wszystkich organizacji partyjnych i ZSL-owskich, rozwinięcie „*wytężonej pracy masowo-politycznej wśród chłopstwa*”. Komitety wojewódzkie i powiatowe „*kierując politycznie całą kampanią siewną i czuwając operatywnie nad jej przebiegiem, powinny unikać zastępowania aparatu państwowego i spółdzielczego i główny swój wysiłek zwracać na maksymalne ożywienie podstawowych organizacji partyjnych, organizacji społecznych oraz na współdziałanie wszelkich dźwigni mobilizacji mas chłopskich do walki o wzrost produkcji rolnej i hodowlanej*”²³. KC PZPR precyzował też zadania w dziedzinie dalszego rozwoju spółdzielczości produkcyjnej. Możliwość dalszego postępu w tej dziedzinie władze partyjne widziały w przewyciężeniu „*oportunistycznej bierności*”, która – zdaniem KC – znajdowała wyraz w osłabieniu propagandy spółdzielczości produkcyjnej, zaniedbywaniu komitetów założycielskich i niedocenianiu politycznej roli POM-ów i ich Wydziałów Politycznych. W celu koordynacji działania organów władzy i organizacji społecznych powołane zostały pod kierownictwem politycznym instancji partyjnych zespoły na szczeblu wojewódzkim, powiatowym i gminnym²⁴.

²¹ APB, 33/II/2, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku z dn. 2 czerwca 1951 r., s. 82.

²² W sprawie zadań organizacji i komitetów partyjnych w walce o podniesienie produkcji rolnej i rozwój spółdzielczości produkcyjnej. Instrukcja KC PZPR, Warszawa – luty 1952.

²³ Tamże, s. 9.

²⁴ Tamże, s. 14. W skład zespołów wchodził: sekretarz KW (KP, KG), przewodniczący WRN (PRN, GRN), w gminach także pełnomocnicy KP i PRN, przewodniczący komitetów wykonawczych ZSL, kierownik Wydziału Rolnego KW (KP), kierownik Wydziału Rolnictwa PWRN (PPRN), przewodniczący Komisji Rolnej Rady Narodowej, dyrektor i kierownik Wydziału Politycznego POM, przewodniczący ZSCH i przedstawiciel CRS, a ponadto, dla spraw związanych z zagadnieniem dostaw obowiązkowych, delegat Centralnego Urzędu Skupu i Kontraktacji, prokurator, szef UBP i komendant MO.

Obowiązkowe dostawy produktów rolnych przywrócono na początku lat 50-tych z powodu niepowodzenia rozwoju produkcji rolnej²⁵. W pośredni sposób przyczyniły się one do wzrostu liczby spółdzielni w województwie białostockim w latach 1952–1953. Chłopi decydowali się bowiem na przystąpienie do spółdzielni, ponieważ z jednej strony mieli obowiązek dostarczania produktów po cenach niższych od przeciętnych kosztów produkcji, z drugiej zaś w spółdzielniach i w mniejszych gospodarstwach obowiązkowe dostawy były niższe. Ponadto „pójście do spółdzielni” pozwalało po prostu uniknąć represji.

Potwierdzeniem tego wniosku była ocena rozwoju spółdzielczości w województwie białostockim dokonana w maju 1953 r. na III Wojewódzkiej Konferencji PZPR. Stwierdzono na niej, że od 1950 r. do połowy maja 1953 r. powstało na Białostocczyźnie 200 spółdzielni produkcyjnych. Skrytykowano jednak to, że wzrost ten miał charakter „akcyjny”. W 1953 r. tylko do połowy maja zorganizowano 98 spółdzielni²⁶. W całym 1953 r. utworzono w sumie 123 spółdzielnie produkcyjne²⁷. W końcu 1953 r. w województwie białostockim istniało ich już 259²⁸.

Podczas III Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku określono także dalszy kierunek działań organizacji partyjnej na wsi. Podkreślono konieczność „ograniczenia elementów kułackich na wsi”²⁹. W działaniach tych zamierzano oprzeć się na licznej w województwie grupie biedoty wiejskiej i małorolnych chłopów, a także pozyskać chłopów średniorolnych. Szacowano, że gospodarstwa „kułackie” stanowiły około 6% ogólnej liczby gospodarstw³⁰. Określenia „kułak”, „średniorolny” nie były zbyt precyzyjne. Kułakiem mógł zostać nawet średniozamożny, dobrze gospodarujący rolnik, dlatego chłopi byli ostrożni i nieufni. Zwrócił na

²⁵ Przywrócenie obowiązkowych dostaw produktów rolnych było skutkiem przejęcia przez państwo bezpośredniego sterowania produkcją rolną. Zapoczątkowało je utworzenie, na bazie Państwowych Nieruchomości Ziemskich, Państwowych Gospodarstw Rolnych (12 lutego 1949 r.), a następnie POM (w styczniu 1950 r.). Chłopi mieli obowiązek dostarczać produkty po cenach niższych od kosztów, obowiązywała progresja wielkości dostaw w zależności od areалу gospodarstwa. Świadczenia obowiązkowe obejmowały 85% produkcji zbóż, 51% ziemniaków i 50% żywca. Za niewywiązywanie się z obowiązkowych dostaw ukarano w 1952 r. – 96 tys. osób, w 1953 r. – 250 tys., 1954 r. – 103 tys., a w 1955 r. – 70 tys.

²⁶ APB, sygn. 33/I/3, Protokół z III Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej odbytej w dn. 23–24 maja 1953 r., s. 45.

²⁷ AAN, sygn. 237/VII/3850, Meldunki z terenu. Sprawy wsi. Spółdzielnie produkcyjne. Stan na 1 stycznia 1954 r., s. 16.

²⁸ Tabela 1. Rozwój spółdzielni..., [w:] *Historia ruchu ludowego...*, s. 63.

²⁹ APB, sygn. 33/I/3, Protokół z III Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej odbytej w dn. 23–24 maja 1953 r., s. 43.

³⁰ Tamże, s. 44.

to uwagę, z dużą zresztą szczerością, I sekretarz KW PZPR w Białymstoku – J. Rygliszyn: *„Ludzie się boją, bo są zdezorientowani naszą fałszywą krytykerią (sic!) o kułaku i ci średniacy boją się, czy oni przypadkiem nie są kułakami, czy jego nie określą jako kułaka”*³¹.

Wydarzeniem naukowym – związanym z potrzebami i rozwojem rolnictwa zarówno w skali kraju, jak i regionu – był XXVI Zjazd Polskiego Towarzystwa Botanicznego, który odbył się na początku września 1953 r. w Białymstoku. Gospodarzem obrad była Akademia Medyczna i katedra biologii. Program obrad obejmował m.in. problemy naukowe związane z melioracją bagien kuwaskich, możliwościami ich rolniczego zagospodarowania, a także wykorzystania pokładów torfu³². Wydaje się, że przynajmniej część wyników zjazdu przeniesiono zaledwie rok później do planów prac melioracyjnych na terenie woj. białostockiego.

W ciągu 1953 r. spadło tempo powstawania nowych spółdzielni. Wpływ na to miały zmiany w kraju, które zaszły po śmierci Stalina. W Polsce, za przykładem radzieckim, zaczęto zwracać uwagę na efektywność produkcji rolnej. Na IX Plenum KC PZPR (29–30 października 1953 r.) oficjalnie potwierdzono istnienie dysproporcji w rozwoju rolnictwa i przemysłu. Wzrost produkcji rolnej miał być teraz osiągnięty poprzez wykorzystanie rezerw gospodarstw indywidualnych. Kierownictwo centralne partii podkreśliło, że w skupie zboża od początku akcji przewagę posiadały gospodarstwa indywidualne. Jeżeli w sierpniu 1954 r. spółdzielnie wykonały 1/3 planów, to gospodarstwa indywidualne w tym samym okresie aż 2/3³³.

Spółdzielnie produkcyjne w województwie białostockim miały charakter raczej jednostronny. Były głównie nastawione na produkcję roślinną, zaniedbywały zaś hodowlę. Członkowie spółdzielni nie przestrzegali statutu i na niewielkich działkach przyzagrodowych hodowali zwierzęta. Istniały także spółdzielnie mocno zadłużone wobec państwa, które nie starały się spłacić długów³⁴.

W połowie marca 1954 r. w województwie białostockim istniało 297 spółdzielni. Wśród siedemnastu województw jedynie w krakowskim, katowickim (stalingrodzkim) i kieleckim było jeszcze mniej spółdzielni³⁵. Zważywszy, że Bia-

³¹ AAN, sygn. 237/V–1a/16, s. 134. (Dokument bez tytułu).

³² Wywiad z prof. dr K. Bassalikiem, prezesem Polskiego Towarzystwa Botanicznego; Także: prof. S. Tołpa, *Stan rozwojowy kompleksu bagiennego w dolinie Biebrzy i Narwi na Białostocczyźnie*, „Świat i Ludzie”, Tygodniowy dodatek „Gazety Białostockiej” nr 33, 5 września 1953 r.

³³ APB, sygn. 33/V/18, List Sekretariatu KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Białymstoku z dn. 13 września 1954 r., s. 98 i n.

³⁴ APB, sygn. 33/I/3, Protokół z III Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej odbytej w dn. 23–24 maja 1953 r., s. 47.

³⁵ AAN, sygn. 237/VII/3850, Meldunki z terenu. Sprawy wsi. Spółdzielnie produkcyjne. Stan na 17 marca 1954 r., s. 303.

łostockie było województwem typowo rolniczym, proces tworzenia spółdzielni przebiegał tu z dużymi oporami. Pod tym względem stosunkowo największe „sukcesy” odnotowano w powiatach: bielskim, elckim i oleckim, najmniejsze zaś w powiatach łomżyńskim i wysokomazowieckim³⁶. Zróżnicowanie to – co należy odnotować – pokrywało się z wcześniejszą mapą powiatów z największą i najmniejszą liczbą członków partii w danym rejonie. Zdaniem kierownictwa wojewódzkiej organizacji partyjnej powodem nierównomiernego rozwoju spółdzielni była „niewiar[a] w możliwość budowania spółdzielni w każdym powiecie i w każdej gminie”³⁷. Rozumiano przez to zapewne brak przekonania do tej formy gospodarowania, brak wiary w powodzenie, a w rzeczywistości niechęć do radzieckich eksperymentów na wsi. Zdarzało się, że nawet aktyw partyjny nie przystępował do tworzonych spółdzielni. Szczególnie powszechne było to w takich powiatach jak Łomża, Wysokie Mazowieckie, Siemiatycze i Sokółka³⁸.

W wyniku zmian, jakie zaszły po IX Plenum KC PZPR, w styczniu 1954 r. Sekretariat KC PZPR wydał instrukcję: *O zadaniach instancji i organizacji partyjnych w dziedzinie dalszego rozwoju spółdzielczości produkcyjnej*³⁹. Podkreślano w niej konieczność ścisłego przestrzegania zasady dobrowolności i „zwalczania” wszelkiego administracyjnego nacisku przy budowie spółdzielni. Rezultatem zachodzących zmian okazał się spadek liczby powstających spółdzielni w województwie białostockim. W ciągu 1954 r. ich liczba wzrosła zaledwie o 11 (do 308 spółdzielni).

Po krytycznej ocenie – dokonanej przez BP KC PZPR – dotyczącej realizacji uchwały II Plenum KC (3–4 lipca 1954 r.), Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku – po własnej analizie – stwierdziła, że w województwie niewłaściwie zorganizowano pracę związaną z likwidacją odłogów, ugorów, wykonaniem prac melioracyjnych i zagospodarowaniem użytków zielonych. Następstwem tego zaniedbania było zagrożenie wykonania wysuniętego wcześniej planu. Egzekutywa, dążąc do realizacji uchwał II Plenum, zobowiązała aparat partyjny, państwowy i rady narodowe do realizacji zadań przedstawionych w szczegółowym planie⁴⁰. Zawierał on trzy grupy zadań:

³⁶ Tabela 1. Rozwój spółdzielni..., s. 63.

³⁷ APB, sygn. 33/I/3, Protokół z III Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej odbytej w dn. 23–24 maja 1953 r., s. 45.

³⁸ Tamże, s. 46.

³⁹ APB, sygn. 33/V/17, Instrukcja Sekretariatu KC PZPR o zadaniach instancji i organizacji partyjnych w dziedzinie dalszego rozwoju spółdzielczości produkcyjnej wydana w styczniu 1954 r., ss. 3, 7.

⁴⁰ O zabezpieczeniu realizacji Uchwały II Plenum KC na terenie województwa białostockiego. Plan działania KW PZPR, Białystok – październik 1954. Druk broszury, wydanej w nakładzie 500 egz., ukończono 15 października 1954 r. Szczegółowe terminy działań, ich rodzaj i zakres, wykonawców oraz odpowiedzialnych zawierał: Zał. Nr 3 – Terminarz czynności i likwidacji odłogów (ss. 21–25).

1. W zakresie „likwidacji odłogów” Egzekutywa poleciła – Zjednoczeniu PGR, Wojewódzkiemu Zarządowi Rolnictwa i Leśnictwa, jednostkom organizacyjnym Prezydiów Rad Narodowych, Wojewódzkiej Komisji Osiedleńczej oraz ZW ZMP – dokonanie obsiewów na powierzchni ok. 40 tys. ha, wykonanie spisu obiektów mieszkalnych i gospodarskich oraz określenie ich stanu i wartości. Wydziały KW: Rolny, Propagandy, Handlu, Organizacyjny i Administracyjny, zobowiązane zostały do pomocy organizacyjnej i kontrolnej oraz do „zabezpieczenia aktywizacji przez wzmocnienie organizacji partyjnych”⁴¹.
2. Stwierdzono, że w województwie ok. 60 tys. ha ziemi rocznie leży ugorom, ponieważ na obszarze ok. 200 tys. ha ziemi uprawianych jest w systemie trójpólówki. Najwięcej ugorów znajdowało się w powiatach: białostockim, bielskopodlaskim, hajnowskim, monieckim i sokólskim. Określono, że likwidacja ugorów powinna być prowadzona poprzez:
 - scalanie gruntów;
 - tworzenie nowych spółdzielni produkcyjnych;
 - organizowanie sąsiedzkich zespołów uprawowych ziemi ornej i pastwisk.
3. Podkreślono, że na 420 tys. ha użytków zielonych wymagających melioracji, dotychczas w województwie zmeliorowano ledwie 48 tys. ha, z czego zagospodarowano jedynie 39 tys. ha. Zatem Egzekutywa poleciła Prezydium WRN zorganizowanie prac melioracyjnych w Kuwasach i Nurcu oraz podjęcie renowacji urządzeń drenarskich w powiatach: elckim, oleckim, i gołdapskim. Zadania te miały być wykonane za pośrednictwem PRN w Grajewie, Elku, Augustowie, Bielsku Podlaskim, Siemiatyczach, Łomży i Kolnie. Dodatkową pomocą miały służyć ZW ZMP, ZSch i WRZZ⁴².

⁴¹ Łącznie na terenie woj. białostockiego odłogiem leżało ponad 43 tys. ha, w tym w PGR – 10,2 tys. ha, PFZ – 17,3 tys. ha, w gospodarstwach indywidualnych – ponad 14 tys. ha, spółdzielniach produkcyjnych – 1,3 tys. ha. Najwięcej odłogów było w powiatach: Elk – 5,6 tys. ha, Gołdap – prawie 14,8 tys. ha, Olecko – 6,8 tys. ha, Suwałki – 5,2 tys. ha. Wiosną 1954 r. zagospodarowano łącznie 14 tys. ha, w tym w PGR – 2,3 tys. ha, gospodarstwach indywidualnych – 9,4 tys. ha, w 116 zespołach uprawowych – 895 ha, spółdzielniach produkcyjnych – 1346 ha. Por.: *O zabezpieczeniu realizacji Uchwał II Plenum...*, dz. cyt., ss. 16–17, zał. Nr 1 – Stan odłogów na dzień 1 stycznia 1954 r. oraz: Zagospodarowanie odłogów wiosną 1954 r.

⁴² W pracach melioracyjnych w Kuwasach i Nurcu jesienią 1954 r. miało być zaangażowanych po 10 tys. osób. Plan działań w dorzeczach Biebrzy i Narwi obejmował lata 1954–1955 oraz założenia w planie 5-letnim. Por.: *O zabezpieczeniu realizacji Uchwał II Plenum...*, s. 18, zał. Nr 2 – Harmonogram Społecznej Akcji Melioracyjnej na Kuwasach; Harmonogram Społecznej Akcji melioracyjnej w Nurcu oraz: Harmonogram zmeliorowania i zagospodarowania dużych kompleksów w dorzeczu Biebrzy – 13.100 ha i dorzeczu Narwi – 27.200 ha.

Sprawa umacniania istniejących spółdzielni produkcyjnych i walki o pozyskania przez nie jak największej liczby rodzin małorolnych i średniorolnych chłopów również w 1955 r. pozostawała jednym z głównych kierunków pracy partyjnej. Kilka lat wątpliwych sukcesów w akcji „uspołdzielczania” wsi skłaniało działaczy i publicystów partyjnych do szukania odpowiedzi na pytanie, gdzie tkwi przyczyna tego, że przystępowanie chłopów do spółdzielni jest wysoce niedostateczne. Oprócz powodów politycznych, organizacyjnych i ekonomicznych zauważono również pewne aspekty „psychologiczne”. Chodziło o „bynajmniej nie wyimaginowane obawy chłopów, że w kłopsko gospodarującej spółdzielni produkcyjnej uczciwiej pracujący członkowie będą robić na innych, na nierobów czy kombinatorów”⁴³. Jednak w dalszym ciągu wskazywano na powody polityczne, zwłaszcza niewłaściwy stosunek władz lokalnych i terenowych organizacji partyjnych, a także pomijanie innych spraw, np. udziału młodzieży w spółdzielniach.

Na Plenum KW PZPR w Białymstoku, które odbyło się w maju 1955 r., z dużą dozą samokrytycyzmu stwierdzono, że: „Tempo rozwoju nowych spółdzielni zarówno w roku 1954, jak i bieżącym jest dalece niezadowalające. Przyczyny słabego wzrostu leżą w niedostatecznej pracy masowo-politycznej, jak i braku odpowiedzialności za realizację zadań gospodarczych przez aparat państwowy”⁴⁴. Pod koniec 1955 r. w województwie białostockim funkcjonowały 334 spółdzielnie produkcyjne.

Wstępne wytyczne do opracowania 5-letniego planu rozwoju rolnictwa w latach 1956–1960 były głównym tematem obrad IV Plenum KC PZPR (15–16 lipca 1955 r.). Plenum uznało, że należy poddać je dyskusji wśród aktywu partyjnego w całym kraju i w organizacjach partyjnych, aby przy opracowaniu planu jak najpełniej uwzględnić wnioski i doświadczenia płynące z terenu⁴⁵. Komisja wyłoniona spośród KC i działaczy różnych dziedzin pracy partyjnej, państwowej i gospodarczej, której powierzono wyłonienie planu, zobowiązana została do współdziałania m.in. z komitetami wojewódzkimi. Na podobnych zasadach zostały powołane komisje wojewódzkie i powiatowe.

Osiągnięty poziom i tempo rozwoju rolnictwa oraz poziom produkcji rolnej oceniono dość krytycznie. Sformułowano wniosek, że Polska stała się krajem przemysłowym o niedostatecznej bazie rolniczej. Nadmierną różnicę między rozwojem przemysłu i rolnictwa KC PZPR zamierzał zmniejszyć „jedynie przez szybszy rozwój rolnictwa, przez skupienie sił politycznych i organizacyjnych oraz środków materialnych uzyskiwanych przede wszystkim dzięki uprzemysłowieniu kraju,

⁴³ A. Brzoza, Co przeszkadza w umacnianiu spółdzielni produkcyjnych, „Życie Partii” 1955, nr 4, s. 25.

⁴⁴ APB, sygn. 33/II/6, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku z dn. 7 maja 1955 r., s. 209.

⁴⁵ O wynikach IV Plenum KC PZPR. Referat Sekretarza KC PZPR Jerzego Morawskiego wygłoszony w dniu 2.VIII.1955 r. na naradzie aktywu partyjnego województwa warszawskiego, Warszawa – sierpień 1955.

aby szybciej ciągnąć naprzód rolnictwo”⁴⁶. Liczono przede wszystkim na rozwój mechanizacji prac rolniczych, ożywienie i szeroki rozwój prostych form spółdzielczości oraz pomocy wzajemnej wśród chłopów, na znaczący wzrost gospodarki w PGR, wspieranie rozwoju POM oraz rozwój spółdzielczości produkcyjnej⁴⁷. Sprawa spółdzielczości produkcyjnej stawiana była jako zadanie pierwszoplanowe. Chodziło przede wszystkim o umocnienie już istniejących spółdzielni, a także zakładanie i tworzenie nowych. W związku z powyższym przeprowadzenie socjalistycznej przebudowy wsi jawiło się jako zasadnicze zadanie partii. „Musimy nie tylko usunąć «białe plamy» wynikające z braku naszych organizacji partyjnych w wielu gromadach, zapewnić, by w każdej gromadzie była i działała nasza organizacja. Musimy również przewyciężyć «białe» i «szare» plamy niskiej aktywności, niedostatecznej bojowości czy separowania się niektórych organizacji od mas bezpartyjnych. Musimy na znacznie wyższy poziom podnieść pracę partyjno-polityczną na wsi, pracę agitacyjną i wychowawczą. (...) Partyjniacy na czoło – taki jest niezbędny warunek dobrego przygotowania i wprowadzenia w życie planu podniesienia rolnictwa w całym kraju i na każdym terenie”⁴⁸.

Zadania partii w dziedzinie rozwoju rolnictwa były przedmiotem obrad kolejnego, V Plenum KC PZPR (8–9 lutego 1956 r.). Sprawy te odsunięte zostały niebawem na dalszy plan przez problemy znacznie ważniejsze ze względów politycznych. KW PZPR w Białymstoku zabrał się za omawianie tych spraw w momencie nader dziwnym – 13–14 października 1956 r.

*

* *

Władze organizacji partyjnej dużą uwagę poświęcały sprawom rozwoju spółdzielni produkcyjnych w województwie białostockim. Zgodnie z rezolucją Biura Politycznego KC PZPR kierowanie spółdzielczością produkcyjną było zadaniem Egzekutywy KW. Sprawy tworzenia i rozwoju spółdzielni kierownictwo partii podejmowało na posiedzeniach plenarnych i konferencjach wojewódzkich PZPR. Nie dostrzegamy dziś jednak konkretnego planu działań, który pozwoliłby wtedy organizacjom terenowym sprawnie realizować zadanie. Kierownictwo PZPR zaleciło w budowaniu spółdzielni opierać się na małych rolnych chłopach i pozyskiwać „średniaków”. Nie potrafiło jednak sprecyzować bliżej pojęcia „średniak”. Prowadziło to do wielu nadużyć. Wypadki licznych „przebiegów” na wsi

⁴⁶ O wynikach IV Plenum KC PZPR. Referat..., dz. cyt., s. 3.

⁴⁷ Dodajmy, że sporo miejsca w cytowanym referacie J. Morawskiego zajmowała nadal sprawa stosunku do gospodarstw kułackich. Ta część wywodu sprowadzała się do wniosku, że gospodarka kułacka ma jeszcze poważną wagę w całości produkcji rolniczej i dlatego trzeba, aby nadal produkowała. Z tego powodu „konieczne jest potożenie kresu wszelkim niestusznym posunięciom” (s. 11).

⁴⁸ O wynikach IV Plenum KC PZPR. Referat..., s. 24.

w województwie białostockim były przejawem słabości organizacji partyjnej, tym większej, że czynów tych dopuszczali się pracownicy wojewódzkiego aparatu partyjnego. Ponadto wyzwalalo to atmosferę obawy i niepewności w środowisku wiejskim, która nie sprzyjała powstawaniu spółdzielni wiejskich. Ilościowe traktowanie sprawy rozwoju kolektywizacji prowadziło także do łamania zasady dobrowolności przy zakładaniu spółdzielni⁴⁹.

Problematyka wiejska stanowiła jeden z najważniejszych i częściej podejmowanych tematów w pracy Egzekutywy i KW PZPR w Białymstoku. Wynikało to zarówno z rolniczego charakteru województwa, jak i zainteresowania centralnych władz partii sprawami wsi i rolnictwa, a ściślej – możliwością jak największej eksploatacji tego działu gospodarki narodowej. W zespole spraw dotyczących wsi szczególne miejsce zajmował problem tworzenia, rozwijania i umacniania spółdzielni produkcyjnych. W woj. białostockim nie odnotowano na tym polu sukcesów. Wynikało to z ogólnopolskiej niechęci chłopów do gospodarki kolektywnej, wzmacnianej ponadto doświadczeniami płynącymi z gospodarki radzieckiej na tych ziemiach w latach 1939–1941. Nadto słabość i inercja organizacyjna PZPR, zwłaszcza w gminach, utrudniały prowadzenie zmasowanej, na odpowiednim poziomie, a więc i względnie skutecznej akcji uspołdzielczania białostockiej wsi. Nietrwałość kolektywizacji potwierdziło masowe rozwiązywanie w woj. białostockim spółdzielni po 1956 r.⁵⁰

2. Zagadnienia rozwoju przemysłu w działalności KW PZPR w Białymstoku

Podstawy ustroju gospodarczego Polski po II wojnie światowej ukształtowane zostały w wyniku przemian politycznych i ideologicznych zapowiedzianych w Manifeście PKWN, rozwiniętych następnie na podstawie kilku aktów prawnych. Gospodarka polska charakteryzowała się trzema cechami: uspołecznieniem (upaństwowieniem) najważniejszych środków produkcji, planowością i wielosektorowością⁵¹.

⁴⁹ APB, sygn. 33/II/7, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 13–14 października 1956 r., s. 231.

⁵⁰ W końcu 1956 r. w województwie białostockim było zarejestrowanych 260 spółdzielni produkcyjnych, zaś w grudniu 1957 r. – 22 spółdzielnie produkcyjne, w 1958 r. – 23, w 1959 r. – 26, w 1960 r. – 25, w 1961 r. – 22, w 1962 r. – 17 spółdzielni produkcyjnych. *Rocznik statystyczny województwa białostockiego 1965*, Białystok 1965, s. 298.

⁵¹ W 1948 r. można było się spotkać z definicją „uspołecznienia najważniejszych środków produkcji” jako procesu równoznacznego „z przejęciem ich na własność Narodu – poprzez aparat Państwa (...) Sposobem osiągnięcia tego celu na drodze najbardziej sprawiedliwej społecznie i wydajnej jest dalsza cecha współczesnej gospodarki polskiej, związana integralnie z demokratyzacją całości kształtu życia polskiego: planowanie kierownictwa i działalności gospodarczej, zwane inaczej

Zasadę gospodarki planowej ustalały: dekret z dn. 10 listopada 1945 r. o utworzeniu Centralnego Urzędu Planowania przy Komitecie Ekonomicznym Rady Ministrów⁵², ustawa konstytucyjna z dn. 19 lutego 1947 r.⁵³ oraz dekret z dn. 1 października 1947 r. o planowej gospodarce narodowej⁵⁴.

W 1949 r. utworzono Państwową Komisję Planowania Gospodarczego⁵⁵. Był to naczelnny organ zarządzania gospodarką, wykonujący decyzje podjęte przez Biuro Polityczne. Jednym z zadań PKPG było opracowywanie i kontrola wykonania planów inwestycyjnych. Plany gospodarcze w Polsce miały być dostosowane do planów radzieckich. Ponieważ w ZSRR cykl pięcioletni obejmował lata 1951–1955, w Polsce przygotowano plan 6-letni, obejmujący lata 1950–1955. Wytyczne planu sześcioletniego przedstawiono w grudniu 1948 r. na Zjeździe Zjednoczeniowym. W 1950 r. PKPG, na skutek presji zbrojeniowej w okresie nasilenia „zimnej wojny”, podwyższyła wskaźniki przyjęte jeszcze przez CUP w 1948 r. Uchwalona w lipcu 1950 r. ustawa o planie sześcioletnim przewidywała wzrost produkcji przemysłowej w latach 1950–1955 o 158% w stosunku do poziomu z 1949 r.⁵⁶

Działania wojenne oraz celowe zniszczenia dokonane przez okupantów były przyczyną ogromnych strat materialnych. W Białymstoku legło w gruzach po-

gospodarka planową. (...) Utało się dotychczas przekonanie, że sektorów jest trzy: państwowy, społeczny (spółdzielczość i samorząd terytorialny) oraz prywatny. Należy podkreślić, że powyższy podział formalno-strukturalny winien być uzupełniony podkreśleniem istotnych cech charakterystycznych naszej gospodarki z punktu widzenia funkcjonalno-ekonomicznego. W tym ujęciu należy rozróżniać gospodarkę socjalistyczną (obejmującą sektory: państwowy, spółdzielczy i samorządowy), gospodarkę drobnotowarową i gospodarkę kapitalistyczną (te dwie ostatnie łączą się całkowicie z pojęciem sektora prywatnego)”. Por.: Rocznik polityczny i gospodarczy 1948..., s. 459 i n.

⁵² Dziennik Ustaw RP nr 52 poz. 298. Dekret uchylony został 10 lutego 1949 r. (Dziennik Ustaw RP 1949 poz. 43).

⁵³ Ustawa konstytucyjna z dn. 19 lutego 1947 r. o ustroju i zakresie działania organów Rzeczypospolitej Polskiej (Dziennik Ustaw RP 1947, nr 18 poz. 71). Ustawa ta nie wprowadzała wyrażnie zasady planowania gospodarczego, jednak zasadę tę sankcjonowała przez wprowadzenie w art. 16 lit. e) do zakresu działania rady państwa prerogatywy wyrażania zgody na ogłoszenie ustaw o „narodowym planie gospodarczym”.

⁵⁴ Dziennik Ustaw PR 1947, nr 64, poz. 363. Dekret precyzował prawa i obowiązki władz państwowych oraz sektorów niepaństwowych w zakresie planowania gospodarczego w skali ogólnonarodowej. Dekret uchylony został 23 lutego 1982 r. (Dziennik Ustaw PRL 1982, nr 7, poz. 51).

⁵⁵ Ustawa o zmianie organizacji naczelných władz gospodarki narodowej z dn. 10 lutego 1949 r. (Dziennik Ustaw RP, nr 7, poz. 43). Ustawa m.in. określała KERM jako organ państwowy do kierowania gospodarką narodową; znosiła CUP i powoływała PKPG oraz wojewódzkie komisje planowania gospodarczego; powoływała Centralny Urząd Szkolenia Zawodowego.

⁵⁶ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Dzieje gospodarcze...*, s. 205 i n.; W. Roszkowski (A. Albert), dz. cyt., s. 191 i n.; H. Majecki, *Białostockizna w pierwszych latach...*, s. 84 i n.; A. Barwiniuk, *Rozwój gospodarczy województwa w latach realizacji planów gospodarczych*, [w:] *Białostockie. Rozwój województwa...*, s. 182 i n.

nad 3/4 obiektów przemysłowych i ok. 1/3 budynków mieszkalnych i gospodarczych, w tym ponad 43% gmachów użyteczności publicznej⁵⁷. Natychmiast po wyzwoleniu przystąpiono do usuwania zniszczeń i odbudowy urządzeń przemysłowych i komunalnych. Na początku sierpnia 1944 r. uruchomiono agregat prądotwórczy. Pracę podejmowały pierwsze zakłady przemysłowe: fabryka przy ul. Włókienniczej, garbarnia, fabryka marmolady, zakłady metalowe przy ul. Ryskiej, fabryka tytoniowa. W 1945 r. ruszyła huta szkła, uruchomiono drugą turbinę w elektrowni. W następnym roku pracę rozpoczęło kilka następnych zakładów przemysłowych⁵⁸.

W latach 1947–1949 realizowano trzyletni plan odbudowy gospodarczej kraju, który w pierwszym rządzie zakładał likwidację szkód wojennych, a także podniesienie stopy życiowej ludności⁵⁹. Stopniowo zaczęto jednak zmieniać priorytet z produkcji dóbr konsumpcyjnych na rzecz gwałtownej rozbudowy przemysłu ciężkiego, a więc wytwarzania środków produkcji oraz przemysłu obronnego. W trakcie realizacji planu następowała także zmiana struktury własnościowej w przemyśle. Działalność państwa prowadziła do likwidacji własności prywatnej środków produkcji. System gospodarczy upodabniano do modelu radzieckiego.

Zagadnienie rozbudowy przemysłu w woj. białostockim pojawiło się jako jeden z tematów już podczas I Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej (11–12 czerwca 1949 r.). Zwrócono uwagę na to, że Związki Zawodowe są „podstawową transmisją do mas pracujących i pracowniczych” oraz że wniosły poważny wkład „w odbudowę i rozbudowę gospodarczą naszego województwa poprzez czynny udział w procesach produkcyjnych, naradach wytwórczych, poprzez uznanie współzawodnictwa pracy za czołowe zagadnienie ruchu zawodowego, poprzez uznanie podstawowego elementu współzawodnictwa pracy, walki o oszczędność gospodarki – za codzienne prawo naszej gospo-

⁵⁷ Zniszczenia zakładów przemysłowych w Białymstoku należały do największych w kraju. W 1946 r. w woj. białostockim w przemyśle zatrudnionych było 10,2 tys. osób, tj. 10,8 osoby na 1 tys. ludności. Szerzej m.in.: A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza...*, s. 421.

⁵⁸ Szerzej m.in.: A. Dobroński, dz. cyt., s. 174 i n.

⁵⁹ Realizacja postulatu podniesienia stopy życiowej ludności stale napotykała na trudności. M.in. dlatego, a także z powodu innych towarzyszących temu przyczyn natury społecznej i politycznej, w pierwszych latach po wyzwoleniu klasa robotnicza wielokrotnie wyrażała swoje niezadowolenie, podejmując akcje strajkowe. Rodziło to pytanie, czy klasa robotnicza może strajkować przeciwko samej sobie (przeciwko „władzy ludowej”? Niemniej strajki robotnicze jako element rzeczywistości społeczno-politycznej wystąpiły w pierwszych miesiącach i latach Polski Ludowej. Szerzej m.in.: S. Ciesielski, *Protesty i strajki robotnicze w Polsce w latach 1945–1948 (w świetle informacji i sprawozdań instancji i organizacji PPR)*, „Zeszyty Naukowe WAP” nr 3, Warszawa 1988, s. 85 i n. W cytowanym artykule brak informacji, czy tego typu akcje miały również miejsce w zakładach przemysłowych w woj. białostockim.

darki”⁶⁰. Na apel Krajowej Narady Oszczędnościowej w zakładach woj. białostockiego zaoszczędzono w pierwszej połowie 1949 r. ok. 800 mln zł. W ruchu współzawodnictwa udział brało 64% zatrudnionych w zakładach włókienniczych. W sprawozdaniu z dotychczasowej działalności I sekretarz KW PZPR, Tureniec, stwierdził m.in.: „*Stoi przed nami ogromne zadanie przebudowy w ciągu najbliższych lat gospodarczej struktury województwa. W ramach planu sześcioletniego województwo nasze zajmie poczesne miejsce. Będzie ono dzielnicą kraju o charakterze rolniczo-przemysłowym, wyposażoną we współczesną technikę rolniczą oraz dużą bazę przemysłową. Gwarantem wykonania tych zadań jest Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, uzbrojona w przodującą teorię marksizmu i leninizmu. Od siły partii i jej łączności z masami oraz zdolności kierowania zależeć będzie tempo rozwoju naszego województwa*”⁶¹.

W trakcie obrad Plenum KW PZPR w Białymstoku w końcu lipca 1950 r. zrekapitulowano dotychczasowe doświadczenia: „*W okresie planu 3-letniego podnosiliśmy naszą znajomość gospodarki narodowej, podnosiliśmy poziom naszego planowania, uczyliśmy się bolszewickich metod planowania, korzystając z doświadczeń budownictwa socjalistycznego w ZSRR, przełamywaliśmy oportunistyczne tendencje w zakresie planowania, tkwiące w naszym aparacie*”⁶². Oceniono, że zadania gospodarcze planu trzyletniego zrealizowano z powodzeniem. Kierowanie nakładów finansowych przede wszystkim na odbudowę zniszczonych zakładów oraz przyrost produkcji głównie poprzez zwiększenie zatrudnienia powodowały, że rozwój w tym czasie miał charakter ekstensywny.

Władze partyjne traktowały rozwój przemysłu, zwłaszcza ciężkiego, jako warunek budowy podstaw socjalizmu. Założenia planu 6-letniego zakładały dążenie do równomiernego rozmieszczenia sił wytwórczych w kraju. Wobec tego rozwój woj. białostockiego, jako zaniedbanego „*przez przedwojenną kapitalistyczną rujnąjącą politykę sanacyjną*”⁶³, miał następować szybciej niż w innych częściach kraju. Praktyka okazała się jednak inna.

Założenia planu 6-letniego dla woj. białostockiego zawierały tylko ogólne wskaźniki. Szczegółowym planowaniem terenowym zajmowała się Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego. Zadaniem instancji i organizacji partyjnych było popularyzowanie założeń planu 6-letniego, korelowanie i kontrola działań gospodarczych. Kampanię informacyjną rozpoczęto w prasie regionalnej od początku 1949 r.⁶⁴

⁶⁰ APB, sygn. 33/II/1, Sprawozdanie z działalności Wydziału Socjalno-Zawodowego KW PZPR w Białymstoku za okres od Kongresu Zjednoczeniowego, s. 179.

⁶¹ Pod przewodnictwem Zjednoczonej Partii klasa robotnicza w naszym województwie realizuje uchwały historycznego Kongresu. I Wojewódzka Konferencja PZPR w Białymstoku, „Życie Białostockie” nr 161, 14 czerwca 1949 r.

⁶² APB, sygn. 33/II/1, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 28 lipca 1950 r., s. 139.

⁶³ Tamże, s. 149.

⁶⁴ Tamże, s. 161.

W styczniu 1949 r. „Życie Białostockie” podało informację, że plan 6-letni przewiduje zatrudnienie w przemyśle w woj. białostockim ponad 50 tys. robotników. W trakcie realizacji planu wojewódzkiego miały być „odrobione zaległości” z czasów „rządów sanacyjnych” oraz zniszczeń z okresu wojny i okupacji. Planowano rozbudowę przemysłu w województwie w oparciu o podstawowe produkty leśne i rolnicze: roślinne – drewno, len i konopie; surowce zwierzęce – głównie mięso, mleko, skóry i wełnę; a także surowce naturalne – kruszywa i torf. Zamierzano odbudować przemysł włókienniczy, rozwinąć przetwórstwo skórzanе oraz przetwórstwo torfu. Zapowiadano budowę nowych zakładów przemysłowych: tkalni i przędzalni w Białymstoku między szosą ełcką a drogą do Warszawy oraz tkalni bawełny między Łomżą i Piątnicą. Budowa nowych zakładów przemysłowych miała być finansowana ze źródeł centralnych. Władze wojewódzkie były zobowiązane zapewnić siłę roboczą i aprowizację⁶⁵.

Pod koniec stycznia 1949 r. o założeniach planu sześcioletniego pisano także w „Białostockim Dzienniku Ludowym”. Znalazła się tam informacja, że w wyniku realizacji planu sześcioletniego na terenie Białostocczyzny zatrudnienie w przemyśle znajdzie około 30 tys. ludzi. Celem realizacji planu było „przywrócenie województwu białostockiemu jego charakteru przemysłowego w oparciu o regionalne możliwości Białostocczyzny”. W gazecie wymieniono najważniejsze obiekty, które miały powstać w ciągu sześciu lat, m.in.: przędzalnię i wykańczalnię wełny w Białymstoku, browar w Dojlidach, roszarnię w Wysokim Stoczku, cegielnię w Starosielcach, kombinat garbarsko-obuwniczy w Grajewie, elektrownię i fabrykę płyt torfowych w Wiźnie. Stwierdzono, że „Plan sześcioletni jest wyrazem troski rządu o zrównanie Białostocczyzny pod względem gospodarczym z okręgami Polski centralnej”⁶⁶.

Na V Plenum KC PZPR, które odbyło się 15 i 16 lipca 1950 r. w Warszawie, I sekretarz KW PZPR w Białymstoku, J. Faruga, przedstawił kierownictwu centralnemu PZPR uwagi do założeń planu sześcioletniego w regionie. Proponował lepsze wykorzystanie torfu w rejonie Wizny. Oprócz planowanej elektrowni sugerował zbudowanie „kombinatu chemicznego”. Przekonywał także o konieczności budowy dużej przędzalni i tkalni w województwie białostockim. Podkreślił również, że „niedociągnięciem” planu 6-letniego w Białostockim było rozdrobnienie inwestycji, które mogło powodować opóźnienie „efektów gospodarczych”⁶⁷. Kierownictwo KW PZPR w Białymstoku traktowało sprawę rozwoju gospodarczego

⁶⁵ Trzy wielkie ośrodki przemysłowe o znaczeniu ogólnokrajowym powstaną w województwie białostockim, „Życie Białostockie” nr 26, 27 stycznia 1949 r.

⁶⁶ 30 tysięcy ludzi otrzyma pracę w nowych fabrykach na terenie Białostocczyzny, „Białostocki Dziennik Ludowy” nr 26, 28 stycznia 1949 r.

⁶⁷ Wystąpienie J. Farugi na V Plenum KC PZPR w dn. 15 lipca 1950 r., „Nowe Drogi” 1950, nr 4, s. 86 i n.

ambicjonalnie. Istnienie dużych zakładów przemysłowych określać miało pozycję województwa, a pewnie i jego władz w hierarchii gospodarczej i partyjnej kraju.

Problemy planu 6-letniego stawiano wielokrotnie na posiedzeniach KW PZPR. Pod koniec lipca 1950 r. na plenum KW PZPR omawiano zadania planu 6-letniego w woj. białostockim. Przewidywały one m.in. rozwój przemysłu włókienniczego, drobnego, poprawę sieci komunikacyjnej, produkcję energii elektrycznej. W Białymstoku, Łomży i Zambrowie miały powstać zakłady bawełniane, w okolicach Białegostoku „zakłady olejarskie i mydlarskie”, w Augustowie planowano otworzyć fermentownię tytoniu, w Hajnówce rozbudować fabrykę kalafonii. W okolicy bagien Wizny zamierzano eksploatować torf. Ponadto miały powstać: „cztery roszarnie, cukrownia, browar, fabryka mebli, dwa tartaki, fabryka okuć meblowych, huta szkła opakowaniowego, (...) nowa elektrownia i szereg innych fabryk, których produkcja oparta będzie o surowiec rolniczy”⁶⁸.

We wszystkich powiatach zamierzano utworzyć zakłady przemysłu drobnego. Produkcja miała się skupiać w niewielkich, wcześniej nieczynnych zakładach, takich jak „małe tartaki, małe olejarnie, fabryczki papy dachowej, fabryczki terpentyny, młyny i inne, które zostały unieruchomione przez inicjatywę prywatną i dotychczas niewykorzystane przez drobną wytwórczość”⁶⁹.

Plan 6-letni przewidywał także poprawę stanu komunikacji kolejowej i drogowej w woj. białostockim. Zamierzano zmodernizować nawierzchnię wielu istniejących dróg i zbudować ponad 900 kilometrów nowych. Planowano zwiększyć gęstość szlaków komunikacyjnych w województwie, uregulować rzekę Bug i zbudować nowe połączenia kolejowe.

Realizacja planu 6-letniego przewidywała wybudowanie na terenie województwa 21000 izb mieszkalnych oraz poprawę w mieszkaniach już istniejących warunków higienicznych. W tym celu zakładano rozbudowę zakładów wodociągowo-kanalizacyjnych w Białymstoku, Łomży, Zambrowie, Bielsku Podlaskim, Augustowie, Hajnówce.

Na plenum KW PZPR w Białymstoku w lipcu 1950 r. podkreślono, że realizacja planu sześcioletniego będzie możliwa jedynie dzięki mobilizacji „sił roboczych i technicznych”, oszczędności surowców, obniżeniu kosztów produkcji i zwiększeniu wydajności pracy. Dlatego – jak sądzono – należało m.in. zorganizować w Białymstoku ośrodek ceramiczny, który koordynowałby pracę cegielni w województwie i pozwoliłby uniknąć sprowadzania przez zakłady cegieł z terenu innych województw.

⁶⁸ APB, sygn. 33/II/1, Protokół z posiedzenia Plenum KW PZPR w Białymstoku, które odbyło się 28 lipca 1950 r., s. 150.

⁶⁹ Tamże, s. 151.

We wszystkich powiatach utworzono Powiatowe Komisje Planowania Gospodarczego. KW PZPR polecił powiatowym instancjom partyjnym kontrolowanie ich działalności i zapewnienie „właściwej” obsady. Jednocześnie w celu usprawnienia pracy miały powstać wewnątrzzakładowe i terenowe komisje planowania. Planowanie wewnątrzzakładowe polegało na „bezpośrednim planowaniu procesu wytwórczego na podstawie dokładnej znajomości i mobilizacji rezerw przedsiębiorstw”⁷⁰. Na tym samym posiedzeniu plenarnym przedstawiono również sposób rozwiązywania problemu „dostarczania kadr” dla przemysłu w województwie: zamierzano zatrudniać młodzież, kobiety, ludność z „nieuprzemysłowionych” miasteczek oraz mieszkańców wsi. Plan 6-letni w woj. białostockim zakładał pięciopółkrotny wzrost produkcji w stosunku do 1949 r. oraz zwiększenie liczebności klasy robotniczej z ok. 9 tys. do 40 tys.

Władze wojewódzkiej organizacji partyjnej poświęcały wiele uwagi rozwojowi przemysłu drobnego w oparciu o spółdzielnie pracy. Były one odpowiedzialne za określanie kierunków działalności tegoż przemysłu, ponieważ profil produkcji musiał być dostosowywany do zmieniających się potrzeb ludności. Wartość produkcji w tym sektorze miała wzrosnąć ponad ośmiokrotnie. Rozwój przemysłu drobnego miał zaspokajać popyt na podstawowe artykuły przemysłowe, ale jednocześnie prowadzić do tworzenia skupisk robotniczych w miejscowościach, gdzie nie przewidywano budowy przemysłu kluczowego.

Sprawy rozwoju gospodarczego województwa były rozpatrywane także w lipcu 1950 r. na II Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku. Oceniając sytuację w przemyśle i budownictwie, stwierdzono, że w stosunku do 1949 r. nakłady na inwestycje budowlane w woj. białostockim wzrosły o 100%. Słabiej, z powodu złej organizacji pracy, przedstawiała się realizacja tych inwestycji. Kierownictwo KW PZPR zwracało uwagę na niski poziom popularyzacji współzawodnictwa pracy jako ważnego elementu w realizacji planów. Krytykowano też związki zawodowe i POP w zakładach pracy za niepodjęcie tej akcji.

Lepiej oceniono sytuację w przemyśle, w którym nie tylko nastąpił wzrost produkcji, ale rozwijało się też współzawodnictwo pracy. Na konferencji nakazano organizacjom partyjnym przedsiębiorstw budowlanych mobilizowanie załóg do skracania terminów prac, prowadzenie szkolenia pracowników nie wykonujących norm oraz rozbudowanie organizacji partyjnej⁷¹.

W 1951 r. oddawano do użytku pierwsze inwestycje planu sześcioletniego. Prasa partyjna systematycznie informowała o tych wydarzeniach. Na początku

⁷⁰ APB, sygn. 33/II/1, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 28 lipca 1950 r., ss. 149–151, 154–156, 160–162.

⁷¹ APB, sygn. 33/I/2, Uchwała II Wojewódzkiej Konferencji PZPR odbytej w Białymstoku w dn. 1–2 lipca 1950 r., ss. 165, 167.

września 1951 r. w „Gazecie Białostockiej” można było przeczytać o planowanym otwarciu garbarni w Krynkach. Budowę zakładu rozpoczęto w maju 1951 r., produkcja miała ruszyć przed końcem tego roku. W artykule przedstawiono problemy z zaopatrzeniem w podstawowe materiały i narzędzia budowlane: cement, wapno, młotki, narzędzia, kielnie. Tempo prac zwalniały także kłopoty z dostawami energii oraz drewna. Artykuł kończył się uwagą: *„nie można dopuścić, by na skutek biurokratycznego niedbalstwa opóźnione zostało oddanie do użytku tak ważnego obiektu przemysłowego, jakim będzie garbarnia w Krynkach”*⁷².

Niecały miesiąc później, we wrześniu 1951 r., „Gazeta Białostocka” informowała o wcześniejszym uruchomieniu produkcji fermentowni tytoniu w Augustowie. Stwierdzono, że rozruch fabryki będzie następować etapami. Pierwszy wyznaczono na 22 września 1951 r. Do końca 1951 r. cała fabryka miała być uruchomiona. Plan sześcioletni przewidywał uruchomienie zakładu w pierwszej połowie 1952 r.⁷³

Pod koniec września 1951 r. w tejże samej gazecie przedstawiono rozwój drobnej wytwórczości w województwie białostockim. Podkreślono, że jej zadaniem jest uzupełnienie produkcji przemysłu kluczowego oraz pełne wykorzystanie rezerw surowcowych województwa. Stwierdzono, że w 1951 r. lepiej ukierunkowano profil produkcji poszczególnych zakładów, co pozwoliło uniknąć strat. Ukazano także osiągnięcia w wykorzystaniu w produkcji surowców miejscowych oraz odpadów surowcowych. Wreszcie została zapowiedziana poprawa jakości towarów wytwarzanych w drobnej wytwórczości⁷⁴.

W kwietniu 1953 r. na posiedzeniu plenarnym KW PZPR w Białymstoku podjęto problem realizacji planu sześcioletniego w roku 1952 i I kwartale 1953 r. I sekretarz KM PZPR w Białymstoku zauważył, że planów produkcyjnych za 1952 r. nie wykonały m.in. niektóre wydziały „zakładów włókienniczych” i ZBM. Winę przypisywano zakładowym organizacjom partyjnym, które nie oddziaływały na członków partii odpowiedzialnych za wykonanie planów. Ponadto niewielu członków partii uczestniczyło bezpośrednio w produkcji oraz we współzawodnictwie pracy. Kierownictwo zjednoczenia tłumaczyło, że powodem niewykonania planu w budownictwie był brak siły roboczej. Na posiedzeniu plenarnym argument ten odrzucono i potraktowano jako oportunistyczną teorię wynikającą z nieznamośności województwa i zmierzającą do usprawiedliwiania wszystkich niedociągnięć 1952 r. Zganiono niepotrzebne rozbudowywanie administracji

⁷² Jeszcze w roku bieżącym rozpocznie produkcję nowa wielka garbarnia w Krynkach, „Gazeta Białostocka” nr 4, 5 września 1951 r.

⁷³ 22 września – przed zaplanowanym terminem rozpocznie produkcję nowy obiekt planu 6-letniego wielka fermentownia tytoniu w Augustowie, „Gazeta Białostocka” nr 18, 21 września 1951 r.

⁷⁴ Krok naprzód w rozwoju drobnej wytwórczości woj. białostockiego, „Gazeta Białostocka” nr 21, 25 września 1951 r.

i brak kontroli robót. Podkreślono, że organizacja partyjna nie oddziaływała na robotników i kierownictwo, nie krytykowała zaniedbań w organizacji pracy⁷⁵.

Plenum KW PZPR w Białymstoku podjęło uchwałę, w której odpowiedzialność za wykonanie planów produkcyjnych, zgodnie z zasadą jednoosobowego kierownictwa, złożono na dyrektorów przedsiębiorstw. Plenum zalecało walkę z marnotrawstwem, efektywne wykorzystanie sprzętu i zatrudnianie kobiet bezpośrednio w procesie produkcyjnym⁷⁶.

Kilka tygodni później, 23 i 24 maja 1953 r., na III Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku podsumowano wykonanie planu sześcioletniego w 1952 r. Wymieniono najpierw osiągnięcia realizacji planu w województwie: oddanie do użytku nowych izb mieszkalnych, nowoczesnej chłodni, fermentowni tytoniu w Augustowie, fabryki octu i musztardy, rzeźni drobiu w Białymstoku, piekarni i fabryki pasmanterii w Białymstoku, tartaku w Czarnej Wsi, elektrowni w Łapach. Podkreślono dwudziestoprocentowy wzrost produkcji przemysłowej w stosunku do 1951 r. Chwalono się, że rozwój przemysłu w województwie był najważniejszym zadaniem wojewódzkiej organizacji partyjnej. W sumie – jak stwierdzali uczestnicy konferencji – w przemyśle włókienniczym w 1952 r. w woj. białostockim zatrudnionych było ok. 5 tysięcy osób. Został także dostrzeżony wzrost produkcji w przemyśle drobnym oraz w Fabryce Przyrządów i Uchwytów w Białymstoku, w Zakładach Kolejowych w Łapach oraz w Fabryce Sklejek w Białymstoku. Uwagę zwracał fakt, że liczba zatrudnionych w budownictwie wzrosła z 6 tys. w 1950 r. do 15 tys. w 1952 r. Wspomniano również o rozpoczętej w 1953 r. budowie kombinatu włókienniczego w Zambrowie, Fabryki Metalowej w Białymstoku i Czarnej Wsi.

Na konferencji stwierdzono, że planu za 1952 r. nie wykonano w przemyśle włókienniczym, budownictwie i w cegielnictwie. Ponadto opóźniało się oddanie, m.in. mieszkań oraz Roszarni w Ełku, Garbarni w Krynkach, szpitali w Augustowie i Wysokiem Mazowieckiem. Dyrektorzy przedsiębiorstw, które nie wykonały planów, tłumaczyli opóźnienia trudnościami obiektywnymi, czyli brakiem i złą jakością surowców. Wojewódzkie władze partyjne winą obarczyły dyrekcje zakładów, ponieważ nie zapewniły systematycznych dostaw surowców i właściwej organizacji pracy. Ujawniono również, że wiele kierowniczych stanowisk zajmowali ludzie obcy politycznie, którzy *„celowo wprowadzali chaos organizacyjny”*: *„W 1952 roku na stanowisku dyrektora naczelnego w ZBM-ie pracował Burnos Józef, syn obszarnika, wydany z Partii i wielu innych będących na kierowniczych stanowiskach, jak Krzywicki Adolf, były dyrektor administracyjny, syn obszarnika, oficer sanacyjny.*

⁷⁵ APB, sygn. 33/II/4, Protokół z rozszerzonego Plenum KW PZPR w Białymstoku, które odbyło się 11 kwietnia 1953 r., ss. 4–5, 17, 75–87.

⁷⁶ APB, sygn. 33/II/4, Uchwała Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 11 kwietnia 1953 r., s. 102 i n.

Ficewicz, były prokurator, Gitchev, członek b. AK i sędzia tej organizacji. Młynczyk wykładowca ideologiczny NSZ. Kierownik sekcji planowania operatywnego – Prejs – w 1948 roku wrócił do kraju po ukończeniu oficerskiej szkoły lotniczej w Anglii RAF⁷⁷.

Pomimo problemów z realizacją planu delegaci białostockiej organizacji partyjnej zebrani na III Konferencji wystosowali list do przewodniczącego KC PZPR, Bolesława Bieruta, w którym podkreślali: „W ciągu trzech lat planu 6-letniego rozwinął się i rozwija w dalszym ciągu nasz przemysł włókienniczy, metalowy i drzewny. Budujemy nowe wielkie zakłady w Zambrowie i Fastach. Rozwija się ruch spółdzielczości produkcyjnej. Rosną nowe szkoły i gmachy mieszkaniowe. Rośnie nasza chluba – Akademia Medyczna”⁷⁸.

Po pierwszym, w miarę pomyślnym roku realizacji planu 6-letniego, w kolejnych latach pojawiły się trudności z wykonaniem zadań. Jako główne powody opóźnień wskazywano wówczas złą jakość lub brak surowców oraz problemy organizacyjne. Istotnym powodem opóźnień w wykonaniu planu okazało się też zamknięcie w pierwszych latach planu 6-letniego małych prywatnych zakładów produkcyjnych: młynów, tartaków, cegielni. Produkcja w państwowych zakładach nie zaspokajała potrzeb budownictwa mieszkaniowego⁷⁹. Wraz z pojawieniem się trudności w realizacji planu kierownictwo partii wprowadziło jednoosobową odpowiedzialność za niewykonanie planów. Przyjęto zasadę, że brak surowców był ewidentną winą organizacji partyjnej, która miała koordynować działania – również w zakresie zaopatrzenia. Odpowiedzialność za opóźnienia chętnie była zrzucana na „element obcy politycznie”, który stawał się tym samym winien wprowadzenia „chaosu gospodarczego”.

W kolejnym roku realizacji planu 6-letniego jego wykonanie oceniano jako nieco wyższe od wykonania planu za rok 1952. Na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w styczniu 1954 r. przekonywano, że zadania czwartego roku planu były realizowane przez zakłady przemysłowe „dzięki ofiarnemu wysiłkowi klasy robotniczej pod przewodnictwem organizacji partyjnych”. Tym razem została dostrzeżona znaczna poprawa organizacji pracy. Z trzydziestu pięciu największych zakładów produkcyjnych woj. białostockiego planu nie wykonało jedynie pięć: Zakłady E. Plater w Wasilkowie, Wschodnie Zakłady Przemysłu Wełnianego, Zakład Sieci, Białostockie Przemysłowe Zjednoczenie Budowlane i Roszarnia Wysoki Stoczek. Najlepsze wyniki w wykonywaniu planu w 1953 r. odnotowywano w przemyśle drobnym. Wprowadzono do produkcji ponad 120 nowych przedmiotów, podczas gdy w 1952 r. rozszerzono produkcję o 26 nowych

⁷⁷ APB, sygn. 33/I/3, Protokół z III Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dn. 23–24 maja 1953 r., ss. 29–32, 35.

⁷⁸ Tamże, s. 190.

⁷⁹ J. Jaczun, E. Bakun, *Rozwój województwa białostockiego w planie 6-letnim*, „Życie Gospodarcze”, 21 luty, 1954, s. 150.

wyrobów. W przemyśle drobnym nie wykonano jedynie planu w sektorze organizacji punktów usługowych i planu usług⁸⁰.

Jak informowała WKPG – w 1953 r. nastąpił wzrost nakładów inwestycyjnych o 29% w stosunku do poprzedniego roku. Nakłady te przeznaczono na oświatę, rolnictwo, gospodarkę komunalną i mieszkaniową. Pomimo że plan produkcji przedsiębiorstw remontowo-budowlanych został wykonany, pojawiły się opóźnienia w realizacji inwestycji budowlanych⁸¹.

W połowie 1954 r. wykonanie planu produkcji globalnej zmniejszyło się do 99,4%, plan produkcji terenowych przedsiębiorstw budowlano-montażowych został wykonany zaledwie w 93%. W dalszym ciągu wiele do życzenia pozostawała organizacja produkcji. W 1953 r. w komunikacie WUPG podano, że powodem opóźnień w realizacji planu w przedsiębiorstwach budowlanych były braki dokumentacji „projektowo-kosztorysowej” oraz błędy organizacyjne. Przyczyną popełniania wielu błędów w dokumentacjach technicznych upatrywano w braku odpowiedniej kadry fachowców. WUPG systematycznie informował o opóźnieniach w oddawaniu do użytku inwestycji planu 6-letniego⁸².

Znacznie szerszy wachlarz przyczyn, jakie leżały u podstaw trudności w wykonywaniu kolejnych rocznych zadań planu 6-letniego, wskazywano ze szczebla centralnego. *„Podstawowe przyczyny naszych braków i niedociągnięć tkwią w niedostatecznej więzi partii z masami, w zbiurokratyzowaniu wielu ogniw aparatu państwowego, w słabości krytyki i samokrytyki”*⁸³. W związku z powyższym formułowano wnioski, że sprostanie zadaniom gospodarczym wymaga *„umocnienia kierowniczej roli i mobilizującej siły partii. Jednym z głównych braków w tej dziedzinie był zakorzeniony głęboko w praktyce działalności partyjnej i państwowej szkodliwy funkcjonalizm, wyrażający się w faktycznym odrywaniu spraw politycznych od gospodarczych. Np. w komitetach wojewódzkich sprawy te były przeważnie oddawane w «pacht» sekretarzom ekonomicznym i rolnym oraz kierownikom odpowiednich wydziałów”*⁸⁴.

⁸⁰ APB, sygn. 33/IV/23, Analiza wykonania planów produkcyjnych w 1953 roku przez przemysł, budownictwo, komunikację i przemysł drobnny odczytana na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku dn. 8 stycznia 1954 r., s. 166 i n.

⁸¹ Wyniki wykonania wojewódzkiego planu gospodarczego w roku 1953. Komunikat Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 39, 16 lutego 1954 r.

⁸² Produkcja przemysłu drobnego Białostocczyzny wzrosła o 36% w porównaniu z I półroczem ub. r. Komunikat WKPG o przebiegu wykonania wojewódzkiego planu gospodarczego za I półrocze 1954 r., „Gazeta Białostocka” nr 184, 5 sierpnia 1954 r.

⁸³ E. Szyr, *O leninowski styl w działalności gospodarczej*, „Życie Partii” 1955, nr 1, s. 11. Pomimo że cytowany zwrot był rutynowym przykładem partyjnej nowomowy, stwierdzić jednak można, że zapewne wbrew założeniu trafnie oddawał on sens (bezsens?) partyjnego kierownictwa przemysłem, gospodarką i w konsekwencji całym państwem.

⁸⁴ Tamże, s. 12. Ocena ta znajdowała również potwierdzenie w działalności KW PZPR w Białymstoku.

Istotnym źródłem problemów z realizacją zadań planu 6-letniego były zarówno trudności wewnętrzne – krajowe, jak i zewnętrzne – międzynarodowe. W tej ostatniej grupie najbardziej znaczące było wielopłaszczyznowe oddziaływanie ZSRR na bieg spraw w Polsce, a ściślej podporządkowanie ideologiczne, polityczne, militarne, gospodarcze itp. Dalszą konsekwencją tego stanu rzeczy był wpływ szeroko rozumianej „zimnej wojny”, której bezpośrednim następstwem stał się wyścig zbrojeń, skutkujący w gospodarce nieproporcjonalnym rozwojem przemysłu obronnego i innymi wydatkami wojskowymi. Zależność tę dostrzegali E. Szyr, który – wskazując na „palącą konieczność” zmian w metodach pracy – podkreślał także „ogrom zadań” na rok 1955. Zadania te należało rozpatrywać „w świetle rozwoju sytuacji międzynarodowej, a w szczególności czynionych przez imperialistów przygotowań do odbudowy hitlerowskiego Wehrmachtu. Nakłada to na nasz kraj, który już dziś stanowi mocne ogniwo światowego obozu pokoju, dalsze obowiązki, wymaga wydatnego wzmocnienia siły gospodarczej i obronnej naszego państwa”⁸⁵.

Na IV Wojewódzkiej Konferencji PZPR (16 i 17 października 1954 r.) obliczono, że w ciągu 3 lat realizacji planu na terenie województwa wybudowano i oddano do użytku 17 obiektów przemysłowych. Liczba osób zatrudnionych w przemyśle wzrosła z 9 200 w 1949 r. do 27 tys. w 1954 r., a w 1955 r. miała osiągnąć 35 tys. W okresie 5 lat realizacji planu zostały wybudowane i oddane do użytku dwa szpitale w Augustowie i Wysokim Mazowieckim oraz 4500 mieszkań w nowych osiedlach w Białymstoku, Zambrowie, Czarnej Wsi i Hajnówce. Zostały zorganizowane od podstaw Akademia Medyczna i Wieczorowa Szkoła Inżynierska, zbudowano 142 szkoły podstawowe, 13 przedszkoli i 37 budynków administracyjnych. Oddano do użytku i wyremontowano 327 km dróg państwowych, 87 km dróg w powiatach, 287 km dróg w gminach oraz zbudowano 227 mostów. Zelektryfikowano 333 gromady, w tym 140 spółdzielni produkcyjnych i 90 PGR. W stosunku do poprzednich lat o 11% wzrosła produkcja w przemyśle włókienniczym, o 18% – w rolno-spożywczym, o ok. 22% – w przemyśle drobnym i spółdzielczości pracy. Nadal zaś nie udało się wykonać planów produkcyjnych w przemyśle włókienniczym⁸⁶.

W połowie lutego 1955 r. WKPG informowała, że zadania w zakresie produkcji globalnej przemysłu drobnego w 1954 r. wykonano w 107,7%. W 1954 r. nastąpił także wzrost o 72% w porównaniu do 1953 r. nakładów na inwestycje terenowe. W większości nakłady te przeznaczono na inwestycje w rolnictwie, bu-

⁸⁵ Tamże, s. 11. Dodajmy, że kilka miesięcy później, 14 maja 1955 r., podpisany został Układ Warszawski (właściwie: Układ o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej między Ludową Republiką Albanii, Ludową Republiką Bułgarii, Węgierską Republiką Ludową, NRD, PRL, Rumuńską Republiką Ludową, ZSRR i Republiką Czechosłowacką podpisany w Warszawie 14 maja 1955 r.). PRL ratyfikowała układ 21 maja 1955 r.

⁸⁶ APB, sygn. 33/1/4, Protokół z IV Wojewódzkiej Konferencji PZPR odbytej w dn. 16–17 października 1954 r., s. 93 i n.

downictwie i oświacie, gospodarce komunalnej, łączności i kulturze. Do użytku oddano wiele nowych obiektów, wymieniono też te, których ukończenie zostało opóźnione⁸⁷.

12 września 1955 r. na Plenum KW PZPR w Białymstoku zostało ocenione wykonanie planu sześcioletniego za I półrocze 1955 r. I tym razem została dostrzeżona poprawa sytuacji i wykonanie planów w wielu fabrykach. Szczególnie istotne okazało się wykonanie planów w przemyśle włókienniczym i budownictwie. Pozytywnie oceniono wyniki nowej fabryki włókienniczej w Zambrowie: *„pocieszającym jest fakt, że młoda załoga kombinatu bawełnianego w Zambrowie, składająca się z synów i córek chłopów białostockich, zadania swoje wykonuje i przekracza”*⁸⁸.

W połowie lutego 1956 r. w komunikacie Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Białymstoku o wykonaniu wojewódzkiego planu gospodarczego w 1955 r. stwierdzono, że plan w zakresie produkcji globalnej przemysłu drobnego wykonano w 96,3%. Plan produkcji terenowych przedsiębiorstw budowlanych został wykonany w 97,5%. Wymieniono także obiekty oddane do użytku w 1955 r. oraz te, których zakończenie zostało opóźnione⁸⁹.

Krytyka partyjnego stylu zarządzania gospodarką narodową nasiliła się zwłaszcza w 1956 r. Coraz częstsze były głosy, że warunkiem pomyślnej realizacji planowanych przedsięwzięć jest szeroka decentralizacja decyzji gospodarczych, zmiana metodologii planowania, systemu finansowania gospodarki i metod zarządzania przedsiębiorstwami. Sprawa była jednak o tyle skomplikowana, że w kręgach decydenckich przeważało przekonanie, iż radykalnych zmian nie można dokonywać pochopnie. Taka kunktatorska postawa wynikała, jak się wydaje, z panującego, wcale nie demokratycznego centralizmu, lecz ze zwyczajów polegających na komenderowaniu, z korzystania z utartych schematów postępowania, w których *„konsultacje”* rozumiano jako potwierdzanie przez *„doty partyjne”* jedynie słusznych koncepcji przedstawianych przez *„góre”*. Zadziwiające jest to, że kierownictwo partyjne zdawało sobie sprawę z tego, iż system zarządzania gospodarką jest wadliwy. Wobec daleko posuniętego scentralizowania wszystkich niemal decyzji ekonomicznych rola komitetu wojewódzkiego – jako instancji sprawującej partyjne kierownictwo nad życiem gospodarczym na swoim terenie – jawiła się więc jako mniej niż mała. *„Aparat KW, szczególnie jego wydział ekonomiczny – spełnia najczęściej rolę jak gdyby «pośrednika» między odpowiednimi wydziałami KC a zakładami pracy swego województwa. Otrzymujemy z wyższych*

⁸⁷ Komunikat Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego o wykonaniu planu gospodarczego w 1954 r., „Gazeta Białostocka” nr 37, 13–14 lutego 1955 r.

⁸⁸ APB, sygn. 33/II/6, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 12 września 1955 r., s. 240 i n.

⁸⁹ Komunikat Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Białymstoku o wykonaniu wojewódzkiego planu gospodarczego w 1955 r., „Gazeta Białostocka” nr 40, 16 lutego 1956 r.

instancji wytyczne, instrukcje, zalecania, a naszą rzeczą jest właściwie jedynie zapewnienie ich realizacji w terenie. Nasz wpływ na treść czy charakter tych instrukcji, na decyzje gospodarcze w PKPG lub odpowiednim resorcie – jest w istocie rzeczy znikomy. Komitet wojewódzki mógł dotychczas co najwyżej sygnalizować wyższym instancjom partyjnym i gospodarczym te lub inne fakty. Dobijał się o rozwiązanie spraw szczególnie nabrzmiałych, o usunięcie tych czy innych nonsensów. Ale tylko niestety «sygnalizował» i «dobijał się»⁹⁰.

13 i 14 października 1956 r., na Plenum KW PZPR w Białymstoku podsumowano „osiągnięcia” planu 6-letniego w woj. białostockim. Konkluzja brzmiała: „W okresie planu 6-letniego poważnie zmieniło się oblicze naszego województwa tak w dziedzinie przemysłu, rolnictwa, budownictwa jak oświaty i zdrowia”. W trakcie realizacji planu 6-letniego zbudowano dwa kombinaty bawełniane w Zambrowie i Fastach, wzniesiono chłodnię i browar w Białymstoku, elewator zbożowy w Starosielcach, roszarnie lnu i konopi w Ełku, Bielsku Podlaskim i Białymstoku, odbudowano i rozbudowano Fabrykę Sklejek w Białymstoku, tartak w Czarnej Wsi, zakłady suchej destylacji drewna w Hajnówce, Fabrykę Przyrządów i Uchwytów w Białymstoku, garbarnie w Krynkach i w Białymstoku oraz zakłady przemysłowe w Czarnej Wsi. Zwiększyła się liczba zakładów przemysłu drobnego ze 120 w 1949 r. do 1164 w 1955 r. W sumie zatrudniano w nich ponad 10 tysięcy pracowników. W „przemysłe kluczowym” pracę znalazło w 1955 r. ponad 28 tysięcy pracowników. W okresie realizacji planu sześcioletniego na terenie województwa oddano do użytku 6 861 mieszkań, z tego ok. 4 tys. w Białymstoku, wyremontowano 58 301 mieszkań. Liczba mieszkańców Białegostoku przekroczyła 100 tysięcy⁹¹.

W trakcie realizacji planu 6-letniego w latach 1951–1955, w wyniku napiętej sytuacji międzynarodowej, część nakładów przesunięto na potrzeby zbrojeniowe. „W latach 1951–1955 przyrost produkcji w wielu gałęziach przemysłu niemal całkowicie stanowiła produkcja zbrojeniowa”⁹². Spowodowało to wstrzymanie wielu inwestycji.

⁹⁰ S. Grudziński, *Komitet wojewódzki a kierowanie przemysłem*, „Życie Partii” 1956, nr 6, s. 12. Autor artykułu był wówczas sekretarzem KW we Wrocławiu. Autor podnosił problem, iż wbrew głoszonym hasłom nie ma możliwości rozwijania „samodzielności i inicjatywy terenu – załóg fabrycznych i rad zakładowych, inicjatywy organizacji partyjnych, instancji powiatowych i miejskich rad narodowych. (...) Jak tu mówić o rozwijaniu samodzielności i inicjatywy towarzyszy z fabryk, przedsiębiorstw czy z budów, skoro cała działalność produkcyjna ich zakładów pracy jest «odgórnice» zaplanowana i ustalona w najdrobniejszych szczegółach”. (Tamże, s. 13). Wydaje się, że nie ma powodu sądzić, aby ta krytyczna ocena realnych możliwości wpływu KW PZPR na kierunki i zakres rozwoju przemysłu na Dolnym Śląsku była znacząco odmienna w woj. białostockim.

⁹¹ APB, sygn. 33/II/7, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 13–14 października 1956 r., s. 226 i n.

⁹² A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Dzieje gospodarcze Polski...*, s. 246. Była to opinia przewodniczącego PKPG – Piotra Jaroszewicza. Także: A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza...*, s. 485 i n.

W województwie białostockim nie zrealizowano m.in. takich przedsięwzięć jak: elektrownia na Wiźnie, elektrociepłownia w Fastach, wytwórnia lekkich betonów w Grajewie. Natomiast wiele milionów złotych zainwestowano w budowę obiektów specjalnych w Augustowie i w Czarnej Wsi, które nie były właściwie wykorzystane⁹³.

*
* *

W okresie realizacji planu 6-letniego zadaniem KW PZPR w Białymstoku było kontrolowanie szczegółowych planów terenowych przygotowywanych przez WKPG, koordynacja działań gospodarczych, zapewnienie kadr do realizacji założeń, propagowanie założeń i osiągnięć planu sześcioletniego, ukierunkowanie przemysłu drobnego oraz kontrola wykonania założeń. Propagowanie założeń planu było realizowane m.in. na łamach prasy oraz na szkoleniach ideologicznych. Wojewódzkie władze partyjne oceniały, że stosunkowo nieźle rozwijał się przemysł drobny. Sprawę realizacji zadań planu 6-letniego regularnie podejmowano na zebraniach plenarnych KW PZPR i wojewódzkich konferencjach partyjnych. Źródła głównych utrudnień w realizacji założeń upatrywano w braku odpowiednio wykwalifikowanych kadr. Problem ten miała w przyszłości rozwiązać specjalnie w tym celu utworzona WSI, jednak wymagało to czasu. Słabą stroną realizacji zadań planu 6-letniego była także zła organizacja pracy, a zwłaszcza problemy zaopatrzeniowe. To właśnie z powodu złej jakości, braku lub nierytmicznych dostaw surowców, materiałów i narzędzi robotnicy nie wykonywali planów. W podsumowaniu realizacji planu 6-letniego na posiedzeniu plenarnym KW PZPR konstatowano: *„Mimo wielu owocnych osiągnięć nie uniknęliśmy w okresie 6-latkę wielu pomyłek, błędów i braków, które to w sumie zaważyły na niewykorzystaniu naszych wewnętrznych rezerw gospodarczych, politycznych i wpłynęły na niewykorzystanie w pełni założeń planu 6-letniego”*⁹⁴.

Rola KW PZPR w Białymstoku w zakresie rozwoju przemysłu na terenie woj. białostockiego jawi się, podobnie jak i w innych dziedzinach, jako rola ogniwa transmisyjnego między politycznym i gospodarczym centrum a „terenem” i znajdującymi się tam zakładami pracy. Centralizacja w kierowaniu gospodarką sprawowała KW PZPR do roli ogniwa pośredniczącego: „przekaznika” – w sprawach idących z góry na dół oraz do funkcji biura interwencyjnego – w sprawach idących z dołu do góry. Rzeczywiste obowiązki i możliwości KW PZPR ograniczały się do pilnowania realizacji planów gospodarczych, specyficznie rozumianej „pomocy” w realizacji ich zadań udzielanej zakładowym organizacjom partyjnym

⁹³ APB, sygn. 33/II/7, Protokół z Plenum KW PZPR w Białymstoku odbytego w dn. 13–14 października 1956 r., s. 230.

⁹⁴ Tamże, ss. 226–232.

i „towarzyszom” zajmującym stanowiska kierownicze w zakładach przemysłowych. W praktyce „pomoc” sprowadzała się do zastępowania lokalnych instancji partyjnych, POP oraz administracji gospodarczej, do komenderowania nimi.

Działając w ramach ściśle określonych możliwości, KW PZPR realizował swoją kierowniczą funkcję wobec przemysłu na terenie woj. białostockiego głównie poprzez odpowiednią politykę kadrową (nomenklatura wojewódzka), szczegółowy nadzór nad realizacją ogólnych planów gospodarczych oraz omawianie, ocenianie i wyciąganie wniosków na forum kolejnych organizacji i instancji partyjnych. Stosunkowo niewielkie rozmiary istniejącego na tym terenie przemysłu oraz dość skromne inwestycje prowadzone w okresie planu 6-letniego stawiały Białostoczczyznę na końcu listy województw pod względem uprzemysłowienia. Każda nowa inwestycja okazywała się znaczącym postępem na gospodarczej mapie województwa. Z tych też względów problematyka rozwoju przemysłu nie była głównym i zbyt częstym tematem obrad Egzekutywy i KW PZPR w Białymstoku.

Znacznie częściej obradowano w KW nad zagadnieniami białostockiego rolnictwa. Ono również stawiało woj. białostockie na końcu listy pozostałych województw – zarówno pod względem wyników produkcji rolnej, jak też struktury gospodarstw indywidualnych, stanu „współdzielczenia” wsi itp. W kategoriach sukcesu można było rozpatrywać takie „osiągnięcia”, jak ograniczenie zakresu stosowania trójpolówki czy elektryfikacja wsi i spółdzielni produkcyjnych. Mimo zabiegów instancji wojewódzkiej nie udało się rozbudować sprawnej, mającej rzeczywisty wpływ na sprawy wsi i jej mieszkańców sieci gminnych organizacji partyjnych. Likwidacja „białych plam” miała w dużym stopniu charakter formalny.

Rozbudowa gospodarcza regionu, zarówno przemysłu, jak i rolnictwa, dawała szerokie możliwości propagandowego dyskontowania rzeczywistych i potencjalnych efektów uprzemysłowienia. Z tych też powodów często gościła ona na łamach prasy. Towarzyszyła temu także propaganda innych działań służących podniesienia rangi województwa, jego gospodarki i kultury, zwłaszcza zaś faktu utworzenia pierwszych białostockich uczelni wyższych – Akademii Medycznej i Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej.

Podnoszona wielokrotnie specyfika woj. białostockiego, a także po części jej organizacji partyjnej powodowały, że w połowie lat pięćdziesiątych nastroje społeczne odbiegały swą intensywnością od podobnych zachowań w innych, bardziej uprzemysłowionych województwach. W styczniu 1956 r., podczas ogólnopartyjnych analiz wyników realizacji planu 6-letniego i założeń nowej 5-latki, pomimo starań Egzekutywy i KW PZPR w Białymstoku, nie udało się rozbudzić entuzjazmu dla dotychczasowych dokonań. Odczucia społeczne nie pokrywały się z głošonym publicznie optymizmem władz partyjnych i państwowych. Atmosfera przemian dokonujących się w Polsce w 1956 r. również dotarła do wojewódzkiej organizacji partyjnej ze znacznym, co najmniej dwutygodniowym opóźnieniem.

Zakończenie

Białostocka wojewódzka organizacja partyjna – jak wielokroć to akcentowaliśmy – była w skali całego kraju najśłabszą liczebnie. Decydowało o tym wiele powodów. Jednym z podstawowych były słabe tradycje ruchu komunistycznego w regionie, a także bolesne doświadczenia związane z panowaniem władzy radzieckiej w latach 1939–1941. Inną grupę przyczyn należałoby dostrzec w czynnikach demograficznych: wybitnie wiejskim charakterze woj. białostockiego i nielicznej klasie robotniczej. Istotny wpływ na niski poziom „upartyjnienia” miało też słabe uprzemysłowienie regionu. Oprócz czynników obiektywnych należałoby wskazać również subiektywne – zwłaszcza słabą skuteczność pracy terenowych ogniw partii. Między innymi z tych powodów nastroje społeczne panujące wśród ludności woj. białostockiego negatywnie przekładały się na stan liczebny szeregów partii.

Zasady centralizmu demokratycznego – podstawa organizacyjna budowy partii – powodowały, że w procesie organizacji i działalności Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku miał niewiele swobody w stosowaniu własnych, specyficznych rozwiązań. Większość decyzji dotyczących białostockiej organizacji partyjnej zapadała poza nią. Podstawowym zadaniem KW PZPR było wykonywanie dyrektyw i instrukcji otrzymywanych z KC PZPR. Niewielki margines na inicjatywę dotyczył co najwyżej sposobów realizacji poleceń najwyższej instancji. Zadania te w pewnym stopniu determinowała specyfika środowiska oraz organizacji partyjnej woj. białostockiego – najśłabszej organizacji PZPR w kraju.

Analiza funkcjonowania KW PZPR w pierwszych latach jego istnienia upoważnia do wyciągnięcia szeregu wniosków. „Zjednoczona Partia” okazała się głównie kontynuatorką Polskiej Partii Robotniczej, zaś w ograniczonym do minimum stopniu Polskiej Partii Socjalistycznej. Struktura organizacyjna białostockiego KW PZPR praktycznie została przejęta po KW PPR. Umożliwiło to nowej

partii kontynuację spraw prowadzonych przez jej poprzedniczkę oraz natychmiastową realizację najważniejszych zadań stojących przed partią. Pomimo ciągłości organizacyjnej w pierwszych latach działalności KW PZPR w Białymstoku borykał się z poważnymi kłopotami kadrowymi. Problemów tych nie udało się rozwiązać w ciągu całego interesującego nas okresu. Trudności sprawiało znalezienie odpowiednich kandydatów na stanowiska kierowników wydziałów, instruktorów i referentów. W efekcie istniała duża płynność kadr, szczególnie instruktorskich. Sytuacja taka wynikała zarówno ze słabości zaplecza kadrowego w Białymstoku, niskiego ogólnego przygotowania oraz niepewnej postawy politycznej ewentualnych kandydatów do pracy w aparacie partyjnym.

Wojewódzki szczebel organizacyjny PZPR był „*pasem transmisyjnym*” uchwał i instrukcji płynących z KC PZPR „*w dół*”, spełniającym rolę posłusznego wykonawcy. W istocie nie miał swobody działania, również w sprawach dotyczących terenu swej pracy.

KW PZPR był przedstawicielem „*siły przewodniej*”, najwyższą instancją partii w województwie, decydującą o obsadzie personalnej i funkcjonowaniu organów lokalnych władz państwowych, gospodarczych – i rzec można bez wielkiej przesady – wszelkich innych działających na terenie województwa. Pamiętać bowiem należy, że w zasięgu zainteresowania PZPR leżała nie tylko działalność samej partii, ale także „*sojusznicznych*” stronnictw, organizacji młodzieżowych i kobiecych, związków zawodowych, spółdzielczości w miastach i na wsi, działalność środków masowego przekazu, oświaty i szkolnictwa wyższego, działalność całej szeroko rozumianej gospodarki – przemysłu i rolnictwa, ale także handlu, usług, transportu, gospodarki komunalnej itp. Partia interesowała się przejawami życia religijnego w kraju oraz w miarę możliwości starała się kształtować, ograniczać działalność i zasięg oddziaływania Kościołów i związków wyznaniowych, zwłaszcza Kościoła katolickiego.

W PZPR, pomimo propagandowych sloganów o „*demokracji wewnątrzpartyjnej*”, powszechnie obowiązujące były „*zasady centralizmu demokratycznego*”. Partia była więc organizacją ze wszech miar scentralizowaną, bezwzględnie podporządkowaną władzom centralnym partii. Uwaga ta wymaga dodatkowego rozszerzenia. Wbrew *Statutowi PZPR*, faktyczną władzę w partii sprawowały nie „*demokratycznie*” wybierany Zjazd i Komitet Centralny (wojewódzka konferencja partyjna i komitet wojewódzki), ale ich organy wykonawcze – Biuro Organizacyjne (Polityczne) i Sekretariat KC, a zwłaszcza najściślejsze, nieformalne gremium decyzyjne z przewodniczącym (I sekretarzem) KC PZPR (egzekutywa i sekretariat KW z I sekretarzem KW na czele). Wybory w PZPR – delegatów na zjazdy, konferencje itp. oraz członków władz kolegialnych i jednoosobowych (KC, KW, egzekutywy, sekretarze i I sekretarze) – w praktyce odbywały się na zasadzie akceptacji propozycji przygotowanych przez wyższe władze partyjne, z uwzględnieniem odpowiednich proporcji robotników, chłopów i inteligencji pracującej, a także kobiet, przedstawicieli dużych zakładów pracy, urzędów, or-

ganizacji społecznych i związków zawodowych. Szeroko stosowaną praktyką personalną w PZPR było „*rekomendowanie*” przez KC (KW) na odpowiednie stanowiska w partii i poza nią. Tak więc zwłaszcza I sekretarze KW pełnili swe obowiązki nie tyle z wyboru, lecz na zasadzie kooptacji z rekomendacji KC PZPR. Na tej samej zasadzie, najczęściej na podstawie decyzji KC PZPR, następowało odwoływanie ze stanowisk. Nie powinna też nikogo mylić duża liczebność „*władz partyjnych*” – komitetów różnych szczebli. Decydującą rolę odgrywała w nich wąska grupa aktywu: osoby zajmujące węzłowe stanowiska w aparacie partyjnym danego szczebla, szefowie lokalnych organów władz państwowych (prezydów rad narodowych), UBP, związków zawodowych, ZMP, wojska. Pozostali członkowie komitetów stanowili tło, „*demokratyczny*” szafaż, który miał legitymizować rzeczywiste władze partii i partię jako taką. Jako wyjątek od utrwalonej praktyki, z pewnymi wszakże zastrzeżeniami, jawiła się początkowo sytuacja w okresie październikowego ożywienia politycznego.

Czynnikiem pozwalającym na pewne uogólnienia i porównania z innymi komitetami wojewódzkimi był daleko posunięty uniformizm, powszechne obowiązywanie wspólnych reguł partyjnego postępowania, podobieństwo, wręcz powielanie struktur na poszczególnych szczeblach organizacyjnych, kampanijność działań, podporządkowanie ich tematyki i terminów centralnie ułożonemu kalendarzowi. Wiązała się z tym ściśle unifikacja języka partyjnej propagandy, zarówno stosowanego w życiu wewnętrznym, jak i w publicystyce. Cechą charakterystyczną partyjnej nowomowy było nadużywanie terminologii militarnej (ofensywa, natarcie, wróg, walka itp.). Struktura organizacyjna KW PZPR w Białymstoku nie różniła się więc w zasadzie od innych komitetów wojewódzkich (z wyjątkiem KW PZPR w Katowicach, Warszawie, Łodzi). Zmiany struktury wydziałowej były następstwem uchwał i instrukcji przysyłanych z KC PZPR. Wyjątek stanowiło utworzenie, na wniosek Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku, Wydziału Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. Najwięcej zmian w strukturze organizacyjnej KW PZPR w Białymstoku dokonano po 1951 r. Były one odbiciem założeń gospodarczych i politycznych partii (np. utworzenie Wydziału Handlu, rozwiązanie i ponowne utworzenie Wydziału Socjalnego).

Pamiętać należy także o tym, że na wszelkie działania podejmowane przez KW PZPR, poza bezpośrednim wpływem KC PZPR oraz specyfiki regionalnej, znaczący wpływ miały także obiektywne czynniki zewnętrzne – ogólna sytuacja w kraju, sytuacja międzynarodowa i konfrontacyjna atmosfera „zimnej wojny”, wyścig zbrojeń, konflikty zbrojne (zwłaszcza wojna koreańska), sytuacja w ZSRR (zmiany po śmierci Stalina oraz w efekcie – wyniki XX Zjazdu KPZR) oraz rozwój sytuacji w „*bratnich krajach socjalistycznych*”.

Obowiązkiem spoczywającym na Egzekutywie i Sekretariacie KW PZPR było zapewnienie właściwej jakości pracy poszczególnych wydziałów komitetu. Oceny pokontrolne – wewnętrzne i zewnętrzne z KC PZPR – pozwalają wnioskować, że zarówno Egzekutywa, jak i Sekretariat KW nie potrafiły zapewnić

wymaganego poziomu koordynacji pracy podległych im wydziałów. W jakimś stopniu było to zawinione przez kolejnych I sekretarzy i sekretarzy KW, co pozwala również poddać w wątpliwość poziom ich kwalifikacji.

„Budowanie” odpowiednich nastrojów społecznych było ważnym zadaniem wszystkich instancji i organizacji partyjnych. Ważną rolę w tym dziele miał do spełnienia Wydział Propagandy KW PZPR. Do realizacji tego celu wykorzystywano głównie masowe szkolenia partyjne, prasę, a także różne imprezy i uroczystości okolicznościowe. Możemy stwierdzić, że utworzona z inicjatywy i przy znacznym wsparciu KC PZPR „Gazeta Białostocka” była do października 1956 nieodrodnym dzieckiem swego organu założycielskiego – KW PZPR. Pewną odwagą wykazała się na krótko jedynie w październiku 1956 r. Właściwy kierunek pracy organu KW PZPR gwarantowali dziennikarze, dobierani przede wszystkim pod względem „*kwalifikacji politycznych*”. Drugorzędne traktowanie kwalifikacji zawodowych musiało odbić się na ogólnym poziomie gazety.

Szkolenie partyjne, pomimo przyjęcia formalnie masowego charakteru, nie spowodowało widocznej zmiany postaw i zachowań politycznych społeczeństwa Białostocczyzny. Znaczny rozwój sieci szkolenia partyjnego nie szedł w parze z poziomem organizowanych zajęć. Wiedza i doświadczenie wykładowców były z reguły słabe. Wartość szkoleń ograniczana też była złą organizacją, a zwłaszcza wadliwym, mechanicznym doбором ich uczestników, co bezpośrednio skutkowało niską aktywnością na zajęciach, słabą frekwencją, a w końcu przedterminowym przerywaniem kursów. Łącznie więc sprawność kierowania masowym szkoleniem partyjnym na szczeblu KW i instancji podległych była niska. Należy przy tym podkreślić ogromny wysiłek wkładany przez KC PZPR w programowanie, finansowanie i materiałowe zabezpieczenie szkolenia partyjnego.

Odrębny problem stanowiła gospodarka finansowa KW PZPR. Podstawowym źródłem finansowania KW były subwencje z KC PZPR. Ich wysokość uzależniona była od potrzeb KW w danym roku. Pomimo robienia bilansów rocznych i stałego wykazywania w nich nadwyżek budżetowych lub deficytu, nie stwierdzono zastosowania żadnych sankcji z tego powodu. Wydaje się, że większym błędem było raczej niewykorzystanie prelimitowanych kwot, niż ich przekroczenie. Składki członkowskie stanowiły niewielką część wpływów (do 10%). Mimo tego przywiązywano dużą wagę do ceremoniału ich indywidualnego wpłacania. Największe wydatki z budżetu KW PZPR przeznaczano na utrzymanie instancji i organizacji partyjnych na terenie woj. białostockiego. Duże były także koszty działalności propagandowej oraz okolicznościowych dekoracji budynków partyjnych.

Stałym tematem podejmowanym przez Egzekutywę i KW PZPR była problematyka wiejska. Wynikało to nie tylko z rolniczego charakteru województwa, ale także z rzeczywistego zainteresowania władz centralnych partii sprawami wsi i rolnictwa. Szczegółne miejsce zajmował problem tworzenia spół-

dzielni produkcyjnych na wsi. Podkreślić jednak należy, że zainteresowanie to w okresie intensywnej rozbudowy przemysłu ciężkiego w czasie planu 6-letniego miało w dużej mierze charakter werbalny, polityczno-propagandowy i administracyjny. Zadanie kierowania rozwojem spółdzielczości produkcyjnej spoczywało na Egzekutywie KW PZPR. Mówiono o tym wielokrotnie na posiedzeniach plenarnych i konferencjach partyjnych. Trudno jednak dostrzec konkretny plan działań, który dawałby szansę sprawnego zrealizowania tego zadania. Wśród białostockich chłopów małorolnych i „średniaków” nie było atmosfery sprzyjającej akcji „*uspołdzielczania wsi*”. Nadużycia popełniane przy okazji tworzenia spółdzielni dodatkowo podsycaly atmosferę niepewności i wrogości wobec perspektywy kolektywnego gospodarowania. Nietrwałość kolektywizacji w województwie białostockim potwierdziło masowe rozwiązywanie spółdzielni po 1956 r.

Istotnym kierunkiem działalności kierownictwa partii stało się wypełnianie zadania „*zmiany oblicza ideologicznego*” szkoły. Cel ten realizowano poprzez obsadzanie stanowisk administracyjnych i komitetów rodzicielskich zaufanymi ludźmi, szkolenia ideologiczne nauczycieli, rozbudowę organizacji partyjnej wśród nauczycieli oraz działania przeciwko nauczaniu religii w szkole. Zadania te, podobnie jak zakończona sukcesem walka z analfabetyzmem, były następstwem dyrektyw KC PZPR. Przykładem samodzielnej inicjatywy władz wojewódzkich partii było utworzenie w Białymstoku dwóch wyższych uczelni: Akademii Medycznej i Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej. Obie uczelnie niewątpliwie wpłynęły na obraz kulturalny i społeczny miasta i województwa.

Zgodnie ze *Statutem PZPR* najwyższą władzą wojewódzkiej organizacji partyjnej była Wojewódzka Konferencja Partyjna, a w okresie między konferencjami Komitet Wojewódzki partii. W rzeczywistości jednak najważniejsza była Egzekutywa, a ściślej I sekretarz KW. Decydowały o tym rzeczywiste, choć nieformalne kompetencje. Konferencje wojewódzkie i posiedzenia plenarne stwarzały jedynie pozory „*dyktatury proletariatu*”. „*Wybory*” I sekretarzy oraz wojewódzkich władz partyjnych polegały zwykle na jednogłośnym przyjmowaniu rekomendowanej – najczęściej przez przedstawiciela KC PZPR – kandydatury lub składu osobowego proponowanego przez Egzekutywę KW. Wyjątkiem było rozszerzone posiedzenie plenarne KW w końcu października 1956 r. i w mniejszym już stopniu VI Konferencja Wojewódzka PZPR w grudniu tego samego roku, kiedy to uczestnicy obu zgromadzeń zaatakowali Egzekutywę KW PZPR w Białymstoku za niewłaściwą politykę w dniach VIII Plenum KC. W trakcie przemian jesienią 1956 r. potwierdzona została niewielka rola KW PZPR w Białymstoku w skali kraju i partii. Białostocka organizacja partyjna była zbyt słaba, by stać się liczącym się podmiotem przemian. Tym chętniej kierownictwo KW przyjęło „*postawę biernego oczekiwania*”. Zachowawcza postawa I sekretarza KW i jego najbliższego otoczenia wywołały krótkotrwałe i płytkie w swej istocie sprzeciw części aktywu, w tym dziennikarzy „*Gazety Białostockiej*”. Następstwem

tego były zmiany dokonane w składzie kierownictwa KW. Analiza tych zmian prowadzi jednak do wniosku, że dotychczasowe układy personalne zostały zachowane, nie dawały one szans na zmianę stylu pracy białostockiej organizacji partyjnej.

Lata 1948–1956 były okresem kształtowania się struktur organizacyjnych KW PZPR w Białymstoku oraz doskonalenia różnych form działalności. Jednakże specyfika terenu, niewielka liczebność PZPR w województwie sprawiały, że Komitet Wojewódzki w Białymstoku pozostawał nieco „na uboczu” głównego nurtu najważniejszych wydarzeń w kraju.

Aneks 1.

Skład Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku wybrany na plenum w dn. 23 grudnia 1948 r.

Członkowie KW:

Aleturowicz Jan	Kozłowski Franciszek	Radziwon Kazimierz
Bauer Bolesław	<i>Kubiak Julian</i>	Roszek Antoni
<i>Benedysiuk Konstanty*</i>	Kulpiński Władysław	<i>Sikora Władysław</i>
Brzozowska Zofia	Laskowski Antoni	Sitek Henryk
<i>Dąbek Stefan – II sekr.</i>	Lesner Franciszek	Sobolewski Edward
Grodzicki Czesław	Łoboda Wacław	<i>Szys Władysław</i>
<i>Hajduczenia Teodor</i>	Machina Władysław	Świątkowski Stefan
Janicki Jan	Malesa Czesław	Tomaszewski Edmund
<i>Jarymowicz Aleksander</i>	<i>Matejko Czesław</i>	<i>Tureniec Mieczysław – I sekr.</i>
<i>Juchnicki Stanisław</i>	<i>Michalski Stefan</i>	Wąsowski Kazimierz
Kamiński Aleksander	Nawrocki Władysław	Wojtych Jan
Kolendo Józef	Nubert Konstanty	Woźnicki Roman
Kowal Mikołaj	Ogrzebach Luba	Wróblewski Franciszek
Kowalewski Józef	Polakowski Eugeniusz	

Zastępcy członków KW:

Borowicz Tadeusz	Koszel Jerzy	Samojluk Mieczysław
Czykwin Artemiusz	Mielwiński Leon	Szaykowska Berta
Gościak Mieczysław	Stolarczyk Wiktoria	Wojtych Jan
Kamiński Aleksander	Nowak Jakub	Żywolewski Marian

Komisja Rewizyjna:

Członkowie:

Jana Kuśmerek
Włodzimierz Pugawko (przewodniczący)
Berta Szaykowska

Zastępcy członków:

Kazimierz Pepiński
Mieczysław Puskiewicz
Mikołaj Waszkiewicz

Uwaga: * Czcionką pogrubioną i kursywą zaznaczono członków Egzekutywy KW PZPR.
Źródło: APB, sygn.33/II/1, Protokół Nr 1 z Plenarnego posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku odbytego dn. 23 grudnia 1948 r., s. 1 i n; APB, sygn. 33/I/1, Lista kandydatów na członków Kom. Woj. PZPR w Białymstoku. Lista kandydatów na zastępców KW PZPR. Także: Plenum Zjednoczonej Partii powołało Komitet Woj. w Białymstoku, „Trybuna Ludu” nr 10, 28.12.1948.

Aneks 2.

Skład KW PZPR w Białymstoku wybrany na I Wojewódzkiej Konferencji PZPR w dn. 11–12 czerwca 1949 r.

Członkowie KW PZPR:

Aleksiejuk Jan – sekretarz KP PZPR w Augustowie	
<u>Aleturowicz Jan*</u>	– przewodniczący ORZZ
<u>Brzozowska Zofia</u>	– kierownik Wydziału Kobiecego KW PZPR
<u>Dąbek Stefan</u> (18.05.1950 zastąpił go Tomasz Krzykalski)	– sekretarz KW PZPR
<u>Grodzicki Czesław</u>	– sekretarz KM PZPR w Białymstoku
<u>Hajduczenia Teodor</u>	– kierownik Wydziału Zawodowego KW PZPR
<u>Jarymowicz Aleksander</u>	– z-ca kierownika Wydziału Organizacyjnego KW PZPR
<u>Juchnicki Stanisław</u>	– dyrektor PZPW nr 34 w Białymstoku
<u>Kowal Mikołaj</u>	– starosta pow. etckiego
<u>Kowalewski Józef</u>	– I sekretarz KP w Kolnie
Kozłowski Konstanty	– kierownik tartaku
<u>Laskowski Antoni</u>	– kierownik Wydziału Rolnego KW PZPR
<u>Lesner Franciszek</u>	– II sekretarz KP w Bielsku Podlaskim
Lenczewska Stefania	– sekretarz komitetu dzielnicowego
<u>Łaszewicz Arkadiusz</u>	– przewodniczący WKKP
<u>Machina Władysław</u>	– kierownik Wydziału Propagandy KW PZPR
<u>Malesa Czesław</u>	– I sekretarz KP w Ełku
<u>Matejko Czesław</u>	– kierownik Wydziału Personalnego KW PZPR
<u>Michalski Stefan</u>	– sekretarz KW PZPR
<u>Mikuś Teodor</u>	– szef WUBP
<u>Nawrocki Władysław</u>	– kierownik Wydziału Administracyjno-Samorządowego KW PZPR
Ostaszewski Mieczysław	– kierownik Wydziału Komunikacyjnego KW PZPR
<u>Ogrzebach Luba</u>	– instruktor Wydziału Personalnego KW PZPR
<u>Polakowski Eugeniusz</u>	– z-ca kierownika Wydziału Ekonomicznego KW PZPR
Przywitowski Roman (do 18.05.1950)	– I sekretarz KM w Białymstoku
Pyrko Wacław	– prezes związku zawodowego włókniarzy
Sawicka Ewelina	– kierownik Wojewódzkiej Szkoły Partyjnej
Siewczyński Jerzy	– z-ca dowódcy 18 Dywizji
<u>Sikora Władysław</u>	– komendant KW MO
<u>Sitek Henryk</u>	– z-ca kierownika Wydziału Propagandy KW PZPR
<u>Sobolewski Edward</u>	– przewodniczący zarządu woj. ZMP
Sokólska Maria	– pracownica PZPW nr 34
<u>Tomaszewski Edmund</u>	– dyrektor Centrali Rolnej
<u>Tureniec Mieczysław</u> (do XI.1949)	– I sekr.
<u>Wąsowski Kazimierz</u>	– prezes zarządu woj. ZSch
Woźniak Roman	– naczelnik Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego

<u>Wróblewski Franciszek</u>	– sekretarz KM w Hajnówce
<u>Wyrzykowski Jan</u>	– wicewojewoda białostocki
<u>Zubrycka Jadwiga</u>	– przewodnicząca MRN w Białymstoku

Zastępcy członków KW PZPR:

<u>Borowicz Tadeusz</u>	– pracownik Prokuratury
<u>Czykwiniński Artemiusz</u>	– sekretarz KG w Kleszczelach
<u>Gościński Mieczysław</u>	– I sekretarz KP w Suwałkach
<u>Kamiński Aleksander</u>	– II sekretarz KM w Białymstoku
<u>Koszał Jerzy</u>	
<u>Kulpiński Władysław</u>	
<u>Mielwiński Leon</u>	– naczelnik Wydziału Handlowego Urzędu Wojewódzkiego
<u>Stolarczyk Wiktoria</u>	– instruktor Wydziału Kobięcego KW
<u>Nowak Jakub</u>	– I sekretarz KP w Sokółce
<u>Petrajtis Antoni</u>	
<u>Samojluk Mieczysław</u>	– I sekretarz KP w Ełku
<u>Szaykowska Berta</u>	– lekarz Inst. Opieki nad Matką i Dzieckiem
<u>Wojtych Jan</u> (do 18.05.1950)	– dyrektor Gimnazjum Handlowego w Suwałkach
<u>Żywolewski Marian</u>	– kierownik Wydziału Ogólnego KW

Komisja Rewizyjna KW PZPR:

Członkowie:

<u>Bielaczyc Józef</u>	– dyrektor CRS
<u>Borowski Aleksander</u>	– pracownik Urzędu Wojewódzkiego
<u>Kuśmierk Jan</u>	– pracownik WRN

Zastępcy członków:

<u>Puszkiewicz Mieczysław</u>	– pracownik KW PZPR
<u>Stachurski Marian</u>	– z-ca dyrektora PZUW
<u>Waszkiewicz Mikołaj</u>	– pracownik WRN

Uwaga: * Czcionka pogrubioną i kursywą zaznaczono członków Egzekutywy KW PZPR. Podkreślenie – dotychczasowy członek (zastępca członka) KW PZPR lub Komisji Rewizyjnej.

Źródło: APB, sygn. 33/I/1, Ankieta sprawozdawcza o składzie Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku według stanu na dzień 12 czerwca 1949 r., ss. 92, 92 *verte*; APB, sygn. 33/I/1, Wykaz imienny delegatów na Wojewódzką Konferencję Partyjną w Białymstoku, ss. 115–120; APB, sygn. 33/I/1, Wykaz zaproszonych gości na Konferencję Wojewódzką, s. 129; APB, sygn. 33/I/1 Protokół Komisji Skrutacyjnej wybranej przez I Konferencję Wojewódzką PZPR w Białymstoku, ss. 90–91; APB, sygn. 33/I/1 Protokół Komisji Skrutacyjnej wybranej przez I Konferencję Wojewódzką PZPR w Białymstoku, s. 91; APB, sygn. 33/I/1, Protokół I posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego PZPR odbytego w dn. 12 czerwca 1949 r. w Białymstoku, s. 93.

Aneks 3.

Skład KW PZPR w Białymstoku wybrany na II Wojewódzkiej Konferencji PZPR w dn. 4 lipca 1950 r.

Członkowie KW PZPR:

<u>Brzozowska Zofia*</u>	– kierownik Wydziału Kadr KW
<u>Dąbek Stefan</u>	– z-ca przewod. PWRN
<u>Faruga Józef</u> (do XII.1950)	– I sekretarz KW PZPR
Franczak (Fróńczak?) Maria	– przodownica w F-ce Włók. nr 1
Godzina Michał	– przew. Sp. Prod. w Rajsku
<u>Hajduczenia Teodor</u>	– kier. Wydz. Rol. KW
Ignatowicz Jan	– I sekr. KP w Suwałkach
<u>Jarymowicz Aleksander</u>	– kier. Wydz. Org. KW
Jaworski Ludwik	– dyr. LO w Augustowie
Juchnicki Stanisław	– kierownik Wydziału Ekonomicznego KW
Kleszczewski Aleksander	– dyrektor PBP Nr 23
Kołodziej Jadwiga	– robotnica PGR Knyszyn
Koszel Jerzy	– I sekr. KP w Łomży
Kozłowski Konstanty	– dyrektor Przem. Miejsowego
Krzykański Tomasz	– sekretarz KW
Kuglarz Zygmunt	– z-ca d-cy 18 DP WP
<u>Kulpiński Władysław</u>	– przewodniczący WZ ZMP
Kuprianuk Daniel	– sekretarz KG w Zawykach
Łoboda Wacław	– I sekretarz KP w Augustowie
Łuszczczyński Aleksander	– sekretarz KG Kleszczele
<u>Machina Władysław</u>	– przewodniczący WKKP
Malinowski Wacław	– I sekretarz KP w Elku
<u>Michalski Stefan</u>	– sekretarz KW
<u>Mikuś Teodor</u>	– szef WUBP
Nawrocki Władysław	– kierownik Wydziału Adm.-Sam. KW
Nowacki Mieczysław	– I sekretarz KP w Bielsku Podlaskim
Ogrzebacz Luba	– instruktor Wydz. Kadr KW
Panasiewicz Józef	– Fabryka Nr 2
<u>Puskiewicz Mieczysław</u>	– I sekretarz KM w Białymstoku
<u>Pyrko Wacław</u>	– członek WKKP
Rola Machał	– dyr. Fabryki Chemicznej w Hajnówce
<u>Sawicka Ewelina</u>	– kierownik Wojewódzkiej Szkoły Partyjnej
Sitek Henryk	– kierownik Wydziału Propagandy KW
Szlachetko Artemiusz	– maszynista PKP
<u>Tomaszewski Edmund</u>	– Centrala Mlecz.-Jajczarska
Trusiewicz Józef	– I sekretarz KP w Olecku
Tychoniuk Piotr	– przewodniczący spółdzielni prod. w Czyżewie
Winiarski Franciszek	– przewodniczący związku zawodowego włókienników

<u>Woźniak Roman</u>	- przewodniczący ORZZ
<u>Wyrzykowski Jan</u>	- z-ca przewodniczącego WRN
<u>Zubrycka Jadwiga</u>	- przewodnicząca PMRN

Zastępcy członków KW PZPR:

Bleja Franciszek	- przewodniczący ZSch.
Filończuk Maria	- pracownica Fabryki Pluszu
Kowal Mikołaj	- członek PPRN w Ełku
Krosun Paulina	- Olecko
<u>Kamiński Aleksander</u>	- II sekretarz KM w Białymstoku
Mazur Jan	- pracownik KP w Gołdapi
Mielwiński Leon	- członek PWRN
Mizerek Jan	- Łomża
<u>Nowak Jakub</u>	- Kolno
Puczyńska Helena	- Liga Kobiet Białystok
<u>Stolarczyk Wiktoria</u>	- kierownik Wydziału Kobiecego KW
Supraniuk Borys	- pracownik Fabryki Polewy w Białymstoku
<u>Żywolewski Marian</u>	- członek PRN w Łomży

Komisja Rewizyjna:

Członkowie:

Stefan Artymowicz	- kierownik PZPG w Bielsku Podlaskim
<u>Józef Bielaczyc</u>	- dyrektor CRS
Michał Dobrenko	- przew. PPRN w Augustowie

Zastępcy:

Monika Jelska	- pracownica ZW ZMP
Franciszek Krzyżanowski	- II sekretarz KP w Grajewie
Jan Tarasiewicz	- przewodniczący PRZZ w Suwałkach

Uwagi: * członkowie Egzekutywy KW PZPR zaznaczeni czcionką pogrubioną i kursywą. Podkreślenie – dotychczasowy członek (zastępca członka) KW PZPR lub Komisji Rewizyjnej.

Źródło: APB, sygn.33/I/2 Wykaz członków Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku; Wykaz zastępców członków Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, ss. 146–148; II Wojewódzka Konferencja PZPR wybrała nowe władze partyjne, „Trybuna Ludu” nr 182, 5 lipca 1950 r.

Aneks 4.

Skład komitetu Wojewódzkiego PZPR wybrany na III Wojewódzkiej Konferencji PZPR w dn. 24 maja 1953 r.

Członkowie KW PZPR:

Bednarski Jan	- z-ca dowódcy Dywizji Wojska Polskiego
Bek Wacław	
<i>Brodziński Stanisław*</i>	- I sekretarz
<u>Brzozowska Zofia</u>	- kierownik Wydziału Kadr KW
Cesarzowa Helena	- kierownik Wydziału Propagandy KW
Chociszewski Kazimierz	- pracownik KW MO
Doroszkievicz Aleksander	- pracownik Elektrowni
<i>Dziekan Franciszek</i>	- kierownik Wydziału Rolnego KW
<u>Franczak (Frończak?) Maria</u>	- robotnica Fabryki Włókienniczej nr 2 w Białymstoku
Gliniecki Anatol	- przewodniczący spółdzielni produkcyjnej
Godzina Michał	- przewodniczący spółdzielni produkcyjnej
Idźkowski Józef	- I sekretarz KP w Kolnie
Iwanow Mikołaj	- majster Fabryki Przysz. i Uchwytów
Jagiello Gustaw	- pracownik KM w Ełku
<u>Juchnicki Stanisław</u>	- kierownik Wydziału Ekonomicznego KW
Jóźwik Władysław	- I sekretarz KP w Wysokiem Mazowieckiem
<u>Kamiński Aleksander</u>	- I sekretarz KP w Grajewie
Karpowicz Dymitr	- przewodniczący ORZZ
<u>Kleszczewski Aleksander</u>	- dyrektor PZPB
<i>Książę Marian</i>	- sekretarz propagandy
<i>Kuc Mikołaj</i>	- przewodniczący ZW ZMP
<i>Kudła Stanisław</i>	- sekretarz organizacyjny
Kudraszow Aleksy	- I sekretarz KP w Bielsku Podlaskim
Makowski Antoni	- prokurator wojskowy
<i>Moczar Mieczysław</i>	- przewodniczący PWRN
<i>Mrozek Stanisław</i>	- szef WUBP
Nazaruk Aniela	- przewodnicząca spółdzielni produkcyjnej
<i>Nieduziak Stanisław</i>	- kierownik Wydziału Organizacyjnego KW
Nos Michał	- pracownik Wojewódzkiej Szkoły Partyjnej
Onacik Mikołaj	- przewodniczący ZP ZMP w Bielsku Podlaskim
Pliskin Dymitr	- z-ca dowódcy Bryg. KBW
<u>Pyrko Wacław</u>	- członek WKKP
<i>Rubicki Anatol</i>	- przewodniczący WKKP
Spirenkowski Aleksander	- II sekretarz KP w Białymstoku
Szmoń Antoni	- z-ca dowódcy 22 Brygady WOP
Tarasiewicz Jan	- przewodniczący PRZZ
<u>Trusiewicz Józef</u>	- I sekretarz KP w Łomży
Wasilewski Grzegorz	- I sekretarz KP w Olecku

<u>Woźniak Roman</u>	- instruktor KW
<u>Wysocki Mikołaj</u>	- I sekretarz KM w Białymstoku

Zastępcy członków KW PZPR:

Czudzinowicz Leon	- sekretarz TPPR
Dawidowicz Olga	- robotnica Zakładów Włókienniczych „C” w Sokółce
Fiedorowicz Helena	- przewodnicząca Ligi Kobiet
Januszkiewicz Jan	- I sekretarz KP w Suwałkach
Karpiński Edward	- ref. kadr. Akademii Medycznej
Kowal Mikołaj	- z-ca kierownika Wydziału Administracyjnego KW
Kryczko Jan	- pracownik tartaku w Hajnówce
Kulenko Jadwiga	- przew. spółdzielni produkcyjnej
Marciszewska Anna	- robotnica PZPW
Protasiewicz Józef	- I sekretarz KP w Siemiatyczach
Równicki Stefan	- referent Wydziału Polit. PKP
Lewkowicz Czesław (do 9.XI.1953)	- funkcjonariusz PUBP w Grajewie
Roszek Antoni	- z-ca przewodniczącego PWRN
Soroko Sergiusz	- dyrektor szkoły średniej w Hajnówce
Suproniuk Nadzieja	- sekretarz propagandy w KP w Siemiatyczach

Komisja Rewizyjna:

Członkowie:

<u>Artymowicz Stefan</u>	- kierownik Wydz. Statyst. WKPG
Ogrzebacz Luba	- członek WKKP
Zubrzycka Jadwiga	- przewodnicząca MRN

Zastępcy członków:

Kuprianuk Daniel	- dyrektor POM
Sawicki Władysław	- sekretarz KZ PGR w Elku
Winiarski Franciszek	- kierownik w PZPW

Uwagi: * członkowie Egzekutywy KW PZPR zaznaczeni czcionką pogrubioną i kursywą. Podkreślenie – dotychczasowy członek (zastępca członka) KW PZPR lub Komisji Rewizyjnej.

Źródło: APB, sygn. 33/I/3, Protokół Komisji Skrutacyjnej z III Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej w Białymstoku odbytej w dn. 23–24 maja 1953 r., s. 234 i n.; APB, sygn. 33/I/3, Protokół z III Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dn. 23 i 24 maja 1953 r., ss. 7–8.

Aneks 5.

Skład Komitetu Wojewódzkiego PZPR wybrany na IV Wojewódzkiej Konferencji PZPR w dn. 17 października 1954 r.

Członkowie KW PZPR:

<u>Banasiak Romuald*</u>	– przewodniczący ZW ZMP
<u>Bek Waław</u>	– majster tkacki BZPB
<u>Bialecki Zbigniew</u>	– kierownik Wydziału Organizacyjnego KW
<u>Białokozowicz Bazyli</u>	– szef PUBP w Sokółce
<u>Boufał Kazimierz</u>	– mł. mech. Zesp. PGR Boćwinki
<u>Brodziński Stanisław</u> (do IX.1955)	– I sekretarz KW
<u>Brzozowska Zofia</u>	– z-ca kier. Wydziału Organizacyjnego KW
<u>Cesarz Helena</u>	– kier. Wydziału Oświaty KW
<u>Chociszewski Kazimierz</u>	– komendant wojewódzki MO
<u>Dorózkewich Aleksander</u>	– monter Zakładu Sieci
<u>Dostojewski Eugeniusz</u>	– dowódca WOP
<u>Dziekan Franciszek</u>	– kierownik Wydziału Rolnego KW
<u>Ejsmont Jan</u>	– dyrektor ZBM
<u>Grześ Stefan</u>	– sekr. POP Spółdzielni Produkcyjnej Zawady
<u>Jużwik Władysław</u>	– I sekretarz KP w Wysokiem Maz.
<u>Juchimowicz Szymon</u>	– I sekretarz KP w Białymstoku
<u>Juchnicki Stanisław</u>	– kierownik Wydziału Ekonom. KW
<u>Jaworski Ludwik</u>	– dyrektor LO w Augustowie
<u>Jagiełło Gustaw</u>	– instruktor KW
<u>Kamiński Aleksander</u>	– I sekretarz KP w Bielsku Podl.
<u>Karpowicz Dymitr</u>	– przewodniczący WRZZ
<u>Kosicki Stanisław</u>	– red. nac. „Gazety Białostockiej”
<u>Korneluk Michał</u>	– kier. Wydz. Polit. POM
<u>Koziół Witold</u>	– I sekretarz KP w Kolnie
<u>Książę Marian</u>	– sekretarz propagandy KW
<u>Kudła Stanisław</u>	– sekretarz organizacyjny KW
<u>Kuprianowicz Janina</u>	– tkaczka Fabryki Pluszu
<u>Laskowski Antoni</u>	– sekretarz rolny KW
<u>Moczar Mieczysław</u>	– przewodniczący PWRN
<u>Mrozek Stanisław</u>	– szef WUBP
<u>Nazaruk Aniela</u>	– przew. Sp. Prod. Wólka Terechowska
<u>Ornat Kazimierz</u>	– I sekretarz KP w Suwałkach
<u>Ostasiewicz Paweł</u>	– przew. Sp. Prod. Augustowo, poseł
<u>Pyrko Waław</u>	– członek WKKP
<u>Sulżyk Sergiusz</u>	– st. mech. Parowoz. PKP, sekr. POP
<u>Wysocki Mikołaj</u>	– I sekretarz KM w Białymstoku
<u>Trusiewicz Józef</u>	– I sekretarz KP w Łomży
<u>Ziółkowski Józef</u>	– przewodniczący WKKP

<u>Zubrzycka Jadwiga</u>	- sekr. ZW TPPR, pośtanka
Krzemiński Edmund	- dowódca 2 Podl. Brygady KBW
Pawlik Michał	- dyrektor POM Szczuczyn.

Zastępcy członków KW PZPR:

Boroń Piotr	- adiunkt AMB
Jerzewski Adam	- sekr. POP Spół. Prod. Chmielewo
<u>Kulenko Jadwiga</u>	- przew. Spół. Prod. Chroszczel
Kleszczowski Kazimierz	- ślusarz ZNTK w Łapach
Langer Jerzy	- szef Wydz. Polit. Dywizji Piechoty
<u>Marciszewska Anna</u>	- snowaczka BZPB
Protasiewicz Józef	- I sekr. KP w Siemiatyczach
<u>Równicki Stefan</u>	- szef. Wydz. Polit. PRK Nr 3
Maciejuk Jan	- przew. PPRN w Siemiatyczach
Siergiejuk Mikołaj	- I sekretarz KP w Mońkach
Uowicz Mikołaj	- sekretarz POP Dublany

Komisja Rewizyjna:

Członkowie:

<u>Artymowicz Stefan</u>	- kier. Wydz. Statys. PWRN
<u>Ogrzebacz Luba</u>	- członek WKKP
Ostasiewicz Piotr	- majster Fabryki Przyrz. i Uchwyty

Zastępcy członków:

<u>Kuprianiuk Daniel</u>	- kier. Zespołu GOM B-stok
Tarasiewicz Jan	- kier. Domu Turyst. w Suwałkach
Woźniak Roman	- przew. PMRN w Białymstoku

Uwagi: * członkowie Egzekutywy KW PZPR zaznaczeni czcionką pogrubioną i kursywą. Podkreślenie – dotychczasowy członek (zastępca członka) KW PZPR lub Komisji Rewizyjnej.

Źródło: APB, sygn. 33/I/4, Protokół z IV Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej w Białymstoku odbytej w dn. 16 i 17 października 1954 r., s. 53; APB, sygn. 33/I/4, Członkowie komitetu Wojewódzkiego. Zastępcy członków Komitetu Wojewódzkiego. Komisja Rewizyjna Komitetu Wojewódzkiego, ss. 159–161.

Aneks 6.

Skład KW PZPR wybrany na V Wojewódzkiej Konferencji PZPR w dn. 9 stycznia 1956 r.

Członkowie KW PZPR:

Aleksiejew Mikołaj	– I sekretarz KP w Sokółce
Awier Walenty	– kierownik Wydziału Propagandy KW
<u>Bek Waclaw</u>	– majster tkacki w Zakładach im. Sierżana
<u>Brzozowska Zofia</u>	– pracownik aparatu partyjnego
Boroń Piotr	– lekarz w Akademii Medycznej w Białymstoku
Borowik Anna	– brakarz w Fabryce Kafli w Milejczycach
Cesarz Helena	– kierownik Wydziału Oświaty KW
<u>Chociszewski Kazimierz</u>	– komendant wojewódzki MO
Danowski Henryk	– ślusarz w ZNTK w Łapach
<u>Ejsmont Jan</u>	– dyrektor ZBM
Fiodorow Włodzimierz	– przew. PPRN w Suwałkach
<u>Grześ Stefan</u>	– przewodniczący Sp. Prod. w Zawadach
Grzyblewski Stanisław	– kierownik Wydziału Rolnego KW
Grzymała Czesław	– chłop indywid. ze wsi Pęsy-Lipno
Gurzęda Janina	– kierownik Szk. Podst. w Piątnicy
Chmiel Michał	– dyrektor POM w Hajnówce
<i>Jabłoński Jan*</i> (do 31.X.1956)	– I sekretarz KW
Jaworski Ludwik	– dyrektor LO w Augustowie
<u>Juchimowicz Szymon</u>	– I sekretarz KP w Białymstoku
<u>Juchnicki Stanisław</u>	– zastępca przewodniczącego PWRN
<u>Kamiński Aleksander</u>	– I sekretarz KP w Bielsku
<u>Karpowicz Dymitr</u>	– przewodniczący WRZZ
<u>Kiryłuk Mikołaj</u>	– kierownik Wydz. Organizacyj. KW
Korneluk Michał	– kierownik Woj. Zarz. POM
<u>Kosicki Stanisław</u>	– red. nac. „Gazety Białostockiej”
Kosiński Grzegorz	– przew. Sp. Prod. w Targowisku
Krawcewicz Leopold	– przew. PGRN w Kramarzewie
<u>Krzemiński Edmund</u>	– dowódca 2 Podl. Brygady KBW
<i>Krzywiński Bolesław</i>	– kier. WUBP
<u>Książę Marian</u>	– sekretarz propagandy KW
<u>Kudła Stanisław</u>	– sekretarz organizacyjny KW
<u>Kuprianowicz Janina</u>	– tkaczka w Fabryce Pluszu
<u>Laskowski Antoni</u>	– sekretarz rolny KW
Lubieniecki Piotr	– I sekretarz KP w Hajnówce
Majchrowicz Ludwik	– oficer WP
<i>Niewiadomski Stanisław</i>	– sekr. Ekonomiczny KW
<u>Ornat Kazimierz</u>	– I sekretarz KM w Białymstoku
Piasecka Leokadia	– instruktorka przedsiębiorstwa w Zambrowie

<u>Pyrko Wacław</u>	- członek WKKP
Romaniuk Jan	- chłop indywidualny ze wsi Hukowicze
<i>Rubczewski Sergiusz</i>	- przewodniczący ZW ZMP
Saniukiewicz Piotr	- I sekretarz KP w Ełku
<u>Sulżyk Sergiusz</u>	- dyrektor Fabryki Przyrządów i Uchwyty
<i>Szczęśniak Józef</i>	- przewodniczący PWRN
<u>Trusiewicz Józef</u>	- I sekretarz KP w Suwałkach
Waluk Klara	- księgowa PGR Mioduniszki
<u>Ziótkowski Józef</u>	- przewodniczący WKKP

Zastępcy członków KW PZPR:

Dudar Grzegorz	- sekr. POP w Policznej
Gryc Józef	- chłop indywid. ze wsi Leonowicze
Halicki Jan	- chłop indywidualny ze wsi Piątki
Jaroszewicz Sergiusz	- przew. PPRN w Kolnie
Łopian Marian	- dyrektor Zjedn. PGR w Ełku
Muszyńska Nina	- sekretarz PGRN w Gródku
Ostasiewicz Paweł	- przew. Spółdzielni Pracy w Augustowie, poseł na Sejm PRL
<u>Równicki Stefan</u>	- szef Wydz. Polit. PKP w B-stoku
Rynkowski Antoni	- I sekr. KP w Wysokiem Maz.
Stuczyk Augustyn	- chłop indyw. ze wsi Podhorany
Siemieńczuk Aleksander	- robotnik PKP w B-stoku
Szymaniuł Szymon	- kier. Wydz. Admininistr. KW
Walczuk Jan	- przewodniczący PPRN w Łapach

Komisja Rewizyjna:

Członkowie:

<u>Artymowicz Stefan</u>	- kier. Wydz. Statyst. PWRN
<u>Ogrzebacz Luba</u>	- członek WKKP
Woźniak Roman	- przew. PMRN w Białymstoku

Zastępcy członków:

Gul Aleksander	- przew. Sp. Produkcyjnej w Dubnie,
Kudzielenko Andrzej	- robotnik BZPW,
<u>Tarasiewicz Jan</u>	- kier. Domu Turyst. w Suwałkach.

Uwagi: * członkowie Egzekutywy KW PZPR zaznaczeni czcionką pogrubioną i kursywą. Podkreślenie – dotychczasowy członek (zastępca członka) KW PZPR lub Komisji Rewizyjnej.

Źródło: APB, sygn. 33/I/5, Protokół z V Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej Sprawozdawczo-Wyborczej w Białymstoku odbytej w dn. 7–8–9 stycznia 1956 r., s. 5; *Nowowwybrany Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku*, „Gazeta Białostocka” nr 8, 10 stycznia 1956 r.

Aneks 7.

Skład Egzekutywy KW PZPR wybranej na poszerzonym plenium KW PZPR w Białymstoku w dn. 31 października 1956 r.

Brzozowska Zofia

Flug Henryk

– sekretarz KW

Juchnicki Stanisław

Krzywiński Bolesław

Laskowski Antoni*

– I sekretarz

Lubieniecki Piotr

– sekretarz

Malinowski Stanisław

Rubczewski Sergiusz

Saniukiewicz Piotr

Szpaliński Waldemar

Ziółkowski Józef

Członkowie KW PZPR dokooptowani do składu plenum (wybranego na V Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej, 9 stycznia 1956 r.):

Kazieka Michał

Łaszewicz Arkadiusz (zaocznie)

Malinowski Stanisław

Szpaliński Waldemar

Szymaniuk Szymon

Uwagi: * członkowie poprzedniej Egzekutywy KW PZPR zaznaczeni czcionką pogrubioną i kursywą. Podkreślenie – dotychczasowy członek (zastępca członka) KW PZPR lub Komisji Rewizyjnej.

Źródło: Plenum KW PZPR zakończyło obrady. Wybór nowej Egzekutywy KW, „Gazeta Białostocka” nr 261, 1 listopada 1956 r.

Aneks 8.

Skład Komitetu Wojewódzkiego PZPR wybrany na VI Wojewódzkiej Konferencji PZPR w dn. 15–17 grudnia 1956 r.

Członkowie KW PZPR:

Abramowicz Borys	– pracownik umysłowy
Anuszkiewicz Franciszek (do 30.05.1957)	– przew. PRN
<u>Awier Walenty*</u>	– I sekretarz KP
Berner Zenon	– pracownik aparatu partyjnego
Białecki Zbigniew	– pracownik aparatu partyjnego
Bojko Paweł	– instruktor KW
<u>Brzozowska Zofia</u>	– pracownik aparatu partyjnego
Brzozowski Zygmunt	– pracownik aparatu partyjnego
Chmielewski Wincenty	– chłop
<u>Chociszewski Kazimierz</u>	– komendant wojewódzki MO
Chomentowski Stanisław (do 26.03.1959)	– dowódca WOP
Chworelnik Bolesław	– tkacz
Danieluk Aleksander	– przewodniczący spółdzielni produkcyjnej
Dominikowski Wacław	– przewodniczący PRN
Fiedorczuk Piotr	– pracownik PKP w Suwałkach
Fiodorow Gabriel	– pracownik aparatu partyjnego
Fiłonowicz Leon	– nauczyciel
Fornalik Stanisław (do 26.03.1959)	– prezes Sądu Wojskowego
Gibek Stanisław	– nauczyciel
Girej Wiktor	– technik mechanik
Głódowski Józef	– komendant powiatowy MO
<u>Gryglewski Stanisław</u>	– pracownik aparatu partyjnego
Gregorczyk Stanisław	– sekr. KP
Gulko Bazyli	– oficer WP
Hareza Halina	– tkaczka
Idźkowski Józef	– kierownik Wydziału KW
Ignatowicz Jan	– I sekretarz KP
Ignasiak Bronisław	– instruktor KW
Jagusiak Józef	– instruktor KW
Jakoniuk Mikołaj	– sekretarz KP
Janicki Jan	– nauczyciel
Januszkiewicz Jan	– I sekretarz KP
Jastrzębski Michał	– rolnik
Jaworski Jan	– pracownik PKP
<u>Jaworski Ludwik</u>	– nauczyciel
Jonik Dymitr	– instruktor KW
<u>Juchimowicz Szymon</u>	– instruktor KW
<u>Juchnicki Stanisław</u>	– zastępca przewodniczącego PWRN

Jurczuk Jan	- przewodniczący spółdzielni produkcyjnej
<u>Kamiński Aleksander</u>	- pracownik aparatu partyjnego
<u>Kiryłuk Mikołaj</u>	- I sekretarz KP
Kamieniuk Wacław	- przewodniczący GRN
Kondrusik Paweł	- nauczyciel
Konecki Jerzy	- ślusarz
<u>Korneluk Mikołaj</u>	- dyrektor WZ POM
Kosakowski Tadeusz (do 12.11.1959)	- nauczyciel
Kowalski Ryszard	- I sekretarz KP
Kozioł Aleksy	- sekretarz Towarzystwa Białoruskiego
Kozioł Witold	- I sekretarz KP
<u>Krzemiński Edmund</u>	- dowódca KBW
Kubiciel Jan	- kierownik WZP
<u>Kuprianowicz Janina</u>	- tkaczka
Lepionka Stanisław	- dyrektor Technikum Mechanizacji Rolnictwa
<u>Laskowski Antoni</u>	- sekretarz
Laskowski Stanisław	- I sekretarz KP
<u>Lesiński Janusz</u> (do 3.11.1957)	- lekarz
<u>Lubieniecki Piotr</u>	- sekretarz organizacyjny
<u>Łaszewicz Arkadiusz</u>	- I sekretarz
<u>Łojkowski Stefan</u>	- prokurator wojewódzki
Łowicki Jan	- członek spółdzielni produkcyjnej
Łuszczynski Aleksander	- przewodniczący GRN
Malczyński Stefan	- przewodniczący PRN
<u>Malinowski Stanisław</u>	
Marcinkowski Bronisław	- robotnik
Matejczyk Henryk	- z-ca kierownika wydziału KW
Mazurek Kazimierz	- instruktor KW
Mielwiński Leon	- dyrektor banku
Mierzwiński Zygmunt	- nauczyciel
Milczarek Mieczysław	- kierownik WUBP
Mironiuk Polikarp	- przewodniczący spółdzielni produkcyjnej
Nawrocki Piotr (do 6.08.1957)	- nadleśniczy
Nieborak Roman	- z-ca przewodniczącego WRN
Niemczyn Bolesław	- funkcjonariusz MO
Pańkowski Kazimierz	- technik
Perkowski Kazimierz	- chłop
Piróg Jan	- dyrektor PGR
Poryniec Ryszard	
<u>Ródzik Józef</u>	- prezes WZ ZSCh
Podbiałko Teofil	
Popławska Wiera	- tkaczka
Roszczenko Włodzimierz	- I sekretarz KP
Rutkowski Antoni	- instruktor WKKP
Rynkowski Antoni	- I sekretarz KP

Rzążewski Grzegorz	– lekarz
Sadowski Stanisław	– lekarz
Sawulewski Feliks	– I sekretarz KP
Sejnota Bazyl	– I sekretarz KP
<i>Sienkiewicz Jan</i>	– sekretarz propagandy KW
Siergiejuk Mikołaj	– I sekretarz KP
Snacki Romuald	– robotnik
Spirenkow Aleksander	– instruktor KW
Strzałkowska Zofia	– technik
Sulima Bolestaw	– kierownik tartaku
<u>Szpaliński Waldemar</u>	– I sekretarz KM
<u>Szymaniuk Szymon</u>	– I sekretarz KP
Szymańska Irena	– nauczycielka
Szczelina Jan	– technik
Teśluk Wiktor	– przewodniczący PRN
Tofiluk Piotr	
<u>Trusiewicz Józef</u>	– I sekretarz KP
Tymińska Janina	– nauczycielka
Tymiński Eugeniusz	– technik
Urbanek Władysław	– nauczyciel
Walczuk Jan	– przewodniczący PRN
Wawerko Jan	– tkacz
Wąsowski Henryk	– nauczyciel
Wojtowicz Stanisław	– sekretarz KZ
Wolfsakin Grzegorz (do 26.03.1959)	– Dowódca WOP
Woszczyński Józef (do 26.03.1959)	– oficer WP
Wulkanis Aleksander	– chłop
Wysocki Roman	– komendant powiatowy MO
<u>Ziótkowski Józef</u>	– przewodniczący WKKP
Zubkowicz Feliks	– sekretarz KZ
Żukowski Jan	– chłop
Żukowski Romuald	– I sekretarz KP

Zastępcy członków KW PZPR:

Adamska Elżbieta	– nauczycielka
Bednarek Ludwik	– pracownik umysłowy
Bogut Józef	– I sekretarz KP
<u>Borowik Anna</u>	– brakarz
Cecerska Jutta	– gospodyni domowa
Chrobot Eugeniusz	– pracownik umysłowy
Dąbrowski Stanisław	– przewodniczący GRN
Kanigowski Henryk	– z-ca komendanta wojewódzkiego MO
Kuprianuk Bazyl	– sekretarz KP
Prokopczuk Włodzimierz	– kierowca

Roszczenko Włodzimierz	
Sajewicz Aleksander	– instruktor KW
Szczukiewicz Stanisław	– sekretarz PRN
Szwarc Czesław	– z-ca komendanta MO
Wakulewski Andrzej	– księgowy
Wieremiejuk Jan	– funkcjonariusz MO

Komisja Rewizyjna:

Członkowie:

<u>Artymowicz Stefan</u>	– kierownik wydziału WRN
Bielaczyc Józef	– prezes WZGS
Demianiuk Maria	– gospodyni domowa
Guzowski Kazimierz	– nauczyciel
Jurkowski Władysław	– leśnik
Kot Stanisław	– nauczyciel
Kraśko Wacław	– prezes PZGS
Łazarewicz Roman	– nauczyciel
Puszkiewicz Mieczysław	– ślusarz
Równicki Stefan	– sekretarz KZ
Załuski Bogdan	– przewodniczący MRN

Zastępcy:

Arciszewski Bronisław	– pracownik umysłowy
Kaskiewicz Jan	– pracownik umysłowy
Klikowski Mikołaj	– pracownik umysłowy
Matysiak Jan	– pracownik umysłowy
Rudnicka Stefania	– pracownik umysłowy

Uwagi: * Czcionką pogrubioną i kursywą zaznaczono członków Egzekutywy KW PZPR. Podkreślenie – dotychczasowy członek (zastępca członka) KW PZPR lub Komisji Rewizyjnej.

Źródło: APB, sygn. 33/I/6, Protokół Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Białymstoku odbytej w dniach 15–17 grudnia 1956 r., s. 83; APB, sygn. 33/I/6, Protokół Komisji Skrutacyjnej, ss. 161–163. Także: *VI Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR zakończyła obrady*, „Gazeta Białostocka” nr 301, 18 grudnia 1956 r.

Aneks 9.

Zjazdy i posiedzenia plenarne KC PZPR, Wojewódzkie Konferencje Partyjne i posiedzenia plenarne KW PZPR w Białymstoku

Nazwa, data	Tematyka wiodąca	Nazwa, data	Tematyka wiodąca
Kongres Zjednoczeniowy 15–21.12.1948			
I Plenum KC 21.12.1948	Wybory władz KC PZPR.	Posiedzenie plenarne KW PPR i WK PPS 23.12.1948	Powołanie tymczasowych władz KW PZPR.
		Plenum KW 16.03.1949	Spółdzielczość produkcyjna.
II Plenum KC 20–21.04.1949	Zadania partii w walce o pokój. Wyniki akcji scaleniowej, zadania ideologicznego i organizacyjnego wzmocnienia partii.	I Wojewódzka Konferencja Partyjna 11–12.06.1949	Aktualna sytuacja międzynarodowa. Zwiększenie zainteresowania sprawami gospodarczymi. Konieczność rozwijania organizacji partyjnej na wsi, masowego szkolenia partyjnego, pracy z nauczycielami oraz wśród kobiet, a także rozbudowy szeregów ZMP.
III Plenum KC 11–13.11.1949	Zadania partii w walce o czujność rewolucyjną na tle sytuacji obecnej.	Plenum KW 22.11.1949	Przejawy braku czujności w białostockiej organizacji partyjnej – przeniesienie wniosków z III Plenum KC.
		Plenum KW 10.01.1950	Spółdzielczość na wsi.
		Plenum KW 4.02.1950	Rozbudowa spółdzielczości produkcyjnej. Rozwój organizacji partyjnej na wsi.
IV Plenum KC 8–10.05.1950	Zadania partii w walce o nowe kadry. Zadania pracy CKKP.	II Wojewódzka Konferencja Partyjna 1–2.07.1950	Sprawy gospodarcze. Rozbudowa i rozwój organizacji partyjnych w zakładach pracy, w tym w PGR i spółdzielniach produkcyjnych. Praca z młodzieżą.
		Plenum KW 18.05.1950	Referat sprawozdawczy z IV Plenum KC (o kadrach partyjnych).
V Plenum KC 15–16.07.1950	Plan 6-letni. Zagadnienia kadr.	Plenum KW 28.07.1950	Plan 6-letni w woj. białostockim – przeniesienie uchwał V Plenum KC.

Nazwa, data	Tematyka wiodąca	Nazwa, data	Tematyka wiodąca
		Plenum KW 14.12.1950	Sprawozdanie z działalności komitetów powiatowych partii w Bielsku Podlaskim i Łomży.
		Plenum KW 10.01.1951	Zagadnienie spółdzielczości wsi.
VI Plenum KC 17–18.02.1951	Plan 6-letni. Zadania gospodarcze na rok 1951.	Plenum KW 3.03.1951	Zagadnienia gospodarcze. Wzrost i regulowanie składu socjalnego partii.
VII Plenum KC 14–15.06.1951	Umacnianie spójni między miastem a wsią.	Plenum KW 29.09.1951	Wzmocnianie sojuszu robotniczo-chłopskiego. Rozwój rolnictwa.
		Plenum KW 2–3.02.1952	Sprawy gospodarcze.
		Plenum KW 17.05.1952	Wzrost i regulowanie składu partii.
		Plenum KW 2.06.1952	Omówienie realizacji uchwały KC z grudnia 1951 r. <i>W sprawie wzrostu i regulowania składu partii.</i>
		Plenum KW 30.06.1952	Referat o węzłowych zagadnieniach VII Plenum KC. Omówienie słabości terenowych ogniw partyjnych (POP, KG, KP) – zła praca, braki kadrowe, brak kontroli wykonania uchwał.
		Plenum KW 23.08.1952	Spółdzielczość produkcyjna. Realizacja obowiązków wsi wobec państwa na terenie woj. białostockiego.
		Plenum KW 6.12.1952	Rozbudowa organizacji partyjnej na terenie woj. białostockiego.
VIII Plenum KC 28.03.1953	Nieśmiertelne nauki Stalina – walka o dalsze umacnianie partii i Frontu Narodowego.	III Wojewódzka Konferencja Partyjna 23–24.05.1953	Sprawy gospodarcze. Rozwój spółdzielni produkcyjnych. Rozbudowa organizacji partyjnej. Zagadnienia oświatowo-kulturalne.
		Plenum KW 11.04.1953	Plan budownictwa w 1953 r. i zadania partii.
		Plenum KW 10.08.1953	Zadania białostockiej organizacji partyjnej w realizacji obowiązkowych dostaw.

Nazwa, data	Tematyka wiodąca	Nazwa, data	Tematyka wiodąca
IX Plenum KC 29–30.10.1953	Zadania partii w walce o szybszy wzrost stopy życiowej mas pracujących.	Plenum KW 9.11.1953	Zadania organizacji partyjnej województwa białostockiego w świetle wytycznych IX Plenum KC.
		Plenum KW 12.02.1954	Aktualne zadania białostockiej organizacji partyjnej na wsi.
II Zjazd PZPR 10–17.03.1954	Główne zadania gospodarcze oraz rozwój rolnictwa w latach 1954–1955. Zadania organizacyjne i zmiany w statucie partii.	Plenum KW 27.04.1954	Zadania białostockiej organizacji partyjnej w walce o umacnianie spółdzielni produkcyjnych i dalszy ich rozwój.
I Plenum KC 17.03.1954	Wybory władz podległych KC PZPR.		
II Plenum 3–4.07.1954	Zadania w zakresie podniesienia rolnictwa, likwidacji odlogów, zagospodarowania łąk i pastwisk.	Plenum KW 14.07.1954	Zadania białostockiej organizacji partyjnej w zabezpieczeniu realizacji uchwał II Plenum KC.
		IV Wojewódzka Konferencja Partyjna 16–17.10.1954	Doskonalenie pracy propagandowej. Budownictwo socjalistyczne na wsi i w mieście.
		Plenum KW 25.10.1954	Kierownictwo partyjne radami narodowymi i zadania w kampanii wyborczej.
III Plenum KC 21–24.01.1955	Zadania partii w walce o umacnianie codziennej więzi z masami pracującymi.	Plenum KW 9–10.02.1955	Zadania białostockiej organizacji partyjnej w świetle uchwał III Plenum KC.
		Plenum KW 7.05.1955	Sprawy gospodarcze białostockiej wsi w świetle uchwał III Plenum KC PZPR.
IV Plenum KC 15–16.07.1955	Zagadnienia rozwoju rolnictwa w planie 5-letnim 1956–1960.	Plenum KW 12.09.1955	Informacja Egzekutywy KW o realizacji uchwał IV WKP.
		Plenum KW 16.10.1955	Wnioski do planu 5-letniego w rolnictwie w woj. białostockim.
		Plenum KW 2.01.1956	Przygotowanie V WKP.
		V Wojewódzka Konferencja Partyjna 7–9.01.1956	Sprawy gospodarcze. Zagadnienia dotyczące rolnictwa. Zwiększenie szeregów partyjnych na wsi. Problem partyjnego kierownictwa pracą rad narodowych.

Nazwa, data	Tematyka wiodąca	Nazwa, data	Tematyka wiodąca
V Plenum KC 8–9.02.1956	Zadania partii w dziedzinie rozwoju rolnictwa w latach 1956–1960.		
VI Plenum KC 20.03.1956	Informacja o przebiegu choroby Bieruta. Informacja o rehabilitacji.	Plenum KW 5.05.1956	Ocena pracy zjednoczenia PGR Elk i Gołdap za rok 1955 i zadania na rok 1956. Informacja Egzekutywy KW z załatwienia wniosków wysuniętych na V WKP.
		Plenum KW 18.06.1956	Sprawozdanie Egzekutywy KM PZPR w Białymstoku o przestrzeganiu leninowskich norm życia partyjnego w organizacji miejskiej.
VII Plenum KC 18–20 i 23–28.07.1956	Sytuacja polityczna i gospodarcza – węzłowe zadania partii. Założenia planu 5-letniego 1956–1960.	Plenum KW 13–14.10.1956	O przebiegu i dalszych zadaniach w realizacji uchwał VII Plenum KC PZPR w białostockiej wojewódzkiej organizacji partyjnej. Kierunki rozwoju politycznego i gospodarczego w planie 5-letnim.
VIII Plenum KC 19–21.10.1956	Kooptacja czterech członków KC. Aktualne zadania polityczne i gospodarcze partii.	Plenum KW 30–31.10.1956	Zmiany w składzie władz KW PZPR.
		Plenum KW 6.12.1956	Tezy na VI WKP. Zmiany struktur wydziałowych KW PZPR w Białymstoku.
		VI Wojewódzka Konferencja Partyjna 15–17.12.1956	Konieczność przeprowadzenia zmian w partii, w stosunkach między państwem a Kościołem.
		Plenum KW 22.12.1956	Zatwierdzenie projektu uchwały Wojewódzkiej Konferencji Sprawozdawczo-Wyborczej PZPR, zatwierdzenie projektu składu aparatu KW PZPR, podział pracy wśród członków Plenum KW PZPR w Białymstoku, omówienie projektu planu pracy Egzekutywy KW PZPR w styczniu 1957.

Źródło: PZPR. Zjazdy..., dz. cyt., s. 6 i n.; APB, sygn. 33/II/1; 33/II/2; 33/II/3; 33/II/4; 33/II/5; 33/II/6; 33/II/7, Protokoły posiedzeń plenarnych KW PZPR w Białymstoku w latach 1949–1956.

Aneks 10.

PROPOZYCJE ZMIAN W NOMENKLATURZE EGZEKUTYWY KW^a

Nomenklatura Komitetu Wojewódzkiego P.Z.P.R. zatwierdzona dnia 6. IV. 56 r. przez Egzekutywę K.W.^b

PION WYDZIAŁU ORGANIZACYJNEGO

1. Kierownicy Wydziałów K.W.
2. Z-cy kierowników wydziałów KW
3. Instruktorzy K.W.
4. Referenci K.W.
5. Sekretarze KP, KM
6. Kierownik Ośrodka Szkolenia Partyjnego
7. Z-ca Kier. Ośrodka Szkolenia Partyjnego
8. Instruktorzy Ośrodka Szkolenia Partyjnego
9. Referenci Ośr. [odka] Szk.[olenia] Part.[yjnego]
10. Sekretarz KZ Akademii Medycznej
11. Sekretarz KZ Woj.[ewódzkiego] Urzędu d/s BP, MO, WRN

Rady Narodowe

1. V-ce Przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej
2. Sekretarz " " "c
3. Kierownicy Wydzia=ów (sic!) " " "
4. Przewodniczący Powiatowych Rad Narodowych
5. V-ce Przewodn. [iczący] " " "
6. Sekretarz " " ".

Związki Zawodowe

1. Sekretarze Woj.[ewódzkiej] Rady Związków Zawodowych
7. Przewodniczący Zarz.[ądów] Okr.[ęgowych] " "
8. Sekretarze " " " "

Z.M.P.

1. V-ce Przewodniczący Z.[arządu] W.[ojewódzkiego] Z.M.P.
2. Przewodniczący Zarządów Powiatowych Z.M.P.

Liga Kobiet

1. Sekretarz

Dotychczas byli w nomenklaturze ale proponujemy zdjąć

Członkowie Prezydium ZW Ligi Kobiet

Nomenklatura Pionu Wydziału Rolnego

Dotychczasowa nomenklatura, którą proponujemy utrzymać

1. Wojewódzki Zarząd Rolnictwa^d

1. Kierownik Zarządu
2. Z-cy Kierownika Zarządu

Wojewódzki Zarząd P.O.M.[Państwowych Ośrodków Maszynowych]

1. Kierownik Zarządu / wyraża zgodę KC
2. Kierownik Wydziału Politycznego
3. Z-ca Kierownika Wydziału Politycznego
4. Instruktorzy Wydziału Politycznego
5. Agronom Główny
6. Główny inżynier
7. Z-ca kierownika d/s G.O.M.

P.O.M-y

1. Dyrektorzy
2. Kierownicy Wydziałów Politycznych

Zjednoczenie PGR w Elku i Gołdapię (sic!)

1. Dyrektorzy / wyraża zgodę KC
2. Z-cy Dyrektorów
3. Kierownik Kadr

Zespoły Stacji Selekcji Roślin

1. Dyrektorzy

Wydzielone Warsztaty Naprawcze PGR [Państwowych Gospodarstw Rolnych]

1. Dyrektorzy

Państwowe Zakłady Zbożowe

1. Dyrektor
2. Z-ca Dyrektora
3. Personalny

Białostocki[e] Okr.[ęgowe] Przeds.[iębiorstwo] Obrotu Zwierzętami Rzeźnymi

1. Dyrektor
2. Zastępca Dyrektora
3. Personalny

Centrala Obr.[otu] Zwierzętami Hodowanymi

1. Kierownik

Białostockie/ Suwalskie – Łomżyńskie/ Przeds.[iębiorstwo] Skupu Surow.[ców]
Włókn. [Włókienniczych].i Skórz.[anych]

1. Dyrektorzy
2. Z-cy Dyrektorów
3. Personalni

Centrala Nasienna

1. Dyrektor

Białostockie Zakłady Sur.[owców] Zielańskich

1. Dyrektorzy

Okr.[ęgowy] Zarząd Zw.[iązku] Zaw.[odowego] Prac.[owników] Rolnych

1. Przewodniczący
2. Sekretarz

Wojewódzki Zarząd T.S.Ch [Transportu Samopomocy Chłopskiej]

1. Prezes
2. Z-ca Prezesa
3. Sekretarz

W.Z.G.S. [Wojewódzki Zarząd Gminnych Spółdzielni]

1. Prezes
2. Z-cy Prezesa
3. Personalny

Ośrodek Szkolenia Kadr Spółdzielczych

1. Kierownik

Centrala Zaopatrzenia Rolnictwa w Grajewie

1. Dyrektor

Okręg Lasów Państwowych

1. Dyrektor
2. Z-ca Dyrektora – inżynier
3. Personalny

Białostockie Przeds.[siębiorstwo] Leśnych Prod.[uktów] Niedrzewnych

1. Dyrektor
2. Z-ca Dyrektora – inżynier
3. Personalny

Komenda Straży Leśnej

1. Komendant
2. Z-ca Komendanta

Wojewódzkie Biuro M.S. [Ministerstwa Skupu]

1. Pełnomocnik
2. Z-ca Pełnomocnika

Instytut Doś.[wiadczalny] Gleboznawczo Nawozowego w Szepietowie^e

1. Dyrektor

Instytut Doś.[wiadczalny] Torfowo Łąkarski. Biebrza pow.[iat] Grajewo.

1. Dyrektor

Instytut Doświadczałny Hodowli. Siejniki pow.[iat] Olecko

1. Dyrektor

Dodatkowo proponujemy objąć nomenklaturą Egzekutywy K.W.
Wojewódzki Zarząd PGR

1. Dyrektor / wyraża zgodę KC
2. Z-cy Dyrektora
3. Kierownik Działu Kadr
4. Kierownicy Działów

Białostockie Przeds.[jębiorstwo] Elektryfikacji Rolnictwa

1. Dyrektor
2. Z-cy Dyrektora
3. Kierownik Personalny

Nomenklatura w pionie Wydziału Propagandy

Dotychczasowa nomenklatura, którą proponujemy utrzymać
R.S.W. [Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza] Prasa

1. Dyrektor

Redakcja „Gazety Białostockiej”

1. Naczelny Redaktor – nomenklatura KC
2. Sekretarze Redakcji
3. Kierownicy Działów /Rolny, Partyjny, Kulturalno – Oświatowy/
4. Kolegium Redakcyjne

Redakcja „Niwa”

1. Redaktor naczelny / wyraża zgodę KC
2. Kolegium Redakcyjne

Redakcja „Życie Białostockie”

1. Redaktor odpowiedzialny

Polska Agencja Prasowa

1. Kierownik

Kontrola Prasy

1. Kierownik

Ekspozytura Polskiego Radia

1. Redaktor odpowiedzialny
2. Kierownik Działu Rolnego
3. Kierownik Rozgłośni

Tow.[arzystwo] Wiedzy Powszechnej

1. Przewodniczący
2. Sekretarz

Wojewódzkie Koło Prelegentów

1. Prelegenci

Lektorat K.W. [Komitetu Wojewódzkiego]

1. Lektorzy

Wojew.[ódzki] Komitet Kultury Fizycznej

1. Przewodniczący

L.P.Ż. [Liga Przyjaciół Żołnierza]

1. Prezes
2. V-ce Prezes
3. Sekretarz

Wojewódzki Zarząd T.P.P.R. [Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej]

1. Przewodniczący
2. Sekretarz

Wojewódzki Komitet Frontu Narodowego

1. Przewodniczący
2. Kierownik Biura
3. Z-ca kierownika Biura d/s Poselskich

Białoruskie Tow.[arzystwo] Społ.[ecznie] Kulturalne

1. Przewodniczący
2. Sekretarz

Okręgowy Zarząd Kin

1. Dyrektor

Kierownicy Seminarium przy Wojewódzkim Ośrodku Szkol.[enia] Part.[yjnego]

PION WYDZIAŁU ADMINISTRACYJNEGO

Wojewódzki Urząd d/s Bezpieczeństwa Publicznego

1. Naczelnicy wydziałów
2. Naczelnik Wydziału Uzupełnień M.S.W.
3. Dyrektor W.Z. Służby Zdrowia M.S.W.

Powiatowe Urzędy i Delegatury d/s Bezpieczeństwa Publicznego

1. Kierownicy
2. Z-ca Kierowników

Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej

1. Naczelnicy Wydziałów
2. Kwatermistrz
3. Inspektor Kierownictwa KW MO

Komendy Powiatowe M.O.

1. Komendanci Pow.[iatowi]

Prokuratura Wojewódzka

1. Zastępcą Prokuratora Wojewódzkiego
2. Naczelnik Wydziału I – go
3. Naczelnik Wydziału II – go
4. Naczelnik Wydziału III – go

5. Naczelnik Wydziału IV – go
6. Naczelnik Wydziału VI – go
7. Naczelnik Wydziału VII – go

Prokuratury Powiatowe

1. Prokuratorzy Powiatowi

Sąd Wojewódzki

1. Prezes Sądu
2. V-ce Prezes Sądu

Sądy Powiatowe

1. Prezesi Sądów
2. Przewodniczący Sądów dla nieletnich /2/^f

Delegatura Ministerstwa Kontroli Państwowej

1. Kierownik Wojewódzkiego Zarządu M.S.W.
2. Kierownik Wydziału Orzecznictwa Karno – Administracyjnego
3. Kierownik Wydziału Społeczno – Administracyjnego
4. Komendant T.O.P.L. [Terenowej Ochrony Przeciwlotniczej]
5. Komendant Straży Pożarnej
6. Kierownik Delegatury Geodezji i Kartografii

Centrale Więzienne

1. Naczelnik Więzienia

Wojewódzki Oddział Komsumów^g

1. Kierownik

Adwokatura

1. Dziekan Rady Adwokackiej

PION WYDZIAŁU EKONOMICZNEGO

Białostockie Przemysł.[owe] Zjedn.[oczenie] Budowlane

1. Dyrektor Naczelny
2. Naczelny Inżynier
3. Kierownik Kadr

Zjednoczenie Budownictwa Miejskiego

1. Dyrektor Naczelny
2. Naczelny Inżynier
3. Kierownik Kadr

Wojew.[ódzki] Zarząd^h Budown.[ictwa] Wiejskiego

1. Naczelny Dyrektor
2. Naczelny Inżynier
3. Kierownik Kadr

Dyrekcja Bud.[ownictwa] Osiedli Robotn.[icznych]

1. Naczelny Dyrektor
2. Naczelny Inżynier
3. Kierownik Kadr

Miastoprojekt Wschód

1. Naczelny Dyrektor
2. Naczelny Inżynier
3. Kierownik Kadr

Biał. Zesp. Przem. Dr.ⁱ

1. Dyrektor naczelny
2. Naczelny inżynier
3. Kierownik kadr

Wojew.[ódzki] Zarząd Arch.[itektury] Budowl.[anej]

1. Kierownik

Woj.[ewódzki] Zarząd M[ienia] Gosp.[odarczego]

1. Dyrektor

Wojew.[ódzki] Zarząd Przem.[ysłu] Sur.[owców] Wtórnych

1. Dyrektor
2. Kierownik Kadr

Wojew.[ódzki] Zarząd Przemysłu

1. Kierownik
2. Zastępca d/s Technicznych

Gospod.[arstwo] Torf.[owe]

1. Dyrektor
2. Z-ca Dyrektora
3. Kierownik Kadr

Samodzielny Oddział Torfowych

1. Kierownik

Woj.[ewódzki] Zw.[iązek] Spół.[dzielczości] Pracy

1. Prezes
2. Z-ca Prezesa d/s Zaopatrzenia
3. Z-ca Prezesa d/s Organiz.[acyjnych]
4. Z-ca Prezesa d/s Admin.[istracyjnych]
5. Z-ca Prezesa d/s Usług
6. Kierownik Kadr

Rejon Przemysłu Leśnego

1. Naczelny Dyrektor
2. Dyrektor Techniczny
3. Kierownik Kadr

Państwowa Centrala Drzewna

1. Naczelnny Dyrektor

P.C.D. [Państwowa Centrala Drzewna] Transport

1. Dyrektor
2. Kierownik Kadr

Zakł.[ad] Sieci Elektrycznych

1. Naczelnny Dyrektor
2. Główny Inżynier
3. Kierownik Kadr

Centrala Produktów Naftowych

1. Dyrektor
2. Kierownik Kadr

Zjedn.[oczenie] Przem.[ysłu] Mleczarskiego

1. Dyrektor
2. Z-ca d/s Prod.[ukcji]
3. Kierownik Kadr

Centr.[alny] Zarząd Przem.[ysłu] Jajcz.[arsko] Drobiarskiego

1. Dyrektor
2. Zastępca d/s Produkcji
3. Kierownik Kadr

Wytwórnia Wyr.[obów] Pracy¹ – Czarna Wieś

1. Dyrektor – nomenklatura KC
2. Kierownik Kadr
3. Główny inżynier

Zakł.[ad] Such.[ej] Dest.[ylacji] Drewna w Hajnówce

1. Dyrektor Naczelnny – nomenklatura KC

Zakł.[ad] Przem.[ysłu] Baw.[ełnianego] Zambrów

1. Naczelnny Dyrektor
2. Z-ca Dyrektora

Zakł.[ad] Przem.[ysłu] Baweł.[nianego] „Fasty”

1. Naczelnny Dyrektor
2. Naczelnny Inżynier
3. I – szy Z-ca Dyrektora

PION WYDZIAŁU OŚWIATY

Akademia Medyczna

1. Rektor – nomenklatura KC
2. Dziekan
3. Prodziekan

4. Sekretarz K.Z. [Komitetu Zakładowego]
5. Prodziekan d/s nauki – nomenklatura KC
6. Kierownik marksizmu-leninizmu – nomenklatura KC

Wieczorowa Szkoła Inżynierska

1. Rektor – nomenklatura KC
2. Dziekani
3. a/ Wydział Mechaniczny
4. b/ Wydział Budowlany
5. Asystenci marksizmu-leninizmu

Studium Nauczycielskie

1. Dyrektor

Wydział Oświaty W.R.N. [Wojewódzkiej Rady Narodowej]

1. Kierownik

Dyr.[ekcja] Okr.[ęgowego] Szkol.[nictwa] Zawodowego

1. Dyrektor

Okręgowy Zarząd Z.N.P. [Związku Nauczycielstwa Polskiego]

1. Przewodniczący
2. Sekretarz

Wojew.[ódzki] Ośr.[odek] Doszk.[alania] Kadr Ośw.[iatowych]

1. Dyrektor

PION WYDZIAŁU HANDLU

Z.S.S. [Zrzeszenie Spółdzielni Spożywców]

1. Dyrektor
2. Kierownik Kadr^k

Narodowy Bank Polski

1. Dyrektor
2. Z-ca Dyrektora
3. Kierownik Kadr

Państwowy Zakład Ubezpieczeń

1. Dyrektor
2. Z-ca Dyrektora
3. Kierownik Kadr

Wojewódzki Zarząd Handlu

1. Kierownik
2. Z-cy kierownika /2/ch/^l

„Centragal”

1. Dyrektor

Wojew.[ódzkie] Przeds.[iębiorstwo] Handlu Obuwem

1. Dyrektor

Przeds.[iębiorstwo] Skupu Owoców i Warzyw

1. Dyrektor
2. Kierownik Kadr

Wojew.[ódzkie] Przeds.[iębiorstwo] Handlu Odzieżą

1. Dyrektor

„Arged”

1. Dyrektor
2. Kierownik Kadr

Wojew.[ódzkie] Przeds.[iębiorstwo] Hurtu Spożywczego

1. Dyrektor
2. Kierownik Kadr

Wojew.[ódzkie] Przeds.[iębiorstwo] Handlu Meblami

1. Dyrektor

Wojew.[ódzkie] Przeds.[iębiorstwo] Handlu Artykułami Użytków Kulturalnych

1. Dyrektor

Przeds.[iębiorstwo] Transportu Handlu Wewnętrznego

1. Dyrektor
2. Kierownik Kadr

Państwowa Inspekcja Handlowa

1. Kierownik

Wojew.[ódzka] Komisja Cen

1. Kierownik

Wydział Finansowy W.R.N. [Wojewódzkiej Rady Narodowej]

1. Kierownik

Wydział Kontr.[oli] Rewizyjnej W.R.N. [Wojewódzkiej Rady Narodowej]

1. Kierownik

Bank Rolny

1. Dyrektor
2. Kierownik Kadr

Bank Inwestycyjny

1. Dyrektor

P.K.O. [Powszechna Kasa Oszczędnościowa]

1. Dyrektor

Wojew.[ódzka] Hurtownia Tekstylna

1. Dyrektor

Wydz.[iał] Statystyki W.R.N. [Wojewódzkiej Rady Narodowej]

1. Kierownik

PION WYDZIAŁU KOMUNIKACYJNEGO

Oddział Przewozów PKP /II-gi Oddział Eksploatacyjny/

1. Naczelnik Oddziału
2. Z-ca Naczelnika d/s Przewozów
3. Z-ca Naczelnika d/s Ruchu
4. Kierownik Kadr

Dział Polityczno-Wychowawczy P.K.P.

1. Szef Działu Pol. Wych.
2. Instruktorzy

Wojew.[ódzki] Zarząd Dróg Publicznych

1. Dyrektor Naczelnny
2. Kierownik Kadr

Wojew.[ódzki] Zarząd Łączności

1. Dyrektor Naczelnny
2. Z-ca Dyr.[ektora] d/s Pocztowych
3. Naczelnny Inżynier
4. Szef Wydziału Wojskowego
5. Kierownik Kadr

Samodz.[ielny] Ośrod.[ek] Nadawczy /Radiostacja/

1. Kierownik
2. Główny Inżynier

Oddział Elektrotechniczny P.K.P.

1. Naczelnik

Oddział Drogowy P.K.P.

1. Naczelnik

Warszt.[aty] Przeds.[siębiorstwa] Robót Telekom.[unikacyjnych] Kier.[ownictwo]

Robót Telekom.[unikacyjnych] w B-stoku

1. Kierownik

PION SEKTORU (sic!) SOCJALNEGO

Wojewódzki Zarząd P.C.K. [Polskiego Czerwonego Krzyża]

1. Dyrektor
2. Personalny

Wojew.[ódzkie] Biuro Projektów

1. Dyrektor
2. Personalny

Wojew.[ódzki] Zarząd Przeds.[iębiorstw] i Urzędzeń Komun.[ikacyjnych]

1. Dyrektor

Wojew.[ódzki] Zarząd Przeds.[iębiorstw] Remontowo-Budowlanych

1. Dyrektor

Źródło: APB, sygn. 33/IV/37, Propozycja zmian w nomenklaturze Egzekutywy KW. Nomenklatura Komitetu Wojewódzkiego PZPR zatwierdzona dnia 6.IV.56 przez Egzekutywę KW, s. 220 i n.

^a Wszystkie podkreślenia w oryginale.

^b W przedstawionym dokumencie zastosowano oryginalną pisownię.

^c Oznaczenie powtórzenia zwrotu zapisanego w poprzednim wierszu.

^d Zastosowano oryginalną numerację.

^e Powinno być: Instytut Doświadczalny Gleboznawczo Nawozowy w Szepietowie.

^f „2” w znaczeniu: dwóch przewodniczących sądów dla nieletnich.

^g Powinno być: „Konsumów”.

^h Ponad małą literą „z” wpisano dużą literę „Z”.

ⁱ Powinno być: Białostockie Zakłady Przemysłu Drzewnego.

^j Ponad wyrazem „Pracy” odręcznie napisano „Precyzyjnych”. Zatem właściwa forma to: „Wytwórnia WYROBÓW Precyzyjnych”.

^k Dopisane odręcznie.

^l „/2/ch” w znaczeniu „dwóch”.

Wykaz źródeł i literatury

Źródła

Materiały archiwalne:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

Zespół PPR: 295/VII/:5-7.

Zespół PZPR: 237/V – 1a/16; 237/V – 1b/2; 237/V/:7, 77, 39, 41, 183, 187, 314; 237/VII/26, 34, 98, 2705, 2707, 2715, 2716, 2720, 2743, 3850; 237/VIII/: 15, 16, 18; 237/XX/19; 237/XXIV/: 1, 16, 26, 36, 45, 53, 62.

Teczki osobowe: 1480, 3448, 3639, 8612, 6065, 10753.

Archiwum Państwowe w Białymstoku:

Zespół PPR: 1/V/5; 1/VII/11; 1/VIII/4; 1/XV/1.

Zespół PZPR: 33/I/: 1-6; 33/II/: 1-7; 33/IV/: 1-9, 11, 12, 14, 17-19, 23, 25, 30, 33, 35; 33/V/5; 33/VI/: 1, 2, 7, 9, 13, 14, 21, 197, 205, 209, 228; 33/VII/: 12, 13, 47, 71, 87, 98; 33/X/: 1, 2; 33/XIII/1; 33/XV/: 1, 2, 4, 7-10; 33/XVI/: 1, 2, 7, 9; 33/XVII/: 1, 2.

Źródła drukowane:

Akademia Lekarska powstanie w Białymstoku, „Trybuna Ludu” nr 279, 11 października 1949 r., Wyd. G.

Andrzejewski J., *Komitet powiatowy. Kierownik polityczny i gospodarz swego terenu, Stenogram wykładu*, nr 701, Warszawa 1951.

- Będziemy demaskować wroga klasowego. Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku omawia uchwały III Plenum KC, „Życie Białostockie” nr 239, 29 listopada 1949 r.*
- Bierut B., Ochab E., Mazur F., Wskazania i nauki XIX Zjazdu KPZR. Przemówienia wygłoszone na naradzie aktywu PZPR w Warszawie dnia 4 XI 1952 r., Warszawa 1952.*
- Casanova L., Partia komunistyczna, intelektualiści i naród, Warszawa 1950.*
- Chmurzyński H., Z doświadczeń komitetów rodzicielskich, „Głos Nauczycielski” nr 3, 15 stycznia 1950 r., s. 3.*
- Chruszczow N. S., XX Zjazd KPZR. Referat sprawozdawczy KC KPZR na XX Zjeździe partii. Rezolucja XX Zjazdu KPZR, Warszawa 1956.*
- Członkowie Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 301, 18 grudnia 1956 r.*
- Czwarta Wojewódzka Konferencja Partyjna, „Gazeta Białostocka” nr 245, 16–17 października 1954 r.*
- Deklaracja ideowa PZPR. Statut PZPR, Warszawa 1950.*
- Druga Wojewódzka Konferencja PZPR rozpoczęła obrady w Białymstoku, „Trybuna Ludu” nr 179, Wyd. G, 2 lipca 1950.*
- Druga Wojewódzka Konferencja PZPR wybrała nowe władze partyjne, „Trybuna Ludu” nr 182, Wyd. G, 5 lipca 1950 r.*
- Drugi powszechny spis ludności z 9 XII 1931. Województwo białostockie, „Statystyka Polski”, seria C, z. 83, Warszawa 1938, ss. 23, 29–31.*
- 22 września – przed zaplanowanym terminem rozpocznie produkcję nowy obiekt planu 6-letniego wielka fermentownia tytoniu w Augustowie, „Gazeta Białostocka” nr 18, 21 września 1951 r.*
- Dziś otwarcie pierwszej wyższej uczelni na terenie Białegostoku, „Życie Białostockie” nr 331, 1 grudnia 1949 r.*
- Entuzjastycznie przyjął Białystok Akt Zjednoczenia ruchu robotniczego. Wielkim wiecem powitało miasto Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą, „Życie Białostockie” nr 346, 16 grudnia 1948 r.*
- Fragmenty z referatu sprawozdawczego wygłoszonego na II Konferencji Wojewódzkiej PZPR w Białymstoku przez I sekretarza KW tow. Józefa Farugę, „Trybuna Ludu” nr 189, Wyd. G, 12 lipca 1950 r.*
- Gajdziński J., Niezadowolające wyniki walki z analfabetyzmem w woj. białostockim, „Trybuna Ludu” nr 212, 4 sierpnia 1950 r.*
- Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949, Warszawa 1994.*
- Gomułka W., Pamiętniki, t. II, red. nauk. A. Werblan, Warszawa 1994.*
- Gomułka-W., J. Cyrankiewicz, Obóz demokracji odniósł zwycięstwo. Przemówienia na zebraniu aktywu PPR i PPS w Warszawie dn. 6 lipca 1946 r., Warszawa 1946.*

- Grudziński S., *Komitet wojewódzki a kierowanie przemysłem*, „Życie Partii” 1956, nr 6, s. 12.
- Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików)*. Krótki kurs, Warszawa 1949.
- Instrukcja KC PZPR o przygotowaniu kadry wykładowców szkolenia partyjnego*, Warszawa – maj 1953.
- Instrukcja KC PZPR w sprawie najpilniejszych zadań pracy ideologicznej i organizacyjnej partii*, Warszawa – maj 1949.
- Instrukcja KC PZPR w sprawie powołania Referatów Listów w komitetach wojewódzkich*, [w:] *O budownictwie partyjnym. Uchwały KC PZPR 1949–1953*, Warszawa 1954, s. 359.
- Instrukcja KC PZPR w sprawie pracy grup agitatorów i kół prelegentów*, Warszawa – czerwiec 1949.
- J. S., *Niech naszej walce towarzyszy czujność*, „Gazeta Białostocka” nr 254, 24 października 1956 r.
- Jaczun J., Bakun E., *Rozwój województwa białostockiego w planie 6-letnim*, „Życie Gospodarcze”, 21 luty, 1954, s. 150.
- Jak Białostoczczyzna uczciła Zjednoczenie Partii Robotniczych*, „Trybuna Ludu” nr 2, 18 grudnia 1948 r.
- Jedność klasy robotniczej przyspieszy odbudowę kraju*. Wojewódzka konferencja aktywów PPR i PPS w Białymstoku, „Życie Białostockie” nr 102, 14 kwietnia 1948 r.
- Jedność klasy robotniczej – skuteczny oręż mas pracujących*. Akademia PPR i PPS w Białymstoku, „Życie Białostockie” nr 273, 2 grudnia 1947 r.
- Jeszcze w roku bieżącym rozpocznie produkcję nowa wielka garbarnia w Krynkach*, „Gazeta Białostocka” nr 4, 5 września 1951 r.
- Kalendarz robotniczy na rok 1948*, Warszawa 1947.
- Kalendarz uczniowski na rok szkolny 1950–51*, Warszawa 1949.
- Kanstytycja Polskiej Narodnej Republiki. Projekt przyjęty Kanstytycyjną Komisją* 23 stycznia 1952 goda, Warszawa 1952.
- Kleniewicz K., *Polska współczesna. Cz. I. U podstaw nowej Polski*, Łódź 1948.
- Komunikat Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego o wykonaniu planu gospodarczego w 1954 r.*, „Gazeta Białostocka” nr 37, 13–14 lutego 1955 r.
- Komunikat Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Białymstoku o wykonaniu wojewódzkiego planu gospodarczego w 1955 r.*, „Gazeta Białostocka” nr 40, 16 lutego 1956 r.
- Konopka H., *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów*, Białystok 1998.

- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Projekt uchwalony dnia 23 stycznia 1952 r. przez Komisję Konstytucyjną, Warszawa 1952.*
- Krok naprzód w rozwoju drobnej wytwórczości woj. białostockiego, „Gazeta Białostocka” nr 21, 25 września 1951 r.*
- Kubicki Z., W sprawie dobrowolności w szkoleniu partyjnym, „Życie Partii” 1955, nr 4, s. 49 i n.*
- Kurek T., Szkoły sześciolatki, Warszawa 1951.*
- Kuroczko E., RTPD i ChTPD w obliczu zjednoczenia, „Głos Nauczycielski” nr 17/18, 1 listopada 1948 r., s. 288 i n.*
- List do towarzysza Bolesława Bieruta, „Gazeta Białostocka” nr 123, 25 maja 1953 r.*
- List Dyrektora Departamentu w Ministerstwie Zdrowia do Bronisława Jodkowskiego, Pełnomocnika Ministerstwa Zdrowia do spraw organizowania Akademii Lekarskiej z dn. 9 grudnia 1949 r., [w:] Pół wieku Akademii Medycznej w Białymstoku 1950–2000, pod red. K. Worowskiego, Białystok 2000, s. 28.*
- List Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 257, 27–28 października 1956 r.*
- List Ministra Kultury i Sztuki do Ministra Zdrowia z dnia 5 grudnia 1949 r., [w:] Pół wieku Akademii Medycznej w Białymstoku 1950–2000, pod red. K. Worowskiego, Białystok 2000, s. 27.*
- List otwarty do sekretarza KW w Białymstoku tow. Niewiadomskiego, „Życie Partii” nr 9, 1956.*
- List otwarty dziennikarzy „Gazety Białostockiej” do obradującego Plenum KW PZPR w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 259, 30 października 1956 r.*
- List Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Oświaty do Ministra Zdrowia z dn. 5 grudnia 1949 r., [w:] Pół wieku Akademii Medycznej w Białymstoku 1950–2000, pod red. K. Worowskiego, Białystok 2000, s. 28.*
- List Sekretariatu KC PZPR do wszystkich komitetów partyjnych i egzektyw podstawowych organizacji partyjnych w sprawie wyborów do władz partyjnych, „Gazeta Białostocka” nr 275, 17–18 listopada 1956.*
- Materiały z II Białostockiej Konferencji Polskiej Partii Robotniczej odbytej w dniach 14–15.IV.1946 r., Białystok 1946.*
- Matuszewski S., Najważniejszy etap walki z analfabetyzmem, „Trybuna Ludu” nr 257, 19 września 1949 r.*
- Mikołajczyk S., Zniewolenie Polski. Przykład sowieckiej agresji, NOWA, Warszawa 1984.*
- Na drodze jedności działania i dążeń. Aktyw PPS woj. białostockiego solidaryzuje się ze stanowiskiem Premiera Cyrankiewicza. Nowy etap współpracy PPR i PPS, „Życie Białostockie” nr 84, 25 marca 1948 r.*

- Na rusztowaniach Białegostoku*, „Gazeta Białostocka” nr 186, 5 sierpnia 1952 r.
- Nekrolog M. Tureńca, „Gazeta Wyborcza” nr 30, 5 lutego 1999 r.
- Nowak K., *Notatki z plenum KW. Kłopoty z demokratyzacją*, „Gazeta Białostocka” nr 250, 19 października 1956 r.
- Nowe szkoły świeckie w województwie otwiera Towarzystwo Przyjaciół Dzieci*, „Życie Białostockie” nr 226, 18 sierpnia 1949 r.
- Nowowwybrany Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku*, „Gazeta Białostocka” nr 8, 10 stycznia 1956 r.
- O ewidencji członków i kandydatów PZPR. Instrukcja KC PZPR*, Warszawa, maj 1952 r.
- O organizacyjnych zadaniach partii w związku z realizacją wytycznych III Plenum KC PZPR*, [w:] *O budownictwie partyjnym. Uchwały KC PZPR 1949–1953*, Warszawa 1954, s. 322.
- O plenum – w paru zdaniach*, „Gazeta Białostocka” nr 260, 31 października 1956 r.
- O pracy grup agitatorów w woj. pomorskim*, Warszawa – grudzień 1949.
- O treści i formach agitacji partyjnej. (Stenogram wykładu)*, nr 24, Warszawa 1952.
- O wynikach IV Plenum KC PZPR. Referat Sekretarza KC PZPR Jerzego Morawskiego* wygłoszony w dniu 2.VIII.1955 r. na naradzie aktywu partyjnego województwa warszawskiego, Warszawa – sierpień 1955.
- O zabezpieczeniu realizacji Uchwał II Plenum KC na terenie województwa białostockiego. Plan działania KW PZPR*, Białystok – październik 1954. Druk broszury ukończono 15 października 1954 r.
- O zabezpieczeniu realizacji Uchwał II Plenum KC na terenie województwa białostockiego. Plan działania KW PZPR*, Białystok – październik 1954.
- Odbudowa państwa polskiego w latach 1944–1946. Najważniejsze dokumenty i informacje*, zestawili Wł. Kurkiewicz, W. Olszewski, A. Tatomir, z. 1, Warszawa 1947.
- Ofensywa kulturalna w woj. białostockim*, „Życie Białostockie” nr 234, 26 sierpnia 1949 r.
- Otwarcie III Konferencji PPR w Białymstoku. Przedstawiciele władz i społeczeństwa wyrażają uznanie dla pozytywnej pracy PPR w woj. białostockim*, „Życie Białostockie” nr 51, 22 kwietnia 1947 r.
- Partia w cyfrach. Od I-go do II-go Zjazdu [PPR] 1945–1948*, Warszawa 1948.
- Pasierbiński T., *Polska zlikwidowała analfabetyzm jako zjawisko masowe*, „Głos Naukowczyński” nr 48, 23 grudnia 1951.
- Piąta Wojewódzka Konferencja Partyjna w Białymstoku*, „Gazeta Białostocka” nr 7, 9 stycznia 1956 r.
- 15 grudnia Wojewódzka Konferencja Partyjna*, „Gazeta Białostocka” nr 270, 12 listopada 1956 r.

- Plenum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 36, 14 lutego 1955 r.*
- Plenum KW PZPR kontynuuje obrady. Rezygnacja egzekutywy KW, „Gazeta Białostocka” nr 260, 31 października 1956 r.*
- Plenum KW PZPR z udziałem mas pracujących Białostoczczyzny kontynuuje obrady. Rezygnacja egzekutywy KW. Gorąca partyjna dyskusja pod znakiem krytyki, samokrytyki i szczerzej troski o umocnienie białostockiej organizacji partyjnej, „Gazeta Białostocka” nr 260, 31 października 1956 r.*
- Plenum KW PZPR zakończyło obrady. Wybór nowej Egzekutywy KW, „Gazeta Białostocka” nr 261, 1 listopada 1956 r.*
- Plenum KW zatwierdziło nowe kierownictwo redakcji „Gazety Białostockiej”, „Gazeta Białostocka” nr 262, 2 listopada 1956 r.*
- Plenum Zjednoczonej Partii powołało Komitet Wojewódzki w Białymstoku, „Trybuna Ludu” nr 10, 28 grudnia 1948 r.*
- Pod przewodem Zjednoczonej Partii klasa robotnicza w naszym województwie realizuje uchwały historycznego Kongresu. I Wojewódzka Konferencja PZPR w Białymstoku, „Życie Białostockie” nr 161, 14 czerwca 1949.*
- Poradnik Społeczny, nr 8–9, Warszawa 1949.*
- Posel A. Dąb i St. Juchnicki delegatami na Kongres Zjednoczeniowy. Konferencja rejonowa PPS w Ełku, „Życie Białostockie” nr 325, 25 listopada 1948 r.*
- Pół wieku Akademii Medycznej w Białymstoku 1950–2000, pod red. K. Worowskiego, Białystok 2000.*
- Premiowanie najpilniejszych słuchaczy kursów dla analfabetów, „Trybuna Ludu” nr 290, 22 października 1949 r.*
- Produkcja przemysłu drobnego Białostoczczyzny wzrosła o 36% w porównaniu z I półroczem ub. r. Komunikat WKPG o przebiegu wykonania wojewódzkiego planu gospodarczego za I półrocze 1954 r., „Gazeta Białostocka” nr 184, 5 sierpnia 1954 r.*
- Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970. Dokumenty z dziejów PRL, Z. 13, opr.: A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000.*
- Przed nowym rokiem szkolenia partyjnego, „Gazeta Białostocka” nr 16, 19 września 1951 r.*
- Przed rozpoczęciem nowego etapu walki z analfabetyzmem w naszym województwie, „Życie Białostockie” nr 235, 27 sierpnia 1949 r.*
- PZPR w liczbach od II do III zjazdu, Warszawa 1959.*
- Reformy rolne w socjalistycznych państwach Europy (1944–1948), Zbiór dokumentów pod red. W. Góry, Warszawa 1987.*
- Renesans myśli partyjnej, „Gazeta Białostocka” nr 260, 31 października 1956 r.*

- Rezolucja Egzekutywy KW PZPR oraz pracowników KW i KM w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 254, 24 października 1956 r.
- Rocznik polityczny i gospodarczy 1948, Warszawa 1948.
- Rocznik statystyczny 1948, Warszawa 1949.
- Rocznik statystyczny 1956, Warszawa 1956.
- Rocznik statystyczny woj. białostockiego 1958, Białystok 1958.
- Rocznik statystyczny województwa białostockiego 1965, Białystok 1965.
- Rośnie nowy socjalistyczny Białystok, „Gazeta Białostocka” nr 102, 29 kwietnia 1952 r.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 lutego 1950 r. w sprawie założenia Akademii Lekarskiej w Białymstoku, [w:] *Pół wieku Akademii Medycznej w Białymstoku 1950–2000*, pod red. K. Worowskiego, Białystok 2000, s. 29.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 marca 1950 r. w sprawie zmiany nazwy wyższych szkół akademickich, podległych Ministrowi Zdrowia, [w:] *Pół wieku Akademii Medycznej w Białymstoku 1950–2000*, pod red. K. Worowskiego, Białystok 2000, s. 29.
- Sabina Lewi o działalności cenzury w województwie białostockim – zapis z 24 maja 1945 r., [w:] *Wiek XX w źródłach*, Warszawa 1998, s. 282.
- Samorząd terytorialny. Rady narodowe, [w:] *Kalendarz robotniczy na rok 1948*, Warszawa 1948, s. 59.
- Skrzypczak J., Huber H., *Skończył się rok szkolenia partyjnego*, „Życie Partii” 1955, nr 3.
- Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony przez II Zjazd PZPR, (brak miejsca wydania) 1955.
- Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z 16 i 23 XI 1930, „Statystyka Polski”, seria C, z. 4, Warszawa 1935, ss. 4–8.
- Stekelska, *Najważniejsze wiadomości o rolnictwie w Polsce*, [w:] *Kalendarz robotniczy na rok 1948*, Warszawa 1947, s. 116 i n.
- Stock A., *Przed wyborami do komitetów rodzicielskich*, „Głos Nauczycielski” nr 40, 5 października 1952, s. 1.
- Szkolnictwo w liczbach 1948/49, z. 1, *Przedszkola, szkolnictwo ogólnokształcące i szkolnictwo nauczycielskie*, Warszawa 1949.
- Szkolnictwo w liczbach 1948/49, z. 2, *Szkolnictwo zawodowe, średnie zawodowe i szkoły przysposobienia rolniczego*, Warszawa 1950.
- Szkolnictwo w liczbach 1948/49, z. 3, *Szkolnictwo specjalne*, Warszawa 1950.
- Szkolnictwo w liczbach 1948/49. *Szkolnictwo zawodowe, średnie zawodowe i szkoły przysposobienia rolniczego*, z. 2, Warszawa 1950.
- Szósta Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR zakończyła obrady, „Gazeta Białostocka” nr 301, 18 grudnia 1956 r.

- Szyr E., *O leninowski styl w działalności gospodarczej*, „Życie Partii” 1955, nr 1, s. 11.
- Świadoma swych zadań klasa robotnicza da z siebie wszystko, by znikły wiekowe zaniedbania na ziemi białostockiej, a z dnia na dzień powstawało nowe życie na fundamentach socjalizmu. Wywiad z I-szym sekretarzem KW PZPR – Mieczysławem Tureńcem, „Życie Białostockie” nr 355, 27 grudnia 1948 r.
- 30 tysięcy ludzi otrzyma pracę w nowych fabrykach na terenie Białostocczyzny, „Białostocki Dziennik Ludowy” nr 26, 28 stycznia 1949 r.
- Teczka specjalna J. W. Stalina. Raporty NKWD z Polski 1944–1946, wybór i opracowanie: T. Carjewska, A. Chmielarz, A. Paczkowski, E. Rosowska, S. Rudnicki, Warszawa 1998.
- Tołpa S., *Stan rozwojowy kompleksu bagienno w dolinie Biebrzy i Narwi na Białostocczyźnie*, „Świat i Ludzie”, Tygodniowy dodatek „Gazety Białostockiej” nr 33, 5 września 1953 r.
- Trzecia Wojewódzka Konferencja partyjna w Białymstoku zakończyła wczoraj obrady, „Gazeta Białostocka” nr 123, 25 maja 1953 r.
- Trzy wielkie ośrodki przemysłowe o znaczeniu ogólnokrajowym powstaną w województwie białostockim, „Życie Białostockie” nr 26, 27 stycznia 1949 r.
- Trzy wyższe uczelnie powstaną w Białymstoku, „Trybuna Ludu” nr 316, 17 listopada 1949 r., Wyd. G.
- Uchwalono nowy podział administracyjny Białostocczyzny. 550 gromad liczy województwo białostockie, „Gazeta Białostocka” nr 235, 5 października 1954 r.
- Uchwała Plenum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku odbytego w dniach 13–14 października 1956 r. W sprawie listu otwartego do tow. Niewiadomskiego w „Życiu Partii”, „Gazeta Białostocka” nr 247, 16 października 1956 r.
- Uchwała Plenum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku odbytego w dniach 13–14 października 1956 r., „Gazeta Białostocka” nr 247, 16 października 1956 r.
- Uchwała rozszerzonego plenarnego posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku odbytego w dniach 30 i 31-X-1956 r., „Gazeta Białostocka” nr 262, 2 listopada 1956 r.
- Uchwała Sekretariatu KC PZPR w sprawie Komitetów Rodzicielskich i Szkolnych Komitetów Opiekuńczych, „Życie Partii” nr 2, 1949 r.
- Uchwała w sprawie przestrzegania leninowskich norm życia partyjnego w białostockiej organizacji partyjnej, „Gazeta Białostocka” nr 23, 23 czerwca 1956 r.
- Umacniajmy więź partii z masami, wyzwalamy ich twórczą energię w walce o wykonanie planu 5-letniego. Fragmenty referatu sprawozdawczego Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, wygłoszonego na V Wojewódzkiej Konferencji Sprawozdawczo-Wyborczej przez I sekretarza towarzysza Jana Jabłońskiego, „Gazeta Białostocka” nr 7, 9 stycznia 1956 r.

- Utworzenie Wyższej Szkoły Rolniczej w Białymstoku jest palącą bolączką naszego województwa*, „Białostocki Dziennik Ludowy” nr 192, 18 lipca 1949 r.
- W sprawie masowego szkolenia partyjnego na rok 1953/54. Instrukcja KC PZPR*, Warszawa – sierpień 1953.
- W sprawie pracy ośrodków szkolenia partyjnego*, [w:] *O budownictwie partyjnym. Uchwały KC PZPR 1949–1953*, Warszawa 1954, s. 50 i n.
- W sprawie szkolenia partyjnego*, [w:] *O budownictwie partyjnym. Uchwały KC PZPR 1949–1953*, Warszawa 1954, s. 55 i n.
- W sprawie zadań organizacji i komitetów partyjnych w walce o podniesienie produkcji rolnej i rozwój spółdzielczości produkcyjnej. Instrukcja KC PZPR*, Warszawa – luty 1952.
- Weselińska K., *Zwalczając analfabetyzm mnożymy nasz dorobek kulturalny*, „Głos Nauczycielski” nr 23, 20 listopada 1949 r., s. 2.
- Wzwanie. „Gazeta Białostocka” w każdym domu, „Gazeta Białostocka”, nr 79a, 1–2 grudnia 1951 r.
- Wielki Kongres Zjednoczeniowy likwiduje okres 50-letniego rozłamu klasy robotniczej. Wiceminister dr Jerzy Sztachelski delegatem miasta Białegostoku, „Życie Białostockie” nr 328, 28 listopada 1948.
- Władze wojewódzkie PZPR w Warszawie i Białymstoku, „Trybuna Ludu” nr 12, 30 grudnia 1948 r.
- Wojewódzkie konferencje PZPR w Stalinogrodzie i w Białymstoku, „Życie Białostockie” nr 126, 28 maja 1953 r.
- Województwo białostockie w liczbach, Białystok 1964.
- Wołyński W., *Komitety rodzicielskie*, „Głos Nauczycielski” nr 6, 20 marca 1949 r., s. 1.
- „Wolna Polska” nr 28, Moskwa 3 sierpnia 1944 r.
- WSI czeka na przodujących ludzi przemysłu i budownictwa. Okres rekrutacji w pełni, „Życie Białostockie” nr 39, 16 lutego 1955 r.
- Współzawodnictwo w akcji zwalczania analfabetyzmu, „Trybuna Ludu” nr 300, 1 listopada 1949 r.
- Wybory do władz partyjnych, „Gazeta Białostocka” nr 272, 14 listopada 1956 r.
- Wyniki wykonania wojewódzkiego planu gospodarczego w roku 1953. Komunikat Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 39, 16 lutego 1954 r.
- Wypróbowani i doświadczeni peperowcy reprezentować będą swoją partię. Wybory delegatów PPR na Kongres Zjednoczeniowy, „Życie Białostockie” nr 325, 25 listopada 1948 r.

Wystąpienie J. Farugi na V Plenum KC PZPR w dn. 15 lipca 1950 r., „Nowe Drogi” 1950, nr 4, s. 86 i n.

Wywiad z prof. dr K. Bassalikiem, prezesem Polskiego Towarzystwa Botanicznego, „Świat i Ludzie”, Tygodniowy dodatek „Gazety Białostockiej” nr 33, 5 września 1953 r.

Z IV Wojewódzkiej Konferencji PZPR. Istnieją możliwości dalszego rozwoju przemysłu. Referat sprawozdawczy I sekretarza KW PZPR St. Brodzińskiego, „Życie Białostockie” nr 254, 24–25 października 1954.

Z dyskusji na III Konferencji Wojewódzkiej PZPR w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” nr 125, 27 maja 1953 r.

Z dyskusji na Plenum KW PZPR, „Gazeta Białostocka” nr 158, 3 lipca 1952 r.

Z obrad Plenum Komitetu Wojewódzkiego PZPR, „Gazeta Białostocka” nr 30, 4 lutego 1952; Plenum Zjednoczonej Partii powołało Komitet Wojewódzki w Białymstoku, „Trybuna Ludu” nr 10, 28 grudnia 1948 r.

Z obrad III Wojewódzkiej Konferencji Partyjnej. W ścisłej więzi z masami pracującymi, „Życie Białostockie” nr 127, 29 maja 1953 r.

Z posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Białymstoku. 15 grudnia Wojewódzka Konferencja Partyjna, „Gazeta Białostocka” nr 270, 12 listopada 1956 r.

Z problemów Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zbiór artykułów, Materiały dla prelegentów nr 12, Warszawa 1952.

Z wytycznych KC PZPR dla pracy Komisji Kontroli Partyjnej z września 1950 r., [w:] O budownictwie partyjnym. Uchwały KC PZPR 1949–1953, Warszawa 1954, s. 395 i n.

Zjazd Inspektorów Szkolnych. Zadania Ministerstwa Oświaty w walce o nowe kadry. Streszczenie referatu ministra Oświaty dr Stanisława Skrzyszewskiego, „Głos Nauczycielski” nr 21, 21 maja 1951 r., s. 3.

Prasa:

„Białostoczczyzna” 1996.

„Białostocki Dziennik Ludowy” 1949.

„Gazeta Białostocka” 1951–1956.

„Gazeta Wyborcza” 1999.

„Głos Nauczycielski” 1948–1952.

„Gryfita” 2000.

„Kontakty” 1969, 1970.

„Kontrasty” 1968.
 „Nauka i Praktyka” 1977.
 „Nowe Drogi” 1950.
 „Ochrona Zabytków” 1982.
 „Rocznik Białostocki” 1968, 1969, 1981.
 „Rzeczpospolita” 1997.
 „Statystyka Polski” 1935, 1938.
 „Studia Podlaskie” 1989, 1991, 1993, 1997–1999.
 „Trybuna Ludu” 1948–1950.
 „Więź” 2000
 „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1963.
 „Z pola walki” 1967, 1968, 1970, 1975, 1978, 1980, 1983.
 „Życie Białostockie” 1947–1949, 1953, 1954.
 „Życie Gospodarcze” 1954.
 „Życie Partii” 1949, 1955, 1956.

Opracowania:

Adelson J., *Struktura społeczno-zawodowa ludności żydowskiej w województwie białostockim w świetle spisów powszechnych z 1921 i 1931 r.*, „Studia Podlaskie”, t. II, Białystok 1989.
 Andrusiewicz A., *Stronnictwo Pracy 1937–1950*, Warszawa 1988.
 Archiwum Ruchu Robotniczego, T. X, 1986.
 Balicki M., *Szkolnictwo białostockie w latach 1944–1972. Studium historyczno-porównawcze*, Białystok 1995.
 Barnaszewski B., *Polityka PPR wobec zalegalizowanych partii i stronnictw*, Warszawa 1996.
 Boćkowski D., *Białystok w latach okupacji sowieckiej (1939–1941)*, „Białostocczyzna”, 1996, nr 2.
 Bondaryk D., *Jesień oczyszczania szeregów w białostockiej PPS*, „Gryfita” nr 22/2000.
 Buczek R., *Na przełomie dziejów. Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947*, Wrocław 1989.
 Buczek R., *Stronnictwo Ludowe w latach 1939–45. Organizacja i polityka*, Londyn 1975.
 Bujak W., *Historia Stronnictwa Pracy. 1937. 1946. 1950*, Warszawa 1988.

- Chojnecki S., *Działalność Polskiej Partii Robotniczej w Siłach Zbrojnych RP (1945–1948)*, „Zeszyty Naukowe WAP”, nr 114, Warszawa 1983.
- Choniawko A., *PZPR w Wielkopolsce*, Poznań 1987.
- Chwalba A., *Polska Partia Socjalistyczna – Wolność, Równość, Niepodległość*, [w:] *Słownik historii Polski 1939–1948*, pod red. A. Chwalby, T. Gąsowskiego, Kraków 1994.
- Ciesielski S., *Niepodległość i socjalizm*, Warszawa 1986.
- Ciesielski S., *Opinie i nastroje polskiej klasy robotniczej w latach 1944–1948 (w świetle ocen organizacji i instancji PPR)*, „Zeszyty Naukowe WAP” nr 121, Warszawa 1984.
- Ciesielski S., *Protesty i strajki robotnicze w Polsce w latach 1945–1948 (w świetle informacji i sprawozdań instancji i organizacji PPR)*, „Zeszyty Naukowe WAP” nr 3, Warszawa 1988, s. 85 i n.
- Czubiński A., *Historia Polski XX wieku*, Poznań 2000.
- Deportacje i przemieszczenia ludności polskiej w głąb ZSRR 1939–1945. Przegląd piśmiennictwa*, pod red. T. Walichnowskiego, Warszawa 1989.
- Dębski S., *Pakt Ribbentrop-Mołotow a sowiecka agresja na Polskę 17 września 1939 r.*, [w:] *Radziecka agresja 17 września 1939 r. i jej skutki dla mieszkańców ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Studia i materiały pod red. M. Gnатовskiego, Białystok 2000.
- Dobroński A., *Białystok. Historia miasta*, Białystok 1998.
- Dolata B., *Wyzwolenie Polski 1944–1945. Działania wyzwolenicze Armii Radzieckiej i Ludowego Wojska Polskiego*, Warszawa 1966.
- Dominiczak H., Halaba R., Walichnowski T., *Z dziejów politycznych Polski 1944–1984*, pod red. T. Walichnowskiego, Warszawa 1984.
- Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995.
- Dudek A., *Mechanizmy rekrutacji elity oraz kadr PZPR*, <http://www.omp.org.pl/dudek2.htm> (dn. 02.02.15).
- Dymek B., *PZPR 1948–1954*, Warszawa 1989.
- Dyskusja: Tadeusz Paszta, [w:] *Z dziejów PPR na ziemi białostockiej. Materiały z sesji popularno-naukowej*. Białystok 11–12.VI.1961, Lublin 1963.
- Dziabała S., *Struktury i zasady organizacyjne PZPR*, [w:] *PZPR (1948–1978)*, pod red. A. Dobieszewskiego, J. Gołębiowskiego, Warszawa 1978.
- Dziewanowski M. K., *The communist party of Poland*, Cambridge, Mass., London 1976.
- Eisler J., *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Warszawa 1992.
- Figura J., Gwozdek Z., *Akcja „Burza” na Białostocczyźnie (lipiec – wrzesień 1944)*, „Białostocczyzna” 1990, nr 1.

- Filon S., *Życie polityczne Białegostoku w latach 1919–1939*, [w:] *Białystok w 80-leciu. W rocznicę odzyskania niepodległości 19.II.1919–19.II.1999*, pod red. C. Kukli, Białystok 2000.
- Friszke A., *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994.
- Garlicki A., *Z tajnych archiwów*, Warszawa 1993.
- Gładysz A., *Oświata, kultura, nauka w latach 1947–1959. Węzłowe problemy polityczne*, Warszawa 1981.
- Głazunow N. K., *31 Armia Ogólnowojskowa (3 Frontu Białoruskiego) w walkach o wyzwolenie Polski*, WPH 1981, nr 3, s. 184 i n. i WPH 1983, nr 2–3.
- Głowiński M., „Nie puszczać przeszłości na żywioł”. Krótki kurs WKP(b) jako opowiadanie mityczne, [w:] tegoż, *Rytuał i demagogia. Trzynaście szkiców o sztuce zdegradowanej*, Warszawa 1992.
- Głowiński M., *Nowomowa po polsku*, Warszawa 1990.
- Gnatowska H., *Białostocka wojewódzka organizacja PPR w referendum ludowym i wyborach do Sejmu Ustawodawczego*, „Rocznik Białostocki” 1981, t. XV, Warszawa 1981.
- Gnatowska H., *PPR w województwie białostockim 1944–1948. Rozwój i działalność*, Warszawa 1979.
- Gnatowski M., *W białostockich lasach. Wspomnienia uczestników polskiego i radzieckiego ruchu oporu w okręgu białostockim 1941–1944*, Lublin 1975.
- Gnatowski M., *Za wspólną sprawę. Z dziejów partyzantki radzieckiej w okręgu białostockim*, Lublin 1970.
- Gnatowski M., *17 września 1939 r. – agresja czy wyzwolenie? Refleksje historyka w świetle nowych źródeł*, [w:] *Radziecka agresja 17 września 1939 r. i jej skutki dla mieszkańców ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Studia i materiały pod red. M. Gnatowskiego, Białystok 2000.
- Gnatowski M., *Antyreligijna działalność władz radzieckich w regionie białostockim w latach 1939–1941 w świetle dokumentów*, „Studia Podlaskie”, t. VII, Białystok 1997.
- Gnatowski M., *Brygada partyzancka im. A. Newskiego. Zarys rozwoju i działalności*, „Zeszyty Naukowe Filii UW w Białymstoku”, z. 19, T. IV, Białystok 1977.
- Gnatowski M., *Deportacja osadników i służby leśnej z Białostocczyzny w świetle źródeł radzieckich*, „Białostockie Teki Historyczne”, t. II, Białystok 1996.
- Gnatowski M., *Działalność polskich komunistów na Białostocczyźnie w latach II wojny światowej*, „Zeszyty Naukowe Filii UW w Białymstoku”, z. 44, T. VIII, Białystok 1985.
- Gnatowski M., *Współdziałanie mieszkańców okręgu białostockiego z partyzantką radziecką (czerwiec 1941 – lipiec 1944)*, „Rocznik Białostocki”, t. X, Warszawa 1970.

- Gnatowski M., *Na Białostocczyźnie (czerwiec 1941 – lipiec 1944)*, [w:] S. Wroński, *Byli z nami. O działalności radzieckich partyzantów na ziemiach polskich*, Warszawa 1966.
- Gnatowski M., *Ogólne i regionalne uwarunkowania ruchu robotniczego na Białostocczyźnie w latach II wojny światowej i w pierwszym okresie powojennym (1939–1948)*, [w:] *Ruch robotniczy na Białostocczyźnie. Studia i materiały*, pod red. M. Gnatowskiego, Warszawa 1987.
- Gnatowski M., *Radziecka administracja wojskowa na północno-wschodnich ziemiach Polski i scenariusze ich aneksji w radzieckich dokumentach (wrzesień–grudzień 1939 r.)*, „*Studia Podlaskie*”, t. X, Białystok 1999.
- Gnatowski M., *Ruch oporu na Białostocczyźnie w latach II wojny światowej. Wstępny zarys i problemy badawcze*, „*Zeszyty Naukowe Filii UW w Białymstoku*”, z. 56, T. X, Białystok 1991.
- Gnatowski M., *Specyficzne uwarunkowania kształtowania się władzy ludowej w regionie białostockim*, [w:] *Studia nad procesami rozwoju regionu białostockiego w 40-leciu PRL*, Białystok 1985.
- Gnatowski M., *W radzieckich okowach. Studium o agresji 17 września 1939 r. i radzieckiej polityce w regionie łomżyńskim w latach 1939–1941*, Łomża 1997.
- Gnatowski M., *Wiejska ludność Białostocczyzny w okresie okupacji niemieckiej*, „*Studia Podlaskie*”, t. III, Białystok 1991.
- Gołębiowski J. W., *Strategia budownictwa podstaw socjalizmu w koncepcjach i działalności PZPR*, [w:] *PZPR (1948–1978)*, pod red. A. Dobieszewskiego, J. Gołębiowskiego, Warszawa 1978.
- Góra W., Grünberg K., *Geneza i pierwsze lata Polski Ludowej 1944–1949*, Warszawa 1985.
- Góra W., Juchniewicz M., *Walczyli razem. O współdziałaniu polskich i radzieckich oddziałów partyzanckich w latach II wojny światowej*, Lublin 1972.
- Góra W., *PZPR od I do VII Zjazdu (XII.1948 – XII.1975). Rozwój i działalność*, [w:] *PZPR (1948–1978)*, pod red. A. Dobieszewskiego, J. Gołębiowskiego, Warszawa 1978.
- Góra W., *Reforma rolna PKWN*, Warszawa 1969.
- Góra W., Szczęblewski J., *Problemy rozwoju organizacyjnego PZPR w latach 1948–1971*, [w:] *Ruch robotniczy w Polsce Ludowej*, pod red. W. Góry, Warszawa 1975.
- Grygo E., *Kierowanie „Gazetą Białostocką” przez Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku w latach 1951–1959*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego Filii w Białymstoku*”, *Humanistyka, Dział H – Prace Historyczne*, Białystok 1985.

- Grzelak Cz. K., *Kresy w czerwieni. Agresja Związku Radzieckiego na Polskę w 1939 roku*, Warszawa 1998.
- Gwozdek Z., *Armia Krajowa na Białostocczyźnie*, [w:] *Armia Krajowa. Rozwój organizacyjny*, [pod red. K. Komorowskiego], Warszawa 1996.
- Gwozdek Z., *Białostocki okręg ZWZ-AK (październik 1939–styczeń 1945). Referat materiałowy*, t. I, Białystok 1993.
- Gwozdek Z., *Białostocki okręg ZWZ-AK (październik 1939–styczeń 1945). Wywiad i kontrwywiad*, t. II, Białystok 1994.
- Historia ruchu ludowego na Białostocczyźnie (popularny zarys)*, opr. A. Łuczak, K. Przybysz, H. Majecki, Z. Hemmerling, Białystok 1974, s. 63.
- Historia Wielkiej Wojny Narodowej Związku Radzieckiego 1941–1945*, t. 4, Warszawa 1965.
- Holzer J., *PPS. Szkic dziejów*, Warszawa 1977.
- Horodeński R., *Przemysł*, [w:] *Białostockie. Rozwój województwa w 25-leciu Polski Ludowej*, pod red. M. Gnatowskiego, Warszawa 1969.
- Idźkowska M., *Problemy współdziałania PPR i PPS w województwie białostockim od sierpnia 1944 r. do stycznia 1947 r.*, „Zeszyty Naukowe Filii UW”, Tom VIII, z. 44, Dział H – Prace Historyczne, Białystok 1985.
- Jagodziński A., *Polskie Stronnictwo Ludowe*, [w:] *Słownik historii Polski 1939–1948*, pod red. A. Chwalby, T. Gąsowskiego, Kraków 1994.
- Jakubowska B., *Przeobrażenia w szkolnej edukacji historycznej w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 1986.
- Jakubowski J., *Z problemów polityki oświatowej PZPR w latach 1948–1960*, „Z pola walki” 1980, nr 1.
- Janowski W., Kochański A., *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, pod red. K. Persaka, Warszawa 2000.
- Jasienowicz A., *Struktura demograficzna Białegostoku w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Białystok w 80-leciu. W rocznicę odzyskania niepodległości 19.II.1919–19.II.1999*, pod red. C. Kukli, Białystok 2000.
- Jastrząb M., *Mozolna budowa absurdu. Działalność Wydziału Propagandy Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego PZPR w latach 1949–1953*, Warszawa 1999.
- Jaworski M., *Na piastowskim szlaku. Działalność Ministerstwa Ziem Odzyskanych w latach 1945–1948*, Warszawa 1973.
- Jelisiejew J., *Na kierunku białostockim*, Warszawa 1971.
- Jeziński A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 1997.
- Jeziński A., Leszczyńska C., *Dzieje gospodarcze Polski w zarysie do 1989 r.*, Warszawa 1994.

- Jezierski A., Petz B., *Historia gospodarcza Polski Ludowej 1944–1975*, Warszawa 1980.
- Joka J., *Białostoczczyzna w okresie II Rzeczypospolitej*, „Kontrasty” 1968, R. I, nr 4, s. 2 i n.
- Joka J., *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza w województwie białostockim w latach 1948–1955*, „Nauka i Praktyka” nr 4, 1977.
- Joka J., *Współdziałanie partii robotniczych i demokratycznych w woj. białostockim w latach 1944–1956*, „Zeszyty Naukowe Filii UW”, Tom VII, z. 30, dział NP., Administracja i Ekonomia, Białystok 1980.
- Kabot T., *Polityka władz sowieckich w regionie białostockim w latach 1939–1941 (na przykładzie rejonu hajnowskiego)*, [w:] *Radziecka agresja 17 września 1939 r. i jej skutki dla mieszkańców ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Studia i materiały pod red. M. Gnatowskiego, Białystok 2000.
- Kaja J., *Liczebność, skład i struktura klasowa klasy robotniczej województwa białostockiego w latach 1929–1939*, [w:] *Polska klasa robotnicza. Studia historyczne*, T. I, pod red. S. Kalabińskiego, Warszawa 1970.
- Kaja J., *Położenie klasy robotniczej w województwie białostockim w latach 1929–1939*, [w:] *Polska klasa robotnicza. Studia historyczne*, T. IV, pod red. S. Kalabińskiego, Warszawa 1973.
- Kaja J., *Z badań nad bezrobociem i emigracją w województwie białostockim w latach 1929–1939*, „Rocznik Białostocki”, T. IX, 1968–1969, Białystok 1970.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, nr 26627, obiekt: Dom Partii KW PZPR.
- Kersten K., *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Poznań 1990.
- Kochański A., *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. I, Warszawa 1996.
- Kołomejczyk N., Syzdek B., *Polska w latach 1944–1949*, Warszawa 1960.
- Komitet Wojewódzki ogniwem władzy ludowej. Studium postaw aktywu partyjnego opr. pod kierunkiem M. Kuli na przykładzie posiedzeń KW PZPR w Gdańsku w latach 1949–1953, Warszawa 1997.
- Konopka H., Konopka A., *Leksykon historii Polski po II wojnie światowej 1944–1947*, Warszawa 1999.
- Konopka H., *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1997.
- Konopka H., *Rok 1950. Katecheci białostoccy wobec Apelu Sztokholmskiego*, [w:] *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60 rocznicę Jego urodzin*, Białystok 1995.
- Korboński S., *Polskie Państwo Podziemne*, b.r. i m.w.
- Korboński S., *W imieniu Kremla*, Warszawa 1997.

- Kosiński K., *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945–1956*, Warszawa 2000.
- Kosztyła Z., *Kronika wyzwolenia*, „Kontakty” 1969, nr 1, s. 19; tegoż, *Ofensywa wyzwolenia*, „Kontakty” 1970, nr 1.
- Kosztyła Z., *Wyzwolenie Białostocczyzny przez Armię Radziecką w 1944 r.*, „Zeszyty Naukowe Filii UW w Białymstoku”, z. 31, T. V, Białystok 1980.
- Kozłowski Cz., *Zarys dziejów polskiego ruchu robotniczego do 1948 roku*, Warszawa 1980.
- Krajewski K., Łabuszewski T., *Nieznane epizody konspiracyjnej służby kpt/mjr Aleksandra Rybnika*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, Białystok 1994.
- Kryńska E. J., *Szkolnictwo ogólnokształcące w województwie białostockim 1944–1948*, Białystok 1991.
- Kułał J., *Powstanie Narodowego Zjednoczenia Wojskowego na Białostocczyźnie*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, Białystok 1991, nr 5.
- Kułał J., *Narodowcy na Białostocczyźnie*, „Karta”, 1991, nr 4.
- Kułał J., *Pierwszy rok sowieckiej okupacji. Białystok 1944–1945*, Białystok 1996.
- Kurz A., *Spółeczna rola polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, Warszawa 1966.
- Lesiakowski K., *Mieczysław Moczar „Mietek”. Biografia polityczna*, Warszawa 1998.
- Litwiejko K., *Prasa konspiracyjna na Białostocczyźnie (wybrane zagadnienia)*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, Białystok 1998, nr 11.
- Majecki H., *Białostocczyzna w pierwszych latach władzy ludowej 1944–1948*, Warszawa 1977.
- Majecki H., *Chrześcijańska demokracja w województwie białostockim w latach 1918–1939*, „Studia Podlaskie”, t. III, Białystok 1991, s. 65 i n.
- Majecki H., *Narodowa Demokracja we wschodniej części województwa białostockiego w latach 1919–1939*, „Studia Podlaskie”, t. VII, Białystok 1997, s. 67 i n.
- Majecki H., *Obóz sanacyjny na Białostocczyźnie w latach 1926–1939*, „Studia Podlaskie”, t. IV, Białystok 1993, s. 67 i n.
- Majecki H., *Reakcyjne podziemie na Białostocczyźnie w latach 1944–1956*, Białystok 1979.
- Milewski J. J., *Z dziejów województwa białostockiego w okresie międzywojennym*, Białystok 1999.
- Paczkowski A., *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 1995.
- Paczkowski A., *Stanisław Mikołajczyk czyli klęska realisty*, Warszawa 1991.
- Paczkowski A., *System nomenklatury kadr w Polsce (1950–1970)*, Warszawa 2000.
- Piotrowski M., *Ludzie Bezpieki w walce z Narodem i Kościołem. Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978 – Centrala*, Lublin 2000.

- Piotrowski M., *Służba idei czy serwilizm? Zygmunt Felczak i Feliks Widy-Wirski w najnowszych dziejach Polski*, Lublin 1994.
- Polski czyn zbrojny w II wojnie światowej. Polski ruch oporu 1939–1945*, red. nauk. B. Kobuszewski, P. Matusak, T. Rawski, Warszawa 1988.
- Popera J., *Rozwój organizacyjny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej na Opolszczyźnie w latach 1948–1956*, Opole 1989.
- Pół wieku Akademii Medycznej w Białymstoku 1950–2000*, pod red. K. Worowskiego, Białystok 2000.
- PPR, PPS, PZPR. *Struktura aparatu centralnego, kierownicy i zastępcy kierowników wydziałów 1944–1980*, oprac. W. Ciempiel, J. Jakubowski, J. Szczebblewski, Warszawa 1980.
- Przewodnik po wystawie poświęconej przemianom społeczno-ekonomicznym powiatów mazurskich w 25-lecie PRL*, Białystok 1979.
- Pukniel W., *Charakterystyka demograficzna, [w:] Białostockie. Rozwój województwa w 25-lecie Polski Ludowej*, pod red. M. Gnatowskiego, Warszawa 1969.
- PZPR. *Zjazdy, posiedzenia plenarne Komitetu Centralnego. Władze naczelne. I sekretarze Komitetów Wojewódzkich 1948–1982*, Warszawa 1983.
- Reiss A., *Z problemów odbudowy i rozwoju organizacyjnego PPS (1944–1946)*, Warszawa 1971.
- Roszkowski W. (A. Albert), *Historia Polski 1914–1998*.
- Ślabeł H., *Dzieje polskiej reformy rolnej 1944–1948*, Warszawa 1972.
- Ślabeł H., *Polityka agrarna PPR. (Geneza i realizacja)*, Warszawa 1967.
- Ślabeł H., *Rewolucja polska – stadia rozwoju i charakter (1944–1970)*, „Z pola walki” 1975, nr 3.
- Smaczny H., *Pół wieku Zespołu Szkół Elektrycznych im. Prof. Janusza Groszkowskiego w Białymstoku. 1948–1998*, Białystok 1998.
- Sputeł C., *Komitet Wojewódzki i organizacje terenowe PZPR w województwie katowickim w latach 1948–1954, [w:] Klasa robotnicza na Śląsku, t. V*, Opole 1980.
- Stoła D., *Wielki majątek, którego nigdy nie było*, „Rzeczpospolita” 1997, nr 64, s. 4.
- Stoła D., *Finanse PZPR w jej ostatnich latach*, „Więź” 2000, nr 3, ss. 132–149.
- Szaflik J. R., *Historia Polski 1939–1947*, Warszawa 1979.
- Ślusarczyk J., *Ruch Obrońców Pokoju w latach 1949–1989. Kompendium*, Warszawa 1996.
- Takie były początki*, pod red. W. Góry, H. Kamińskiej, J. Paszty, Warszawa 1965.
- Tobiasz J., *Na tyłach wroga, Obywatele radzieccy w ruchu oporu na ziemiach polskich 1941–1945*, Warszawa 1972.
- Tomicki J., *Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948*, Warszawa 1983.

- Tuderowicz S., *Powstanie województwa oraz zmiany jego granic administracyjnych*, [w:] *Białostockie. Rozwój województwa w 25-leciu Polski Ludowej*, pod red. M. Gnatowskiego, Warszawa 1969.
- Turkowski R., *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945–1949*, Warszawa 1992.
- Turlejska M. (Łukasz Socha), *„Te pokolenia żałobami czarne...” Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944–1954*, Londyn 1989.
- Turlejska M., *Prawdy i fikcje. Wrzesień 1939–grudzień 1941*, t. I, Warszawa 1968.
- Wieliczko M., *„Granica” niemiecko-radziecka pomiędzy Bugiem i Niemnem w latach 1939–1941*, „*Studia Podlaskie*”, t. VIII, Białystok 1998.
- Wieliczko M., *Delimitacja i demarkacja na „granicy” sowiecko-niemieckiej oraz sowiecko-litewskiej poprzez północno-wschodnie ziemie II Rzeczypospolitej po 28 września 1939 r.*, [w:] *Radziecka agresja 17 września 1939 r. i jej skutki dla mieszkańców ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, *Studia i materiały* pod red. M. Gnatowskiego, Białystok 2000, s. 125 i n.
- Wizje socjalizmu do 1948 roku*, pod red. J. Tomickiego, Warszawa 1987.
- Władyka W., *Na czołówece. Prasa w październiku 1956 roku*, Warszawa – Łódź 1989.
- Wołoszyn W., *Wyzwolenie wschodnich ziem Polski przez Armię Radziecką i Wojsko Polskie w 1944 r.*, „*Wojskowy Przegląd Historyczny*” 1963, nr 3–4.
- Wrona J., *System partyjny w Polsce 1944–1950*, Lublin 1997.
- Wspomnienie pośmiertne. Architekt Stanisław Bukowski (1904–1979) – człowiek kultury*, „*Ochrona Zabytków*” nr 1–2, Warszawa 1982.
- Żarski-Zajdler W., *Ruch oporu w latach 1939–1944 na Białostocczyźnie. Referat materiałowy*, cz. I–III, Warszawa 1965–1966.

Ważniejsze skróty

AAN	– Archiwum Akt Nowych w Warszawie
AK	– Armia Krajowa
AL	– Armia Ludowa
APB	– Archiwum Państwowe w Białymstoku
BBWR	– Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem
BCh	– Bataliony Chłopskie
b.m.w.	– brak miejsca wydania
b.n.s.	– brak numeru strony
BO PPR	– Biuro Organizacyjne PPR
BO PZPR	– Biuro Organizacyjne PZPR
BP KC PZPR	– Biuro Polityczne KC PZPR
b.r. i m.w.	– brak roku i miejsca wydania
BSRR	– Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka
ChTPD	– Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci
CKKP	– Centralna Komisja Kontroli Partyjnej
CKR	– Centralna Komisja Rewizyjna
CKW PPS	– Centralny Komitet Wykonawczy PPS
CRS	– Centrala Rolniczych Spółdzielni
CRZZ	– Centralna Rada Związków Zawodowych
CUP	– Centralny Urząd Planowania
DP WP	– Dywizja Piechoty Wojska Polskiego
EGO	– Ełk, Gołdap, Olecko
GOM	– Gminny Ośrodek Maszynowy
Gorsowiet	– rada miasta (<i>gorodskij sowiet</i>)
GRN	– Gminna Rada Narodowa
GS	– Gminna Spółdzielnia
GUKPPiW	– Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk
KBW	– Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego

KC PPR	– Komitet Centralny PPR
KC PZPR	– Komitet Centralny PZPR
KD	– komitet dzielnicowy
KG	– komitet gminny
KG MO	– Komenda Główna MO
KM	– komitet miejski
KM PPR	– Komitet Miejski PPR
KM PZPR	– Komitet Miejski PZPR
KO PPR	– Komitet Obwodowy PPR
KP	– komitet powiatowy
KP PPR	– Komitet Powiatowy PPR
KP PZPR	– Komitet Powiatowy PZPR
KPP	– Komunistyczna Partia Polski
KPZB	– Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi
KPZR	– Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego
KW PPR	– Komitet Wojewódzki PPR
KW PZPR	– Komitet Wojewódzki PZPR
KZMP	– Komunistyczny Związek Młodzieży Polskiej
KZMU	– Komunistyczny Związek Młodzieży Ukrainy
LK	– Liga Kobiet
MBP	– Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego
MO	– Milicja Obywatelska
MRN	– Miejska Rada Narodowa
NKW PSL	– Naczelny Komitet Wykonawczy PSL
NKWD	– Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych (<i>Narodnyj komissariat wnutriennych diel</i>)
OKZZ	– Okręgowa Komisja Związków Zawodowych
ORZZ	– Okręgowa Rada Związków Zawodowych
OSB	– Okręg Szkolny Białystok
OZN	– Obóz Zjednoczenia Narodowego
PGR	– Państwowe Gospodarstwo Rolne
PGRN	– Prezydium Gminnej Rady Narodowej
PKO	– Poczтовая Kasa Oszczędnościowa (do roku 1950 r.) Powszechna Kasa Oszczędnościowa (od roku 1950 r.)
PKP	– Polskie Koleje Państwowe
PKPG	– Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego
PKR PPS	– Powiatowy Komitet Robotniczy PPS
PKWN	– Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PMRN	– Prezydium Miejskiej Rady Narodowej
POM	– Państwowy Ośrodek Maszynowy
POP	– Podstawowa Organizacja Partyjna
PPR	– Polska Partia Robotnicza

PPRN	– Prezydium Powiatowej Rady Narodowej
PPS	– WRN – Polska Partia Socjalistyczna – Wolność, Równość, Niepodległość
PRL	– Polska Rzeczpospolita Ludowa
PRZZ	– Powiatowa Rada Związków Zawodowych
PSL	– Polskie Stronnictwo Ludowe
PUBP	– Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
PUR	– Państwowy Urząd Repatriacyjny
PWRN	– Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej
PZGS	– Powiatowy Zarząd Gminnej Spółdzielni
PZPR	– Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
RJN	– Rada Jedności Narodowej
RP	– Rzeczpospolita Polska
RTPD	– Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci
SL	– Stronnictwo Ludowe
Smiersz	– kontrwywiad Armii Czerwonej (<i>Śmierć szpionom!</i>)
SP	– Stronnictwo Pracy
TOPL	– Terenowa Obrona Przeciwlotnicza
TPPR	– Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej
TRJN	– Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej
UBP	– Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
WK PPS	– Wojewódzki Komitet PPS
WKKP	– Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej
WKP(b)	– Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia (bolszewików)
WKPG	– Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego
WKR PPS	– Wojewódzki Komitet Robotniczy PPS
WOP	– Wojska Ochrony Pogranicza
WP	– Wojsko Polskie
WRN	– Wojewódzka Rada Narodowa
WRZZ	– Wojewódzka Rada Związków Zawodowych
WSI	– Wyższa Szkoła Inżynierska
WUBP	– Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
WUML	– Wieczorowy Uniwersytet Marksizmu-Leninizmu
WZGS	– Wojewódzki Zarząd Gminnej Spółdzielni
ZBM	– Zarząd Budynków Mieszkalnych
ZMP	– Związek Młodzieży Polskiej
ZNTK	– Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego
ZSch	– Związek Samopomocy Chłopskiej
ZSL	– Zjednoczone Stronnictwo Ludowe
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZW PSL	– Zarząd Wojewódzki PSL
ZWM	– Związek Walki Młodych

Spis tabel

1. Podstawowe dane o delegatach na Wojewódzkie Konferencje Partyjne w Białymstoku (1949-1956)	51
2. Podstawowe dane o liczebności władz partyjnych wybranych na posiedzeniach plenarnych KW PZPR i Wojewódzkich Konferencjach Partyjnych w Białymstoku (1949-1956)	52
3. Członkowie Egzekutywy oraz członkowie i zastępcy członków KW PZPR w Białymstoku, którzy byli w składzie dotychczasowego KW	54
4. Liczba członków PPR objętych wszystkimi formami szkolenia partyjnego w latach 1945-1948	110
5. Partyjne wydziały kobiece (stan w dn. 30.06.1948 r.)	114
6. Liga Kobiet (stan w dn. 30.06.1948 r.)	115
7. Kobiety w Związku Samopomocy Chłopskiej (stan w dn. 30.06.1948 r.) ..	115
8. Kobiety w PPR 1946-1948. Sytuacja w woj. białostockim na tle sytuacji w kraju	116
9. Organizacja partyjna w PKP 1946-1948. Sytuacja w woj. białostockim na tle sytuacji w kraju	117
10. Skład socjalny PPR	118
11. Koła PPR (1945-1948)	120
12. Organizacje PPR w zakładach pracy według liczby zatrudnionych w 1948 r.	122
13. Oczyszczanie szeregów PPR. Sprawy rozpatrzone przez WKKP od 1.06.1945 r. do 1.10.1948 r.	124
14. Orzeczenia WKKP w sprawach rozpatrzonych od 1.01.1946 do 1.10.1948 r.	124
15. Skład socjalny wykluczonych z PPR przez WKKP od 1.01.1948 r. do 30.09.1948 r.	125
16. Wykluczeni z PPR po 1 października 1948 r. (w myśl uchwały KC PPR z września 1948 r.)	125

17. Opłacanie składek partyjnych w PPR w latach 1945–1948	126
18. Akcja deklaracyjna na budowę Domu Zjednoczonej Partii	127
19. Liczba POP w województwie białostockim w poszczególnych sektorach w czerwcu 1949 r.	161
20. Liczba POP w poszczególnych sektorach w styczniu 1951 r.	162
21. Liczba gromad bez organizacji partyjnych w poszczególnych powiatach w dn. 1 stycznia 1951 r.	163
22. Sieć podstawowych organizacji partyjnych w powiatach (stan z grudnia 1949 r. i stycznia 1952 r.)	164
23. Podstawowe organizacje partyjne w nowych gromadach woj. białostockiego w 1955 r.	167
24. Liczba POP w woj. białostockim w poszczególnych sektorach w 1955 r.	168
25. Stan liczebny organizacji partyjnej województwa białostockiego	174
26. Stan socjalny organizacji partyjnej województwa białostockiego	176
27. Wysokość składek członkowskich wg stawek z lat 1949–1956	181
28. Dochody i wydatki KW PZPR w Białymstoku w 1949 r.	182
29. Dochody i wydatki KW PZPR w Białymstoku w 1950 r.	184
30. Dochody KW PZPR w Białymstoku w 1951 r.	185
31. Dochody KW PZPR w Białymstoku w 1952 r.	186
32. Dochody KW PZPR w Białymstoku w 1953 r.	187
33. Dochody KW PZPR w Białymstoku w 1954 r.	189
34. Dochody KW PZPR w Białymstoku w 1955 r.	190
35. Dochody i wydatki KW PZPR w Białymstoku w 1956 r.	191
36. Planowany i realizowany kolportaż „Gazety Białostockiej” i „Trybuny Ludu” w prenumeracie pocztowej w okresie od września 1951 r. do stycznia 1952 r.	219
37. Kształtowanie się nakładów „Gazety Białostockiej” i „Trybuny Ludu” w okresie od 1 września 1951 r. do 1 stycznia 1952 r.	220

Spis zdjęć i projektów

1. Mieczysław Tureniec – I sekretarz KW PZPR w Białymstoku w okresie od 23 grudnia 1948 r. do 22 września 1949 r. (zdjęcie ze zbiorów APB) 345
2. Uroczystość odsłonięcia tablicy pamiątkowej im. Juliana Marchlewskiego na terenie Akademii Medycznej w 1950 r. Siedzą od lewej: Zofia Marchlewska – córka Juliana, Józef Rygliszyn – I sekretarz KW PZPR, (czwarty od lewej) Tadeusz Kielanowski – rektor Akademii Medycznej w Białymstoku, (piąty od lewej) J. Horodecki – przewodniczący Prezydium WRN (zdjęcie ze zbiorów APB) 345
3. Akademia w sali Teatru im. Aleksandra Węgierki, 1 marca 1952 r., poświęcona 10 rocznicy powstania PPR. Przemawia I sekretarz KW PZPR, Grzegorz Wojciechowski (zdjęcie ze zbiorów APB) 346
4. Początek obrad III Wojewódzkiej Konferencji PZPR. 23 maja 1953 r. Przemawia I sekretarz KW PZPR, Stanisław Brodziński (zdjęcie ze zbiorów APB) 346
5. Plan sytuacyjny gmachu KW PZPR w Białymstoku w skali 1 : 10000 wykonany przez Stanisława Bukowskiego. (Oryginał znajduje się w dziale inwestycji, remontów i konserwacji Uniwersytetu w Białymstoku) 347
6. Plan sytuacyjny budynku KW PZPR w skali 1 : 1000 wykonany przez Stanisława Bukowskiego. (Oryginał znajduje się w dziale inwestycji, remontów i konserwacji Uniwersytetu w Białymstoku) 348
7. Gmach KW PZPR w Białymstoku. Widok z połowy lat sześćdziesiątych (obecnie budynek Uniwersytetu w Białymstoku) 349

Indeks osobowy

Indeks obejmuje autorów publikacji i najważniejsze postacie pojawiające się w tekście głównym rozprawy (ss. 7–282).

A

Abakumow Wiktor 24
Adelson J. 18
Albert Andrzej 20, 30, 39, 105, 173, 262
Alster Antoni 58, 252
Andrusiewicz Andrzej 37–38
Andrzejewski Jerzy 136, 195
Antoniuk Jakub 34
Artemiuk Włodzimierz 63
Artymowicz Stefan 92–95
Atkins T. 213
Awier Walenty 68, 203

B

Balicki Michał 144
Barnaszewski Bogusław 40
Barwijnuk Andrzej 262
Bazyłko Tadeusz 215, 222
Bendeck Bolesław 61
Benedysiuł Konstanty 46
Bereza Tadeusz 224
Beria Ławrientij 20, 24–25, 32–33, 36–38
Berman Jakub 41
Bida Antoni 238
Bielaczyc Józef 90–91
Bierut Bolesław 41, 53–54, 60, 68, 131, 172, 214, 270
Bieńkowski Władysław 213

Blinowski Franciszek 128
Boćkowski Daniel 21
Bodalski Mieczysław 44, 57
Bondaryk Danuta 44
Borkowicz Leonard 23
Borowicz 75
Borowski Aleksander 25
Brodziński Stanisław 60–62, 79, 85, 87–88
Brzoza A. 259
Brzozowska Zofia 25, 68, 140
Brzozowski Władysław 25
Buczek Roman 32–34
Bujak Waldemar 37–38
Bukowska Placyda 153
Bukowski Stanisław 153
Burnos Józef 269

C

Canawa Ł. 24
Carjewska T. 20
Casanova L. 209
Cebrzyński Jan 36, 42
Cesarz Helena 144
Chańko Franciszek 37
Chęłchowski Hilary 57
Chmielarz Andrzej 20
Chmielewski H. 213
Chmurzyński H. 235

Chojnecki S. 123
 Choniawko Andrzej 13, 49, 131, 252
 Chruszczow Nikita S. 214
 Chwałba Andrzej 33, 36
 Ciempiel Władysława 15
 Ciesielski Stanisław 39–41, 123, 263
 Cyrankiewicz Józef 38–40, 42–43
 Czubiński Antoni 14, 39
 Czuliński Jeremi 224

D

Dawydow S. P. 33, 37–38
 Dąb Adolf 45, 57
 Dąbek Stefan 45–46, 56–57
 Dąbrowski L. 153
 Dębski S. 20
 Dmochowski Stanisław 253
 Dobieszewski Adolf 12, 155
 Dobroński Adam 18, 21, 24, 32, 263
 Dolata Bolesław 22
 Dominiczak Henryk 12–13, 23, 248, 250
 Drukier B. 202
 Drzewiecki Michał 25
 Dudek Antoni 11, 14–15, 70, 88–89
 Dymek Benon 13, 155–156, 164, 166,
 169–174, 177–178, 250–253
 Dynowicz Luba 25
 Dziabała S. 159
 Dziewanowski Marian Kamil 27

E

Eisler Jerzy 38

F

Faruga Józef 58–59, 75, 79, 81, 84, 88, 101,
 241–243, 252, 265
 Felczak Zygmunt 37
 Figura Janusz 21
 Filipowicz Władysław 37
 Filon Sylwia 20
 Flug Henryk 67–68
 Formas Franciszek 57
 Friszke Andrzej 32

G

Gajdziński J. 240
 Garlicki Andrzej 53
 Gasik J. 36
 Gąsowski Tomasz 33
 Gładysz Antoni 239

Głazunow N. K. 22
 Głowiński Michał 55, 196
 Gnatowska Helena 22, 26–27, 38, 41–45,
 155
 Gnatowski Michał 17, 19–23, 27, 31
 Gołębiowski Janusz W. 12, 155, 171
 Gołębiowski Ryszard 24
 Gomułka Władysław 21, 31–33, 38–39, 41,
 64, 66, 68, 80, 88, 123
 Góra Władysław 12–13, 22–23, 107, 123,
 155, 169, 171, 249
 Góralski Władysław 62
 Gradowski R. 13
 Grodzicki Czesław 44, 57, 137
 Groszkowski Janusz 231
 Grudziński S. 274
 Grudziński T. 36
 Grünberg Karol 13, 123
 Grygo Edward 215, 218
 Grzybowski Leszek 13
 Grzelak Czesław K. 20
 Gwozdek Zdzisław 21

H

Hajduczenia Teodor 45–46
 Halaba Ryszard 12–13, 23, 248, 250
 Hemmerling Zygmunt 252
 Hierowski Z. 213
 Holzer Jerzy 35, 40
 Horodeński Ryszard 19
 Huber H. 210

I

Izydorczyk Jan 57

J

Jabłoński Jan 62–63, 67, 78–79, 82, 86–89,
 105, 226
 Jaczun J. 270
 Jagodziński A. 33–34
 Jakubowska Barbara 230
 Jakubowski Józef 15, 230, 234
 Janowski Włodzimierz 9, 15, 72, 105, 230
 Jaroński Witold 223
 Jaroszewicz Piotr 274
 Jarymowicz Aleksander 46
 Jasienowicz Anna 18
 Jaskółowska Stefania 45
 Jastrzab Mariusz 14, 136–137
 Jaworski Ludwik 235

Jaworski Marek 249
 Jęlisiejew Jewgienij 22
 Jezierski Andrzej 173, 248–250, 262–263, 274
 Jędrychowski Stefan 62, 128
 Joka Jerzy 13, 19, 41–42, 168, 176, 195, 199, 203, 209, 215, 217
 Józwiak Franciszek 98, 100
 Juchnicki Stanisław 25, 43, 45–46, 134
 Juchniewicz Mieczysław 22

K

Kabot T. 20
 Kacperski W. 36
 Kaczmarek Czesław 213
 Kaja Józef 19
 Kalabiński Stanisław 19
 Kamińska H. 23
 Kersten Krystyna 14, 32, 35–37, 39
 Kiryluk Mikołaj 105
 Kleniewicz K. 32
 Klepacki Włodzimierz 36
 Kobuszewski Bogdan 21
 Kochański Aleksander 9, 11, 15, 72, 105, 230, 239
 Kole Julian 67, 128
 Kołomejczyk Norbert 12, 249
 Komorowski Krzysztof 22
 Konopka Adrian 166
 Konopka Hanna 11, 15, 17, 70, 136, 166, 229, 237–239
 Kontyszowa Maria 44
 Korboński Stefan 20, 24, 32, 38–39
 Korotyński Henryk 213
 Kosicki Stanisław 105
 Kosiński Kazimierz 37, 230
 Koszyła Zygmunt 22
 Kościński Zygmunt 25
 Kotwica-Skrzypek Jan 25
 Kozik Zenobiusz 12
 Kozłowski Czesław 13, 123–124
 Kozłowski Jan 25
 Krajewski Kazimierz 22
 Krasowski S. 213
 Krugłow S. N. 33, 36–38
 Kryńska Elwira Jolanta 144, 232–233
 Krzewniak Andrzej 36, 57
 Krzykański Tomasz 58
 Krzywicki Adolf 269
 Książę Marian 61–63, 78, 105

Książek Wł. 36
 Kubiak Julian 25–26, 44, 46
 Kubicki Z. 212
 Kudła Stanisław 61, 63
 Kukło Cezary 18
 Kula Marcin 14
 Kulczyński Stanisław 213
 Kułak Jerzy 22–25
 Kunat Izidor 44
 Kuncewicz Emilian 25
 Kurek T. 202
 Kurkiewicz Władysław 23
 Kuroczko E. 237
 Kurz Andrzej 112

L

Laskowski Antoni 62–63, 68, 70, 79, 82, 86, 88
 Lesiakowski Krzysztof 21, 72
 Lesner Franciszek 45
 Leszczyńska Cecylia 173, 249–250, 262–263, 274
 Lenin Włodzimierz 223
 Lewi Sabina 31
 Lewikowski Wacław 98, 100
 Liniarski Władysław 30, 32
 Litwiejko Kazimierz 22
 Lorek Feliks 25–26
 Lubieniecki Piotr 68, 70

Ł

Łabuszewski Tomasz 22
 Łapot Stanisław 25
 Łaszewicz Arkadiusz 25, 44, 70, 75, 79, 87–89, 100, 104
 Łatyński Marek 32–33
 Łoboda Wacław 44
 Łuczak Aleksander 252
 Łukaszewicz L. 37
 Łupaszko-Szendzielarz Zygmunt 30

M

Machina Władysław 100
 Majchrzak Józef 60
 Majecki Henryk 19, 22, 25, 34, 36–37, 43–44, 252, 262
 Malara Jean 33
 Malenkov Georgij 36
 Malesa Czesław 44
 Małcużyński Karol 213

Mantel Feliks 36
 Matejko Czesław 44, 46
 Matusak Piotr 21
 Matuszewski Stefan 58, 239–240
 Matwin Włodzimierz 227
 Mazur Franciszek 131, 214
 Mazurczyk A. 36
 Michalski Stefan 44, 46, 57–58
 Mierzyński Z. 213
 Miętko E. 36
 Mikołajczyk Stanisław 32–33, 36, 39
 Milewski Jan Jerzy 18
 Minc Hilary 249
 Mironowicz Eugeniusz 14
 Moczar Mieczysław 21, 72, 74
 Mołdawa Tadeusz 15
 Mołotow Władysław 24, 32–33, 36–38
 Morawski Jerzy 223, 259–260

N

Nawrocki Władysław 25
 Newski Aleksander 22
 Nieśmiałek Władysław 25–26
 Niewiadomski Stanisław 63–64
 Nowak Kazimierz 69, 77
 Nowak Roman 98
 Nowak Zenon 131
 Nowicki A. 213

O

Ochab Edward 60–61, 131, 172, 214, 223
 Ogrzebach Zdzisław 25
 Olejniczak Henryk 25
 Olewiński Marian 44
 Olszewski W. 23
 Orłowska Edwarda 23–26, 44, 57, 114
 Ornat Kazimierz 226
 Osóbka-Morawski Edward 31, 35

P

Paczkowski Andrzej 14, 20, 33–34, 38, 53, 123, 250
 Pasierbiński T. 240
 Paszkowski W. 153
 Paszta Józef 23, 26
 Paszta Tadeusz 23
 Pawlata Stefan 215
 Pawluczuk Zdzisław 13
 Pehm-Mindszenty Józef 213
 Persak Krzysztof 11

Petz Barbara 248
 Piotrowski Mirosław 23, 25, 37
 Pius XII 213
 Pomykało W. 213
 Popera Janusz 13, 56, 112, 217, 223
 Popiel Karol 37
 Popiel Mieczysław 128
 Porębska-Legomska 25
 Prawdzik Mieczysław 35
 Przybysz Kazimierz 252
 Przybyszewski Józef 24
 Przywitowski Roman 44
 Pugawko Włodzimierz 63, 90
 Pukiel Wiktor 19
 Puszkiewicz Mieczysław 58

R

Rakowski Mieczysław F. 15
 Rasińska Regina 25
 Rawski Tadeusz 21
 Reiss Antoni 35–37
 Rey Lucienne 33
 Rosowska Ewa 20
 Roszkowski Wojciech 20, 30, 38–39, 105, 173, 262
 Rożko Antoni 25
 Różycka Maryla 25
 Rubicki Anatol 101
 Rudnicki S. 20
 Rybicki Marian 72
 Rybnik Aleksander 22, 32
 Rygliszyn Józef 79, 81, 85, 88–89, 176, 256

S

Sawicka Ewelina 25–26
 Sawicki Jan Kazimierz 13
 Scheinman M. M. 213
 Serczyk Władysław A. 15, 238
 Sieliwanowski N. 20, 32–33, 36
 Sienkiewicz Jan 70
 Sierow Iwan 25, 32
 Siewczyński 75
 Sikora Władysław 44, 46
 Skrzyszewski Stanisław 235
 Skrzypczak J. 210
 Słabek Henryk 249–250
 Smaczny Henryk 231
 Sobolewski Edward 45, 75
 Socha Łukasz 30
 Sokół Bolesław 25, 36

Sosnkowski Kazimierz 24
 Sputek C. 13, 50
 Stalin Józef W. 20, 31–33, 36–39, 171, 177, 205, 256
 Staros Zofia 62
 Stekelska 249
 Stock Anna 237
 Stola Dariusz 14, 192
 Stolarczyk Ewa 44
 Strzelczyk Tadeusz 25
 Strzelecki Ryszard 128
 Surowiński Kazimierz 37
 Syzdek Bronisław 13, 249
 Szaflik Józef Ryszard 248–249
 Szczęblewski Jan 13, 15, 107
 Sztachelski Jerzy 23, 44–45
 Szyr Eugeniusz 271–272
 Szysz Władysław 44, 46

Ś

Ślusarczyk Jacek 136

T

Tatomir Adam 23
 Tobiasz Julian 22
 Tołpa Stanisław 256
 Tomicki Jan 35–36, 39–41, 47
 Tudorowicz Stanisław 20, 27, 166
 Tureniec Mieczysław 44–46, 56–57, 75, 79, 83, 87–89, 99–100, 104, 155, 241, 264
 Turkowski Romuald 33–34
 Turlejska Maria 21, 30

W

Wachnowski Tadeusz 12–13, 21, 23, 248, 250
 Wąsowski Kazimierz 44
 Wenclik Witold 24
 Werblan Andrzej 21, 43, 45
 Werfel Roman 61
 Weselińska K. 239–240
 Widy-Wirski Feliks 37–38
 Wieliczko Mieczysław 20
 Wiernik B. 213
 Witos Wincenty 32–33
 Władyka Wiesław 17, 69
 Wojciechowski Grzegorz 73, 79, 81, 85, 87–89, 134, 221
 Wojtyński W. 236
 Wołoszyn Włodzimierz 22
 Wołowski J. 213
 Worowski Krzysztof 243–244
 Woźniak Roman 25
 Wójcik Stanisław 39
 Wrona Janusz 14, 33–39
 Wroński Stanisław 22

Z

Zaremba Zygmunt 35
 Zieliński Zygmunt 22
 Ziółkowski Józef 67–68, 101

Ż

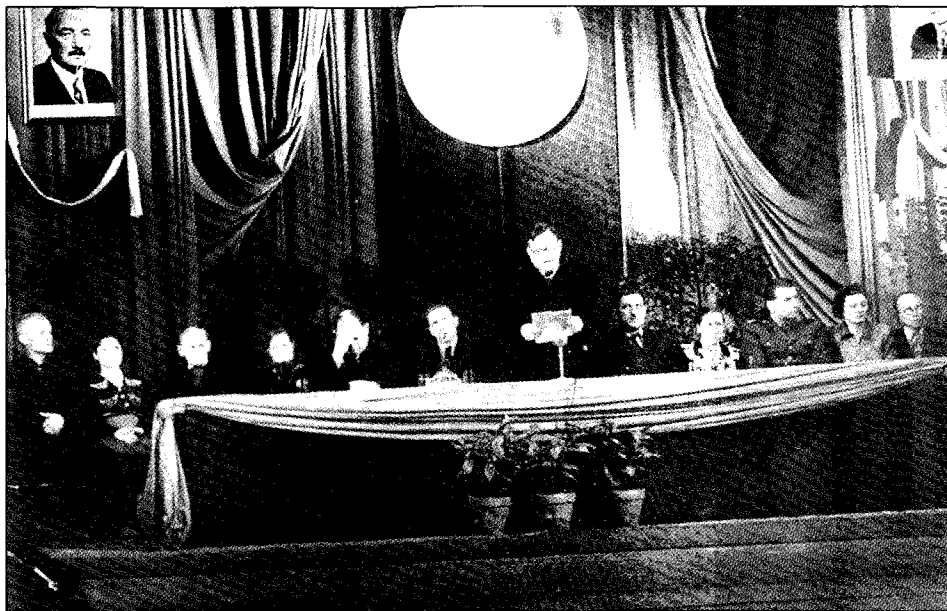
Żarski-Zajdler 21
 Żaryn Jan 15
 Żdanow Andriej 33, 37–38
 Żuławski Zygmunt 35

Mieczysław Tureniec – I sekretarz KW PZPR w Białymstoku w okresie od 23 grudnia 1948 r. do 22 września 1949 r. (zdjęcie ze zbiorów APB)

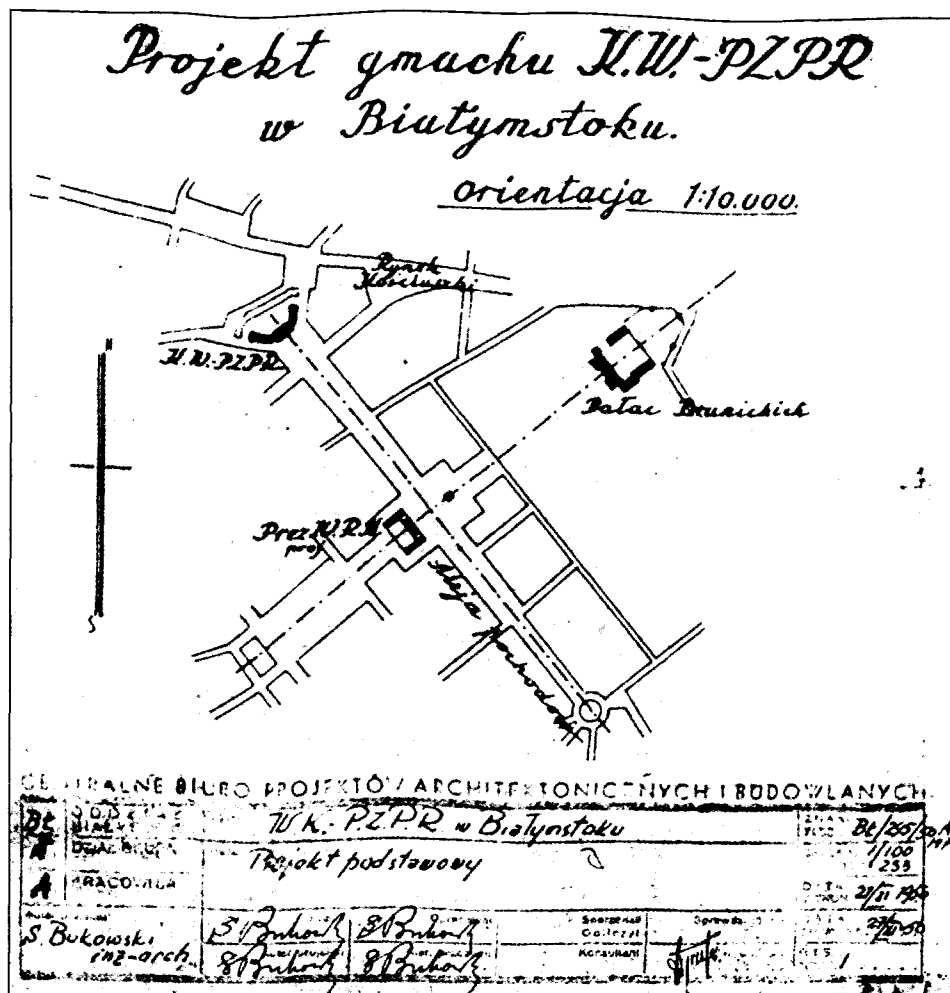
Uroczystość odsłonięcia tablicy pamiątkowej im. Juliana Marchlewskiego na terenie Akademii Medycznej w 1950 r. Siedzą od lewej: Zofia Marchlewska – córka Juliana, Józef Rygliszyn – I sekretarz KW PZPR, (czwarty od lewej) Tadeusz Kielanowski – rektor Akademii Medycznej w Białymstoku, (piąty od lewej) J. Horodecki – przewodniczący Prezydium WRN (zdjęcie ze zbiorów APB)

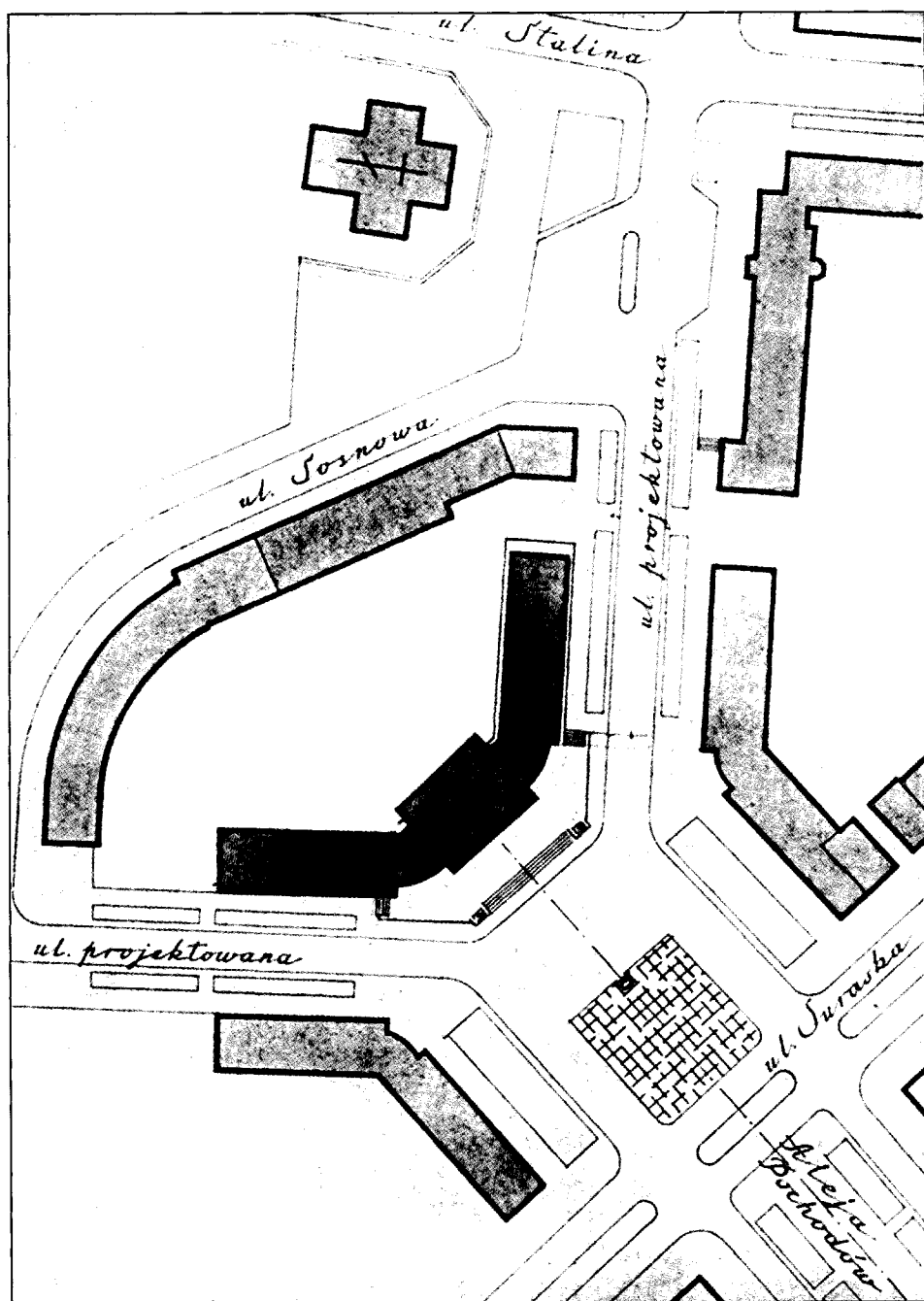
Akademia w sali Teatru im. Aleksandra Węgierki, 1 marca 1952 r., poświęcona 10 rocznicy powstania PPR. Przemawia I sekretarz KW PZPR, Grzegorz Wojciechowski (zdjęcie ze zbiorów APB)

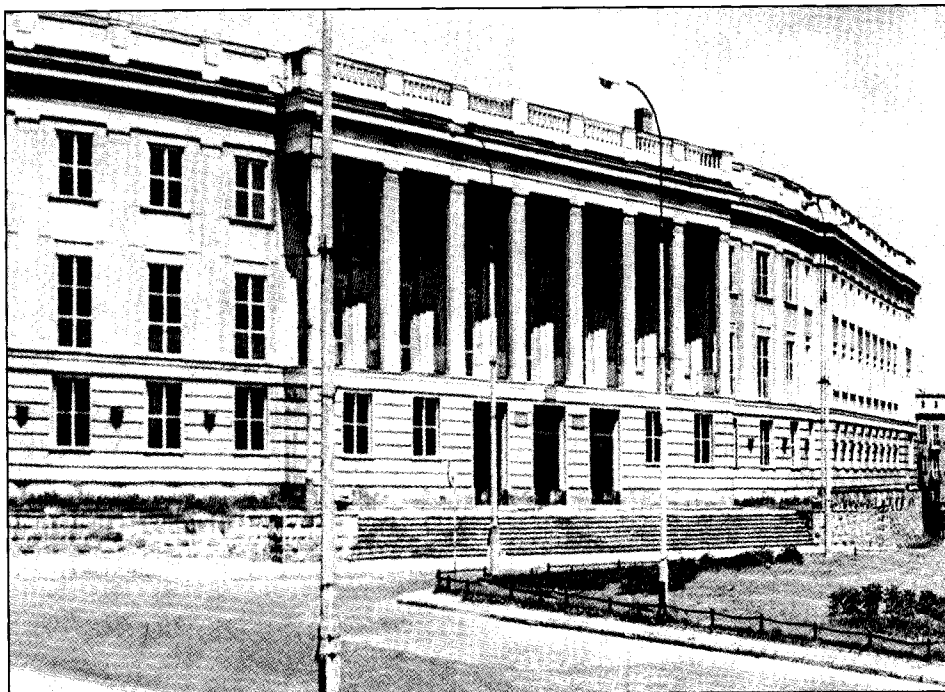
Początek obrad III Wojewódzkiej Konferencji PZPR. 23 maja 1953 r. Przemawia I sekretarz KW PZPR, Stanisław Brodziński (zdjęcie ze zbiorów APB)

Plan sytuacyjny gmachu KW PZPR w Białymstoku w skali 1 : 10000 wykonany przez Stanisława Bukowskiego. (Oryginał znajduje się w dziale inwestycji, remontów i konserwacji Uniwersytetu w Białymstoku)

Plan sytuacyjny budynku KW PZPR w skali 1 : 1000 wykonany przez Stanisława Bukowskiego.
(Oryginał znajduje się w dziale inwestycji, remontów i konserwacji Uniwersytetu w Białymstoku)

Gmach KW PZPR w Białymstoku. Widok z połowy lat sześćdziesiątych (obecnie budynek Uniwersytetu w Białymstoku)